

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҶОИ ХОРИҶИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҶЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155+802.0:82.035 (81.2 Тоҷ+81.2 Англ: 81)

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна

**ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ
ДАР МАТНИ АСЛ ВА ТАРҶУМА ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҶОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ҶАНБАҶОИ ЗАБОНӢ ВА ТАРҶУМА)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва
муқоисавӣ

Мушовири илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ,

Турсунов Ф.М.

ДУШАНБЕ – 2025

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

автореф. – автореферат

англ. – англисӢ

ВФ – воҳидҳои фразеологӢ

ғ. – ғайра

диг. – дигарон

дисс. – диссертатсия

ЗА – забони асл

ЗТ – забони тарҷума

ИБ – истиораи бадеӣ

ИЗ – истиораи забонӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

ном. – номзад

с. – саҳифа

таҳтул. – таҳтуллафзӣ

тоҷ. – тоҷикӣ

филол. – филологӣ

МУНДАРИЧА

НОМГУЌИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ	2
МУҚАДДИМА	6
БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ	23
1.1. Бозбини таҳқиқоти забоншиносӣ вобаста ба корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ	23
1.2. Марзгузори мафҳумҳои луғавӣ ва истилоҳии воситаҳои тасвири бадеӣ дар заминаи фарҳангҳо	43
Хулосаи боби якум	77
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ	79
2.1. Ҷойгоҳи воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ	79
2.2. Роҷеъ ба роҳҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ	96
2.3. Мулоҳизаҳо дар бобати назария ва амалияи тарҷумаи бадеӣ дар даврони муосир	102
Хулосаи боби дуюм	116
БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОӢ, СОҲТОРӢ ВА УСЛУБИИ САНӢАТҲОИ БАДЕӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИҚӢ ВА АНГЛИСӢ	118
3.1. Истиора ва роҳҳои ифодаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	118
3.2. Роҳҳои ифодаи ташбеҳ дар забонҳои мавриди назар	156
3.3. Санъати киноя ва роҳу воситаи ифодаи он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ	183
3.4. Ташаккул ва таҳаввули санъати тамсил дар осори бадеии тоҷикиву англисӣ	192
3.5. Метонимия ва ташаккули он дар забонҳои муқоисашаванда	200

3.5.1. Роҳҳои ифодаи маҷози мурсал (синекдоха) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	206
3.5.2. Антономасия ва истифодаи он дар забонҳои муқоисашаванда ..	213
3.6. Роҳҳои истифодаи ифодаи эзоҳӣ ҳамчун як нави маҷоз дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	216
3.7. Муболиға, тасғир ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои мавриди назар	223
Хулосаи боби сеюм	230
БОБИ 4. ВИЖАГИҲОИ ТАТБИҚИ ТАҲВИЛОТИ ЛУҒАВӢ ВА ДАСТУРӢ ДАР ТАРҶУМАИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ (ДАР ЗАМИНАИ МАТНҲОИ БАДЕИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ).....	233
4.1. Таҳвилоти луғавӣ марбут ба тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ...	233
4.1.1. Мушаххасгардонӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	241
4.1.2. Умумигардонӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	260
4.1.3. Тарҷумаи антонимии воситаҳои тасвири бадеӣ	270
4.1.4. Усули иловаи луғавӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	278
4.1.5. Усули талафу бадал ва корбурди онҳо дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	288
4.1.6. Усули ҷуброни луғавӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	295
4.2. Татбиқи таҳвилоти дастурӣ дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ.....	318
Хулосаи боби чорум	341

БОБИ 5. ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР РОБИТА БА МАСЪАЛАҶОИ “ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ” ДАР АСОСИ ОСОРИ БАДЕИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	344
5.1. ВоситаҶои тасвири бадеӢ Ҳамчун падидаи “тарҶуманопазир”	344
5.2. Интихоби муодил ва муродифҶо	365
5.3. ТарҶумаи воситаҶои тасвири бадеӢ дар таркиби воҶидҶои фразеологӢ	382
5.4. ТарҶумаи воситаҶои тасвири бадеӢ дар таркиби зарбулмасалу мақолҶо	393
5.5. ТарҶумаи воситаҶои тасвири бадеӢ дар робита бо реалияҶо	400
Хулосаи боби панҷум	416
ХУЛОСА	419
ТАВСИЯҶО РОҶЕЪ БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶКИҚ.....	425
РӢӢҶАТИ АДАБИЁТ	428
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	455

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур ба пажӯҳиши ҷанбаҳои забони баъзе намунаҳои барҷастаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва вижагӣҳои тарҷумаи онҳо дар заминаи матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Боиси зикр аст, ки осори адабии форсу тоҷик ва англис дар ниҳоди мардум аз он хотир мақом ва манзалати хоссаеро касб намудааст, ки дар онҳо маънӣ тавассути санъатҳои нозуку латиф ва шевоӣ гуворо баён гардидаанд. Яке аз воситаҳои рангину ҷолиб ва ҷаззоби баёни афкор дар ташаккули адабиёти бадеӣ истифодаи воситаҳои луғавии забон маҳсуб меёбад, ки дар умум тавассути маъноӣ маҷозӣ дар ташаккули воситаҳои тасвири бадеӣ замина мегузоранд. Ин аст, ки таҳқиқ ва омӯзиши равоӣ ба адабии форсу тоҷик бо адабиёт ва фарҳангу тамаддуни дигар миллатҳо аз аҳди қадим шуруъ шуда, то имрӯз вусъати тоза пайдо карда, ба як мактаби неруманди илмӣ табдил ёфтааст. Самараи таҳқиқ ва ҷустуҷӯҳои илмӣ муҳаққиқони варзидаи тоҷик буд, ки тули қарнҳо ин мактаби илмӣ рушду такомули тоза пайдо намуда, дар тарҷумаи бадеӣ ҷанбаи амалӣ касб кардааст.

Воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёти бадеӣ бо мақсадҳои гуногуни услубӣ истифода мешаванд ва чунон ки маълум аст, суҳан дар бораи ҳаммаъноии калимаҳои меравад, ки дарки баланди услубиро тақозо менамоянд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар адабиёти дузабона тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба шумор меравад. Муҳаққиқони соҳа дар мавриди тарҷумаи мухталифи воситаҳои тасвири бадеӣ ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд, вале татбиқи ин усул ва равандҳои таҳвилоти тарҷумавӣ дар амалияи тарҷума ба эътибор гирифта намешавад ва дар натиҷа дарки мазмуни матни асл дар матни тарҷума барои хонанда монеа эҷод менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки байни тахвилоти тарҷумавӣ дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеии таркиби воҳидҳои бемуодил бештар тахвили дастурӣ ва дар тарҷумаи воҳидҳои муодил тахвили луғавӣ истифода шуда, барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал шароит фароҳам меоранд.

Масъалаҳои назарии ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва истифодаи самараноки он дар матнҳои бадеӣ, аз назм то забони наср, то андозае мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд ҳам, дар назария ва амалияи тарҷума баҳсҳои зиёде мавҷуданд, ки тавачҷуҳи мутахассисони соҳаро ҷалб мекунанд.

Аз ин рӯ, дар таҳқиқи мазкур таносуби тарҷумаи баъзе аз намунаҳои барҷастаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба таври фарогир баррасӣ шуда, роҳҳои бартараф намудани камбудихои ҷойдошта дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардидааст. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёти бадеӣ мақоми бузурги эстетикӣ доранд.

Ҳамин тариқ, намудҳои зиёди воситаҳои тасвири бадеӣ вуҷуд доранд, аммо аз сабаби маҳдудияти имконоти диссертатсия муҳимтарини онҳо мавриди таҳқиқи амиқу дақиқи забоншиносӣ қарор дода шуданд, ки натиҷаи усулҳои интиқоли онҳо аз матни асл ба матни тарҷума шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Аъаммияти мавзӯи мазкур ҳамчунин дар таҳлили таҷассуми воситаҳои тасвири бадеӣ дар матн ва ҷанбаҳои забонию тарҷумавии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зоҳир мегардад. Дар диссертатсия бори аввал хусусиятҳои луғавӣ-сохторӣ, сарфию наҳвӣ ва услубӣ баррасӣ карда мешаванд, ки то ҳол ба дараҷаи зарурии муқоисавӣ ва тарҷумавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯхта нашудаанд. Дар рафти таҳқиқ муҳимтарин намунаҳои воситаҳои тасвири бадеӣ, вазифаҳои дастурӣ, тарҷумавӣ ва нақши онҳо дар ташаккули сохторҳои мукаммали муоширатии ҷумлаҳо ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Инчунин, шароиту далелҳои овардашуда ба интихоби мавзӯи диссертатсионӣ таҳти унвони “Таҳқиқи муқоисавии воситаҳои тасвири бадеӣ

дар матни асл ва тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (чанбаҳои забонӣ ва тарҷума)» заминаи мусоид фароҳам овард.

Дар асл, омӯзиши хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ, услубӣ ва луғавии воситаҳои тасвири бадеӣ аз аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ бархӯрдор аст, зеро мукамал донишмандон ин хусусиятҳо ба дуруст дарк намудан ва истифода бурдани онҳо дар ҷумла мусоидат намуда, барои тарҷумаи мувофиқ ва мукамал заминаи бозтасвир фароҳам меорад. Аз ин рӯ, таҳқиқи вижагиҳои забонии воситаҳои тасвири бадеӣ интиҳобшуда муҳим буда, аҳаммияти махсуси илмию назариявӣ ва амалӣ дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи омӯзиши низоми воситаҳои тасвири бадеӣ ва чанбаҳои забонӣ тарҷумавӣ онҳо, яъне вижагиҳои забонии воситаҳои тасвири бадеӣ дар маркази таваҷҷуҳи забоншиносони хориҷию ватанӣ қарор дошта бошад ҳам, то ҳол низоми умумӣ ва ягонае дар тарҷума ва истилоҳшиносии онҳо дар фарҳангҳои қадимии таҳқиқоти мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтааст.

Аксари олимони соҳа воситаҳои баён ва навъҳои онро ҷавҳари асосии адабиёти бадеӣ мешуморанд, ки ин аз пажӯҳишҳои мондагору муассири нашршудаи онҳо гувоҳӣ медиҳад, яъне баъзе чанбаҳо ва усулҳои баёну роҳҳои ифодаи онҳо дар таҳқиқ ва асарҳои илмӣ муҳаққиқон муайян шудааст.

Асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ як қатор муҳаққиқони соҳа ба ин ё он паҳлуи хусусиятҳои адабиёти бадеӣ бахшида шудаанд, ки дар ифодаи онҳо нақши воситаҳои тасвири бадеӣ бориз аст. Асарҳои муҳаққиқони ватанӣ, аз қабили Р. Ватвот, Ҳ.В. Кошифӣ, А.М. Ҳусайнӣ, Т. Зеҳнӣ, А. Мусулмониён, Х. Шарифов, М.Н. Маҳмадаминов, Б. Камолиддинов, У. Тоиров, М. Қурбонов, А. Абдуқодиров, А. Афсаҳзод, Ю. Бобоев, Р. Ғаффоров, М.Қ. Саломов, Г. Нозимова, С.С. Аброров, М.М. Ансорова, С.О. Шералиев, Т.М. Талабова, Ҳ.Қ. Гулямов ва хориҷӣ А.В. Фёдоров, В.В. Виноградов, А.А. Реформатский, И.С. Алексеева, В.В. Сдобников, С. Влахов, С. Флорин, В.М.

Жирмунский, Е.А. Беретская, Б.Г. Бобилев, Л.А. Велчева, Л.Б. Бей, Л.В. Рижкова, Д.Э. Розентал, Л.И. Сквортсов, Л.Ю. Иванов, А.Б. Есин, И.Р. Галперин, В.П. Москвин, Н. Абрамов, З.Е. Александрова, Ю.А. Оганесова, Т.Б. Маклакова ва дигарон далели ин гуфтахоянд.

Монографияи М.Қ. Саломов таҳти унвони “Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ” оид ба шарҳи луғавию истилоҳии маҷоз, роҳҳои ифода, хусусият ва мавқеи он дар забони шеър, сохтори луғавӣ-дастурии ифодаҳои маҷозӣ ва амсоли инҳо бахшида шуда, вижагиҳои забонии он дар ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ баррасӣ гардидаанд.

Дар диссертатсияи Г.С. Нозимова дар мавзӯи “Пайдоиш ва таҳаввули тамсил дар адабиёти тоҷик дар асри X ва нимаи аввали асри XI” масъалаи пайдоиш ва таҳаввули санъати тамсил дар адабиёти форс-тоҷик дар асрҳои X ва нимаи аввали асри XI баррасӣ гардида, хусусиятҳои маъноӣ, шинохти тафовути масал аз дигар анвои воситаҳои тасвири бадеӣ ва таҳқиқи сарчашмаҳои масал дар адабиёти паҳлавӣ мавриди пажӯҳиши алоҳида қарор дода шудааст.

Таҳқиқи диссертатсионии С.С. Аброров таҳти унвони “Сохтор, маъно ва хусусиятҳои дастурии ифодаҳои маҷозӣ дар ашъори Ҳоҷа Ҳусайни Хатлонӣ” ба вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва дастурии ифодаҳои маҷозии ашъори Ҳоҷа Ҳусайни Хатлонӣ бахшида шудааст. Таҳқиқи диссертатсионии мазкур аз пажӯҳишии зикршуда бо он фарқ мекунад, ки таҳқиқоти забонию тарҷумавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар доираи забонҳои тоҷикию англисӣ дар заминаи асарҳои бадеӣ дар он зикр нагардидааст.

Дар диссертатсияи М.М. Ансорова таҳти унвони “Тасвири забонӣ-рангии ҷаҳон дар забонҳои гуногунсохтор: ҷанбаҳои маъноӣ-услубӣ” ҳадафи асосӣ ба масъалаи асосҳои назариявӣ ва методологии омӯзиши забонии ранг ҳамчун воҳиди луғавии ифодаҳои маҷозидошта ва нақши истиораву хусусиятҳои он дар ифодаи тасвири забонии ҷаҳони тоҷику англис равона

гардидааст. Аммо дар кори мазкур навъҳо ва роҳҳои ифодаи истиора дар забонҳои мавриди назар нишон дода нашудааст.

Бояд таваққуф дод, ки хусусиятҳои луғавӣ-дастурии воситаҳои тасвири бадеӣ дар диссертатсияи номзодии Т.М. Талабова таҳти унвони “Воситаҳои дастурии ва луғавии тасвир дар рӯзномаҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси матнҳои сиёсӣ)” инъикос гардидаанд. Фарқи диссертатсияи болозикр аз диссертатсияи мо дар он аст, ки дар он таҳқиқ ва таснифоти хоси воситаҳои тасвири бадеӣ мушоҳида мешаванд, ки ҷойгоҳи хосса доранд. Дар таҳқиқи ӯ дигаргунҳои истифодаи хусусиятҳои дастурии тарҷумаи рӯзномаҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дискурси сиёсӣ) мавриди таҳқиқ қарор дода шуда бошад ҳам, барои дар сатҳи амалӣ равшан намудани усулҳои интиқоли воситаҳои тасвири бадеӣ кӯшиш ба харҷ дода нашудааст.

Дар пажӯҳиши С.О. Шералиев таҳти унвони “Роҳҳои ифодаи истиораи “самт”, “вақт” ва “ҳаёт” дар забонҳои гуногунсохтор” диққати асосӣ ба ҷузъҳои муҳимми фарҳанги забони тоҷику рус ва англис – истиораи ифодакунандаи фазо, замон ва ҳаёт дода шудааст, вале дар ин ҷо истиора на ба сифати “истиора” (метафора), балки дар умум, чун “маҷоз” (троп) мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар монографияи Ҳ.Қ. Гулямов нақш ва вазифаҳои истиора дар ташаккули матни бадеӣ муайян шуда, мавқеи он дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷику англис дар мисоли матнҳои бадеӣ нишон дода шудааст.

Масъалаи мазкур дар таҳқиқоти муҳаққиқи хориҷӣ, аз ҷумла, Т.Б. Маклакова, “Нақши маҷоз ва воситаҳои баён дар матни комил (ҷанбаи симметрии-позитсионӣ)” хеле ҷолиб оварда шудааст. Дар он аз мушкилоти асосии омӯзиши воситаҳои тасвири бадеӣ ва масъалаҳои таснифоти онҳо аз нуқтаи назари илмӣ сухан меравад. Дар диссертатсия масъалаҳои таносуб ва фазои воситаҳои тасвири бадеӣ аз нигоҳи тарҷума, умуман, таҳқиқ нагардидааст.

Роҷеъ ба масъалаҳои тарҷума ва ҷанбаҳои тарҷумавии воситаҳои тасвири бадеӣ аз нигоҳи муқоиса дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳо то ҳол таҳқиқоти алоҳида анҷом дода нашудааст, вале баъзе ҷанбаҳои ифодаи онҳо дар заминаи воҳидҳои дигари луғавӣ аз нигоҳи тарҷума дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқон аз қабili Ф.М. Турсунов [1999, 2016], А. Мамадназаров [2013], Ҷ.Ҷ. Мурувватиён [2018, 2020], С.Р. Кесамирова [2019], А.Х. Наврузов [2021], К.А. Зарипов [2023], М.О. Мақсудов [2024] ва дигарон пажӯҳиш шудааст.

Масъалаи мушкилоти тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеии таркиби воҳидҳои бемуодил дар қорҳои таҳқиқотии Ф.М. Турсунов таҳти унвони “Таҳлили луғавӣ-маъноии зарбулмасалу мақол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: дар асоси асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиев” [1999] ва “Таҳқиқи муқоисавии вожаҳои бемуодил аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ ва тарҷума (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)” [2016] хеле ҷолиб нишон дода шудааст. Аммо дар ин қорҳои таҳқиқотӣ танҳо қорбурди воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби зарбулмасалу мақол, реалия ва, умуман, воҳидҳои бемуодили забон таҳлил шудаанд. Бояд гуфт, ки зарбулмасалу мақол аз нуқтаи назари услубшиносӣ ва адабиётшиносӣ ба гурӯҳи воситаҳои тасвири бадеӣ дохил шуда, воҳидҳои забонӣ дар онҳо ба маънои маҷозӣ қорбурд мешаванд.

Ҳамин тариқ, ин нуқтаи назар дар диссертатсияи докторӣ ҳамчун ҷанбаҳои муқоисавию вазифавӣ ва меъёрҳои мутобиқат дар интиқоли воҳидҳои бемуодил дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва публицистии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо ҷалби маводди забони русӣ таҷассум ёфтааст.

Нақши пешбарандаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва қорбурди онҳо дар асарҳои бадеӣ аз ҷониби тарҷумашиносон ва забоншиносон таъкид гардидааст, вале таҳвилоти тарҷумавии онҳо дар назарияи тарҷума ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Таҳқиқоти Ҷ.Ҷ. Мурувватиён, ки дар густариши робитаҳои адабӣ саҳми арзанда дорад, ба фаъолияти тарҷума ва тарҷумонӣ бахшида шудааст. Дар диссертатсияи номзадӣ таҳти унвони “Ташаккули романи филологӣ дар адабиёти асри XX (дар асоси романи “Фирдавсӣ” -и Сотим Улуғзода)” [2018] ва диссертатсияи докторӣ дар мавзӯи “Мушкилоти ташаккул ва рушди тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти асри XX (дар асоси тарҷумаҳои Сотим Улуғзода)” [2020] диққати асосӣ ба вижагиҳои тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 30-юм дода шудааст.

Дар бобҳои сеюм ва чоруми диссертатсияи доктории муҳаққиқ ба вижагиҳои тарҷумаи истехзо (ирония) ва истиора (метафора), ки яке аз навъҳои воситаҳои тасвири бадеӣ – маҷоз ба шумор мераванд, диққат дода шудааст.

Таҳқиқоти дигари Ҷ.Ҷ. Мурувватиён “Сюжети филологӣ” [2022], “Мулоҳизаҳо оид ба адабиёт ва тарҷумаи бадеӣ” [2024], “Хусусиятҳои тарҷумаи истиора аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ дар матни бадеӣ (аз рӯйи таснифоти М.А. Смирнова)” [2022] ва ғайраҳо ба масъалаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва хусусияти онҳо бахшида шуда, дар инкишофи адабиёти тоҷик ва алоқаи он бо адабиёти мамӯлики дигар, ки дар онҳо тарҷума нақши муҳим мебозад, ҳиссаи арзанда гузоштааст.

Моҳияти забонии муодилнокии воситаҳои тасвири бадеӣ дар заминаи воҳидҳои луғавӣ ва татбиқи онҳо дар адабиёти бадеӣ дар диссертатсияи номзодии С.Р. Кесамирова таҳти унвони “Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои лексикӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” [2019] мушоҳида мешавад. Дар диссертатсия аҳаммияти омӯзиши таҳлили муқоисавии дараҷаи мувофиқати воҳидҳои луғавии байнизабонӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баръало нишон дода шудааст. Гарчанде дар диссертатсия дар таркиби воҳидҳои луғавии бемуодил ва воҳидҳои луғавии муодил воситаҳои тасвири бадеӣ зиёд

бошанд ҳам, онҳо ба таври кулӣ аз нуктаи назари дигар таҳлил ва хулосабандӣ шудаанд.

Дар диссертатсияи А.Х. Наврузов таҳти унвони “Масъалаҳои мукаммалии тарҷума ва ҳифзи услуби муаллиф дар тарҷумаҳои матни бадеӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ (дар мисоли тарҷумаи романи “Дони ором”-и М. Шолохов ба забони тоҷикӣ дар тарҷумаи Э. Муллоқандов” [2021] масъалаи дарки хусусиятҳои услубӣ ҳангоми тарҷума ва нигоҳ доштани ғояи муаллиф дар тарҷумаи адабиёти бадеӣ, ки барои тарҷумон монеаҳои зиёд эҷод мекунад, баён шудааст.

Гарчанде диссертатсияи Қ.А. Зарипов таҳти унвони “Мушкилоти лексикӣ дар тарҷумаи бадеӣ” [2023] ба масъалаҳои мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ бахшида шуда, дар он масъалаҳои луғавӣ, маъноӣ ва услубии тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, вале дар бораи воситаҳои тасвири бадеӣ, ки муҳимтарин ҷузъи забони адабиёти бадеиро ташкил медиҳанд, фикрронӣ нашудааст. Танҳо дар як қисмати он мафҳуми муодилнокӣ ва бемуодилии воҳидҳои фразеологӣ бо ҷалби мисолҳо аз асари бадеӣ таҳқиқ гардидааст, ки қисман ба масъалаҳои кори диссертатсионии мазкур робита дорад.

Масъалаи хусусиятҳои забонии тарҷума дар робита бо тағйироти интиқоли матни бадеӣ, аз ҷумла, масъалаи табодули луғавӣ-маъноӣ, маъноӣ-дастурӣ, наҳвӣ-сарфӣ ва услубӣ дар матни бадеӣ дар диссертатсияи доктории У.О. Мақсудов таҳти унвони “Ассиметрияи байнизабонӣ ва таҳвилоти тарҷумавӣ дар матни бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [2024] ба таври возеҳ ифода ёфтааст. Диссертатсия ба нобаробарии байнизабонӣ ва таъсири он ба раванди тарҷумаи адабиёти бадеӣ бахшида шудааст. Дар диссертатсия омилҳои забонӣ ва муайян кардани номутобиқатӣ ва номутаносибии воҳидҳои луғавӣ ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ, ки ҷанбаи муҳими назария ва амалияи тарҷума маҳсуб меёбанд, равшан ифода ёфтааст.

Бо вучуди ин, масъалаи тағйироти забонию тарҷумавӣ ва мушкилоти ифодаи онҳо дар тарҷумаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва номутобиқати истилоҳии онҳо дар тарҷума ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нагардидааст.

Таҳқиқоти алоҳидаи марбут ба масъалаи таснифоти воситаҳои тасвири бадеӣ дар луғат ва фарҳангҳои дузабона ва тафсири, мукаммалии онҳо дар дигар сарчашмаҳо дар натиҷаи тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва баръакс ба вучуд омадаанд, аммо маъноӣ луғавӣ-истилоҳии воситаҳои ифодаи тасвири бадеӣ ва усулҳои ташаккули онҳо ва таснифоти умумии забоншиносӣ дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва дигар забонҳо ҳанӯз амалӣ нашудааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи факултети тарҷумонии забони англисии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода омода гардидааст. Он, ҳамчунин, бо “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва лоиҳаи буҷетии “Мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” дар шароити тавсеаёбии муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистони муосир” (2024-2027) робитаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ таҳлили муқоисавии фарогири ҷанбаҳои забонии воситаҳои тасвири бадеӣ аз нигоҳи тарҷума дар заминаи матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Дар раванди таҳқиқ воситаҳои тасвири бадеии мавриди интихоби муаллиф аз нигоҳи сохтор, маъно, роҳҳои ифода ва вижагӣҳои вазифавӣ дар низоми адабиёти бадеӣ баррасӣ мегарданд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои таҳқиқ татбиқи вазифаҳои мушаххаси зерин ба мақсад мувофиқ аст:

-чамъоварӣ ва таҳлили маводди назариявӣ оид ба воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

-тафсири мафҳумҳои луғавӣ, истилоҳнигорӣ ва ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои мавриди муқоиса;

-баррасии таснифоти воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ;

-муайян намудани заминаҳои назариявии мавқеи воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ ва тарҷумаи бадеӣ;

-тавсифи муқоисавии истиора, ташбеҳ, киноя, тамсил, метонимия, маҷози мурсал, антономасия, ифодаи эзоҳӣ, муболиға ва тасғир дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

-нишон додани роҳҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ;

-таҳлили мисолҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ вобаста ба татбиқи таҳвилҳои луғавӣ;

-муайян намудани мавридҳои татбиқи усулҳои таҳвилоти луғавӣ ва дастурӣ дар робита бо воситаҳои тасвири бадеӣ;

-ошкор сохтани мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” ва таъсири он ба тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ;

-собит намудани нақши воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо дар тасвири бадеӣ аз нигоҳи тарҷума.

Объекти таҳқиқро воҳидҳои луғавӣ ҳамчун воситаҳои тасвири бадеӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқро таҳқиқи муқоисавӣ ва тарҷумавии вожаҳо – воситаҳои тасвири бадеӣ дар заминаи матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Ба сифати **фарзияи** диссертатсия он чараёнро мувофиқ мешуморем, ки ба натиҷаи мазмун ва муҳтавои забони тарҷума таъсири мусбат

мерасонад. Раванди истифода ва ташаккули тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ аз забони асл ба забони тарҷума он вақт самаранок ва комил натиҷа медиҳад, **агар:**

- муаллифи асар онҳоро дуруст истифода намудааст ва дар тарҷума низ калимаи мувофиқи он дарёфт шудааст;

- истифодаи дурусти бадали луғавӣ ҳангоми таҳвилот аз матни асл ба забони тарҷума сурат гирад;

- “таҳлил” ё “ташҳис”-и дурусти сохтори ҷумла, ки ба дуруст дарк намудани мазмуни ҷумла мусоидат мекунад;

- муносибати байни ҷузъҳои ҷудогонаи таркиби ҷумла (мубтадо, хабар, муайянкунанда, ҳоли сабаб, мақсад, шарт ва ғайра) дар низоми нахвӣ забон комилан дуруст фаҳмида шаванд.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқро дар асарҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, аз қабилӣ Р. Ватвот, Ҳ.В. Кошифӣ, А. Ҳусайнӣ, Т. Зехнӣ, Х. Шарифов, М.Н. Маҳмадаминов, У. Тоиров, М. Қурбонов, А. Абдуқодиров, Ю. Бобоев, Р. Ғаффоров, М.Қ. Саломов, Ҷ.Ҷ. Мурувватиён, Г. Нозимова, С.С. Аброров, А.В. Фёдоров, В.В. Виноградов, А.А. Реформатский, И.С. Алексеева, В.В. Сдобников, С. Влахов, С. Флорин, В.М. Жирмунский, Е.А. Беретская, Б.Г. Бобилев, Л.А. Велчева, Л.Б. Бей, В.П. Москвин, Т.Б. Маклакова ва дигарон бараъло мушоҳида кардан мумкин аст.

Методҳои таҳқиқ. Барои ҳалли масъалаҳои дар таҳқиқ гузошташуда усулҳои забоншиносии муқоисавӣ ва шарҳи тарҷумавӣ бештар мувофиқанд. Ҳангоми бартараф кардани ин мушкилот шабоҳатҳо ва фарқиятҳои байни забонҳои мавриди назар аҳаммияти назаррас доранд. Дар байни онҳо ба методҳои мушоҳида (таҳлили маводди назариявӣ), таҳлили муқоисавӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар қорбурди воситаҳои тасвири бадеӣ, таҳлили сохторӣ ва функционалии онҳо, хусусиятҳои семантикӣ-нахвӣ ва амсоли инҳо диққати махсус дода шудааст.

Дар диссертатсия, инчунин, усулҳои таҳлили лингвистии калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои мухталифе, ки маънои маҷозӣ доранд, барои пурратар ошкор намудани моҳияти дастурии воситаҳои тасвири бадеии забони тоҷикӣ ва муқоисаи муассири забони англисӣ истифода шуда, ба муайян намудани навъҳои таҳвилоти дастурӣ ҳангоми ифодаи вазифаҳо ва маънои воситаҳои образнокӣ забон диққати хос дода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқро адабиёти бадеии тоҷикию англисӣ – “Ёддоштҳо” (Reminiscences) ва “Марги судхӯр” (The death of the userer (the death of money-lender)-и С. Айнӣ, “Jane Eyre” (Ҷен Эйр)-и Шарлотта Бронте, “The old man and the sea” (Пирамард ва баҳр)-и Э. Ҳемингвей ташкил мекунанд.

Бояд тазаққур дод, ки дар диссертатсия, бинобар васеъ будани мавзуи таҳқиқ мисолҳо аз баъзе сарчашмаҳои дигар низ истифода шуданд. Ба сифати манбаи мисол, ҳамзамон, ба луғатҳои тафсирий ва дузабона, ки арзиши баланди илмӣ доранд, муроҷиат карда шуд.

Навгони илмӣ таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар заминаи таҳқиқи анҷомдодашуда таҳқиқи муқоисавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар матни асл ва тарҷума дар асоси маводди назариявии ду забон омӯхта шуда, кӯшиши омӯзиши ин воситаҳои муассири забон, усулҳои тарҷума, татбиқ ва фаъолияти онҳо дар низоми асари бадеӣ мушаххас карда шудааст.

Бори аввал тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва хусусиятҳои луғавию истилоҳии онҳо дар доираи ду забон ба таври дақиқ таҳлил карда шуд. Омилҳои луғавӣ ва дастурии воситаҳои тасвири бадеӣ, номутобикатии истилоҳии онҳо дар луғатҳои тафсирий ва дузабона ва роҳҳои ифодаи онҳо дар таркиби воҳидҳои луғавии бемуодил, ки ба раванди тарҷумаи адабиёти бадеӣ таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар робита ба ин, дар диссертатсия нахуст кӯшиш карда шуд, то ба низом ва сохтори баъзе воситаҳои тасвири бадеии ду забон, ки ба пуррагӣ то ҳол мавриди пажӯҳиш қарор дода нашудааст, равшанӣ андохта шавад, зеро

махз дар доираи ду забон ҷанбаи забонӣ ва тарҷумаи онҳо муайян карда мешавад.

Ҷолиби диққат аст, ки ин намунаҳо дар забонҳои муқоисашаванда метавонанд якхела бошанд, аммо низоми забон, дар маҷмӯъ, ҳамеша фарқ мекунад. Дар илми забоншиносӣ собит шудааст, ки ба забонҳои ҳиндуаврупой, ки забони тоҷикӣ ба ҳамин оила дохил мешавад, ба истилоҳ, воситаҳои образнокӣ бадеӣ ҳамчун қолабҳои сохтори дорой мафҳуми маҷозибуда дар шакли муайян хос аст.

Таҳлили гуногунии маҷозҳо ва мундариҷаи онҳо, ки дар эҷоди образҳои бадеӣ нақши назаррас доранд, навъҳои зиёди онҳоро аз рӯйи таснифоти махсус нишон медиҳанд. Дар доираи як диссертатсия нишон додани ҳамаи вижагиҳои хоси тамоми намудҳои воситаҳои тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо имконнопазир аст ва аз ин хотир, дар диссертатсияи мазкур мо танҳо ба таҳлилу тарҷумаи баъзе аз онҳо, аз қабилҳои истиора, ташбеҳ, метонимия ва навъҳои он, тамсил, киноя, ифодаи эзоҳӣ, муболиға ва тасғир иктифо намудем.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Омӯзиш ва ифодаи маҷоз ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушкилоти зиёдеро ба бор меорад. Сабаби асосии он мураккабӣ ва гуногунрангии сохтор, маъно ва усулҳои тарҷумаи онҳо мебошад. Хусусияти маъноии воҳидҳои забонии таркиби ҷумлаҳои асарҳои бадеӣ ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд.

2. Барои муайян кардани нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули адабиёти бадеӣ, кӯшиши таҳлили арзишҳои луғавӣ ва дастурии он, муайян кардани падидаи маҷоз дар сохтори забонҳои мавриди баррасӣ, тавсифи навъҳои маҷоз ҳамчун аломатҳои асосии ҷумла, далели аҳаммияти воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули таркиби воҳидҳои бемуодил, инчунин, муайян намудани шабоҳат ва фарқияти байни онҳо дар асоси мисолҳои мушаххас амалӣ карда шуданд.

3. Собит карда шуд, ки таҳлили муқоисавии маҷоз ҳамчун яке аз навъҳои асосии воситаҳои образноки тасвири бадеӣ аз нигоҳи сохтор ва маъно ва усулҳои ифодаи онҳо ҳангоми тарҷумаи матни забони асл, ки боиси номутобиқати воҳидҳои луғавӣ мегардад, аҳаммиати назариявӣ ва амалӣ дорад.

4. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи байни усулҳои ифода ва гурӯҳбандии воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шуданд.

5. Таҳлили тарҷумаи номукаммали воситаҳои тасвири бадеӣ ва усулҳои истифодаи онҳо ҳамчун воҳиди забон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки номутобиқати байни воситаҳои тасвири бадеии забони асл ва тарҷума на танҳо дар хусусияти функционалии онҳо, балки бештар дар омилҳои дастурӣ ва луғавӣ-услубӣ зоҳир мегардад.

6. Тасдиқ гардид, ки тафовути сохторӣ ва маъноии байни воситаҳои тасвири бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сабаби дақиқ ифода нашудани баъзе маҷозҳо дар луғатҳои дузабона гардидааст.

7. Омӯзиши воситаҳои тасвири бадеӣ дар осори насрии ду забон аҳаммиати беназир дорад, зеро ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар метавонанд дар сатҳи тарҷума баъзе камбудихо ба вучуд оянд.

8. Татбиқи нодурусти тарзҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳосил шудани тарҷумаи таҳтуллафз боис мегардад, ки на ҳамеша натиҷаи дилхоҳ медиҳад.

Аҳаммиати назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Натиҷаҳои диссертатсия назарияи воситаҳои тасвири бадеиро аз нигоҳи муқоиса ва тарҷума пурра намуда, барои таҳқиқоти минбаъда дар ин самт заминаи мусоид ва бозътимод фароҳам меорад. Диссертатсия метавонад ҳамчун мавод барои баргузориҳои курсҳои назариявии грамматика, типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, курсҳои махсус ва барои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ хизмат намояд. Ҳамзамон, вай метавонад барои рушду густариши таҳқиқоти муқоисавии

забонҳо дар забоншиносии муқоисавӣ ва маърифатӣ, назария ва амалия тарҷума, услубшиносӣ ва фарҳангшиносӣ муҳим бошад.

Хулоса ва натиҷаҳо, ки дар рафти пажӯҳиши забонӣ ва тарҷумавии воситаҳои тасвири бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба даст оварда шудаанд, метавонанд дар раванди таълими забоншиносии муқоисавӣ, назария ва амалия тарҷума истифода шаванд. Маълумоти муайяншуда оид ба хусусияти воситаҳои тасвири бадеиро дар дарсҳои грамматикаи амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисии муассисаҳои таҳсилоти олий, инчунин, дар навиштан ва таҳия намудани китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ, навиштани диссертатсияҳои номзадӣ докторӣ ва дигар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия, таҳқиқи муқоисавии татбиқи намунаи баъзе аз воситаҳои тасвири бадеии маъмул ва ҷанбаҳои забонию тарҷумаи онҳоро дар ду забон таъмин менамояд. Таҳлили илмӣ тарҷумаҳо дар таснифи воситаҳои тасвири бадеӣ аз рӯи ақидаҳои олимону муҳаққиқони соҳа, инчунин, тарҷумаи дақиқи навҳои воситаҳои тасвири бадеӣ сураат гирифтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқи диссертатсионии мазкур таҳти унвони “Таҳқиқи муқоисавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар матни асл ва тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷума)” ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии доғалаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст таҳқиқи муқоисавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар матни асл ва тарҷума аз ҷониби муаллиф мавриди таҳқиқоти махсус қарор гирифта, дурустӣ ва нодурустии тарҷума ҳангоми ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар умум ва дар таркиби воҳидҳои бемуодил дар матнҳои бадеии

забонҳои мавриди назар баррасӣ шудааст. Маводди назариявӣ ва амалии чамъоваринамудаи муаллиф барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷик саҳми арзанда ва муассир мегузорад. Ҳамзамон, чамъоварию коркарди маводди таҳқиқ, таҳлили ҷумлаҳо аз адабиёти бадеӣ ва тарҷумаи онҳо, ки ба ҳадафу вазифаҳои диссертатсия мувофиқанд, аз ҷониби муаллиф мустақилона ба даст оварда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода омода шуда, мазмун ва муҳтавои он дар шакли мақола ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ нашр ва ироа гардидааст, аз ҷумла, конференсияи байналмилалии илмии Россия, Ўзбекистон ва Тоҷикистон таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами муоширати байнифарҳангӣ: бо ҳифзи гузашта ояндаро месозем”, – Самарқанд, 2021; конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Ховаршиносии муосир ва дурнамои рушди он: масоили забоншиносӣ, матншиносӣ ва робитаҳои адабӣ”, – Хучанд, 2024); конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ””, – Душанбе, 2024 ва ғ.), конференсияи ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои муҳимми омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ”, – Душанбе, 2021; конференсияи ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: вазъият ва дурнамо”, – Душанбе, 2023; конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав”, – Душанбе, 2024 ва ғ.); конференсияи илмӣ-амалии ҳайати профессорону устодон ва донишҷӯёни ДДЗТ ба номи С. Улуғзода таҳти унвони “Омӯзиши масъалаҳои умдаи филология ва тарҷума дар даврони соҳибистиқлолӣ”, – Душанбе, 2021 ва ғ.). Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи муштараки кафедраҳои забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума, забоншиносии умумӣ ва забоншиносӣ ва

рӯзноманигории Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчаласаи №6/1 аз 30.01.2025) муҳокима ва баҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Мавод ва нуктаҳои асосии таҳқиқи диссертатсионӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмию амалии Тоҷикистон ва берун аз он (солҳои 2017-2025) ва ҳамчунин, дар 43 мақолаи ҷопшудаи муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ, аз ҷумла, 17 мақолаи банаширрасида дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ

1.1. Бозбинии таҳқиқоти забоншиносӣ вобаста ба корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ

Омӯзиши муқоисавии забонҳо, алалхусус, хусусиятҳои сохтори луғавию маъноӣ, дастурӣ ва услубии онҳо, яке аз роҳҳои ҷолибтарин ва масъалаи муҳими забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ба шумор рафта, на танҳо аҳаммияти назариявӣ, балки дар тарҷума ва таҳлили забонҳои хориҷӣ аҳаммияти хосса ва амалӣ касб кардааст, ки ин дар рафти муқоиса ва тарҷума аз як забон ба забони дигар баръало намоён мешавад. Дар замони муосир омӯзиши забонҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, бе донистани забони модарӣ мушкилиҳои зиёдеро пеш меорад, бинобар ин, забони хориҷӣ бояд ҳатман дар пояи он омӯхта шавад. Аз ин рӯ, барои омӯختани забонҳои русию англисӣ мо бояд нозуқиҳои забони модарӣ ва моҳияти дастурию услубии онро аз ҷиҳати сохт, таркиб ва маъно дар муқоиса бо забонҳои номбурдашуда омӯзем, то ки ҳангоми тарҷума ва истифодаи онҳо мушкилиҳоро аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс бартараф карда тавонем, зеро “забон танҳо ба ҳамон андозае арзи ҳастӣ менамояд, ки ҷомеа вучуд дорад ва ҷомеаи башарӣ бе забон вучуд дошта наметавонад” [35, с. 284].

“Ҷуноғунии забон, чи забонҳои миллӣ ва чи забонҳои халқҳои ҷуноғунро метавон имконияти беҳамтои забони инсонӣ номид. Ҳамин тавр, табдили ҳаҷми муайяни ахбор, ки тавассути тарҷума аз як забон ба забони дигар ба амал меояд, хусусияти хоси забони мост” [179, с. 12].

Бешубҳа, забони англисӣ воситаи муоширати байни халқҳои ҷаҳонгардида, омӯзиши он дар қиёс бо дигар забонҳои ҷаҳон аҳаммияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дорад. Табиист, ки омӯзиши забон барои хориҷиён душвориҳои хосеро пеш меорад. “Мушкилоти омӯзиши

забонҳои хориҷӣ барои ҳар як миллат, аз ҷумла, бо зарурати мутобиқ кардани тафаккур ба сохтори забони нав алоқаманд аст” [22, с. 14].

Аз ин рӯ, яке аз мушкилоти ҷиддие, ки ҳангоми омӯзиш ва ё тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс ба миён меояд, ин созгор наомадани як қатор вожаҳо мебошад, ки боиси нодуруст шарҳ додани маънои он дар забонҳои мавриди назар мегардад. Воқеан, дар аксари мавридҳо ҳарчанд калимаҳои ҷудоғона ва ҳатто ибораҳои таркиби ҷумлаи ин ё он забони хориҷӣ барои тарҷумонҳои навқалам фаҳмо бошанд ҳам, дарки дурусти мантикии ҷавҳари асосии ҷумла ва муайян кардани моҳияти мазмуни баъзе калимаҳо мушкилиҳои хосеро ба вуҷуд меорад, ки аз ин сабаб онҳо бо забони худ ҷумлаи дурустero эҷод карда наметавонанд ва дар натиҷа, мазмуни ҷумла пурра ва бенуқсон ифода намегардад.

Ҷумла ҳамчун яке аз категорияҳои асосии дастурии наҳв – воҳиди асосии нутқ буда, бо мавҷудияти алоқаҳои муайяни созанда дар байни аъзо хос аст. Чунонки В.В. Виноградов қайд мекунад, “ҷумла – ин шакли муайяни қонуниятдоштаи забон, воҳиди комили нутқ буда, воситаи асосии ташаккул, баён ва ифодаи фикр ба шумор меравад” [35, с. 65]. Аз ин бармеояд, ки асоси ҷумларо калима ва ибораҳо ташкил менамоянд. Забоншиносони хориҷӣ ва ватанӣ, аз қабили М. Сперанский [1844], Ф.Де Соссюр [1933], В.В. Виноградов [2001], В.Д. Аракин [1979], В.Н. Комиссаров [1990], А.Б. Есин [2000], А.А. Реформатский [2001], А.В. Фёдоров [2002], Н. Бозидов [1977], М. Шукуров [1985], М. Қурбонов [1991], Ф.М. Турсунов [2015] ва дигарон масъалаи ҷумла ва хусусиятҳои луғавии онро шарҳу тавзеҳ додаанд.

Ғайр аз ин, ҷумла низоми муайяни шаклҳои калима ва ибораҳоero дар бар мегирад, ки лексикология меомӯзад. “Лексикология” истилоҳест, ки аз ду унсури юнонӣ иборат аст: *lexis* (lexis) ва *logos* (logos), ки ҳар ду дар юнони қадим маънои “калима”-ро доштанд; ҳамин тавр,

луғатшиносӣ “илм дар бораи калима”, ё илми калимаҳост [148, с. 60; 32, с. 17]. Роҷеъ ба масъалаи мазкур С.С. Аброров чунин навиштааст, ки “тамоми қонуниятҳои овоз ва вазифаҳои морфемаю реша ба сохти калима, шакл, ифоданокӣ алоқаманданд ва, умуман, ифодаи фикр ҳам маҳз дар асоси калима ва истифодаи маъноҳои гуногуни он ташаккул меёбад. Бо ибораи дигар, тамоми вазнинии забон, пеш аз ҳама, ба дӯши калима меафтад. Калима ҳамчун яке аз воҳидҳои асосии забон вобаста ба вазъият ҳамеша дар ҳолати рушду таҳаввул қарор дорад” [7, с. 5].

Вобаста ба ин масъала, яъне аҳаммияти луғатшиносӣ низ пажӯҳишҳои зиёде мавҷуданд, зеро калимаҳо воҳидҳои забон мебошанд, ки тавассути онҳо ҷумлаҳо сохта мешаванд.

Дар бораи мафҳуми калима ақидаҳои забоншиносон гуногун арзёбӣ мегарданд. Масалан, баъзе олимон чунин мешуморанд, ки “мафҳуми калима, ба андешаи мо, дар бораи воҳиди мушаххаси забон созгор нест... Дар калима воҳиди мушаххаси забонро ҷустуҷӯ кардан лозим нест” [57, с. 107].

Ба ақидаи Н. Бозидов, “мафҳуми калима” мафҳуми нофаҳмо буда, калима воҳиди ҳоси забон аст” [32, с. 17; 148, с. 60], ки ба нуқтаи назари Ф.Де Соссюр муҳолиф аст. Ба андешаи А. Реформатский, “таърифи дақиқи калимаро додан хеле душвор аст. Бисёре аз забоншиносон омода буданд, ки аз ин мафҳум даст кашанд. Ҳамаи ин барои ҳар як суҳанвар хеле боварибахш аст, вале, воқеан, муайян кардани мафҳуми калима хеле душвор аст” [148, с. 60 - 62], аммо дар он ҷо таъкид кардааст, ки “калима воҳиди муҳимтарини мустақили забон аст, ки вазифаи асосии он номгузорӣ (ном) мебошад; нисбат ба воҳидҳои минималии муҳимтарини забон – морфемаҳо, ҳуди калима (ҳарчанд он метавонад аз як морфема иборат бошад: ногаҳон, кенгуру) аз ҷиҳати хусусиятҳои дастурӣ тибқи қонунҳои забони додасуда ташаккул ёфта, на танҳо хусусиятҳои моддӣ, балки дорои хусусияти луғавӣ мебошад; бар хилофи ҷумла, ки хусусияти

муоширати комил дорад, калима ҳамчунин, хусусияти муоширатӣ надорад (гарчанде ки метавонад ҳамчун ҷумла амал кунад), балки ҷумлаҳо барои муошират тавассути калимаҳо сохта мешаванд. Гузашта аз ин, калима ҳамеша бо хусусияти моддии аломат алоқаманд буда, бо ҳамин васила, калимаҳо фарқ карда, воҳидҳои алоҳидаи маъноӣ ва истифодаи садоӣ (ё графикӣ)-ро ташкил медиҳанд” [148, с. 64], ки ба пешниҳоди аввалааш муҳолиф аст.

“Меъёрҳо ва арзишҳои алоҳидаи ҷомеа, ки дар дигар муҳити фарҳангӣ ё ҷомеаи миллӣ вучуд надоранд ё ба таври назаррас фарқ мекунанд, ба заминаи луғавии миллӣ, ба истилоҳ, иҷтимоӣ-фарҳангии як халқи алоҳида тааллуқ доранд ва дар забони онҳо инъикос меёбанд. Луғат ҳамчун як низоми алоҳида ва муҳим дар ҳар забон чунин муҳитро ташкил медиҳад, ки ба ҳар як калима ва мувофиқан ба ҳар як мафҳум ҷойи муайяне дода мешавад, ки бо робитаҳои муайян бо дигар калимаҳо ва мафҳумҳои забони додашуда ҷудо мешавад” [179, с. 13].

Пас, аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки калима воҳиди хоси нутқ буда, воситаи асосии ташаккулдиҳандаи ҷумла мебошад ва дар ин ҷо ақидаҳои В.В. Виноградов ва Ф.М. Турсуновро ҷонибдорӣ менамоем, зеро дар низоми услуби бадеии нутқ нақши асосиро таркиби луғавии забон ва сермаъноии онҳо мебозад.

Бояд қайд кард, ки ҳама калимаҳо метавонанд ба маънои аслий ва маҷозӣ истифода шаванд, ки гӯё “истифодаи синонимҳо як нардбонеро ташкил медиҳанд” [36, с. 239]. Маънои маҷозии калима, одатан, дар аксари мавридҳо ҳамчун “калимаи бадеӣ” истифода мешавад. Дар доираи ду забон бештар усули муқоисаи онҳо корбаст мешавад. Аз ин рӯ, дар ташаккули ҷумлаҳо калимаҳо мавқеи хоса доранд ва “дар баъзе корҳои таҳқиқотӣ дар байни ғалатҳои услубӣ ва ғалатҳои лексикӣ, грамматикӣ ва ҷумлаҳои вайрон фарқ гузошта нашудааст. Аз ин ҷиҳат, мавқеъ ва мавридҳои истеъмоли ин ва ё он услубҳои нутқ, синонимҳои

лексикӣ ва грамматикӣ услубӣ, маъноҳои ҳиссию таъсирнокии суҳанро тадқиқу маънидод мекунад” [90, с. 3], ки дар заминаи воситаҳои ифодаи бадеӣ ташаккул меёбанд. Масалан, вожаи “*офтоб*” дар чанд шакл ба мисли “*меҳр*”, “*хуршед*”, “*нур*”, “*зиё*”, “*партав*”, “*шамс*” ё калимаи “*ошиқ*” ба “*дилбохта*”, “*дилдода*”, “*гирифтор*”, “*шайдо*”, “*шефта*”, “*дилаздастдода*”, “*маҳбуб*”, “*ҷонон*”, “*мачнун*” ва амсоли инҳо силсилаи муродифиро ташкил карда, ба хонанда таъсири бештари эмотсионалӣ мерасонанд ва чун “калимаи бадеӣ” қорбурд мешаванд. Дар адабиёти бадеӣ вожаи “офтоб” ҳамчун вожаи адабӣ ба қор рафтааст, ки вазифаи эстетикӣ дорад, аз қабилӣ: “товуси меҳр, арӯси оташинруҳсор, шоҳи анҷум, духтари ховарзамин ва ғайра” [233, с. 5]. Аслан, “калимаи бадеӣ дар суҳане ифода мешавад, ки аксар вақт нейтралӣ (бетараф) набуда, тобишҳои гуногуни эҳсосӣ ва экспрессивӣ дорад ва дорои оҳанги пурмазмун ва гуногунранг аст” [153, с. 12]. Ақидаи Рижков-Гришинро М. Сперанский ҷонибдорӣ намуда, чунин баён кардааст: Каломи бадеӣ, яъне “қоидаҳои суҳани баландтарин” – ин хусусияти суҳанронӣ аст. Дар ин гуна калимаҳо хусусият гуфта, ман он чиро дар назар дорам, ки аз дили суҳанвар ба дили шунавандагон суҳан меронад, дар он ҷо тафаккур аз таҳайюл аланга мезанад, лаззат аз завқ тавлид мешавад” [165, с. 23]. Вай итминони комил дорад, ки “суҳанвари бофасоҳат дар маъбади боҳашамат зиндагӣ мекунад” [165, с. 23]. Ин ақидаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки суҳанварӣ – забони шоирӣ аст ва як маҳорати пурасрор ва азими қобилият ва ҳунар буда, дар ҷараёни тарҷума нишон додани ин маҳорат қори басо душвор аст.

Қобили зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ таърифи “воситаи тасвири бадеӣ” ҳамчун муодили тарҷумаи мафҳумҳои мураккаби қолабҳои русӣ ба мисли “изобразительно-выразительные средства” ё “средства изображения” ва “средства выражения” сохта шудааст, ки чи дар адабиёти бадеӣ ва чи дар нутқи гуфтугӯӣ ба таври васеъ истифода

мешаванд. Мафҳуми “санъати бадеӣ” низ зери таъсири мафҳуми русии “художественное средство или искусство” (воситаи бадеӣ ё санъати бадеӣ) қарор гирифта, вазифаи нави маърифатӣ пайдо кардааст, ки дар маънои мафҳумҳои эмотсионалӣ-экспрессивии калимаҳои таркиби ҷумла омӯхта шуда, дар доираи “илми бадеъ” (риторика), яъне ҳамчун омӯзиши воситаҳои тасвири бадеӣ дар назму наср тадрис карда мешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ифодаҳои “воситаҳои тасвири бадеӣ” ва “санъатҳои бадеӣ” якдигарро пурра иваз карда метавонанд, яъне доираи қорбурди онҳо як хел мебошад. Дар диссертатсия истифодаи ҳар ду истилоҳ ба мақсад мувофиқ аст.

Бояд тазаққур дод, ки калимаю ибора, ҷумла ва матнҳои инъикоскунандаи ашёву ҳодиса ва олами атроф, амал, ҳолат ва равандҳои гуногун дар воситаҳои ифодаи тасвири бадеии ҳаррӯза истифодашаванда таҷассум меёбанд.

Воқеан, “зарурати баррасии забон, услуби бадеӣ ва нутқи адибони мо низ ба вазифа ва нақши иҷтимоии забон рабт дорад. Забон ба ҷамъият ҳамчун воситаи муоширати байни одамон, воситаи мубодилаи афкор дар ҷамъият, ҳамчун воситае хизмат мекунад, ки ба одамон имкон медиҳад, ки дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, хоҳ дар соҳаи истеҳсолот ва хоҳ дар соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ ва ё дар соҳаи сиёсат ва дар соҳаи маданият ҳам дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ё дар ҳаёт ва меҳнати якҷоя фикри якдигарро фаҳманд” [109, с. 206].

Оғози омӯзиши ҷиддии масъалаҳои забонии санъатҳои бадеӣ аз ҷониби олимони шуравӣ маншаъ гирифтааст.

Аввалин хиштро дар бунёди санъатҳои бадеӣ Атоуллоҳи Ҳусайнӣ гузоштааст. Соли 1493 китобе бо номи “Бадоеъ-ус-саноеъ” таълиф намуд, ки дар он дар бораи воситаҳои тасвири бадеӣ сухан меравад. Китоби мазкур соли 1974 таҳти таҳрири Р. Мусулмонқулов аз ҷоп баромадааст. Вай аз муқаддима, се боб ва хулоса иборат аст. Боби аввал

ба воситаҳои ифодаи нутқ бахшида шуда, муаллиф дар бораи 60 санъати бадеӣ маълумот додааст. Боби дуюм ба санъатҳои маънавӣ бахшида шуда, дар бораи 65 санъати маънавии тасвирӣ сухан меравад. Гузашта аз ин, дар китоб дар бораи вазифа ва нақши чунин ифодаҳо, ки махсусан, дар адабиёти бадеӣ аҳаммияти назаррас доранд, ақидаҳо пешниҳод гардидаанд.

Соли 1924 В.М. Жирмунский дар китобаш “Вазифаҳои илми бадеъ. Вазифа ва методҳои омӯзиши санъатҳои бадеӣ” навишта буд, ки “таҳаввули услубӣ ҳамчун низоми санъатҳои бадеӣ ва баёни гуфтор на танҳо бо тағйироти вазифаи умумии бадеӣ, маҳорат ва завқи эстетикӣ, балки ба тамоми ҷаҳонбинии даврон зич алоқаманд аст” [63, с. 149].

Дар ин асар асосҳои назариявии масъалаҳои санъатҳои бадеӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар низоми забонҳои гуногун зикр ёфтааст.

Соли 1959 В.В. Виноградов дар китобаш “Роҷеъ ба забони адабиёти бадеӣ” эътироф кардааст, ки мавзӯи асосии таҳқиқи адабиёти бадеӣ, яъне гуфтори шоирона ва забони нависандаи асарҳои бадеӣ, калима ва воситаҳои ифодакунандаи шаклии он мебошанд, ки боиси дарки баъзе ҳодисаҳои фонетикӣ, вазну оҳанг дар забони адабиёти бадеӣ гардид. Ба ақидаи вай, вазифаи муоширатӣ, маъноӣ ва услубию образнокии нутқ ба чунин таҳқиқот вобаста буда, принципҳои забони адабии бадеӣ аз матн, қолабҳои иҷтимоӣ таърихӣ забони адабиёти бадеӣ, самтҳо ва услубҳои он чун қудо карда шудаанд.

Вай чунин менигорад, ки “таҳқиқоти гуногунии функционалии нутқ боиси ба миён омадани масъалаи шаклу навъҳои забони шоирӣ, навъҳои гуфтори адабӣ ва бадеӣ, жанрҳои забони адабиёти бадеӣ гардид. Масъалаи забони нависанда бо масъалаи жанр ва намудҳои нутқ дар осори адабӣ алоқаи зич дорад. Забони драматург, лирик, ҳикоянавис ё романнавис аз ҷиҳати сохтор ва маъно, вазифаҳои услубӣ ва принципҳои сохтории худ гуногунанд. Ин тафовутҳо бештар ба хосиятҳои хоси

жанрҳои гуногуни эҷодиёти адабию бадеӣ ва навъҳои гуногуни сухани бадеӣ вобастагӣ доранд” [36. с. 21].

Минбаъд дар китобҳои “Бадоеъ-ул-афкор” (шакли пуррааш Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ул-ашъор) [1974] Камолиддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ [186] дар бораи навъҳои гуногуни воситаҳои бадеӣ, нақди адабӣ ва дигар камбудихои шеър, ки аҳаммияти назариявӣ амалӣ доранд, суханҳои чолиб оварда шудааст. Дар китоб ба ин ё он дараҷа, тарзу услуби шарҳи луғавӣ-истилоҳии воситаҳои тасвири баёни бадеӣ ва тафсири вожаву истилоҳот аз тарафи нависанда оварда шудааст.

Тавачҷуҳи хосса ба низоми санъатҳои бадеӣ ва вижагиҳои он дар назарияи Муҳаммад бинни Умар ар-Родуёнӣ дар китоби “Тарҷумон-ул-балоға” зоҳир гардидааст. Ин китоб як сарчашмаи қадимии баёни бадеист, ки тақрибан ба ҳама навъҳои рӯйиши маҷозҳо ва тавсифи онҳо дахл дорад. Вазифаҳои асосии воситаҳои образнок ва ифодакунандаи забон дар ин китоб бо далелҳои мустанад асоснок шудаанд. Дар ҳар як фасли китоб мувофиқи талаботи санъати алоҳида таърифи он мухтасар дода шудааст, ки онҳо бо ашъори шоирон шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Кӯшиши хосса барои расидан ба омӯзиши санъатҳои бадеӣ аз ҷониби Рашидаддини Ватвот дар китоби “Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-уш-шеър” нишон дода шудааст. Дар асар дар бораи гуфтор ва воситаҳои маъноии баён сухан меравад ва Ватвот маълумоти Родуёниро ба таври сода васеъ карда, барои ин гуна воситаҳо то андозае истилоҳоти нав пешниҳод кардааст.

Назарияи асосиро дар низоми намунаи баъзе аз воситаҳои тасвири бадеӣ Шамсиддин Муҳаммад бинни Қайси Розӣ дар китоби “Ал-муъҷам фӣ маойир-ил-ашъор-ул-Аҷам” гузоштааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки санъатҳои бадеиро бо муҳокимаи вазифаҳои асосӣ ва мушкилоти истифодаи онҳо нисбат ба дигар муҳаққиқон бештар муфассалтар баён

намояд. Ақида ва андешаҳои ӯ барои омӯзиши санъатҳои бадеӣ ва маҳорати шоирӣ аҳаммияти илмӣ ва амалӣ доранд.

Дар китоби Ю. Бобоев “Муқаддимаи адабиётшиносӣ” [1974] сухан дар бораи воситаҳои баёни бадеӣ меравад ва муаллиф онҳоро “унсурҳои таркибии асари бадеӣ” меномад. Дар ин китоб навишта шудааст, ки “барои ифодаи нутқ ва ифодаи бадеии ғояи асар воситаҳои тасвири бадеӣ аҳаммияти калон доранд” [30, с. 112]. Дар он ба воситаҳои образнок ва ифодакунандаи баёни бадеӣ аз қабилӣ “ташбеҳ”, “истиора”, “ташхис”, “муболиға”, “тасғир”, “киноя”, “таъриз” ё “истеҳзо” ва вазифаҳои онҳо дар гуфтори адабӣ таваҷҷуҳ шудааст.

Барои истифодаи таъсирбахши санъатҳои бадеӣ асари “Санъати сухан” -и Туракул Зеҳнӣ [1978] асари мондагоре маҳсуб меёбад. Дар ин асар маъниҳои гуворо ва бомазакату фасоҳат ба шакли калима ва таркибҳои фасеҳ табдил меёбанд. Ӯ гарчанде таснифоти санъатҳои бадеиро қобили қабул намешуморад, вале дар нутқ онҳоро ба ду намуд чудо кардааст. Ба ақидаи ӯ: “Санъатҳо ба ҳамдигар таъсир мекунанд. Ҳарчанд ки саноеи лафзӣ боиси зебоии лафз ва саноеи маънавӣ муҷиби ҳусни маънӣ мегарданд, мумкин аст, ки маънӣ бо таъсири ҳусни лафз некутар ва дилчасптар шавад ва дар навбати худ шакл бо таъсири ҳусни маънӣ то ҳадде зебой, раъноӣ касб кунад. Аз ин рӯ, мегӯянд, ки мундариҷа шакро таъин мекунад ва дар навбати худ шакл низ ба мундариҷа таъсир накарда намонад” [70, с. 61].

Аз ин ҷо метавон гуфт, ки назокату фасоҳати қалам ё нутқи муаллиф комилан ба санъати бадеӣ вобаста аст.

Ба гуфтаи Л.И. Скворцов [1980], “забони адабӣ фарҳанги анъанаро таҳким бахшида, ёдгориҳои фарҳанги маънавиро дар ганҷинаи ягона ҷамъоварӣ мекунад ва ба ин маъно, ганҷи асосии фарҳанги сухан, меъёр ва нуқтаи ибтидоии санҷиши ҳодисаҳо мебошад, ки бояд ҳамчун меъёр фаҳмида шавад” [159, с. 193].

Забони адабӣ дорои аломатҳои хосест, ки барои фарқ кардан аз навҳои дигари забони миллӣ, аз ҷумла, аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ кумак мерасонад ва дорои вижагиҳои гуногуни услубист.

Бояд гуфт, ки “одӣ ва дурушт шудани сухан, безътиной нисбат ба дурустиву зебоии он, вайрон кардани қоидаҳои забон ва ба назар нагирифтани меъёрҳои он ҳодисаи манфиест, ки ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти маънавии ҷомеа зиён меорад. Вай фикру ҳисси мардумро ба бенизомӣ ва бесарусомонӣ одат мекунонад, табъҳоро вайрон ва дурушт, эҳсоси зебоиро кунд месозад” [201, с. 13].

Назарияи махсусро дар низоми санъатҳои бадеӣ концепсияи О.Н. Панченко [1988] гузоштааст. Вай мисли дигар олимони вазифаи асосии воситаҳои лингвистии баён ва образнокии нутқро мафҳум ҳисоб карда, чунин мешуморад, ки “ҳар як сатҳи забон доираи гуногуни вазифаҳои экспрессивию эстетикӣ дорад” [96, с. 25].

Масъалаҳои истифодаи воситаҳои ифодаро баррасӣ карда, Е. Беретская [2003] зарур мешуморад, ки ду навъи воситаи баёнро барои ташаккули асари бадеӣ фарқ кардан лозим аст: “воситаҳои забонии баён”, ки ифоданокии нутқи шахс ё нависандаро муайян мекунанд ва “воситаҳои ғайризабонии ифодаи нутқ”, ки дигар сохтҳои дастуриро муайян мекунанд. Дар китоб шарҳи илмӣ, тасниф ва дараҷаи ифоданокии нутқ, ки дар он андешаи муаллиф, мустақилияти тафаккур, фаъолияти шуури муаллифи сухан ва нияти бошууронаи муаллифи нутқ ба баён ва навиштан, як ҳадафи равонӣ барои ифоданокӣ аст, оварда шудааст.

Мисоли истифодаи санъати бадеӣ дар асари Б. Бобилев “Асосҳои назариявии таҳлили филологии матни бадеӣ” [2003] тавзеҳ ёфтааст. Б.Г. Бобилев чунин мешуморад, ки масъалаи марказии тарҷумаи бадеӣ, ифшои мафҳуми санъати бадеӣ, мутобиқати тарҷумавӣ ва ифодаи дараҷаи шабоҳати маъноии байни воситаҳои алоқаманди забонҳо дар матни асл ва тарҷума мебошад. Ба ақидаи ӯ, “инъикос ва ифодаи калима – образ аз

хамдигар чудонашавандаанд, вале вобаста ба афкори бадеии нависанда, услуби фардӣ ва усули эҷодии ӯ, пеш аз ҳама, ибтидои образнок ва ё ифодаи забони шоирӣ мебошад” [31, с. 51].

Кӯшиши муҳимми истифодаи дастовардҳои забоншиносии муосир барои омӯзиши санъатҳои бадеӣ аз соли 2004 аз ҷониби Н.К. Гарбовский қабул гардидааст. Дар байни корҳои илмӣ-таҳқиқотии вай дар китоби “Назарияи тарҷума” ба ғайр аз масъалаҳои тарҷума роҳҳои интиқоли санъатҳои бадеӣ нишон дода шудааст. Дар таъя ба ақидаи Дю Белле вай пешниҳод менамояд, ки беҳтарин тарзи баёни сухани шевою гуворо истифодаи вожаҳои одии маъмул аст, ки ба меъёрҳои умумии истифода ба монанди истиора, киноя, қиёс, ташбеҳ ва дигар воситаҳои тасвири баён бегона нестанд ва бидуни онҳо жанри адабӣ “бараҳна”, “холӣ” ва “заиф” мегардад. Диққати махсуси Н. Гарбовский ба ихтилофоти сохторӣ-маъноии санъатҳои бадеӣ равона гардидааст ва онҳоро “ғавҳари асосии нутқ”, инчунин, “пайдарпайӣ дар мантиқи баёни андешаҳо” [44, с. 70] номидааст.

Л.А. Велчева [2013] таҳлили услуби бадеии нутқ ҳамчун услуби функционалиро тасдиқ намуда, имконияти раванди вазифаи образию маърифатӣ ва ғоявӣ-эстетикиро амалӣ гардонидаст. Барои дарки хусусиятҳои он бояд онро ба усули илмии маърифатӣ, ки характери илмии нутқро муайян мекунад, муқоиса кард.

Хусусиятҳои матни бадеиро ба назар гирифта, вай дар онҳо на танҳо олами нависанда, балки ҳуди нависанда, афзалиятҳо ва мафтунии ӯро дар ин ҷаҳон мебинад ва бо ин эҳсосот, ифоданокӣ, истиоравӣ, гуногунрангии маънӣ ва услуби бадеии гуфторро ба ҳам пайванд месозад ва таъкид мекунад, ки “дар услуби бадеии нутқ муътадилияти лафзии калима ба таври васеъ истифода мешавад, ки маъноӣ иловагӣ ва тобишҳои маъниро мекушояд ва муродифотро дар тамоми сатҳҳои забоншиносӣ фароҳам оварда, тобишҳои нозуктаринро имконпазир

мегардонад. Инро дар он маънидод мекунад, ки муаллиф кӯшиш менамояд, ки тамоми сарвати забонро истифода барад, забону услуби хоси худро ба вучуд оварад, матни равшан, ифоданок, образнок эҷод намояд. Муаллиф на танҳо аз луғати забони адабии рамзӣ, балки воситаҳои гуногуни образнокро аз забонҳои гуфтугӯӣ ва мардумӣ низ ба кор мебарад” [33, с. 167].

Пас, бояд гуфт, ки дар асарҳои бадеӣ ҳамаи ин воситаю вазифаҳо ба вазифаи асосии он, яъне *эстетикӣ* тобеанд. Забони адабиёти бадеӣ аз рӯи воситаҳои ифодаи худ забони адабию шоирона буда, барои эҷоди образҳои бадеӣ, таъсири эҳсосӣ ва эстетикӣ пешбинӣ шудааст ва тамоми воситаҳои забонии он ба маъноии маҷозӣ қорбаст шуда, ҳар гуна эҳсосот ва таъбири ифода мекунад. Ин ақида аз ҷониби муҳаққиқ Н. Купина [1980] чунин пешниҳод шудааст, ки андешаи болозикрро ҷонибдорӣ менамояд, яъне сифати нутқ ба дурустӣ, пурмазмунӣ, дақиқӣ, равшанӣ, мантиқӣ, ифоданокӣ, кӯтоҳбаёнӣ, муносиб ва ғайра вобаста аст. Бинобар ин, Л. Велчева адибро *“санъаткори қалом”* меномад.

Барои бомуваффақият паҳн кардани ифодаи бадеӣ асари Л. Бей *“Муқаддимаи адабиётшиносӣ”*, ки соли 2014 ба таъбири расидааст, арзиши баланди илмӣ дорад. Ӯ бар ин назар аст, ки маъмулии санъатҳои бадеӣ қомилан ба ҳуди муаллиф вобаста аст. Ба ақидаи ӯ: *“Зарурати фардиқунонӣ ва баҳодиҳии он ҷӣ тасвир шудааст, аз муаллиф тақозо мекунад, ки воситаҳои махсуси образнок – маҷоз ва дигар воситаҳои қаломро истифода барад, ки дар баробари дигар воситаҳо барои ба таври образнок ифода намудани ҳиссиёт, афкор ва ҳислати қаҳрамони асар ва андешаҳои ғоявӣ-эстетикӣ адиб қумак мерасонад”* [24, с. 171]. Л.Б. Бей чунин мешуморад, ки *“қаму беш истифода бурдани маҷозҳо ба истеъдоди нависанда, жанри асар ва хусусиятҳои хоси он вобаста аст. Масалан, дар асарҳои лирикӣ нисбат ба асарҳои эпикӣ ва драмавӣ маҷозҳо бештар истифода мешаванд. Ҳамин тариқ, маҷозҳо танҳо яке аз*

воситаҳои ифодаи бадеии забон буда, танҳо дар ҳамбастагӣ бо ҳама воситаҳои дигар ба муаллиф кумак мекунанд, ки тасвирҳо ва образҳои равшан ва зиндаро эҷод кунанд” [24, с. 181].

Дар китоби Худой Шарифов “Балоғат ва суҳанварӣ” [2022] масъалаи асосии истифодаи санъатҳои бадеӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст: “Адабиёти илмӣ ба воситаи мафҳумҳо мавзуи худро маърифат мекунад, адабиёти бадеӣ бо ёрии воситаҳои бадеӣ, аз қабилӣ образ, санъатҳои бадеӣ, забон ва сохту низоми ҳолату воқеаҳо тарзи маърифати махсусро ба вучуд меорад. Сифати асосии адабиёти бадеӣ ҳамин воситаҳои бадеӣ мебошанд, ки истифодаи куллии онҳоро бадеият меноманд. Бадеият махсуси асарҳои бадеист, хусну зебоӣ, сифати ҳастӣ олами вучуд ва падидаҳои он ҳам ҳаст” [191, с. 42]. Қайд кардан бамаврид аст, ки истифодаи санъатҳои бадеӣ дар дохили асари бадеӣ яке аз вазифаҳои муҳимми дарки асари бадеӣ махсуб меёбад. Аз ин рӯ, ба андешаи устод, “аз як ғалати ом, ё фаҳмиши омиёна барҳазар будан лозим аст. Баъзеҳо аз нофаҳмӣ ё қачфаҳмӣ гумон мебаранд, ки санъатҳои бадеӣ махсули суҳани шоирону нависандагон буда, донишмандони онҳо барои мардуми дигар касбу пеша зарурате надорад. Албатта, дар фаъолияти адабии бадеӣ санъатҳои бадеӣ зиёд кор фармуда мешаванд ва ин бесабоб нест. Суҳани бадеӣ гуфтори айнии воқеист ва ҳақиқати чунин суҳан дар қиёсу тасдиқи берунии ҳусн зоҳир мешавад. Бинобар ин, тасвири бадеӣ шакли асосии ҳунари адабист” [191, с. 6].

Ба фаъолияти таҳқиқотии олимони ва муҳаққиқони тоҷик дар соҳаи истифодаи санъати бадеӣ баҳои баланд дода мешавад. Асари “Донишномаи илми бадеӣ” -и У. Тоиров [175] далели ин гуфтаҳост, ки дар он қариб ҳамаи санъатҳои бадеӣ, вижагиҳои мусбату манфии онҳо, вазифаю нақшҳо бо мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудаанд. Ин китоб соли 2023 ба табъ расида, тамоми ҷанбаҳо ва навъҳои санъати бадеиро

фаро гирифта, инчунин, барои таҳқиқот ва корҳои илмии оянда заминаи мусоид фароҳам меорад.

Дар гуфтори гуфтугӯӣ ифодаю ибораҳои гуногун истифода мешаванд, аз қабилӣ: “*талхаам кафид*”, “*дар куртаам нағунчидам*”, “*аз хурсандӣ тоқиамро дар осмон партофтам*”, ки бешак маъноӣ маҷозӣ доранд. Ин ибораҳо маъноӣ маҷозиро пурра инъикос мекунанд, ба ибораи дигар, мо онҳоро санъати бадеӣ ё воситаи тасвири бадеӣ мегӯем. Дар забони англисӣ ибораи “*Thank you very much*” (ташаккури зиёд) бештар истифода мешавад, ки муодилҳои худро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар шакли “*сипоси беандоза*”, “*ташаккури зиёд*”, “*рахмати калон*” (дар нутқи гуфтугӯӣ), “*большое спасибо*”, “*огромное спасибо*” доранд. Охир, “*ташаккур*” *хурду калон* буда наметавонад.

Аз ин бармеояд, ки санъатҳои бадеӣ ба нутқи адабӣ ва гуфтугӯӣ хос буда, дар шаклҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешаванд. “Як донишманди рус гуфтааст, ки дар ҷанҷоли миёни ду зани деҳотӣ (қишлоқӣ) қариб ҳама санъатҳои бадеӣ ба қор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, дониши баёни бадеӣ ба сухани соҳибони ҳама касбу пеша як навъ ҳусну тозагӣ медиҳад” [191, с. 7].

Воситаҳои тасвири баён дар байни хонандагон завқи воқеӣ ва эҳсосоти самимӣ ба вучуд меоранд.

Л.В. Рижкова-Гришина ва Е.Н. Гришина [2015] чунин ақида доранд: “Биёд, ба масъалаи он ки инро на шоир, на нависанда, на олим, балки як ходими ҷамъиятӣ, арбоби давлатӣ, ҳуқуқшинос гуфтааст, диққат диҳем, ки ба каломии бадеӣ бегона нестанд. Дар бораи моҳияти хизмати давлатии ӯ ҳарф наметавонем, зеро сухан дар бораи чизи дигар меравад” [153, с. 12].

Масалан, дар тафаккури хонанда ифодаҳои “сарсабзӣ ва шукуфоии олам” дар калимаи “*бахор*”, ифодаи “ҳазони умр” дар “*расидан ба синну соли пирӣ*”, “подоши нек” ё “подоши бад” дар “*амалҳои инсонӣ*” ва

амсоли инҳо ҷой доранд. Чунин вижагиҳо дар нутқ тавассути воситаҳои нозуки баён, ки ба услуби волои бадеӣ тааллуқ доранд, ифода меёбанд. Онҳо барои ифодаи ғояи асосии нависанда истифода мешаванд ва барои ифодаи латофату нафосат ва назокати сухан муҳим арзёбӣ мегарданд. Аз ин рӯ, асарҳои бадеии форсу тоҷик ва англис, ки дар он муаллиф андешаҳоро тавассути санъатҳои бадеӣ нозуку шево ва пурмазмун баён менамояд, дар қалби хонанда ҷойгоҳи хоссаеро касб намудаанд. Бисёр асарҳо бо истифодаи санъатҳои бадеӣ ба забонҳои гуногуни ҷаҳон тарҷума шуда, пешкаши хонандагон гардидаанд.

Ба ақидаи В.В. Виноградов, «вақте ки сухан сари масъалаи “забони нависанда” ва “забони адабиёти бадеӣ” меравад, калимаи *забон* дар ин ҷо ба ду маънои тамоман дигар қор фармуда мешавад: 1) ба маънои инъикос ё қисман таҷассуми низоми умумии ин ё он забони миллий (миллӣ) ва 2) ба маънои “забони бадеӣ”, яъне низоми воситаҳои тасвири бадеӣ. Дар сурати аввал, дар забони асари бадеӣ унсурҳои низоми забони адабӣ ва услубҳои он, инчунин, омезишҳои эҳтимолии гуфтори лаҳҷавӣ, касбӣ ё умуман, гурӯҳи иҷтимоӣ муайян карда мешаванд” [36, с. 109]. Забони адабиёти бадеӣ ва забони адабӣ маънои “забони санъат” ва “шева ё услуби гуфтор”-ро таҷассум мекунад ва ҳамаи инҳо дар заминаи санъатҳои бадеӣ инъикос меёбанд.

Маълум аст, ки дар забоншиносӣ, одатан, маъноҳои “луғавӣ” ва “дастурӣ” қорбурд мешаванд, ки онҳо аз ҷиҳати моҳият ва мазмуни худ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар бораи моҳияти онҳо сухан ронда, А. Смирнитский қайд кардааст, ки маъноҳои луғавӣ ва дастурӣ, пеш аз ҳама, бо тарзи ифода аз ҳамдигар фарқ мекунад. “Хусусияти хеле муҳимми хислати ҳар як забон дар он аст, ки калимаҳои мушаххас ва дигар воситаҳои луғавӣ ба кадом маъноҳои муносиб истифода бурда мешаванд” [161, с. 46], яъне ба сифати санъатҳои бадеӣ он калима ё ибораҳо (ва баъзан ҷумлаҳо) ва ҳатто ҳамбастагии калимаҳо ё ибораҳо

дар нутқ (шифоҳӣ ва хаттӣ), ки бархе дар луғат инъикос нашудаанд, баромад карда метавонанд.

Ба андешаи В.В. Виноградов, “тобишҳои нозуки маъноии калима, обуранги услубии он, алоқамандии он бо ибораҳои мувозӣ, ифодаҳои муродифӣ, эҳсоси овозии монандии онҳо бо дигар калимаҳои маъноӣ дурдошта (омонимҳо) – моҳирона истифода шудани ҳамаи инҳо бо мақсади тасвири бадеӣ фаъолона истифода мешаванд. Захираҳои тамоюли ифодакунандаи калом ба адиб ҳамчун воситаи амалӣ гардондани нақшаи ғоявӣ ӯ хизмат мекунад. Дар чараёни забоншиносӣ ва адабӣ дар таҳқиқи сохти услубии ҳам хислати қаҳрамон ва ҳам “симои муаллиф” тафовути амиқи устувор мавҷуд аст. - Забоншинос бо таҳлили лафзии асар ва адабиётшинос аз фаҳмиши иҷтимоию равонии он сарукордоранд” [36, с. 238-255].

Шакли баёни асарро метавон *бо номинативӣ ё риторикӣ* тавсиф кард. Номинативӣ, пеш аз ҳама, ба дурустии каломи адабӣ ҳангоми истифодаи маъноӣ луғавӣ, сохторҳои содаи наҳвӣ, адами маҷозҳо ва ғайраҳо таъкид мекунад. Дар каломи бадеӣ, баръакс, аз истифодаи васеи воситаҳои тасвири луғавӣ (захираи вусъатёбӣ ва коҳишёбии луғавӣ, архаизмҳо ва неологизмҳо ва ғайра), маҷоз ва сохторҳои наҳвӣ: такрорҳо, санъати тазод, саволҳои риторикӣ, мухотаб ва ғайра истифода мешаванд [60, с. 82], ки дар байни инҳо маҷоз – вожаву иборасе, ки ба маъноӣ ғайриаслӣ кор фармуда шуда, дар асар тобиши баланди ифоданок ба вучуд меоваранд, нақши хосса доранд. Бесабаб нест, ки онҳоро ифодаҳои *экспрессивӣ-маҷозӣ меноманд*, ки метавонанд ҳамчун як воҳиди тамоми сатҳи забон аз овоз то наҳв ва услуби нутқ амал кунанд. Баъзан ҳатто як овоз метавонад дар нутқ ифоданок бошад.

Бояд тазакур дод, ки, аслан, “санъати бадеӣ” аз вожаи арабии “санъат” – “ҳунар” ва “бадеӣ” – “нав, аҷиб, нодир” гирифта шуда, дар асл, маъноӣ нодир, беназир ва муҳимтарин воситаи баёнро дорад. Дар

илми услубшиносӣ онҳоро дар маҷмуъ *маҷозҳо (тропы)* меноманд. Онҳо, асосан, ҳам дар назм ва ҳам дар наср кор фармуда шуда, дар сохту маъноӣ калима иштирок намуда, онҳоро равшантару ифоданок ва латифу гуворо мегардонанд ва ба вожаву ибораҳо таъсири маъноӣ ва амиқ мебахшанд.

Вазифаи умумии ҳама маҷозҳо – дар сохтори тасвир инъикос намудани қобилияти фикрронии шахс тавассути қиёс, таҷассум кардан, ба ибораи адиб, “ба ҳам овардани маъноҳои дур” ва бо ҳамин таъкид намудани ягонагии тамомияти ҷаҳони гирду атрофи мо маҳсуб меёбад. Дар таҳлили адабӣ (бар хилофи таҳлили лингвистӣ) байни маҷозҳои умумизабонӣ (он маҷозҳое, ки ба низоми забон дохил мешаванд ва аз ҷониби ҳамаи суҳанварони он истифода мешаванд) ва маҷозҳои муаллифӣ (танҳо як маротиба аз ҷониби нависанда ё шоир дар вазъияти мушаххас истифода мешаванд) муҳиммияти томеро мушоҳида кардан мумкин аст. Танҳо маҷозҳои гурӯҳи дуюм қобилияти эҷоди образҳои шоирона доранд ва гурӯҳи якум – маҷозҳои умумизабонӣ бошанд, бо сабабҳои мушаххас ҳангоми таҳлил набояд ба эътибор гирифта шаванд. “Қобили зикр аст, ки маҷозҳои умумизабонӣ аз корбурди зуд-зуд ва густурда аз назар “тоза мешаванд” ва ифодаи образноки худро аз даст дода, ҳамчун *қолаб* истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ, ҷиҳати функционалии онҳо чун луғати маъмулӣ бе ягон маъноӣ образнок (маҷозӣ) қабул карда мешавад” [60, с. 74].

Масалан, ибораи “*қоматбаланд*” чандон таъсирбахш нест, вале агар вожаи “*сарв*” дар иборате чун “*сарви нози ман*” корбаст шавад, маъноӣ дигари шоирона дорад:

“Чун он *нури равон* боз ҳам наздиктар расид, дар ман ҳеҷ шакл намонд, ки ин ҳамон “*болобаланду ишвагару сарви нози ман*” будааст. Қомати он *сарви ноз* дар роҳ рафтани *ба навниҳолони нозуктани баландқад монанд буд*, ки дар зерӣ бод ба ҳар тараф майл мекарда

бошанд, *ё як гулбуни пургуле буд, ки шохҳои вай аз ғояти хушборӣ ба ҳар тараф ҳам мехӯрданд ё ӯ аз шароби ғурури ҳусн ё ин ки аз бодаи шодмонӣ маст шуда буд, ки мастона қадам мениҳод.* “Чун он маҳбубаи дилором наздик расид, ман аз сари хомаи рег шорида фуромада дар пасхамие, ки Ситора ба ман нишон дода буд (бояд Ситора ҳам он чоро ба ман бо нишондоди он офтоб таъин карда бошад) дароз кашидам. Аммо бисёр дер накашид, ки он *офтоби оламтоб бар сари болини интизориам* расид ва гӯё *бахти баланд ба ман мегуфт, ки “эй, бар сарат офтоб омад, барҳез”* (215, с. 245).

Таҳлили мисол нишон медиҳад, ки ин ҷумла аз ибораҳои маҷозӣ орошта шуда, саршор аз баёни бадеӣ ва рангинии шоирона аст. Образҳои ин ҷумла қувваи таъсирбахши образнок ва ифодакунанда дошта, ба завқи эстетикӣ хонанда таъсири мусбат мерасонанд.

Яке аз воситаҳои маъмултарини ифода дар забони тоҷикӣ истиораи *“сарви ноз”* мебошад, ки дар осори бадеӣ бештар истифода мешавад. Дар баробари ин, ин ифода на ба маънои асли (мисли дарахт), балки ба маънои маҷозӣ (ба монанди шахс) дарк карда мешавад. Бояд гуфт, ки ин маънои маҷозӣ дар забони русӣ шакли хоси худро дорад, аммо на ҳамчун *“сарв”*, балки ҳамчун *“берёза”* (тӯс), яъне духтарро ба дарахти тӯс муқоиса мекунанд. Дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ он муодили комилан дигар дорад, ки ба забони русӣ қисман мутобиқ аст, зеро ин мафҳум – *“a white birch”* наметавонад муодили калимаи *“сарв”* бошад. “Танҳо ба забони англисӣ номи “омела” (як навъи гиёҳ, дарахт) – mistletoe – хотираҳои лаҳзаҳои гуворо – як навъи идро ба хотир меорад, зеро дар ид мувофиқи одат духтаронро дар зери шоҳаи ҳамин дарахт бӯса мекунанд” [85, с. 141]. Барои таҳайюли хонандаи тоҷик ё рус чунин тасаввурот вучуд надорад ва метавонад дар тарҷума маълумоти иловагӣ талаб намояд.

Ифодаи бадеии дигари ҷумлаи мазкур ибораи *“нури равон”*

мебошад. Маълум аст, ки дар ин ҷо калимаи “нур” ба маънои “равшанӣ” ҳеҷ хусусияте надорад ва воқеӣ нест, балки ба маънои маҷозӣ чун “нур” – “дурахш” аст. Маънои маҷозии калимаи “*дурахш*” дар ҷумла маънои равшанӣ дошта наметавонад ва маънои шахси маҳбубу зеборо ифода намуда, таассуроти шоирона ба вучуд меорад.

Дар ин гуна мавридҳо тарҷумон бояд дарк намояд, ки дар забонҳои мавриди таваҷҷуҳ истифода бурдани ҳамон воситаҳои ифодаи дар забони асл мавҷудбуда, ки дар забони тарҷума вучуд надорад, номувофиқ аст. Аз ин рӯ, тарҷумонро зарур аст, барои пайдо намудани муодили мувофиқ ё муносиб кӯшиш намояд. Он гоҳ тарҷума ҷаззоб хоҳад шуд.

Дар луғати забони русӣ ба ҷойи ин ибора истилоҳи “*возлюбленная, любимая*” маъмулан васеъ истифода мешавад ва тобиши бадеии худро нигоҳ медорад, вале дар забони англисӣ вожаҳои ин навъ дигар вучуд надоранд ва ҳамчун калимаҳои маъмулии “*beloved, sweetheart*” тарҷума мешаванд:

I pass over the sort of slur conveyed in this suggestion on the character of *my beloved*; indeed, when you are far away, Janet, I’ll try to forget it... (221, p. 263).

Тарҷума: Ман ягон калима дар бораи он, ки бо ин пешниҳодатон шумо дӯстдоштаи маро меранҷонед, ҳарф нахоҳам зад. Вақте шумо аз инҷо дур меравед, Ҷанет, кӯшиш мекунам инро фаромӯш созам (216, с. 246).

Дар таҳлили мисолҳои асари бадеӣ корбурди зиёди ин ё он санъати бадеӣ муҳим нест, балки истифодаи маънои асосӣ ва дақиқи онҳост, зеро онҳо ҳар қадар бештар ба маънои муносиб истифода шаванд, ҳамон қадар тасвири ҷаззоб ва эмотсионалии асар дар ташаккули услуби бадеӣ зиёд шуда, ба хонанда таассурот мебахшад.

Бояд гуфт, ки барои зебо ва ҷаззоб шудани асари бадеӣ санъатҳои

бадеӣ истифода мешаванд, ки ба шарофати онҳо маълумот ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳони ботинии инсон ва баҳои субъективии ӯ мегардад.

Онҳо, махсусан, дар публитсистика, осори бадеӣ ва гуфтор васеъ истифода шуда, воситаи забонии тобишҳои услубӣ маҳсуб мешаванд, ки таъсири баёнро баланд мебардоранд ва ба мазмуну сохтори мантиқии он тобишҳои мухталиф, эҳсосӣ ва нозуки маъноиро зам мекунанд.

Ҳамин тавр, мо чунин мешуморем, ки образҳои бадеӣ дар низоми осори бадеӣ нақш ва манзалати хосса бахшида, тавассути категорияҳои забонӣ муайян карда мешаванд ва нисбат ба ҷумла ва калимаҳои маъмулӣ равшантар ифода мегарданд. Аз ин рӯ, тарҷумони бадеиро зарур аст, ки аз нусхабардорӣ воситаҳои мушаххаси эмотсионалӣ ва экспрессивии забони асл даст кашада, барои пайдо кардани он воситаҳое, ки ба забони тарҷума хосанд, кӯшиш ба харҷ диҳад. Вай бояд талабот ва меёрҳои муайяни назарияи тарҷумаро риоя намуда, инчунин, ба амалӣ намудани вазифа диққати худро барои омӯзиши қолабҳои муҳимми забони асл ва забони тарҷума ва муносибатҳои услубии онҳо равона созад ва ин барои масъалаи омӯзиши нозукиҳои санъатҳои бадеӣ заминаи мусоид фароҳам месозад.

Бар асоси ин метавон гуфт, ки вижагиҳо ва хосиятҳои нутқ ба афкори эҳсоси одамон вобастагии комил доранд, ки таваҷҷуҳ ва таассуроти шунаванда ва хонандаро бедор карда, суханро ҷолиб ва ҷаззоб менамоянд. Дар нутқи гуфтугӯӣ воситаҳои ифодакунандаи нутқи бадеӣ нисбат ба асар камтар истифода мешаванд, зеро нутқи одами одӣ (дар он ифодаи талаффуз ба кор бурда мешавад) аз нутқи нависанда (ифоданокии воситаҳои луғавӣ ва калимасозӣ) фарқ мекунад. Дар чунин ҳолатҳо сифати ифоданокӣ метавонад ба воситаҳои дигари нутқ дар соҳаҳои гуногуни сохтори забонӣ ва матнҳо вобаста бошад. Барои ин ба муаллиф мустақилияти тафаккур, шавқу ҳавас ба нутқ, фикри ҷаззобу

латиф ва истифодаи васеи хусусиятҳои ифоданокии услубӣ ва дониши васеи забоншиносӣ дода мешавад.

Хулоса, воситаҳои тасвири бадеӣ дар ороиши забони матни бадеӣ нақши муҳим доранд ва бинобар зарурат ва тарзи корбурди онҳо дар таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба таври васеъ ва муфассал баррасӣ гардидаанд, ки дар ин фасли кор таҳқиқ намудем.

1.2. Марзгузории мафҳумҳои луғавӣ ва истилоҳии воситаҳои тасвири бадеӣ дар заминаи фарҳангҳо

Барои рушду такомули илми забоншиносӣ воситаҳои ифодакунандаи забон ва нутқ мавқеи хоса доранд. Мафҳумҳои “эмотсионалӣ”, “экспрессивӣ”, “образнок” ва “эстетикӣ” дар маъхазҳои илмӣ ба як маъно ба сифати воситаи ифоданок ё тасвири бадеӣ истифода шуда, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ доранд. Аммо мазмун ва марзгузорӣ миёни ин мафҳумҳо равшаниро талаб менамояд.

Ҳангоми баррасии таърифи онҳо дар луғатҳо ва китобҳои илмӣ чанд маъноро дучор шудан мумкин аст ва ҳар як муҳаққиқ онҳоро ба таври худ таъриф мекунад.

Дар донишномаи услубӣ мафҳумҳои мазкур дар як шакл тариқи зайл оварда шудаанд: “Воситаи тасвири забон мафҳумест, ки дар адабиёти махсус дар якҷоягӣ бо тафсири норавшани категорияи ифоданок ба таври гуногун таъриф шудааст. Воситаҳои тасвири бадеӣ – падидаҳои забоние мебошанд, ки ба саҳеҳӣ, мантиқӣ, равшанӣ, ифоданокӣ (эҳсосият, арзёбӣ, шиддатнокӣ ва тасвирӣ) мусоидат намуда, дарки пурраи иттилоот (ҳадди имкон ба фаҳмиши иттилооти дар матн мавҷудбуда)-ро таъмин мекунанд” [241, с. 38].

Маълум аст, ки воситаҳои ифодаи забон бо мақсадҳои муошират мувофиқ буда, бештар барои суҳанронии ифоданок ва ҳассоси муаллиф истифода мешаванд. Ба гуфтаи А.В. Фёдоров, “дар низоми услуби

санъатҳои бадеӣ, ҳар як унсури забони дорои вазифаи услубӣ дар ҳамбастагӣ бо унсурҳои дигар таассуроти муайяни нутқро ба вучуд оварда, онро ба таври кулӣ дар муқобили худ, бо калимаҳои дигар ё сохторҳои дастурӣ омехта мекунад, воситаи ифодакунандаи нутқ мебошанд” [185, с. 73].

“Воситаи тасвири баён” мафҳумест, ки дар адабиёти махсуси илмӣ ба тарзҳои гуногун дода шудааст, масалан, “мафҳуми воситаҳои тасвири баён” нисбат ба мафҳуми “маҷоз” (троп) умумӣ ҳисобида мешавад; мо фаҳмиши анъанавии (васеи) истилоҳи *маҷозро* барои ифодаи маъмулии *маҷоз ва ибораи маҷозӣ* мегузорем” [113, с. 8]. Л.Ю. Иванова ва А.П. Сквородников мафҳуми *воситаҳои ифодаро* шарҳ дода, онҳоро захираи услубии забон мешуморанд. “Захираҳои услубии забон имкониятҳои мебошанд, ки забон барои сохтани нутқи дақиқ, ифоданок ва услубӣ асоснок кардааст. Аслан, ҳар як воҳиди забонӣ метавонад дар шароити махсуси матн ҷасоҳати хос дошта бошад. Бо вучуди ин, воситаҳои забоние вучуд доранд, ки қобилиятҳои, махсусан, назарраси услубӣ доранд. Чунин захираҳои услубӣ дар ҳама сатҳҳои сохтори забонӣ мавҷуданд. Захираҳои услубии забон беназиранд. Аз худ кардани онҳо муносибати эҷодӣ ба забон, маҳорати баланди фардиро талаб мекунад” [88, с. 689 - 690].

Ба ақидаи Л.В. Рижкова, “санъатҳои бадеӣ ифодаҳои мебошанд, ки ба шоир имкон медиҳанд, то тасвири равшан ва ҳаёлий эҷод кунанд” [153, с. 52].

Дар луғатҳои муродифоти русӣ ва ибораҳои ба ин монанд синоними “ифоданокӣ” ба таври зерин истифода шудааст: “возеҳӣ, муназзамӣ, муайянкунандагӣ, сареҳӣ, саҳеҳӣ, равшанӣ, шаффофӣ, сароҳат, ифоданокӣ, ҳарорат, барҷаста, равшанӣ, муассир, ҷасоҳат, обурангӣ, ботароват, дурахшонӣ, хушобуранг, зебоӣ, суҳанпардозӣ,

фасохатнокӣ” [259; 260], ки қариб ҳамаи онҳо дар умум як маъноро ифода мекунанд.

Дар луғати тафсирии истилоҳоти забоншиносӣ, Д.Э. Розентал ин ибораро ҳамчун “фасохат, яъне муассирӣ” асоснок мекунад [238, с. 46].

Таҳлили ин луғатҳо нишон медиҳад, ки санъатҳои бадеӣ барои гуфтори возеҳ, сареҳу саҳеҳ, ифоданок ва муассир истифода мешаванд, ки дар адабиёти бадеӣ доираи истифодаи васеъ доранд.

Ба ақидаи бархе адабпешагони дунёи илм “санъатҳои бадеӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд *санъатҳои маънавӣ*, ки бар пояи маъноӣ калима, ибора ва ҷумла эҷод мешаванд; *санъатҳои лафзӣ*, ки ба сохтори калима, ибора ва ҷумла асос ёфтаанд” [17, с. 13-75; 191, с. 6]. Андешаи муҳаққиқонро Т. Зехнӣ ҷонибдорӣ намуда, дар асоси гуфтор ва ифодаи маъноӣ, ӯ гурӯҳҳои зиёди маҷозхоро муайян мекунад ва шарҳу тавзеҳ медиҳад: ташбеҳ, истиора, муболиға, киноя, тазод ва муқобила ва ғайраҳо [70, с. 61], вале, аслан, дар китоб муаллиф ин таснифотро муҳим намедонад: “Санъатро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан қатъӣ ва собит нест. Баъзе аз муаллифони санъатшинос санъатеро лафзӣ шумурда бошанд, баъзе аз онҳо он санъатро маънавӣ ҳисоб кардаанд. Инчунин, як қисм аз муаллифон санъатеро ҳам ба гурӯҳи маънавӣ, ҳам ба гурӯҳи лафзӣ мансуб доштаанд. Мо дар ин асари худ санъатҳое, ки бисёртар аз калимабозӣ, ҳарфбозии маҳз иборатанд, ба гурӯҳи лафзӣ мансуб дошта, боқимондари ба гурӯҳи маънавӣ дохил кардем, ки дар даруни онҳо санъатҳои духӯра низ ҳастанд” [70, с. 61]. Аз ин рӯ, дар асари мазкур онҳоро аз рӯйи имло ва суҳанпардозӣ ба лафзӣ ва маъноӣ ҷудо кардааст ва тамоми санъатҳоро ба ин ду гурӯҳ шомил намудааст.

Фикри Т. Зехнӣ қобили қабул аст, зеро тамоми санъатҳои бадеӣ ба ҳамдигар таъсир мерасонанд ва ҳарчанд санъатҳои лафзӣ ба латофату назокати калима ва санъатҳои маънавӣ ба сифати маъно муайян карда мешаванд, аммо маъно зеро таъсири санъатҳои лафзӣ дилработару

дилкаштар мешавад. Аз ин рӯ, шакли калима ва ё ҳар гуна ифода агар маъноӣ хуб дошта бошад, бояд то андозае ба зебой ва муассирӣ ноил шавад. Аз ин ҷост, ки “санъатҳои маънавӣ дар асоси ба назар гирифтани маъноӣ калима, ибора ва ҷумлаҳо сохта мешаванд. Аммо санъатҳои лафзӣ ба шакли калимаву ибораҳо асос ёфтаанд. Аз ин рӯ, мегӯянд, ки мундариҷа шаклро таъин мекунад ва дар навбати худ шакл низ ба мундариҷа таъсир накарда намонад” [70, с. 62].

Бояд гуфт, ки услубшиносӣ ба низоми услубӣ ва намунаҳои бадеӣ ба ифоданокии бадеӣ иртибот дорад. Дар натиҷа, илми баён дар китобу луғатҳо ба таври суннатӣ дар шакли аслиаш, ки аз ташбеҳ, истиора, киноя ва ғайра иборат аст, шарҳ дода мешавад.

Дар баъзе қорҳои таҳқиқотӣ санъатҳои бадеӣ, одатан, ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд:

1. Воситаҳои услуби баён;
2. Маҷозҳо [242, с. 93-94; 151, с. 353].

Баъзе аз санъатҳои бадеӣ, аз қабилӣ маҷозҳо дар нутқ истифода шуда, имкон медиҳанд, ки ашё, ҳодисаҳо ва узвҳои эҳсосӣ бо онҳо алоқаманд (шунавоӣ, бинӣ, ломиса ва шомеа) ба таври образнок тасвир карда шаванд. Воситаҳои дигаре, ки ба истилоҳ воситаҳои услубӣ мебошанд, аз ҳисоби ҷобҷогузории махсуси маводи забонӣ, алалхусус, тавассути сохторҳои махсуси нахвӣ барои баланд бардоштани қувваи гуфтор хизмат мекунанд, ҳамчун воситаҳои муассири баён муайян карда мешаванд.

Дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маъноӣ калимаи “маҷоз” чунин шарҳи маънӣ дода шудааст: “Маҷоз – роҳ ва ҷойи гузаштан ва зидди ҳақиқат; ва ба маънии калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ мустаъмал шавад ва маънии мавзӯи ҳақиқии он матруқ нашуда бошад, балки дар маънии мавзӯ ва ғайри мавзӯ лаҳ алоқаи мушобаҳат ё зарфийят ё сабабийят ва ғайри он мутаҳаққиқ бошад” [232, с.233].

Маҷоз гуфта, ифодаҳоеро меноманд, ки дар онҳо калима ё ибора ба таври рамзӣ истифода мешавад. Вай аз калимаи юнонии “trope” – “гардиш, гардиши сухан”, яъне ифодаи маҷозӣ гирифта шудааст. Истифодаи вожаи “маҷоз” (троп) дар ду маънӣ барои баланд бардоштани хусусияти муассирии забон ва баёни бештари гуфтор зарур аст, ки “ифодаи он дар як вақт дар ду маънӣ – маҷозӣ ва таҳтуллафзӣ, ки бо ҳам аз рӯи қонуниятҳои мураккабӣ (синекдоха, метонимия), монандӣ (метафора), ё муқобилият (ирония) алоқаманданд, амалӣ карда мешавад” [136, с. 113].

Вобаста ба маҷоз ва омӯзиши он таҳқиқотҳо аллакай аз давраҳои қадим шуруъ шуда буданд ва, аз ин рӯ, вай дар як шоҳи адабиётшиносӣ, аз қабилӣ назмшиносӣ ва услубшиносӣ инкишоф ёфта, ҳамчун назарияи “маҷоз ва воситаи баён”-и як ҷузъи каломи бадеъ маҳсуб меёфт. “Хусусияти калимаи “воситаи баён” – маъноӣ “ҳолат, вазъ, тарзи ист” – ҳамон гуна, ки мо ҳар як ҳаракати бадани инсонро меномем, одамони давраи қадим ҳар гуна ифодаи лафзии ғайримуқаррарӣ ва маъмулиро низ ҳамин тавр меномиданд. Дар сатҳи образҳо, ангезаҳо, эҳсосот, идеяҳо, яъне ҳамаи он чи ки мо “мазмун”-и асар меномем, муайян кардани як чизи “ғайриодӣ” хеле душвортар аст. Ба назар чунин менамояд, ки тамоми ашё ва амалҳои дар адабиёт мавҷуда ҳамон чизҳое ҳастанд, ки мо дар зиндагии ҳаррӯза дучор меоем” [99, с. 15].

Ба андешаи А. Реформатский: “Аммо набояд фикр кард, ки маъноӣ маҷозӣ ҳамеша далели забон аст; аксаран, маъноҳои маҷозӣ ҳамчун падидаҳои услубӣ ва, махсусан, адабию услубӣ, яъне ҳамчун маҷоз, ибораҳои маҷозӣ ба вучуд меоянд. Тафовут байни истиораҳои забонӣ, метонимияҳо ва ғайра аз ифодаҳои маҷозии ба ҳам мувофиқ дар он аст, ки маҷоз номи бевоситаи ашёи додашуда набуда, балки танҳо таҳаллуси маҷозӣ аст ва дар он ду нақша вучуд дорад: номи аслий ва ифодаи маҷозӣ, ки ин ду нақшаро ба ҳам омехта намуда, мувофиқатӣ ва номувофиқатии

маъноӣ асли ва маҷозиро ошкор месозад. Аз ин ҷост, ки ифодаҳои маҷозӣ дар луғатҳои забонӣ сабт шудаанд, зеро инҳо далелҳои забониеанд, ки барои ҳамаи ғӯяндагони ин забон ҳатмианд, аммо маҷозҳо дар луғатҳо қайд карда намешаванд” [148, с. 82-83].

Мафҳуми маҷоз дар луғати тафсири услубии забони русӣ ҳамчун “маҷоз (аз калимаи юнонии tropos – гардиш, тасвир) – воҳиди услубӣ барои истифодаи калима (ибора, ҷумла) на ба маъноӣ асли, балки ба маъноӣ маҷозӣ, яъне дар истифодаи калимаҳо (ибора ва ҷумлаҳо) номгузориӣ як предмет (объект, ҳодиса, ҳосият) барои нишон додани предмети дигаре, ки бо ин ё он муносибатҳои маъноӣ алоқаманд аст, мебошад. Ин метавонад мисли метонимия муносибати пӯшида дошта бошад. Ё муносибатҳои маъноӣ хусусияти миқдорӣ (на сифатӣ) доранд ва бо истифода аз маҷози мурсал, муболиға ва тасвир ифода мешаванд” [241, с. 559].

Л.В. Рижкова ба ин нуқтаи назар пайравӣ намуда, чунин мафҳумро пешниҳод мекунад: “Маҷоз воситаи нутқ аст, ки дар он калима ё ифода ба маъноӣ маҷозӣ истифода мешавад. Он дар асоси муқоиса, ҷойгиршавии ду мафҳум, ки аз рӯи баъзе хусусиятҳои ба ҳам наздик буда, шабеҳи ҳамдигар ҳисоб мешаванд, асос ёфтааст. Ҳангоми ба маъноӣ маҷозӣ кор фармудани калима бо калимаҳои дигар, назар ба маъноӣ асли алоқии луғавӣ пайдо мешавад. Калимаҳо аз мазмуни муқаррариӣ худ ба матни дигар – ғайриодӣ мегузаранд, мансубияти ашёии худро гум мекунанд, ғӯе тобишҳои маъноӣ иловагӣ мегиранд. Таассуроти нав сохта, онҳо ба таври дигар садо медиҳанд” [153, с. 53].

Маҷозҳо дар нутқ барои эҷоди образҳои мушаххаси бадеӣ, бо мақсади муассирии баён, баланд бардоштани хусусиятҳои маъноӣ сохтори баён васеъ истифода бурда мешаванд.

Дигар олимони маҷозро ҳамчун воситаҳои бадеие медонанд, ки “аз ҷиҳати услубӣ муассир буда, нақши образнок мебозанд” ва на “нақши

услуги махсус доранд”. Масалан, ба ақидаи А.В. Фёдоров, “матни махсус дар мазмуни худ басомади истилоҳот дорад ва тамоюли асосии матн мебошад. Дар матнҳои илмии оммавӣ ин басомад аз рӯи хусусияти вазифае, ки дар онҳо амалӣ мешавад, хеле пасттар аст. Ба ин тамоми категорияи мавод мавҷуд набудани калимаҳои аз ҷиҳати услубӣ мансубият ба ин ё он қабати луғавии забон (архаизмҳо, забони мардумӣ, поэтикӣ ва ғайра) хос аст, ба истиснои истилоҳоте, ки барои ин категорияи матнҳо аз ҷиҳати услубӣ хос мебошанд. Дар адабиёти илмҳои ҷамъиятӣ қисман истифодаи фразеологизмҳо, баъзе ибораҳо ва ҳамбастагиҳои устувори истиоравӣ (ки дар соҳаи илмҳои дақиқ, ҳуҷҷатҳои расмӣ ва матнҳои иттилоотии рӯзнома қариб мушоҳида намешавад) ба назар мерасад. Ин ифодаҳо бо истифодаи маънои мустақим, ки нақши махсуси услубӣ намебозанд, хос аст. Маҷозҳо аз ҷиҳати услубӣ таъсирбахш буда, нақши образнок мебозанд ва дар адабиёти илмӣ-оммавӣ бештар вомехӯранд” [184, с. 228]. Дар луғати С.И. Ожегов, калимаи “маҷоз” ҳамчун “калима ва воситаи тасвири баён ба маънои маҷозӣ” [235, с. 813] фаҳмида мешавад.

Бинобар ин, маҷозҳо ба маънои қатъии калима – маънои ғайриаслии калимаҳо мебошанд, ки дар низоми осори бадеӣ нақши бориз доранд ва барои рушду такомули илми забоншиносӣ воситаҳои ифодакунандаи бадеӣ ва баён, ки сухани моро васеъ ва ғанӣ мегардонанд, ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунанд.

Маҷоз санъати лафзиест, ки барои муқоисаи ду мафҳуми ба ҳам зич алоқаманд истифода шуда, дорои вазифаҳои услубӣ аст ва аввалин бор аз ҷониби файласуфони Ҳиндустони қадим мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Онҳоро *оройшоти нутқ* меномиданд ва дар осори бадеӣ, маҳорати суханварӣ ва нутқи гуфтугӯӣ, ҳамчун усулҳои ифодаи адабӣ ва нутқ васеъ истифода мебарданд.

Бисёр олимон дар бораи “мачоз” ва “навъҳои он” сухан ронда, қайд мекунад, ки: “Таснифи умумэтирофшудаи мачоз вучуд надорад, гарчанде тамоюли умумии рушди назарияи мачозҳо, коҳиши шумораи онҳо дар баробари ба тартиб даровардани низоми концептуалӣ ва истилоҳоти онҳо мебошад. Маҳдудияти мачоз аз дигар воситаҳои забонӣ дар он аст, ки рақамҳо на ҳама вақт якхела аст, зеро таснифоти баъзе аз воситаҳои баён (аз қабиле ташбеҳ, қиёс, ифодаи эзоҳӣ, муболиға, тасғир) дар ин масъала ихтилофро ба вучуд меоварад” [236; 138; 88], ки ба ақидаҳои олимони дигар мухолиф аст, зеро онҳо ташбеҳ, қиёс, ифодаи эзоҳӣ, муболиға, тасғирро на воситаи баён, балки *мачоз* мешуморанд.

Мачозҳо ба *мачозҳои бадеӣ* ва *забонӣ* чудо мешаванд. Мачозҳои бадеӣ (“дастони тиллоӣ” – “golden hands”, “нигоҳи тез” – “a penetrating look”, “табассуми тез” – “a sharp smile”) ҳамчун ифодаҳои бадеӣ амал мекунад, ки вазифаи муассирӣ, ифодаи эҳсосиро иҷро карда, барои бедор намудани завқи эстетикӣ хонанда ва ғаъл намудани дарки шунаванда, хизмат мекунад. Ҳамзамон, ин намуди мачоз ифоданокии нутқро муҳим арзёбӣ мекунад. Мачозҳои забонӣ (“ғуруби офтоб” – “sunset”, “мизи чубин” – “a wooden table”, “дастони сафед” – “white hands”) ифодаҳои устувори забон мебошанд, ки дар луғатҳои тафсири сабт шудаанд, ки ҳангоми истифода маънои мачозӣ эҳсос намешавад. Дар мачозҳои бадеӣ ҷойгузини маънои аслии ашё ба назар гирифта мешавад, дар мачозҳои забонӣ бошад, маънои нави ашё маънои кӯҳнаро маҳдуд менамояд ва ба як калима иваз намекунад.

Масалан, агар дар забони англисӣ ибораи “*sunset*” – “*ғуруби офтоб*” ҳамчун мачози забонӣ дар шакли калимаи одӣ истифода шавад, пас “*the sunset of life*” дар забони тоҷикӣ чанд гунаи услубӣ ба мисли силсилаи муродифӣ дорад: “*заволи умр*”, “*айёми пирӣ*”, “*ғасли хазони умр*”, ки дорои мазмуни волеи услубӣ буда, чун мачози бадеӣ қорбаст мешаванд. Ё ин ки дар калимаи “*decline*” – “*таназзул*” дар ибораҳои “*the*

decline of the moon” (моҳи коста), *“the decline of the day”* (ғуруб), *“the decline of life”* (хазони умр) маънидод мешаванд, ки маънои бевоситаи онҳо тамоман эҳсос карда намешавад. Аз ин рӯ, “таснифи воситаҳои услубӣ ба муайян кардани он хусусиятҳои забонӣ, ки дар заминаи онҳо қарор доранд, асос ёфтааст” [41, с. 3].

Ҳамин тариқ, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калима ё ибораҳо ба маънои аслий ва маҷозӣ истифода шуда, барои пуробуранг кардани тасвири бадеӣ ва тобиши услубӣ хизмат мерасонанд.

Одатан, гурӯҳҳои зиёди маҷозҳо мавҷуданд ва онҳо ба якҷанд навъҳо тақсим мешаванд, ки дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ нишон дода шудаанд.

Дар луғати тафсирии услубии забони русӣ таснифи маҷозҳо оварда шудааст: “Шумораи маҷозҳо вобаста ба меъёрҳои, ки аз рӯи онҳо нишон дода шудаанд, хеле фарқ мекунанд. Квинтилиан 7 намуди маҷоз: истиора, метонимия, маҷози мурсал, истехзо, таъкид, муболиға, ифодаи эзоҳиро чудо намудааст. Ба ақидаи В.М. Ломоносов, илова ба таснифоти боло 11 намуди маҷоз вучуд дорад: катахреза, эллипсис, киноя ва антономазия. А.А. Потемня танҳо се маҷози асосиро муайян кардааст: истиора, метонимия, маҷози мурсал. Барои Р. Чейкобсон ҳамагӣ ду маҷози асосӣ вучуд дорад: истиора ва метонимия, ки мавҷудияти онҳо, ба ақидаи ӯ, ба ҳуди табиати забон вобаста аст. Шофер ва Райс ба маҷози мурсал аҳаммияти хосса додаанд, ки бисёре аз муҳаққиқон дар навбати худ онро, умуман, маҷози мустақил наҳисобида, як навъи метонимия муайян кардаанд” [241, с. 559].

Ба назари тамоми забоншиносон, ки дар луғат зикр шудаанд, бояд гуфт, ки: “Решаи маҷозро бояд дар дучанд будани ҳуди сохтори забон чун низоми аломат ва номутаносибии нақшаи мазмун ва нақшаи баён ҷустуҷӯ кард” [241, с. 559].

Дар китоби “Балоғат ва суҳанварӣ” ин падида ба таври зайл

асоснок шудааст: “Асосҳои санъатҳои маънавиро рукҳои аслии баён – ташбеҳ, маҷоз, истиора ва киноя ташкил мекунад. Истиора ҳам як қисми маҷоз аст. Ба иловаи онҳо донишмандони давраи нав ба илми баён рукҳои тавсиф, ихом ва рамзиёти бадеӣ (символ)-ро изофа кардаанд. Илова бар инҳо як қатор санъатҳои дигар ҳам ба бадеӣ маънавӣ дохил мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо аз ягон ҷиҳат ҳусни суҳанро меафзояд” [191, с. 73].

Л.А. Велчева 11 намуди санъатҳои бадеиро пешниҳод мекунад: ташбеҳ, истиора, метонимия, маҷози мурсал, қиёс, ташхис, муболиға, тасғир, киноя, оксюморон ва ифодаи эзоҳӣ [33, с. 35].

Бояд гуфт, ки дар услубшиносӣ байни маҷозҳо ва воситаҳои услубӣ маҳдудияти қатъӣ вуҷуд надорад, ки онҳо дар баъзе маврид ба ҳамдигар зич алоқаманданд. Маҷоз барои баланд бардоштани маъноӣ эмотсионалӣ-экспрессивӣ ва ифоданокии нутқ барои эҷоди таҳайюли бою рангин истифода мешавад ва метавонад дар шакли як калима баён гардад. Дар асари бадеӣ дар калима ва ибораҳо, дар ҷумла дар як вақт якчанд маҷоз истифода бурда мешавад, яъне онҳо якдигарро иваз карда метавонанд. Аммо дар ин гуна маврид зарур аст, ки онҳо дар вазифаҳои на бо як ном истифода шаванд, яъне дар номҳои бояд тафовут бошад, ки аз луғатҳо фаҳмидан душвор аст.

Маҷоз (аз калимаи юнонии *tropos* – гардиш) – корбурди калима ба маъноӣ маҷозии (на асли) тавсифи касе ё ҳодисаҳои бо ёрии тобишҳои маъноӣ дуюмдараҷа хоси ин ё он калима, ки бевосита ба маъноӣ асосии он алоқаманд нестанд, мебошад. Азбаски ҳодисаи тавсифшаванда бо калима низ ишора мешавад, маҷоз, аслан, иборати дучузъаест, ки дар он як ҷузъ ба маъноӣ асли ва дигаре ба маъноӣ маҷозӣ истифода бурда мешавад [174, с. 428].

Масалан: *Саги зираки тавоно* бо ду-се бор ба қади замин рафта омадан, ин корро омӯхт ва *монанди говони куҳансоли тачрибақор* бо фармони ман пеш мерафт, бармегашт ва меистод (215, с. 114).

Дар ин ҷо, дар ҷумла қиёс дар ҷузъи дуюми маъноӣ маҷозидошта ҳамчун нишонаи “*говӣ ботаҷриба*”, ки дар замин қор мекунад ба ҷойи маъноӣ бевоситаи “*саги зирақ*” қорбурд шудааст.

“Муносибати маъноӣ аслиӣ ва маҷозӣ ба шабоҳати падидаҳои муқоисашаванда, муқобил ё ҳамбастагии онҳо асос ёфтааст. Аз ин рӯ, навъҳои гуногуни маҷозҳо ба вуҷуд меоянд, ки ба тафсил дар илми баёни давраи антиқа ва назарияи адабиёт таснифот шудаанд, гарчанде мафҳуми мазкур таснифоти муфассалро надорад” [174, с. 428].

Э.А. Беретская ба таснифоти маъмултарики воситаҳои забони ифодаи бадеӣ, ки бо масъалаи ифодаи маҷоз ва навъҳои онҳо алоқаманданд, таъкид кардааст. Ба андешаи ӯ, “дар назария ва амалия илми баён ба санъатҳои бадеӣ: *маҷозҳо* – тарзи гуфтори боадабона, истифодаи калима, ибора ва ифодаҳо ба маъноӣ маҷозӣ, ифодаҳои муассир ва *воситаҳои баён* – шаклҳои махсуси сохторҳои нахвӣ, ки барои баланд бардоштани назокати суҳан ва завқи эстетикӣ хонанда хизмат мерасонанд, дохил мешаванд” [26, с. 142-145]. Вай 9 гурӯҳи маҷозҳоро пешниҳод мекунад: истиора, метонимия, қиёс, ташбеҳ, муболиға, тасғир, ифодаи эзоҳӣ, истехзо ва парадокс [26, с. 142-145]. Таҳлили адабиёти илмӣ собит месозад, ки дар бораи таснифоти маҷоз баҳсҳои илмӣ то кунун идома доранд.

Ҳарчанд дар “Glossary of Literary Terms” маъно, навъҳои ифодаи санъатҳои бадеӣ нишон дода шудааст, аммо дар он дар бораи калимаи “trope” ҷизе гуфта нашудааст [286]. Ба ақидаи А.Б. Есин, “навъҳои маҷоз хеле зиёданд; азбаски шумо метавонед дар бораи онҳо дар китоб ва дастурҳо хонед, мо танҳо муҳимтаринҳоро дар ин ҷо бидуни таъриф ва мисол номбар мекунем. Пас, ба маҷозҳо дохил мешаванд: қиёс, истиора,

метонимия, маҷози мурсал, муболиға, тасғир, киноя, рамз, истехзо ва ғ.” [60, с. 75].

Масъалаи омӯзиши воситаҳои баён таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб карда, дар ин самт ҳарчанд корҳои назаррасе анҷом дода шуда бошад ҳам, гунаи ягонаи тарҷумай онҳо дақиқ баррасӣ нашудааст.

Аммо дар луғатҳои тафсири ва соҳавии русӣ-тоҷикӣ, русӣ-англисӣ, тоҷикӣ-русӣ ва ғайраҳо мафҳум ва мундариҷаи санъатҳои бадеӣ тамоюлҳои гуногун доранд, ки дақиқ нестанд ва якчанд гунаи тарҷума ба як навъи маҷоз маносиб доништа шудаанд. Шакли тарҷумаҳо дар умум, худӣ ҳамон мафҳумро ифода намеkunанд, зеро ҳангоми муқоиса кардан барои тарҷумай мукамал ғановати маънӣ монеа эҷод менамояд. “Омӯзиши баёни бадеӣ дар иртибот бо дигар паҳлуҳои шакл ва мазмуни асар барои дарки услуб ва симои тафаккури бадеии нависанда имкониятҳои зиёд фароҳам меорад. Аммо дар адабиётшиносии мо ин кор аксар вақт яктарафа ва ҷунун сатҳӣ сураат мегирад, ки на танҳо тарзи тафаккури хоси нависанда, балки вазифаи бадеию эстетикӣ санъат низ маълум намешавад” [193, с. 5].

Дар адабиёти бадеӣ низоми махсуси ҷолиби ҷаҳонбинӣ ва ташаккули образ вучуд дорад, бинобар ин, равшан кардани хусусияти бадеии он бе ошкор намудани усулҳои махсуси тафаккури бадеии он замон ғайриимкон аст. Ҳамин тариқ, дар таҳайюли бадеӣ таҳайюли образнок ва дар тафаккури эҷодӣ тафаккури образнокро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин суҳанон гувоҳӣ медиҳанд, ки санъати бадеӣ ифодаи афкори нависанда буда, ба воситаи он офаранда таҳайюлотии рангини худро рӯйи коғаз таҷассум мекунад.

Дар мавриди эҷоди мавқеи ҳунар ва адабиёт ва, умуман, назмшиносӣ, ки бо усули шинохту асли тафаккур ва таҳайюл муайян карда мешавад, гуфтан лозим аст, ки на танҳо забони шоирона, балки ҳунари бадеӣ дар қиёс бо адабиёти хориҷӣ то ҳол дар луғатҳои русӣ-

точикӣ, тоҷикӣ-русӣ ва дигар маъхазҳои илмӣ, яъне вижагиҳои хоси санъатҳои бадеӣ дар осори адибони хориҷиву ватанӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта шуда бошанд ҳам, дарки маънии онҳо ва ниҳоят тарҷумаи онҳо аз як забон ба забони дигар яке аз масъалаҳои баҳсталабро ба вуҷуд меорад. Қонуниятҳои қорбурди он санъатҳо “ба ҳар шакл” истифода шудаанд. Асоси матнҳои бадеиро образ ташкил медиҳад ва аз ҳамин нуқтаи назар, дар ҳамаи забонҳо роҳи воситаҳои мухталифи интиқоли образҳои бадеӣ мавҷуд аст. Чи тавре ки қайд намудем, образҳои бадеӣ дар ифодаи қиёс, истиора, киноя, тазод, тамсил ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд. Масалан, ба ақидаи муҳаққиқ Т.С. Ғаффорова “Мушаххасоти чунин навъи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ арзиш ва ҷаззобияти осорро баланд менамоянд. Ин гуна воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забоншиносии муосир бо ному истилоҳоти мухталиф ифода меёбанд ва онҳо чун маҷозҳо, тропҳо, перифразҳо ва ҳамчунин, эвфемизмҳо унвон гирифтаанд” [55, с. 14-17], вале дар дигар сарчашмаҳои илмӣ чӣ тавре қайд намудем, мафҳуми “маҷоз” ин худ муодили русии “троп” аст. Дар қори таҳқиқоти муҳаққиқ санъатҳои бадеӣ дар шакли метафора, гипербола, эпитет, катахреза, антитеза, ирония [55, с. 14-17] ва амсоли инҳо қорбурд шудааст, аммо мафҳумҳои мазкур дар шакли забони тоҷикӣ муодилҳои хоси худро доранд, ки истифодаи онҳо дар шакли сирф тоҷикӣ дар забон беназир арзёбӣ мегардад.

Ба тарҷумаҳои луғатҳои тасвирии забонҳои тоҷикӣ-русӣ ва русӣ-тоҷикӣ тавачҷуҳ менамоем:

1. Дар луғати русӣ-тоҷикии С.Д. Арзуманов ба забони тоҷикӣ чунин маънӣ дода шудааст:

Троп м. лит. маҷоз, истиора [224, с. 1120].

Метафора ж лит. маҷоз, истиора (с. 478);

Аллегория ж лит. маҷоз, рамз, киноя, истиора, аллегория (с. 30);

Метонимия ж лит. киноя (с. 479);

Эпитет *м лит.* тавсиф, ташбеҳ (с. 1234);
Сравнение муқоиса, қиёс, ташбеҳ (с. 1058);
Синекдоха *ж лит.* маҷозии мурсал (с. 1010);
Притча *ж книжн.* масал, матал, тамсил (с. 863);
Символ *м* рамз, аломат, нишона (с. 1010);
Ирония *ж* истехзо, тамасхур, ҳазл, ришханд (с. 358);
Перифраз *ж лит.* перифраза (с. 722);
Олицетворение *лит.* ташхис (с. 624);
Гипербола *ж лит.* муқобила, иғроқ (с. 172).

2. Дар “Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ” зери таҳрири С. Табаров чунин гунаҳои тарҷумахоро мушоҳида кардан мумкин аст:

Троп санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла, санъатҳои маънавӣ ва лафзии истиора, маҷоз, киноя [242, с. 123];

Метафора истиора, маҷоз, киноя, таъриз [с. 478];

Аллегория *ж лит.* маҷоз, истиора, киноя [с. 9];

Эпитет *м лит.* тавсиф, танқиси сифот, васф, сифатчинӣ, таъриф, ташбеҳ, лақаб [с. 137];

Сравнение ташбеҳ, шабоҳат, муқоиса [с. 112];

Метонимия метонимия, кӯтоҳӣ, номтағйирдиҳӣ, исмтағйирдиҳӣ, дар матни асар ё нутқи персонаж ифодаи як сухан бо калимаю ибораи кӯтоҳ ва ибораҳои муродифӣ [с. 65];

Синекдоха синекдоха, истиора, маҷозии мурсал [с. 106];

Антономазия, антономасия антономазия, антономасия, номивазкунӣ, ба ҷойи номи шахс ва ё касбу ҳунар овардани номи маҳсулаш, ки ҳаммазмунанд [с. 13];

Притча масал, ҳикояи тамсилӣ, ривояти рамзӣ, тамсилот, киноя, матал [с. 92];

Ирония киноя, истехзо, писханд, пичинг, тамасхур, ришханд, ҳазл [с. 42];

Перифраз (перифраза) тағйирот, шарҳу эзоҳ, тағйир ва табдил додани шакли як чумла ба чумлаи дигар; ба ҷойи як калимаву ибора кор фармудани калимаву иборайи дигари ҳаммаъно; бо сухани худ баён кардани мазмуни асар ё порчаи он [с. 85];

Олицетворение ташхис, тамсил, тавсиф, таҷассум, намуна, яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ, ки чизҳои бечонро ҳамчун чондор тасвир мекунад [с. 78];

Гипербола муболиға, иғроқ, ғулув, ифрот [с. 25].

Бояд гуфт, ки дар ин луғат истилоҳи “*троп*” ҳарчанд тарҷумаи саҳеҳ ва мувофиқро доро бошад ҳам, вале мисли дигар луғатҳо дар дигар истилоҳҳо якрангиро мушоҳида кардан мумкин аст. Агар мафҳуми “*троп*” маънои “*санъати бадеӣ*” – “*маҷоз*”-ро дошта бошад, пас чаро дар вожаи *истиора* боз чунин ном истифода шудааст? Ё истилоҳоти русии *троп, метафора, аллегория, синекдоха* ҳама маънои “*истиора*”-ро доранд ва байни онҳо фарқияти хося вучуд дорад, ки онҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунонад. Дар луғат истилоҳоти *троп, метафора, аллегория, притча* ва *ирония* ҳамчун “киноя”, тарҷума шудаанд, ки ба осонӣ ба ҷойи вай истилоҳи “аллегория”-ро метавон иваз кард.

3. Дар луғати тоҷикӣ-русӣ зери таҳрири В. Капранов ин мафҳумҳо ба таври зерин оварда шудаанд:

Маҷоз – 1. *лит., лингв.* метафора; аллегория; иносказание; 2. кн. надуманность, нереальность [243, с. 342];

Истиора – 1. заимствование; 2. *лит.* метафора, переносное выражение; иносказание; аллегория. [с. 254];

Киноя – 1. Намёк; иносказательность; выражаться иносказательно; 2. *лит.* аллегория; метонимия [с. 276];

Ташбеҳ – 1. подобие, сходство; 2. *лит.* аллегория, сравнивать, уподоблять, отождествлять [с. 596];

Қиёс – сравнение, сопоставление, уподобление, сравнивать, сопоставлять, проводить аналогию *с чем-л.* [с. 304];

Тамсил – 1. притча; басня; 2. уподобление, сравнение [с. 579];

Истеҳзо – осмеяние, насмешка; ирония; насмеяться *над кем-л.*, иронизировать *над кем-л.* [с. 252];

Ташхис – 1. определение; различие; распознавание; дифференциация; 2. *лит.* олицетворение; 3. распознавать, узнавать, различать, определять [с. 597];

Муболиға – 1. преувеличение; преувеличивать; 2. *лит.* гипербола [с. 358];

4. Бояд гуфт, ки дар бораи тарҷумаи маҷозҳо дар “Муқаддимаи адабиётшиносӣ”-и Ё. Бобоев чунин тавзеҳ дода шудааст:

Тавсиф – эпитет [30, с. 115];

Ташбеҳ – сравнения [с. 119];

Маҷоз – аллегория или метонимия [с. 120];

Истиора – метафора [с. 120];

Ташхис – олицетворение [с. 122];

Муболиға – гипербола [с. 125];

Тасғир – литота [с. 125];

Киноя – [с. 126];

Таъриз – сарказм [с. 128].

Дар ин сарчашмаи илмӣ истилоҳоти “истиора”, “ташхис”, “муболиға”, “тасғир”, “таъриз” тарҷумаҳои саҳеҳдоранд, аммо дар тарҷумаи “тавсиф” чун “эпитет”, “ташбеҳ” чун “сравнение”, “маҷоз” чун “аллегория” ё “метонимия” як навъ нофаҳмиро мушоҳида кардан мумкин аст. Истилоҳи “киноя” дар ин сарчашма, умуман, тарҷума надорад.

5. Сарчашмаҳои дигар тарҷумаи зерини ин маҷозҳоро чунин тавзеҳ медиҳанд:

Маҷоз – троп;

Маҷоз ба алоқай чузъу кул (куллу чузъ) – синекдоха;

Маҷоз ба алоқай ҳоллу маҳал (маҳаллу ҳол) – метонимия;

Маҷоз ба алоқай чинсият – метонимия;

Маҷоз ба алоқай зарфу мазруф (мазруфу зарф) – метонимия;

Истиора – метафора;

Истиораи макния (киноягӣ) – метафора;

Киноя – намёк, двусмысленность;

Ташбеҳ – аллегория;

Ташбеҳи балиғ – метафора;

Муболиға (иғроқ, ғулув) – гипербола (*бузургнамоӣ*) ва литота (*хурднамоӣ*) [5, с. 133].

Ин мафҳумҳо дар мақолаи С.С. Аброров “Мушкилоти истилоҳотгузинӣ ва тарҷумаи онҳо дар забоншиносӣ” таҳқиқ гардидаанд. Бояд гуфт, ки калимаи “*троп*” дар мақола тарҷумаи дуруст дорад, чун “*маҷоз*”, аммо дар монографияи худи муаллиф тарҷума дар шакли тамоман дигар – ҳамчун “*истиора*” (метафора) ошкор шудааст, яъне онҳо ба як маъно истифода мешаванд, як ҳадаф доранд, вале дар онҳо дар номи санъати бадеӣ мувофиқат вучуд надорад. Дар ин ҳолат саволе ба миён меояд: агар “*троп*” ва “*истиора*” як маъно ва воситаи ифода дошта бошанд ва ба қатори силсилаи муродифӣ дохил шаванд, пас фарқияти онҳо дар чист ва чаро дар қорбурди худ маъноҳои гуногун доранд? Гап дар сари он аст, ки “*троп*” аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ҳамчун “*маҷоз*” ва “*метафора*” ҳамчун “*истиора*” тарҷума мешаванд. Баъдан, калимаи “*метонимия*”, дар умум, ҳамчун “*маҷоз ба алоқай ҳоллу маҳал (маҳаллу ҳол)*”, “*маҷоз ба алоқай чинсият*” ва “*маҷоз ба алоқай зарфу мазруф (мазруфу зарф)*” тарҷума шудааст, ки маънои метонимияро пурра ифода карда наметавонанд. Агар ҳамаи онҳо як тарҷума дошта бошанд, пас дар истифодаи онҳо чӣ фарқият вучуд дорад? Бояд гуфт, ки

дар ин чо *“маҷоз ба алоқаи зарфу мазруф (мазруфу зарф)”* ва *“маҷоз ба алоқаи чузъу кул (куллу чузъ)”* синекдоха ва *“маҷоз ба алоқаи ҳоллу маҳал (маҳаллу ҳол)”* ва *“маҷоз ба алоқаи ҷинсият”* **АНТОНОМАЗИЯ** мебошанд, ки дар умум на худи метонимия, балки намудҳои он мебошанд.

“Маҷоз” (троп) чун *“истиора”* (метафора) дар таҳқиқи муҳаққиқ чун *“истиора”*, *“истиораи макния”* (*киноягӣ*) ва *“ташбеҳи балиғ”* тарҷума шудааст, аммо байни *“ташбеҳ”* ва *“истиора”* дар забоншиносии тоҷик ва услубшиносӣ тафовути калон мушоҳида карда мешавад.

С.О. Шералиев, ки ақидаи С. Аброровро ҷонибдорӣ менамояд, пешниҳод мекунад, ки “дар ҳар ду маврид таъкид шудааст, ки сермаъноӣ низ ба шарофати истиораҳо ба вучуд меояд ва дар забони тоҷикӣ мафҳуми *“маҷоз”* дар забоншиносии рус маънои *“истиора”*-ро дорад” [199, с. 15]. Ӯ итминони комил дорад, ки “маҷоз” – “метафора” аст ва иқтибос аз ақидаи донишмандон овардааст, ки дар забоншиносии хориҷӣ “маҷоз”-ро “метафора” меноманд, зеро ба ақидаи ӯ, корбурди ифодаҳои маҷозӣ байни маънои нав ва асли шабоҳат доштани маҷозро ифода мекунад. Аммо дар ин чо бояд қайд кард, ки дигар санъатҳои бадеӣ, аз қабили “истиора”, “метонимия”, “киноя”, “тамсил” ва ғ. маъноҳои маҷозӣ доранд ва ба маънои умумӣ онҳоро “маҷоз” меноманд.

Дар таҳқиқи илмии дигар таҳти унвони “Пайдоиш ва таҳаввули тамсил дар адабиёти форс-тоҷик (асри X ва нимаи аввали асри XI)”, ки ба масъалаи таҳаввулу ташаккули санъати тамсил бахшида шудааст, шакли дигари тарҷумаи русӣ “Возникновение и развитие аллегории в таджикской литературе X первой половины XI века” [133]-ро дорад. Дар асл мафҳуми “аллегория” мазмуни дақиқи гуани русии калимаи “тамсил” -ро ифода намекунад. Шакли дақиқи калимаи тамсил дар гунаи русӣ на шакли *“аллегория”*-ро дорад, балки дар шакли *“притча”* корбурд мешавад.

Пас, дар асоси ин хулоса баровардан мумкин аст, ки “дар адабиётшиносӣ мафҳуми *“образы бадеи”* барои тавсифи ҳодисаҳои сатҳу дараҷаҳои гуногун истифода мешавад. Хамин тариқ, хурдтарин сатҳ дар воҳиди забон, *хурдтарин образы бадеи* мебошад, ки дар матни асар тавассути калима ё маҷмуи вожаҳое, ки ба маъноӣ маҷозӣ истифода мешаванд, офарида шудааст. Ин воҳидҳои хурдтарини матни бадеӣ, ки тасвир ва ифодаи забони адабиро ба вуҷуд меоранд, **“маҷоз”** номида мешавад. Ба инҳо **истиора**, **ташбеҳ**, **қиёс**, **киноя** ва ғайра дохил мешаванд” [24, с. 128].

Дар амал ақидаи олимон дар бораи таснифоти маҷоз ба назария ва амалияи тарҷума мувофиқат намекунад ва чандон дақиқ нестанд, зеро ҳамаи онҳо бо як ном истифода мешаванд. Масалан, вожаи **“троп”** дар луғатҳо тарҷумаи ҳам **“маҷоз”** ва ҳам **“истиора”**-ро дорад, вале дар амал ба сифати **“метафора”** ё **“аллегория”** истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ **“истиора”** ба забони русӣ чун *троп*, *метафора*, *аллегория* ва ғайра тарҷума дорад. Агар **“аллегория”** дар забони русӣ тамоми маъноҳои **“троп”**-ро ифода карда бошад, пас дар забони тоҷикӣ онҳо чӣ тавр истифода мешаванд? Бар асоси ин метавон гуфт, ки навъҳои маҷоз дар адабиёти бадеӣ маъноҳои махсус дошта, ҳамчун силсилаи муродифӣ истифода намешаванд ва ба ҷойи истилоҳи “троп”, асосан, **“маҷоз”** қорбурд мешавад.

Таҳлили мафҳумҳо нишон медиҳад, ки маъноӣ ин навъҳои маҷоз дар гунаҳои гуногун дода шуда, ҳангоми тарҷумаи ҷумла ба як қатор таҳрифҳо дар мазмуни онҳо мешавад. Аз ин бармеояд, ки тамоми меъёрҳо ва маъноӣ онҳо дар се забон чунинанд ва мо ин навъи тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеиро на ҳамчун силсилаи муродифӣ, балки алоҳида пешниҳод менамоем. Гарчанде як калима ё ибораҳо дар забонҳои муқоисашаванда метавонанд дар воситаҳои гуногуни шаклҳои

тасвири бадеӣ истифода шаванд, вале дар ин ҳолат, онҳо метавонанд вазифаҳои худро иҷро кунанд:

Троп м. лит. маҷоз – trop;

Метафора ж лит. истиора – metaphor;

Аллегория ж лит. рамз, киноя – allegory;

Метонимия ж лит. лутф/метонимия – metonymy;

Эпитет м лит. ташбеҳ – epithet;

Сравнение муқоиса, қиёс – simile;

Синекдоха ж лит. маҷози мурсал (ба ҷойи кулл ҷузъ ва ба ҷойи том ҳисса) – synecdoche;

Притча ж книжн. тамсил – parable;

Ирония ж истехзо – irony;

Перифраз ж лит. перифраза ё ифодаи эзоҳӣ – periphrasis;

Олицетворение лит. ташхис – personification;

Гипербола ж лит. муболиға – hyperbole;

Литота ж. лит. тасғир – litote.

Ҳамин тавр, санъатҳои бадеӣ, яъне маҷозҳо чун ҷавҳари асосии мазмуни воситаҳои забонӣ истифода мешаванд ва дар сурати корбарии нодуруст дар нусхаи тарҷума ғалатҳое пайдо мешаванд, ки мутаносибан маъноӣ матни асло дода наметавонанд. Аслан, санъатҳои бадеӣ танҳо дар ҳолатҳое нодуруст интиқол дода мешаванд, ки:

-муаллиф онҳоро нодуруст истифода кардааст, яъне истифодаи нодурусти калима дар матни асл;

- санъатҳои бадеии муаллифии матни асл ба нодурустии муҳтавои матни тарҷума оварда мерасонанд;

-мувоҷиати нодуруст ба маҷозҳо ба ҳеҷ ваҷҳ ба муҳтавои комили матни тарҷума оварда намерасонад ва асоснок карда намешавад;

- сӯйистифодаи маҷозҳо аз тарафи муаллиф ё иштибоҳ истифода шудани онҳо;

-истифодаи нодурусти бадали луғавӣ дар тарҷума;

-нодуруст муайян намудани тафовут байни навъҳои маҷоз, ки бидуни доштани донишҳои манзарӣ имконнопазир аст;

-сарфаҳм нарафтани нозуқиҳои ҷузъӣ миёни силсилаи муродифии маҷоз;

- вучуд надоштани гунаи дақиқи тарҷумаи маҷозҳо ва ғайра.

Мусаллам аст, ки муносибати байни маъноӣ луғавӣ ва матнӣ дохили маҷоз метавонад аз рӯйи воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ нигоҳ дошта шавад, яъне дар онҳо шарҳу тасвир аз рӯйи принципи монандӣ, наздикӣ ё муносибатҳои рамзӣ ва муқобилияту муболиға ва амсоли инҳо ба роҳ монда мешавад. Намунаҳои барҷастатарини воситаҳои тасвири бадеиро ба таври мушаххас шарҳу тавзеҳ медиҳем:

Истиора муносибати байни вожаҳо ва маъноҳои мантиқии матн мебошад, ки дар асоси алоқамандӣ ё шабеҳии хосиятҳо ё вижагиҳои муайяни ду мафҳуми мувофиқ асос ёфтааст.

Масалан:

“Ў хомӯш монда мунтазири ҷавоби ман шуд. Ман дар андеша афтада будам, ки кадом *рӯбохро* ёфта ба пеши ин *гурги пир* фиристонам, то ки ўро ба ин роҳ дароварда тавонам” (215, с. 385).

“Охир воқеае рӯй дод, ки он *гурги пир* беихтиёрон аҳволи оилавии худро, лекин бо *ҳилағариҳои рӯбоҳона*, дар пеши ман кушода партофт...” (215, с. 387).

Дар ҷумлаи мазкур ифодаҳои “*рӯбоҳ*” ва “*гурги пир*” истиора буда, киноя аз шахси маккор, хушомадгӯ ва ботачриба, ки дар иҷрои амале таҷриба дорад, вале ибораи “*ҳилағариҳои рӯбоҳона*” аллакай ташбеҳ маҳсуб меёбад.

Истиораҳо аз шабоҳати хусусиятҳои гуногуни ашё, аз қабили ранг, шакл, ҳаҷм, истеъмол ва ҷойгиршавӣ асос ёфтаанд.

- **шабеҳии шакл:** Дар он *тахтаҳои сахт*, ки онҳоро “*тахтаҳои оҳанин*” номидан мумкин аст, бо қаламҳои пӯлодини гуногуни худ қандакорӣ мекард (215, с. 42).

Дар ин ҷумла “*тахтаҳои сахт*” истиораи забонзада мебошад ва шакли монанди ин ибора “*тахтаҳои оҳанин*” аст.

Ҳолати дигарро дар забони англисӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки мисолҳои зерин аз он шаҳодат медиҳанд:

‘I wish to be a better man than I have been, than I am; as Job’s leviathan broke the spear, the dart, and the habergeon, hindrances which others count as iron and brass, I will esteem but *straw and rotten wood*’ (221, p. 149).

...though I possess an old house, Ferndean Manor, even more retired and hidden than this, where I could have lodged her safely enough, had not a scruple about the unhealthiness of the situation, *in the heart of a wood*, made my conscience recoil from the arrangement (221, p. 317).

- **шабоҳат аз рӯйи ранг.** Ба ақидаи М.М. Ансорова, “масъалаи таҳқиқи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ранг бо омӯзиши истиора алоқаи зич дорад. Воҳидҳои луғавие, ки маънои “ранг”-ро дар сохтори маъноии худ дар бар мегиранд, ифодаи маҷозӣ буда, ба муаллиф имкон медиҳанд, ки тобишҳои гуногуни рангҳоро эҷод кунанд. Маҷоз ва ё ифодаҳои маҷозӣ, ки дар матн вазифаҳои гуногуни услубиро иҷро карда, бо ин васила тасвирро ба вучуд меоранд, мазмуни матнро афзун мегардонад. Дар наср ин, пеш аз ҳама, ба истифодаи муродифот вобаста аст” [11, с. 125]:

Қораш, ки ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд, ӯро ҳеҷ дилгир намекард, *аз сафед шудани рӯз то торикии бегоҳӣ* аз болои кори худ намечунбид (215, с. 42).

His lips and *cheeks turned white – quite white* (221, p. 434).

- **умумият доштани вазифа ё андоза:** Боре масҷиди деҳаи Маҳаллаи Боло ғалтидааст, аҳолии он ҷо ба талаби *устои дуредгар* баромадаанд... (215, с. 7).

Ба болои ин дар наздикии ин деҳа – дар деҳаи Болои Рӯд, дар Сарваре ва Табарӣён ном деҳаҳо чандин санги осӣ будааст, аммо *устои чархиосӣтарош* ҳеч набудааст (215, с. 7).

‘...gentlemen’s deep tones and ladies’ silvery accents blent harmoniously together, and distinguishable above all, though not loud, was the sonorous voice of the master of Thornfield Hall, welcoming *his fair and gallant guests* under its roof’ (221, p. 175).

‘Mr. Rochester has a right to enjoy *the society of his guests*’ (221, p. 209).

Таҳлили ин истиораҳо нишон медиҳад, ки калимаву ибораҳои таъкидшуда истиорасе мебошанд, ки дар забонҳои мавриди назар вазифаи умумӣ доранд.

- **якзайлӣ дар тартиб.** Калимаҳо ё ибораҳои ин истиораҳо вобаста ба монандиашон ҷойгир шуда, ҳамдигарро муайян ва пурра мекунанд:

Аҳолии деҳа, ки дар он ҷо ягон нафар ҳам одами саводнок набудааст, ҳатто *мактаби пешимасҷидӣ* ҳам надоштаанд (215, с. 7).

Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба *мактаби духтаракона* дод (215, с. 59).

I had had no communication by letter or message with the outer world: *school-rules, school-duties, school-habits and notions*, and voices, and faces, and phrases, and costumes, and preferences, and antipathies—such was what I knew of existence (221, p. 89).

Истиораҳо дар матнҳои расмӣ хеле кам истифода мешаванд, вале дар матнҳои бадеӣ – ҳам дар назм ва ҳам наср доираи истифодаи васеъ доранд. Муаллифони мақолаҳои илмӣ-оммавӣ аз истиораҳо бо мақсади ошно ва бархӯрдор намудани хонанда бо онҳо истифода мебаранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истиораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ истифода шуда, дар адабиёти тоҷику англис ҷойгоҳи худро доранд.

Вижагиҳои хоси истиора дар доираи матнҳои бадеӣ дар он зоҳир меёбад, ки матнҳои бадеӣ аз дигар матнҳо қомилан фарқ мекунад. Муаллиф бо истифода аз истиора метавонад, эҳсосоти эстетикӣ ва эмотсионалиро худро қомилан ва пурра баён кунад, ки барои ҷалби таваҷҷуҳи хонанда таъсири мусбат расонида, муҳим арзёбӣ гардад.

Ҳамчунин, истиора ба олами бадеии муаллиф ба ҷуз маънӣ, тавассути образҳои эмотсионалӣ таъсир мерасонад, ки онро ба хонанда наздиктар месозад.

Вобаста ба тарзи таъсиррасонӣ ба муҳотаб ду навъи истиора муайян шудааст: *диафора* ва *эпифора*.

1. Диафора мафҳуми *истиораи возеҳ* буда, дар он вазифаи экспрессивӣ тавассути қиёс тавсеа меёбад, ки маъноҳои аз ҳамдигар дурро ифода мекунад: “мағзи сухан” – “saying filling”, тоҷи офтоб – “solar corona”;

2. Эпифора як истиораи маъмулии забонзада буда, бо муттаҳид сохтани образи марказӣ сохта мешавад, ки дар натиҷа маънои аслии дигар эҳсос намешавад, яъне ба калимаи аслии як андоза иртибот дорад, чунонки мегӯянд, маънои калимаи нав аз он тавассути шабоҳат ва синтез тавлид меёбад: “дасти одам” – “human hand” – “дастай дар” – “door handle”, “бинӣ дар рӯй” – “nose on face” – “бини чойник” – “the beak of teapot” ва ғайра.

Дар истиора гузариш аз як калима ба калимаи дигар дар асоси монандии онҳо сурат мегирад. Дар байни маҷозҳо, истиораҳо воситаи асоситарини ифода ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо метавонанд дар асоси тасаввуроти возеҳ ва ғайриҷашмдошт образҳои муҳтасар эҷод кунанд.

Масалан, дар забони тоҷикӣ ифодаи истиоравии *“маймун”* мавҷуд аст, ки он танҳо барои ифодаи ҳиссиёти манфӣ истифода мешавад, вале ҳамчун калима маънои *“маймун”* дар луғат танҳо дар шакли мусбат омадааст:

Маймун I – масъуд, саодатманд, хучиста, муборак;

Маймун II – бузина [247, с. 624].

Ин вожа аз мафҳуми асоси “*майманат*” – саодат, хушбахтӣ [247, с. 624] гирифта шудааст, ки дар нутқи бадеӣ истеъмом мешавад ва дар нутқи гуфтугӯӣ танҳо маъноӣ манфӣ дорад:

Provoking!’ exclaimed Miss Ingram: ‘you *tiresome monkey!*’ (apostrophizing Adele), ‘who perched you up in the window to give false intelligence?’ and she cast on me an angry glance, as if I were in fault (221, p. 199).

–Ҳай афсӯс! – хитоб кард духтархонум Ингрэм. –Э, *маймуни манфур!* – ба Адел нигарист ӯ. – Кӣ ба ту иҷозат дод, ки назди тиреза биистӣ? Барои чӣ моро фиреб додӣ? –вай нигоҳи ғазаболудаширо ба ман афканд, гӯё ки ба ҳамааш ман гунаҳкор бошам (216, с. 185).

Ин ҷо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ин ифода тобиши манфӣ дорад, ки хилофи маъноӣ аслии калимаи “*маймун*” мебошад. Одатан, дар гуфтор ва осори адабӣ ин калима танҳо ба маъноӣ дуҷум истифода мешавад. Ҳамин тавр, ба гуфтаи Ҷ. Лакофф ва М. Чонсон роҷеъ ба вақт ва фазо, танҳо ду навъи истиораҳое вучуд доранд, ки мо ҳамарӯза дар нутқамон истифода мебарем: “Ба мисли истиораҳои самтӣ, табиати маҷозии аксари ин ифодаҳо дарк карда намешавад. Яке аз сабабҳои дарк нагардидани маъноӣ маҷозии онҳо дар он зоҳир меёбад, ки истиораҳои тазкиравӣ ба монанди истиораҳои самтӣ бо мақсадҳои маҳдуд – номгузорӣ кардан, баҳо додан ва ғайра истифода мегарданд. Нигоҳи одӣ ба ашёи ғайримоддӣ ҳамчун як воҳиди мустақил ё ҷавҳар фаҳмиши ҳамаҷонибаро таъмин наменамояд. Аз ин рӯ, истиораҳои тазкиравиро минбаъд инкишоф додан мумкин аст” [92, с. 52]. Ҷ. Лакофф дар бораи роҳҳои истифода бурдани истиора ҳамчун воситаи баёни бадеӣ маълумот додааст. Ба андешаи ӯ истиора як ифодаи насрӣ ва шоиронаест, ки маъноӣ маҷозӣ дошта, дар забон устувор набуда, танҳо

дар тафаккур, тасаввур ва андеша корбаст мешавад. Ба андешаи \bar{u} , “истиора ба мо имкон медиҳад, ки падидаҳои абстрактӣ ё табиатан танзимнашударо дар асоси мафҳумҳои мушаххас ё ҳадди ақал танзимшуда дарк кунем” [92, с. 10]. \bar{U} бар ин назар аст, ки “истиораҳо дар асоси шабеҳият эҷод мешаванд, ҳарчанд дар бисёр маврид ин шабоҳат худ аз доираи истиораҳои муқаррарӣ сарчашма мегирад, ки ба категорияи монандӣ иртибот надоранд. Муносибатҳои шабоҳате, ки ба воситаи истиораҳои маъмулӣ муқаррар шудаанд, дар фарҳанги мо воқеият доранд, зеро истиораҳои муқаррарӣ қисман он чизеро муайян мекунанд, ки мо воқеият мешуморем” [92, с. 182], аммо мо ин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ намекунем, зеро истиора тасвирест, ки танҳо дар тахайюли инсон мавқеъ гирифта, барои фасоҳати суҳан истифода мешавад. Дар фасли ояндаи диссертатсия дар ин масъала маълумоти муфассал хоҳем дод.

Ташбеҳ навъи дигари маҷоз буда, дар тасвири образи бадеӣ нақши муҳим мебозад. Воқеан, метавон гуфт, ки дар таркиби воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, аз қабилӣ “*табассуми бардурӯғ*” – *crooked smile*, “*нигоҳи дилкаш*” – *nice look*, “*одами сустирода*” – *weakling person* робитаи мутақобилаи маъниҳои мантиқӣ ва эмотсионалӣ дар ақидаҳои гуногун зоҳир мегардад. Калимаи “*бардурӯғ – crooked*” маънои мантиқии худро ҳифз накардааст, вале дар баробари ин хонандаи моҳир маънои эмотсионалии калимаро дарк карда наметавонад, ки дар вожаи мазкур баён ёфтааст. Маънои мантиқии вожаи “*бардурӯғ – crooked*” дар якҷоягӣ бо “*табассум – smile*” комилан аз байн рафтааст. Дар ибораи дигар маънои мантиқии вожаи “*дилкаш – nice*” дар якҷоягӣ бо калимаи “*нигоҳ – look*” то андозае ҳифз шудааст. Шакли ифодаи мазкур дар луғатҳо ҳамчун ибораи “*нигоҳи дилкаш – nice look*” сабт шудааст. Дар ибораи охир калимаи “*сустирода – weakling*” хусусияти маъноии худро нигоҳ доштааст, зеро ин вожа аллақай образи худро дошта, ҳамеша ба

маънии “*person*” (шахсият) истифода мешавад. Бояд қайд кард, ки вожаи “*сустирода*” дар забони англисӣ монандии дигар дорад, зеро он дар дигар шакл ҳамчун “*weaked-willed*” истифода мешавад.

Дар санъати суҳан ташбеҳ маъноӣ монанд карданро дорад, яъне нависанда ҳангоми офаридани асари бадеӣ ашӯро бо аломатҳои ашӯи дигар муқоиса мекунад, то ки аломатҳои онро возеҳу равшан ва дилкаштар нишон диҳад: “Ташбеҳ дар луғат монанд кардан бошад ва дар истилоҳ иборат аст аз он ки чизеро ба чизе монанд дар сифате аз сифоти муштарака миёни ҳар ду” [17, с. 108] истифода бурда мешавад:

Ман, ки баробари *ӯ* аз ҷо хеста дар *рӯ* ба *рӯяш* рост истода будам, *дастони ларзони* худро *ба гардани латифи атласи сафедмонанди ӯ* андохтам, *ӯ дастони тафсони* худро аз бағалам гузаронида маро пеш кашид (215, с. 254).

Ман ба он ҷавон нишон додам, ки аз он пул *як фаранҷии бахмали нав, як чашмбанди нав, як курталозимии занонаи атласи навро* бо *як кафшу масҳии занонаи калонпои нав*, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад, *як шишача атри хуб* ҳам бихарад (215, с. 264).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*дастони ларзон*” ё “*дастони тафсон*” гарчанде ки ташбеҳ бошанд ҳам, маъноӣ асли доранд. Ибораи “*гардани латифи атласи сафедмонанд*” маъноӣ маҷозӣ дошта, ташбеҳи истиоравӣ мебошад.

‘Hold her arms, Miss Abbot: *she’s like a mad cat.*’ (221, с. 12).

I believe she was envious; and now she and her sister lead *a cat and dog life* together; they are always quarrelling (221, с. 95).

“*A mad cat*” – “*гурбаи девона*” ва “*a cat and dog life*” – “*ҳаёти гурбаю сағона*” зооташбеҳ буда, киноя аз “*одами бениҳоят асабӣ*” ва “*ҳаёти баддошта*” мебошанд.

Киноя яке аз санъатҳои бадеии ҷолиб ба шумор рафта, барои сохтани образ нақши муҳим дорад ва дар матнҳои илмӣ кам истифода бурда мешавад. Санъати киноя маъноии аслии калима ба маъноии маҷозӣ дар баъзе мавридҳои мухталиф наздик ва дар дигар мавридҳо дур шуда метавонад, яъне то андозае ба воқеият ва тахайюл ҳам наздикӣ дорад. Масалан, дар ибораи “хатои маҳз будан”, ки мафҳуми “сар то по ғалат будан, тамоман хато будан” [251, с. 266] ба воқеият наздикӣ дорад, вале дар ибораи “хизр назар карда (-гӣ) (будан)” маъноии “шахси муқаддас, порсо, ҳалол будан, касе ки қораш мудом барор мекунад” [251, с. 269] киноя аз шахси поқдоман аст, ки ба тахайюли нависанда вобастагӣ дошта, аз воқеият дур аст. Ибораи мазкур ба ҳаёти воқеӣ робита надошта, адиб онро аз рӯйи эҷодиёти худ вобаста ба услуби эҷодиёти худ истифода мебарад:

“Ситора қоғазӣ маро гирифта бурд. Ман дар дили худ гуфтам: “Оҳо! Ин духтараки 12-солаи саҳроӣ ҳам “ба шарофати даргоҳи Хоҷа Ўбон” *бӯӣ бағалро шамида будааст*. Мо бошем, бо вучуди хату савод доштан ва шоир будан беҳуда дар мадраса *ҳок лесида хобида будем*” (215, с. 242).

Мисоли дар боло зикргардида нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳои мазкур мафҳумҳо рамзӣ истифода шуда, аз маъноии аслии худ дур рафтаанд. Дар ҷумла “*бӯӣ бағалро шамида будааст*” мафҳуми маҷозӣ буда, киноя аз маъноии аслии на “*шамидани бӯӣ бағал*”, балки, дар умум, “*аз зиндагӣ огоҳ будан*”-ро ифода мекунад. Кинояи дуҷумлаи мазкур “*ҳок лесида хобида будем*” дар фарҳанги ибораҳои рехта ба маъноии “*ҳок лесидан – ба андак чиз қаноат қардан, гирифтори камбағалию маҳрумиятҳо шудан, азобу уқубатҳо қашидан*” [251, с. 285] омадааст.

Яке аз роҳҳои асосии истифодаи **тамсил** дар ҳар ду адабиёт ҷиҳати фаҳмиши умумии инсон ба ҳисоб меравад: тасаввурот дар тасвири образҳо ва рафтори ҷонварону ҳайвонот, ашёи гирду атроф (бечон),

иншоот, набототу гулу сабзаот қахрамонҳои асотириву афсонавӣ ва ғайра маъноӣ маҷозӣ ва рамзиро дар бар мегиранд.

Масал кардани сифати одамон, намуди зоҳирию амалҳои ӯ бо ин ё он фаҳмиши умумии инсонӣ ва мувофиқ ба бунбасти ин мафҳумҳо – дарак аз он медиҳанд, ки асар тамсилӣ мебошад. Масалан: барои ифодаи мафҳумҳои мубориза, ҷанг ва сулҳ – метавон аз фаслҳои сол – хазону баҳор ё рангҳои мувофиқ – сафеду сурх; ифодаи мафҳуми адолат ба воситаи паҳлуҳои баробари мизон ва ғайра истифода бурд [29, с. 59].

Тамсил, аз лиҳози мувофиқат намудан ба образу воситаҳои тасвири бадеии мардуми Шарқ дар адабиёту санъати он ҷойи намоёнро касб намудааст.

– Боракалло! – гуфт падарам, – бе сабаб *“сарфаи сари оташдон – савдогари Ҳиндустон”* нагуфта будаанд (215, с. 9).

Дар қисмати дуюми ҷумлаи **фавқ** *“сарфаи сари оташдон (беҳ аз) – савдогари Ҳиндустон”* тамсил аст, ки дар фарҳанги ибораҳои рехта ба маъноӣ “сарфа кунӣ, ба рӯзи муҳтоҷиат лозим мешавад; сарфа кунӣ, чизу чора андухта метавонӣ” [251, с. 87] омадааст.

Қобили зикр аст, ки он ҳама қахрамонҳои асар, ки чун тамсил корбурд мешаванд дар худ дар асл хислат ва образи инсониро инъикос карда наметавонанд, вале дар мазмуни онҳо маҷозан хислатҳои инсонӣ ифода меёбанд. Вай хусусияти ибратомӯз дошта, ба хонанда барои дарки баланди мазмуни бадеии эстетикӣ ва ахлоқӣ кӯмак мерасонад. Аслан, тамсил аз сабаби он, ки мисли ҳикоя як сюжет ва як қаҳрамони асосиро дар бар намегирад ва дар он хусусияти ахлоқӣ ниҳон аст, вай ба афсона каме монанд аст.

Ҳамин тавр, тамсил монанди ташбеҳест, ки дар он масъалаҳои ҳаёти воқеӣ, динию фалсафӣ ва ахлоқӣ инъикос мегарданд.

Метонимия ба як навъи дигари робитаи байни маъноӣ луғавӣ ва матнӣ муносибатеро ифода мекунад, ки на ба маъноӣ наздикӣ, балки ба навъе аз тавсифи пӯшида асос ёфтааст, ки ду мафҳумро ба ин маъноҳо аз

рӯйи алокаи наздик ифода карда, ба ҳам мепайвандад. Монандӣ (наздиқӣ)-ро байни аломат ва ашё, дар робитаи асбобу амале, ки тавассути ин асбоб анҷом дода мешавад, нисбат ба зарф ва ашёи дар он мавҷудбуда, ба ҷойи кулл ҷузъ, ба ҷойи том ҳисса ва баръакс муайян кардан мумкин аст.

Метонимия ҳодисаҳои воқеиятро дар муносибати субъективии худ ифода мекунад. Дар забони англисӣ метонимия дар бисёр маврид чун шакли муқаррарии калимаю ифодаҳои махсус эҳсос карда мешавад, яъне забонзада аст: “*to keep one's eyes peeled*” (бодикқат нигоҳ кардан), “*to keep one's mouth shut*” (муҳри хомӯшӣ ба лаб задан):

‘Mr. Brocklehurst, I believe I intimated in the letter which I wrote to you three weeks ago, that this little girl has not quite the character and disposition I could wish: should you admit her into Lowood school, I should be glad if the superintendent and teachers were requested *to keep a strict eye on her*, and, above all, to guard against her worst fault, a tendency to deceit (221, p. 35).

Дар ифодаи “*fix one's eyes on*” ба маънои “*ҷашм нақандан*”, “*дида духтан*” қариб эҳсос намешавад, яъне хусусияти метонимии он мушоҳида нашуда, аз байн меравад:

I was standing before him; he *fixed his eyes on me* very steadily: his eyes were small and grey; not very bright, but I daresay I should think them shrewd now... (221, p. 23).

Аз мисолҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар ин ҷо ба забони англисӣ ифодаи “*fixed his eyes on me*” муодили метонимии худро дар забони тарҷума ба маънои “*ӯ дақиққорона ба ман нигоҳ давонд*” пайдо кардааст, ки ба тамоми қоида ва меъёрҳои назарияи тарҷума мувофиқ аст.

Инро дар осори бадеии тоҷик низ мушоҳида кардан мумкин аст:

Чашмони аҳли суҳбат бо тааҷҷуб ба тарафи Алихон *дӯхта шуд* ва Алихон бо шубҳа ва ҳайрат ба бародари калонаш *диққаткорона менигарист* (215, с. 282).

Дар ин ҷо дар ҷумлаи ЗА ибораҳои “*чашм дӯхтан*” ва “*диққаткорона нигаристан*” иборати метонимӣ мебошанд, ки аз дигар тараф чун ифодаи эзоҳӣ корбурд мешаванд.

Тақвият додани ҳар як хусусияти мафҳуме, ки дар воситае амалӣ карда мешавад, муқоиса ном дорад. Қиёс ашё ё амалеро бо ашё ва амали дигар муқоиса кардан аст, сарфи назар аз он, ки онҳо метавонанд ба ҳамдигар комилан бегона бошанд. Қиёс фаҳмиши нави объектро ба вуҷуд меорад. Хусусиятҳои объект метавонанд аз рӯйи амалҳои гуногун, яъне ҳолату вазъият, амалу кирдор баррасӣ гарданд. Мутобиқан қиёс метавонад аз рӯйи амали сифат, ивазшавандаҳои зарф – феълҳо – хабарҳо ва ғайраҳо асоснок шаванд.

Қиёс дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар сохтори худ унсурҳои расмӣ доранд: вожаҳои пайвандкунанда ба монанди: мисли, монанди, чун ва *as like, as, such as, as if, seem*:

Дар ин вақт *рӯшноии рӯз чун бахти сафеди мо* ба сари мо партав афганда буд (215, с. 387).

...дар ҳақиқат он бахти сафеди ман буд, ки пешаш кушода менамуд, остинҳои куртааш то болотар аз ориндҳояш барзадагӣ буда, *соидҳои сафедаш* дар фазои моҳтоби *монанди ширмоҳии зиндае*, ки даруни об бошад, дилбарона ҷунбиш намуда, гӯё «мо барои бӯсаи ту омодаем» гӯён ҳаваси касро оҳанрабовор ба тарафи худ мекашиданд (215, с. 373).

It was as if a band of Italian days had come from the South, *like a flock of glorious passenger birds*, and lighted to rest them on the cliffs of Albion (221, p. 259).

Ба назар чунин метобид, ки рӯзҳои офтобӣ, *гӯиё ба сони селай парандагони аҷоибӣ кӯчӣ* аз Итолиё ташриф оварда ва барои истироҳат ба шахҳои Алибон фаромадаанд (216, с. 243).

Ифодаи эзоҳӣ як навъи маҷоз аст, ки барои нишон додани ашё ё падида истифода мешавад. Дар истифодаи он, ба ҷойи ибораи кӯтоҳтар ибораи дарозтар истифода мешавад, ки баъзеи онҳо анъанавӣ мебошанд:

Ана ба ҳамин сабаб модари меҳрубонам *орзуҳои худро ба хок бурд* (яъне мурд) (215, с. 378).

Mr. Reed had been dead nine years: it was in this chamber he breathed *his last*; here he lay in state; hence his coffin was borne by the undertaker's men; and, since that day, a sense of dreary consecration had guarded it from frequent intrusion (216, p. 14).

Илова бар ин, дигар навъҳои ифодаҳои эзоҳӣ ба монанди *ифодаи эзоҳии эвфемистӣ*: “касери рӯсиёҳ кардан” ё дисфемизм: “ишқам пур кардан”, “рӯй турш кардан” низ мавҷуданд.

Ифодаи эзоҳии эвфемистӣ барои боназокат ва латиф баён кардани фикр истифода мешаванд. *To pass away – to die – дунёро падруд гуфтан* ба ҷойи ифодаи *мурдан* ва ғ.

Аз замоне, ки ҷаноби Рид бифавтид, нӯҳ сол сипарӣ гашт; маҳз дар ҳамин хона ӯ *нафаси вопасин аз сина баровардааст*, часадаш дар ҳамин ҷо қарор дошт; машъалдорон тобути ӯро аз ҳамин ҷо бурданд, ва аз он рӯз эътиборан ҳисси кадом як иззату икромии малулони бошандагони биноро аз ташрифи зиёд ба хонаи сурх нигоҳ медошт (216, с. 12).

Муболиға – ин як навъи маҷоз аст, аз будаи зиёд нишон додан, муҳобот кардан аст, ки ҳадаф аз он баланд бардоштани яке аз хусусиятҳои ашёи мавриди назар ба дараҷае мебошад, ки бемаънӣ ё бамаънӣ будани онро пурра нишон диҳад. Санъати муболиға як усулест, ки қобилияти хонандаро барои баҳодиҳии мантиқии изҳорот тезтар мекунад. Ин ба мисли усулҳои дигар тавассути бедор кардани тафаккур

ва ҳиссиёт ба даст меояд. Ин муболиғаи тасдиқест, ки барои ифодаи айнан овардашудаи муносибати хеле ҳассос ба он чизе, ки тавсиф мешавад, нест:

Алангаи оташи даргирифтаистодаи бадани ман якбора паст шуд. Сар то поям ҳанӯз ҳам месӯхт, аммо монанди ҳезуми тари нимсӯхта, ки аз ҳезуми хушки шуълавар дур афтода бошад, *кӯрдудкунон месӯхт ва дуди ин сӯзиш дар димоғам зада мағзи сарамро метарконид* (215, с. 376].

How would *a white or a pink cloud answer for a gown*, do you think? And *one could cut a pretty enough scarf out of a rainbow* (216, p. 279).

Шояд, *аз абри сафед ва ё лолагун барои ӯ пирохан тайёр кардан шавад ва аз тирю камон гарданпечи хубе таҳия кардан мумкин аст* (216, с. 262]?

Тавре зикр гардид, муболиға – муҳоботи барқасдона аст, ки ҳадаф аз он тақвият додани яке аз хусусиятҳои ашё ба дараҷае аст, ки ҳарза будани онро нишон медиҳад:

Масалан, калимаи “сел” дар якҷоягӣ бо дигар ибораҳо ҳамчун муболиға истифода шуда метавонад. Маънои ин вожа дар забони тоҷикӣ дар шакли “сайл” низ истеъмол шуда, одатан, “ҷараёни оби борон, оби зиёде, ки ба сабаби боришҳои зиёди паёпай ва об шудани яхҳо бо шиддат ва суръат ҷорӣ мегардад” [201, с.177], яъне ҳодисаи табиат аст. Он, одатан, дар таркиби ибораҳои “борони сел”, “сели ашк”, “сели хун”, “сели баҳорӣ” ва амсоли инҳо истифода мешавад. Калимаҳо дар таркиби бештари ибораҳо ҳамчун муболиға хизмат мекунанд: “санги маломат задан”, “санг шудан”, “санг бар шиша задан” ё калимаи “ҷаҳон” – “ҷаҳони сипос”, “ҷаҳони шодӣ”, “ҷаҳони ғам” ва ғайра.

Ҳолати мазкурро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, калимаи “stone” (санг) дар таркиби ибораҳои зерин ба ҳайси муболиға кор фармуда мешавад: “heart of stone” (дили сангин), “to turn to stone” (саҳт шудан, шах шудан), “to kill two birds with one stone”

(бо як тир ду нишон), “stone-dead” (мурда), “to shower stones (up) on smb.” (сангсор кардан). Вожаи “shower” низ дар таркиби ибораҳо ба ҳайси муболиға меояд: “shower of tears” (сели ашк), “shower of dust” (чанги зиёд), “shower of arrows” (борони тир) ва ғайра.

Тасғир як усулест, ки дар он изҳорот бо роҳи рад кардани муқобили он ифода карда мешавад. Одатан, litotes – тасғир дорои хусусияти манфии дукарата мебошад. Яке ба воситаи ҳиссаҷаи манфӣ (не), дигаре ба воситаи калимаи дорои маънои манфӣ истифода мешаванд. Вазифаи асосии вай баён кардани шубҳаҳои суҳангӯ дар бораи хусусиятҳои дақиқи ашё ё эҳсос аст. Тасғир як навъи маҷозест, ки дар он тасдиқи манфӣ ё баръакс ифода шудааст:

Албатта, *чанобашон ба давлатманд будани домодшаванда муҳтоҷ нестанд. Давлати худашон, Худо зиёда кунад, басанда аст* (215, с. 256).

Now the wealth did not weigh on me: now it was not a mere bequest of coin, – it was a legacy of life, hope, enjoyment (221, p. 406).

Ҳамин тавр, вазифаҳои асосии санъатҳои бадеӣ аҳбори эстетикӣ ва эмотсионалӣ мебошанд, ки бидуни онҳо низоми адабиёти бадеӣ ноপুরра ва номукамал ва дар умум ҳолӣ аст. Воситаҳои ҷаззоб ва латифи ифодаи бадеӣ воситаҳои мебошанд, ки адиб аз онҳо муъҷизаҳо офарида, дар фикрҳои нав онро ифода мекунад. Ифодаи муассирро дар адабиёти бадеӣ маҳз ҳамин вазифаҳо муайян мекунанд. Дар матни бадеӣ дар қиёс бо дигар матнҳо ва сабкҳои дигар (хусусан, дар баробари адабиёти илмӣ) баъзе усулҳо ва истифодаи воситаҳои баёни бадеӣ мавқеи хеле назаррас доранд. Аз ин рӯ, истифодаи маҷоз, одатан, муносибати ҷолибро байни хонанда ва муаллиф нишон дода, барои дарки баланди ҳиссиёти муаллифи асар аз ҷониби хонанда заминаи мусоид фароҳам меорад.

Хулосаи боби якум

Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои тасвири бадеӣ дар забоншиносӣ ҷойгоҳи хоссаеро касб намуда, доираи истифодаи онҳо тавассути муқоиса барои дастрасӣ ба тарҷумаи мукамалро фароҳам меорад. Дар ҳар ду забон калимаҳо ба маънои аслий ва маҷозӣ истифода мешаванд, аз ин рӯ, дар ташаккули ҷумлаҳо калимаҳо мавқеи хоса доранд ва дар баъзе корҳои таҳқиқотӣ байни иштибоҳҳои услубӣ, луғавию дастурӣ ва ҷумлаҳои нодуруст фарқ гузошта нашудааст. Ин нуқтаи назар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки роҳҳои истифодабарии услуби алоҳидаи воситаи баён, муродифот, хусусиятҳои луғавӣ-дастурӣ, услубӣ ва маъноӣ эмотсионалӣ-экспрессии калимаҳоеро, ки дар заминаи санъатҳои бадеӣ ташаккул меёбанд, таҳқиқ кардан лозим аст. Дар асоси ин, ба хулосаи зерин ноил гаштан мумкин аст:

1. Мафҳумҳои “воситаҳои тасвири бадеӣ” ва “санъати бадеӣ” ба ҳам муродиф буда, ифодагари назокату фасоҳати каломии адиб маҳсуб меёбанд ва дар низоми адабиёти бадеӣ – дар наср ва назм мавқеи назаррас доранд;

2. Ташаккули воситаи баёни бадеӣ дар асоси самтҳои жанрӣ хусусияти хос ва услубӣ дорад. Дар матнҳои илмӣ бештар сабки илмие истифода мешавад, ки тобиши маҷозӣ надорад ва дар адабиёти бадеӣ воситаҳои тасвири бадеӣ доираи истифодаи фарох доранд;

3. Воситаҳои тасвири бадеӣ барои муассир ва образнок ифода шудани ашё, ҳодиса ва дигар амалҳои инсонӣ кумак расонида, дар тасвири эҷоди тахайюли рангини адиб имконияти мусоид фароҳам меорад. Онҳо тавассути сохторҳои наҳвӣ ҷиҳати баланд бардоштани хусни баён мусоидат менамоянд;

4. Оғози омӯзиши ҷиддии масъалаҳои забонии санъатҳои бадеӣ аз ҷониби олимони шуравӣ ба роҳ монда шудааст, ки андешаи онҳо дар

хусуси воситаҳои тасвири бадеӣ ва роҳҳои ташаккули онҳо мухталиф аст;

5. Таҳлили тарҷумаи санъатҳои бадеӣ дар асоси луғатҳои тафсири ва соҳавии забонҳои русӣ-тоҷикӣ, русӣ-англисӣ, тоҷикӣ-русӣ ва ғайраҳо нишон дод, ки дар ифода намудани санъатҳои бадеӣ истилоҳоти ягона вуҷуд надошта, омӯзиши онҳоро мураккаб мегардонад. Дар онҳо барои ифода намудани як воситаи тасвири бадеӣ якчанд истилоҳ пешниҳод шудааст, ки бидуни донишдони вижаҳои забонӣ ва адабии онҳо муайян кардани истилоҳи мувофиқ имконнопазир мегардад;

БОБИ 2. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ

2.1. Ҷойгоҳи воситаҷои тасвири бадеӢ дар тарҷумашиносӢ

Дар маркази назарияи тарҷума масъалаи таносуби бадеӢ ва эстетикӣ матни асл ва матни тарҷума, инъикоси пурраи услуби муаллиф, тавзеҳи эҷодӣ ва услуби шахсии мутарҷим меистад. Ғайр аз ин, робитаи тарҷума бо ақидаҷои эстетикӣ ҳамон давра аҳаммият дорад, зеро тарҷума инъикосгари рушду такомули ҷараёни адабӣ маҳсуб меёбад.

Оғози омӯзиши ҷиддии масъалаҷои забоншиносӣ тарҷумаи санъатҷои бадеӢ аз ҷониби олимони шуравӣ бунёд гардидааст. Соли 1924 В.М. Жирмунский дар китоби “Вазифаҷои назмшиносӣ. Вазифа ва методҷои омӯзиши санъатҷои бадеӢ” ба чунин хулоса меояд, ки мушкилоти ифодаи воситаҷои тасвири бадеии дар фаъолияти тарҷума ба миёномада аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шудааст. Дар онҳо шаклҷое пешниҳод карда шаванд, ки ҷиҳатҷои гуногуни раванди тарҷумаро инъикос карда, мавзӯ ва вазифаҷои назарияи тарҷумаро муқаррар менамоянд. Ин таҳлил дар ҳама маврид, ҳатто дар тарҷумаи асарҷои назмӣ хеле зарур аст [63, с. 149].

Бе тавачҷуҳ ба воситаҷои забонӣ, ки мутарҷим барои тарҷумаи мукамал истифода мебарад, дар бораи муодили эстетикӣ ва таъсири ягонаи бадеӢ ҳарф задан ғайриимкон аст, зеро маъно ва мазмун худ аз худ вуҷуд дошта наметавонанд.

Бе омӯзиши забон ва услуби нависанда, бе таҳлили хулосаҷои ӯ ва муқоисаи он бо матни асл аз нуқтаи назари функционалӣ дар бораи маҳорати мутарҷими жанри бадеӢ чизе гуфтан мумкин нест.

Сарчашмаҷои илмӣ нишон медиҳанд, ки истилоҳи “филология” бар ҳаммонандии истилоҳи “философия” – “ҳикматдӯстӣ” сохта шуда, маънои “дӯст доштани сухан”, яъне “илм дар бораи калом”-ро дорад.

“Аз ин нуқтаи назар, истилоҳи “филология”-ро ба ду маъно истифода бурдан мумкин аст: аз як тараф, ҳамчун маҷмуи фанҳои илмие, ки ба омӯзиши забон ва адабиёт машғул аст ва, аз тарафи дигар, ҳамчун фанни ёрирасон, методикаи ёрирасони филология, ки аз рӯи дастхатҳои адабиёти кӯҳна таҳия шудааст. Яъне вай методикаест, ки ҳам адабиётшиносон ва ҳам забоншиносон бояд онро аз худ кунанд” [63, с. 27]. Аз ин рӯ, барои интиқол додани жанрҳои адабӣ, мутарҷим бояд, пеш аз ҳама, на танҳо забоншинос, балки адабиётшинос низ бошад.

Аз ин ҷо метавон гуфт, ки, албатта, таҳлили тарҷумаи бадеӣ дигар ҷиҳатҳои ғайризабонӣ, эстетикӣ ва асосиро дар бар мегирад ва онҳо барои ин жанр хеле муҳиманд. Аз ин рӯ, дар нашрияҳои, ки ба тарҷумаи бадеӣ бахшида шудаанд, ду ҷанбаро ҷудо мекунанд: адабӣ ва забонӣ.

Назарияи адабии тарҷума тарҷумаи бадеиро ҳамчун фаъолияти махсуси адабӣ, як навъи эҷодиёти бадеии асил медонад.

Назарияи забоншиносии тарҷума “тавсифи илмии раванди тарҷумаро ҳамчун табодули байнизабонӣ” [23, с. 6] баррасӣ менамояд. Ин нуқтаи назарро В. Фёдоров чунин шарҳ медиҳад, ки “назарияи забоншиносии тарҷума ба матни асл, матни тарҷума ва ҳуди ҷараёни тағйироти кулии матни асл ба матни тарҷума сару кор дорад. Илова бар ин, барои эҷоди тарҷумаи мукамал тарҷумон бояд хусусияти хабари аслии муаллиф, дониш ва таҷрибаи ӯ, инчунин, хусусиятҳои дарки шахсонеро, ки тарҷума барои онҳо пешбинӣ шудааст ва тамоми ҷанбаҳои дигари муоширати байнизабонии ба раванд ва натиҷаи тарҷума таъсиррасонандаро ба инобат гирад” [184, с. 9]. Ин ҷанбаҳо бо ҳам алоқаманданд, ки «мо аз шеър аввал ҳамаи исмҳоро (ба кадри имкон аз ҷиҳати мавзӯ ба гурӯҳҳо ҷудо мекунем), баъд ҳамаи сифатҳо, баъд ҳамаи феълҳоро мехонем ва менависем. Аз ин калимаҳо *олами бадеии асар* дар пеши назари мо ташаккул меёбад: аз исм — *таркиби предмети* (ва мафҳуми) он; аз сифатҳо — *тобиши ҳассосии* (эҳсосии) он; аз феълҳо -

амалҳо ва *ҳолатҳои*, ки дар он рух медиҳанд» [100, с. 18]. Ба ақидаи муҳаққиқон, дар таҳлили матни бадеӣ чойи намоёнро образ ва ангеа ишғол менамоянд: “Воқеан, образ, ангеа ва дар айни замон сюжет ба кадом маъно корбурд мешаванд? Образ ҳама гуна ашё ё шахси тасаввуршаванда, яъне эҳтимолан исм, ангеа ҳар гуна амал, яъне феъл, ва сюжет ангеаҳои ба ҳам алоқаманди пайдарпай иҷрошаванда мебошанд” [100, с. 18], ки дар маҷмӯъ асари бадеии ораста аз воситаҳои тасвири бадеиро таҷассум мекунад.

Соли 1959 В.В. Виноградов асаре бо номи “Оид ба забони осори бадеӣ» навиштааст, ки дар он дар баробари мавзӯи асосии омӯзиши адабиёти бадеӣ ва воситаҳои ифоданок ва муассири забон, ки боиси дарки баъзе ҳодисаҳои фонетикӣ, қонуниятҳои вазну қофия ва оҳанг дар забони адабиёти бадеӣ мегарданд, инчунин, ба масъалаи таносуби байни матни асл ва тарҷума диққат дода шудааст” [36, с. 21]. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳо дар китоби ӯ, таносуби забони асл (минбаъд ЗА) ва забони тарҷума (минбаъд ЗТ) барои муайян кардани қонуниятҳои забони санъатҳои бадеӣ дар раванди тарҷума маҳсуб меёбад. Солҳои охир масъалаи мутобиқатҳои тарҷумавӣ, яъне мувофиқати матни асл ва матни тарҷума дар низоми забонҳои гуногунсохтор диққати олимони зиёдеро ҷалб намудааст, ки дар ин ҷода пажӯҳишҳои зиёди илмию амалӣ анҷом дода шудааст.

Соли 1968 китоби А.В. Фёдоров “Асосҳои назарияи умумии тарҷума” ба нашр расид, ки дар он зарурати маҳорати баланд ва ифоданокии забон дар адабиёти бадеӣ таъкид шудааст. Дар он хусусиятҳои тарҷума ва масъалаҳои бадеию эҷодӣ баррасӣ шудаанд, ки маҳорати баланди адабиёро талаб мекунад. Ҳамчунин, гуфта мешавад, ки тарҷумаи чунин воситаҳои тасвири бадеӣ аз тарҷумон дониши баланди манзарӣ ва муайяни услубиро талаб мекунад, ҳарчанд ҳуди нусхаҳои тарҷумашуда ба осори бадеӣ тааллуқ надоранд. Ақидаи А.В. Фёдоров ҷолиби диққат аст, ки

давраи маданияти тарҷума ба авчи аъло расид. Ў дар асар, ҳатто аз осори адибони маъруфи форсу тоҷик – “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва бисёр дигарон, ки асолати услубии асло ҳифз кардаанд, мисолҳо меорад.

Дар китоб аҳаммияти меъёри саҳеҳии тарҷумаи бадеӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, интиқоли воситаҳои гуногуни ифодакунандаи тасвири бадеӣ ва муассир ба миён гузошта шудааст. Равшан ва возеҳ будани воситаҳои луғавӣ, истифодаи мувофиқи ифодаҳои маҷозии калимаҳо, ки ба муассирии мазмуни матни тарҷума оварда мерасонанд, нишон дода шудааст ва ин масъала дар назария ва амалияи тарҷума нақши бориз дорад.

А.В. Фёдоров, инчунин, қайд менамояд, ки “ифоданокӣ ва ҷаззобияти матн ба муъҷазӣ мусоидат намекунад, бо вучуди ин, интиқоли он бо дарназардошти ҳифзи маъно ва муҳтавои матни асл муҳим арзёбӣ мегардад. Дар адабиёти бадеӣ интихоби калима, ки дар маънои аслии худ муродифи комили мувофиқи калимаи забони муосири миллии буда, танҳо бо тобиши луғавии худ аз охири калима фарқ мекунад ва натиҷаи он мансубияти як қабати муайяни луғавии забон (дар байни архаизмҳо, диалектизмҳо, вомҳо аз забонҳои хориҷӣ ва ғ.) аст, нақши муҳим ва муассир дорад. Аммо ин тобиши услубӣ метавонад бисёр ҷизҳоро дар бар гирад – ё истехзои муаллифӣ, ё истехзои қаҳрамон нисбати худ ё ба қаҳрамони дигар, тобиши таърихӣ, нишон додани хусусиятҳои маҳаллӣ дар симои қаҳрамон ва ғайра” [184, с. 282].

Ҳарчанд тамоми қонуниятҳои забонии санъатҳои бадеӣ ва таснифоти онҳо дар китоб аз ҷиҳати назариявӣ ҷиддӣ асоснок нашудаанд, вале дар назарияи забоншиносии тарҷума нақши бунёдӣ ва муҳим дошта, таваҷҷуҳи забоншиносони хориҷию ватаниро ба мушкилоти тарҷума ва баррасии онҳо дар низоми адабии забон ҷалб мекунад.

Дар интиқоли воситаҳои ифодаи бадеӣ андешаҳои махсус ва муҳимро дар китоби дигари А.В. Фёдоров [2010] “Муқаддимаи тарҷумашиносӣ”

мушоҳида кардан мумкин аст. Андешаи илмӣ ӯ дар бораи он, ки тасвири муайяне дар низоми воситаҳои тасвири бадеии забонии асл мавҷуд аст, маҳз ҳамин гуна тасвири муайяни забони тарҷумаро тақозо мекунад ва он арзиши назариявӣ ва амалӣ дорад, зеро дар байни воҳиди мундариҷа ва маъноӣ ЗА ва ЗТ мутобиқат пайдо мешавад. Аз ин рӯ, “ҳангоми интиқоли ин мутобиқат дар тарҷума на расман, балки аз ҷиҳати вазифа, ки аксар вақт интихоби воситаҳои забониро талаб мекунад ва шакл нисбат ба забони асл фарқ мекунад. Интихоби мутобиқати мазкур дар маъноӣ васеъ боис мешавад. Масъалаи он, пеш аз ҳама, дар самти услубӣ баррасӣ карда мешавад” [183, с. 11]. Бояд гуфт, ки дар асоси ин тафовути тарҷума ва матни асл дар он оварда шудааст, ки “тарҷума на танҳо он чиро, ки дар матни асл ифода ёфтааст, интиқол диҳад, балки тарзи ифодаи онро низ бояд баён кунад. Баррасии масъалаи робитаи санъатҳои бадеии забони асл ба забони тарҷума ва имкониятҳои интиқоли онҳо ба масъалаи дигаре, ки ба адабиёти бадеӣ хос аст, оварда мерасонад. Ин масъала дар бораи имконияти интиқоли ҳувийяти миллии асил ба андозае аст, ки бо забони он робита дорад” [183, с. 20-31].

Гурӯҳи дигари олимон [А.Д. Швейтсер, В.Н. Комиссаров, Ю.И. Ретскер] раванди тарҷумаро дар натиҷаҳои он ва ҳамчун ашёи тарҷумашиносӣ ба назар мегиранд. Ба андешаи А. Швейтсер, вазифаи назарияи тарҷума аз он иборат аст, ки “муайян кардани механизми раванди тарҷума ва муқаррар кардани маҷмуи омилҳои мебошад, ки ба натиҷаи тарҷума таъсир мерасонанд” [197, с. 14].

Бояд гуфт, ки дар масъалагузорӣ ва инкишофи санъатҳои бадеӣ дар низоми адабиёти бадеӣ саҳми калонтаринро Р. Миняр-Белоручев гузоштааст. Вай дар китоби “Чи тавр тарҷумон метавон шуд?” тасдиқ менамояд, ки вазифаи тарҷумон дар интиқоли санъатҳои бадеӣ на танҳо ҳифзи мазмун, балки услуб, эстетикаи муаллиф, хусусияти жанрии асар, воситаҳои баёни

бадеӣ мебошанд ва пешниҳод мекунад, ки тарҷумони асари бадеӣ бояд нависанда бошад.

Намояндагони забоншиносии сохторӣ – И.И. Ревзин ва В.Ю. Розентсвейг раванди тарҷумаро, ки дар он гузариш аз як низоми аломат ба низоми дигар аст, мавзуи баҳси назарияи тарҷума мешуморанд [147, с. 21]. Л.С. Бархударов низ андешаи онҳоро ҷонибдорӣ менамояд [23, с. 6].

Ҳарчанд китоби забоншиносони рус В.В. Сдобников ва О.В. Петров “Назарияи тарҷума” ба мушкилоти махсуси тарҷума бахшида шуда бошад ҳам, дар он масъалаҳои асари бадеӣ, ки ҳам ба тарҷумаи матнҳо ва ҳам ба санъатҳои бадеӣ алоқаманданд, баррасӣ мешавад. Ба андешаи муаллифон, мутолиаи матни бадеӣ то андозае ба қолабҳои милли-фарҳангӣ ва захираи муайяни қиёсҳои устувор, истиора, ташбеҳ, ки аз ҷониби забони дигар ҳамчун санъати бадеӣ қабул намешаванд, ба василаҳои забон барои гӯяндагони забони дигар вобаста аст. Онҳо метавонанд, барои донандагони забони дигар тасодуфӣ ва пуртаъсир бошанд. Масалан, “агар хонандаи матни асл асарро, бо услуби бадеии паст, ҳатто дағал навишташуда қабул кунад, хонандаи тарҷума, ки дар он ҳамаи ин воситаҳо ҳифз шудаанд, аз муассирии образҳо, тароват ва баёни забон мафтун хоҳад шуд” [157, с. 368].

Дар китоб ихтилоф ва баҳси ҷонибдорони ҷараёнҳои забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ ба тарҷума ба таври муфассал баррасӣ шуда, муайян шудааст, ки дар тарҷумашиносӣ баҳси “забоншиносон” ва “адабиётшиносон” натиҷаи мутлақи яке аз ду ҷанбаест, ки дар тарҷумаи бадеӣ алоқаи зич дорад. Муаллиф асарро эҷод мекунад ва мутарҷим онро на ба хоҳири шаклҳои забонии он, балки ба хоҳири мазмуни бадеӣ, ки танҳо дар шакли забонӣ вучуд дошта метавонад, дубора эҷод мекунад. Муаллиф мутмаин месозад, ки набояд дар бораи мукаммалии шакли тарҷума дар нусхаи асл, балки дар бораи мукаммалии муҳтавои вай, яъне муодилнокии тарҷума ва мутобиқатҳои

он сухан бояд кард. Барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал тарҷумонро лозим аст, ки тамоми қонуниятҳои санъатҳои бадеиро аз худ кунад.

Мушкилоти истифодаи санъатҳои бадеӣ ва роҳу воситаҳои тарҷумаи онҳоро ба инобат гирифта, И.С. Алексеева [2004] зарур мешуморад, ки ақидаҳо дар бораи сарчашма ва қабулқунанда равшан карда шаванд. Вай муътақид аст, ки “матни асл дар ин маврид бешубҳа намояндаи ягон гурӯҳи одамон ё муҳити касбӣ набуда, балки шахсан ҳуди муаллифи матн аст, ки бо таваҷҷуҳ ба фардияти муаллифӣ, ӯ бо баъзе маҳдудиятҳои анъанаҳои жанри адабӣ ҳамчун як фард матн меофарад. Аммо аз ҳама ҷолиби диққат он аст, ки муаллиф матнро на фақат барои хонанда, балки барои ҳудаш низ менависад, зеро барои вай матн як воситаи ҳештангароӣ аст” [8, с. 314].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар китоб шарҳи илмӣ, тасниф ва дараҷаҳои санъатҳои бадеӣ усулҳои интиқоли онҳо оварда шудааст, ки ба ақидаи муаллиф онҳо воситаҳои коркарди иттилоотӣ, эҳсосӣ ва эстетикӣ дар асари бадеӣ мебошанд. Дар китоб асоснок кардани баъзе санъатҳои бадеӣ ва усулҳои баёни онҳо (ташбеҳ, қиёс, истиора, истехзо) оварда шудааст, зеро ба назари муаллиф номбар кардан ё шарҳ додани ҳамаи ин воситаҳои тасвири баён имконнопазир аст. Ҳамин тариқ, вай пешниҳод менамояд, ки “ҳисоб ва шарҳи ҳар як санъати бадеӣ имконнопазир аст, зеро рӯйхати онҳо беохиранд ва муаллифон беист воситаҳои нави бадеиро ихтироъ мекунанд. Аз ин рӯ, мо ба чанде аз таҳлили онҳо иктифо мекунем ва дарҳол кӯшиш мекунем, ки имкони тарҷумаи онҳоро баҳо диҳем ва дар назар дорем, то бо чунин фаровонии воситаҳои забонӣ ихтилофи шаклу мазмун ногузир аст... Мо метавонем тамоми воситаҳои ифодаи иттилооти эстетикиро бартариҳои тарҷума ҳисоб кунем, аммо, дар ҳақиқат, баъзеи онҳо дар тарҷума дар шакли заиф ё бо шумораи маҳдуди таркибҳо пешниҳод карда мешаванд” [8, с. 314]. Ҳамин тариқ,

камшавии шумораи ҷузъҳои такрори луғавиро ба инобат гирифта, ӯ чунин меҳисобад, ки ҳангоми интиқоли санъатҳои бадеӣ хусусияти тасвириро нигоҳ доштан имконнопазир аст.

Мушкилоти тарҷумайи воситаҳои тасвири бадеӣ дар китоби “Ҷанбаҳои дастурии тарҷума” [2010] О.А. Сулейманова [51, с. 105-228] хеле муназзам дарҷ ёфтаанд. Дар он масъалаҳои тарҷумайи метонимия ва истиора ҳамчун стратегияи универсалии тарҷума равшан шарҳ дода шудаанд. Дар асар кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки принсипҳои усулҳои стратегияи тарҷума, ки то ҳол дар соҳаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба сатҳи кофӣ матраҳ нашудааст, равшан карда шаванд. Ба андешаи муаллиф, низоми воситаҳои санъатҳои бадеӣ танҳо дар шакли метонимия амалӣ мешавад ва он чизе, ки маъноӣ маҷозӣ дорад, ҳатто ташбеҳ метонимия аст. Инчунин, ба андешаи вай метонимия бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода ёфта, дар ҷумла ба вазифаҳои мушаххас корбурд мешавад: “Метонимия ба вазифаи зарф, сифат ва сифати феълӣ, хабар, метонимияи ҳол, метонимия дар доираи феълҳои маъноӣ васеъдошта, метонимия ба вазифаи исм ва ғайра” [51, с. 119-228] корбурд мешавад. Ҳар яке аз ин зергурӯҳҳо хусусиятҳои хоси худро доранд.

Воқеан, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои ғанитарин воситаҳои ифодаи бадеӣ мебошанд, ки ба забони осори бадеӣ ранги дурахшон, мазмуни эҳсосотӣ ва тобиши миллӣ мебахшанд. “Маълумоти эмотсионалӣ – хусусиятҳои эҳсосоти инсонро ифода мекунад. Забон тавассути интиқоли эҳсосот вазифаи ифодакунандаро иҷро мекунад. Маълумоти эстетикӣ ин маълумотест, ки ба инсон эҳсоси зебоӣ мебахшад. Талабот ба ин навъи иттилоот ончунон зиёд аст, ки инсон як навъи махсуси матнҳои, ки барои интиқоли иттилооти эстетикӣ таҳия шудаанд – матнҳои адабӣ офаридааст. Бо рамзгзории иттилооти эстетикӣ забон вазифаи эстетикиро иҷро мекунад. Эҳсоси аҷиб яке аз эҳсосот аст, ки бинобар ин, навъи иттилооти мазкур ба маъноӣ қатъӣ як

навъи иттилооти экспрессивӣ мебошад ва вазифаи махсуси забонро амалӣ менамояд” [8, с. 129]. Масалан, дар ифодаҳои “сабоҳ” ё “сапедадам” ё “дар шафаки субҳ” ё “сапедаи субҳ” метавон иттилооти маърифатӣ ва эмотсионалӣ-экспрессивиро пайдо кард, ки калимаҳои “сахарӣ” ё “бомдод” дода наметавонанд.

Ба ғайр аз ин, калимаҳо бо мазмуни эҳсосӣ ва эстетикӣ худ аз дигар муродифот фарқ мекунанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ вожаи “мурдан” чанд муродиф дорад, аз қабилӣ “рехлат кардан”, “тарки дунё кардан”, “дунёро падруд гуфтан”, “ба охират сафар кардан”, “аз дунё гузаштан”, “аз дорулфано ба дорулбақо сафар кардан”, ки як маъно дошта, дар забони адабӣ қорбурд мешаванд. Аммо “несту нобуд шудан” маъмулан маънои манфӣ дошта, бештар дар забони гуфтугӯӣ истифода мешавад.

Дар забони англисӣ вожаҳои “cloud”, “nebula”, “pother”, “nimb”, “cirrus” як маъно доранд, вале дар ҳолатҳои гуногун истифода мешаванд ва ё, баръакс, як калима дар матни асл ва тарҷума ба маъноҳои гуногун қорбурд мешавад.

Мисолҳоро муқоиса мекунем:

1. We had been wandering, indeed, in the leafless shrubbery an hour in the morning; but since dinner (Mrs. Reed, when there was no company, dined early) the cold winter wind had brought with it *clouds* so sombre, and a rain so penetrating, that further out-door exercise was now out of the question (221, с. 7).

Тарҷума: Рост аст, ки мо субҳгоҳ дар пайроҳаҳои боғи баргафшоншуда боз соатаке гардиш намудем, вале пасони чоштгоҳ (мавриди хузур надоштани меҳмонон хонум Рид барвақт таом тановул мекард) сардбоди зимистонӣ *абрҳои* тираро ронда овард ва чунон борони шадиде фурӯ рехт, ки доир ба ягон кӯшиши бори дигар берун рафтан ҳочати сухан ҳам намонд (216, с. 5).

2. Afar, it offered a pale blank of mist and *cloud*; near a scene of wet lawn and storm-beat shrub, with ceaseless rain sweeping away wildly before a long and lamentable blast (221, с. 8).

Тарчума: Дар дурӣ чодари яклухти меғу *меҳ* доман густурда аст; дар наздикӣ марғзорест бо буттаҳои аз дасти тӯфон парешида, буттахоро чараёнҳои бороне, ки боди пуршиддату пурфиғон пешопеши худ ронда меовард, беист тозиёна мезаданд (216, с. 6).

Таҳлили ин мисолҳо дар забонҳои асл ва тарчума нишон медиҳад, ки калимаи “*cloud*” дар ду мисол ба таври гуногун тарчума шудааст. Дар мисоли аввал дар ЗТ ин вожа маънои мустақим дошта, чун “*абр*” ва дар мисоли дигар дорои мазмуни услубии “*меҳ*” тарчума шудааст, ки маънои *азимро* ифода мекунад.

Мисолҳои дигарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор медиҳем:

1. The words in these introductory pages connected themselves with the succeeding vignettes, and gave significance to the rock standing up alone in a sea of billow and spray; to the broken boat stranded on a desolate coast; to the cold and ghastly moon glancing through bars of **cloud** at a wreck just sinking (221, с. 9).

Тарчума: Таҳти таъсири ин саҳифаҳои муқаддимаӣ нақшҳои андаруни матн ҷойдошта низ: харсанге, ки миёни амвоҷи пуркафку пурхурӯш танҳо истодааст; заврақи шикастае, ки ба соҳили беодам партоб шудааст; маҳтоби тимсолие, ки аз моварои **абрҳои тира** ба киштии ғарқшаванда менигарад, барои ман маънои махсус пайдо мекарданд (216 с. 7).

2. In five minutes more the **cloud** of bewilderment dissolved: I knew quite well that I was in my own bed, and that the red glare was the nursery fire (221, с. 19).

Тарчума Боз панҷ дақиқа гузашт ва **меҳи** хотирфаромӯшӣ пурра пароканда гашт. Акнун ман дақиқ фаҳмидам, ки дар кӯдакхона рӯйи

кати худ қарор дорам ва ламъаи ҳавлангези пеши назарам ҳамагӣ оташи фурузони оташдон аст (216, с. 7).

3. I was only aware that they had hoisted me up to the height of Mr. Brocklehurst's nose, that he was within a yard of me, and that a spread of shot orange and purple silk pelisses and a cloud of silvery plumage extended and waved below me (221, с. 68).

Тарҷума: ...фақат ҳаминро дидам, ки дар як сатҳ бо бинии чаноби Броклхерст истодаам ва ин бинӣ ду кадам дуртар аз ман қарор дорад, дар зер бошад, пироханҳои абрешимии норанҷию арғувонӣ ва **як тӯда** пари симранг мавҷ мезаданд (216, с. 63).

Дар асари “Чен Эйр” вожаи **“cloud” (абр)** ҳамагӣ 53 маротиба истифода шудааст, ки ба маънои гуногун қорбаст шуда, дар забони тоҷикӣ ба таври мушаххас инъикос ёфтаанд. Масалан, дар ҳамон мисолҳо калимаи **“абр”** тобишҳои гуногун ва тарҷумаҳои гуногун дорад. Дар мисолҳои аввал ин калима ҳамчун **“абр”**, дуҷум **“меҳ”** ва дар сеюм **“тӯда”**, тарҷума шудаанд, ки дорои мазмунҳои гуногуни услубӣ мебошанд.

Ҳолати мазкурро дар забони тоҷикӣ ҳам мушоҳида кардан мумкин аст:

1. Ин деҳа дар пеши масҷид **мактабе** дошт, ки тобишону зимистон давом мекард ва инчунин мадрасачае дошт, ки дар он ҷо дарсҳои ибтидоии мадрасагӣ хонда мешуд (215, с. 6).

Тарҷума: The village mosque had a **school** where lessons were held in both winter and summer and like-wise, there was a small madrassah at which more comprehensive lessons were offered (219, p. 16).

2. Хизмати ин қозӣ барои Қурбонниёз як **мактаби тарбия** хоҳад шуд (215, с. 57).

Тарҷума: Serving such a master will be **excellent schooling** for Kurban Niyaz (219, p. 90)!

Дар мисолҳо вожаи “мактаб” ба маъноҳои гуногун қорбурд мешавад, яъне *маконе*, ки дар он хонандагон таълиму тарбия мегиранд, *аммо* дар тарҷумаи мисоли дуҷум мутарҷим ин калимаро на ба он маъно чун – *тарбия* – *upbringing*, балки чун *таълим*, *таълим дар мактаб* – *schooling*, тарҷума қардааст.

Таҳлили ин ҷумлаҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки вожаҳо дар матн ба таври гуногун истифода шуда, дорои мазмуни хос мебошанд ва дар баъзе мавридҳо дар забони тарҷума инъикос намеёбанд. Аз нигоҳи вижагиҳои услубӣ ва гуфтугӯӣ қорбурди истифодаи вожаҳои барҷаста дар матни асл аз ҷониби нависанда нисбат ба тарҷума гуногунтар аст ва дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки сифати тарҷума аз маҳорати тарҷумон вобаста аст. Тарҷумаҳои калимаҳо нишон медиҳанд, ки маънои онҳо дар матни асл ва тарҷума қисман мувофиқ аст. Возеҳ аст, ки дар чунин ҳолатҳо мушкилии тарҷума дар ноил шудан ба муодили услубӣ ва маъноӣ ё иртибот байни забони асл ва забони тарҷума маҳорати эҷоди вожаву образҳои бадеӣ мебошад. Баробарии калимаҳои услубӣ ва маъноӣ дар матни асл ва тарҷума робитаи на танҳо хусусияти субъектӣ-мантиқӣ, балки маъноӣ коннотативии онҳоро, ки хусусияти дарки хонандаро инъикос мекунад, пешбинӣ мекунад. Вобаста ба ин, гуфтан лозим аст, ки дар интишори маъноӣ коннотавии калима дар забони асл ҷузъҳои эҳсосӣ, услубӣ ва образии он нақши асосиро мебозанд.

Бояд тазаққур дод, ки “маъноӣ моддию мушаххаси калимаҳо бо тобишҳои ифодакунандаи онҳо, ба қобилияти пешниҳоди баёни онҳо муҳолифат мекунад. Нафосати дурахшони чунин ифодаҳо ва қувваи ифодакунандаи онҳо гӯё бо тобишҳои эмотсионалии худ шунаванда (хонанда)-ро мафтун мекунад, ки ба содагӣ ва саҳеҳии он таъсир мерасонад” [37, с. 308].

Ин мазмуни эмотсионалӣ-экспрессиини калимаи дорои тобишҳои мусбат ё манфидоштаро дода метавонад, ки дар маънои субъектӣ-мантиқӣ ба ҳам мувофиқанд, вале аз ҷиҳати мавҷудият ё хусусияти маъноӣ эҳсосӣ дар муҳтавои калима фарқ мекунад. Масалан, дар забони тоҷикӣ вожаҳои *рӯй, ораз, лиқо, симин, чехра, афт, башара (лицо)* ба як маъно корбурд мешаванд, вале ба маънои мусбат ва манфӣ истифода мешаванд, зеро “*афт*” ва “*башара*” ҳамеша тобиши манфӣ доранд:

Масалан:

Аҷобати он одам танҳо дар тарзи хӯрокхӯриаш набуда, *афту башара* ва либосаш зиёдтар таачҷубовар буданд – қомати ин одам аз миёна пасттар, *рангаш* сиёҳча, биниаш нӯгпаст ва паҳн, чашмонаш танги бемижгон, аммо сиёҳ, сараш он қадар калон не, аммо дарозрӯятар, пешонааш дӯнг ва ноҳамвор, *рӯяш* борик, аммо ду устухони ду доғи болоиаш берун дамида баромадагӣ буда, онҳо бо дӯнгии пешонааш намуди се меҳи чӯбини калладори ба шакли секунҷа дар замин то гулӯ кӯфташударо ба назари бинанда намоён мекарданд (215, с. 362).

Дар забони англисӣ ҳамин ҳолат мушоҳида карда мешавад, яъне калимаҳои *face (рӯй), guise (афт), muzzle (башара), snout (фук), shape (афту андом)* дорои хусусияти хоси маъноӣ ва услубӣ буда, ба маънои мусбат ва манфӣ истифода мешаванд.

Масалан:

They were all three of the loftiest stature of women. The Dowager might be between forty and fifty: her *shape* was still fine; her hair (by candle-light at least) still black; her teeth, too, were still apparently perfect (221, p. 180).

Ҳар сеи онҳо хушандом, болобаланд буданд. Бевазан тахминан чилсола менамуд. Бо *қаду қомати баландаш* дар он миён фарқ карда меистод. Дар гесувони мушкинаш ягон тори мӯйи нукрагин, ба ҳар ҳол дар равшании шамъҳо ба назарам чунин намуд, дида намешуд;

дандонҳояш ҳамона бенукси сап-сафед, ялаққос мезаданд (216, с. 167).

What creature was it, that, masked in an ordinary woman's *face* and *shape*, uttered the voice, now of a mocking demon, and anon of a carrion-seeking bird of prey (221, p. 221)?

Ин кадом махлуқест, ки *чеҳраи одии* занонаро қабул намуда, ба дараҷаи даркнашаванда овози худро иваз менамуд. Баъзан ин деви хандаовар ва баъзан лошахори ваҳшӣ буд, ки сайди худро азият меод (216, с. 207).

Дар ҷумлаи аввал калимаи "*shape*" маънои мусбат дорад ва ҳамчун "*қаду қомати баландаш*" тарҷума шудааст, аммо дар дуюм маънои манфиро гирифтааст.

Дар асоси ин, гуфтан бамаврид аст, ки ҳангоми тарҷума вижагиҳои эмотсионалӣ нигоҳ дошта мешаванд ва дар ЗТ калимае интихоб карда мешавад, ки ҳамон муносибатро бо калимаи ЗА ифода мекунад.

"Арзиши эстетикӣ асар ва дараҷаи таъсири эмотсионалӣ ва экспрессивӣ ба хонанда ба он вобаста аст, ки мазмун чӣ тавр ва дар кадом шакл ба амал меояд. Дар матн бадеӣ воҳидҳо ва воситаҳои ҳамаи услубҳо истифода мешаванд, вале ҳамаи ин унсурҳои услубӣ ба низоми махсуси адабӣ дохил шуда, вазифаи нави эстетикӣ пайдо мекунанд. Албатта, матнҳои бадеиро ба навъҳо тақсим кардан лозим аст, масалан, онҳо ба жанрҳои адабӣ мувофиқанд. Ҳар як намуд хусусияти бадеӣ, забонӣ ва функционалии худро хоҳанд дошт" [35, с. 9].

Бояд гуфт, ки интиқоли маънои эмотсионалӣ мисли дигар қисмҳои маънои коннотативӣ дар ҳоле осон мешавад, ки амалӣ шудани ин маъно мазмуни мувофиқро ба тамоми воситаҳои баён фаро мегирад. Барои он ки маъноҳои вожаҳо дар забони асл ва забони тарҷума ба ҳам мувофиқат кунанд, дар тарҷума маънои эҳсосӣ ва тобишҳои услубӣ баёнӣ матн аслро бо истифода аз калимаҳои дорои мазмуни мувофиқ

нигоҳ доштан лозим аст. Дар акси ҳол, тарҷума комилан тахтуллафз мешавад.

Захираҳои эҳтимолии экспрессивии калима ва дараҷаи баландтарини муодилӣ вақте истифода мешаванд, ки калимаи асли аз ҷиҳати ҷузъҳои мундариҷа ба калимаи тарҷумашуда мувофиқат кунад ва онҳо тобиши якхелаи услубӣ дошта бошанд. Агар мазмуни асосии калимаҳои ЗА ва ЗТ ба ҳамдигар мувофиқат накунанд, дар тарҷума маъноӣ услубии калимаи асли гум мешавад ва инро дар тарҷумаи бадеӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин ҷо нигоҳ доштани хусусиятҳои услубӣ ва ифоданокии эмотсионалӣ дар матни асл аҳаммияти калон дорад.

“Муносибати бошуурона ба раванди тарҷума, яъне муқоисаи воситаҳои ифодаи забонҳои англисӣ ва русӣ ва таҳлили усулҳои тарҷума, ки моҳияти назарияи лингвистии тарҷумаро ташкил медиҳанд, ба аз худ ва таҳкими маҳорати тарҷума мусоидат мекунанд. Дар баробари ин, ҳуди равиши таҳлилӣ ба раванди тарҷума барои амиқтар ворид шудан ба хусусиятҳои хоси забони англисӣ кумак мекунад” [149, с. 3].

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои маъноӣ дастурӣ ва таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми интиқоли воситаҳои ифода муҳим буда, барои фаҳмидан ҳам ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва на баръакс душвориҳо ба миён меоранд. Барои то ҳадди имкон кам кардани ин мушкилот, на танҳо воситаҳои ифодаи забони асл, балки воситаҳои ифодаи забони тарҷума ва моҳияти арзишҳои фарҳангиро низ омӯхтан лозим аст. “Бинобар ин, барои ҳамаҷониба, амиқ ва пурратар дарк ва аз худ кардани маводи забони асл омӯхтани воҳидҳои луғавии як миллат, муайян намудани як шартӣ хеле муҳим ва зарурӣ ба назар мерасад, зеро дар сурати мавҷуд набудани чунин равиш, бозсозии мундариҷа, арзишҳои фарҳангӣ ва меъёрҳои иҷтимоии халқи

дигар тавассути тарҷума ғайриимкон ва нокифоя мегардад” [179, с. 13].

Пас, барои нигоҳ доштани тамоми сифати захираҳои луғавии воситаҳои тасвири бадеӣ, тобишҳои нозуки маъноии калима ва бартариҳои аслии забони асл муодилҳои маъноиро ёфта, на ба маъноӣ айнан, балки ба таври мукамал тарҷума кардан лозим аст. Бояд гуфт, ки тарҷумон ҳангоми тарҷумаи санъатҳои бадеӣ бояд маъноӣ навино, ки ба забони асл мувофиқ аст, дар забони тарҷума пайдо кунад, то ки муодили маъноӣ дода шавад ва таъсири адабӣ аз байн наравад. Аз ин рӯ, дар забонҳои асл ва тарҷума дар сохтор ва маъноӣ ҷумла ҳангоми тарҷума каме тағйирот ба амал меояд, зеро маъноӣ матн бояд ба пуррагӣ интиқол дода шавад. “Ба як маъно тарҷумаи муоширатӣ бо мутобиқсозӣ ва дастрас кардани андеша ва мундариҷаи фарҳангии асл барои хонанда ба тарҷумаи маъноӣ ҷанбаи дигаре медиҳад” [212, с. 43].

Аз ин рӯ, маъноҳои луғавӣ дар як забон, метавонанд дар забони дигар дастурӣ бошанд ва ё дар доираи як забон як маъноро ҳам ба воситаи луғавӣ ва ҳам ба воситаи дастурӣ ифода кунанд. Дар натиҷа, дар яке аз забонҳо мавҷуд набудани яке аз онҳо – чи воситаҳои дастурӣ ва чи луғавӣ дар тарҷума “монеаҳои бартарафнашаванда” ба вучуд меоранд.

Ҳангоми тарҷума як қатор душворихое ба вучуд меоянд, ки онҳо дар ихтилофҳои сохти дастурӣ, услубӣ ва луғавии забонҳо ифода меёбанд, зеро дар баъзе мавридҳо тасодуфии нопурра мушоҳида мешавад.

Бешубҳа, дар мазмуни эстетикӣ ва эмотсионалии асари бадеӣ воситаҳои тасвири баён мазмуни махсус ва нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матн, эҷоди таассуроти забонӣ бо ёрии нутқ, истифода аз фонди луғавии забони асл, хусусиятҳо ва тобишҳои услубии онҳо, дарёфти воситаҳои ифодаи бадеӣ дар ЗА ва тарҷумаи онҳо ҷойи махсусро ишғол мекунад. Аз ин лиҳоз, мушкилтарин қисми тарҷумонҳо

хангоми тарҷума дарёфти чунин санъатҳои бадеӣ аст. Дар ЗТ ба ҳам овардани онҳо, яъне дарёфти муодили мувофиқи онҳо ва додани тобиши услубӣ ё эҷоди як мафҳуми нав ба хонанда завқи баланди эстетикӣ ва таассуроти муносиб мебахшад.

“Аммо масъалаи асосӣ ин аст, ки чӣ гуна қариб ҳамаи хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, услубӣ-мазмунӣ ва умуман, забонӣ-концептуалиро ба ЗТ интиқол дод? Дар баробари ин, дар раванди тарҷума, аксаран, як қатор омилҳои субъективиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки мазмуни матн тавассути воситаҳои луғавӣ-маъноӣ ва услубӣ муайян шуда, хусусиятҳои дониши манзарӣ ва муносибати ҳуди тарҷумонро ошкор месозад. Дар чунин ҳолатҳо, дар мавриди зарурӣ, дараҷаи огоҳии мутарҷимонро аз фарҳанг, меъёр ва арзишҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва маънавии муҳите, ки сарчашмаи аслии тарҷума дар он офарида шудааст, муайян кардан мумкин аст” [179, с. 17].

Ҳамин тавр, таҳлили сохтор ва маъноии санъатҳои бадеӣ, инъикоси категорияҳои эстетикӣ ва интиқоли тобишҳои муассири бадеӣ ба ҷаҳонбинии мутарҷим вобаста аст, зеро тобишҳои нозуки маъноии калом ва таъсири эстетикӣ онҳо дар асари бадеӣ маҳз бо мавҷудияти услуб муайян карда мешаванд. Санъатҳои бадеӣ ва хосиятҳои гуногуни услубии асарҳои бадеӣ ба эҳсоси эстетикӣ хонанда таъсири мусбат ё манфӣ расонда метавонанд. Аз ин рӯ, риояи услуб дар низоми асарҳои бадеӣ муҳимтарин ҷанба ба ҳисоб меравад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмии тарҷумашиносӣ собит менамояд, ки воҳидҳои тасвири бадеӣ дар тарҷума мавқеи хос доранд ва ҷанбаҳои гуногуни масъалаҳои марбут ба онҳо дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони барҷастаи соҳа ба таври фарогир таҷассум ёфтаанд, ки заминаи назариявии боэътимоди таҳқиқи забоншиносии матнҳои бадеиро фароҳам меоранд.

2.2. Роҷеъ ба роҳҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ

Воқеан, дар замони мо омӯзиши забонҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои муҳим буда, дар тарҷума ва таҳлили матнҳои адабӣ нақши назаррас дорад. Тарҷумаи бадеӣ дар фаъолияти тарҷумонӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, доираи корбурди он васеъ аст ва хусусиятҳои ба худ хос дорад. Агар ҳангоми тарҷумаи матнҳои илмӣ техникаи истилоҳоти илмӣ техникаи ва ғайра корбурд шаванд, пас ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ воситаҳои тасвири бадеӣ, умуман, воситаҳои муассири образҳои забон, истифода мешаванд, ки аз як забон ба забони дигар тарҷумаи онҳо аз тарҷумон маҳорати баланд, истеъдод ва дониши дақиқро талаб менамояд.

Он чизе, ки ба адабиёти адабӣ дохил мешавад, аслан, тамоми воҳидҳои забонӣ (аз фонемаҳо то матни тоӣ) тарҷумашавандаанд. Вале набояд фаромӯш кард, ки баъзеи онҳо сахҳ ё мукамал тарҷума мешаванд, баъзеи дигар, қисман мазмуну мухтавои матни аслро инъикос менамоянд ва баъзеашон ба тамоми меъёру усулҳои забони асл комилан мувофиқ нестанд. Ҳама воҳидҳо ва ибораҳои забонӣ дар баробари маънои асли, маънои маҷозӣ доранд, ки вазну қофия ва услубро фаро гирифта, асосан, хусусияту амал ва сифати образҳо дар адабиёти бадеӣ ифода мекунанд, ки дар бораи онҳо, аллакай, дар фаслҳои пеш маълумот дода шуд.

Асоси матнҳои бадеиро образ ташкил медиҳад ва аз ин нуқтаи назар дар ҳама забонҳо роҳҳои гуногуни баён ва воситаҳои интиқоли тасвирҳои бадеӣ мавҷуданд. Тавре зикр кардем, образҳои бадеӣ барои ифодаи санъатҳои бадеӣ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, “зарурати таҳқиқи ҷанбаҳои бадеӣ-эстетикӣ осори адабии форсу тоҷик дар он зоҳир мегардад, ки омӯзиши масъалаҳои бадеӣ ва зебошиносии осори бадеӣ намояндагони адабиёт дар давраҳои мухталиф барои таҳқиқ ва

таъини сабабҳо ва омилҳои тағйири сабкҳо ва ҷараёнҳои адабӣ имкон фароҳам оварда метавонад, зеро тағйири сабкҳо ва ҷараёнҳои адабӣ на танҳо дар ғоя ва мавзӯи осори адабӣ, балки дар таҳаввулоти бадеӣ ва эстетикӣ онҳо низ инъикоси худро пайдо менамоянд” [134, с. 3].

Бояд гуфт, ки гуфтори бадеӣ танҳо дар забони асл равшан дарк карда мешавад, зеро нависанда барои баёни андеша ва ҷаҳонбинии худ аз тамоми воситаҳои тасвирии забон истифода мебарад, то ба хонанда таассурот бахшад. Барои баёни андеша ва ҷаҳонбинии адиб мутарҷимро зарур аст, ки тамоми воситаҳои образнок ва ифодакунанда, яъне зебоии забон ва вазифаҳои онҳоро дар ҷумла ва усулҳои баёни онҳоро омӯзад. Чунонки В.Г. Белинский гуфтааст: “Барои интиқоли асарҳои бадеӣ расом бояд тавлид шуд”, зеро “забони адабиёти бадеӣ метавонад калимаҳои забони халқӣ, жаргон ва шеваҳоро дар бар гирад, ки бо вучуди ин, онҳо ҳамчун нутқи зебо қабул карда мешаванд. Мо мефаҳмем, ки муаллиф ин калимаҳоро барои ифодаи ҳақиқати бадеӣ – идеали ахлоқӣ худ, андешаи нек ва бад истифода кардааст. Сухани бадеӣ ба маъноии гуногунрангии функционалии забон буда, дар айни замон забони махсус, “ҷаҳони мувозӣ” мебошад” [47, с. 16].

Тақрибан, ҳамаи тарҷумашиносон дар мавриди интиқоли санъатҳои бадеӣ нуқтаи назари мухталиф пешниҳод кардаанд, зеро онҳо дар забони асл ибораҳои асосӣ махсуб мешаванд ва усулҳои махсуси интиқол доранд. Дар интиқоли санъатҳои бадеӣ нақши муҳимро В.Н. Комиссаров бозидааст. Ба андешаи ӯ, “дастовардҳои забоншиносии муосир дар соҳаи тавсифи он ҷузъҳои иловагии нақшаи мундариҷаи аломатҳои забонӣ, ки, одатан, коннотатсияи он номида мешаванд, барои назарияи тарҷума аҳамияти муҳим доранд. Дар тарҷума интиқоли ҷанбаҳои эҳсосӣ, услубӣ, образии маъно метавонанд мисли интиқоли мундариҷаи субъектӣ-мантӣ нақши муҳим бозанд” [84, с. 36].

В.Н. Комиссаров дар интиқоли ҷиҳатҳои эҳсосӣ, услубӣ ва образии тарҷума иктифо намекунад. Вай, инчунин, муфассалтар тавзеҳ ва таҳлили масъалаҳои интиқоли ибораҳои образнокро, ки бо усулҳои интиқол ба воситаи табдили луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ алоқаманданд, пешниҳод мекунад. Ӯ дар ҳар яки ин асосҳо мисолҳо оварда, равишҳои забоншиносиро барои тарҷумаи бомуваффақияти бадеӣ ошкор менамояд. “Маълумотиҳои раванӣ чунин мустақилияти нисбии маъноӣ баён аз воҳидҳои забонии таркибии онро тасдиқ мекунанд. Маълум аст, ки суҳанварон шакли забонии афкори баёнкардаи худро дар хотир надоранд, балки дар хотир танҳо маъноӣ баёншударо нигоҳ медоранд. Одатан, одам он чизеро, ки гуфта ва ё шунидааст, калима ба калима такрор карда наметавонад, балки маъноӣ мувофиқро ифода менамояд” [84, с. 37]. Ба ақидаи ӯ, барои тарҷума таҳлили ҳар як вожа дар забони асл шарт нест, танҳо маъноӣ баёнро ифода кардан лозим аст ва байни тафсири матн ва тафсири маъно фарқ карда, пешниҳод мекунад, ки “маъноӣ умумии изҳорот он чизест, ки тарҷумон бояд фаҳмад ва расонад. Ва барои ин бояд ҳар як калимаи аслиро таҳлил накунад, балки кӯшиш кунад, ки аз мафҳуми калимаҳо дур шуда, ба як маъно бирасад” [84, с. 42] ва андешаи М. Ледерерро иқтибос овардааст, ки “тарҷума – ин на амалиёт бо калима, балки бо маъност” [84, с. 42].

Аз андешаи ӯ метавон ба хулосае омад, ки чунин тарҷума дар низоми воситаҳои баён шакли адабию эстетикиро таъмин намекунад, зеро ҳар як калима дар ин гуна ибораҳо дорои мазмуну мундариҷаи хос мебошад, ки ҳангоми тарҷума нақши муҳимро мебозанд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки ҳар як вожа ва ё ибора дар ЗА муодили махсус ва муродифе дорад, ки метавонад калима ё ибораро дар ЗТ иваз кунад. Вазифаи тарҷумон аз он иборат аст, ки маъноӣ мувофиқи иттилооти интиқолшавандаро дар асоси фарҳанги ЗА таъмин карда тавонад.

В.В. Сдобников фикру мулоҳизаҳои Г.В. Колшанскийро роҷеъ ба “тарҷума ҳамчун яке аз муҳимтарин намудҳои фаъолияти муоширатӣ, пеш аз ҳама, ба интиқоли пурра ва мувофиқи забони асл нигаронида шудааст, ки тамоми маҷмуи оқибатҳои хатти забонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро дар бар мегирад” [157, с.85] иқтибос овардааст.

Л.С. Бархударов, ки асосгузори назарияи тарҷумаи русӣ мебошад, чунин таъриф медиҳад: “Тарҷума – раванди табдил додани -асари нутқии як забон ба асари нутқии забони дигар бо нигоҳ доштани нақшаи бетағйири мундариҷа, яъне маъно мебошад” [157, с.85].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тарҷума ҷараёнест, ки дар он воҳидҳои забони асл ба воҳидҳои забони тарҷума бо нигоҳ доштани маъно ва муҳтавои онҳо интиқол меёбанд.

Ба ғайр аз ин, масъалаҳои интиқоли воситаҳои баёни бадеӣ аз ҷониби олимони В.В. Виноградов [1959], Л. Бархударов [1973], А.В. Фёдоров [2002], В.В. Сдобников [2007], И.С. Алексеева [2004] ва дигарон, ки хусусиятҳои воситаҳои образнок ва ифодакунандаи асари бадеиро асоснок мекунанд, коркард шудааст.

Ба гуфтаи В.В. Сдобников, ҳангоми интиқоли асари бадеӣ вазифа ва мақсади асосӣ, таъсири эстетикӣ мебошад, ки ин дар навбати аввал мушкилоти интихоби ифодаҳои миллӣ буда, ба сари тарҷумонҳо душвориҳои зиёде меорад. Вай бар ин назар аст, ки тарҷумаҳои адабиёти бадеӣ бояд чунон “худӣ” бошанд, ки хонанда набояд онро ҳамчун кори каси дигар эҳсос кунад. Барои ин, ӯ пешниҳод мекунад, ки “интиқоли осори адабиёти хориҷӣ дар он замон як падидаи табиӣ буд, ки бо хоҳиши тарҷумонҳо барои ҳарчи бештар фаъолона аз худ кардани матни тарҷумашуда муайян карда шуда, онҳоро ба дараҷае худӣ гардонанд, ки матни “бегона” будани онҳо ҳис карда нашавад” [157, с. 25].

Дар асоси ин метавон тахмин кард, ки “маҳз, яке аз мушкилоти асосии тарҷумаи он замон дар он вақт масъалаи интиқоли ҳувийяти миллӣ гардид” [157, с. 30].

Муаллиф хулоса карда, воситаҳои баёнро яке аз унсурҳои асосии асари бадеӣ дониста, пешниҳод мекунад, ки “истифодаи баъзе воситаҳои ифодакунандаи бадеӣ, инчунин, асолат, дараҷаи навоарӣ, таровати образҳо, ки услуби инфиродии муаллифро ташкил медиҳанд, дар тарҷума бояд интиқол дода шаванд, зеро маҳз ҳамин чиз як шоирро аз шоири дигар фарқ мекунонад” [157, с. 419].

Таҳлили нуқтаи назари олимони нишон медиҳад, ки асоситарин ва муҳимтарини тарҷумаи бадеӣ таъсири бадеию эстетикӣ мебошад, ки тарҷумон бояд ба он тавачҷуҳи махсус зоҳир кунад.

Заминаи махсус дар интиқоли воситаҳои баён дар китоби “Муқаддимаи тарҷумашиносӣ”-и И.С. Алексеев [2004] оварда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, санъатҳои бадеӣ, одатан, тавассути интихоби муодили мувофиқ, мутобиқати вариантӣ ё ҷуброн интиқол дода мешаванд. Чунин муносибат ба тарҷума хеле оқилона аст, зеро ба қадри имкон, ҳар як маҷоз бояд дар таркиби адабиёти бадеӣ мувофиқати худро пайдо кунад. “Маълумоти эстетикӣ, ки бо ёрии воситаҳои образии алоҳида ба расмият дароварда шудааст, бо нигоҳ доштани воситаҳои инфиродии образ: ташбеҳ, қиёс, истиора ва ғ. тавассути мутобиқат ё таҳвилот интиқол дода мешаванд” [8, с. 312]. Ӯ шахсан роҳу имкониятҳои интиқоли баъзе воситаҳои тасвирии бадеиро пешниҳод кардааст, зеро дар воқеъ номгӯии онҳо беохир аст ва онҳоро унсурҳои бартаридоштаи тарҷума, яъне “бархурди шаклу мазмун” ҳисобида, ғояи асосии тарҷума меномад. “Мо метавонем тамоми воситаҳои ифодаи иттилооти эстетикиро бартарихҳои тарҷума ҳисобем, аммо дар асл баъзеи онҳо дар тарҷума дар шакли заиф ё бо миқдори маҳдуди ҷузъҳо пешниҳод карда мешаванд. Ҳамин тариқ, теъдоди ҷузъҳои такрори

луғавӣ метавонанд кам шаванд ва ё ҳангоми интиқоли истиора хусусияти тасвириро нигоҳ доштан мумкин нест” [8, с. 314].

Воситаҳои тасвири образи бадеӣ, ки дар маълумотҳои эстетикӣ дар китоб оварда шудаанд, тарзу усулҳои интиқоли худро доранд:

1. “Ташбеҳҳо – бо дарназардошти хусусиятҳои таркиб ва маъноии онҳо (сифатҳои сода ва мураккаб; дараҷаи мувофиқати меъёри маъноӣ бо калимаи муайяншаванда; мавҷудияти истиора, метонимия, синестезия) ва мавқеъ нисбат ба калимаи муайяншуда ва вазифаҳои он дар дараҷаи фардикунонӣ ифода карда мешаванд” [8, с. 315].

2. “Қиёсҳо – бо дарназардошти хусусиятҳои сохторӣ (ғайримаъмулӣ, маъмулӣ, васеъ), тобиши услубӣ ва луғати ба он дохилшуда (воло, шоирона, гуфтугӯӣ) оварда мешаванд” [8, с. 315].

3. “Истиораҳо – бо дарназардошти хусусиятҳои сохторӣ (бо кадом ҳиссаи нутқ, як ё ду қисм, паҳншуда, маҷозӣ), бо дарназардошти муносибатҳои маъноии образӣ ва нақшаи предмет (конкретӣ – абстрактӣ, чондор – бечон ва ғ.) бо дарназардошти дараҷаи фардикунонӣ интиқол дода мешаванд” [8, с. 315].

Дар он замон тарҷумон бо мушкилоти “интиқоли истинодномаи замони матн, интишори вижагиҳои ҳаракати адабӣ, интиқоли услуби шахсии муаллиф рӯ ба рӯ мешавад” [8, с. 315], ки махсусан муҳим шуморида мешаванд.

Андешаи И.С. Алексеевро Ю.Л. Оболенская ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки “бо вучуди тафовут доштани василаҳои баёни матни тарҷума аз матни асл, тарҷумаи адабӣ бояд тавонад ба хонанда ҳамон таъсиреро, ки матни асл дошта бошад, расонад. Барои тарҷумаи адабӣ таассуроти эстетикӣ аз воситаҳои баён муҳимтар арзёбӣ мегарданд” [135, с. 67], яъне дар чараёни тарҷумаи матни бадеӣ ҳифзи фасоҳати бадеӣ ҳатмӣ ва муҳим дониста мешавад, ҳарчанд ин кори тарҷумаро мушкил мегардонад.

Таҳлили андешаҳои муҳаққиқони соҳа нишон медиҳад, ки тарҷумаи матни бадеӣ барои муоширати байнифарҳангӣ, тарзи тафаккур, равобити адабӣ, ошноӣ бо таърихи дигар кишварҳо, расму ойин, фарҳангу тамаддун, муоширати байнизабонӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба сифати як навъи махсус хизмат мекунад.

Тавре зикр кардем, масъалаи асосии тарҷумаи бадеӣ на танҳо интиқоли маънӣ, балки баёни услуби хоси муаллифи асар, зебоии он ва усулҳои гуногуни бадеии дар матн истифодашуда мебошад. Санъат як падидаи асосиест, ки бо калимаҳои одӣ мувофиқат намекунад ва ҳангоми тарҷумаи ҳар як матн, ҳатто матнҳои илмӣ, зарурати интиқоли он ба миён меояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки қонуниятҳои он дар доираи матнҳои адабӣ муайян карда шаванд.

Ҳамаи санъатҳои бадеӣ барои интихоби муодил ва мутобиқати пурра ба тағйиротҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Ҳангоми тарҷумаи воситаи тасвири бадеӣ мушкилиҳои луғавию дастурӣ пайдо мешаванд, ки бо ёрии таҳвилоти луғавию дастурӣ бартараф карда мешаванд.

2.3. Мулоҳизаҳо дар бобати назария ва амалияи тарҷумаи бадеӣ дар даврони муосир

Дар ҷаҳони муосир масъалаи тарҷума ва фаъолияти тарҷумонӣ аҳаммияти хоса касб намуда, яке аз роҳҳои пайвандгари қавму миллатҳои гуногунзабон маҳсуб мешавад, ки дар ғанӣ гардонидани равобити адабӣ барои таҷрибаи нависандагӣ ва эҷодкорӣ нақши мондагор дорад. Муносибати фарҳанг ва тамаддун, ки дар он омӯзиши адабиёт ва дастовардҳои бузурги адабӣ нақши бориздоранд, метавон раванде арзёбӣ кард, ки фарҳанг ва тамаддуни як миллат тавассути он ба шукуфоии назаррас ноил мегардад ва ба ин маънӣ татбиқи ин амал сабабҳои муфид медиҳад.

Аз замонҳои қадим тарҷума ҳамчун фаъолияти инсон аҳаммияти бузург дошта, то ба имрӯз рисолати худро дар ҷомеа ҳамчун таъмини муоширати касбӣ ва ғайриҳирфавии байни намояндагони забонҳои гуногун иҷро мекард. Дуруст аст, ки рисолати тарҷумонӣ дар замонҳои гуногун дар шароити гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ бо дарназардошти талаботи хоси давраи муайян сурат мегирифт.

Саҳми забоншиносону тарҷумашиносонро дар рушду таҷдид, интишор ва маъруфияти матнҳои қадимӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ зикр кардан бамаврид аст. Ба ин маънӣ, Ф. Старр аз Бартолд ёдовар мешавад, ки ӯ як забоншиноси варзида буда, “тамоми умри худро ба омӯзиши матнҳои фаромӯшшудаи ба забонҳои арабӣ ва форсии асримиёнагӣ навишташуда, ба эҳёи таърихи гумшуда сарф кардааст. Дар вилояти мо олимони намоёни асрҳои миёна бо саҳми босазошон на танҳо дар маданияти ҷаҳонӣ, балки дар илм ҳам ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Масалан, “Қонуни тиб”-и Ибни Сино, ки ба забони лотинӣ тарҷума шудааст, ба тибби муосири Ғарб асос гузошта, Инчили он гардид: то соли 1500 даҳҳо нашрияҳо нашр шуданд” [166, с. 5-38].

Ҳамин тариқ, осор ва андешаҳои муайяни мутафаккирони Осиёи Марказӣ ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб шунавандагони худро пайдо карданд ва ин, асосан, тавассути тарҷума ба забонҳои ҳиндӣ, чинӣ, лотинӣ ва дигар забонҳо интиқол шуданд.

Вобаста ба марҳалаи муосир, ки метавон онро ба асри гузашта нисбат дод, бояд гуфт, ки адабиёти илмӣ нисбатан фаровон буда, дар мисоли намояндагони миллатҳои гуногун, далелҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва таъсири фарҳангу тамаддунҳоро метавон дид.

Соли аввали ҳазораи навро Созмони Милали Муттаҳид Соли муколамаи тамаддунҳо эълон кард. Ҳоло масъалаҳои гуфтушуниди байни тамаддунҳо аҳаммият ва вусъати тоза пайдо мекунанд. Тарҷума

хамчун як навъи муоширати байнифарҳангӣ самараноктарин роҳи бунёди байни тамаддунҳои гуногун мебошад.

Қобили қайд аст, ки дар инкишоф ва таҳаввули равобити адабии форс-тоҷик бо дигар мамолики олам ва бархурди тамаддунҳо нақши як идда муҳаққиқон-тарҷумонҳои ҳирфаии ватанӣ, аз қабиле Сотим Улуғзода, Иммануил Муллоқандов, Ҳабиб Аҳрорӣ, Анора Остонова, Ҳаким Карим, Шариф Шараф, Лоиқ Шералӣ, Салими Зарафшонфар ва дигаронро бориз арзёбӣ кардан мумкин аст, ки хидмати онҳо дар фазои тарҷумаи бадеии тоҷик назаррас буда, дар миёни тарҷумаи тоҷик саҳми беназир ва мондагор гузоштаанд.

Аслан, тарҷумаи осори адабӣ на танҳо дар шинохти адибони як халқ ба халқи дигар, балки пайвандгари халқу миллат ва фарҳангу тамаддун буда, василаи инкишофи адабиёти бадеӣ маҳсуб меёбад ва гуфтугӯи фарҳангҳо ва донишмандони дастовардҳои бузурги адабӣ маҳз тавассути тарҷумаи бадеӣ ба вуҷуд омада, баҳри шукуфоии фарҳангу тамаддуни миллат заминаҳои муҳим фароҳам меорад.

Дар ин ҷо метавонем теъдоди зиёди осори адабиёти тоҷику форсиро ба забонҳои ҷаҳонӣ мисол орем. Инро саҳми амалии тамаддуни форс-тоҷик дар фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ номгузорӣ кардан мумкин аст.

Ба шарофати тарҷумаи ганҷинаҳои адабиёти форсу тоҷик ба адабиёти ҷаҳонӣ табдил ёфта, ба як мактаби неруманди илмӣ табдил ёфтааст.

Дар натиҷаи таҳқиқот ва пажӯҳишҳои илмии муҳаққиқони барҷастаи тоҷик ин мактаб дар тӯли садсолаҳо инкишоф ёфта, ба як ҷанбаи амалии касби тарҷумаи бадеӣ табдил ёфт. “Адибону донишмандон ҳамеша аз осори адабиву бадеӣ ва илмии мардумони дигар маводи зиёдеро тарҷума кардаанд, ки ҳар кадоми аз онҳо ба мавзӯ ва муҳтаво, шаклу сохтори адабиёт ва диду ҷаҳонбинии

эҷодкорону олимон бетаъсир набуданд. Аҳди шуравиро дар таърихи тарҷумаи осори бадеӣ метавон марҳалаи махсусе унвон кард. Маҳз дар ҳамин давра наҳзати тарҷума дар адабиёти тоҷик ба як маҷрои мустақил табдил меёбад ва осори адибону шоирони қавму миллатҳои гуногун ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд, ки таъсири онҳоро ба адабиёти муосири тоҷик метавон ба хубӣ мушоҳида кард” [28, с. 4].

Ҳамбастагӣ ва равобити адабии Шарку Ғарб барои шукуфоии тарҷумаи бадеии тоҷик заминаи мусоид фароҳам оварданд. Аз як тараф, қабули тарҷумаи адабиёти бадеӣ дар адабиёти тоҷик бо истифода аз намунаи осори тарҷумашуда, ҷорӣ намудани шаклҳои зебо ва ҷаззоби воҳидҳои забонӣ дар забони тарҷума, таҳвилоти тарҷумавӣ маҳз аз ҳамин гуна як бархурди адабӣ ба вучуд омадааст. Риояи қонун, қоидаву меъёрҳои тарҷума дар ноил шудан ба ин бартариҳои тарҷумаи бадеӣ, ки симои хос доранд, нақши назаррас бозид. “Муассирии матни бадеӣ бо хусусиятҳои хос фарқ мекунад. Матни адабӣ меъёрро таҳаммул намекунад ва ин фарқияти ҷиддии он аз матни публицистӣ аст” [89, с. 43].

Аслан, тарҷумаи асарҳои бадеии халқҳои дигар ба забони тоҷикӣ баъд аз Инқилоби Октябр инкишоф ёфт. Аз ин нуқтаи назар, на танҳо эҷодиёти бадеии рус, балки эҷодиёти нависандагони хориҷӣ ҳам рӯ ба густариш ниҳоданд. Имрӯз тарҷумонҳову нависандагони тоҷик барои шинохти маҳорати тарҷумаи осори адабиёти хориҷӣ кори назаррасро ба сомон расонидаанд.

Донишманди тоҷик Шокир Мухтор дар асари худ «Замон ва тарҷумон» зарурати омӯзиши як қатор масъалаҳои марбут ба тарҷума ва тарҷумонро ба миён гузошта, онҳоро муҳим ва зарурӣ медонад. Солҳои охир, асарҳои сершумори адибони рус ва хориҷӣ ба воситаи нашриёт, маҷалла ва рӯзномаҳои Тоҷикистон дастраси хонандагон гардидаанд ва шумораи асарҳои тарҷумашуда рӯз то рӯз меафзуд.

Инчунин, дар матбуоти ҷумҳуриявӣ ҳангоми таҳлили сифати тарҷумаи адабиёти бадеӣ масъалаҳои ҷиддии назариявӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудаанд [3, с. 7-8].

Тибқи маълумоти мавҷуда дар ибтидои асри XX дар матбуот ва адабиёти тоҷик оид ба интиқоди тарҷумаи тоҷикии осори адибони хориҷӣ ба воситаи забони русӣ мақолаҳои илмӣ-назариявӣ ва китобҳо таълиф шуда буданд, ки асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба тарҷумаи асарҳои хориҷӣ сарфи назар аз баъзе маҳдудиятҳои забони тоҷикӣ ба рушди публитсистика ибтидо гузоштанд.

Асарҳои солҳои 70-90-уми Шокир Мухтор, ки ба масъалаҳои тарҷумаи бадеӣ ва баъзе хусусиятҳои эҷодии мутарҷимон бахшида шудаанд, мисоли равшан аст.

Бояд гуфт, ки тарҷумаи бадеӣ ба робитаҳои адабии Шарқу Ғарб таъсири мустақим дошта, имкон дод, ки тарҷумаи осори адибон дар матни тарҷума амиқ ва саҳеҳ таҳлил карда шуда, саҳми адибони босалиқа ва боистеъдод ба таҳқиқ ва инкишоф додани равобити адабӣ, таҳқиқи ҳаракатҳои адабии давраҳои гуногун, ки барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷуда асос шудаанд, муайян карда шуда, заминаи мусоид фароҳам овард.

Саҳми асосиро дар таърихи адабиёти бадеии тоҷик муҳаққиқи ватанӣ Абдурашид Самадов низ гузоштааст. Дар китоби “Шарқ дар оинаи Ғарб” маҷмуаи мақолаҳои ӯ ба масъалаҳои равобити адабии Тоҷикистон бо дигар кишварҳои Аврупо бахшида шудааст. Дар он ҳаёт ва фаъолияти мутарҷимони барҷаста, ки дар шинохти осори бадеии тоҷик саҳми арзанда доштаанд, нишон дода шуда, ҷузъиёти тарҷумаи бадеӣ оварда шудааст.

Албатта, таҳлили тарчумаҳо дар матни тарҷума мувофиқат ва номувофиқати 3А ва 3Т-ро аён месозад, зеро матни тарҷумашуда бояд маъно ва мундариҷаи матни аслро инъикос намояд.

Ба гуфтаи У.О. Мақсудов, асоситарин ҳадафи адабиёти бадеӣ нобаробар (асимметрия)-и байнифарҳангӣ мебошад: “Таҳқиқи номувофиқати байнифарҳангӣ дар тарҷумаи осори бадеӣ шоёни таваҷҷуҳ аст, зеро онҳо (асарҳои бадеӣ) тамоми вижагиҳо ва иттилооти фарҳангӣ, таърих ва тамаддуни халқи тоҷикро дар бар мегиранд. Рамзҳои дохилии фарҳанги миллат бо ҷаҳони тафаккури фарҳангии мутарҷим омехта шуда, асосан, барои расидан ба падидаи асимметрия талош мекунанд. Аз ин рӯ, мутарҷим бояд дар соҳаи фарҳанг, таърих, адабиёт ва ҷуғрофия дониш дошта бошад, то сохтор, маъно ва муҳтавои матни аслро дуруст баён кунад” [102, с. 41].

Воқеан, тарҷумаи осори бадеӣ на танҳо барои шинохтани адибони як миллат аз тарафи миллати дигар хизмат мекунад, балки ҳамчун пайвандгари фарҳангу тамаддун ва василаи рушди адабиёти бадеӣ ба ҳисоб меравад. Ба шарофати тарҷумаи адабӣ дониш дар бораи дастовардҳои бузурги адабӣ ба вуҷуд омада, шукуфоии фарҳангу тамаддуни миллат васеъ мегардад.

Тавре зикр кардем, асари бадеӣ дониш ва инъикоси ҳаёлии ҳақиқати воқеиро дар худ таҷассум намуда, ба хонанда завқи таъсири фикрӣ ва эҳсосотӣ мебахшад, зеро воқеияти ҳақиқӣ ва моҳияти онҳоро бо тахайюли адабии нависанда ба ҳам мепайвандад. Хусусияти фарқкунандаи матни бадеӣ аз дигар матнҳо дар таъсири эстетикӣ он зоҳир мегардад.

Тасаввуроти нависанда дар бораи арзишҳои инсонӣ ҳамчун субъекти марказии фаъолияти бадеӣ ва маърифатӣ дар шакли образҳои дар асоси воқеият офаридаи ӯ ифода ёфтааст. Хонанда ҳамчун субъекти амалкунандаи фаъолияти маънавӣ ва равонӣ ҳолатҳои эстетикӣ

воқеияти образҳоро қабул намуда, ба онҳо дар асоси муносибати шахсии худ ба воқеият аз моҳияти субъективӣ муносибат мекунад. Аз ин рӯ, хонанда дар бораи дарки мазмуни асари бадеӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Бояд гуфт, ки хонандаи асар мазмуни асари бадеиро вобаста ба фаҳмиши маънавию эстетикӣ худ дарк мекунад. Аз сабаби он, ки матни бадеӣ дар давраҳои гуногун эҷод мешавад, мутолиаи асари адабӣ низ вобаста ба раванди эҷодӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Яке аз хусусиятҳои матни бадеӣ истифодаи воситаҳои луғавӣ он мебошад.

Дар ҳақиқат, яке аз воситаҳои сермаҳсули асари бадеӣ сермаъногии калимаҳо мебошад. Маънои калимаҳо дар асари бадеӣ комилан ба натиҷаи афкори эҷодии муаллиф вобаста аст, ки аз хонанда баҳо ва хулосаи пурмазмунро талаб мекунад. Бинобар ин, вижагиҳои луғавӣ асари бадеиро мағзи тағйирнаёбанда ташкил медиҳад, ки барои тарҷумаи мукамал ва мувофиқ шароити мусоид фароҳам меорад.

Матни бадеӣ таҷассумгари идеяи эҷодии муаллиф буда, симои забонӣ ва миллии на танҳо муаллиф, балки халқҳоеро, ки ба ин забон гуфтугӯ мекунанд, инъикос мекунад. Аз рӯйи ин масъала, муҳаққиқ Р. Абдурахмонова ба ин боварӣ дорад: “Ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ шумораи меъёрҳои тарҷума хеле зиёд мешавад. Тарҷумон бояд талаботи зиёдеро қонеъ гардонад, то матне, ки матни асло дар фарҳанги бегона пурра ифода мекунад, эҷод кунад” [4, с. 32].

Ин андешаҳо собит мекунанд, ки ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ мутарҷим бояд на танҳо маънои онро ба забони тарҷума баён намояд, балки оҳанг ва тобишҳои эмотсионалии онро ҳифз намояд, зеро дарки пурраи хонандаи асар комилан ба тарҷумони бадеӣ вобаста аст. В.В. Алимов низ инро эҷодиёти мутарҷим медонад, зеро чунин мешуморад: “Тарҷумаи бадеии наср ва назм аз тарҷумон талаб мекунад, ки ба мазмуни асар амиқ сарфаҳм равад, ҷустуҷӯи эҷодӣ дошта бошад, вале эҷодиёти тарҷумон набояд фардияти эҷодиро аз муаллиф парешон созад.

Тарҷумаи асарҳои бадеии нависандагон, шоирон ва мутарҷимони ватанӣ ва хориҷиро омӯхта, ба низом даровардан лозим аст, то ҳама чизеро, ки дар соҳаи тарҷумаи бадеӣ ҳам оварда шудаанд, беҳтар истифода баранд” [9, с. 6].

Бархе аз муҳаққиқон тарҷумаи бадеиро як амали муоширати байнифарҳангӣ ҳисобида бар он андешаанд, ки онро бояд ҳамчун офариниши калима донист, яъне тарҷумаи бадеиро на забоншиносӣ, балки ҳунари адабӣ мешуморанд. Дигарон онро ҳамчун таъсири бадеӣ ва эстетикӣ дар эҷоди симои нав дар ЗТ меҳисобанд. Масалан, ба ақидаи А. Паршин, “барои асарҳои бадеӣ, таъсир ба қабулқунанда аз хислатҳои адабии матн вобаста аст, ки дар байни хонандагон каму беш эътибори васеъ пайдо мекунанд. Вазифаи асосии прагматикии тарҷумаи ин гуна матн аз он иборат аст, ки дар ЗТ матне офарида шавад, ки қобилияти ба қабулқунандаҳои тарҷума таъсири бадеию эстетикӣ яхела дошта бошад. Хонандаи рус осори Шекспир ё Диккенсро бо тарҷумаи русӣ мутолиа карда, бояд қувваи истеъдоди адабии муаллифи асилро дарк кунад, фаҳмад, ки чаро дар ватанаш ўро драматург, нависанда ё шоири бузург медонанд. Агар тарҷумон ба ин муяссар шуда бошад, дар бораи такрори муносиби таъсири муоширатии асл сухан рондан мумкин аст. Андозаи дақиқтари таносуби таъсири нусхаи асл ба хонандаи англисӣ ва тарҷума ба хонандаи русӣ душвор аст” [139, с. 184-185], яъне ба ақидаи ӯ, хонандаи адабиёти бадеӣ бояд қувваи истеъдоди адабии муаллифи асилро эҳсос кунад.

Ба гуфтаи А.В. Фёдоров, “тарҷумаи бадеӣ гуфта, тарҷумаи асари бадеиро меноманд, ки вазифаи асосии он дар ЗТ эҷод намудани воситаи баёни нутқ, яъне нутқи бадеӣ маҳсуб меёбад. Вай метавонад ба қабулқунанда таъсири бадеию эстетикӣ расонад” [184, с. 17]. Т.А. Казакова мақсади асарро ҳамчун таъсири муайяни эстетикӣ дар офаридани образи бадеӣ ҳисоб карда, пешниҳод мекунанд, ки “тарҷумаи

бадеӣ тарҷумаи асарҳои бадеӣ мебошад. Асарҳои бадеӣ бо нутқи бадеӣ аз он сабаб муқоиса карда мешаванд, ки барои ҳамаи онҳо яке аз вазифаҳои муоширатӣ, яъне бадеӣ-эстетикӣ ё эҷодӣ ҳукмфармоست. Мақсади асосии ҳар гуна асари ба ин монанд ноил шудан ба таъсири муайяни эстетикӣ, офаридани образи бадеӣ мебошад” [74, с. 47].

Пас, В.Н. Комиссаров дар асарҳои худ аҳаммияти дар ду назар истифода бурдани тарҷумаи бадеиро қайд мекунад. Масалан, ӯ дар китоби “Назарияи тарҷума” [1990] чунин мешуморад, ки мақсади асосии тарҷумаи бадеӣ ғояи муоширатии вай, яъне вазифаи бадеию эстетикӣ ва эҷодии он мебошад. “Мақсади асосии ин гуна асарҳо ноил шудан ба – таъсири муайяни эстетикӣ ва офаридани образи бадеӣ мебошад. Ин чараҳои эстетикӣ нутқи бадеиро аз дигар амалҳои муоширатии шифоӣ, ки дорои мазмуни иттилоотии ибтидоӣ ва мустақил аст, фарқ мекунонад. Азбаски суҳан дар бораи тарҷумаи бахшҳои нутқи бадеӣ меравад, тафовути асосии тарҷумаи бадеӣ аз дигар навъҳои тарҷума бояд мансубияти матни тарҷумавиро ҳамчун асари ЗТ, ки дорои хислати бадеист, эътироф кард. Ба ибораи дигар, тарҷумаи адабӣ як навъи фаъолияти тарҷумонӣ буда, вазифаи асосии он эҷод кардани нутқи бадеӣ дар ЗТ мебошад, ки метавонад ба нутқи бадеӣ таъсири бадеӣ ва эстетикӣ расонад” [86, с. 95].

Баръакс, дар китоби “Тарҷумашиносии муосир” [2002] инро ҳамчун *тарҷумаи филологӣ* арзёбӣ намуда, таъкид мекунад, ки “дар ҳоли ҳозир тарҷумаи филологӣ, асосан, дар таълифи тарҷумаҳои хаттӣ барои тарҷумонҳои адабиёти бадеӣ, ки забони аслиро намедонанд, истифода мешавад” [85, с. 145]. Баъдан, дар робита ба гуфтаҳои боло ӯ бар ин назар аст, ки ин навъи тарҷума, пеш аз ҳама, пешниҳоди мазмуни баланди бадеии забони тарҷумаро тақозо мекунад ва иҷрои чунин тарҷумаро ба ду марҳала тақсим мекунад: “аввал, як тарҷумон, ки забони аслро медонад, вале истеъдоди зарурии адабӣ надорад, тарҷумаи

сатр ба сатр мекунад ва то ҳадди имкон матни аслро на танҳо аз ҳисоби мазмун, балки аз ҳисоби шакл ҳам пурратар инъикос намуда, баъдан, шоир ё нависанда онро аз нигоҳи бадеӣ ораста, матни бадеӣ месозад” [85, с. 145]. Ба ақидаи ӯ, гарчанде ин навъи тарҷума бешубҳа кори тарҷумонро душвор мегардонад, вале бисёриҳо шакли комилан “муваффақ” месозанд, ки ба маъно ва мазмуни забони асл мувофиқ аст. Дар марҳилаи дуюм вай тарҷумаи наздикро шарҳ дода, андеша дорад: “дар назди тарҷумон вазифаи қабулқунандаи мушаххас гузошта мешавад, ки интиқоли унсурҳои муҳимми матни аслро дар матни тарҷума ба инобат гирад. Дар ин гуна мавридҳо, тарҷумон як навъ тарҷумаи сарсарӣ эҷод мекунад, ки мукамал нест, вале ба “вазифаи ниҳой” ӯ мувофиқ мебошад. “Дар ҳолати зарурӣ, ин тарҷума метавонад ҳамчун сиёҳнавис барои таҳрири ниҳоии минбаъда истифода шавад” [85, с. 145]. Чунин муносибат ба тарҷумаи бадеӣ дар кори таҳқиқоти У.О. Мақсудов низ мушоҳида мегардад: “Ҳангоми иҷрои тарҷумаи бадеӣ тарҷумон бевосита ба ду намуди мутаносибӣ (симметрия)-и ибтидоӣ ва дуюмдараҷа дучор мешавад. Мутаносибии ибтидоӣ яке аз омилҳои мебошад, ки матни бадеиро ба таври шоирона ифода мекунад. Ҳамин тавр, таҳқиқи падидаҳои мутаносибӣ ва номутаносибӣ дар тарҷумаи осори адабӣ аҳамияти назаррас дошта, бахусус, номутаносибӣ дар раванди тарҷума таъсири назаррас дорад” [102, с. 34-38], яъне мутобиқат (симметрия – таносуб, мутаносиб, мутобиқатҳо) ё номутобиқатӣ (асимметрия – нобаробарӣ, номутаносиб, номуназзамӣ, номутобиқатҳо) ба тарҷумон вобаста аст, то тарҷумаи мукамал ба даст ояд.

Аз ин рӯ, тарҷумаи адабӣ як амали муоширати байнифарҳангист, ки ҳамчун суҳанпардозӣ ба ҳисоб меравад, яъне вай як санъати забонӣ ва дар айни замон санъати адабист. Дар баробари ин, тарҷумаи адабӣ таъсири суҳани бадеӣ ва эстетикӣ муаллиф дар эҷоди образи нав дар забони тарҷума мебошад.

Ба ақидаи В.В. Сдобников, ки фикри В. Н. Комиссаровро тақвият мебахшад “тарҷумаи бадеӣ – тарҷумаи асарҳои бадеӣ мебошад, ки вазифаи асосии он дар ЗТ ба вучуд овардани асари нутқест, ки ба гирандаи тарҷума таъсири бадеию эстетикӣ расонда тавонад” [157, с. 97].

Ҳамин тавр, агар вазифаи асосии матни илмӣ хабаррасонӣ бошад, пас вазифаи асосии матни бадеӣ додани хабар, расонидани таъсири эстетикӣ ва эмотсионалӣ ба хонанда ва шунаванда мебошад. Аз ин рӯ, муаллифи асари бадеӣ дар матн аз воситаҳои тасвири баёни бадеӣ бештар истифода мебаранд, ки ин барои тарҷумон мушкилоти хосеро ба вучуд меорад ва барои таъмини бадеият дар тарҷума саҳеҳии эҳтимолии маъноиро рад кардан лозим меояд: “Тибқи ин назария қувваи асосии пешбарандаи мутарҷим бояд ғояи асили матни асл бошад, ки дар ҷустуҷӯи мутобиқати муодили матни асл на дар ҷанбаи лингвистӣ, балки дар фаҳмиши эстетикӣ зарур аст. Дар ин ҳолат, тарҷума метавонад ба муносибати бадеӣ муодил шавад, на ба забон” [9, с. 4]. Бинобар ин, В.В. Алимов ба “принсипи ягонагии шакли мазмуни забони мабдаъ”-ро ҷонибдорӣ менамояд, ки набудани он ба маъноии бадеии забони тарҷума зарар мерасонад.

Тавре зикр гардид, тарҷумаи адабӣ таърихи кӯҳан дорад ва, аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи он дар таърихи адабиёти тоҷику форс баҳсбарангез аст. Шухрати таърихии он ба халқи мо аз давраи Сомониён маншаъ мегирад.

Қабл аз муайян кардани таъсири илмию адабӣ ба тарҷума бояд сарчашмаҳоеро пайдо кунем, ки боиси ин ҳодисаи илмию адабӣ гардида, дар рушди тарҷума ва тарҷумон саҳм гузоштаанд. Дар масъалаи робитаҳои адабӣ мактабҳои тарҷума аҳаммияти бориз доранд.

Аввалин осори бадеӣ дар Эрон дар Дорулфунун дар миёнаҳои асри XIX ва дар “Доруттарҷума”-и Бағдод тарҷума шудаанд. Гарчанде асарҳо тарҷума ва дастраси мардум гардида бошанд ҳам, тарҷумонашон маълум

набуд. Соли 1899 С. Ачзӣ асари А. Пушкин “Моҳигир ва моҳии тилло” (Сказка о рыбаке и золотая рыбка)-ро тарҷума кард, ки аввалин тарҷумаи дастрас барои омма ба ҳисоб мерафт. Пас аз он осори дигар, аз қабилӣ, “Ҷомеъ-ул-ҳикоёт”, “Зоғ ва рӯбоҳ”, “Бухорои шариф”, “Дон Кихот” ва дигар ҳикояҳои Л. Толстой тарҷума шуданд, ки доираи хаводорони ҳудашонро доштанд. Ҷолибтарин романи англисии он замонро С. Улуғзода тавассути забони миёнарави русӣ бо номи “Занбӯр” тарҷума карда буд, ки дар нашри нав бо номи “Ғурмагас” (Овод) ба таъб расид ва то имрӯз аҳаммияти мондагор ва хонандагони зиёде дорад. Дигар романҳои “Ҷен Эйр”-и Ш. Бронте, “Ҷазираи ҷавохирот”-и Л. Стивенсон, “Мӯйсафед ва баҳр”-и Э. Ҳемингвей ва дигар асарҳои бадеӣ тарҷума шудаанд, ки байни халқи тоҷик шуҳрати беназир доранд.

Аз ҳамон вақт сар карда, барои ривочу равнақи тарҷума ва тарҷумашиносӣ, аз солҳои 30-юм адибон ва тарҷумонҳои мо ба кор шуруъ намуда, аллакай асарҳои зиёди адибони хориҷиро тавассути забони миёнарав тарҷума кардаанд.

Дар замонҳои қадим ҳам аз давраи классицизм ва ҳам афкори тарҷумонӣ дар давраи романтизм сар карда, ба мутарҷим ҳамчун муаллиф муносибат мекарданд, ки қобили қабул доништа мешавад. Масалан, ба тарҷумаи асари “The Gadfly” – “Ғурмагас”), ки муаллифи он Э.Л. Войнич аст, мардум чун асари С. Улуғзода, ки тарҷумон аст, мурочиат мекарданд ва дар тафаккури халқ ин асари “тоҷикӣ” маҳсуб меёбад.

Асари А.Ҷомӣ “Лайлӣ ва Маҷнун”, ки тавассути тарҷума ба забонҳои дигар нашр шудааст, машҳури ҷаҳон аст.

Бояд гуфт, ки адибони мо дар соҳаи тарҷума аз матни асл аллакай гомҳои аввалин ва устувор гузошта истодаанд. Китобҳои “Дар пайраҳаи тақдир”-и Абдулҳамид Самад бо номи “Зигзаги судьбы” ба забони русии Ҷ.Ҷ. Мурувватиён, “Lost Enlightenment” (Маърифати гумшуда),

“Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик” ва “Исёни Муқаннаъ” (The Executioners of Bukhara), “Марги судхӯр” (The death of the Usurer) ба забони англисӣ аз ҷониби А. Мамадназаров аз забони тоҷикӣ тарҷума шуда, асарҳои “тозатарҷума” маҳсуб меёбанд.

Асари дигари забони асл “The Old Man and the Sea”-и Э. Хемингвей бо номи “Пирамард ва баҳр” аз ҷониби М. Азизмуродов ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст.

Асарҳои мазкур ба равобити адабии тоҷику англис ва инкишофи адабиёти бадеии халқи тоҷик таъсири амиқ мерасонанд.

Тарҷумонҳои хориҷӣ дар адабиёти бадеии тоҷик ҳиссаи калон гузоштаанд. Дар ин ҷо гунаҳои тарҷумаи китоби “Ёддоштҳо” ва “Марги судхӯр”-и нависандаи маъруф Садриддин Айниро метавон зикр кард, ки дар адабиёти бадеии забони тоҷикӣ аҳаммияти беназир доранд.

Бояд тазакур дод, ки ҳангоми тарҷумаи матн аз як забон ба забони дигар як қатор хусусиятҳои матни асл гум мешаванд. Тасаввур кунед, ки тарҷума тавассути забони миёнарав ба вуҷуд омадааст. Бинобар ин, дар ин матнҳо як қатор хусусиятҳоеро дидан мумкин аст, ки ба мазмуну мундариҷаи матни асл таъсири манфӣ мерасонанд, ки дар фаслу зерфаслҳои минбаъдаи диссертатсия ба таҳлили онҳо мепардозем.

Тавре зикр кардем, тарҷума ҳамчун фаъолияти инсон дар устувории яке аз воситаҳои асосии муоширати адабиёт бо халқҳо дар давраҳои гуногун нақши муҳим бозид. Таъсири байниҳамдигарии адабиёт тавассути тарҷума ба амал омада, барои ошноии ходимони адабии миллатҳои гуногун бо осори ҳамдигар шароити мусоид фароҳам овард.

Маҳз тавассути тарҷума чавҳари адабии форс-тоҷик – асарҳои безаволи шоирону нависандагони мо, аз қабилӣ, Рӯдакию Фирдавӣ, Сино, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Садриддин Айни қадрдонӣ гардида, шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд. Намунаҳои

осори онҳо ба чандин забонҳои ҷаҳон, аз ҷумла, русӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва дигар забонҳо тарҷума шуда, дастраси хонандагон гардидааст.

Масалан, Садриддин Айни дар адабиёти миллӣ тавачҷуҳи муҳаққиқони кишварҳои гуногунро ба худ ҷалб кардааст. “Адибон ва муҳаққиқони кишварҳои Шарқу Ғарб сардафтари адабиёти советии тоҷикро яке аз суҳанварони машҳур ва тавоноии Шарқ медонанд ва ўро бо адибони маъруфи ҷаҳон Робиндранат Такур, Лу Син, Тоҳо Ҳусейн, Максим Горкий, Чек Лондон, Кими Киплинг, Кнут Гамсун, Оноре де Балзак, Вилиям Шекспир, Иоганн Волфганг, Гёте ва дигарон муқоиса мекунанд. Ин аз эътирофи қувваи бузурги шоир гувоҳӣ медиҳад” [124, с. 140].

Қонунҳои махсуси тарҷумаи бадеӣ пайдо намудани муодил ба матни асл буда, нақши тарҷума танҳо ба наздик кардани онҳо мебошад, “зеро тарҷумаи бадеӣ эҷодкунанда, матолиби забонӣ ва истифодаи худро дар муҳити забонӣ, адабӣ ва иҷтимоӣ дорад, ки аз муҳити аслий фарқ мекунад. Тарҷумаи адабӣ аз ҷониби матни асл тавлид мешавад, ба он вобаста аст, аммо дар айни замон мустақилияти нисбӣ дорад, зеро он ба воқеияти забони тарҷумонӣ табдил меёбад. Аз ин рӯ, маҳорати як асар дар фарҳангҳои гуногун хусусияти хос, тафовут, таърихи худро доранд. Ҳамин тавр, на танҳо матни асл ва тарҷума аз ҷиҳати хусусияти фаҳмиш, мазмуни иҷтимоӣ ва обрӯю эътибор, балки тарҷумаи як сарчашмаи адабӣ дар забонҳои гуногун ҳам аз ҳамдигар фарқ мекунанд” [38, с. 24].

Андешаи В.В. Виноградов қобили дастгирӣ аст, зеро дар “тавлид” ё “эҷод”-и тарҷума ба инобат гирифтани тамоми вижагиҳои нусхаи асл барои тарҷумон имконнопазир мегардад, зеро “мисли ҳар як хонандаи матни асл, тарҷумон муносибати шахсии худро ба хабари интиқолшуда инкишоф медиҳад. Ҳамчун забони миёнарав дар муоширати байнизабонӣ, тарҷумон бояд кӯшиш кунад, ки ин муносибати шахсӣ ба

саҳеҳии тарҷумаи матн асл таъсир нарасонад. Ба ин маъно, тарҷумон бояд аз ҷиҳати прагматикӣ бетараф бошад. Масъалаҳои прагматикии тарҷума бевосита ба хусусиятҳои жанрии асл ва навъи хонандаҳое, ки он барои онҳо пешбинӣ шудааст, алоқаманд аст. Тарҷумонҳои адабиёти бадеӣ дар интиқоли иқтидори прагматикии асл ба душворихои зиёд дучор мешаванд. Асарҳои бадеӣ дар ҳар забон, пеш аз ҳама, ба одамоне нигаронида шудааст, ки ин забон барои онҳо модарӣ аст, аммо онҳо арзиши умумибашарӣ низ доранд ва аксар вақт ба забонҳои дигар тарҷума мешаванд. Дар баробари ин, дар онҳо бештар тасвири факту ходисаҳои марбут ба таърихи ин ё он халқ, иттиҳодияҳои гуногуни адабӣ, тарзи зисту зиндагонӣ, расму ойин, номҳои таомҳои миллӣ, ашӯ, сару либос ва ғайра оварда шудаанд. Ҳамаи ин ислоҳи фарқиятҳои прагматикии байни ЗТ ва ЗА-ро талаб мекунад, то фаҳмиши мувофиқи матн аз ҷониби хонандаи тарҷума таъмин карда шавад” [139, с. 175-176].

Ҳамин тавр, таҳлили маъхазҳо нишон доданд, ки тарҷумаи бадеӣ муҳимтарин манбаи латофату нафосат буда, офариниши бадеии рангоранг ва тозаро тақозо мекунад. Вай омили расидан ба сатҳи нави маърифати миллату тамаддунҳо буда, дар равобити адабии тамоми мамлакати ҷаҳон нақши беназир дорад.

Аз ин рӯ, адабиёти бадеии ҳазорсолаи халқи тоҷик дар баҳри бепоёну беканори назму насри башарӣ чун гавҳари дурахшон, барои рушди равобити адабии миллату халқиятҳо дар ифодаи қувваи бузурги илми тоҷик замина гузошта, ба мақому манзалати бонуфуз ноил гардид, ки ҳамчун гавҳари ноёб абадӣ маҳфуз мемонад.

Хулосаи боби дуюм

Воситаҳои тасвири бадеӣ дар тарҷумашиносӣ низ мақом ва манзалати муҳимро касб намуда, дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ нақши бориз ва муассир мебозанд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва баръакс

дар ташаккули ҷумлаҳо хангоми истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ мушкилоти хосеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки танҳо дар истифодаи дуруст ва мукаммали онҳо бартараф карда мешавад. Дар асоси ин, ба хулосаи зерин ноил гаштан мумкин аст:

1. Дар асарҳои муҳаққиқони соҳа асосҳои назариявӣ, модели инъикоскунандаи ҷиҳатҳои гуногуни раванди тарҷума пешниҳод гардида, мавзӯ ва вазифаҳои назарияи тарҷума муқаррар карда шудааст;

2. Бе таваҷҷуҳ ба воситаҳои забонӣ, ки мутарҷим барои таъмини мувофиқати тарҷума истифода менамояд, дар бораи муодили эстетикӣ, таъсири ягонаи бадеӣ сухан рондан мумкин нест, зеро маъно ва мазмун худ аз худ вучуд дошта наметавонанд;

3. Тафовут миёни санъатҳои бадеӣ аз рӯйи маъно ва шакл ба назар мерасад, зеро марзи маъноии намунаҳои воситаҳои тасвири бадеӣ дар доираи забонҳои мавриди назар гуногун арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи намунаи воситаҳои тасвири бадеӣ шакли мувофику муносибро интихоб намудан ба мақсад мувофиқ аст;

4. Дар тарҷумашиносӣ миёни маҷозҳои бадеӣ ва забонӣ тафовути хосе муайян шудааст, ки дар услуби баёни онҳо зоҳир мегардад. Маҷозҳои бадеӣ дорои хусусиятҳои эмотсионалӣ-экспрессивӣ буда, барои бедор намудани завқи эстетикӣ хонанда кумак мерасонанд. Дар маҷозҳои забонӣ хусусиятҳои муассирӣ эҳсос нашуда, дар онҳо доираи истифодаи тобишҳои нави маъноӣ дар заминаи маъноӣ асли ба вучуд меоянд;

5. Тарҷумаи бадеӣ дар рушду такомули равобити адабии миллату халқиятҳо нақши ногустастанӣ дошта, ба ҳифзи мероси адабии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Аз ин рӯ, таҳлили ҷиҳатҳои мусбату манфии осори бадеӣ барои тақвият додани ҷиҳатҳои арзишманди эҷодиёти минбаъда кумаки илмию амалӣ мерасонад.

БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОӢ, СОХТОРӢ ВА УСЛУБИИ САНӢАТҲОИ БАДЕӢ ВА РОӢҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Истиора ва роӢҲои ифодаи он дар забонҲои точикӢ ва англисӢ

Омӯзиш ва таҳқиқи амиқи осори илмӣ ва бадеии ин ё он халқ ба рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанги миллӣ ва забони адабии он таъсири мусбат расонида, моҳияти эстетикӣ забонро ифода мекунад.

Омӯзиши услуби бадеӣ, яъне вижагиҳои татбиқи санъатҳои бадеӣ ва воситаҳои образнокро метавон тавассути муайян кардани рӯи муаллифӣ аз рӯи қонунҳо ва принципҳои мақсадноки сохтори тасвири матни бадеӣ ва тафсири минбаъдаи ин рӯиҳо аз нуқтаи назари сабабҳои идеологӣ анҷом дод, ки, асосан, мутобиқати тасвири матни бадеиро дар забонҳои асл ва тарҷума (ЗА ва ЗТ) муайян мекунад.

Бояд таъкид дод, ки маҳорати суҳанварӣ санъатест, ки дорои воситаҳои сершумор буда, ҷузъҳои гуногуни луғавиро дар заминаи маъноҳои асли ва маҷозӣ ифода мекунад. Чунонки А.В. Фёдоров қайд менамояд: “Доираи истифодаи имкониятҳои гуногуни корбурди калима дар адабиёти бадеӣ, яъне истифодаи маъноҳои асли ва маҷозии калимаҳо, маҷозҳои забонӣ ва маҷозҳои аз ҷиҳати услубӣ муассир хеле васеъ аст” [184, с. 229].

Маънои маҷозӣ дуумдараҷа ва сохта буда, дар асоси шабоҳати ашё аз рӯи шакл, ранг, хусусият, вазифа, тасаввурот ва ҳамбастагӣ ба вучуд меояд. Ҳамин тавр, калимаҳои сермаъно пайдо мешаванд, ки онҳоро дар забоншиносӣ *полисемия* меноманд. “Аммо набояд фикр кард, ки маънои маҷозӣ ҳамеша далели забон аст; аксар вақт маънои маҷозӣ ҳамчун падидаҳои услубӣ ва махсусан бадеӣ-услубӣ, яъне ба мисли истиора, ибораҳои образнок ба вучуд меоянд” [148, с. 82].

Барои намуна:

Ба маънои асли: *хучраи гарм, либоси гарм, оби гарм, кулбаи гарм* ва ғ.;

Ба маънои маҷозӣ: *ҳиссиёти гарм, пешвози гарм, сухани гарм, тасаллои гарм* ва ғ.

Ин ибораҳоро метавон дар нутқи гуфтугӯӣ истифода кард, ки маънои “амалҳои муштарак, ғоиданок, қобили эътироз ва вазифаи муфид зич алоқаманд”-ро доранд. Пас дар ин ҷо метавон “ширкати гарм” ва “ҷойи гарм” -ро [235, с. 797] истифода бурд.

Масалан, дар ибораи **“ангуштарини оҳанин”** – **“the iron ring”** вожаи “оҳанин” – “iron” номи ашёест, ки аз он ҳалқа сохта шудааст ва хосияти ашёро бевосита ҳамчун “саҳт, қавӣ, устувор” ифода мекунад. Ин маънои онро дорад, ки ин ибора ба маънои аслии худ истифода шудааст. Аммо дар забони англисӣ дар ибораи **“iron-hearted”** (таҳтул.: дили оҳанин) сифати **“iron”** (оҳан) ба маънои **“саҳт, бераҳм, дилсаҳт”** ё **“бемеҳр”** истеъмол гардида, ифодакунандаи **“сангдил”** мебошад, яъне калимаҳо дар худ маъноҳои маҷозӣ касб намудаанд. Дар забони тоҷикӣ ин ибора ба таври дигар **“дилаш аз сангу пӯлод”** ё **“сангиндил”** ифода меёбад. Ва вожаи **“оҳанин”** маънои маҷозӣ мегирад, ки дар асоси маънои асли сохта шудааст.

Моҳияти ин падида дар доираи ду забон дар он аст, ки дар ин ҳолат маъно ба ашё ё падидаи дигар дар асоси муҳтавои умумии ду ашё ва ё падида интиқол меёбад ва, ба ин васила, як калима ҳамчун номи якчанд ашё истифода мегардад. Ин калимаю ибораҳо гарчанде аз ҷиҳати шакл якхела буда, омонимҳоро ба хотир оранд ҳам, хусусияти маъноии онҳо гуногунанд.

Фарқи калимаҳои сермаъно аз омонимҳо дар он аст, ки калимаҳои сермаъно дорои якчанд маъноҳои луғавие буда, аз ҷиҳати маъно ба ҳам алоқаманданд, аммо омонимҳо калимаҳои мухталифе мебошанд, ки оҳанг ва имлои якхела дошта, аз рӯйи маъно ягон умумият надоранд.

Масалан: 1. *Дурахши барқ – glitter lightning – чилои нуқра – glitter silver, камоли зарофат – sparkle wit, дурахши чашм – eye glitter, авчи шуҳрат ё камолот – glitter glory, карруфарри либос – shine attire, бо тамоми ҳашамат – in all splendor;*

2. *Ҳавои гарм – warm air – либоси гарм – warm clothes, қабули хуш – warm welcome, пешвози самимӣ – warm meeting, ранги дилнишин – beautiful colors, мактуби самимӣ – frank letter.*

Бояд гуфт, ки маҷмуи мушаххаси мувофиқатҳои фавқуззикр нишон медиҳад, ки дар раванди тарҷума ҳар як тарҷумон ба омӯзиши касбӣ ниёз дорад. Агар дар ЗТ байни як қатор маъноҳои луғавӣ мувофиқат мавҷуд набошад, маъноӣ асли таҳриф меёбад. Захираи хотираи луғавии дузабонаи тарҷумон ҳар қадар фаровон бошад, фаъолияти ӯ ҳамон қадар самаранок ба роҳ монда мешавад ва муносибатҳои асосии онҳо ба дараҷаи муодили луғавии одӣ ташаккул меёбанд. Ҳамин тариқ, муродифоти байнизабонӣ вобаста ба вазифа мутобиқатҳои доимӣ, яъне муодилҳо ба ҳисоб мераванд.

Ҳангоми тарҷума ҳар як муодил бо муродифот воситаҳои луғавии тасвири бадеиро фаро мегиранд, ки дар вақту ҳолатҳои гуногун ба кумаки мутарҷим меоянд ва гоҳе гуфторро равшану пурмазмун мегардонанд ва сатҳи истифодаи ин гуна мутобиқатҳои тарҷумавӣ хеле бузург аст.

Масалан, дар забони тоҷикӣ вожаҳои *рӯй, чехра, ораз, лиқо, симо, афт, башара* як маъно дошта, тобишҳои услубии онҳо гуногун мебошанд, яъне онҳо дар шакли мусбат ва манфӣ истифода мешаванд. Ин ҳолатро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст: *look, stare, gaze, view, glance, gander, cast, eyewink, glare*, ки ҳама маъноӣ “нигоҳ кардан”-ро доранд, аммо дар шароити услубии мухталиф метавонанд дар маъноӣ асли ва маҷозӣ, яъне дар доираи воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ истифода шаванд.

Воқеан, ду гурӯҳи аслии маҷозхоро мушоҳида кардан мумкин аст: *сода* ва *мураккаб*, ки вобаста ба шакли ифодашон дар асари бадеӣ корбаст мешаванд.

Яке аз воситаҳои асосӣ, *мураккаб* ва маъмултарини воситаҳои луғавии тасвири бадеӣ истиора мебошад. Истиора аз калимаи юнонии “*μεταφορά*” – “интиқол; маъноӣ маҷозӣ”, аз “*μετά* – дар болоӣ” + “*φορός* баранда” – калима ё иборае, ки ба маъноӣ маҷозӣ истифода шуда, асоси онро муқоисаи як ашё бо ашёи дигар аз рӯйи хусусияти умумии онҳо ташкил медиҳад, мебошад. “Истиора як навъи маҷоз аст, яъне он гузариши хусусиятҳои як ашё (падида ё ҷанбаи ҷастӣ) ба ашёи дигар дар асоси шабоҳати онҳо дар таносуби миқдорӣ ё таълоқ мебошад. Бар хилофи қиёс дар он ҳар ду қисми муқоиса ҳузур надоранд” [228, с. 218; 240, с. 290; 153, с. 133], яъне дар истиора ташбеҳшаванда зикр намеёбад. Аз давраҳои қадим муҳаққиқон ба истиора тавачҷуҳ зоҳир намуда, чунин мешуморанд, ки: “Аз истиора дида, маҷози дурахшонтар ва тавонотаре барои дар суҳан интиқол додани шумораи бештари тасвирҳои равшан вуҷуд надорад” [281].

Қобили қайд аст, ки истиора дар забон барои назокату фасоҳати баён ва ҷуброни маънӣ истифода бурда мешавад ва ба забони бадеӣ хусну таровати хосса мебахшад. Ин аст, ки адабпешагони дунёи илм онро ҷузъи ҷудонашавандаи асари бадеӣ мешуморанд: “Истиора дар ифодаи худ доираи устувор дорад ва бисёр чизҳо ба ин монанданд. Норасоии мантиқ дар забони одӣ бо истифода аз истиораҳо ҷуброн карда мешавад. Моҳияти мантиқӣ ва истиоравии матн ду зухуроте мебошанд, ки ҳамдигарро пурра менамоянд” [16, с. 5].

Тавре қайд карда будем, истифодаи истиора аллакай аз замони қадим оғоз шуда буд ва чунонки Арасту дар китоби худ навиштааст: “Маҳорати дуруст истифода бурдани ҳар як намуди калимаҳо, ҳам калимаҳои *мураккаб* ва ҳам калимаҳои *номафҳум* аҳаммияти бузург

дорад. Аммо, махсусан, дар истиора моҳир будан муҳим аст, зеро танҳо инро аз дигарон иқтибос гирифтани ғайриимкон аст ва ин қобилият нишонаи истеъдод аст. Охир, эҷоди истиораҳои хуб маъноӣ мушоҳидаи шабоҳатҳоро доранд” [13, с. 42].

Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки аз як ашё ба ашёи дигар гузаштани номи калима ё ибора дар асоси монандии онҳо сурат мегирад. Масъалаи истиора ва нақши он дар таркиби адабиёти бадеӣ диққати файласуфон аз Аристотел то Руссою Гегел ва минбаъд забоншиносону адабиётшиносони барҷастаи ватанӣ хориҷӣ, аз қабили: Н.Д. Арутюнова, А.И. Ефимов, А.П. Сковородников, Л.Б. Бей, А. Ҳусайнӣ, Ҳ.В. Кошифӣ, Р. Ватвот, Т. Зеҳнӣ, Х. Шарифов, У. Тоиров ва дигаронро ба худ ҷалб намудааст. Ба ақидаи онҳо истиора падидаи маъноӣ мебошад, ки дар он ба маъноӣ асли маъноӣ нав илова шуда, маъноӣ асосии он гум мешавад [98; 92; 209; 61; 254; 24; 17; 186; 70; 191; 175]. Истиора (аз юнонии *metaphora* – интиқол) роҳи таҷдиди маъноӣ калима дар асоси шабоҳат, аз рӯйи монандӣ мебошад ва дар байни маҷозҳо ҷойи махсус ва асосиро ишғол мекунад.

“Дар бораи истиора асарҳои зиёде навишта шудаанд. Дар ин бора на танҳо олимони, балки ҳуди эҷодкорони он – нависандагон, шоирон, рассомон, ходимони кинематография ҳам сухан ронданд. Мунаққиде нест, ки дар бораи моҳият ва арзиши эстетикӣ истиора андешаи худро надошта бошад. Омӯзиши истиора анъанавӣ аст, аммо дар бораи он ки истиора танҳо дорандаи қувваи анъанавист фикр кардан нодуруст аст. Баръакс, он торафт пурзуртар ва босуръат вусъат ёфта, соҳаҳои гуногуни дониш — фалсафа, мантиқ, психология, психоанализ, герменевтика, адабиётшиносӣ, нақди адабӣ, назарияи санъати тасвирӣ, семиотика, риторика, фалсафаи забоншиносӣ, мактабҳои гуногуни забоншиносиро дар бар мегирад” [98, с. 5].

Истиора нутқи моро ғанӣ мегардонад ва бо ёрии он гуфтор ва фикр боз ҳам равшантар ва зеботар баён мегардад. Он ба сухан на танҳо фасоҳат мебахшад, балки нафосат ва муъҷазиро баён мекунад ва бо ин васила андешаи муаллифро васеъ карда, ба фаҳмидани нияти нависанда ва сухани шево мусоидат мекунад.

Дар луғати тафсирии забони русии С.И. Ожегов истиора чунин таъриф шудааст: “Истиора. 1. Навъи маҷоз – муқоисаи фасеҳи пӯшида, ташбеҳ додани як ашё, падида ба дигараш мебошад, инчунин, он муқоисаи маҷозӣ, дар маҷмуъ, дар навъҳои гуногуни санъат (маҳсус) аст. 2. Дар забоншиносӣ: истифодаи маънои маҷозии калима, ташаккули чунин маъно мебошад” [235, с. 353].

Истиора ҳангоми муқоисаи объектҳои мансуб ба синфҳои гуногун ба вуҷуд меояд. Он “мансубияти ашёро ба синфе рад мекунад, ки ба он тааллуқ дорад ва дар баробари ин, онро ба категорияе дохил мекунад, ки нисбат додани он мантиқан ғайриимкон аст” [254, с. 176]. Мувофиқи ақидаи олимони истиора аз қиёс асос ёфтааст. Ин фикрро И.Р. Галперин низ ҷонибдорӣ намудааст. Ӯ чунин пешниҳод мекунад: “Истиора аксар вақт ҳамчун қиёси мухтасар муайян карда мешавад. Ин комилан дуруст нест. Истиора ин воситаи айният додани ду мафҳум аст, ки баъзан ба туфайли хусусиятҳои алоҳидаи тасодуфияшон ба ҳам монанд ба назар мерасанд. Қиёс бошад, ашёву мафҳумҳоро бидуни айният додан, дар алоҳидагӣ баррасӣ мекунад” [41, с. 126].

Дар китоби “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и А. Ҳусайнӣ вожаи “истиорат” ба таври зайл шарҳ дода шудааст: “Навъе аз маҷоз аст. Ва маҷоз зидди ҳақиқат аст. Ва ҳақиқат – иборат аст аз истеъмоли лафз дар мавзӯ, яъне дар он маънӣ, ки возеҳи ин лафзро аз барои ӯ вазъ ва таъин карда бошанд. Ва “истиорат” дар луғат – орият хоستان аст” [17, с. 155-157].

Дар “Тарҷумон ул-балоға” истиора ба чунин маъно истифода шудааст: “орият хоستان” бошад ва ин сифат чунон бувад, ки андар он

чизе бувад номеро ҳақиқӣ ё лафзе бувад, ки мутлақи он ба маънӣ боз гардад махсус, он гоҳ гӯянда мар он номеро ё он лафзро ба чое дигар истиорат кунад, бар сабили орият. Ва он қисм андар бўстони балоғат тазабаргест” [115, с. 37].

Аммо вожаи “орият” дар фарҳанги забони тоҷикӣ чунин маънидод шудааст: “**Орият** – чизеро аз касе барои истифодаи муваққат (ба шарти пас гардонда додан) гирифтани: ба орият гирифтани барои истифодаи муваққатӣ гирифтани чизеро аз касе; ба орият додан чизеро барои истифодаи муваққатӣ додани чизе ба касе” [248, с. 33].

Калимаи “истиора” дар луғати фавқуззикр бо чунин маъноҳо нишон дода шудааст: “ба орият хостани чизе, амонат гирифтани чизе. 2. *адш.* кор фармудани калима дар ғайри маънии аслии худаш барои зебӣ ва пуртаъсир шудани сухан” [248, с. 33], ки мазмунан дуюм гунаи ифодаи мазкур қобили қабул аст, яъне истиора гуфта, аслан, ифодаҳоро меноманд, ки барои пуртаъсир шудани баён ба таври маҷозӣ доираи корбурди худро дорад.

Дар кори таҳқиқотии худ, С.О. Шералиев тафсири “маҷоз”-ро аз “Ғиёс-ул-луғот” иқтибос оварда, онро ҳамчун “метафора” (истиора) тарҷума кардааст. Дар ин ҷо нақши тарҷумаро муҳим арзёбӣ кардан мумкин аст, зеро “маҷоз” ин “метафора”, яъне истиора нест. Сипас, ӯ пешниҳод кардааст, ки вожаи “метафора” аз калимаи арабии “истиора” сарчашма гирифта, дар адабиётшиносӣ ҳамчун яке аз навъҳои маҷоз доништа шуда, ба ҷойи калимаи дигар кор фармудани як вожаро дорад” [199, с. 23], ки ба фикри аввалаи муҳаққиқ муҳолиф аст. Дар як вақт, дар як диссертатсия як мафҳуми “метафора” ба ду маъно корбурд шудааст: “истиора” ва “маҷоз”. Дар ҷойи дигар муҳаққиқ бар он андеша аст, ки “истиора бар хилофи маҷоз, дар ифодаи эҳсосот ва тасвири манзараҳо ва табиат дар адабиёти бадеӣ равшантар ба ҳисоб меравад” [199, с. 24], ки ин андешаҳо хилофи ақидаҳои дар аввал пешниҳоднамудаи ӯ мебошанд,

зеро ҳама мисолҳое, ки дар ин кори таҳқиқоти мазкур оварда шудаанд, “истиора” буда, ба маънои маҷозӣ корбурд шудаанд.

Қобили қайд аст, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” маънои ин вожа дуруст тавзеҳ дода шудааст, зеро дар ин луғат маънои “истиора” на ба унвони “маҷоз”, балки дар шаклҳои гуногун ҳамчун “ҷузъи маҷоз” омадааст. Масалан, “Истиора қисме аз маҷоз аст ва маҷоз онро гӯянд, ки лафзро дар ғайри маънии аслии ҳақиқии \bar{u} ба як гуна алоқа ва муносибате истеъмол кунанд. Агар фимобайн алоқаи амрист сивои ташбеҳ мисли сабабият ё лузум ё ғайри залик, онро маҷози мурсал номанд ва агар алоқаи ташбеҳ аст, онро истиора мегӯянд” [231, с. 60], яъне истиора дар истифодаи калимаҳо на ба маънои асли, балки маҷозӣ мебошад. Миёни истиора ва маҷоз алоқае вучуд дорад ва агар ин алоқа ба ташбеҳ монанд бошад, онро истиора ва агар ташбеҳ бошад, маҷози мурсал меноманд.

Бояд гуфт, ки истиора маҷози дар асоси монандии ду ҳодиса асосёфта мебошад, ки дар он калима маънои маҷозӣ ё истиоравӣ пайдо мекунад. Ин маънои онро дорад, ки истиора ба қиёс ва ташбеҳ хеле наздик аст. Сарфи назар аз мавҷудияти ин гуна наздикӣ миёни онҳо тафовут ба назар мерасад, яъне истиора – маҷози услуби бадеӣ ва қиёси пӯшида мебошад, ки бо тавсифи муассирии ашё аз ташбеҳ фарқ мекунад. Онро қиёси эллиптикӣ низ меноманд.

“Ин воситаҳои муассир нутқро возеҳ ва равшан мегардонанд. Ҳар ду маҷоз дар сатҳи робитаҳои тасвирии аломатҳо, ҳолат ё амали падидаю ашё ба вучуд меоянд ва, аз ин рӯ, баъзан муайян кардани фарқияти истиора ва ташбеҳ душвор аст” [281]. Барои муайян кардани фарқият миёни истиора ва ташбеҳ хусусиятҳои хос ва асосии онҳоро дар алоҳидагӣ таҳлил менамоем.

Масалан, дар ҷумлаи “*рӯйи ёри ман мисли моҳ аст*” воситаи тасвири бадеӣ ташбеҳ ба ҳисоб меравад, зеро дар он чехраи ёр бо моҳ

муқоиса карда шудааст. Аммо дар ҷумлаи “моҳи ман омад” бошад, ибораи “моҳи ман” истиора аст, зеро ба ҷойи калимаи “ёр” (маҳбуб) истифода шудааст. Азбаски чеҳраи ёр мисли моҳ аст ва мо “ёри ман, ки рӯяш мисли моҳ аст, омад” нагуфтем, балки онро мухтасар “моҳи ман омад” ифода карда, “ёр”-ро бо “моҳ” иваз намудаем, истифодаи як калима бар ивази дигар дар асосии монандии онҳо хоси истиора мебошад. Дар ин ҷо вожаи “моҳ” киноя ба “шахси маҳбуб” аст. Ҳамин тавр, вожаи “моҳ” дар ҷумлаи аввал ташбеҳ буда, дар мавриди дуум бар ивази ташбеҳ истифода шуда, ба истиора табдил ёфтааст.

“Барои аксари одамон маҷоз на ҷузъи забони омма, балки як воситаи таҳайюлотӣ шоирона ва илми суҳанпардозӣ аст. Гузашта аз ин, маҷоз, одатан, ҳамчун як хусусияти забонӣ баррасӣ мешавад, ки бо калимаҳо на бо тафаккур ва фаъолият алоқаманд аст. Аз ин сабаб, бисёриҳо мутмаин бар онанд, ки бидуни маҷоз низ зиндагиву фаъолият карда метавонанд. Бар хилофи ин эътиқод, мо муайян кардем, ки маҷоз дар ҳаёти рӯзмарраи мо на танҳо дар забон, балки дар тафаккур ва фаъолияти мо низ ҷой гирифтааст. Низоми концептуалии муқаррарии мо, ки дар доираи он фикр ва амал мекунем, аслан маҷозӣ аст” [92, с. 25].

Тавре ки қайд гардид, истиора қиёс ё ташбеҳи пӯшида буда, ҳамчун қиёс ду ашёро муқоиса мекунад, ки миёни онҳо аз рӯйи сохт каме тафовут вучуд дорад: “Дар истиора дар асоси монандии ду ҳодиса калимае ба худ маъноӣ маҷозӣ мегирад. Яъне истиора ба ташбеҳ хеле наздик аст, дурусттараш ин, ки дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ҳосил шудааст. Лекин фарқи истиора аз ташбеҳ ин аст, ки дар истиора ташбеҳшаванда зикр намеёбад, балки танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад” [70, с. 83]. Аз ин рӯ, истиора воситаи баёни бадеӣ маҳсуб мешавад ва маъноӣ он ба тарзҳои гуногун сурат мегирад. Он

нозукии хосе, ки байни қиёс ва истиора вучуд дорад, тарҷумон бояд онро фарқ ва муайян карда тавонад.

“Як навъи маҷозро истиора мегӯянд. Дар маҷоз алоқа миёни маънии маҷозӣ бо роҳҳои гуногун ба амал меояд. Алоқаи маънии маҷозӣ бо маъни асли, агар дар асоси монандӣ бошад, ин навъ маҷозро истиора мехонанд. Маъноӣ луғавӣ истиора гаравгон гирифта аст” [191, с. 89].

Онро, одатан, қиёс бо шакли мухтасар – бе хабар ва пайвандакҳо меноманд. Истиора бо мақсади кӯтоҳбаёнӣ истифода мешавад ва қиёси пӯшида номида мешавад, ки асоси онро маъноӣ маҷозӣ аз рӯи монандӣ ё падидаҳо ташкил медиҳанд. “Истиора ин ташбеҳи пӯшида (калима ё ибора)-и як шайъ ё падида бо дигараш дар асоси шабоҳати онҳо мебошад” [24, с. 179].

Ташбеҳ воситаи услуби баён, муқоисаи ду ашё барои шарҳ додани яке аз онҳо бо ёрии дигаре мебошад. Вай ҳамеша ду унсурро дар бар мегирад: ашёи муқоисакунанда ва ашёи муқоисашаванда, ки онҳо мустақилиятро нигоҳ дошта, бо ҷумлаи том ифода мешаванд. Ташбеҳ аз истиора метавонад бо ин хусусияташ фарқ кунад, яъне дар ташбеҳ танҳо унсури дуюм истифода шуда, фикри томо ифода наменамояд.

Барои шинохти истиора онро ба қиёс табдил дода, калимаҳои ёридиҳандаро, аз қабилӣ “мисли”, “монанди”, “гӯё ки” ё “барин” истеъмол намуд. “Баръакси қиёс, ки ду узв дорад (ашёи муқоисакунанда ва ашёи муқоисашаванда), дар истиора ашёи муқоиса ном бурда намешавад, балки дар назар аст. Ҳама гуна истиора бо қиёс муфассал мешавад” [24, с. 179]:

Калимаи “metaphora” аз забони юнонии қадим сарчашма гирифта, мардум онро дар нутқи худ ба мақсади возеҳу муассир баён кардани андеша ва баён истифода мебарданд, зеро истиора ба калима тобиши услубӣ мебахшад.

Як қатор истиораҳо бештар мавриди истифода қарор мегирифтанд ва чунон ба забон ворид шудаанд, ки корбурди забон бидуни онҳо имконнопазир аст. Масалан, *гурги борондида*, *гули сари сабад* ва ғ.

Адибон истиораро бештари вақт дар услуби бадеӣ ба кор бурда, ба забон фасоҳат, назокат ва латофат мебахшиданд, то ба хонанда таъсири амиқу дақиқ расонанд ва, ба ин васила, ба ӯ имкони ба пуррагӣ тасаввур кардани вазъияту ҳолатро фароҳам оварда, тасаввуротро воқеӣ гардонанд. Ҳамчунин, истиора барои ифодаи афқору андешаҳо бо истифода аз тимсолу истилоҳоти нав истифода мешавад. Онҳо яке аз шаклҳои муассиртарини забон дар матнҳои бадеӣ буда, барои гуногун шудани маъноӣ як калима вобаста ба мазмуни он матнҳо, ифода намудани маъноӣ дигар ё ба вуҷуд овардани маъноӣ нав мусоидат мекунанд.

Хусусияти истиора дар он аст, ки он дар ташаккули услуби матни бадеӣ ва гуфтугӯӣ доимо муфид доништа мешавад. Ба ибораи дигар, ин ба пайдо шудани истиораҳо зерин таъсири таркиби луғавии забон вобаста аст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истиора дар осори шоирону нависандагон ба таври васеъ истифода шудааст. Дар китоби “Санъати суҳан”-и Т. Зеҳнӣ истиора чунин маънидод шудааст: “як намуди маҷоз буда, ба ҷойи як калима истифода шудани калимаи дигар мебошад” [70, с. 83]. Истиора на танҳо дар нутқи шиғоҳӣ, балки дар нутқи хаттӣ низ васеъ истеъмол мешавад. Он, асосан, дар осори бадеӣ дар назм ва наср истифода мешавад. Масалан, ба ақидаи Р. Ҳофман: “Истиора аслан амалист. Онро метавон ҳамчун василаи тавсиф ва тавзеҳот дар ҳама соҳаҳо истифода кард: дар суҳбатҳои психотерапевтӣ ва дар суҳбатҳои байни лётчикони ҳавопаймо, дар рақсҳои маросимӣ ва забонҳои барномасозӣ, дар таълими санъат ва механикаи квантӣ. Истиора, дар ҳар ҷое, ки мо онро пайдо кунем, ҳамеша фаҳмиши моро дар бораи амал,

дониш ва забони инсон ғанӣ мегардонад” [209, с. 6]. Дарвоқеъ, истифодаи истиора забон ва донишро мукамал мегардонад.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истиора/истиорат ҳамчун “навъе аз истеъмоли маҷозии калимаҳо, асосан, навъе аз ташбеҳ аст, ки ташбеҳкунанда ба ҷойи ташбеҳшаванда меояд, аммо ташбеҳшаванда зикр намеёбад” [244, с. 502] шарҳ дода шудааст.

Истиораҳои ҷаззоб метавонанд шунавандаро мафтун кунанд ва ба эҷод ва офаридани тасвирҳои рангоранг ва зебо мусоидат кунанд.

Истиора яке аз муҳимтарин воситаҳои баён аст, ки барои ифодаи фарқияти ҳиссиёт ва эҳсосот, ҳисси зебоӣ, роҳи ахлоқӣ ва маънавии шахс дар зиндагӣ истифода мешавад.

Аз нуқтаи назари забоншиносӣ истиораро ҳамчун воситаи дарки савияи мафҳуми ифодашуда тавассути ҳаҷми мафҳуми дигар маънидод мекунанд, яъне “дар истиора калима дар асоси шабоҳати ду ҳодиса маъноӣ маҷозӣ пайдо мекунад” [70, с. 83], ки дар ҳар ду забон мушоҳида мешавад.

Ба андешаи И.Р. Галперин, истиора муносибатест, ки ба шабоҳати аломатҳо асос ёфтааст, яъне “муносибати байни маъноӣ ашъӣ-мантиқӣ ва маъноӣ мафҳумӣ, ки ба шабоҳати аломатҳои ду мафҳум асос ёфтааст, истиора номида мешавад” [41, с. 125]. Санъати истиора ҳам аз нигоҳи жанр ва ҳам аз ҷиҳати услуб ба санъати ташбеҳ шабоҳат дорад, аммо байни ин ду санъати бадеӣ тафовут вучуд дорад, зеро “дар истиора на ташбеҳшаванда, балки ташбеҳкунанда зикр мешавад” [70, с. 83]: моҳи ман, сарви ман, офтоби ман, дастони тиллоӣ ва амсоли инҳо:

Худам ду сол зӯр задам, се сол дар мактаб мондам, ғайр аз *кӯрсаводӣ* дигар чизеро хосил накард, хунарро бошад, ҳеҷ ба гардан намегирад. Акнун ин на одам мешавад ва на мулло, рафта-рафта *хар* мешавад (215, с. 45).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*кӯрсавод*” ва “*хар*” истиора мебошанд.

Ин истиораҳо дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ хеле маъмуланд, зеро, одатан, ба ҷойи “*шахси камсаводу беҳунар*” вожаи “*бесавод*” ё “*кӯрсавод*” ва бар ивази “*шахси яқрав*” – “*хар*” истифода мешавад.

Айнан ҳамин чизро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст:

“*My bride is here*”, he said, again drawing me to him, because *my equal* is here, and *my likeness* (221, p. 267).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*my bride*”, “*my equal*” ва “*my likeness*” ҳамчун истиора истифода шуда, ба маънои асли ифодакунандаи “*арӯси ман*”, “*ҳамсафари ҳаёти ман*” ва “*ишқи ман*” мебошанд.

Таҳлили мисолҳо нишон дод, ки истиораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ як хел истифода мешаванд, яъне марзи маъноии қорбасти онҳо яксон буда, танҳо дар сохтори онҳо шабоҳат ба назар мерасад. Агар дар забони тоҷикӣ истиора бо ҷонишини шахсӣ ифода ёбад, пас, ҷонишин баъд аз истиора қорбаст мешавад. Дар забони англисӣ бошад, дар ин ҳолат ҷонишин, одатан, пеш аз истиора мавқеъ мегирад. Инчунин, дар забони тоҷикӣ ҷонишини шахсӣ ва дар забони англисӣ ҷонишини соҳибӣ истеъмол мегарданд.

Мисолҳои дигарро баррасӣ менамоем:

Дар тани он *сарви ноз* куртаи шоҳии сафед буда, вай на монанди куртаи духтарони дӯшиза пешбаста, балки ба тарзи куртаҳои занони тифлдор пешкушода буд ва аз он ҷо сафҳаи синаи булӯринаш дар партави моҳтоб монанди сафҳаи сафеди дурахшоне дар назари ман метофт – дар ҳақиқат он *бахти сафеди ман буд*, ки пешаш кушода менамуд, остинҳои куртааш то болотар аз оринҷояш барзадагӣ буда, соидҳои сафедаш дар фазои моҳтобӣ монанди ширмоҳии зиндае, ки даруни об бошад, дилбарона ҷунбиш намуда, гӯё “мо барои бӯсаи ту омодаем” гӯён ҳаваси касро оҳанрабовор ба тарафи худ мекашиданд (215, с. 245).

Дар ин ҷумла истиораи *сарви ноз* тавассути ибораи исмӣ – аз исму исм ва *бахти сафеди ман буд* тавассути феъли таркибии номӣ – исм + сифат + ҷонишин + ёридиҳандаи феълӣ ифода ёфтаанд.

Одатан, ду намуди истиораро фарқ кардан мумкин аст: *истиораи забонӣ* (минбаъд ИЗ) ва *истиораи бадеӣ* (минбаъд ИБ). Ба ИЗ, ки дорои низоми муайянанд, ҷунин истиораҳое дохил мешаванд, ки ҷаҳонбинии фардии инсонро инъикос мекунанд, яъне онҳо унсурҳои тайёри луғавие мебошанд, ки якдигарро иваз мекунанд ва ин гуна истиораҳо дар забон аксар вақт тасодуфан, бидуни дарки он истифода шуда, вазифаи муоширатиро иҷро мекунанд: “*Зиндагӣ не – балки дӯзах*” – “*not life – but hell*”; “*Дар осмон паридан*” – “*(to) walk on the air*”; “*Дарси ҳаёт*” – “*life lesson*” ва ғ., ки бо: “*Зиндагии бад*” – “*bad life*”; “*аз хушбахтӣ болидан*” – “*enjoy life*”; “*аз зиндагӣ дарси ибрат гирифтани*” – “*learn from life*” ба як маъно иваз мешаванд, аммо ҳар ду маъноии маҷозӣ доранд.

ИБ (адабӣ, бадеӣ, фардӣ, лафзӣ, маҷозӣ, эҷодӣ, окказионалӣ, услубӣ) истиораҳое мебошанд, ки онро бо дигар истиораҳо қиёс кардан мумкин нест. Бадали онҳо бидуни вайрон кардани баён имконнопазир аст ва бар хилофи ИЗ вазифаи эмотсионалӣ-экспрессивӣ ва эстетикиро иҷро мекунанд: “*балоча*” – “*smart girl*”, “*демона*” – “*mad*” ва ғ.

Оид ба ин мушкилот нуқтаҳои назари гуногун вучуд доранд. Забоншинос Н.Д. Арутюнова бар ин назар аст, ки ИЗ ва ИБ вобаста ба ҷанбаҳои маъноӣ хеле ба ҳам монанданд ва байни онҳо тафовут вучуд надорад, зеро соҳаҳои корбурди онҳо як хел мебошанд [16, с. 170]. Андешаи Н.Д. Арутюнова аз ҷониби Верли М. ва С.О. Шералиев низ ҷонибдорӣ ёфтааст. Онҳо ҷунин мешуморанд, ки ҷанбаҳои маъноии ИЗ ва ИБ як аст, зеро дар доираи истифодаи онҳо ҳеҷ гуна маҳдудият вучуд надорад [34, с. 217; 199, с. 15]. Пас, мо низ ҷонибдори ин нуқтаи назарем, зеро, ҳақиқатан, ин ду истиора вазифаи муоширатиро иҷро карда, дар

доираи корбурди онҳо фарқияте вучуд надорад ва умумияти онҳо, инчунин, дар интиқоли маънои монандии як ашё ба дигараш мебошад.

Дар луғатҳои тафсири ҳамин ифодаҳо, яъне навъҳои истиора ҳамчун *истиораҳои забонӣ* ва *истиораи лафзӣ* (сабкӣ) [254, 176] муайян шудаанд. ИЗ номгузории дуҷумдараҷаи ғайримустақим бо нигоҳдории ҳатмии маъноҳои аслию маҷозӣ ва унсури тасвири мебошад: онҳо хоси забон буда, воҳиди луғавии устувори забон ба ҳисоб мераванд, ки ҳар лаҳза эҷод намудани он дар забон ҳатмӣ нест. Дар ин ҷо мо ақидаи Н.Д. Арутюнова ва М.Верлиро, дар бораи навъҳои истиора ба таври возеҳ дарк карда, такрор шудани ИЗ-ро ҷонибдорӣ менамоем. ИЗ воқеӣ буда, на назари фардиро ба муҳит, балки муносибатҳои коллективии ашъй-мантиқиро пӯшида инъикос мекунад. Он дорои низоми муайян буда, вазифаи эстетикиро иҷро намекунад. Он танҳо вазифаи номинативӣ ва муоширатиро иҷро менамоем. Истиораҳои бадеӣ ё адабӣ, маҷозӣ, фардӣ-муаллифӣ, эҷодӣ, лафзӣ, окказионалӣ ва ғ. истилоҳоте мебошанд, ки дар адабиёти махсус вомехӯранд ва вазифаи эстетикиро иҷро мекунанд. Баъдан, нуқтаи назари дигар пешниҳод мешавад, ки дар байни ин ду навъи истиора тафовути амиқи бунёдӣ вучуд дорад. Масалан, бар хилофи ИЗ, истиораи бадеӣ дорои низоми муайян набуда, он фардӣ (нигоҳи фардии муаллиф ба муҳитро инъикос мекунад) мебошад, дар он хусусияти муаллифӣ ҳифз гашта, натиҷаи ҷустуҷӯҳои мақсадноки эстетикӣ, беназир, такрорнашаванда (окказионалӣ) ва иҷрокунандаи вазифаи эстетикӣ мебошад ва то ҳадди имкон вобастагии синтагматикӣ ва матнӣ дорад [254]. Нуқтаи назари пешниҳодшуда бахшнок аст, зеро агар ин истиораҳо вобаста ба ҷанбаҳои маъноӣ ба ҳам монанд бошанд, байни онҳо тафовуте муайян карда намешавад ва сипас, бо вучуди доштани маънои маҷозӣ, маънои ИЗ ивазшаванда маҳсуб меёбад.

Бояд гуфт, ки нозукии ин қоида дар он зоҳир мегардад, ки дар луғати тафсири маънои аслии вожа дода мешавад, аммо дар аксари

мавридҳо маънои маҷозии он нишон дода намешавад, яъне ҳангоми истифодаи вожаи “бузича” маънои калима ҳамчун “духтарак” ва ё калимаи “шайтонча” маънои он чун “шӯх”, “бозингар” дода намешавад. Одатан, аксарияти онҳо ба маънои мусбат ва манфӣ кор фармуда мешаванд ва роҳҳои истифодаи онҳо ба оҳанг ё мақсади муаллиф вобаста аст. Масалан, вожаҳои “буз” ё “шайтон” метавонанд ба маънои манфӣ ва мусбат кор фармуда шаванд. Истифодаи чунин ифодаҳо аз пасвандҳои *-ак, -як, -ча* ва ғайра вобастагӣ дорад. “Буз” чун “хабаркаш” дорои маънои манфӣ буда, бо илова гардидани пасванди *-ча* – “бузича” чун “дӯструй, дӯструяк” маънои мусбат пайдо менамояд. Ҳолати мазкур дар вожаи “шайтон” ва “шайтонча” мушоҳида мешавад, ки калимаи якум маънои манфӣ ва дуум маънои мусбат доранд. Ин вожа чун маънои манфӣ ва маҷозӣ маънои “маккор, ҳилагар, дурӯя”-ро дорад.

Ҳолати мазкур дар китоби А. Реформатский низ дарҷ гардидааст: “Агар адиб духтарро *бузича* номида бошад, пас ин ба иваз кардани як ном ба номи дигар асос ёфтааст, зеро “махлуке, ки духтарча номида мешавад” ба бузичаи латиф, борикпой ва паррон хеле монанд аст, аз ин рӯ, хоҳиши бадали калимаи *духтарча* бо калимаи *бузича* ба миён меояд ва дар асоси мувофиқатӣ ва номувофиқатии ду мундариҷа (*духтарча* – *мисли бузича, духтарча* – *бузича, бузича*, яъне *духтарча*) маҷоз сохта мешавад. Дар он падидаи асосӣ – узви муттаҳиди миёна аст: *духтарча* – *бузича* (ё *бузича* – *духтарча*), вале ҳар ду мундариҷа (ҳам *духтар* ва ҳам *буз* дар асл) аён аст” [148, с. 82], яъне онҳо истиораи бадеӣ мебошанд. Ҳамин тавр, дар истиораи забонӣ ба ҷойи калимаи *пояи курсӣ* – *the leg of the chair* ва *дастай дар* – *door-handle* калимаҳои дигарро истифода кардан мумкин нест.

И.Р. Галперин онҳоро *истиораи лафзӣ* ва *забонӣ* номидааст: “Истиораи лафзӣ ҳамеша асли (нав) буда, истиораи забонӣ забонзадашуда мебошад. Навӣ якуми истиора, одатан, ташаккули

тахайюли эҷодии муаллиф мебошад; навъи дуҷум воситаи тасвири баёни забон аст, ки дар баробари дигар воситаҳои ифодаи фикр барои фасеҳу муассиртар шарҳ додани ҳодисаҳои тасвиршуда дар забон вучуд дорад” [41, с. 129].

Истиора дар таркиби матни бадеӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, дар баробари дигар маҷозҳо (хусусан, қиё ва ташбеҳ) ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума шудан як қатор мушкилоту душвориҳоро ба миён меорад.

Ба андешаи Т. Зеҳнӣ, “истиора аз ду қисмат иборат аст: *соҳибистиора* ва *истиорашаванда*. Байни соҳибистиора ва истиорашавандаи шабоҳати хусусият, амал ва сифат бояд робита вучуд дошта бошад” [70, с. 63].

Масалан:

Амин ва арбобҳо, ки миёнашонро аз рӯй баста дар сояи дарахтон менишастанд, аз дур намоён шудани козиро дида, аз ҷо хеста ба болои *ҳашарчиён* медавиданд ва овозашонро баланд карда «ин ҷа бизан!» мегуфтанд (215, с. 55).

Дар ин мисол вожаҳои “*амин ва арбобҳо*” ба ҷойи *соҳибӣ замин* ба кор рафта, соҳибистиора мебошанд ва “*ҳашарчиён*” ба сифати деҳқононе корбаст шудааст, ки дар замин қору фаъолият мекунанд ва он дар ҷумла истиорашаванда мебошад.

Истиора нисбат ба қиёс ҷолибтар истифода шуда, воситаи муҳимтарини бадеии забон маҳсуб ёфта, ифодакунандаи эҳсосот ва тасвири ҳар гуна манзараҳои ҳаёти воқеӣ ва табиатро ифода мекунад. Дар ҷумлаи боло калимаҳои “*амин ва арбобҳо*” ба ҷойи одамоне кор бурда шудаанд, ки дар сарзамини “*қозӣ*” фармонфармой мекунанд. Агар дар ҷумлаи фавқуззикр на “*амин ва арбобҳо*”, балки одамони “*қозӣ*” гуфта мешуд, пас он ба хонанда таъсири дилхоҳ намерасонд.

Аммо бо хондан ва ё шунидани калимаҳои “*амин ва арбобҳо*” дар тасаввуроти хонанда ё шунаванда симои бераҳм, золим ва манзараи беадолатии онҳо нисбат ба меҳнаткашон пайдо мешавад.

Мисоли англисиро баррасӣ менамоем:

She played: *her execution was brilliant* (221, p.182).

Сипас, духтархонум Ингрэм паси роял нишаст. Хеле хуб сароид (216, с. 168).

Дар ин ҷумла истиораи “*her execution was brilliant*” ҳамчун сифат истифода мешавад, ки дар забони тарҷума ҳамчун “*хуб*” инъикос ёфтааст ва ин вожа дар забони тоҷикӣ маъмулан бар ивази калимаи “*brilliant*” истифода мегардад.

“Мафҳуми “истиора”, ҷунонки этимологияи калима нишон медиҳад, маъноӣ аз як ашё ба ашёи дигар гузаштани баъзе сифати онро дорад. Истиора он вақт воситаи услубӣ маҳсуб меёбад, ки ду падидаи гуногун (ашё, ходисаҳо, ақидаҳо, амалҳо)-ро дар хотираи инсон, ҳамзамон, бо муттаҳид сохтани баъзе ё ҳамаи хусусиятҳои хоси як ашё ба ашёи дигар таҷассум менамояд, ки, аслан, ин хусусиятҳоро надоранд. Чунин муттаҳидсозӣ, одатан, вақте рух медиҳад, ки созандаи истиора дар ду объекти мувофиқ аломатҳои муайяне пайдо мекунад, ки, ба ақидаи ӯ, умумӣ мебошанд” [207, с. 139].

Истиораҳо ба монанди ҳама гуна воситаҳои услубӣ метавонанд аз рӯйи дараҷаи ногаҳонӣ ва тасодуфиашон гурӯҳбандӣ карда шаванд. Истиораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: “истиораҳои асли” – *genuine metaphors* ва “истиораҳои ғайриаслӣ” – *ungenuine metaphors*, ки онҳоро баъзе аз муҳаққикон дар забонҳои муқоисашаванда чунин меноманд: “истиораи равшан (clear metaphor) ва истиораи пӯшида (closed metaphor)” [199, с. 24]. Мувофиқи ақидаи Т. Зеҳнӣ истиора дорои таснифоти зерин мебошад: “истиораи

равшан (истиораи биттасрех), истиораи пӯшида (истиораи изофӣ ё киноягӣ)” [70, с. 84-92].

1. Дар *истиораҳои асли* нигоҳи эҷодии нависанда нисбат ба истиораҳои маъмулӣ дақиқтар набошад ҳам, вале дар маъно муассиранд: Аз ин рӯ, истиорасе, ки тамоман ғайримунтазира, комилан ногаҳонӣ ва ғайрчашмдоштанд, истиораи асли (*genuine metaphors*) номида мешаванд.

“Э *офтоби оламтоб*. Агар офтоби олам дуру дароз рӯи худро нанамояд, ҳамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд. Ту, ки *офтоби ман* мебошӣ, чаро рӯи худро аз ман мепӯшӣ? Магар мехоҳӣ, ки ман аз фироқи ту афсурда шуда бимирам” (215, с. 241)?

Дар ин ҷумла “*офтоби оламтоб*” ва “*офтоби ман*” истиора буда, муаллиф онҳоро барои ҷолибтар кардани нутқ мавриди истифода қарор додааст. Илова бар ин, дар забони тоҷикӣ ин истиора камистеъмол буда, ба ҷойи он вожаҳои “*моҳ*” ва “*ситора*” бештар корбаст мешаванд:

Ситораи саодатшарора хабари хушро ба ман расонда рафт. Аммо ман дар миёнаи ҳисҳо ва ҳаяҷонҳо монда ҷӣ кор кардани худро намедонистам: якум он ки, ман баъд аз гузаштани муддати дароз аз мулоқоти аввалӣ боз имшаб дар торикӣ бо он *моҳи тобон* мулоқот мекардам (215, с. 389).

Мисоли дигар:

Маълум буд, ки он *моҳи меҳрубон* ба рафти кӯшишҳои ман ва натиҷаи он бесаброна нигарон аст. Аммо он пиракӣ ба ҷое намерафт, ки ман ба дилоромии худ вохӯрда бо суҳанҳои рост ё дурӯғ дили ўро ором диҳам... (215, с. 386).

Дар ҷумлаҳои мазкур ибораҳои “*ситораи саодатшарора*”, “*моҳи тобон*” ва “*моҳи меҳрубон*” истиора буда, киноя аз зани зебо мебошанд. Дар ин бора В.М. Жирмунский хеле зебо гуфтааст: “Ин мисоли истиораҳои муаллифӣ ва романтикӣ буда, киноя аз маҳбуба аст. Аммо ин гуна истиорасо дар назми Шарқ хеле маъмул мебошанд. Ман,

масалан, шеъри классикии форсиро дар назар дорам, ки дар рушди чандинасра образ ва қиёсҳои шоирона барои ифодаи зебосанамаҳо истифода шудаанд, ки то ба имрӯз боқӣ мондаанд ва имрӯзҳо онҳоро дар назм барои тавсири зебоии зан истифода мекунанд” [62, с. 319], яъне сарфи назар аз истиораҳои муаллифӣ будани онҳо дар назми классикӣ ин гуна вожаву ибораҳо зиёд истеъмол мегарданд, ки киноя аз маҳбубаи зебо мебошанд.

Мисолҳоро дар забони англисӣ таҳлил менамоем:

“You see now, *my queenly Blanche*,” began Lady Ingram, “she encroaches. Be advised, *my angel-girl*-and –” (221, p. 203)

Дар ин ҷумла ибораҳои “*my queenly Blanche*” ва “*my angel-girl*” истиораҳоеро ифода мекунанд, ки ду маъно доранд – “*хушрӯяки ман*” ва “*фариштаи ман*”.

Мисоли дигар:

“*My lily-flower*, you are right now as always” (221, p. 187).

Дар ин ҷумла мафҳуми “*гул*” ба сифати истиора омада, киноя аз шахси зебо ва маҳбуб мебошад. Яъне ин ибораро метавон ҳамчун “*гули савсани сафед*” тарҷума кард. Ин ибора дар забони англисӣ низ ҳамчун “*lily-like*” истифода мешавад, ки дар забони тоҷикӣ бо “*савсан, нилуфар*” мутобиқ мебошад.

2. *Истиораҳои ғайриаслӣ* – истиорасе мебошанд, ки нависанда дар онҳо ҷанбаҳои наву гуногуни воқеиятро ворид менамояд. Ҳарчанд ин навъи воситаҳои баён, яъне истиораҳо қомилан ба нависанда вобаста бошанд ҳам, онҳо қамистеъмоланд, зеро дар ин ҷо нависанда устоди каломи худ буда, вожаву ибораҳои ба воқеият на он қадар наздикро метавонад ба кор барад:

Чунки ин як *кишти шӯхи беор* аст ва бисёр нигоҳубинро талаб намекунад (215, с. 164).

Як шаб ҳаво соф буд, *сармои тунди тирамоҳӣ* ба бадани кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида мехалид (215, с. 175).

Дар ин ҷумла “*кишти шӯхи беор*” ва “*сармои тунди тирамоҳӣ*” истиора мебошанд. Истиораҳо “*кишти шӯхи беор*” ва “*сармои тунди тирамоҳӣ*” аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз якчанд калима иборатанд. Бояд гуфт, ки ин истиораҳо *истиораи ғайриаслӣ* мебошанд, зеро *кишт* наметавонад *шӯхи беор* ва *сармо тезу тунд* бошад.

Ин ҳолат дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад:

The refreshing meal, the brilliant fire, the presence and kindness of her beloved instructress, or, perhaps, more than all these, something in her own unique mind, had roused her powers within her (221, p., 76).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*the refreshing meal*” ва “*the brilliant fire*” истиораҳои аслӣ ва ғайриаслӣ чида шуда омадаанд. Онҳо истиора мебошанд, зеро *оташ алмосӣ* шуда наметавонад.

Бояд гуфт, ки дар мавриди истиораҳо дар забони англисӣ муҳаққиқ ва тарҷумони бритониёӣ П. Ньюмарк андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Дар асари худ “*A textbook of translation*” дар бораи моҳияти истиора дар забон (хусусан дар назм) сухан ронда, навъҳои онро бо мисолҳо шарҳ медиҳад. П. Ньюмарк ин навъи тасвири бадеиро ҳамчун “истиораҳои мурда, муқаррарӣ, меъёрӣ, иқтибосӣ ва муаллифӣ” [211] муайян мекунад. Ба гуфтаи А.А. Реформатский “Истиора айнан “гузариш”, яъне маъмултарин ҳолати гузариши маъно аст. Гузариши номҳо дар истиора ба шабоҳати ашё аз рӯйи ранг, шакл, хусусияти ҳаракат ва ғайра асос ёфтааст” [148, с. 83].

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истиораҳо гуногун тасниф шудаанд. Дар луғати англисӣ-русии истилоҳоти забоншиносӣ истиора ҳамчун “истифодаи калима ба маънои маҷозӣ дар асоси шабеҳии баъзе муносибатҳои ду ашё ё падида; дарки падидаи як навъ аз рӯйи падидаҳои

навъи дигар” [252, с. 61] шарҳ ёфта, навъҳои зерини он нишон дода шудаанд.

1. **Cognitive metaphor** – истиораи маърифатӣ (син. **conceptual metaphor**) – дарки як ашё тавассути ашёи дигар, яке аз роҳҳои ифодаи дониш дар забон мебошад. Ин ҳолат вақте ба амал меояд, ки барои шарҳ додани чизе пайдо намудани калимаҳо душвор мегардад, яъне дарки як доира тавассути доираи дигар сурат мегирад. Ин навъи истиора бо ин ном дар забони тоҷикӣ вучуд надорад, аммо роҳҳои ифодаёбии он дар забони тоҷикӣ ба назар мерасад, яъне он ба *истиораи киноядор (истиораи билкиноя)* хеле наздик буда, ба сифати истиораи номинативӣ истифода мешавад, яъне гузариши номе, ки маънои як ашёро ба ашёи дигар иваз мекунад:

Инчунин, инро ҳам ҳис кардам, ки *ӯ* дар *дили худ дарде* дорад ва орзу мекардам, ки “чӣ мешуд, ягон кор карда *он дардро аз дили ӯ мебаровардам, ё ин ки сабуктар менамудам*”. Албатта, ҳеҷ кор кардан наметавонистам ва чӣ будани *дарди ӯ*ро ҳам наметавонистам. “Шояд бо он гуле, ки ман хоҳам овард, *дарди дили ӯ* бартараф шавад, ё сабук гардад ва он орзуе, ки дар вақти ғазалхонии *ӯ* дар дили ман гузашта буд, ба вучуд ояд” (215, с. 61).

Дар ин ҷумла вожаи “*дард*” истиораи маърифатӣ буда, ба ҷойи “*мушкилот*” истифода шудааст, яъне дар ин маврид *мушкилот* ҳамчун *дард* фаҳмида мешавад.

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ мушоҳида карда мешавад:

In five minutes more, *the cloud of bewilderment* dissolved (221, p. 19).

Дар забони англисӣ ифодаи “*the cloud of bewilderment*” истиораи маърифатӣ мебошад, ки онро ба осонӣ бо калимаи “*shadow*” дар маънои асли иваз кардан мумкин аст.

2. **Conduit metaphor** – истиораи таҳвилӣ, воситаҳои алоқа, яъне ин истиора ба истиораи забонзада шабоҳат дорад. Бо вучуди монандиҳо, ин

навъи истиораҳо қолабӣ буда, баъзан вақт таҳвил намеёбанд. Ин истиораро дар забони тоҷикӣ ба осонӣ бо “*истиораи мурда*” иваз қадан мумкин аст, зеро маъноӣ маҷозӣ он дарк карда намешавад:

Ман ҳамон рӯз аз ҳаррӯза зиёдтар чиз хӯрдм, чунки баробари шикам *чашмам ҳам гушна монда буд* (215, с. 59).

Ибораи *чашм гушна мондан* дар ҷумла *истиорае* мебошад, ки киноя аз *майли хӯрдани чизе*, яъне ба маъноӣ аслӣ *хеле гурусна будан* мебошад. Марзи маъноӣ ин истиора “чашмгурусна” (гунаи дигараш “*чашмгушна*”) ба маъноӣ аслӣ, яъне айнан «бо чашмони гурусна» аст ва ба маъноӣ маҷозӣ ифодакунандаи “тамаъкор, ҳарис, ҳасис” мебошад. Ин истиора дар асоси метонимия ба вучуд омада, дар матн маъноӣ махсуси рамзӣ мегирад.

Тибқи истиораи таҳвилӣ, забон фарогири як қатор калима ё ҷумлаҳои мебошад, ки ба худ маъноҳои мушаххас гирифта, онро ба хонанда мерасонанд. Онҳо барои пешниҳоди матлаби муаллиф кумак мерасонанд.

Истиораи таҳвилӣ ба маъноӣ маҷозӣ барои ифодаи касе ё чизе истифода бурда мешавад, ки мол, иттилоот ё ғояҳои интиқол медиҳад. Масалан, дар забони тоҷикӣ шахси таблиғкунанда, яъне суҳанваре, ки тарғиб мекунад (воиз) воизе фаҳмида мешавад, ки *ба мардум паёмҳои илоҳӣ мерасонад*. Ва *ӯ* (воиз) дар ҷумла ҳамчун истиораи таҳвилӣ таҷассум ёфтааст.

Ё мисоли дигар: Маъмурони ҳукумати Бухоро, ки агар амир ба онҳо “*салла биёред!*” *гӯяд*, “*калла меоварданд*”, аз деҳқонон ҳам салла ва ҳам каллашонро гирифта, онҳоро ба пуст қадан даромадаанд (215, с. 122).

Истиораи таҳвилӣ дар забони англисӣ низ интиқоли иттилоот, мол ва ғояҳои ифода мекунад. Ҳамин тавр, дар мисоли зерин “*we would*

commence matters on a different footing” – “*кор ранги дигар мегирифт*” истиора аст.

I thought to myself, ‘If you and I were destined to live always together, cousin, *we would commence matters on a different footing* (221, p. 253).

“*Истиораи таҳвилӣ*”, тасаввуроти маърифатӣ миёни муошират ва раванди ирсол ва қабули маълумот мебошад, дар рушди назарияи забонии истиораи концептуалӣ нақши бориз дорад.

3. **Conventional metaphor** – истиораи муқаррарӣ истиораест, ки дар муоширати ҳамарӯза истифода мешавад. Чунин истиораҳо маълум ва серистеъмол буда, асоси ҳама гуна ифодаи маҷозиро ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки татбиқи истиораи муқарраргардида берун аз матн душвор аст. Ин истиора дар забони тоҷикӣ ҳамчун *истиораи равшан* маълум аст. Масалан, дар забони тоҷикӣ калимаи маҷозии “оташ” чунин маъно дорад: “1. оташ, шуъла, гармӣ; 2. оташи дил, оташи ишқ, оташи хашм, оташи дӯзах” [243, с. 442]:

Ў дар ҳолате, ки *оташи хашми чапмонаш* аз аввали ҳам зиёдтар гардида буд, ба ман нигоҳ карда аз чояш хест (215, с. 63).

Пас, маълум мешавад, ки ман дар *оташи дӯзах* хоҳам сӯхт (215, с.76).

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ ба назар мерасад:

‘To women who please me only by their faces, I am the very devil when I find out they have neither souls nor hearts – when they open to me a perspective of flatness, triviality, and perhaps imbecility, coarseness, and ill-temper: but to the clear eye and eloquent tongue, to *the soul made of fire*, and the character that bends but does not break – at once supple and stable, tractable and consistent I am ever tender and true’ (221, p., 273).

Гарчанде ки дар ҷумлаи мазкур истиораҳои гуногун истифода шудаанд, “*the soul made of fire*” дар ин ҷо истиораи концептуалӣ қорбурд шудааст.

4. **Dead metaphor** – истиораи мурда – истиораҳое, ки, одатан, дар нутқ истифода шуда, дар баъзе мавридҳо фарҳангҳо ҳамчун воситаҳои тасвири бадеӣ сабт мешаванд, ҳамчун истиораҳои забонзада (trite metaphors) ё истиораҳои мурда (dead metaphors) маъмуланд: *e.g. a flight of fancy, floods of tears*. Истиораҳои забонзада баъзан тобиши маъноии нав ба худ касб намуда, дубора дар забон мавриди истифода қарор мегиранд ва маъноии аслии онҳо дар баробари маъноии нав барқарор мешавад. Дар ҳар ду забон ин раванд тавассути муттаҳид сохтани образи асосие, ки истиора ифода менамояд ва, ҳамзамон, истифода намудани калимаҳои иловагӣ сурат мегирад, ки ба калимаи асосӣ робитаи маъноӣ доранд:

I feared my *hopes were too bright to be realized*; and I had *enjoyed so much bliss* lately that I imagined *my fortune had passed its meridian*, and must now decline (221, p. 290).

Дар ин ҷо ифодаи “*my fortune had passed its meridian*” ҳангоми тарҷумаи мукамал ҳамчун “*ситораи ман аллакай гузаштаву ҳоло ғурубаш расида*” маънидод мешавад, ки дар он вожаи “*fortune*” (хушбахтӣ, барор, толеъ) ҳамчун истиора дар алоҳидагӣ қариб эҳсос намешавад.

Чунин навъи истиораҳо *устувор* ё *мукамал* номида мешаванд. Зери мафҳуми “истиораи мурда” истиораҳое фаҳмида мешаванд, ки бинобар сабаби серистеъмол будан муъҷазии худро аз даст додаанд, на ин ки чун истиора ифодаи маҷозии ибтидоии онҳо эҳсос карда намешавад. Аз ин рӯ, тавре зикр гардид, истиораи мурда як навъ истиораест, ки ба далели истифодаи густурда, такрорӣ ва маъмулӣ ва ё бинобар сабаби куҳна шудан симои аслии маъноии худро гум кардааст. Ибораҳои маъмулии забони рӯзмарра мурда ҳисобида мешаванд, дар ҳоле ки истиораҳои хеле нодиртари шоирона зиндаанд. Истиорое, ки зиёд истифода шудааст, возеҳ набуда, дар он муъҷазӣ дигар эҳсос намешавад:

Ятим бо шунидани ин ҳилаҳои шаръии имом аввал *оташин шуда* бошад ҳам, фикре ба хотираш расида худашро ором додааст (215, с. 33).

Ҳарчанд ин истиора барои соҳибзабон ҳам ба маънои маҷозӣ ва ҳам ба маънои асли ҳеле маъмул мебошад, ҳамчун як вожаи одӣ истифода мешавад. Дар забони англисӣ ба ин гурӯҳ истиораҳои мурда ва инчунин, ибораҳои ба мисли *dark and stormy night*”, “*back in the old days*” ва амсоли инҳо дохил мешаванд:

I rose up on my curtainless bed, trembling and quivering; and then the still, *dark night witnessed* the convulsion of despair, and heard *the burst of passion* (221, p. 386).

Истиораи мурдаро ҳамчун воситаҳои адабӣ тавсиф мекунанд, ки бинобар сабаби серистеъмоли ҷаззобият ва муассирии худро гум карда, дар асоси қиёс, забони фасеҳ ва аналогҳо ба вучуд омада, то ҳол дар шуури хонанда тасаввуроти аниқро таҷассум карда метавонанд. Истиораи мурдае, ки дар шуури хонанда образҳоро таҷассум карда наметавонад, ҳамчун *истиораи шахшуда ё таъриҳӣ* маъмул мебошанд. Дар забони тоҷикӣ яке аз истиораҳои маъмул истиораи *ҳамсафари ҳаёт* ва *оила (зан ё шавҳар)* – ин марҳилаи ниҳоии “*шавҳар*” ё “*зан*” аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бархе бар он ақидаанд, ки таъбирот истиораи мурда нестанд, зеро маъноҳои мураккаб доранд. Ҳамин тавр, истиораҳои, ки маънои аслии худро гум кардаанд, ба ду қисмат ҷудо мешаванд: мурда ва зинда.

Истиораи мурда чунон маъмуланд, ки ҳангоми рӯ ба рӯ шудан бо онҳо хонанда ва шунаванда мутавваҷеҳ намешаванд ва ин гуна истиораҳо дар шуури онҳо ягон образро инъикос намекунад ва, ба ин васила, ҳамчун истиораи воқеӣ бетаъсир мемонанд. Бештари воситаҳои адабӣ ва ё таъбирот аз истиора ба вучуд омадаанд, аммо мазмуни маҷозии худро гум карда, ба истилоҳот ё ибораҳои рӯзмарра табдил ёфтаанд: “Оташи баста (тилло), оташи баҳор (лола), оташи бедуд: а)

офтоб; б) шароб” [243, с. 442]. Бо вучуди он ки ин истиораҳо дар нутқи бадеӣ ва гуфтугӯӣ истифода шуда, тобишҳои маҷозии онҳо эҳсос карда намешаванд.

Тавре ки қайд гардид, чунин истиораҳоро “*истиораи забонзада*” ё “*эпифора*” номидан мумкин аст: “дастай дар” – “the handle of a door”, “нули чойник” – “the beak of a teapot”, “пояи курсӣ” – “the leg of a chair”, “дар асаб бозӣ кардан” – “to play on the nerves”, “нишастани офтоб” – “sun setting” ва ғ., ки, асосан, дар нутқи шифоҳӣ пурра истифода намешаванд: “даста, нӯл, поя” ва ғ.

Бояд гуфт, ки онҳо воситаҳои забонӣ маҳсуб ёфта, фасоҳату обуранги ин навъ истиораҳо аз байн рафтаанд. Онҳо ҳамчун воҳидҳои муқаррарии забон истеъмол мегарданд, аз ин рӯ, маъноӣ маҷозии онҳо эҳсос намешавад, яъне дар забон онҳо ба маъноӣ маҷозӣ истифода намешавад, вале байни ин гуна истиораҳо ва маъноӣ маҷозӣ марзи муайянеро муқаррар кардан мумкин нест. Масалан, дар забони тоҷикӣ калимаи “*сар*” маъноӣ “*сарпӯш*”-ро дорад. Яқин аст, ки маъноӣ ин вожа дар натиҷаи ба маъноӣ маҷозӣ истифода гардидани вожаи “*сар*” дар ифода намудани сарпӯши ягон навъи асбоб дар асоси шабоҳати он ба сари одам, аз асоси “*сари одам*” пайдо шудааст. Аммо ин вожаи маҷозии *сар* (сарпӯш) ба номи расмӣ табдил ёфта, ҳамчун истиораи забонзада истифода мешавад:

Дар вақте, ки ман дар *сари самовор* нишаста чойникҳоро бо латта тоза мекардам, як бача аз меҳмонхона баромада пеши ман омад, ки ба ман ҳамқад, аммо аз ман қоктар ва бориктар менамуд ва ӯ дилгирона ба *лаби суфа* нишаста худ ба худ гуфт (215, с. 125).

Ҳарчанд ибораҳои “*сари самовар*” ва “*лаби суфа*” истиора буда, ба воситаҳои тасвири бадеӣ рабте надоранд, зеро фасоҳат ва латофати худро гум кардааст. Бояд ёдовар шуд, ки “*лаби лаъл*” ва “*лаби нӯш*” маъноӣ эмотсионалӣ доранд.

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ мавҷуд аст, зеро калимаи “head” аксар вақт ҳамчун истиора истифода гардида, маънои аслии худро гум мекунад:

One evening, while, with her usual child-like activity, and thoughtless yet not offensive inquisitiveness, she was rummaging the cupboard and the table-drawer of my little kitchen, she discovered first two French books, a volume of Schiller, a German grammar and dictionary, and then my drawing-materials and some sketches, including *a pencil-head of a pretty little cherub-like girl*, one of my scholars, and sundry views from nature, taken in the Vale of Morton and on the surrounding moors (221, p. 388).

Дар ин ҷумлаҳо маънои аслии калимаи “head” чун “сар” гум шуда, ба сифати истиора истифода шудааст.

5. **Extended metaphor** – истиораи равшан – истиорае мебошад, ки дар асоси тасаввуроти гуногуни ба ҳам монанд сохта шудааст, яъне дар ин навъи истиора қисми зиёди маълумот ва ё ҳуди маълумот дар умум интиқол дода мешавад. “Якчанд истиораҳо ҳангоми якҷоя шудан як тимсоли устувори бадеӣ – истиораи васеъро ба вучуд меоранд. Аз ин рӯ, истиора, аксар вақт асоси эҷоди тасвирҳо-рамзҳо мегардад” [24, с. 179]:

Усто амак бо ин сухани худ ҳуди Азизхоҷаро *девона* гуфта буд ва инчунин, дигар *эшонҳои девонахони он деҳаро низ санг зада буд* (215, с. 46).

Ин истиора дар ҳар ду забон хеле зиёд истифода шуда, дорон якчанд шаклҳо мебошад ва ин мутобиқатҳо дар забони тарҷума ҳифз мегарданд:

Bertha Mason is *mad*; and she came of *a mad family, idiots and maniacs through three generations* (221, p. 306).

Истифодаи истиораҳои равшан дар бештар мавридҳо ба истифода гардидани дигар истиораҳои нави аз ҷиҳати маъно ба истиораи аввал алоқаманд мусоидат менамояд ва ин навоарӣ яке аз хусусиятҳои асосии

истиора ба шумор меравад. Онҳо диққати нависандаро ба калима ҳамчун усули эмотсионалӣ ва возеҳи услубӣ дар нутқи бадеӣ ҷалб мекунад.

6. **New metaphor** – истиораи муаллифӣ. Дар доираи ин таҳқиқ истиораи муаллифӣ (бадеӣ) ҳамчун маҷози фасеҳ фаҳмида мешавад, ки барои дар асари бадеӣ иҷрои вазифаи эстетикӣ, на номинативӣ истифода шуда, ба гузариши номи як ашё ба ашёи дигар вобаста ба монандии онҳо асос ёфтааст. Дар забони тоҷикӣ ин истиора бештар бо истиораи *табъия* (*истиораи истеъдодӣ*) ифода меёбад.

...гӯё бахти баланд ба ман мегуфт, ки «эй, бар сарат *офтоб омад*, бархез». Ман фармони *бахти баландро рад накарда*, беихтиёр аз ҷоям ҷафта хестам ва дар рӯ ба рӯи ӯ рост истодам (215, с. 245).

Now *his eye shone, still watchful, and yet wild beneath* (221, p. 303)!

Истиораи муаллифиро истиораи манзум низ номидан мумкин аст, ки ҳадафи ниҳони тафаккури мифологӣ таъсири шахсияти воқеиро тавассути эҷоди эмотсионалии инсон тасдиқ мекунад.

Мусаллам аст, ки ҳангоми баррасии истиораҳои манзум забон воситаи ташаккули истиораҳои нав маҳсуб меёбад, ки ба муаллиф вобастагӣ дорад.

Дар асоси ин метавон гуфт, ки истиора як навъ санъати бадеӣ буда, дар инъикоси ҷаҳонбинии муаллиф (*new metaphor*) нақши муҳим дорад ва хусусиятҳои хоси миллиро таҷассум менамояд. “Тасвири ҷаҳоне, ки дар забон ифода ёфтааст, тасвири забони ҷаҳон номида мешавад. Омӯзиши он яке аз роҳҳои бозғимоди дарки ҳувият мебошад” [173, с. 147].

Ақидае, ки “истиора танҳо хоси забон аст ва метавонад танҳо воқеиятро тавсиф кунад. Вай аз нуқтаи назари воқеият ҳамчун падидаи зоҳирӣ, ки ба тарзи дарки ҷаҳон аз тарафи инсон вобастагӣ надорад, ба вуҷуд меояд, яъне омӯзиши воқеият танҳо як омӯзиши физикӣ мебошад”

[282] аз нуқтаи назари мо он қадар муносиб нест, аз ин рӯ, мо ин ақидаро ҷонибдорӣ карда наметавонем, зеро истиора на танҳо хоси забон, балки хоси тафаккур низ мебошад. Ҳамин тавр, истиора қонуниятҳои тасвири ҷаҳони муаллиф, яъне на ҳодисаи воқеӣ, балки як падидаи образнок буда, амалӣ шудани он ба ҳуди муаллиф вобаста аст.

7. **Ontological metaphor** – истиораи тазкиравӣ истиораеаст, ки дар он мафҳуми абстрактӣ, масалан, эҳсос ё ғоя ҳамчун чизи мушаххас, моддӣ зоҳир мешавад, яъне ин воситаест, ки “роҳҳои баррасии рӯйдодҳо, амалҳо, эҳсосот, ғояҳо ва ғайраро ҳамчун моҳият ва ҷавҳар” муқаррар мекунад”. Ин истиора дар забони тоҷикӣ чун истиораи мучаррада (истиораи танҳой, ғайримоддӣ) маъмул аст:

Шеър ҳам монанди илм як шамшер аст, агар бо шамшер одами бадро — душманро кушӣ, хуб аст, аммо агар бо шамшер ягон одами одӣ кушта шавад, хуни ноҳақ мешавад, кушандаро куштан лозим меояд (215, с. 93).

Дар ин ҷумла истиораи тазкиравӣ мавҷуд аст, зеро ифода дар таҳлили маъноии “*шеър – шамшер аст*” вожаи “шеър” эҳсосот буда, ҳамчун ашёи моддӣ “шамшер” пайдо мешавад.

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад:

We all must die one day, and the illness which is removing me is not painful; it is gentle and gradual: *my mind is at rest* (221, p. 85).

Қисми ҷумлаи “*my mind is at rest*” як истиораи тазкиравӣ аст, аммо дар он падидаи мафҳумӣ ҳамчун маъно ифода шудааст.

Истиораи тазкиравӣ яке аз се категорияи ба ҳам мувофиқи истиораҳои концептуалӣ мебошад, ки аз ҷониби Чорч Лакофф ва Марк Чонсон, дар асари “Истиораҳои, ки тавассути онҳо мо зиндагӣ мекунем” [92] таҳқиқ шудааст. Ду категорияи дигар *истиораи сохторӣ* ва *истиораи самтӣ* мебошанд. Мувофиқи ақидаи Лакофф ва Чонсон истиораҳои самтӣ “дар тафаккури мо табиӣ ва эътимоднок буда, барои амалӣ

гардонидани ҳадафҳои гуногун хидмат мекунад ва навъҳои гуногуни истиораҳо ҳадафҳои мухталифро инъикос мекунад. Масалан, таҷрибаи шахсро оид ба падидаи болоравии нархҳо маҷозан ҳамчун ҷавҳари соҳибхитӣ бо исми “inflation” – “беқурбшавии пул” тасаввур кардан мумкин аст, ки имкони ба таҷриба муроҷиат карданро ҳангоми дар бораи беқурбшавии пул сухан гуфтан, фароҳам меорад” [92, с. 49]. Воқеан, ба гуфтаи онҳо, истиораҳои тазкиравӣ аз ҷумлаи истиораҳои асосӣ барои фаҳмидани тафаккури мо хос мебошанд.

Умуман, истиораҳои тазкиравӣ имкони муайян намудани сохтори возеҳтарро дар он ҷойе, ки сохтор кам ё тамоман нест, фароҳам меорад. Аксар вақт тавсиф ҳамчун шакли истиораи тазкиравӣ фаҳмида мешавад. Ҳангоми тавсиф, сифатҳои инсонӣ ба мавҷудоти ғайриинсонӣ, ашё ва падидаҳо нисбат дода мешавад. Ин навъи истиора дар адабиёт ва нутқи гуфтугӯӣ маъмул буда, фаровон истифода мешаванд:

Афсӯс, ки ҳамин *қашшоқии сабилмонда* ба ман *имкон надод* (215, с. 71).

Ин *сабилмондаи “хоҷагӣ”* бисёр касонро *аҳмақ кардааст*. Ман касонро ёд дорам, ки *“хоҷагӣ”* онҳоро аз Сайид Акбар ҳам зиёдтар *аҳмақ кардааст*, – гуфт ва ба тарзи мисол як ёддошти худро нақл намуд (215, с. 106).

Ин ду ҷумла шаҳодат аз он медиҳанд, ки ин ибораҳо *“қашшоқии сабилмонда”*, *“сабилмондаи хоҷагӣ”* истиораҳои тазкиравӣ буда, дар онҳо сифатҳои инсонӣ ба мавҷудоти ғайриинсонӣ нисбат дода шудаанд ва чун *“имкон надод”* ва *“аҳмақ кардааст”* эътибор доранд.

Ҳолати мазкурро дар ҷумлаҳои зерини забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар он *“Life was yet in my possession”* ва *“Life appears”* истиораҳои тазкиравӣ мебошанд:

Life, however, was yet in my possession, with all its requirements, and pains, and responsibilities (221, p. 324).

Life appears to me too short to be spent in nursing animosity or registering wrongs (221, p. 61).

8. **Oriental metaphor** – истиораи фазой-самтӣ – истиорае мебошад, ки ба низоми мафҳумҳо дохил мешавад ва аз рӯйи намунаи низоми дигар ташкил карда шуда, ба мафҳум муносибати фазой мебахшад. Истиораи самтӣ истиораест, ки робитаи мутақобиларо дар доираи фазоии забони англисӣ таҷассум менамояд, ба мисли “up” or “down”, “in” or “out”, “left,” or “right”, “on” or “off”, “deep” or “shallow”, “central” or “peripheral”, “front,” or “back”: *Speak up*, please (марҳамат, гап занед); *Keep your voice down*, please (илтимос, хомӯш бошед); *He fell ill* (вай бемор аст); *Nick rose from the dead* (Ник аз мурдан раҳо ёфт); *Wake up* (бедор шавед); *I'm on the top of the situation* (нӯги калоба дар дасти ман аст – воҳиди фразеологӣ) ва ғайра.

Истиораҳои самтӣ фаҳмиши рӯзмарраи ҷойгиршавии фазоиро барои интиқоли иттилооти муфид, махсусан, дар бораи паймоиш, миқдор ва афзалият истифода мебаранд, яъне дар истиораҳои самтӣ калимаву ибораҳои маъмулии забон дар ифода намудани самту фазо мавриди истеъмоли қарор мегиранд:

I passed up the street, looking as I *went at all the houses to the right hand and to the left* (221, p. 344).

Самти “upward” – боло одатан тасаввуроти мусбат ва самти “downward” – поён тасаввуроти манфиро дар шуури одамон инъикос менамояд: *feel up* – худро хуб эҳсос кардан ва *feel down* – худро бад ҳис кардан.

Истиораи самтӣ, ки тобиши баланди фарҳангӣ дошта, аз маҷмуи унсурҳои дохилие иборат аст, ки бевосита аз таҷрибаи ҷисмонии мо бармеояд. Дар забони англисӣ истиораҳои самтии “upward” ва “downward” метавонанд дар ҳолатҳои истифода шаванд, ки ҳам унсурҳои

чисмонӣ ва ҳам фарҳангиро дар бар мегиранд. Ҳолати мазкур дар ҷумлаи зер баръало намудор мешавад:

‘Missis had been out of health herself for some time: she had got very stout, but was not strong with it; and the loss of money and fear of poverty were quite breaking her down (221, p. 232).

Дар ин ҷо, вазъияти шахс бо “down” алоқаманд аст, ки қисман бо истиораи умумии “breaking down” вобастагӣ дорад, зеро вақте ки мо мушкилот надорем, мо хурсанд мешавем ва вақте ки чизеро аз даст медиҳем, руҳафтада мешавем.

“Чунин истиораҳои самтӣ худсарона пайдо намешаванд. Онҳо ба таҷрибаи ҷисмонӣ ва фарҳангии мо асос ёфтаанд. Гарчанде ки мафҳумҳои мухталифи “боло – поён”, “дарун – берун” ва ғ. аслан, ҷисмонӣ ҳастанд, истиораҳои самтиё, ки дар асоси онҳо пайдо шудаанд, дорои вижагиҳои фарҳангӣ буда, вобаста ба фарҳангу тамаддун тобишҳои гуногуни маъноӣ пайдо менамоянд. Масалан, дар баъзе фарҳангҳо мафҳуми “оянда” дар пеш аст, дар баъзеи дигар бошад, он дар паси мо аст” [221, с. 35], яъне баъзе истиораҳои самтӣ сарчашмаҳои фарҳангӣ доранд. Новобаста аз он, таҷрибае, ки истиораи самтӣ бар он асос ёфтааст, таҷрибаи бевоситаи ҷисмонӣ ё таҷрибаи иҷтимоӣ, сохтори истиоравӣ дар ҳамаи онҳо як хел аст. Танҳо як мафҳуми амудӣ – “ур” вучуд дорад ва мо онро таври гуногун вобаста ба таҷрибае истифода мебарем, ки асоси истиора мебошад. Дар забони тоҷикӣ вай ҳамчун истиораи равшан ифода шудааст, ки дар боло ба пуррагӣ онро таҳқиқ кардем.

Барои мисол:

...гӯё *бахти баланд* ба ман *мегуфт*, ки “эй, бар сарат *офтоб омад*, бархез” (215, с. 245).

Дар ин мисол “бахти баланд мегуфт” ва “офтоб омад” истиора буда, ки маънои хушбахтиро ифода мекунад ва дар ин ҷо вазъи инсон,

яъне хушбахтии ӯ бо “*баланд*” алоқаманд аст, ки қисман аз истиораи умумии “*бахти баланд*” сарчашма гирифтааст.

9. **Structural metaphor** – истиораи сохторӣ – дар ин навъи истиора дар асоси мафҳуми дигар аз рӯи сохтор ба таври маҷозӣ тартиб дода мешавад. Муайян намудани маънои маҷозии истиораи мазкур душвор мебошад, зеро дар аввал чунин менамояд, ки истиора ҳамчун мафҳуми маъмулӣ, бидуни тобишҳои маҷозӣ ифода мешавад. “Истиораи сохторӣ офаридани як объект ё таҷрибаро аз рӯи категорияҳои шабеҳи навъи дигар дар назар дорад, аммо дар ҳар ду ҳолат таҷрибаи як хел истифода мешаванд (масалан, *қисмҳо*, *марҳилаҳо*, *нақшаҳо* ва ғайра)” [92, с. 203].

Он истиораи воқеиро дар забони тоҷикӣ иваз карда, хусусияти ҳаҷвӣ дорад:

Модарам *нӯги каловаи чигилшудай аҳволи падарамро ёфта буд* (215, с. 51).

Дар ин ҷумла ибораи “*сари калоба (-и корро) ёфтан*” маънои маҷозӣ дошта, барои ифодаи чунин ҳолатҳо “*роҳи ҳалли масъалае, мушкилиеро ёфтан*” [251, с. 44] истифода мешавад.

Ин ибора аллакай ҷузъи таркиби нутқ арзёбӣ мегардад, зеро мафҳуми “нӯги калобаи чигилшударо ёфтан” шакли маҷозии мафҳуми “масъаларо ҳал карда” ва “душвориро бартараф намудан” маҳсуб меёбад.

Дар истиораҳо сохторӣ мафҳуми мураккаби хусусияти абстракцидошта, тавассути мафҳуми мушаххастар ифода меёбад, яъне тавассути истиораҳои сохторӣ (ба монанди *rational argument is war*/бахси оқилон ҷанг аст) мафҳумҳои абстрактӣ бо роҳи сода ва одӣ дарк карда мешаванд.

Асоси истиораҳои тазкиравӣ ва сохториро танҳо ба як падида, яъне дарки мафҳуми абстрактӣ ба воситаи мафҳуми мушаххас ташкил медиҳад. Бо вучуди ин умумият, миёни ин ду навъи истиора фарқият

вучуд дорад. “Истиораҳои сохторӣ, ба мисли самтӣ ва тазкиравӣ, аз таносуби бонизоми падидаҳои дар таҷрибаи мо сабтшуда сарсашма мегиранд” [282].

Барои исботи гуфтаҳои боло ҷумлаҳои англисиро таҳлил менамоем:

‘*This life,*’ said I at last, ‘*is hell: this is the air* – those are the *sounds of the bottomless pit* (221, p. 324)!

Ҳардуи ин истиораҳо дар ин ҷумла ба таҷрибаи мо дар бораи муносибат бо аломатҳои абстрактӣ асос ёфтаанд. Ҳар ду аз нуқтаи назари истифодаи мувофиқи онҳо баррасӣ карда мешаванд. “*Ҳаёт*” ва “*ҳаво*” метавонанд барои ифодаи фаъолияти инсон ва “*чаҳаннам*” ҳамчун вожаи динии “*дӯзах*” (*hell*) истифода мешаванд. Ин калимаҳо падидаҳои абстрактӣ мебошанд. Дар ҳар ду ҳолат, шумораи мафҳумҳои абстрактиро муайян кардан мумкин аст, ки онҳо ҳамчун ашёи мушаххас на моддӣ зоҳир мешаванд, ки эҳсосоти инсониро таъмин мекунанд:

‘*My first view of it shall be in front*’ (221, p. 446).

What a hot and strong grasp he had! and how like quarried marble was his *pale, firm, massive front* at this moment (221, p. 303)!

Масалан, дар ин ду ҷумла вожаи “*front*” дар асл ба ду маънои гуногун истифода шудааст. Дар ҷумлаи аввал ин вожа маънои асли дорад, зеро он истиораи забонӣ аст. Дар ҷумлаи дуюм дорои маънои маҷозӣ буда, монандии он дар забони тоҷикӣ “пур аз оташи исён” мебошад. Воқеан, вожаи “*front*” дар луғат ба маънои асли ҳамчун “пеш, тарафи пеш, намо, рӯй, сафи якҷаторои аскарон ва ғайра” омадааст, аммо ҳамчун истиора “оташи исён” бар ивази вожаи “*front*” истеъмол мегардад. Он ҳамчун истиора ифодагари “ғазаб, кина, бадхашмӣ” мебошад, ҳарчанд мафҳуми таҳтуллафзӣ ё аслии “оташи исён” нест. Ин маънои онро надорад, ки дар ин маврид оташ ё исён ширкат варзидаанд.

10. **Mixed metaphor** – истиораи омехта. Гарчанде дар баъзе мавридҳо истиора дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад, фасоҳати он бо тобиши манфӣ ва мусбат боқӣ мемонад:

Акнун *ин на одам мешавад, на мулло*, рафта-рафта **хар** мешавад (221, с. 45).

Ин мисол пурра истиора буда, маъноӣ маҷозӣ дорад. Дар ҷумлаи ибораи “одам намешавад” ифодакунандаи *рафтори шахс* буда, дар шаклҳои мусбат ва манфӣ истеъмом мешавад: *одам мешавад ё одам намешавад*. Дар ифодаҳои зиштӣ дағал ба ҷойи калимаи “одам” калимаи “хар”, яъне “беодоб” истифода мешавад. Дар луғат маънии онро “якрав”, яъне “якрав ба мисли хар, якрав ва мутақаббир” додааст. Хар ҳамону полонаш дигар” [245, с. 113].

Дар забони англисӣ ин истиора дар шакли зерин истифода мешавад:

Don't like to be a lucky dog (шахси батолё); Snake in the grass (хиёнаткор) ва ғ.

I believe she was envious; and now she and her sister lead a cat and dog life together, they are always quarrelling (221, р. 95).

Одатан, ин истиора ҳамчун *душман* ва *зиндагии хушуматомез* истифода мешавад, аммо дар забони тоҷикӣ монандии он дар шакли ташбеҳ ба назар мерасад: *мисли сағу гурба*.

Роҷеъ ба таснифоти истиораҳо якҷанд нуқтаи назари илмӣ мавҷуд аст. Дар “Ғиёс-ул-луғот” он ба 7 гурӯҳ тақсим шудаанд: “Истиораи билкиноя” ё “истиораи муканнӣ” (истиораи изофӣ ё истиораи киноягӣ), “истиораи аслия” (истиораи асосӣ), “истиораи табаия/ табъия” (истиораи истеъдодӣ), “истиораи мутлақа” (истиораи комил), “истиораи муҷаррада” (ғайримоддӣ), “истиораи мурашшаҳа” (таршеҳия), “истиораи таҳйилия” (истиораи хаёли, тасаввурӣ) [231, с. 61], ки аз забони арабӣ сарчашма гирифтаанд.

Профессор У. Тоиров дар китоби “Донишномаи илми бадеъ” навъҳои истиораро чунин муайян кардааст: “Истиораи аслия” (равшан), “истиораи билкиноя” (киноядор), “истиораи вифоқия” (мувофиқатӣ, иттифоқӣ), “истиораи ғариб” (нодир, ачиб), “истиораи изофӣ” (зиёд кардан, нисбат додани чизе ба чизе ё касе), “истиораи инодия” (саркашӣ, гарданкашӣ, густохӣ), “истиораи инодӣ” (саркашӣ, гарданкашӣ, густохӣ), “истиораи киноят” (киноя), “истиораи қариб” (наздик), “истиораи макния” (киноядор), “истиораи мутлақа” (комилшуда), “истиораи мурашшаҳа” (ороста, парварда), “истиораи мусарраҳа” (равшану ошкор кардашуда), “истиораи мутлақа” (комилан, тамоман), “истиораи муҳаққақа” (собитшуда, таҳқиқшуда), “истиораи мучаррада” (танҳой, ғайримоддӣ), “истиораи табъия” (исеъдодӣ), “истиораи тамлеҳӣ” (намакӣ), “истиораи тамсилӣ” (масал овардан, монандӣ), “истиораи таршеҳия” (мурашшаҳа), “истиораи тасреҳӣ” (ошкор карданӣ, баён карданӣ), “истиораи тахайюлӣ” (хаёлӣ, тасаввурӣ), “истиораи таҳйилӣ” (хаёлӣ, тасаввурӣ), “истиораи таҳкимӣ” (амрӣ, фармонӣ), “истиораи таҳқиқия” (хақиқӣ), “истиораи таҳқиқӣ” (таҳқиқшуда, тафтишшуда)” [175, с. 154-157].

Асоси истиораро, одатан, муқоисаҳои ғайричашмдошт ташкил медиҳанд, ки ба он ифодаи хос ва муъҷазӣ мебахшад.

Илова бар ин, дигар намудҳои истиора низ вучуд доранд, ба монанди:

1. **Истиораи халқӣ-назмӣ, доимӣ ва ташбеҳӣ** – ин навъи истиораи серистеъмолтарин буда, аз тарафи муаллиф ва хонанда ба осонӣ ҳис карда мешавад, зеро он маъмул набуда, истиораи навъҷодшуда мебошад: офтобаки ман – (зани дӯстдошта, маҳбуба), булбули гӯё – (шахси нотик), рӯбоҳи зирак – (шахси маккор), мусичаи бегуноҳ – (шахси бегуноҳ).

Моҳ баланд мешуд, аммо аз *офтоби ман* ханӯз дарак набуд (215, с. 244).

Дар забони англисӣ дар ин мавридҳо бештар истиораҳои “my love” – ишқи ман, “my life” – ҳаёти ман, “my hope” – умеди ман ва “my angel” – фариштаи ман зиёд истеъмол шуда, дар забони тоҷикӣ монандӣ доранд.

‘Oh, Jane! *my hope – my love – my life*’ (221, p. 336)!

Be advised, *my angel girl* – and – ‘Show her into the library, of course,’ cut in the ‘*angel girl*’ (221, p. 203).

2. **Истиораҳои фардӣ-муаллифӣ** аз ҷониби муаллифон барои ифодаи ҳолатҳои мушаххас дар нутқ офарида шуда, маънои онҳо хеле рангоранг, равшан ва обуранги тоза доранд, зеро имкони офаридани онҳо беканор аст [282]. Аз ин ҷо бармеояд, ки манзараҳои пуробуранг тавассути истиораҳо нисбат ба дигар навъҳои маҷоз бештар ифода меёбанд. Ин истиора ба истиораи муаллифӣ хеле шабоҳат дошта, онро бо истиораи бадеӣ иваз кардан мумкин аст, зеро дар ин ҷо муаллиф метавонад аз воситаҳои муродифии забон ба мисли истиораҳои истифода намояд, ки дар луғат маънои маҷозии онҳо нишон дода шудааст.

Баъд аз дақиқае моҳ *ранги лаъличаи нукрагини дурахшонро* пайдо кард (215, с. 244).

Дар ҷумлаи тоҷикӣ ифодаи “*моҳ ранги лаъличаи нукрагини дурахшонро пайдо кард*” истиораи дохили ташбеҳест, ки худи муаллиф эҷод кардааст. Чунин истиора дар фарҳанг ё дигар асарҳои бадеӣ шояд пайдо карда нашавад, зеро ин истиораи бевоситаи худи муаллиф аст.

‘You are *a beauty in my eyes, and a beauty just after the desire of my heart, — delicate and aerial*’ [221, p. 270].

Истораи англисии “*delicate and aerial*” бешубҳа истиораи фардӣ-муаллифӣ аст, зеро дар он тобиши нави маъноӣ зоҳир меёбад, ки онро дар дигар асарҳо ба маънои дигар пайдо кардан мумкин аст.

3. **Истораи тасодуфӣ** – истиораест, ки дар мафҳумҳои таркибии он тамоман бо ҳам алоқаманд нестанд:

Дар тарафи дигари пойгаҳ, дар *мағзи девори хучра* мӯрӣ ва оташдони ошпазӣ буд, ки дар зераш як чуқурии ҳезумдон ҳам дошт (215, с.150).

Дар ҷумлаи тоҷикӣ ифодаи “мағзи девор” истиораест, ки маъноҳояш аз ҳамдигар дур буда, миёни онҳо алоқамандие дида намешавад.

Мисоли дигар:

Чашмонаш аз *оташи ғзаб* медурахшиданд, лабонаш монанди варачагирифтагон меларзиданд, пӯстҳои рӯй ва атрофи чашмонаш мепариданд (215, с. 63).

Дар ин ҷумла “*оташи ғзаб*” истиораи тасодуфӣ буда, дар он “оташ” ва “ғзаб” ба ҳам наздик нестанд.

Хулоса, истифодаи истиора, хусусан, истиораҳои забонӣ ва бадеӣ барои татбиқи принципи ифоданокӣ, эстетикӣ, муоширатӣ, чаззобӣ ва латофату фасоҳати баён муҳим арзёбӣ мегарданд. Бо истифода аз онҳо муаллиф кӯшиш мекунад, ки диққати хонандаро ба мазмуни матн ҷалб намояд.

3.2. Роҳҳои ифодаи ташбеҳ дар забонҳои мавриди назар

Асоси матнҳои бадеиро образ ташкил медиҳад ва аз ҳамин нуқтаи назар дар ҳамаи забонҳо роҳу воситаҳои мухталифи интиқоли образҳои бадеӣ мавҷуд аст. Чунин санъатҳои бадеӣ аз воҳидҳои луғавӣ, дастурӣ, услубӣ, фразеологӣ ва ба ин монанд иборат буда, дар байни онҳо ташбеҳ серистеъмол мебошад. “Ташбеҳ ба маънои маҳдуд муайянкунандаи саҳеҳ буда, ба вазифаи тасвири бадеии ашё, тафсири эмотсионалӣ ва образии он тобеъ аст. Нақши таърифҳои муассир дар нутқи бадеӣ, махсусан, нутқи шоирона бориз аст” [114].

Аз ин рӯ, яке аз воситаҳои пуртаъсири баёни муносибати эмотсионалии нависанда ва ё нотиқ ташбеҳ ба ҳисоб меравад. Ташбеҳ

санъати бадеӣ ҳисобида мешавад. Бархе аз муҳаққиқони ин соҳа муътақиданд, ки он метавонад фазои баҳодиҳии воқеиро ба вучуд биёрад, аммо дар асл ташбеҳ муносибати шахсии нависандаро ифода намуда, муносибати ўро ба воқеият то ин ё он дараҷа нишон медиҳад, яъне “иборат аст аз монанд кардани чизе ба чизе дар васфе” [17, с. 149].

Ташбеҳ маҷозест, ки маъноӣ эмотсионалӣ ва мантиқиро дар як калима, ибора ё ҳатто як ҷумла муттаҳид месозад ва барои тавсифи ашё, муроҷиат ба хонанда истифода шуда, аксар вақт хусусият ё аломатҳои муайянро ба ашё бо мақсади дарки шахсӣ ва баҳодиҳии онҳо нисбат медиҳад. Ин нуқтаи назарро П. Шкляев ва Л. Бей ҷонибдорӣ мекунанд, ки онро чунин таҳлил намудаанд: “Масалан, сифатҳои ибораҳои white snow – “барфи сафед”, blue skies – “осмони кабуд”, round table – “мизи мудаввар” муайянкунандаҳои мантиқӣ мебошанд. Онҳо ба он аломатҳои ашё ишора мекунанд, ки маъмул буда, далел ҳисобида мешаванд. Сифатҳои ибораҳои “wild wind” – “шамоли сахт”, “destructive charms” – “ҷодуи ҳалокатовар”, “radiant maiden” – “духтари дилкаш” ба аломати муайяни ашё ишора мекунанд, ки хоси он аст. Ба ибораи дигар, ташбеҳ маълумоти иловагиро дар бораи ашё медиҳад” [283]. Ба ақидаи Л.Б. Бей “Ташбеҳ таърифи бадеӣ аст, ки хусусияти муҳимтарини ашё ё падидаро таъкид мекунад. Ташбеҳ ягон ҷанба ё хосияти падидаро танҳо дар якҷоягӣ бо калимаи муайян тавсиф мекунад, ки маъноӣ худро ба он интиқол медиҳад ва, ба ин васила, тасвири онро афзун мекунад. Ташбеҳ набояд бо муайянкунандаи мантиқӣ омехта карда шавад” [24, с. 179].

Асоси пайдоиши ташбеҳ аз давраҳои қадим маншаъ мегирад, яъне дар осори мифологӣ даврони қадим ташбеҳҳо ба таври фаровон мавриди истифода қарор дода мешуданд.

Бояд гуфт, ки дар луғати тоҷикӣ-русӣ мафҳуми “ташбеҳ” чунин маънидод шудааст: “1. монандӣ, шабоҳат; 2. адаб. аллегория, муқоиса кардан, монанд кардан, мушобеҳ сохтан” [243, с. 596]. Агар дар фарҳанги

мазкур маънии вожа дуруст дода шуда бошад ҳам, вале истилоҳи адабӣ дар он ба таври дақиқ ифода наёфтааст, зеро ташбеҳ ба қиёс хеле монанд аст, вале тарзу услуби ифодаи онҳо гуногун аст. Аллегория дар забони тоҷикӣ на ташбеҳ, балки санъати дигар “киноя” мебошад, ки маънои тамоман дигар дорад. Ифодаи мазкур дар “Донишномаи бадеъ”-и У. Тоиров чун “ташбеҳ – монанд кардан” [175, с. 582], на “муқоиса кардан” зикр ёфтааст. Дар он дарҷ гардидааст, ки ташбеҳ “дар илми бадеъи классикии форс-тоҷик яке аз санъатҳои бадеъии назму наср аст. Адибон, яъне шоирону нависандагон ба хотири барҷаста ифода кардани фикр чизеро бо чизе муқоиса менамоянд. Ҳангоми муқоиса ҳатман сифати муштаракӣ ҳар ду чиз ба назар гирифта мешавад. Барои ҳамин, ташбеҳ ҳамеша ду тарафи муқоиса дорад. Ин ду тарафи монандиро “мушаббаҳ” ва “мушаббаҳунбиҳӣ” ё “монандшаванда ва монандкунанда” гуфтаанд. Шакли осонтару муносибтари истилоҳ ҳамин “монанд ва монанда” мебошад [175, с. 582-583]. Дар луғати русӣ-тоҷикӣ “эпитет” (ташбеҳ) ҳамчун “1. адаб. тавсиф, ташбеҳ; истехзо, тамасхур, лақаб, таҳаллус, ном” [224, с. 1234] муайян шудааст, ки хилофи луғати тоҷикӣ-русӣ мебошад. Мо ба маънои ин луғат така мекунем, зеро “эпитет” – “ташбеҳ” аст. Ба гуфтаи Л.П. Велчева ташбеҳ “тавсифи бадеии ашё мебошад, ки аломатҳои хосро таъкид намуда, онро муассир мекунад” ва қиёс бошад, “маҷозест, ки аз ташбеҳ додани як предмет ба дигараш дар асоси аломати умумӣ, шарҳ додани як предмет ё ҳодиса бо ёрии дигаре” [33, с. 35] иборат аст. Ҳамин тавр, дар забони англисӣ мисли забони русӣ “*epithet*” (эпитет) – “ташбеҳ” ва “*simile*” (сравнение)-ро “қиёс” менамоянд.

Дар китоби “Ғиёс-ул-луғот” ташбеҳ ба таври зайл ба қор рафтааст: “Ташбеҳ ба лафзи *додан* ва *кардан* мустаъмал аст” [232, с. 195].

Маънои ташбеҳ дар луғат монанд кардан буда, муқоиса кардани ашё бо ашёи дигар дар асоси аломатҳои муштаракӣ байни онҳо иборат аст. Дар илми мантиқ муқоисаи байни ашёро аз рӯи шабоҳат

меомӯзанд. Аз ин сабаб мантиқшиносон ташбеҳро қиёси шоирона номидаанд. Барои ифодаи ин маъноҳо вожаҳои монандшаванда, монандкунанда ва монандро низ истифода мебаранд. Ҳамин тавр, “ташбеҳ аз инҳо таркиб ёфтааст: 1. Монанд; 2. Монанда; 3. Вачҳи монандӣ; 4. Адоти монандӣ: Масалан, абруи маҳбуба монанди камон хамида аст. Абруи маҳбуба – монанд, камон – монанда, хамида – вачҳи ташбеҳ ва монанд – адоти ташбеҳ аст” [191, с.74].

Бояд гуфт, ки дар баъзе мавридҳо саволе ба миён меояд, ки оё ҳамаи ашё ва ҳодисаҳо ташбеҳ шуда метавонанд? “Не, зеро он чизе, ки муқоиса ё монанд карда мешавад, набояд аз рӯйи намуд ё сифат монанд бошад, яъне ташбеҳ чизеро ба тасвир, ба зиндагӣ, ба сифате чун ҳаракат, ранг ва амсоли он мубаддал кардан аст” [115, с. 38].

Ташбеҳ яке аз санъатҳои бадеии ҷолиб ба шумор рафта, барои сохтани образ нақши бориз ва муассир мебозад ва дар матнҳои илмӣ кам истифода бурда мешавад. “Ташбеҳ монанд кардан аст. Нависанда барои равшантар тасвир кардани чизе гоҳе ягон хусусияти онро ба ягон хусусияти чизи дигар монанд мекунад. Вале дар миёни монандшаванда ва монандкунанда аз рӯйи сифат, ё хусусият, ё кирдору атвор аз ягон ҷиҳат бояд як навъ монандие мавҷуд бошад. Ташбеҳ дар роҳи барҷаста, равшан ва зебо ифода намудани ягон лавҳаи бадеӣ хизмат мекунад. Касе ва ё чизе монанд карда мешавад, **монандшаванда** ё **ташбеҳшаванда** ном дорад. Касе ва ё чизе, ки монандшавандаро ба худ монанд кардааст, **монандкунанда** ё **ташбеҳкунанда** номида мешавад” [70, с. 62]. Муаллифони мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ташбеҳро бо мақсади он истифода менамоянд, ки бояд хонанда ба ин масъала дастрасӣ дошта бошад. **Ташбеҳ (Эпитет)** (аз калимаи юнонии қадим ἐπίθετον, *таҳтул.*: – “замимашуда”) таърифи калимаест, ки ба фасоҳат, возеҳӣ ва зебоии талаффузи он таъсир мерасонад. Ин воситаи адабӣ метавонад барои тавсифи шахс, макон, ҳодиса ва ғайра истифода шавад. Дар баъзе

сарчашмаҳо ин мафҳумро мухтасар муайянкунандаи бадеӣ (сифат) меноманд, зеро он бо сифат (тӯйи заррин – golden wedding; оби зулол – fresh water; ҳаёли ботил – sick imagination) дар таркиби ҷумла ифода меёбад, яъне, одатан, ташбеҳ дар ҷумла аз нуқтаи назари сохти дастурӣ, яъне наҳв ҳамчун муайянкунанда ва дар сарф ҳамчун сифат истифода мешавад. Бархе аз олимони ташбеҳро ҳамчун навъи маҷоз – воситаи алоҳидаи тасвири бадеӣ муайян намуда, баъзеи дигар онро ҳамчун воситаҳои баён медонанд. Дар энциклопедияи адабии истилоҳот ва мафҳум ҳамчун “асбоби бадеӣ ва услубӣ: таърифи образнок” тавсиф шудааст [227, с. 1235]. Ин маъно аз назарияи адабиёт ҳамчун “воситаи ороиши сухани шоирона ва муассир” сарчашма мегирад, аммо ин падида, яъне ташбеҳ дар тамоми воситаҳои бадеӣ ифода меёбад, ки барои ороиши сухан корбаст мешавад.

Ҳамин тавр, тибқи ақидаи В.М. Жирмунский: “миёни воситаҳои бадеӣ, ташбеҳ кайҳо боз мавқеи фахриро ишғол кардааст” [63, с. 355]. Ӯ дар идома навиштааст, ки “таҳлили мушаххаси асарҳои манзум – на танҳо дар таҷрибаи мактабӣ нишон медиҳад, ки ҳуди мафҳуми “ташбеҳ” ниҳоят нозук ва ноустувор аст. Он метавонад ба услубиносии илмӣ, ки дар заминаи забонӣ сохта шудааст, танҳо пас аз танқиди пешакии корбурди вожаҳои муқарраршуда ворид шавад” [63, с. 355]. Ба андешаи Л.В. Рижкова-Гришина “ташбеҳ – воситаи тасвири бадеӣ; маҷоз аст; Ин калимаест, ки ашё, амал ё мафҳумро муайян мекунад, шарҳ медиҳад ва баъзе хусусияти хосро таъкид мекунад. Ташбеҳ ҳамеша нутқро оро дода, ба он хусусиятҳои иловагии бадеӣ медиҳад” [153, с. 355].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ташбеҳ дар баробари истиора воситаи муҳимми муассири нутқи бадеӣ буда, сухани муаллифро фасеҳу дилчасп мегардонад. Ташбеҳ дар нутқ барои тақвият додани ҷаззобият, фасоҳат ва хушобурангӣ ва ҷалби тавачҷуҳи хонанда истифода мешавад.

Масалан, ибораи “*хизмати хирсона*” дорои ташбеҳи “*хирсона*” мебошад, ки он ифодагари на хидмат ё пешниҳоди хидмат, балки ҳамчун “ба ҷойи фоида, зарар расонидан” шарҳ дод. Бояд тазаққур дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ибораи “ангуштарини зумуррадгун” – “emerald ring” – ташбеҳ нест, зеро *ангуштарин аз зумуррад* сохта шуда метавонад, аммо ибораи “чангали зумуррадгун” – “emerald forest” ё “шаҳри зумуррадгун” – “emerald city” ташбеҳанд, зеро дар ин ҷо вожаи “зумуррадгун” – “emerald” ба маънои асли истифода нашудааст, он дорои маънои маҷозӣ мебошад ва ҳама гуна воҳидҳои луғавӣ ҳамчун ташбеҳ истифода шуда, тобиши маҷозӣ пайдо менамоянд.

Ташбеҳҳо, одатан, дар нутқи рӯзмарра мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, *шамолаки хунук*, *шамолаки салқин* ё *шамолаки гарм* ибораҳои муқаррарӣ буда, дорои маънои асли мебошанд, аммо ибораи *шамолаки нозук* ташбеҳ буда, маънои маҷозӣ дорад, яъне дар асоси муайянкунанда калима ба ташбеҳ табдил меёбад.

Бояд гуфт, ки баъзан вақт ташбеҳ як ҷумлаи томо ташкил карда метавонад. Он инъикосгари шахсияти муаллиф мебошад, зеро интихоби ташбеҳи зебову ҷозиб барои шоир ин равона кардани нигоҳи беназири худ ба шахс, ашё ё падида мебошад.

Ҳамин тавр, В.П. Москвин дар осори худ таҳти унвони “Ташбеҳ дар нутқи бадеӣ” [277, 28-32] ва “Услубшиносии забони русӣ: роҳу воситаҳои ифоданокӣ ва нутқи муассир” [277] ташбеҳҳоро вобаста ба роҳҳои ифодаи аломати мувофиқ, хусусиятҳои маъноӣ, вазифа, сохт, дараҷаи ворид шудани онҳо ба забон, дараҷаи устувории алоқаи муайяншаванда ва муайянкунанда, услуб ва миқдор тасниф намудааст:

1. Вобаста ба роҳҳои ифода намудани аломати мувофиқ:

а) **маъноӣ бевосита:** Ташбеҳ ба маънои асли ҳама гуна калима ё ибораест, ки аломатҳои хоси ашёро ифода мекунад: хонаи *сангин* – *stony*

house; чангали *калон* – *big forest*; тўйи калон – *big wedding*; корди *тез* – *sharp knife*:

...Ин фочиа монанди *кӯҳи калони сангине* бо хамаи гарониҳои худ маро зер мекард... (215, с. 261).

At last the guard returned; once more I was stowed away in the coach, my protector mounted his own seat, sounded his hollow horn, and away we rattled over the ‘*stony street*’ of L- (221, p. 43).

Ифодаҳои “*кӯҳи калони сангине*” ва “*stony street*” ташбеҳ ба шумор рафта, дорои маънои бевосита мебошанд.

б) маънои маҷозӣ, ки аз ду навъи ташбеҳ таркиб ёфтааст:

○ *Ташбеҳи маҷозӣ* ташбеҳест, ки дорои аломатҳои истиора ва ташбеҳ буда, тавассути қиёси пӯшида вожаро возеҳу равшан тавсиф мекунад: хонаи *тиллогин* (аз тилло сохташуда) – *golden house*; чангали *зумуррадин* – *emerald forest*; тўйи *олиҷаноб*, *бодабдаба* – *gorgeous wedding*; гапи *нешдор* – *sharp word*. Лозим ба ёдоварист, ки дар забони англисӣ ташбеҳи «*emerald wedding*» (тўйи зумуррадин) барои тавсифи чиҳил сол шудани издивоҷи ду шахс ва ҳамчун маросим ҷашн гирифтани он корбаст мешавад. Ин ибора дар забони тоҷикӣ ҳамчун «тўйи заррин» [243, с. 613] мушоҳида мешавад, ки ташбеҳи истиоравӣ аст.

Мисолҳои зеринро баррасӣ менамоем:

Дар пеши ҳар сутунча як бех тоқ шинонда шуда буд, ки танаҳои ин тоқҳо баробари сутунчаҳо рост то забаррави хавоза мебароманд ва аз он ҷо он танаҳо панҷаҳо дода ва панҷаҳо навдаҳо расонда ва навдаҳо бо *баргҳои зумуррадини* худ сар то сари рӯи хавозаро тамоман пӯшонда буданд (215, с. 178).

Ибораи “*баргҳои зумуррадин*” дорои аломатҳои истиора ва ташбеҳ буда, дар он қиёси пӯшида мушоҳида мегардад, ки дар он “барг” ба “зумуррад” монанд карда шудааст.

My first quarter at Lowood seemed an age; and not *the golden age* either; it comprised *an irksome struggle with difficulties* in habituating myself to new rules and *unwonted tasks* (221, p. 62).

Дар мисоли фавқуззикр “*The golden age*”, “*an irksome struggle with difficulties*” ва “*unwonted tasks*” маънои маҷозӣ дошта, ташбеҳҳои истиоравӣ мебошанд.

Аён аст, ки ташбеҳ як навъи маҷоз буда, бидуни он тасаввур кардани асарҳои бадеӣ душвор аст.

Ҳамин тавр, “ташбеҳ хусусияти арзишии муассирӣ ва образноки падида, шахс ва ашё мебошад. Ташбеҳҳо аз рӯи маъно, сохт ва вазифаашон дар жанрҳои гуногун омӯхта мешаванд. Таркиби ташбеҳ хеле гуногун буда метавонад. Муассирии ташбеҳ ҳангоми таъсири мутақобилаи *дигар воситаҳои услубӣ* ба вучуд омадани силсилаи ташбеҳҳо, ҷойивазкунӣ ва усулҳои дигар меафзояд” [283].

Маъмултарини ташбеҳ миёни дигар навъҳои он ташбеҳи ифодакунандаи образи инсон ва монанд кардани он ба ҳайвон мебошад, ки онро **зооташбеҳ** низ меноманд. Ин навъи ташбеҳ дар ҳар ду забон дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ, махсусан, дар асарҳои бадеӣ зиёд истифода мешавад. Дар ин навъи ташбеҳ образи инсон ба монанд кардани онҳо ба образҳои ҳайвонот истифода мешавад:

Ман *монанди гунчишки риштабарпое*, ки ногаҳонӣ банди вай кушода шуда бошад, *ба парвоз омадам ва хотирҷамъона аз шунидани таънаи “бесабрӣ” дар як сония ба ӯ расида гирифтам* (215, с. 243).

Ман дар дил муқаррар кардам, ки “вай дари партави работ аст ва дари умеди ман ҳам бояд ҳамин дар бошад”, бинобар ин *монанди гурбае, ки чашми худро аз дари мушхона намеканад, ман ҳам мижа назада чашмонамро ба он дари умед дӯхтам* (215, с. 244).

Дар ин ҷумлаҳо муаллиф қаҳрамони асарро ба “гунчишки риштабарпо” муқоиса кардааст, ки дарҳол ба парвоз омадааст ва ба “гурба”, ки чашмашро аз сӯрохии мушхона намеканд.

○ *Ташбеҳи метонимӣ* хуршеди *тобон* – the sun-*shine*. Ташбеҳи метонимӣ як навъи ташбеҳест, ки маънои маҷозӣ дошта, дар он хусусиятҳои метонимия ва ташбеҳ инъикос меёбанд, дар натиҷаи қорбурд ва бадали сифат бо ашёи дигар сохта шудаанд. Масалан, Китоби сурх – Red Book ташбеҳи метонимист, зеро он ифодагари на китоби рангаш сурх, балки китобе мебошад, ки феҳристи ҳайвоноту гиёҳҳои нодир ва дар зерин хатар қарордошта ё нобудшавандаро дар бар мегирад. Мисоли дигар, нархи хуб – commercial value низ ташбеҳи метонимист, ки дар он арзанда/хуб/ commercial муайянкунанда мебошанд. Дар забони тоҷикӣ дар таркиби зарбулмасали “некӣ ба некӣ/ ҳар кас аз кирдораш меёбад” ташбеҳ ҳамчун падидаи метонимияи лафзӣ ба назар мерасад:

Ҷоғираи он *духтари заковатпешаи софдили хурдсоли маъсум* – *ба болои бори он кӯҳи гарон ба гардани мани аламзада сарборӣ буд* (215, с. 261).

“Барои *мачнунвор* гаштан *кӯчаҳои Бухоро тангӣ мекунанд*” гуфтам, барои *озодона фарёд кашида гаштан кӯхистони худамонро муносибтар дидам* ва зуд ба он ҷо рафтам, дар он ҷо дар як сол ба ифоқа омада, дар соли дуюм қувват ёфтам (215, с. 261).

Ин ҷумлаҳо аз ташбеҳҳои метонимӣ пур буда, дар натиҷаи қорбурд ва бадали сифат бо ашёи дигар ба вуҷуд омадаанд, яъне ба ҷойи “*духтари заковатпешаи софдили хурдсоли маъсум*”, “*кӯҳи гарон*”, “*гардани мани аламзада сарборӣ буд*”, “*мачнунвор*”, “*кӯчаҳои Бухоро тангӣ мекунанд*”, “*озодона фарёд кашида гаштан*” ашёи дигарро истифода бурдан мумкин аст.

Барои нишон додани вижагиҳои хоси ташбеҳ дар забони англисӣ якчанд мисолҳоеро дида мебароем, ки дар онҳо ибораҳои “*a happy, and guarded, and most innocent life*” ва “*my innocent flower*” ташбеҳи метонимӣ ва истиоравӣ мебошанд:

There you shall live *a happy, and guarded, and most innocent life* (221, p. 320).

I would have sullied *my innocent flower* – breathed guilt on its purity (221, p. 470).

2. Аз рӯйи маъно:

- ранг – “*чиллои алмос*” – *diamond shine*; “*лолаи ол*” – *red tulip*;

Дар тан *куртаи атласи сиёҳтоб* дошт, ки ўро *бо торикии шаб ҳамранг медошт*, бар сараш на каллапуш буд, на сарандоз, ба ҷойи онҳо *мӯйҳои сиёҳи мушкинфони нобофтааш* аз гирдогирди сараш ба давродаври камараш парешон гузошта шуда буданд, ки нӯгҳои он мӯйҳои диловези овезон аз хамгашти зонуҳояш поин гузашта ба боло ҳам хӯрда, *ҳалқаҳои қатори домҳои мӯинро* ба назар намоён мекарданд (215, с. 258).

As we advanced and left the track, we trod a soft turf, mossy fine and *emerald green*, minutely enamelled with *a tiny white flower*, and spangled with a star-like yellow blossom: the hills, meantime, shut us quite in; for the glen, towards its head, wound to their very core (221, p. 422).

Ҳамаи ин ибораҳои ҷудошудаи тоҷикӣ ва англисӣ дорои аломатҳои рангӣ буда, аз ҷиҳати маъно ташбеҳ мебошанд.

- баҳодихӣ – *хислати олий* – *great character*; фикри қимат (олий) – valuable mind:

Аз бозор курсу қанфит ҳам харида оварда дастархонро оро дод ва *як шиша шароби хуб* ҳам харида оварда монд (215, с. 264).

Great and exalted deeds are what he lives to perform (221, p. 464).

Ҳамаи ин ибораҳои ҷудошуда ташбеҳҳое мебошанд, ки хусусияти арзишӣ доранд.

○ хислатҳои ифодакунандаи ҳолатҳои руҳӣ ва равонӣ – *одами раҳмдил* – *pathetic man*.

Ин ҷавонон, ки дар суҳбати онҳо нишастаанд, **мурғакони бегуноҳи нодонанд, ки дар доми сайёди бераҳме афтодаанд** (215, с. 164).

But he shares Mary's *apathetic and listless look*: he seems to have more length of limb than vivacity of blood or vigour of brain (221, p. 183).

Дар мисолҳои мазкур ташбеҳҳо дорои хислатҳои равонӣ ва ахлоқӣ мебошанд, зеро дар ибораҳои “*мурғакони бегуноҳи нодон*” ва “*сайёди бераҳме*”, “*бегуноҳию нодонӣ*” ва “*бераҳмӣ*” ба рафтори инсон ва ҳолатҳои равонии ӯ вобаста аст.

3. **Аз рӯйи вазифа** ин навъи ташбеҳҳо хеле ифоданок ва рангин буда, нутқро возеҳтар мекунад. Аз рӯйи вазифаашон ташбеҳҳо ба ду намуд тақсим мешаванд:

○ **ташбеҳҳои сарех**, яъне аломатҳои ашё ё падидаҳои хусусиятҳои хос доранд ва ин навъи ташбеҳро **ташбеҳи равшан** низ меноманд. Ё ин ки, “ташбеҳеро, ки бо ёридиҳандаи монандӣ сохта мешавад, “**ташбеҳи равшан**” (сарех) ё ки “**мутлак**” меноманд” [70, с. 65]: *бахсу мунозираи боҳарорат* – *heated argument*; *бӯсаи гарм* – *hot kiss*; *қабули беилтифотона* – *cold reception*; *овози ширин* – *sweet voice* ва ғайра:

Ин ҷавоби ман ба ӯ магар аз ҷавоби аввалиам ҳам хуштар омад, ки қаҳ-қосзанон хандид ва маро дубора ба оғӯш кашида сару рӯямро **аз бӯсаи сероб тар кард** (215, с. 63).

There are no such things *as marble kisses or ice kisses*, or I should say my ecclesiastical cousin's salute belonged to one of these classes; but there may be *experiment kisses, and his was an experiment kiss* (221, p. 419).

Дар ин ҷумлаҳо ташбеҳҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба мисли “*бӯсаи сероб*” ва “*as marble kiss*”, “*ice kiss*”, “*experiment kiss*” ба назар мерасанд.

Онҳо ҳамчун *ташбеҳҳои тасвирӣ* маъмуланд, зеро аломат ё падидаҳои таркиби онҳо хусусиятҳои хосе доранд, ки дар ашё ва падидаҳои дигар мушоҳида намешаванд. Онҳо чунон возеҳ ва зебо ифода ёфтаанд, ки онҳоро аз дигар навъи ташбеҳ фарқ мекунонад.

○ *лирикӣ ё эмотсионалӣ* – *одами начиб* – *bright personality*. Ин ташбеҳ бештар барои зиёд кардан ва тақвият додани муассирӣ ва хушобурангии нутқ истифода мешавад, ки аломати асосии онҳо муайянкунандаи исм (*офтоби сӯзони тобистон* – *hot summer sun*; *шамоли сард* – *cold wind*) аст. Бояд ёдовар шуд, ки онҳо хусусияти хоси ашёро таъкид карда, барои дарки онҳо истифода мешаванд, ки дар мисолҳои зер равшан ифода ёфтааст:

Дар тани он сарви ноз *куртаи шоҳии сафед* буда, вай на монанди куртаи духтарони дӯшиза пешбаста, балки ба тарзи куртаҳои занони тифлдор пешкушода буд ва аз он ҷо *сафҳаи синаи булӯринаш* дар партави моҳтоб монанди сафҳаи сафеди дурахшоне дар назари ман метофт – дар ҳақиқат он бахти сафеди ман буд, ки пешаш кушода менамуд, остинҳои куртааш то болотар аз ориндҳояш барзадагӣ буда, *соидҳои сафедаш* дар фазои моҳтоби монанди ширмоҳии зиндае, ки даруни об бошад, *дилбарона* ҷунбиш намуда, гӯё “мо барои бӯсаи ту омодаем” гӯён ҳаваси касро оҳанрабовор ба тарафи худ мекашиданд (215, с. 245).

Таҳлили ин мисол нишон медиҳад, ки дар он ташбеҳҳои зиёде мавҷуд буда, ҳар яки онҳо ба таври шоирона оро дода шудаанд. Ҳамаи ин ташбеҳҳо қиёсро муассир инъикос намуда, муаллиф барои ба вуҷуд овардани образи боз ҳам равшантару пурчилотар кӯшиши зиёд ба харҷ додааст.

Мисолҳоро бо забони англисӣ таҳлил менамоем:

‘The sweet wind from Europe was still whispering in the refreshed leaves, and the Atlantic was thundering in glorious liberty, my heart, dried up

and scorched for a long time, swelled to the tone, and filled with living blood – my being longed for renewal – my soul thirsted for a pure draught (221, p. 325).

Чумлаи мазкур ташбеҳи лирикист, зеро тамоми чумла бо як эҳсосоти наҷиб ифода ёфтааст.

4. Аз рӯйи сохт ташбеҳ ду навъ мешавад:

○ **сода** – *барғҳои ноҳамвор wrinkled leaves; айёми сахт – dark times; димоғи сӯхта – gloomy mood; фатонати ҳалокатовар (дилфиребӣ)– destructive charms;*

Ин як *бадбӯии бегонае* буд, ки ҳарчанд фикр мекардам, чӣ будани вайро намеёфтам (215, с. 200).

I considered it *a narrative of facts*, and discovered in it *a vein of interest* deeper than what I found in *fairy tales*: for as to the elves, having sought them in vain among foxglove leaves and bells, under mushrooms and beneath *the ground-ivy mantling old wall-nooks*, I had at length made up my mind to *the sad truth*, that they were all gone out of England to some *savage country* where the woods were wilder and thicker, and the population more scant (221, p. 21).

Ибораи “*бадбӯии бегонае*” ташбеҳи сода аст, зеро он аз як ташбеҳ таркиб ёфтааст. Дар чумлаи англисӣ якчанд ташбеҳ дида мешавад, зеро чумла аз рӯйи сохт мураккаб аст. Ибораҳои “*a narrative of facts*”, “*a vein of interest*”, “*fairy tales*”, “*the sad truth*”, “*savage country*” ва амсоли инҳо ташбеҳ буда, дар забони тарҷума, яъне тоҷикӣ чун “саргузаштҳои воқеӣ”, “таваҷҷуҳ”, “афсонаҳои сеҳрнок”, “хулосаи маъносона”, “кишвари пурбими ношно” ифода меёбанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ин чумла ташбеҳи мураккаби “*the ground-ivy mantling old wall-nooks*” (сояи кӯҳнадеворҳои футуррафта) низ ба назар мерасад.

○ **мураккаб** – *таъми шӯру тез – bitter-salty taste*, дар асоси қиёс: *хислати монанди фаришта – soul like an angel – фариштахӯ – angel*

soul; иродаи матин доштан – will like an iron – матинирода – iron will; ояндаи дурахшони хаёли – bright imaginary future;

Бо вучуди ин ман ин бори вазнини муваққати ро бо ёрии **қувваи умеди ояндаи дурахшон** бардошта истодаам (215, с. 259).

Шояд ба коре машғул шуда рад шудани талаби маро нашунида монда бошад ва ханӯз мунтазири хостгори ман буда, бо **умеди ояндаи дурахшони хаёли** худро шодмон медошта бошад... (215, с. 261).

Дар ду ҷумлаи забони тоҷикӣ “**қувваи умеди ояндаи дурахшон**” ва “**умеди ояндаи дурахшони хаёли**” дар як ибора, ҳамзамон, якчанд исм ва сифатро пайдо кардан мумкин аст. Дар ҷумлаи якум ташбеҳ аз рӯи сохт сода аст, зеро он аз се исм ва танҳо як сифат таркиб ёфтааст. Дар ҷумлаи дуюм бошад, ташбеҳ мураккаб аст, зеро дар он баробари исм сифатҳо низ корбаст шудаанд, масалан: “**дурахшони хаёли**”.

I think (with deference be it spoken) the contrast could not be much greater between *a sleek gander and a fierce falcon*: between a *meek sheep and the rough-coated keen-eyed dog*, its guardian (221, p. 200).

Дар ин ҷумлаи англисӣ ташбеҳ аз рӯи сохт мураккаб аст, зеро дар иборати “*a sleek gander and a fierce falcon*” вожаҳои “*sleek*” (фарбех, бурдоқӣ), “*fierce*” (чусту чолокона), “*meek*” (аҳл) “*the rough-coated keen-eyed*” (хушёр) сифатҳои мебошанд, ки бо исм баробар истифода шудаанд.

Дар заминаи ташбеҳи мураккаб навъҳои дигари ташбеҳро муайян кардан мумкин аст:

○ **Силсилаи ташбеҳҳо:** *боронҳои кӯтоҳи муваққатӣ (даргузар) – brief occasional rains – боронҳои кӯтоҳмуддат – short rains; рӯбоҳи бур ва сиёҳтоб – black and brown fox – рӯбоҳи бури сиёҳтоб – black-brown fox;*

Дар ин вақт **як одами салла-ҷоманоки ришсиёҳи тахминан 40-сола**, ки чинҳои рӯяш аз шастсола боло будани ӯро нишон медоданд, аз кучо

буд омада, ба майдонча даромада ба наздикии саркарда рост истод (215, с. 221).

Ибораи “*одами салла-чоманоки ришсиёҳи тахминан 40-сола*”-ро ба осонӣ бо ибораи “*одами салладору чомадор ва ришсиёҳи тахминан 40-сола*” бидуни коҳиш ёфтани маъно иваз кардан мумкин аст ва он ҳамчун силсилаи ташбеҳҳо маъмул аст. Истифодаи силсилаи ташбеҳҳо ба муаллиф вобаста аст, яъне худи муаллиф истифодаи ташбеҳро дар шакли дилхоҳ интихоб менамояд.

To this house I came just ere dark on an evening marked by the characteristics of sad sky, cold gale, and continued *small penetrating rain* (221, p. 453).

Дар мисоли англисӣ “*small penetrating rain*” ташбеҳест, ки дар таркиби он сифатҳо такрор омадаанд ва ин навъи ташбеҳ ташбеҳи мураккаб аст.

○ **Сохторҳои дигар:** *чашмони мисли зумуррад – emerald colored eyes – зумуррадчашм – emerald eyes; рӯйи мисли моҳ – face like the moon – моҳрӯ – mooning; чашмони монанди оху – eyes like a deer's – охучашм – doe eyes; чашмони мисли бодом eyes – like a mendal – бодомчашм – mendal-shaped eyes; андешаи нек – некандеш, фарҷоми нек – некфарҷом; ахтари нек – некаhtar.*

Ҳамзамон, ин сохторҳо пас аз тағйир ёфтани ба истиора мубаддал мегарданд, зеро як ибора дар сохтори мухталиф ҳамчун дигар санъати бадеӣ истифода шавад:

Тарф монанди аждаҳое, ки дар афсонаҳо нақл мекунанд, беист *фашшоси даҳшатангез* мезад ва монанди ҳамон *аждаҳои афсонавӣ* аз даҳони худ оташ мебаровард. *Забонаи оташи тарф монанди оби фонтан – фаввораҳои пурзӯр* ба тарафи ҳаво рост мерафт ва бар қуллаи худ хиргоҳе ба вучуд оварда, дар *гирдогирди худ шарорапошӣ* мекард (215, с. 85).

Дар ин ҷумла вожаи “*тарф*” ифодаест, ки шуълаи он мисли “*оташи мори афсонавӣ*” (аждаҳо) аст ва “*аждаҳои афсонавӣ*” ташбеҳ аст.

Хусусияти инро дар мисоли забони англисӣ баррасӣ менамоем:

This *little sunny-faced girl with the dimpled cheek and rosy lips; the satin-smooth hazel hair, and the radiant hazel eyes?*’ (221, p. 270).

Дар ҷумлаи англисӣ ташбеҳҳои мураккаб зиёд ба назар мерасанд, ба мисли: “*ittle sunny-faced girl*” (духтари хурди офтобрӯй), “*the dimpled cheek and rosy lips*” (ҳусни зиёдату ва лабҳои гулобин), “*the satin-smooth hazel hair*” (мӯйи ҳамвори абрешимии қаҳваранг) “*the radiant hazel eyes*” (чашмони қаҳваранги дурахшон). Дар ин ифодаҳо сифатҳо чида омада, ташбеҳ сохтаанд.

5. Аз рӯйи дараҷаи азхудшавӣ дар забон (ҳазмшавӣ):

○ *Ташбеҳҳои умумизабонӣ*, ки дар баъзе маъхазҳои дигар онҳоро *ташбеҳҳои муқарраршуда* меноманд, яъне инҳо ташбеҳҳои мебошанд, ки ба забон воридшуда, дар он устувор гаштаанд ва шинохтани онҳо душвор аст, зеро онҳо забонзада шуда, тобишҳои эҳсосии онҳо дида намешаванд ва ҳатто ҳуди онҳо дар нутқ ҳамчун ташбеҳ фаҳмида намешаванд. Онҳоро ташбеҳҳои устувор меноманд ва онҳо бештар дар таркиби ибораҳои фразеологӣ истифода мешаванд: (дар дӯзах сӯхтан – to burn in the hell, нӯши чон/нӯшбод - to toast to prosperity, дили меҳрубон – kind heart, чеҳраи бемислу монанд – a lovely face, саги меҳрубон – a kind dog, замини сарсабзу хуррам – green land, ақли расо – *real head* ва амсоли инҳо);

Ҳар кас рӯзаро хӯрад, гунаҳгор мешавад ва *дар дӯзах месӯзад* (215, с. 76).

Ташбеҳ дар ҷумлаи забони тоҷикӣ “*дар дӯзах сӯхтан*” хусусияти устувор дорад, зеро онҳо аллакай ба забон ворид шудааст ва образнокии онҳо қариб эҳсос карда намешавад.

It looked *a lovely face* enough, and when compared with *the real head in chalk*, the contrast was as great as self-control could desire (221, p. 170).

Ибораҳои англисии *a lovely face* ва *the real head in chalk* дар забони тоҷикӣ бо ибораҳои “хусну ҷамоли бемислу монанд” ва “ақли расо” ба осонӣ иваз карда мешаванд, ки дар ҳар ду забон ибораҳои мазкур ба таври васеъ истифода мешаванд.

○ *Ташбеҳҳои фардӣ-муаллифӣ* – зинда ба гӯр – *living dead* ё зиндаи бадтар аз мурда – *alive but worse than dead*, дар пешона осори андуҳ пайдо шудан – *to knit (to bend) the (one`s) brows*, орзу шикастан – *to quench one`s thirst* ва ғайра:

Сабр кун, калонтар мешавӣ, меравӣ, мебинӣ, *орзуят мешиканад* (215, с. 77).

My hopes were *all dead—struck* with a subtle doom, such as, in one night, fell on all the first-born in the land of Egypt (221, 310).

Ибораҳои тоҷикии “*орзу шикастан*” ва англисии “*all dead – struck*” ташбеҳи инфиродӣ-фардӣ буда, комилан ба муаллиф вобастаанд. Чунин ибораҳо аввалан аз ҷониби муаллифон эҷод шуда, баъд ҳангоми истифода ба ташбеҳҳои адабӣ табдил ёфта, ба таркиби луғавии забони миллӣ дохил мешаванд.

6. Вобаста ба дараҷаи устувории алоқаи муайяншаванда ва муайянкунанда ташбеҳ ба гурӯҳҳои зерин чудо мешаванд:

○ *озод рӯи суп-сурх* – *dark-red face*:

“Мутаваллӣ як одами қадпасти тахминан 70-сола буда, *бадани ғафси фарбеҳ, рӯи рафидамонанди сергӯшти монанди рӯи мурғи дугазой суп-сурх*, риши калони сафед ва *гардани ғафси уғуршакл* дошт” (215, с. 237).

Ин ташбеҳҳо дар истеъмол озоданд ва тобишҳои ташбеҳии онҳоро эҳсос кардан мушкул аст. Дар забони тоҷикӣ чунин ибораҳо дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ бештар истифода мешаванд. Дар мисоли

мазкур якчанд ташбеҳҳоро мушоҳида намудан мумкин аст – “*бадани гафси фарбеҳ, рӯйи рафидамонанди сергӯшт*”, “*монанди рӯйи мурғи дугазой суп-сурх*” ва “*гардани гафси уғуршакл*”, ки танҳо яке аз онҳо ташбеҳи устувор ба ҳисоб меравад: “*монанди рӯйи мурғи дугазой суп-сурх*”.

Дар забони англисӣ чунин шакли ташбеҳҳо мушоҳида мешаванд, аммо ба ҷойи калимаҳои ёрирасони *сап-, суп-, кап-, сип-* ва амсоли инҳо сифатҳои “*dark*”, “*light*” ва “*pitch*” қорбаст мешаванд. Дар ин маврид вожаи “*dark*” – “*торик*” ҳамчун сифат барои ифодаи эҳсосот ва ранги тиратару равшантар ва калимаи “*pitch*” ба маънои “*қатрон, қир, мум, зифт*” дар якҷоягӣ бо рангҳо, барои бештар ифода кардани ранги сиёҳ ба мисли қатрон истифода мешавад: (*pitch-black* – сиёҳ монанди зифт – сип-сиёҳ; *pitch-dark* – тип-торик). Калимаи “*light*” аксар вақт барои ифодаи рангҳои равшан ва хиратоб (*light-blue* – кабудӣ равшан; кабудӣ хира) истифода мешаванд:

A form was near – what form, *the pitch-dark night* and my enfeebled vision prevented me from distinguishing (221, p. 354).

Дар ҷумлаҳои англисӣ “*the pitch-dark night*” (шаби торик) ташбеҳ мебошад.

○ **Ташбеҳҳои доимӣ** ифодаҳои мебошанд, ки мо дар нутқи ҳамаҷуз истифода мебарем, бинобар ин, қаззобият ва латофати он эҳсос намешавад: *ояндаи дурахшон – bright future ё brighter hopes* ва ғ.

Бо вучуди ин ман ин бори вазнини муваққатиҳо бо ёрии *қувваи умеди ояндаи дурахшон* бардошта истодаам (215, с. 259).

Дар ин ҷумла “*қувваи умеди ояндаи дурахшон*” ташбеҳи доимии мураккаб буда, он устувор мебошад ва ҷӣ дар нутқи гуфтугӯӣ ва ҷӣ бадеӣ маъмул аст.

Барои қаззобияти баёнро эҳсос кардан ва ҳиссиёту эҳсосоти худро ифода намудан ба образнокӣ ва латофати калима диққат додан лозим

аст. Масалан, агар гӯем, ки *насими сард мевазад*, дар ин чо дар бораи эҳсосот чизе гуфта нашудааст, ки бояд ба таври возеҳ баён карда шавад. Ва агар ба калимаи “*шамол*” ташбеҳи “*тунд*”-ро илова кунем, дарки эҳсосии он фавран эҳсос мешавад.

Ҳолати мазкурро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Агар вожаи “*hope*” дар якҷоягӣ бо калимаи “*future*” дар таркиби ибораи “*future hope*” истеъмол намоем, ибораи мазкур ягон назокату латофат надорад, аммо ҳангоми корбасти калимаи “*hopes*” бо сифати “*brighter*” ташбеҳи “*brighter hopes*” ба вучуд меорад, ки бо хондан ва ё шунидани он дар шуури хонанда тасвирҳои ҷолиб таҷассум меёбанд, ки хоси санъатҳои бадеӣ мебошад:

And now I looked much better than I did when Bessie saw me; I had more colour and more flesh, more life, more vivacity, because I had *brighter hopes* and keener enjoyments (221, p. 165).

7. Вобаста ба таснифоти услубӣ:

○ **Гуфтугӯӣ** – *ҷони ҷавон* – *young soul*, *хуни ҷавонӣ* *young blood*:

– Бисёр хуб! – Ҳочӣ Зокир ҷомаи рӯяшро кашидан гирифта ва ҷавонро масхара дошта давом намуд, – дарвоқеъ аз **ҷони ҷавонат тарсиданат лозим аст** (215, с. 211).

Дар ин мисол ибораи “**ҷони ҷавон**” ташбеҳ буда, бештар дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад.

Одатан, ин ташбеҳҳо бештар ифоданоканд, зеро сарфи назар аз он ки онҳо дар нутқи гуфтугӯӣ истеъмол мешаванд, онҳо бештар ҳиссиёту эҳсосоти бештарро ифода намуда, латифу дилчаспанд.

I had risen up in bed, I bent forward: first surprise, then bewilderment, came over me; and then *my blood crept cold through my veins* (221, p. 297).

Ҳарчанд дар ин мисол шаклҳои ташбеҳҳо гуногунанд, ибораи “*my blood crept cold through my veins*” (хун дар рағҳоям ях баст) дар забони гуфтугӯӣ англисӣ ташбеҳ ҳисобида мешавад.

○ **Ташбеҳҳои рӯзномавӣ** – *шуълаи шодӣ*. Чунин ташбеҳҳо ҳам дар рӯзнома ва ҳам дар сабки бадеӣ бештар истифода мешаванд:

Бо шунида шудани ин суҳанҳо аз забони ман, дар чехраи ҳамсухбатам як *шуълаи шодӣ нурафган* шуда, бо ҳаяҷон гуфт (215, с. 151).

‘The flame flickers in the eye; the eye shines like dew... (221, p. 211).

Ташбеҳҳо дар ин ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ибораҳои “*шуълаи шодӣ*”, “*the flame flickers*” (*шуълаи оташ*) инъикос ёфтаанд.

○ **Ташбеҳҳои шоирона** ё *ташбеҳҳои шоиронаи халқӣ* – *қувваи баҳодуруна* – *heroical power*, *оби ҳаёт* – *water of life*:

Дар он ҷо аз давлататон мувофиқи табъ бо халқосаи бомазза як коса *оби ҳаётро* нӯшида, дар ҳаққи шумо ва ҷаноби олий дуо карда омадам. Дар роҳ чунон давидам, ки кайфи он *оби ҳаёт* аз сар парида рафт (215, с. 181).

Do you think I am an automaton? – a machine without feelings? and can bear to have my morsel of bread snatched from my lips, and my drop of *living water* dashed from my cup (221, p. 265)?

Дар забонҳои мавриди назар ибораи “*оби ҳаёт*” – “*living water*” бо мақсадҳои ягона истифода мешаванд, зеро дар ҳар ду забон ҳамчун ташбеҳи шоирона ба ҳисоб мераванд. Бояд тазаққур дод, ки ин ибора дар забони англисӣ дар шакли “*water of life*”, ки ҳаммаънои “оби ҳаёт” – “*living water*” мебошад, қорбаст мешавад.

○ **Ташбеҳҳои фолклорӣ** – ташбеҳҳои мебошанд, ки аз ташбеҳи забони адабӣ фарқ мекунанд, зеро дар онҳо хусусиятҳои эҷодии шифоҳии халқ таҷассум ёфтааст. Сарфи назар аз он ки чунин ташбеҳҳо дар асоси эҷодии шифоҳии халқ офарида шудаанд, онҳо дар адабии бадеӣ васеъ истифода мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ибораи “зоғи сиёҳ”

(касоро дар ҳама кор айбдор доништан) мавҷуд аст, ки дар забони гуфтугӯӣ ва бадеӣ хеле маъмул аст.

Чунин навъи ташбеҳ ба дигар санъатҳои бадеӣ хеле шабоҳат дорад, зеро онҳоро дар таркиби тамсил ва киноя пайдо намудан мумкин аст. Дар алоҳидагӣ онҳоро ҳамчун ташбеҳ истифода кардан мумкин аст, аммо ҳамчун ҷумлаи том онҳо тамсил ё киноя мебошанд. Ин ташбеҳҳо бештар бо феълҳои «*гуфтаанд, мегуфтанд, мегӯянд – said, says, say* сохта мешаванд, ки онҳо дар таркиби ин гуна ибораҳо феъли ёридиҳанда мебошанд. Ин гуна ифодаҳо ҳамчун ташбеҳҳои халқӣ маъмул мебошанд:

Ин ҷаллоди бекорд ҳар рӯз хуни чандин деҳқонро мерезад. Охир “*МОЛИ МУЪМИН – ХУНИ МУЪМИН*” гуфтаанд (215, с. 213).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*МОЛИ МУЪМИН*” ва “*ХУНИ МУЪМИН*” дар алоҳидагӣ ташбеҳ буда, ҳамчун тамсил корбурд шудаанд.

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ ба назар мерасад:

‘He is very tall: some people call him *a fine-looking young man*; but he has such thick lips’ (221, с. 95).

Дар ҷумлаи “*a fine-looking young man*” (марди зебо) ташбеҳи мураккаби халқист, ки тобиши ташбеҳқунандагии он тамоман эҳсос намешавад, зеро он забонзада шудааст.

8. Вобаста ба хусусияти миқдории ташбеҳ, яъне ташбеҳҳое мебошанд, ки чида омада, ҳамдигарро пурра мекунанд. Ин изофаҳо аз ҳамдигар дур бошанд ҳам, дар онҳо як навъ ифоданокӣ мушоҳида карда мешавад. Чунин ташбеҳҳо бештар дар осори бадеӣ барои зеботар шудани баён истифода мешаванд. Ин навъи ташбеҳ *ташбеҳҳои чида* ном дошта, ба ташбеҳи мураккаб хеле монанданд.

Қомати он сарви ноз дар роҳ рафтани ба навниҳолони нозуктани баландқад монанд буд... (215, с. 245).

Гарчанде ки дар ин ҷумла ташбеҳҳои зиёд мавриди истифода қарор гирифтаанд, ташбеҳи чида дар он “*навниҳолони нозуктани баландқад*”

аст, ки дар он хусусияти миқдорӣ барои пурра кардани маънои он истифода шудааст:

Lady Lynn was a large and stout personage of about forty, very erect, very haughty-looking, richly dressed in a satin robe of changeful sheen: her dark hair shone glossily under the shade of an azure plume, and within the circlet of a band of gems (221, p. 180).

Дар таркиби ин ҷумлаи англисӣ низ якчанд ташбеҳҳо истифода шудааст, ки чида шуда, ҳамдигарро пурра кардаанд.

9. Ҳамбастагӣ бо воситаҳои такрор:

○ **Тавтологӣ** аз забонии юнонии “tauto” – ҳамон як чиз + “logos” – калима гирифта шуда, ифодагари такрори ҳамон вожаҳои дорони маъноҳои якхела мебошад, ки онҳоро, умуман, **ташбеҳҳои қувватфизо** меноманд. Чунин ташбеҳҳо, одатан, миёни мардум маъмул буда, дар нутқи онҳо фаровон истифода мешаванд:

Аммо аз он ҷо ба ҷойи “офтобам” як **нури сафед** намоён шуд, ки аз замин ба тарафи осмон қад кашида буд ва ин **нури равон** пеш-пеш ба тарафи ман омадан гирифт (215, с. 245).

Ибораҳои “**нури сафед**” ва “**нури равон**” дар алоҳидагӣ ҳамчун ташбеҳи сареҳ истифода мешаванд, аммо аз сабаби он ки дар як ҷумла қорбаст шудаанд, гӯё барои тақвияти ташбеҳ буда, ташбеҳи тавтологӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки ибораи “**нури сафед**” ташбеҳ буда, “**нури равон**” истиора аст, зеро дар он ташбеҳкунанда дар ибора зикр нашудааст.

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ дар ҳама гуна ҳолатҳо метавонанд ҳамчун ташбеҳ баромад кунанд:

На ба он шӯрӣ – шӯр, на ба ин бенамакӣ – бенамак [249, с. 335].

Дар ин ибораи фразеологӣ “шӯри – шӯр” ва “бенамакӣ – бенамак” ташбеҳҳое мебошанд, ки ба воситаи метонимия ифода шудаанд ва ба одамоне як хел муносибат карданро ифода менамоянд.

The first was a tall lady with *dark hair, dark eyes*, and a pale and large forehead; her figure was partly enveloped in a shawl, her countenance was grave, her bearing erect (221, p. 44).

Дар забони англисӣ ибораҳои “*dark hair*” (муйи сиёҳ) ва “*dark eyes*” (чашмони сиёҳ) ташбеҳи тафтологӣ аст, зеро як вожа ба як маъно ду маротиба дар як ҷумла ба кор рафтааст.

○ **Ташбеҳи сареҳ (мутлақ)**, ки дар он як ташбеҳ бо чанд калима ба маъноҳои гуногун истеъмол шудааст: (нури чашм, нури дида, нури офтоб, нури шамъ, нури рӯй, нури моҳ ё чашми дурахшон, ояндаи дурахшон, ангуштарини дурахшон.

Масалан:

Падарам як пиёла чой нӯшида қадре хомӯш монд, дар вақти хомӯшӣ дар *чашмонаш як нури часорати ифтихоромезе дурахшид* ва ба модарам нигоҳ карда (215, с. 52).

Дар ташбеҳҳои сареҳи ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи асосӣ “нур” мебошад, ки дар мавридҳои гуногун корбаст шуда, рангу тобишҳои услубии худро иваз кардааст. Дар ҷумлаи ибори “*нури часорати ифтихоромез*” маънои ҳисси далерӣ ва ифтихорро дорад.

Mr. Rochester turned and glared at him. His eye, as I have often said, was a black eye: it had now a tawny, nay, *a bloody light* in its gloom; and his face flushed—olive cheek and hueless forehead received a glow as from spreading, ascending heart-fire (221, p. 304).

Бояд қайд кард, ки дар ҷумлаи англисӣ ибори “*a bloody light*” (нури хунин) ташбеҳ аст, ки асоси он калимаи “*light*” (равшанӣ) ба шумор меравад.

Гарчанде аз ҷиҳати сохт ва мазмун гурӯҳҳои гуногуни ташбеҳҳоро ҷудо кардан мумкин бошад ҳам, миёни онҳо муайян кардани тафовут душвор аст, зеро онҳо ба ҳам хеле наздиканд.

Дар китои “Бадоеъ-ус-саноеъ” 7 намуди ташбеҳро мушоҳида кардан мумкин аст: “Ташбеҳи мутлак/равшан/сарех, ташбеҳи маршрут, ташбеҳи киноят, ташбеҳи тасвия/муздавач/муставӣ, ташбеҳи акс/маъкус, ташбеҳи измор/пӯшида, ташбеҳи тафзил” [17, с.149]. Дар китоби “Донишномаи илми бадеъ” 43 намуди ташбеҳ оварда шудааст: “ташбеҳи авсат, ташбеҳи адно, ташбеҳи ақлӣ, ташбеҳи аъло, ташбеҳи балиғ, ташбеҳи баргашта, ташбеҳи баробар, ташбеҳи ваҳмӣ, ташбеҳи ваҳмӣ ва хаёлӣ, ташбеҳи ғайритамсил, ташбеҳи зимнӣ, ташбеҳи игроқӣ, ташбеҳи мақлуб ва ғ.” [175, с. 586-592]. Ба андешаи Т. Зеҳнӣ 9 навъи ташбеҳ, аз қабилӣ “ташбеҳи равшан (ё ташбеҳи мутлак), ташбеҳи пӯшида, ташбеҳи таркибӣ, ташбеҳи мураккаб, ташбеҳи баргашта (тафзилӣ), ташбеҳи шартӣ, ташбеҳи акс, ташбеҳи баробар (ташбеҳи тасвия ё муздавач), ташбеҳи измор” [70, с. 65-79] вучуд доранд.

Ақидаи забоншиноси дигар П.Д. Шкляева дар бораи ташбеҳ тамоман дигар аст, гарчанде навъҳои ташбеҳҳои пешниҳодкардаи ӯ ба таснифоти В.П. Москвин хеле наздик аст, вале номи ин ташбеҳҳо дар баъзе мавридҳо фарқ мекунад. Ӯ навъҳои зерини ташбеҳҳои маъноиро, аз қабилӣ: тасвирӣ ва ғайритасвирӣ, муассир ва беобуранг [283] чудо намудааст.

Ҳамин тавр, тибқи ақидаи олимони рус, таснифоти ташбеҳҳо ҳанӯз пурра ва мукамал нашудааст: “назарияи мукамал ва аз тарафи умум қабулшудаи ташбеҳ ҳанӯз вучуд надорад” [49, с. 3].

Ақидаи дигар, “захираи воҳидҳои луғавии волои калом, ташбеҳ, истиора, киноя ва ифодаҳои изофӣ – ҳамаи инҳо воситаҳои интиқоли маълумоти эстетикӣ ва эмотсионалӣ мебошанд” [8, с. 278], ки қабилӣ ҷонибдорист.

Гоҳо ташбеҳ аз ғайри иштироки ёридиҳанда (адоти ташбеҳ) ташкил меёбад ва бехтарину барҷастатарини ташбеҳ ҳамон ташбеҳест, ки аз ғайри иштироки ёридиҳанда ташкил ёфтааст [70, с. 44].

I heard the rain still beating continuously on the staircase window, and *the wind howling* in the grove behind the hall; I grew by degrees *cold as a stone*, and then my courage sank (221, p. 16).

Дар ҷумлаи забони англисӣ ибораи *cold as a stone* ташбеҳ буда, вазидани шамолро саҳт чун санг ифода кардааст.

Мавриди зикр аст, ки ташбеҳ дар баробари маъноҳои истиораӣ ва мантиқӣ мазмун ва хусусияти эҳсосотӣ дорад. Масалан, калимаи нафис (дар ибораи “кори нафис”) қисман ташбеҳ буда, қисман истиора мебошад, яъне дар як вожа инъикоси ёфтани ду санъати бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роиҷ аст. Воқеан, баъзан вақт муайян кардани он нозукие душвор аст, ки ташбеҳро аз истиора ҷудо мекунад. Масалан, ҳатто сифати ранги ашё дар таркиби калимаҳо дар доираи матни мувофиқ ба хонанда таъсири муайяни эмотсионалӣ расонида метавонад. Шояд, сабаби асосӣ дар он аст, ки ба сифат илова кардани исми муайяншаванда хос буда, бо ин васила сифатро тақвият медиҳад.

Ташбеҳ василаи асосии таъсиррасонӣ ба хонанда аст ва аз ин рӯ, иртиботи он бо баъзе вожаҳои дигар ғайривоқеист: “табассуми ширин”, “ҳақиқати талх”, “одами некдил”, “ҷони ширин”, “дӯсти ҷонӣ” ва ғ.

Аммо таркибҳои ҳастанд, ки дар онҳо шабеҳи муайян ва хеле наздик бо вожаҳои дигар мавҷуд аст ва онро воқеӣ доништан мумкин аст. Тасаввуроти ин навъи муқоиса дар натиҷаи истифодаи зиёди ташбеҳҳои алоҳида бо калимаҳои муайян ба вуҷуд меоянд. Бо мурури замон, онҳо ибораҳои устувори забон мешаванд: “соҳибистеъдодҳои ҷавон”, “таассуроти амиқ”, “борони ғайзбор”, “шаби зулмат”, “нигоҳи маънодор”, “масъалаи нозук”, “табассуми зӯракӣ”, “рафтори ибратбахш”, “кирдори ношоиста”, “суханҳои ношоиста” ва ғ.

Ҳамин тариқ, ташбеҳҳоро новобаста аз мақсади гуфтор, мазмун, соҳт ва вазифа ба ду намуд тақсим мекунам:

– *ташбеҳҳои забонӣ* – *language epithets*, ки дар забон вуҷуд доранд, аз аниқтараш дар фонди луғавии забон, аз қабилӣ муҳаббат/ишқи ҳақиқӣ – true love, дӯстии наздик – close friendship, бачаи ҷасур – brave boy, ҳиссиёти амиқ – deep feeling ва ғ.;

– *ташбеҳҳои лафзӣ* – *speech epithets*, ки ба муаллиф вобаста буда, дар нутқ истифода мешаванд: ғалоғулаи ваҳшатангез – dreadful noise, меҳи хотирфаромӯшӣ – the cloud of bewilderment.

Ба гуфтаи И.Р. Галперин ба қатори ташбеҳҳои забонӣ ва лафзӣ ҳамон ташбеҳҳои дохил мешаванд, ки вобаста ба муносибати байни ташбеҳ ва калимаи таркибии он истифода мешаванд. Ӯ менависад, ки “ташбеҳҳои забонӣ – ташбеҳҳои мебошанд, ки дар нутқ дар шакли тайёр истифода мешаванд ва ҳамчун ташбеҳҳои устувор (fixed epithet) номгузорӣ шудаанд. Ташбеҳҳои лафзӣ ташбеҳҳои мебошанд, ки асли буда, барои асари муайян офарида шудааст” [41, с. 159].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки раванди корбурди ташбеҳҳои метавонад ба ҷойе бирасад, ки нависанда дар асоси завқи баланди эҷодии худ ташбеҳ ё воҳиди муайяне эҷод кунад. Чунин ташбеҳҳои бештар дар эҷодиёти халқ истифода шуда, дар забон устувор гардидаанд.

Баъзан дар забон як қатор қолабҳои нави мураккабу устуворро пайдо кардан мумкин аст, ки сарфи назар аз маъноӣ маҷозии худ сохтор ва мазмуни ғайриоддӣ доранд, ки онҳоро *ташбеҳҳои фразеологӣ* (phrase epithets) меноманд. Дар баъзе мавридҳо ибора ва ҳатто ҷумла бояд ба меъёрҳои асосии забон мувофиқ бошад. Ҳамин тавр, истифодаи муайянкунанда дар таркиби ташбеҳ онро ба ташбеҳи фразеологӣ табдил медиҳад. Агар дар забони англисӣ ташбеҳҳои фразеологӣ бо дефис навишта шаванд, пас дар забони тоҷикӣ онҳо бидуни дефис ифода меёбанд. Дар забони тоҷикӣ ин падида дар ибораи сода ё зарбулмасалу мақол мушоҳида мешавад:

Масалан, дар зарбулмасали тоҷикӣ мисли “*андуҳи дили сӯхта дилсӯхта донад*” ташбеҳи фразеологиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар ин зарбулмасал “*андуҳи дили сӯхта*” ҳамчун ташбеҳ дар таркиби зарбулмасал бидуни дефис ва “*дилсӯхта*” истиораест, ки аз ташбеҳи “*дили сӯхта*” ба вуҷуд омадааст:

Дар қатори он зимистон мурдагон Лутфилло-Гӯппон ҳам буд, ки ба вай *дилам бисёр сӯхт* (215, с. 194).

Дар забони тоҷикӣ “дил сӯхтан” ташбеҳи фразеологӣ буда, дар нутқи адабӣ ва гуфтугӯӣ кор фармуда мешавад, ки бо ҷузъи “дил” дорои як қатор муродифот мебошад, ба мисли: дили вайрон, дили нохоҳам, дили соф, дили кашол, дилу чон, аз таҳти дил, дили нарм, дили рамида ва ғайра. Ибораҳои мазкур ташбеҳ мебошанд ва ҳамчун як ҷузъи ҳама гуна ифодаву ҷумлаҳо дар адабиёти бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ истифода мешаванд.

– Дуздӣ кардам ва баъд аз ин ҳам мекунам. Чунки “*дили ғӯза сафед ҳам бошад, дили бозори ғӯзагиён сиёҳ аст*” – гуфтаанд. Дар миёнаи як тӯда ҷаллобон ва *тарозудорони сиёҳдил*, албатта, *дили ман сафед намемонад*. Лекин аз ин кампир дуздӣ намекунам, – гуфт ҷавон бо оҳанги андак тунду тез (215, с. 211).

Дар ин ҷумла ҳамзамон якчанд ташбеҳҳо мавҷуданд, ки фразеологӣ мебошанд. Дар таркиби зарбулмасали “*дили ғӯза сафед ҳам бошад, дили бозори ғӯзагиён сиёҳ аст*”, “*тарозудорони сиёҳдил*”, “*дили ман сафед намемонад*” ташбеҳ мебошад.

Бояд гуфт, ки ин ташбеҳҳои фразеологӣ мазкур дар забони англисӣ монандии худро доранд, ки бо дефис навишта мешаванд:

People think you a good woman, but you are *bad, hard-hearted*. You are deceitful!’ (221, p. 38).

Ибораи “*bad, hard-hearted*” ташбеҳи фразеологӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои муқоисашаванда доираи истифодаи ташбеҳ маҳдуд нест. Ибора ва ҷумлаҳои, ки ташбеҳ мешаванд, мустақилияти худро аз даст дода, хусусияти нав касб мекунанд, ки дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ он дар сохтор ва маъно зухур меёбад.

Аз ин ҷо метавон гуфт, ки аз ҷиҳати сохт ва мазмун навҳои гуногуни ташбеҳҳо мавҷуданд, ки сарфи назар аз шаклашон мақсади истифодаи онҳо дар доираи ду забон як хел аст. Онҳо барои ифодаи сухани образнок ва фасеҳ корбурд мешаванд.

3.3. Санъати киноя ва роҳу воситаи ифодаи он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ

Фикри инсон тавассути ҷумлаи ифода мегардад ва истифода намудани ҷумла дар шакли ҷаззоб аз адиб маҳорат ва малакаи махсусро талаб менамояд. Дар ифодаи ҷумлаи ҷаззоб санъатҳои бадеӣ нақши бориз ва муассир доранд, ки дар қолаби сухан ифода мегарданд.

Мусаллам аст, ки барои тарҷумон интиқоли санъатҳои бадеӣ яке аз равандҳои мушкилтарин ва мураккаб маҳсуб меёбад, чунки ин раванд дониши хуби забони модариро тақозо менамояд ва истифодаи нодурусти санъатҳои бадеӣ боиси номукамалии тарҷума мегардад.

Санъатҳои бадеӣ дар нутқ ҷойгоҳи хосса касб карда, ҷиҳатҳои адабӣ, услубӣ ва забонии онҳо мавриди таҳқиқи муҳаққиқони соҳа қарор гирифтаанд ва ба таври ошкору пӯшида истифода бурда мешаванд, ки ба онҳо истиора, ташбеҳ, тазод, маҷоз, тамсил, киноя ва амсоли инҳо дохил мешаванд. Киноя гуфта, калимаю ибораҳои менаманд, ки дар худ мафҳуми пӯшидаро таҷассум карда, ҳамчун санъати бадеӣ ё ифодаи адабӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. “Киноя маънои зид ва мухолифро қасд карда гап задан ва ба ибораи дигар акси гапи гӯянда мурод аст. Масалан, аз хубӣ баҳс карда бадиро ифода кардан ва аз бадӣ

бахс карда нағзиро фаҳмонидан киноя аст” [70, с. 124], ки дар ҳама гуна асарҳои бадеӣ онро мушоҳида кардан мумкин аст.

“Баъзе асарҳо, масалан, матал ва афсонаҳо, комилан аз истиора асос ёфтаанд, ки дар онҳо мундариҷа, дар умум, маъноӣ маҷозӣ дорад. Чунин асарҳоро асарҳои киноявӣ меноманд. Ба табиати истиоравии матал, афсона ва зарбулмасалҳои устувор хос аст” [24, с. 179]. Ба гуфтаи Л.Б. Бей, образҳои киноявӣ як хел ва одӣ мебошанд. Онҳо як мафҳумро ифода намуда, барои равшантар нишон додани он ёрӣ мерасонанд.

Е.Н. Зверева кинояро ҳамчун “тасвири аниқӣ ашё ё ҳодисае, ки мафҳум ё ифодаи абстрактиро иваз мекунад” [68, с. 145] шарҳ додааст.

Бо вучуди он ки киноя ба рамз хеле монанд аст, фарқият миёни рамз аз киноя мушоҳида мешавад, зеро “киноя бадали номи воқеаи ҳаётӣ, ашё бо аломатҳои шартӣ он аст” [24, с. 180]. Масалан: *хазон* – рамзи пирӣ, *бахор* – рамзи ҷавонӣ, *кабӯтар* – рамзи сулҳ ва ғ.

Дар фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ киноя ба маъноӣ “рамз; рамзӣ; гл.: ифодаи рамзӣ; лит.: киноя; метонимия; истиора; бо рамз сухан гуфтан, ва ғ.” [243, с. 276] омадааст, ки ба ақидаи мо ин дақиқ нест ва ба ин масъала дар тарҷумаи киноя дар фарҳангу дигар сарчашмаҳо мувофиқ нестем. Ба ибораи дигар, агар *КИНОЯ* “аллегория” бошад, пас барои чӣ боз дар шакли “намёк” (рамз, киноя) истифода шудааст?

Ба гуфтаи С.С. Аброров “Дар маҷмуъ киноя асоси ташаккули истиора ва гуфтори истиоравӣ барои баҳодиҳии маҳорати каломсозӣ ва услуби ҳар як шоир буда, махсусан, аз ҳамин нигоҳ баррасӣ мешавад” [7, с. 23].

Мазмун ва муҳтавои ифодаҳои мазкур, дар умум, ба мазмун ва муҳтавои киноя (аллегория) мувофиқат намеkunанд, зеро дар дигар сарчашмаҳои илмӣ ифодаҳои метонимия ва истиора ба дигар маъно корбурд мешаванд. Агар ин се санъати бадеӣ: *КИНОЯ*, *МЕТОНИМИЯ* ва

истиора дар як шакл корбурд шаванд, пас ифодаи онҳо дар ҷумла чӣ тавр амалӣ карда мешавад?

Мусаллам аст, ки ифодаи мазкур (намёк) дар луғати русӣ-тоҷикӣ хеле хуб ифода гардида, ба чунин маъно омада бошад ҳам, дар тарҷумаи он каме дақиқиро мушоҳида кардан имконнопазир аст: “киноя, ишора; кинояомез гап задан” [224, с. 525]. “Аллегория” дар луғати мазкур дар шакли “маҷоз, рамз, киноя, истиора, аллегория” [224, с. 30] оварда шудааст, ки гунаи ягона надорад. Тасаввур кунед, ки дар як луғат як мафҳуми киноя дар се шакл ифода гардидааст: “аллегория”, “намёк” ва “аллюзия” [224, с. 525, 30, 30].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар матнҳои бадеӣ киноя мафҳуми образҳои аниқи бадеиро ифода менамояд. Масалан: баҳори умр – the spring of life, хазони умр – the autumn of life – киноя мебошанд.

Мазмун ва мундариҷа дар матни бадеӣ, бар хилофи матнҳои илмӣ метавонанд ба таври возеҳ интиқол дода шаванд ё онҳо метавонанд бо истифода аз дигар санъату образҳои бадеӣ, аз қабилӣ рамзҳо – киноя (аллегория), рамзҳо (символов), ишораҳо (аллюзий) ва ғ. ифода ёбанд. Бар хилофи дигар санъатҳои бадеӣ, киноя – ин “интиқоли шартии мафҳум ё ҳукми тахайюли ғайривоқеӣ тавассути тасвири мушаххас мебошад” [226, с. 159].

Дар китоби “Назарияи тарҷума”-и В.В. Сдобников мафҳуми мазкур чунин шарҳ дода шудааст: “Рамз нисбат ба киноя сермаънотар буда, дақиқ ва муайян будани тасвири образро надорад (масалан, калимаи “доира”-ро метавон рамзи беохир ё ҷовидонӣ ҳисоб кард ва паранда барои рассомон рамзи руҳу ҷон ва амсоли инҳо). Рамз ишора ба ходисаи умумии воқеӣ, матни бадеӣ, баён аст” [157, с. 351].

Л.Б. Бей гуфтаҳои В.В. Сдобникоро ҷонибдорӣ накарда, чунин қайд менамояд, ки: “Дар байни киноя ва рамз фарқи куллие нест. Дар осори шоирона симои рамзӣ мураккаб ва сермаъно буда, маънои

киноявии он дар раванди тасаввуроти бевосита бавучудомада равшан мегардад” [24, с. 180], яъне симои рамзӣ дар шуури инсон тасаввуроти гуногунро таҷассум менамояд ва маънои рамзӣ низ аз он муайян мешавад.

Мувофиқи ақидаи Л.В. Рижкова-Гришина “киноя (аллегория) (калимаи юнонии “allegoria”) воситаи тасвири бадеӣ, маҷоз; навъи истиора (истифода бурдани калимаҳое, ки ба маънои мустақимашон нестанд); истиора ин изҳоротест, ки дорои маънои махфӣ буда, баъзе ишораҳо, иттилооти махфӣ ва пинҳонӣ дорад” [153, с. 60]. Мувофиқи гуфтаи ӯ рамз “воситаи тасвири бадеӣ; образест, ки дар як вақт мазмуни конкретӣ ва абстрактиро ифода мекунад. Рамз ба истилоҳот асос ёфтааст, яъне истифодаи калимаҳое, ки ба маънои мустақимашон нестанд, дорои маънои махфӣ мебошанд. Масалан, баъзе ишораҳо, иттилооти рамзгузоришуда буда, зеро мафҳуми матн пинҳонӣ мебошанд” [Рижкова, с. 198]. Мо фикри Л. В. Рижкова-Гришинаро ҷонибдорӣ менамоем, зеро киноя ҳамчун рамзи пӯшида низ ифода мешавад, аммо рамз нест.

Дар фарҳанги тафсирии забони русӣ киноя (аллегория) ба маънои “ифодаи ягон тахайюли ғайривоқеӣ, ягон ақида ё идея дар образи воқеӣ” [235, с. 22] ва ишора (намёк) ин “калима (ҳатто имову ишора ва амал), ки аз рӯйи тахмин фаҳмида мешаванд”, мебошанд [235, с. 386], яъне киноя гуфта, калимаю ибора ва дигар воҳидҳои забониеро меноманд, ки фикр дар онҳо тавассути мафҳумҳои маҷозӣ норавшан ва нопурра дар тахайюли ғайривоқеӣ баён шуда, танҳо аз рӯйи мазмун тахмин карда мешаванд.

Пас, гунаи истифода ва тарҷумаи *киноя (аллегория)*, ки дар луғати русӣ-тоҷикӣ [224] ва луғати тафсирии забони русӣ [235] омадаанд, қобили қабул доништа мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон доданд, ки падидаи асосии калимаи *киноя* дар тамоми луғатҳо – ин тахмин кардан аст, яъне муайян намудани мафҳуми асосии киноя ва мақсади гӯянда ба худи хонанда ё шунаванда воғузур карда мешавад. Дар ин сурат, хонанда ё шунаванда бояд дар асоси маълумоти пӯшидае, ки дар он ифода ниҳон аст, бо истифода аз усули воҳидҳои аслии забонӣ ба баъзе хулосаҳо ояд ва онро чун нуқтаи назари худ ба таври мусбат ё манфӣ баҳогузорӣ кунад.

Дар китоби “Донишномаи илми бадеъ”-и У. Тоиров киноя “сухани пӯшида, пӯшида сухан гуфтан, рамз, ишора” [175, с. 188] маънидод шудааст: “Сухане ё калимае, ки ба ғайр аз маънои аслии худ маънои дигаре низ дорад, киноя мебошад. Дар маҷоз маънии ҳақиқиро ирода кардан мумкин нест” [175, с. 188]. Масалан, дар ибораи “сари қоқ” мафҳуми “қаси яккаву ягона, муҷаррад, қаси бенаво, бечизу чора” [251, с. 76] ифода шудааст, ки маҷозан дар ҷумла ифода мешаванд. Ё дар ибораи “ҳаёли хом”, ки маънои маҷозӣ дорад, мафҳуми “орзую ҳаваси беасос” [251, с. 248] ифода шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар санъати киноя маъноии аслии калима ба маънои маҷозӣ дар шакли наздик ва дур ифода шуда метавонад:

“Э офтоби оламтоб. *Агар офтоби олам дуру дароз рӯи худро нанамояд, ҳамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд.* Ту, ки офтоби ман мебошӣ, чаро рӯи худро аз ман мепӯшӣ? Магар мехохӣ, ки ман аз фироқи ту афсурда шуда бимирам? Ман гумон намекунам, ки ту ин қадарҳо сардмехр ва номехрубон бошӣ! Ман *ба хоки пой ту сар монда* аз ту мепурсам, ки ҳеҷ набошад, ягон бор ба ин “*муштоқи бисмилшудаат*” ҷамоли ҷаҳонороятро бинамой. Агар ҳамин шаб баъд аз *фурӯ рафтани офтоб* ту, ки офтоби ман мебошӣ, ба ман рух нанамой, ман худро дар ҷоҳи бобоят (дар ҷоҳи мазори Хоҷа Ёбон) партофта ҳалок мекунам. Дар он вақт *хуни ман ба гардани ҷавони ту мемонад...*” (215, с. 241).

Чумлаи мазкури асари бадеӣ сарорсар аз санъати киноя сохта шуда, дар он 4 санъати кинояро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар мисоли аввал “*Агар офтоби олам дуру дароз рӯйи худро нанамояд, хамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд*” маънои чумла фаҳмо бошад ҳам, шаклан пӯшида аст, яъне киноя аз набаромадани офтоб ва хушк шудани мавҷудоти зинда мебошад, вале ҳақиқати воқеӣ дорад, яъне кинояи аслиӣ аст.

Ифодаи дуюм, яъне “*ба хоки пойи касе сар мондан*” мафҳуми маҷозӣ дошта, киноя аз *ҷон фидо кардани шахс барои касе* мебошад. Дар фарҳанги ибораҳои рехта мафҳуми мазкур дар ду шакл мавриди истифода қарор дода шудааст, ки дар умум, онҳо ҳамин маъноро ифода мекунанд: “(Аз) хоки поят гардам (шавам) – қурбонат шавам, садқаат шавам, бандаи ту бошам” [251, с. 285] ва “Хоки пойи касе тӯтиёи дида шудан – барои касе ниҳоят азиз, боқадр шудан” [251, с. 286]. Ифодаҳои мазкур ба маънои маҷозӣ қорбурд шуда, санъати кинояро ифода мекунанд, ки аслан асоси воқеӣ надоранд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар як ифода якҷанд санъати бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ибораи сеюми чумлаи мазкур “муштоқи бисмилшудаат” истиора буда, киноя аз “ёр” аст, ки дар фироқи маъшуқааш месӯзад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ калимаи “муштоқ” иштиёқманд, орзуманд, саҳт моил ва роғиб ба чизе, шавқманд [244, с. 790] ва калимаи “бисмил”: *а. забхшуда, сарбурида, кушташуда* (аслан шакли кӯтоҳшудаи *бисмиллод* аст, ки дар вақти сар задани ҳайвоноти қурбонӣ гуфта мешуд) [244, с. 186] оварда шудаанд. Аз ин бармеояд, ки дар ин ҷо нависанда ошиқро чунон муболиға намудааст, ки ҷони худро фидои маъшуқа менамояд, яъне ифодаи мазкур ба сифати *ошиқи шайдо ё ошиқи шефта* қорбурд мешавад.

Дар чумлаи дигар “*хуни ман ба гардани ҷавони ту мемонад*” санъати киноя ба маънои аслии “хуни касе ба гардани касе афтодан” омадааст, ки маънои “*боиси қатли касе гардидан*” қорбурд мешавад. Дар

фарҳанги ибораҳои рехта мафҳуми мазкур дар се шакл ифода гардидааст: “1. Хуни касе ба гардани касе афтодан – *барои куштани касе ҷавобгар шудан, боиси қатли касе гардидан*; 2. Хуни касе ба гардани касе будан – *сабабгори қатли касе будан, барои марги касе ҷавобгар будан*; 3. Хуни касеро ба гардани касе мондан – *барои ҳалокати касе касеро ба ҷавобгарӣ кашидан, барои қатли касе касеро ҷавобгар доништан*” [251, с. 336-337]. Ифодаи мазкур дар ҷумла ба гунаи сеюм “барои қатли касе касеро ҷавобгар доништан” мувофиқат мекунад.

Дар умум, тахмин кардан ба мафҳуми киноя метавонад ё як масъалаи одӣ, ё як муаммои мушкилро ҳал намояд, зеро дар маркази ифодаи киноя новобаста аз мақсад, ҳалли масъалаи мушкил меистад.

Аз ин рӯ, вобаста ба шакли истифода ва оҳангу мақсад кинояро ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст: *кинояи аслий (истинная аллегория)* ва *кинояи мураккаб (сложная аллегория)*.

Хусусияти асосӣ ва муҳимми кинояи аслий дар он аст, ки ҳангоми истифода дар асар дарк накардани киноя мафҳуми матн тарҷумашударо коста намекунад, яъне хусусияти маъноии матн гум намешавад, танҳо аз надонишани муҳтавои киноя дар матн як ҷаззобияти хоссае пайдо намешавад.

Кинояи аслий фазои маъноии матнро ташаккул дода, дар баъзе ҳолатҳо барои хонанда номафҳум бошад ҳам, мафҳуми сатҳи матн барои ҳар як қабулкунанда кушоду равшан боқӣ мемонад:

“No,” the old man said. “*You`re with a lucky boat*” (218, p. 8).

Дар ҷумлаи мазкур, “*You`re with a lucky boat*” кинояи аслий маҳсуб меёбад, зеро калимаи “*luck*” дар ҷумлаи мазкур мафҳуми “хушбахтӣ”, “толеи баланд”-ро ифода мекунад ва хонанда аз ин пай мебарад, ки гап сари кадом масъала рафта истодааст.

Кинояи мураккаб кинояе мебошад, ки маъноии дақиқ дар он нухуфтааст ва мазмуну мундариҷаи онҳо ба таври равшан барои хонанда

ё шунаванда дастрас нест ва тахмин намудани онҳо низ дар матни асл барои қабулқунанда мушкилӣ ба бор меорад:

The old man opened his eyes and for a moment *he was coming back from a long way away* (218, p. 20).

Дар қисмати дуҷумла кинояи мураккабро вохӯрдан мумкин аст, зеро дар алоҳидагӣ “*he was coming back from a long way away*” ба маънои ҷумлаи асли бештар шабоҳат дорад. Аз ин рӯ, гарчанде ба мазмуни сода ҳам қорбарӣ шавад, барои дарки мазмун он мушкилӣ пеш меояд.

Чӣ тавре, ки П.Ф. Стросон қайд менамояд, “моҳияти киноя дар он аст, ки шунаванда бояд (на бештар) мавҷудияти мақсади муайян, масалан, нияти ба вучуд овардан ва ошкор намудани эътиқоди мушаххасро тахмин кунад. Мақсади шахс барои бо киноя сухан гуфтан, аслан пешакӣ мушаххас нест” [167, с. 144].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи кинояи асли ва мураккаб ба маънои муайян ба салоҳияти адиб воғузур карда шудааст ва аз адиб вобастагии комил дорад ва азнавсозии мазмуну мундариҷаи он имкон медиҳад, то дар робита ба самти муоширатии киноя тағйироти назаррас ба вучуд ояд.

Дар матнҳои бадеӣ киноя аз рӯйи мазмуни матн муайян карда мешавад, яъне лафзӣ ва ғайрилафзӣ истифода шудани онҳо ба баёни он дар нутқи нотик ё адиб зич алоқаманд аст.

Қобили қайд аст, ки ба таври ғайрилафзӣ истифода шудани киноя дар нутқ аҳаммияти калон дорад ва барои истифода ҳангоми тарҷума на он қадар мушкилӣ эҷод мекунад, чунки истифодаи он ба мазмун ва муҳтавои як навъ нисбат дода мешавад.

Кинояи ғайрилафзӣ он кинояе аст, ки дар он маънои мувофиқ барои соҳиби забон муқаррарӣ нест, яъне имову ишораи муайян соҳиби киноя буда наметавонанд ва онро дар тарҷума мо “ишора” (намёк) гуфтем:

Ҳомидхоҷа, бе он, ки овоз барорад, аз дасти ман гирифта *ишорат кард*, ки ба ҷои худ биравем (215, с. 84).

Дар ҷумлаи мазкур (*бо қиёфа ё даст*) *ишора барои ба ҷойи худ рафта* кинояи ғайрилафзӣ маҳсуб меёбад ва бо усули рамзӣ ифода мегардад.

Ба ақидаи Д.Э. Розентал ва М.А. Теленкова, “киноя гуфта, як навъи маҷозеро меноманд, ки тавсифи образии баъзе мафҳуми абстрактӣ дар зери мафҳуми ягон объекти дигари мушаххас ба таври қобили мулоҳиза монанд аст, баён мегардад” [238, с. 359].

Киноя дар афсона ва қиссаҳо бештар истифода мешавад, яъне дар симо ва хислати одамон ифода намудани ҳайвонот, ашё ва ҳодисаҳои табиат мебошад. Масалан, ба воситаи симои рӯбоҳ, ифода намудани шахси зираку маккор, мурча – шахси заҳматкашу меҳнатдӯст ва амсоли онҳо:

– Акнун ин на одам мешавад ва на мулло, *рафта-рафта ин хар мешавад*. Аз мулло муқаррарӣ шуданаш, *хар шуданаш бехтар аст*, – гуфт падарам дар ҷавоб (215, с. 45).

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ мафҳуми калима “хар” чун “1. чорпои боркаш, химор; 2. *мач*. аҳмақ, аблах” [251, с. 462] истифода шудааст, гунаи дуҷумла ба ҷумлаи фавқ мувофиқ аст, яъне дар ҷумлаи матни асл “хар” ба ҷойи одами *беадаб* (аблах, аҳмақ) ифода шуда, киноя аз шахсе аст, ки аз *одобу рафтори инсонӣ* дур аст. Дар фарҳанги ибораҳои рехта воҳиди мазкур дар чунин шакл корбурд шудааст: “Ба хар муносиб хангос, ба хурӯс муносиб овоз”, яъне хар кас мувофиқи ҳиммат ва қобилияташ кор мекунад, рафтор мекунад” [251, с. 254].

Аслан, калимаи киноя (аз калимаи юнонии ἀλληγορία — рамз, киноя) гирифта шудааст, ки дар асари бадеӣ маънои тасвири бадеии мафҳумҳо тавассути тасвир ё муколамаи мушаххаси бадеӣ дар шакли махфӣ ё пӯшида баён карда мешавад. Вай фикри нависанда ё гӯяндаро

ба таври мушаххас ифода карда, дар санъат барои ифода намудани афкори абстрактӣ тавассути образи мушаххас истифода бурда мешавад.

Дар аҳди қадим киноя барои ифода намудани фикр ба таври рамзӣ ба аҳли гурӯҳ ё ҷомеа истифода бурда мешуд.

Нуқтаи назари муҳаққиқони соҳа роҷеъ ба масъалаи киноя ва тамсил гуногун арзёбӣ мегардад. Бисёре аз муҳаққиқони соҳа байни киноя ва тамсил айният намегузоранд, ҳол он ки байни киноя ва тамсил айнияти комил вучуд дорад. Чӣ тавре, ки қайд намудем, киноя, одатан, дар тасвири шеър ё ҳикоя ба маънои пӯшида ё бо рамз ифода мегардад. Баръакси ин амал тамсил санъатест, ки барои ифодаи масал дар матнҳои динӣ ва руҳонӣ истифода бурда мешавад. Ҳардуи инҳо маънои маҷозӣ дошта, дар асарҳои бадеӣ барои ифода намудани услуби баландтарини баён ба таври пӯшида фаровон истифода бурда мешаванд. Хусусияти асосии киноя аз он иборат аст, ки вай аз доираи мазмуни пӯшида берун баромада наметавонад.

Киноя яке аз санъати адабиёт, ки чун истиора қорбурд шуда, макон, хислат ва ё ҳодисаро барои ирсоли баён ифода мекунад. Фарқи байни киноя аз истиора дар он аст, ки дар киноя фикри абстрактӣ дар образ ифода намегардад, вале дар истиора бошад, ташбеҳи пӯшида назар ба фикри пӯшида бештар истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, моҳияти киноя дар он ифода мегардад, ки муҳтавои баъзе аз баёни фикр ба тафаккури хонанда вобастагии комил дорад.

Дар умум, вобаста ба вазъият ва шароит киноя бар он асос меёбад, ки қабулқунанда бояд соҳиби дониши манзари зарурӣ бошад, то ба муҳтавои киноя дар матн сарфаҳм равад.

3.4. Ташаккул ва таҳаввули санъати тамсил дар осори бадеии тоҷикиву англисӣ

Таҳқиқ ва истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ, аз қабиле санъати тамсил ва ташаккули он дар адабиёти тарҷумашуда бамаврид буда, дар

адабиёти чаҳонӣ метавон онро яке аз намунаи барҷастаи офариниши асарҳои тамсилии мухталиф ҳисобид.

Роҷеъ ба масъалаи тамсил олимону мутахассисони ватанию хориҷӣ зиёде, аз ҷумла, А. Тафаззулӣ, Т. Зеҳнӣ, Х. Шарифов, У. Тоиров, А. Абдусатторов, Г. Нозимова, Л.В. Чернец, Л.Ю. Иванов, А.П. Сквородников таҳқиқоти зиёде намудаанд, вале то ҳол пажӯҳиши илмии густурда ва пурра дар масъалаи шинохти луғавӣ ва маъноиву истилоҳии тамсил дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар матни асл ва тарҷума анҷом дода нашудааст. Ба масъалаи таҳаввул ва ташаккули тамсил ва, ҳамзамон, “дар бораи зарурати мурочиат кардан ба образи тамсил, қиёс ва аксаран ба мазҳака ва истехзо мурочиат кардан аллақай суханшиносони қадим сухан рондаанд” [253, с. 77]

Ба ақидаи олими тоҷик Х. Шарифов “Тамсил- мафҳумҳои бунбасти бадеӣ буда, бо ёрии истифодаи фаҳмишҳои дин, ишқ, муҳаббат, ҷон, адолат, фитнаангезӣ, шуҳрат, ҷанг, сулҳ, баҳор, тобистон, тирамоҳ, зимистон, марг ва ғайра ифода мешавад” [191, с. 30]. Муҳаққиқи дигар Г.С. Нозимова тамсилро яке аз санъатҳои номидааст, ки бо ҷанбаи бадеӣ-эстетикӣ адабиёт иртибот дорад ва дар тамоми марҳалаҳои таърихи ташаккул ва таҳаввули адабиёти форсу тоҷик яке аз роҷтарин санъатҳои бадеӣ буда, ҳанӯз дар адабиёти қабл аз исломии Эрон зухур намудааст [134, с. 3].

Дар пажӯҳишҳои мутахассисони соҳа дар шинохти “тамсил” ва асарҳои тамсилӣ дастовардҳои назаррас ва ақидаҳои ҷолибу густурда оид ба хусусият, моҳият, умумият ва вазифаҳои он баён гардидааст, вале дар тарҷумаи он дар луғатҳои дузабона як қатор нофаҳмиҳоро мушоҳида кардан мумкин аст:

Дар луғати тоҷикӣ-русӣ ифодаи мазкур дар чунин шакл омадааст: “Тамсил – 1. притча; басня; 2. уподобление, сравнение” [243, с. 579]. Лозим ба ёдоварист, ки ин ду воситаи тасвири бадеӣ, яъне тамсил ва қиёс

ду санъати маънавии алоҳида буда, ба маъноҳои мухталифи алоҳида корбурд мешаванд.

Ба ақидаи олими дигар У. Тоиров тамсил “аз ар. мисол овардан, ҳадис ё дostonero ба унвони масал баён кардан), дар илми бадеии классикӣ яке аз санъатҳои бадеии маънавист, ки шоир ё нависанда барои тақвияти андеша ва равшану барҷаста баромадани мақсади хеш дostonу ҳикоят ё зарбулмасалу мақолеро меорад, ки дар байни мардум машҳур бошад” [175, с. 518].

Аз ин бармеояд, ки тамсил санъати бадеӣ буда, ба маънои аслии онро чун дoston, ҳадису рӯйдод истифода мебаранд ва дар мавриди дигар, истилоҳи маъмулии истифодаи онро масал мегӯянд. Чӣ тавре дар боло зикр намудем, ба маънои масал калимаҳо на танҳо дар матнҳои динӣ, балки дар тамоми матнҳо корбурд мешаванд.

Дар луғати русӣ-тоҷикӣ мафҳуми мазкур тариқи зайл истифода гардидааст: “1. масал, матал, тамсил, ҳикояи тамсилӣ; 2. муаммо, аъҷуба” [224, с. 863].

Дар ин хусус, Т. Зехнӣ чунин гуфтааст: “Шоир барои тақвияти даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад” [70, с. 132].

Боиси зикр аст, ки дар рафти шарҳи санъати ирсоли масал Т. Зехнӣ, ҳамчунин, дар қавсайн ба тамсил [70, с. 132] ишора мекунад ва аз ин бармеояд, ки ин ду санъати бадеӣ то ҷойе ба ҳам шабоҳат доранд, ки муҳаққиқи дигари тоҷик Г.С. Нозимова онро ба як мазмун ҷонибдорӣ менамояд: “Масал ва анвои он, аз қабилӣ тамсил, ирсолулмасал, ирсолулмасалайн яке аз роиҷтарин воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёти тоисломии Эрон ва назму насри форсии дарӣ дар аҳди исломӣ ҳисоб меёбад” [134, с. 16].

Пас, ба ақидаи муҳаққиқони тоҷик, ки тамсилу масал ва ирсоли масалу ирсолулмасалайн ба ҳам шабоҳат доранд, дар “Донишномаи

бадеъ”-и профессор У. Тоиров чунин шарҳ дода шудааст: “тамсил – (мисол овардан, ташбеҳ кардан), муаллифи “Фунуни балоғат ва саноъеи адабӣ” – Ҷалолуддини Ҳумоӣ, муаллифи “Санъати сухан” – Туракул Зеҳнӣ ва муаллифи “Нигоҳе тоза ба бадеъ” – Сируси Шамисо санъати бадеъии ирсоли масалро барғалат тамсил номиданд” [175, с. 521].

Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки “ирсоли масал”, “ирсолулмасал” ва “ирсолмасалайн” дар асари мазкур тариқи зайл шарҳ дода шудааст. Ба истилоҳи дигар, дар асар ифодаи мазкур дар асар дар панҷ шакл истифода шудааст “ирсолуламсол”, “ирсолулмасал”, “ирсолулмасал фӣ байт”, “ирсолулмасалайн” ва “ирсолулмасалайн фӣ байт” [175, с. 148-150], ки дар умум, қариб ба як маъно истифода мешаванд, яъне ҷамъи масалҳо ва ё истифодаи зиёда аз ду масал дар байте, фиристодани ду масал мебошад.

Таҳаввули ақидаи муҳаққиқони соҳа гуногун арзёбӣ шуда, омӯзиши масъалаи тамсил ва анвои он дар асарҳои илмӣ ва фарҳангҳои дузабона ҳалталаб боқӣ мондааст ва то кунун, атрофи он баҳсҳои илмӣ идома доранд.

Мавриди зикр аст, ки истифодаи санъати тамсил дар адабиёти тоҷик ва, инчунин, адабиёти англис ҳамчун қолаби матлуб дар асарҳои миёна ба шумор мерафт, яъне дар давроне, ки дар он шоҳкориҳо (дар адабиёти англисзабон) офарида шудааст. Шоҳкориҳои мазкур, махсусан, дорои сабки ривоятҳои манзуми руъёбинӣ ҳастанд, ки дар он ровии дoston ба хоб фурӯ меравад ва як руъёи тамсилро таҷриба мекунад. Асарҳои тамсилӣ дар тамоми давраҳои адабӣ оварда мешуданд. Новобаста аз асари тамсилӣ дар тамоми асарҳо намунае аз тамсил оварда шудааст, яъне асари бадеиро бидуни санъати тамсил тасаввур кардан имконнопазир аст. Шаклҳои мухталифи асарҳои бадеиро, ки дорои миқдори зиёди тамсиланд, метавон дар зумраи асарҳои тамсилӣ табақабандӣ кард. Ҳамаи онҳо маҷмуаи шарту шароитро ривоят

меунанд, ки хатман дар онҳо барои чаззоб шудан аз забони дигар адибон масал меоварданд.

Ҳамин тариқ, офаридаи асарҳои тамсилии нависандагони тоҷику англис на танҳо дар доираи адабии худ хонандагону ҳаводорони зиёд дорад, балки берун аз он машҳуру шинохта гардидаанд. Ин ҷо метавон аз асарҳои нависандагони форсу тоҷик “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро мисол овард, ки миёни хонандагони Аврупо, махсусан, англисзабон маҳбубияти хосса пайдо намудаанд.

Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки дар миёни хонандагони тоҷик асари нависандаи шинохта Р. Киплинг (R. Kipling) “Китоби Ҷангалистон” – “The Jungle book”, ки ба забони тоҷикӣ қисмате бо номи қаҳрамони марказии асар таҳти унвони “Маугли” – Mowgli тарҷума ва нашр гардидааст, доираи васеи хонандагонро дорад [29, с. 59].

Бояд гуфт, ки “тамсил яке аз ифодаҳои бадеӣ буда, барои ифодаи андешаҳои адиб дар шеър, достон, қисса ва роман низ истифода бурда мешавад” [223, с. 33]. Сарчашмаи тамсил мифология буда, инъикоси ҳудро дар адабиёти шифоӣ (фолклор) пайдо намудааст ва рушди он дар санъати тасвири бештар ба мушоҳида мерасад.

Тамсил, махсусан, дар асарҳои ҳаммосавӣ, дар симои ҳайвоноту наботот ва одамон бештар истифода мешавад. Табиист, ки санъатҳои дигари бадеӣ, ба ҷуз киноя, аз тамсил муносибати кулли фарқкунанда доранд. Дар бештари истилоҳоти тамсилии кинояро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро як воситаи тасвири бадеӣ, дар як маврид метавонад ба вазифаи якчанд санъати дигар истифода шавад:

– Инҳо гургзода буданд, гург шуданд, чунки “*оқибат гургзода гург шавад*” гуфтаанд (215, с. 15).

Дар ҷумлаи мазкур дар қисмати аввали ҷумла калимаҳои “гургзода” ва “гург” истиора буда, киноя аз шахси кордида будани

одамро ифода мекунад, вале дар қисмати дуюми ҷумла, мурод аз “оқибат гургзода гург шавад” гуфтани нависанда масал овардан аст.

Дар забони англисӣ низ айнан ҳамин масъала корбурд мешавад ва калимаи “тамсил” дар забони англисӣ чун “parable” истифода шуда, дар луғат ба маънои “притча, иносказание” [234, с. 428] омадааст.

Қобили қайд аст, ки на танҳо дар фарҳангҳои дузабонаи русӣ-тоҷикӣ ё тоҷикӣ-русӣ мушкилоти тарҷумани санъатҳои бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст, балки дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-русӣ ва русӣ-англисӣ ё тоҷикӣ-англисӣ низ ин духӯрагӣ ба чашм мерасад, зеро дар фарҳанги мазкур мафҳуми “parable” дар маъноҳои дуюм ва сеюм чун *тамсил* ва ҳам *киноя* истифода шудааст. Истилоҳи “масал” дар луғати мазкур ба маънои “**byword** *n* 1. поговорка; 2. притча во языках; олицетворение (*в дурном смысле*)” [234, с. 80] омадааст, ки маънои аввал чун масал ва дуюму сеюм киноя ва муболиға мебошанд, ки ба муҳтавои маънои масал умуман мувофиқ набуда, ба назария ва амалияи тарҷума мувофиқат намекунанд.

Хусусиятҳои тамсилро дар мисолҳои асари бадеӣ баррасӣ мекунем:

Most true is it that *‘beauty is in the eye of the gazer* (221, p. 183-184).

Беҳуда дар урфият нагуфтаанд: “*Хушрӯ хушмеҳр нест, хушмеҳр хушрӯст*” (216, с. 170-171).

Ҷумлаҳои матни асл аз санъати бадеӣ ораста шудааст ва дар он масали *‘beauty is in the eye of the gazer’*-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар матни тарҷумавӣ инъикоси худро дар шакли “*Хушрӯ хушмеҳр нест, хушмеҳр хушрӯст*” ёфтааст.

Барои дуруст ва мукамал дарк намудани масали мазкур дар асл ба мазмуни матн бояд дуруст сарфаҳм рафт, ки масал дар қадом вазъият ва ҳолат истифода гардидааст. Хусусияти таъкидии баён дар масали мазкур мушоҳида карда намешавад, зеро он ба як масали рӯзмаррае табдил ёфтааст, ки хусусияти маҷозиаши кам ба назар мерасад. Масали мазкур гарчанде дар забони тоҷикӣ чун “*Хушрӯ хушмеҳр нест, хушмеҳр*

хушрӯст” тарҷума шуда бошад ҳам, мазмун ва муҳтавои масали матни асло дода наметавонад ва дар забони тоҷикӣ муодили он *“Лайлиро ба чашми Мачнун дид”* мавриди истифода қарор мегирад. Дар шакли мазкур тарҷума шудани он чун масал, яъне дар шакли тамсил ифода ёфтани қобили қабул аст. Ифода шудани он дар шакли *“Хушрӯ хушмеҳр нест, хушмеҳр хушрӯст”* ба хонандаи асар фаҳмо нест, зеро дар забони тоҷикӣ муодили мазкур корбурд намешавад ва *“Лайлиро ба чашми Мачнун дид”* аллакай дар фаҳмиши хонанда маънои масалро пайдо карда наметавонад.

Аслан, мазмун ва муҳтавои калимаи “parable” (тамсил) дар умум, ки дар дигар адабиёти илмӣ “қиёс” аст, масъалаҳои табиӣ ва руҳиро ифода мекунад, вале ба ин ақида мо розӣ шуда наметавонем, зеро мафҳуми мазкур масал аз масъалаҳои дигари ҳаёти воқеӣ тавассути дигар образҳои пӯшидаю ошкоро баён мешавад ва ба санъати киноя монандӣ дорад. Тамсил дорои як жанри хосе аст, ки хусусияти ахлоқӣ дорад, новобаста аз он, ки қаҳрамонҳои тамсилӣ, одатан, одамон ва ҳайвоноту набототе ҳастанд, ки дар худ сифат, хулқу аҷиб ва дигар хислатҳои инсониро таҷассум менамоянд.

Ақидаи муҳаққиқи тоҷик Г.С. Нозимова роҷеъ ба масъалаи анвои тамсил дар монографияи ӯ чунин оварда шудааст: “Тамсил ва анвои он – аллегория, парабола ва фабула аз ҷиҳати шакл ва шеър ё ҳикояти хурд то асари калонҳаҷмро фаро гирифта наметавонад, яъне аз ҷиҳати шакл маҳдуд нест. Доираи вазифаҳои тамсил васеъ буда, дар он ақида, андеша ва масъалаҳои ахлоқӣ ирфонӣ, динӣ, мазҳабӣ, фалсафӣ ва ғайра наметавонад ба тарзи равшану сарех ва содаву ҳиссӣ баён карда шавад ё ба тарзи рамзӣ ва мубҳам ифода ёбад, ки барои расидан ба маънии аслии он андешаи амиқ ва тавзеҳу тафсир лозим аст” [134, с. 63], ки қобили диққат ва таваҷҷуҳ аст. Мо аз ҷиҳати ифодаи фикри муҳаққиқ оид ба вижагиҳои тамсил ва масъалаҳои ахлоқӣ, ирфонӣ, динӣ, мазҳабӣ, фалсафӣ ва ғайра мувофиқем, вале дар масъалаи он, ки аллегория, парабола ва фабула

анвои тамсиланд, розӣ нестем. Мафҳуми “парабола” дар луғати русӣ-тоҷикӣ ба маънои “парабола, қатъӣ, асадӣ (хатти қачи ду нӯғаш васлнашуда, ки ҳар нуқтаи он аз як фокус ва аз як директриса ба масофаи баробар воқеъ аст)” [224, с. 682] ифода шудааст. Пас, шакли русии “парабола” дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба мазмуни “тамсил” роиҷ нест. Дар луғат-муҳовараи энциклопедияи забони русӣ истилоҳи мазкур дар шакли “парабола – аз калимаи юнонии *parabolē* – қиёс (сравнение), киноя (аллегория), тамсил (притча) гирифта шудааст” [88, с. 441] омадааст, вале боз дар ҳамин луғат калимаи “паремия” низ чунин қорбурд шудааст, ки мувофиқ нестанд: “паремия аз калимаи юнонии – мақол, зарбулмасал, тамсил гирифта шудааст” [88, с. 448]. Як калимаи тамсил ҳам дар ифодаи “парабола” ва ҳам дар “паремия” ба як шакл истифода шудаанд. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи дуруст ва мукаммали онҳо духӯрагӣ мушоҳида карда мешавад.

Аслан, маънои тамсил аз калимаи англисии “parable” гирифта шудааст, ки танҳо шаклан ба калимаи “парабола” монанд аст. Ин шаклмонандкунӣ дар илми тарҷумашиносӣ чун “дӯстони ғалатандози тарҷумон” истифода мешавад ва шакли ифодаи вожаи мазкур низ, аз ҳамин лиҳоз, ба қавле “муодил” омадааст, ки дар баъзе адабиёти илмӣ чун “парабола” истифода мешавад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои тасвири бадеӣ дар матни бадеӣ ва нутқи шифоҳӣ мавқеи назаррас дошта, барои ҷаззоб ва пуртаъсир шудани нутқи нотик истифода мешаванд. Ҳар як санъати бадеӣ дар худ як вижагии хосро дорад, ки якеро аз дигаре муҳим шумурда намешавад. Санъати тамсил барои офаридани асарҳои оламшумул ва ҷолиб нақши бориз дорад, ки таҳқиқи ҳамаи паҳлуҳои он пажӯҳиши алоҳидаро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, баррасии комил ва таҳқиқи ҷиддии паҳлуҳои дигари он аҳаммияти илмию амалӣ доранд.

3.5. Метонимия ва ташаккули он дар забонҳои муқоисашаванда

Маънои вожаҳо низ ҳолатҳои корбурди онҳоро ифода намуда, вобаста ба ҳолати корбурд калимаҳо ба ин ё он услуби забонӣ дохил мешаванд.

Бар хилофи дигар воситаҳои тасвири бадеӣ, ки ба шабоҳати ашё ё падидаҳо асос ёфтаанд, **метонимия** як навъи маҷоз аст, ки асоси онро наздикии тасаввуроте ташкил медиҳад, ки калимаҳо таҷассум менамоянд. Дар таркиби ҷумла метонимияҳо ба ҷумлаҳои эллиптикӣ хеле монанданд, зеро дар онҳо, одатан, ба ҷойи номи як ашё номи ашёи дигаре истифода мешаванд, ки алоқаи доимӣ миёни онҳо мавҷуд аст. Ин алоқаро дар байни ашёву ҳодиса, макону одамон, ҷараён ва натиҷаи он ва амсоли инҳо истифода бурдан мумкин аст. Мафҳуми “эллипсис” ба таркиби воситаҳои нахвӣ дохил шуда, “воситаи услубии баён мебошад, дар он калимаҳои ихтисор карда мешаванд, ки дар назар дошта шудаанд ва маънояшон ба осонӣ дар асоси матн муайян ва барқарор карда мешавад” [153, с. 228], аммо метонимия воситаи луғавии баён, маҷоз аст, яъне калимаҳои мебошанд, ки маънои маҷозӣ доранд.

Назари олимон дар хусуси ин санъати бадеӣ низ мухталиф аст. Дар асари Ю.А. Оганесова, ин падида ҳамчун пайвастиши мафҳумҳо дар асоси принципи печдарпечӣ истифода мешавад, дар ҳоле ки дигар навъи маҷозҳо дар асоси монандӣ ё тафовут ифода карда мешаванд [136, с. 113]. Тавре ки қаблан зикр гардид, муҳаққиқи дигар Р. Якобсон танҳо ду навъи асосии маҷоз (истиора ва метонимия)-ро ҷудо кардааст, ки бинобар ақидаи ӯ, дар заминаи онҳо навъҳои дигари маҷоз пайдо шудаанд. Шофер ва Райс бошанд, ба масъалаи мафҳуми “синекдоха” равшанӣ андохта, онро на маҷози мустақил, балки ҳамчун як навъи метонимия муайян кардаанд [241, с. 559]. С.С. Абророва метонимияро “як навъи истиора, ки бар хилофи истиора, на ба шабоҳат, балки ба

наздиқӣ ва нисбият асос ёфтааст. Дар истиора муносибатҳои гуногун байни маъноӣ асли ва маҷозӣ мушоҳида мешавад” [7, с. 49] медонад. Нуқтаи назари мазкурро М.М. Ансорова ҷонибдорӣ намуда, метонимияро як навъи истиора мешуморад: “Дар забони тоҷикӣ метонимия яке аз навъҳои истиора ба шумор меравад” [11, с. 138].

Муҳаққиқи дигар Л.А. Велчева навъҳои воситаҳои тасвири бадеиро пешниҳод намуда, метонимияро ҳамчун навъи дигари маҷоз, маҷозии мурсал муайян кардааст [33, с. 35]. “Метонимия (юнонӣ *metonymia* – тағйири ном) воситаи муассир ва ифоданоки забон, маҷоз; калима ё ибораест, ки ба маъноӣ маҷозӣ дар асоси иртиботи берунӣ ё дохилии ду ашё ё падида истифода мешавад. Метонимия навъи иваз кардани як калима ё ибора бо дигараш дар асоси наздикии маъно, шабоҳати ду ашё, мафҳум, падидаҳо мебошад” [153, с. 138; 68, с. 146].

“**Бидон**” дар забони тоҷикӣ буда, дар вай сарфи арабӣ баён меёфт (С. Айнӣ, с. 69).

Баъд аз ду ё се соли ин воқеа – вақте ки ман дар пеши домуллои мазкур “**Шамсия**” мехондам, як мисол рост омад (215, с. 177).

Ин ду ҷумла аз он шаҳодат медиҳанд, ки номҳои китобҳои “**Бидон**” ва “**Шамсия**” (китоби мантиқ) аз рӯйи наздикии маъноҳо ашёи дигареро иваз мекунанд, яъне дар ҷумла ба ҷойи *китоб* номи китоб ба қор рафтааст.

Дар луғати русӣ-тоҷикии С.Д. Арзуманов маъноӣ мазкури метонимия нишон дода шудааст: “**Метонимия** *ж лит.* киноя” [224, с. 479], чунонки дар бандҳои қаблӣ зикр гардид, вожаи «киноя» тамоман маъно ва тарҷумаи дигар “аллегория”-ро дорад, яъне метонимия киноя нест.

Истилоҳи “метонимия” дар луғати С.И. Ожегов ба тарзи тамоман дигар маънидод шудааст, ки шарҳи онро дар ифода намудани мафҳуми “метонимия” истифода кардан мумкин аст: “**Метонимия**, навъи маҷоз – истифодаи як калима ва ё ибора бар ивази дигараш дар асоси монандӣ,

ҳамчаворӣ ва наздикии мафҳумҳо, образҳо 2. *Дар забоншиносӣ*: ибора – истифодаи калима ва ё ибораҳо ба маънои маҷозӣ дар асоси монандӣ, шабоҳат, муқоиса” [235, с. 354] мебошад. Дар китоби Е.А. Беретская таҳти унвони “Асосҳои ҳусни баён” истилоҳи “метонимия” чунин таъриф шудааст: “метонимия (аз юнонии meta – дубора, numia – номгузорӣ кардан): аз гузариши ном аз рӯйи ҳамбастагӣ (наздики) асос ёфтааст” [26, с. 143], ки ин ақидаҳои ӯ ба андешаи Ю.А. Оганесова ва таърифҳои фарҳангу луғатҳо монанд аст. Ҳамин тавр, “метонимия (аз калимаи юнонии metonymia – иваз кардани ном) ин гузариши ном аз як ашё ба ашёи дигар аз рӯйи наздикии онҳо мебошад” [151; 189]. Онҳо метонимияро як навъи полисемия медонанд: «Вобаста ба кадом асос ва аз рӯйи кадом аломат гузоштани номи як предмет ба дигараш се намуди полисемияро ҷудо мекунанд: истиора, метонимия ва маҷози мурсал [151; 189, с. 1133].

Муҳаққиқи дигар бар ин назар аст, ки “метонимия”-ро метавон зери мафҳуми васеътари ифодаи эзоҳӣ ё тавзеҳӣ, яъне тафсир, иваз кардани аломатҳои аслий бо ибораи тавсифии ифодакунандаи хусусиятҳои ашё муттаҳид намуд” [253, с. 439]. Мувофиқи ақидаи В.М. Жирмунский, “бояд гуфт, ки истифодаи метонимия бештар ба одат така мекунад. Агар шоир дар робита ба истиора ҳамеша барои навсозӣ, ба нодирӣ, ҳатто эҷоди шаклҳои нави истиора саъй кунад, пас дар робита ба метонимия метавон гуфт, ки танҳо одат ба метонимия қувва ва аҳаммият мебахшад” [63, с. 326], яъне дар ифода намудани метонимия ифодаҳои маъмул бештар истеъмол мешаванд, бар хилофи истиора, ки дар он муаллиф ибораҳои тамоман нав ва дар забон мавҷуднабударо меофарад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки тарҷумаи дақиқи ин истилоҳ дар ҳеҷ луғат ва сарчашмае мавҷуд нест ва маъмулан ин вожа дар адабиётшиносии тоҷик ба сифати “метонимия” истифода мешавад. Дар

китоби “Санъати сухан”-и Т. Зеҳнӣ ин санъати бадеӣ ҳамчун “маҷоз” ифода ёфтааст, вале бояд гуфт, ки дар дигар луғатҳо ва маъхазҳо ин ибора ба сифати “троп” истифода шудааст. Ҳамин тавр, мо навъи дигари тарҷумаи метонимияро ҳамчун “санъати лутф” ё танҳо “метонимия”, яъне “**метонимия** *ж лит.* лутф – *metonymy*” пешниҳод менамоем.

Метонимия маъмулан дар гуфтор, муколама ва адабиёти бадеӣ истифода мешавад. “Дар метонимия ном танҳо дар асосии наздикии маъноӣ як ба дигаре пайдарпай ва бавосита мегузарад, ки метонимияро аз истиора ба таври кулӣ фарқ мекунад” [148, с. 86]. Тавре ки қайд гардид, дар заминаи метонимия навъи махсуси муносибати байни маъноӣ луғавӣ ва матнӣ меистад, муносибате, ки на ба монандӣ, балки ба ягон навъи тасаввурот асос ёфта, ду мафҳуми ифодакунандаи маъноӣ ба ҳам наздикро ба ҳам мепайвандад.

Наздики дар ҳолатҳои зерин муайян карда мешавад:

1) **Миёни рамз ва он чизе, ки ба он ишора мекунад:** *ба яклухт мактаб – талабагон – тамоми мактаб (ҳамаи хонандагон); the whole school – the pupils;*

Айёми баҳорон буд, **зардолуҳо** ба шукуфтан сар карда буданд (215, с. 39).

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ вожаи “**зардолуҳо**” метонимия буда, дар ин ҷо ба маъноӣ “**дарахтони зардолу**” омадааст. Ин навъи ҷумла дар забоншиносӣ ҳамчун ҷумлаи эллиптикӣ ё нопурра маъмул мебошад. Тафовут миёни ҷумлаҳои эллиптикӣ ва метонимия дар он зоҳир меёбад, ки дар ҷумлаи эллиптикӣ маъноӣ калима ё қисми ҷумларо аз ҷумлаи қаблӣ барқарор кардан мумкин аст, аммо дар метонимия маъно зеро калима – метонимия ниҳон аст.

Мисоли англисиро баррасӣ менамоем:

‘He means to give **the whole school** a treat at Christmas’ (221, p. 399).

They went, shutting **the door**, and locking it behind them (221, p. 13).

Бояд гуфт, ки дар ин ҷумла воҳидҳои луғавии “*the whole school*” (тамоми мактаббачагон) ва “*the door*” (дари хучра) метонимия мебошанд, ки онҳо ифодкунандаи “*хонандагони мактаб*” ва “*дари хона*” ифода ёфтааст.

2) Дар робитаи байни асбоб ва амале, ки ин асбоб анҷом медиҳад:

Усто амак ба сари кори худ нишаста ва *қаламҳои пӯлодинашро бо қайроқ тез карда истода* илова кард (215, с. 44).

Дар ҷумлаи фавқ ибораи “*қаламҳои пӯлодинашро бо қайроқ тез карда истода*” метонимия мебошад, зеро дар ин ибора калимаи “нӯг”-и қалам ихтисор шудааст.

Робитаи асбоб ва амале, ки он иҷро менамояд дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад:

I, in my turn, scrutinized the paper; *but saw nothing on it save a few dingy stains of paint where I had tried the tint in my pencil*. I pondered the mystery a minute or two; but finding it insolvable, and being certain it could not be of much moment, I dismissed, and soon forgot it (221, p. 396).

Дар ин мисол, дар ҷумлаи “*but saw nothing on it save a few dingy stains of paint where I had tried the tint in my pencil*” (аммо дар он чизе надидам, ба ҷуз чанд доғҳои чиркини ранг, ки дар он ҷо ман рангро дар қалами худ санҷида будам) метонимия ибораи “*tried the tint in my pencil*” (пок кардани мӯқалам) мебошад.

3) Дар робита бо маҳзан ва ашӯи дар он мавҷудбуда:

Шир талаб кард, додам, *хӯрд*. Дар рӯзи дуюм дар ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеюм асозанон ба пои худ берун баромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд (215, с. 168).

Дар забони англисӣ:

Drink, Richard: it will give you the heart you lack, for an hour or so’ (221, p. 224).

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метонимия бо феъли “нӯшидан (хӯрдан/*drink*)” ифода ёфтааст.

4) Истифодаи мафҳуми абстракт бар ивази моддӣ ва ё баръакс: *He loved science literature. Вай адабиёти илмиро дӯст медошт;*

Ман дар ин қоғоз акаамро ҳақнок медонистам, лекин гарданам ёрӣ намеод (215, с. 23).

I returned *to my book* – Bewick’s History of British Birds (221, p. 8).

Ин навъи метонимия бештар дар адабиёти бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад, ки мисолҳои овардашуда далели ин гуфтаҷост. Масалан, ҳангоми баёни китоби ягон муаллиф, тоҷикзабонон танҳо номи муаллифро дар шакли метонимия истифода менамоянд.

5) дар робита бо ифода шудани кулл бо чузъ: *the vision – eye – биной – чашм, the crown – king – тоҷ – шоҳ.*

...to the left were the clear panes of glass, protecting, but not separating me from *the drear November day* (221, p. 8).

Мӯйҳои абрувоиаш чунон дароз буданд, ки чашмонашро пӯшонда меистоданд (215, с. 41).

Албатта, нақши метонимия дар адабиёти бадеӣ хеле калон аст. Он баёнро сареху образнок мегардонад.

Метонимия ҳамчун як навъи маҷоз ба корбурди маъноҳои луғавӣ асос ёфта, мураккабтарин воситаи тасвири бадеӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, барои дарёфти маъноҳои луғавӣ он, бояд маънои калимаҳо дар асоси нуқтаи назари муаллиф муайян карда шаванд. “Метонимия гузариши ном на аз рӯи шабоҳати аломатҳои берунӣ ё дохилии ашё, балки дар асоси наздикӣ, яъне робитаи онҳо дар фазо ё замон мебошад” [148, с. 86]. Метонимия воситаи муассири тасвири бадеӣ мебошад, ки дар он номи як ашё ба номи ашёи дигар иваз карда мешавад, ки онро бо номи аслии худ ба осонӣ барқарор кардан мумкин аст. Бар хилофи

наъҳои дигари маҷоз дар метонимия ашӯе, ки ба ҳам муқоиса ё монанд карда мешаванд, аз рӯйи аломати худ тамоман шабоҳат надоранд.

“Омузиши минбаъдаи метонимия ҳамчун падидаи дорои заминаи психологӣ бо мушаххасгардонии мафҳуми “наздиқӣ” ба роҳ монда мешавад. Зери мафҳуми “наздиқӣ” – робитаҳои ҳақиқӣ, яъне воқеӣ байни ашӯ ва падидаҳои воқеияти объективӣ фаҳмида мешавад. Инъикоси зеҳнӣ ва равонии ин робитаҳо алоқаи шартан мутассил ва муназзами концептҳо (мафҳумҳо) мебошанд” [27, с. 11].

Метонимия дар илми бадеъ маъноӣ ашӯ ё мафҳумро ифода мекунад, ки на бо номи худ, балки бо номи ашӯи дигар ифода меёбад.

Дар забони англисӣ барои ифода намудани “**metonymy**” калимаҳои зеринро истифода кардан мумкин аст: *allegory, alliteration, allusion, adumbration, analogy, anaphora, analogue, anticlimax.*

Бояд гуфт, ки ду намуди метонимия вучуд дорад: маҷози мурсал (синекдоха) ва антономасия.

Маҷози мурсал як навъи метонимия мебошад, ки дар он мафҳуми кулл бар ивази мафҳуми ҷузъ, исми ҷамъ ба ҷойи исми танҳо ва ё баръакс корбаст мешавад.

Антономасия як навъи метонимия аст, ки он ба ҷойи исми хос исми ҷинс ва ё баръакс ифода меёбад.

3.5.1. Роҳҳои ифодаи маҷози мурсал (синекдоха) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забон дар як зумра вожаву ибораҳо аз маъноӣ асли ва муносибати монандӣ алоқаи хосе мушоҳида мешавад, ки онро маҷози мурсал меноманд. Вижагии маҷози мурсал дар он зоҳир меёбад, ки он яке аз навъи равшан, зебо ва таъсирбахши метонимия буда, ба ҷойи як калима калимаи возеҳу сареҳтари дигар интиҳоб карда мешавад.

Аслан, маънои луғавии мурсал (синекдоха) ҳамчун “пайғом, муросила” буда, он дар истилоҳи адабӣ ифодагари сода ва моҳирона мебошад.

Маҷози мурсал (синекдоха) ҳамчун истилоҳ дар фарҳангҳои тафсири мисли дигар навъҳои маҷоз гуногун шарҳ ёфтааст. Дар луғати русӣ-тоҷикӣ калимаи русии “синекдоха” чунин тарҷума шудааст: “ж. лит. маҷози мурсал (воситаи услубиест дар назм ва наср, ки ба ҷойи кулл ҷузъ, ба ҷойи том ҳисса ва монанди ин кор фармуда мешавад” [224, с. 1010]. Қайд кардан бамаврид аст, ки “маҷози мурсал” як навъи метонимия аст, бинобар ин, бештари муҳаққиқон метонимияро ҳамчун “маҷоз” (троп) муайян кардаанд. Дар луғати тоҷикӣ-русӣ зери таҳрири В.А. Капранов мафҳуми “маҷози мурсал” тамоман нишон дода нашудааст, яъне ҳуди ин мафҳум ва шарҳи он дар луғати мазкур дида намешавад. Мафҳуми “маҷози мурсал” ҳамчун “синекдоха” дар фарҳанги тафсирии забони русӣ чунин маънидод шудааст: “Навъи метонимия – ифода намудани ҷузъ бар ивази кулл ё ҷузъ ба ҷойи том ва ё баръакс” [235, с. 718].

Ба андешаи Т. Зехнӣ, “калима ва таркибҳое, ки дар ғайр маънои аслии истеъмол ёфта, ба ҷуз муносибати монандӣ боз дорои як навъ алоқаҳо мебошанд, маҷози мурсал номида мешаванд” [70, с. 57]. А.А. Реформатский низ маҷози мурсалро ҳамчун “гузариши маъние” мешуморад, ки “ҳангоми ифодаи ҷузъ маънои том ва ё бо номгузори кулл ҷузъи он дар назар аст: бинобар ин, румиён маҷози мурсал (синекдоха)-ро *pars pro toto* – “ҷузъ ба ҷойи кулл” ё *totum pro parte* – “кулл бар ивази ҷузъ” меноманд [148, с. 89]. Маҷози мурсал як навъи метонимия мебошад, ки аз калимаи юнонии “*synekdoche*”, яъне истифода ё гузариши номи ашъи кулл бо ҷузъи он ва ҷузъ бо кулл гирифта шудааст.

Масалан, калимаи “даст” дар фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: “1. узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст, яд. 2. маҷ. чавр, бедод, тааддӣ: аз дасти замона. 3. сӯй, тараф, ҷониб: дасти рост, дасти чап. 4. дафъа, карат, бор; навбат (дар киморбозӣ). 5. нум. маҷмуи чизҳои якҷинса, ки барои ягон эҳтиёҷ ба кор меравад; як даст либос як сару по либос (аз каллапӯш то пойафзол); дасти кӯтоҳ кӯтоҳдастӣ, нотавонӣ, очизӣ; ба зери дасти... а) дар тобеияти..., дар итоати... бо роҳбарии...; даст афшондан рад кардан (бо ишораи даст); аз баҳри чизе гузаштан, сарфи назар кардан; ба эътибор нагирифтани; даст бардоштан аз касе ё чизе ба ҳоли худ мондан касеро ё чизеро” [247, с.422-425].

Калимаи “даст” ба сифати “узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон” дар нутқи ҳаррӯза истифода мешавад.

Маҷози мурсал ба маъноҳои маҷозӣ асос ёфтааст, аз қабилӣ: дасти рост (дар бораи дӯсти содиқ ё ёри боэътимод); чизеро дар даст ё дар даст доштан, чизе доштан (дар ихтиёри худ доштан, чизе доштан); дасти кӯтоҳ кӯтоҳдастӣ, нотавонӣ, очизӣ ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ ибораи “ба даст гирифтани” (идора кардан) хеле зиёд кор фармуда мешавад, ки маҷози мурсал мебошад. Раванди таҳқиқ нишон медиҳад, ки таҳвили маъноҳои маҷозӣ ба ғанӣ гардидани захираи луғавии забон мусоидат менамояд.

“Дар осори давраи ҷасоҳати классикӣ то 25-30 намуди маҷози мурсал мушоҳида мешавад” [70, с. 58]. Аммо мухтасар якҷанд намуди онро ба таври интихобӣ дар забони тоҷикӣ шарҳ медиҳем:

1. Зикри зарф/иродаи мазруф (он чӣ дар зарф аст), яъне зарф, на он чи дар он аст, баён мешавад:

Акаам дар даруни меҳмонхона ба дастархонпахнкунӣ ва чойкашӣ маъмур буда, ман дар рӯи суфа ба *самоворҷӯшонӣ* машғул шудам. Ман *самоворро* ҷӯшонда тайёр нигоҳ медоштам, чойи даркориро дам карда

медодам ва дигарон он *чойникҳоро* ба меҳмонхона бурда медоданд (215, с. 125).

Ман ҳам кӯшиш мекунам, ки ин ба хондан равад, – гуфт ва ба ман нигоҳ карда илова намуд: – рав, *самоворатро* тез-тез чӯшондан гир (215, с. 127).

Аз мисолҳои фавқ бармеояд, ки вожаҳои *“самовор”* ва *“чойникҳо”* маҷози мурсал мебошанд, зеро он чи дар дохили онҳост, яъне *“об дар самовор”* ва *“чой дар чойник”* баён нагардидаанд.

2. Зикри мазруф/иродаи зарф, яъне на худи зарф, балки он чи дар зарф аст, баён мешавад;

Аз миёнаи *беморони* ман аҳволи падарам бисёр саҳт буд ва *ӯ* қариб ҳамеша беҳуш меҳобид ва танҳо *об* мепурсид ва менӯшид (215, с. 110).

Дар ҷумлаи мазкур ду маҷози мурсал: *“беморон”* ва *“об”* вуҷуд доранд, ки дар ин ибора баъзе калимаҳо ихтисор шудаанд, ки шакли пурраи онҳо, чун *“беморони беморхона”* ва *“пиёлаи об”* дар ҷумла баён нагардидаанд.

3. Зикри умум – иродаи хусус, яъне умумӣ гуфтани **ҷузъ** аст:

Баъд аз *ба дастархон фотиҳа хондан*, ходимони тӯйхона *ошҳои* аз пеши меҳмонон баргаштаре мувофиқи одат ба хизматгорони онҳо — ба палтарсаборон додаанд (215, с. 106).

Муллоҳо ширбиринҷро тез-тез меҳӯрданд, ба шорида рехтани рағани *ош* аз байни панчаашон ба *дастархон* ҳам аҳаммият намедоданд (215, с. 181).

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки дар ин ҷумлаҳо мафҳуми кулл бо мафҳуми ҷузъ ифода ёфтааст, зеро дар онҳо ибори *“ба дастархон фотиҳа хондан”* ба маънои *“пас аз хӯрдан дуо кардан”* ва калимаи *“ош”* ба маънии *“оши палав”* омадааст, ки калимаҳои *“пас аз хӯрдан”* ва *“оши палав”* дар матн зикр нагардидаанд.

4. **Зикри хусус – иродаи умум, яъне бо баёни хусус, умумро дар назар доштан аст:**

Ба ҷои ин агар мегуфтед, ки «илоҳӣ *бой шавӣ* ва *шикамат аз нон сер шавад*», беҳтар буд (215, с. 47).

Дар ҷумлаи якум ибораи “*бой шавӣ*” ва “*шикамат аз нон сер шавад*” маҷози мурсал буда, ба маънои “*иқтидору маблағи зиёд*” ва “*боғизо таъмин кардан*” омадааст, ки ба ҷойи умум истифода шудааст.

5. **Зикри кулл/иродаи ҷузъ, яъне ифодаи кулл барои ҷузъ аст:**

Ҷамоае, ки дар пеши ӯ мехонданд, ҳар кадом аз чор-панҷ талаба зиёд набуданд (215, с. 105).

Дар ин ҷумла вожаи “*ҷамоа*” мафҳуми кулл маҳсуб ёфта, калимаи “*одамон*” ё “*нафарон*” ҷузъи ҷомеа аст.

6. **Зикри ҷузъ/иродаи кулл, яъне ифодаи қисм барои кулл мебошад:**

Ҳамин тариқа шуда дар соли дуҷуми ба қор даромадани рӯди нав тумани Шофирком монанди *як бӯстон* обод гардид. Аммо ба ин *бӯстон* аз ҳама пештар чашми чуғзмонанди амир Музаффар дӯхта шуд (215, с. 57).

Дар ин ҷумла вожаи “*бӯстон*” ҷузъи кулл барои ифодаи мафҳуми “*боғ*” қорбурд шудааст.

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки ҳамаи ин намудҳои маҷози мурсал на ҷузъи ягона, балки ҷузъи том мебошанд, зеро ҳамаи онҳо ҳамчун кулл барои ифодаи ҷузъ ва ё баръакс амал карда метавонанд.

Роҳҳои ифодаи маҷози мурсал (synecdoche) дар забони англисӣ ба мисли забони тоҷикӣ буда, дар номгузориҳои онҳо фарқиат мушоҳида карда мешавад. Дар забони англисӣ маҷози мурсал, ки дар як ҷумла ҳамчун *зикри ҷузъ ба ҷойи кулл* истифода мешавад, ки онро “*microcosm*” (*микрокосм; микромир*) ном гузоштаанд. Он истифодаи ҷузъ барои зикри кулл мебошад, яъне микрокосм барои ифодаи ҷузъ бар ивази кулл қорбаст мешавад:

‘Because I disliked you too fixedly and thoroughly ever to lend *a hand* in lifting you to *prosperity* (221, p. 250).

Дар мисоли фавқ ду маҷози мурсалро мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳарчанд калимаи “*a hand*”, одатан, ба маънои асли ҳамчун “*даст*” истифода мешавад, муаллиф онро дар ҷумлаи мазкур ба маънии “*одам*” истифода кардааст. Калимаи “*prosperity*” низ маҷози мурсал мебошад. Ҳарчанд ин вожа маънои “*пешрафт*”-ро дошта бошад ҳам, дар ин ҷо бо маҷози мурсали инъикосгари истиора ифода шудааст, ки маънои “*инкишоф ва пешрафти инсон*”-ро дорад.

Роҳи дигари истифодаи маҷози мурсал ин *зикри кулл ба ҷойи ҷузъ* мебошад, ки дар забони англисӣ онро “*macrocosm*” (*макрокосм, макромир-сохтори мураккабдошта*) меноманд. Ин маънои онро дорад, ки макрокосм барои ифода намудани ҷузъи ибора, яъне таркиби пурра истифода мешавад:

Janet, you had given *the world for love*, and considered it well lost’ (221, p. 276).

Дар ин ҷумла, иборои “*the world for love*” маҷози мурсал буда, маънои “*тамоми олам*”-ро надошта, ифодаи якчанд гурӯҳи одамоне мебошад, ки Ҷейнро ихота мекунанд. Дар ин ҷо, вожаи “*the world*” (дунё, ҷаҳон), ки *ӯ* барои ишқ хоҳад дод, дар ҷумла на мафҳуми кулл, балки мафҳуми ҷузъро ифода менамояд.

Истифодаи маҷози мурсал дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабиёти бадеӣ мақоми махсусро ишғол менамояд, зеро он баёнро болатофату боназокат мегардонад. “Маҷози мурсал ба метонимия хеле наздик буда, гуногунрангии беназири онро ифода мекунад, ки дар иваз кардани шумораи ҷамъ бо танҳо, дар кор фармудани мафҳуми ҷузъ бар ивази мафҳуми кулл ва ё баръакс ифода меёбад” [189].

Ба гуфтаи забоншиноси дигар Д.Э. Розентал “Танҳо маҷози мурсал ба нутқ мазмуни амиқи умумӣ бахшида, онро тақвият мебахшад” [151, с. 56].

Ҳамин тавр, ба қавли муаллифон, “сарчашмаи полисемия истиора, метонимия ва маҷози мурсал мебошанд, ки то андозае ба хушобурангӣ ва ифоданокии баён тақвият мебахшанд” [70; 189; 148; 151].

Онҳо аксар вақт дар таркиби зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ ва дигар таъбирот истифода шуда, хушобурангӣ ва фасоҳати баёнро меафзоянд.

Ақидаи забоншиносон роҷеъ ба маҷози мурсал мухталиф мебошад. Бархе аз онҳо маҷози мурсалро навъи метонимия муайян карда, як қатор муҳаққиқони дигар онро навъи санъати бадеӣ – маҷоз ё истиора медонанд. Масалан, “маҷози мурсал як навъ истиораест, ки дар он байни маънои асли ва истиоравии калима робитаи ҷузъ ва кулл, сифат ва намуд, инчунин, танҳо ва ҷамъ муқаррар карда мешавад” [7, с. 52]. Ақидаи Л.В. Рижкова муқобили ақидаи С.С. Аброров буда, ӯ маҷози мурсалро ҳамчун “воситаи тасвири бадеӣ, маҷоз, як навъи метонимия” [153, с. 200] муайян кардааст. Ба ақидаи ӯ, “моҳияти маҷози мурсал дар он аст, ки дар маҷози мурсал калимаи танҳо бо ҷамъ, мафҳуми ҷузъ бо кулл ва кулл бо ҷузъ иваз карда мешавад” [153, с. 200], ки дар зербоби мазкур ба пуррагӣ таҳлил гардидааст. Маҷози мурсал дорои шакли вазифаи хос буда, он ба худдорӣ аз ибораҳои такрорӣ ишора менамояд, нутқро ифоданок мегардонад ва он нишондиҳандаи маҳорати волои шоирона ва эҷодии муаллиф мебошад.

Хулоса, маҷози мурсал навъи метонимия мебошад, ки куллро дар як калима таҷассум карда, мафҳуми онро ифода мекунад ва илова бар ин, ҷузъро бо кулл зикр менамояд. Маҷози мурсал суҳанро бо илова кардани тобишҳои муассир, зебо ва дилчасп мегардонад.

3.5.2. Антономасия ва истифодаи он дар забонҳои муқоисашаванда

Тавре ки қаблан зикр гардид, антономасия як навъи метонимия мебошад, ки дар он ба ҷойи исмҳои хос исмҳои ҷинс ва ё баръакс истифода мешаванд. Калимаи “антономасия” шакли дигаре чун “антономазия” низ дорад, яъне иваз кардани номи ашё ё падидаҳо бо дигар калимаҳо мебошад. “Антономасия (аз калимаи юнонии *antonomasia*, яъне *anomaze* – ном мегузорам, ишора мекунам) маҷозест, ки он аз гузариши номи як ашё ё падида бо номи ашё ва падидаи дигар дар асоси нишон додани баъзе хусусияти муҳимми он асос ёфтааст, яъне иваз намудани исмҳои ҷинс бо исмҳои хос ё баръакс мебошад” [153, с. 79].

Дар луғати забоншиносии Ж. Марузо ин навъи метонимия чунин маънидод шудааст: “истилоҳи маъмули дастур буда, барои ифодаи бадали (юнонӣ *ant-onomasia*) ном ё номи маълум бо исми ифодакунандаи аломату хусусият ба ашё хос аст” [230, с. 32]. Антономасия яке аз навъҳои метонимия – маҷозест, ки аз истифода намудани исми хос ба маънои исми ҷинс ва ё баръакс асос ёфтааст.

Дар забони тоҷикӣ корбурди вожаҳои маҷозӣ, яъне номи қаҳрамонони асарҳои бадеӣ ба мисли Мачнун, Лайлӣ, Ширину Фарҳод, Фиръавн, Ҳотами Тай ва дар забони англисӣ Napoleon (Наполеон), Byron (Байрон), Hooligan (Хулиган) ҳамчун санъати бадеӣ – антономасия ба назар мерасанд. Бояд гуфт, ки номҳои қаҳрамонҳо ва ё олимону нависандагони машҳур ҳамчун антономасия истифода шуда метавонанд.

Антономасия, ки дар асоси ба таври нав фаҳмидани номи шахсиятҳои таърихӣ, адибон ва қаҳрамонони адабӣ асос ёфтааст, муассир ва фасеҳ мебошад. Дар адабиёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ ин навъи метонимия, яъне маҷоз, одатан, дар сарлавҳа зикр мегардад.

Чунин исмҳои хос, аксаран, ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ кор фармуда шуда, фасеҳу муассиранд ва ҳамчун исмҳои ҷинс кор фармуда мешаванд. Онҳо хислати хоси шахсеро ифода мекунанд, ки исми хос номи *ӯ* мебошад. Фикру ақидаи олимону забоншиносон дар хусуси антономасия хилофи ҳамдигар мебошад, зеро баъзе аз забоншиносон онро на ҳамчун навъи метонимия, балки навъи ифодаи изофӣ медонанд: Антономазия ё антономасия (аз юнонии *antonomasia* – иваз кардани ном) як навъи ифодаи эзоҳӣ мебошад” [254, с. 56].

Тавре ки аллакай зикр гардид, якчанд маҷозҳо метавонанд дар як вақт ҳамчун як ё якчанд калима ва ибораҳо дар ҷумлаҳо зикр шаванд:

1. Бадали исми хос бо иборай тавсифӣ – номгузории бавосита: *Ватани офтобӣ* бар ивази Тоҷикистон; *Муаллифи “Ёддоштҳо”* ба ҷойи С. Айнӣ. Бояд гуфт, ки ин ибора “муҷаз ва хеле муассир аст. Бинобар ин, ин навъи антономазисро истиора меноманд” [254, с. 57]:

Дигаре ба сухани *ӯ* илова кард: “Наузу биллоҳ (ба Худо паноҳ металабем), ин худобеҳабар як кофир шуда намондааст, балки монанди *Фиръавн* ва *Намруд Шаддод* даъвои худой ҳам мекунад” (215, с. 173).

Дар ин ҷумла исмҳои хоси “*Фиръавн*”, “*Намруд*” ва “*Шаддод*” барои тавсифи хислатҳои инсон истифода шудаанд.

With *Bewick* on my knee, I was then happy: happy at least in my way (221, p. 9).

Дар ин ҷо калимаи “*Bewick*” антономасия аст, зеро он ифодагари китоби “*History of British Birds*” (Таърихи парандагони Бритониё) мебошад, ки муаллифаш Бюик аст. Дар ҷумла худи китоб, на муаллифи он дар назар аст.

2. Истифодаи исми хос бар ивази исм исми ҷинс, барои ифода кардани кардани хислатҳои шабеҳи соҳиби ном:

Аммо мехостам сарупо бараҳна дар кӯчаҳо баромада, *мачнунвор* навҳақунон гардам (215, 261).

“Барои *мачнунвор* гаштан кӯчаҳои Бухоро тангӣ мекунад” гуфтам, барои озодона фарёд кашида гаштан кӯхистони худамонро муносибтар дидам ва зуд ба он чо рафтам, дар он чо дар як сол ба ифоқа омада, дар соли дуюм қувват ёфтам (215, с. 261).

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ шахсеро, ки девонавор ошиқ бошад, *Мачнун* ё *Фарҳод*, саховатмандро *Ҳотами Той* ва қадбаландро *Фиръавн* ва амсоли инҳо меноманд. Дар ин ҷумла калимаи “мачнунвор” антономазия ё қиёси пӯшида аст. Дар ин маврид, ифодаи “мачнунвор” хислат ва аломатҳои рафтори шахси ошиқро муайян мекунад. Дар баробари ин, исмҳои хос ба исмҳои ҷинс табдил меёбанд, яъне “аз як падидаи баён ба категорияи воҳидҳои забонӣ мегузарад. Ин шакли *антономазия* шакли номгузориест аст, ки чун қоида, хусусияти баҳодиҳӣ дорад” [254, с. 57]. Ин антономазия дар ҷумла ҳамчун қиёс ифода ёфта, дар луғати тоҷикӣ-русӣ чунин маъно дорад: “мачнунвор – 1. девона; 2. девонавор; 3. мисли девона” [243, с. 342].

‘Boh! *Madame More!*’ cried the voice of John Reed; then he paused: he found the room apparently empty (221, p. 9).

Дар ҷумлаи англисӣ ибораи “*Madam More*” (*хонуми Моп*) маъмулан барои ифода намудани *шахси гирёнчак* истифода мешавад, ки дар ин маврид сарфи назар аз исми хос будан он исми ҷинсро ифода мекунад ва антономазия ба ҳисоб меравад. Калимаи “*More*”, одатан, ҳамчун *шахси маъюс ва ғамзада* (gloomy person) истифода мешавад.

3. Номҳои ҷуғрофӣ, ки бо падида ё ҳодисае алоқаманд аст. Ин намуди антономасияро ҳамчун маҷози мурсал ва ё қиёс истифода бурдан мумкин аст:

Қарабек дар аввали соли вабо бинобар “кордониаш” тараққӣ карда, *дар райони Зиёуддин, ки райони ғўзакорӣ ва шоликорӣ* буд, амлоқдор таъин шуд (215, с. 123).

Дар ҷумлаи мазкур антономазия ибораи “дар райони Зиёуддин”, “райони ғўзакорӣ ва шоликорӣ” ифодагари “Ғиждувон” (яъне райони Ғиждувон, ки Зиёуддин дар он ҷо зиндагӣ мекард, мардум ба шоликорӣ ва пахтакорӣ машғул буданд) мебошад. Ҳамин тавр, дар ин ҷо исми хос номи ҷуғрофиро ифода мекунад.

Ҳолати мазкур дар забони англисӣ низ ба назар мерасад:

‘You are like a murderer – you are like a slave-driver – you are like *the Roman emperors*’ (221, p. 11).

Дар ин ҷумла дар ибораи “*the Roman emperors*” калимаи “*Roman*” аз калимаи “*Rome*” гирифта шуда, номи ҷуғрофиро ба вучуд овардааст ва ҳамчун антономазия истифода шудааст. Ин ибора як исми хосест, ки исми чинсро ифода мекунад, зеро он барои ифодаи хислати шахс истифода мешавад. Ин антономасияи қиёсӣ мебошад.

Таҳлили ин мисолҳо ва андешаҳои олимон дар бораи антономасия аз он шаҳодат медиҳанд, ки антономасия як навъи метонимия буда, барои тақвияти муассирӣ ва зебогии баён истифода мешавад. Дар баробари маҷози мурсал, антономасия низ як навъи махсуси метонимия ба шумор меравад, зеро дар он маънои муайяне ниҳон аст, ки хонандаро мутаассир мекунад.

3.6. Роҳҳои истифодаи ифодаи эзоҳӣ ҳамчун як навъи маҷоз дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Барои фасоҳату возеҳии баён ва дар баробари ин тақвият додани хусусиятҳои эҳсосоти он дар забон баъзан калимаҳо ё ибораҳои навро ба ҷойи калимаҳои кӯҳна ва мустақим истифода мебаранд, ки онҳоро ифодаи эзоҳӣ меноманд.

Шакли тоҷикии мафҳуми “ифодаи эзоҳӣ” муодили истилоҳи “перифраза” мебошад, ки он аз забони юнонии қадим “περίφρασις” гирифта шудааст, ки маънои “ифодаи тавсифӣ; киноя”-ро дорад. Он аз

чузъҳои *περί* – “гирду атроф, гирдогирди” ва “*φράσις*” – “баён”) таркиб ёфтааст. Дар диссертатсия аз шакли тоҷикии он, яъне “ифодаи эзоҳӣ” истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Ифодаи эзоҳӣ ибораест, ки муаллиф аз ифодаи маҷозӣ ва тавсифии як ашёро дар асоси нишон додани хусусиятҳо, сифатҳо ва дигар аломатҳои он истифода мекунад. Ифодаи эзоҳӣ аз рӯйи шакл ба маҷози мурсал шабоҳат дорад, ки хонанда эҳсос мекунад, ки ба ҷойи кулл чузъ ё баръакс истифода шудааст, вале бояд гуфт, ки ифодаи эзоҳӣ ҳамчун силсилаи муродифӣ кор фармуда мешавад ва он ифодаи пӯшида нест. “Ифодаи эзоҳӣ ифодаи тавсифӣ аст: ба ҷойи номи дақиқи ашё ифодаи тасвирии он истифода мешавад. Масалан, ба ҷойи “ситора” – “марвориди осмон” истифода мешавад. “Марвориди осмон” ифодаи эзоҳии истиоравист” [63, с. 321].

Масалан, барои возеҳии сухан муаллиф ба ҷойи калимаи “*мурдан*” “*дунёро падруд гуфтан*” истифода мебарад, ки он ифодаи эзоҳӣ дар воҳиди фразеологӣ таҷассумёфта ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти бадеии тоҷикӣ ва англисӣ ин навъи санъати бадеӣ зиёд истифода мешавад. “Дар илми бадеъ дар чунин мавридҳо роҷеъ ба ифодаи эзоҳӣ мегӯем: ба ҷойи номгузори бевоситаи ашё, ифодаи эзоҳии шоирона, яъне ифодаи тавсифиро истифода мебарем” [63, с. 226].

Дар луғати русӣ-тоҷикӣ зери таҳрири С.Д. Арзуманов ба забони тоҷикӣ чунин маънии ифодаи эзоҳӣ тавсиф дода шудааст: “**Перифраза** з. лит. ифодаи эзоҳӣ” [224, с. 722]. Истилоҳи ифодаи эзоҳӣ дар луғати тафсирии забони русӣ С.И. Ожегов ҳамчун мафҳуме, ки яке аз навъҳои маҷозро ифода менамояд, чунин шарҳ шудааст: “**Перифраз** -а, м. ва **Перифраза**, -ҳо, з. (махсус.) ифодае, ки ба таври тавсифӣ маънои ибора ё калимаи дигарро ифода мекунад [235, с. 513].

Ифодаи эзоҳӣ ҳамчун як навъи маҷоз дар таҳқиқоти илмии Е.А. Беретская низ ба назар мерасад: “ифодаи эзоҳӣ (аз калимаи юнонӣ

periphrasis – баён, нақл) ибораи тавсифиест, ки бар ивази ягон калима ё ибора истифода шудааст” [26, с. 144; 68, с. 147].

Дар забони англисӣ ба ҷойи истилоҳи ифодаи эзоҳӣ калимаи “periphrasis” ифода меёбад, ки маънии бар ивази ягон мафҳум истифодаи ибораи тавсифии онро дорад.

Вай ибораи латифест, ки барои ифодаи ашё ё падида истифода мешавад. Бар ивази калима ва ё ибораи кӯтоҳ ибораи дарозтар истифода мешавад. Баъзе ибораҳои эзоҳӣ дар забон хеле маъмул мебошанд:

Ана ба ҳамин сабаб модари меҳрубонам *орзуҳои худро ба хок бурд* (215, с. 378).

Дар ин ҷумла ибораи “*орзуҳои худро ба хок бурдан*” ифодагари “ба орзу нарасидан” мебошад, ки маънои маҷозӣ дорад. Онҳо як маъно доранд, аммо ҳамчун ибораҳои фразеологӣ ё дигар ифодаҳои эҳсосотӣ ба хонанда таъсири бештар мерасонанд.

Бояд гуфт, ки шакли ифодаҳои эзоҳӣ ба воҳидҳои фразеологӣ шабоҳат доранд, зеро “фразеологизмҳо (воҳидҳои фразеологӣ) таркиби устувори ифодаҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати маънои луғавӣ ба калима наздиканд. Аз ин рӯ, воҳидҳои фразеологиро аксар вақт бо як калимаи на он қадар муассир иваз кардан мумкин аст” [33, с. 50]. Аммо фарқияти миёни ифодаҳои эзоҳӣ ва воҳидҳои фразеологӣ дар он аст, ки онҳо як калима ё ҳамчун як ифодаи пурра шуда метавонанд.

Дар забони англисӣ:

Mr. Reed had been dead nine years: it was in this chamber he breathed *his last*; here he lay in state; hence his coffin was borne by the undertaker’s men; and, since that day, a sense of dreary consecration had guarded it from frequent intrusion (221, p. 14).

Дар ҷумлаи англисӣ ибораи “*his last*” ифодаи эзоҳии метонимӣ маҳсуб меёбад, зеро дар ин ҷо ба ҷойи “*his last breath*” (*нафаси вопасин*) муаллиф шакли кӯтоҳи онро “*his last*” (*нафаси охирини ӯ*) истифода

бурдааст, ки ибораи якум ифодаи эзоҳии истиоравӣ ва дуҷум ифодаи эзоҳии метонимӣ ба ҳисоб мераванд.

Бояд гуфт, ки бархе аз забоншиносон ва адибон онро як навъи маҷоз медонанд: “Ифодаи эзоҳӣ ё парафраз, перифразис, перифрасис – (юнонӣ. *perifrasis* – баён, нақл, *περί* – “гирду атроф, гирдогирди” ва “*φράσις*» – “баён”) – маҷозест, ки аз иваз кардани калима ё ибора бо ибораи тавсифӣ иборат аст, ки дар он аломатҳои муҳимтарини калима нишон дода мешаванд” [254, с. 226]. Гуфтаҳои мазкурро муҳаққиқи дигар Л.В. Рижкова-Гришина низ ҷонибдорӣ намуда, чунин иброз медорад: “Ифодаи эзоҳӣ ё парафраз, перифразис, перифрасис – (аз калимаи юнонии *perifrasis* – баён, нақл, *περί* – “гирду атроф, гирдогирди” ва “*φράσις*” – “баён”) – маҷоз; иборое, ки ифодагари тавсифии маънои калимаи дигар аст; иваз кардани номи шахс, ашӯ ё падида бо тавсифи аломатҳои асосии онҳо ё нишон додани аломатҳои хоси онҳо мебошад. Ба ибораи дигар, ифодаи эзоҳӣ ба ҷойи ном ё исми хос истифода бурдани тавсиф, аслан ибораи латиф аст” [153, с. 179]. Ба гуфтаи Л.П. Велчева ифодаи эзоҳӣ “маҷозест, ки аз иваз кардани номи шахс, ашӯ ё падида бо тавсифи аломатҳои муҳимми онҳо ё нишон додани аломатҳои хоси онҳо иборат аст” [33, с. 35].

Дигар муҳаққиқон ифодаи эзоҳиро ҳамчун ибораи тавсифӣ, муассир мешуморанд: “ибораи тасвирии баён, ки барои иваз кардани калима ё гурӯҳи калимаҳо бо мақсади дурӣ ҷӯстан аз такрор, муассир гардонидани нутқ, нишон додани хусусиятҳои хоси ашӯ истифода мешавад” [174, с. 72; 63, с. 321].

Ҳамин тавр, ифодаи эзоҳӣ ҳамчун як навъи метонимия, умуман, ҳамчун маҷоз маънои ғайриаслӣ дорад, ки ҷойи номи шахс, ашӯ ё падидаро гирифта, хусусияти асосӣ ва муҳимтарини онҳоро баён мекунад. Вазифаи асосии онҳо равшан кардани хусусиятҳои муҳимми ашӯ мебошад, ки муаллиф ифода кардан мехоҳад.

Масалан, дар ду иборае, ки барои тавсифи шоир Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ истеъмол мешавад – *“маликушшуаро”* (*шоҳи шоирон*) ва *“муаллифи асари «Баҳористон»*, танҳо аввалаш ифодаи эзоҳӣ аст, зеро он маънои маҷозиро ифода менамояд. Калимаи *“маликушшуаро”* дар луғати тоҷикӣ-русӣ маънои *“ист. шоҳи шоирон (унвони сардори шоҳони дарбор дар Осиёи Миёна, Эрон ва Ҳиндустони Шимолӣ)”* [243, с. 329]-ро дорад.

Ин ифодаи эзоҳиро истиоравӣ меноманд, зеро бадали вожаи шоир дар ин ҷо дар замина ё аз рӯи усули сохтани истиора ба роҳ монда шудааст.

Агар дар забонҳои муқоисашуда дар таркиби ибора танҳо як маънои маҷозӣ истифода шавад, пас ин ибора ифодаи эзоҳӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, дар таркиби воҳидҳои фразеологии *“гурги борондида”* вожаи *“гург”* ба маънои маҷозӣ истифода шудааст, ки ин ифодаи эзоҳӣ бо ташбеҳ таҷассумёфта ба ҳисоб меравад, зеро дар ин ҷо муаллиф вожаи *“гург”* -ро барои ифодаи *шаҳсе, ки кори худро медонад*, ба сифати ифодаи эзоҳӣ истифода намудааст.

Дар забони англисӣ ин ибора ҳамчун *“old file”* истеъмол мешавад. Дар ин ибора калимаи *“file”* на ба маънии асли *“файл”*, балки ба маънои маҷозӣ истифода шудааст, ки дар таркиби ҷумла маънои *“гурги борондида”*-ро дорад.

Аз нуқтаи назари маъноӣ ифодаи эзоҳӣ, одатан, ба *фардӣ-муаллифӣ* ва *умумизабонӣ* ҷудо мешаванд:

– *ифодаи эзоҳии фардӣ- муаллифӣ* мисли истиораҳо ҳолати махсусро дар баён ба вучуд оварда, мазмуни онҳо хеле ифоданок, равшан ва рангинанд, зеро имкони офаридани онҳо барои муаллиф беканор аст. Ин ташбеҳҳо чун ифодаҳои эзоҳии фардӣ-муаллифӣ маҳсуб меёбанд: *зинда ба гӯр – living dead* – ба ҷойи *бадбахт; дар пешона осори*

андух пайдо шудан – *to knit (to bend) the (one`s) brows* – ба ҷойи хафа шудан ва ғайра:

То ки онҳоро нест карда ба ин восита он *сирри шармоварро ҳам ба тарзи абадӣ дар зери хок пинҳон кунад* (215, с. 234).

Дар ин ҷумла ифодаи “*сирри шармоварро ҳам ба тарзи абадӣ дар зери хок пинҳон кунад*” ифодаи эзоҳии фардӣ-муаллифӣ аст, зеро он метавонад ибораи маъмулии “*сир пинҳон кардан*”-ро иваз намояд.

Do you think I am an automaton? – a machine without feelings? and can bear to have my morsel of bread snatched from my lips, and my drop of *living water* dashed from my cup (221, p. 265)?

Дар ҷумлаи англисӣ ибораи “*living water*” ифодаи эзоҳии фардӣ-муаллифӣ аст, ки ба ҷойи “*drinking water*” ё танҳо “*water*” истифода шудааст, ки маънои маҷозӣ дорад, зеро об зинда ё мурда намешавад.

– *ифодаи эзоҳии умумизабонӣ* вожаҳо ё ибораҳои мебошанд, ки дар забон устуворанд ва шинохтанашон душвор аст, зеро онҳо забонзада шуда, тобишҳои эмотсионалии онҳо эҳсос намешаванд ва ҳатто ҳуди онҳо дар нутқ ҳамчун калима ё ибораи одӣ қабул мешаванд. Онҳо бештар дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ва нутқи гуфтугӯӣ истифода мешаванд: *нӯши ҷон/нӯшбод - to toast to prosperity* ба ҷойи *хӯрдан*, *ақли расо - real head* ба ҷойи *доно сафед шудани рӯз – in the middle of the day* ба ҷойи *нимарӯз* ва ғайра:

Акнун *рӯз тамоман сафед шуда буд* ва ҳар чиз ба назари кас аз дур ҳам бошад, равшан менамуд (215, с. 40).

Ифодаи эзоҳӣ дар ин ҷумла “*рӯз тамоман сафед шуда буд*” аст, ки ба осонӣ ҷойи вожаи “*нимарӯз*”-ро мегирад. Ин намуди ифода ҳамчун ифодаи эзоҳӣ эҳсос намешавад, зеро он дар забон устувор ва мақбули умум гаштааст.

It looked a lovely face enough, and when compared with *the real head* in chalk, the contrast was as great as self-control could desire (221, с. 170).

Дар забони англисӣ ҷумлаи “*the real head*” ифодаи эзоҳӣ аст, зеро он ба ҷойи калимаи “*clever*” (*доно*) истифода шудааст.

Дар нутқи гуфтугӯӣ ифодаҳои эзоҳӣ барои ба шунаванда таъсири бештар расонидан хизмат мекунанд: “*шаф-шаф нагуфта, шафтолу гуфтан*”.

Ифодаҳои эзоҳӣ дар забони англисӣ аз рӯйи сохт ва шакл ба *мантиқӣ ва образнок* ҷудо мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ монандии худро доранд:

1. Мантиқӣ – дар асоси аломатҳои ҷудонопазири ашё ба вучуд омадаанд:

Instrument of evil – the object of malice – ба сари касе бадбахтӣ овардан:

May you never appeal to Heaven in prayers so hopeless and so agonized as in that hour left my lips; for never may you, like me, dread to be *the instrument of evil to what you wholly love* (221, p. 339).

Дар ин ҷумла ифодаи “*the instrument of evil to what you wholly love*” (ба сари дӯстдошта бадбахтӣ овардан) ифодаи эзоҳии мантиқӣ буда, аз аломатҳои ҷудонопазири ашё асос ёфтааст. Ин навъи ифодаи эзоҳӣ дар забони тоҷикӣ низ роҳҳои ифодаи худро дорад:

Орзу дорам, ҳеҷ вақт тарси он, ки *ба дӯстдоштаат бадбахтӣ меорӣ*, вучудатро фаро нагирад (216, с. 315).

Ҳамон сол дар Зарафшон аввал об кам шуда, дар вақти тобистон тамоман хушкид, киштҳои канори дарё, ки одатан беоб ва бо нами дарё мерасиданд, бе нам монда, онҳо ҳам *ба хушкидан рӯ оварданд* (215, с. 44].

2. Образнок – дар асоси маҷоз: истиора ва метонимия ба вучуд омадааст:

In disgrace of fortune – bad luck – бадбахтӣ, to tie a knot to get married – оила барпо кардан, the gifts of fortune – good luck – хушбахтӣ ва ғайра:

This then, I thought, is Miss Oliver, the heiress; favoured, it seems, *in the gifts of fortune*, as well as in those of nature! What *happy combination of the planets presided over her birth*, I wonder (221, p. 383).

Тасаввур кардани ин *бадбахтӣ* маро *ба дузахи ноумедӣ ва маҳрумӣ меандохт*, сеюм, ман мебоист дар ин мулоқот *дили беороми маҳбубаи дилороми худро бо суханҳои дурӯғ ором меодам*, дар сурате ки ман медонистам падараш талаби маро рад хоҳад кард, *сахттарин душвориҳо* ин буд, ки агар духтар рӯзе фаҳмад, ки падараш талаби маро рад кардааст, *саломатии ӯ, ҳатто зиндагиаш, дар зери хавф мемонад* (215, с. 257).

Тавре ки аллакай зикр гардид, ифодаи эзоҳӣ ҳамчун истиора ва метонимия амал карда метавонад ва мисолҳои овардашуда аз ин шаҳодат медиҳанд.

Хулоса, ифодаи эзоҳӣ дар матн яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ буда, баёнро возеҳу дилписанд мегардонад. Дар он муаллиф ифодаи муассир ва тавсифии як ашёро дар асоси нишон додани хусусиятҳо, сифатҳо ва дигар аломатҳои он ба кор мебарад. Сарфи назар аз шабоҳати он бо маҷози мурсал, ифодаи эзоҳӣ навъи махсуси маҷоз буда, аз дигар намудҳои маҷоз бо вижагии нозук ва хоси худ фарқ мекунад.

3.7. Муболиға, тасғир ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои мавриди назар

Дар офаридани образи бадеӣ бо мақсади равшан ва таъсирбахш ифода кардани фикр нависанда онро зиёд ё кам мекунад, ки онро дар адабиёт *муболиға* меноманд. Муболиға (гипербола) аз калимаи юнонии “hyperbole” гирифта шуда, маънояш “барзиёд ифода шудани мафҳумҳо” мебошад. Воситаи образнок ва ифодакунандаи забон, яъне маҷоз, “ибораи маҷозӣ, ки муболиғаи ҳаҷм, қувват ё маънои падидаҳо дар бар мегирад” [153, с. 101].

Ин ифода дорои вазифаҳои эстетикӣ мебошад, ки дар адабиёти бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ барои муассир, зебо ва мазҳакаомез ифода намудани баён истифода мешавад. Муболиға, одатан, тақвияти муассирӣ ва ифоданоки баён истифода шуда, дар ҳамбастагӣ бо дигар санъатҳои бадеӣ суҳанро аҷиб ва ғайримуқаррарӣ мегардонад. “Шубҳае нест, ки муболиға дар таркиби тамоми ибораҳои истиоравӣ ва муассир ва сареҳ намудани асарҳои бадеӣ нақши асосиро мебозад. Ҳамин тавр, шоир бо истифода аз муболиға падида ё ҳодисаи воқеиро аз будаи зиёд нишон дода, ашъори худро хушобуранг мегардонад. Аз ин рӯ, муболиға дар густириши маъноӣ калимаҳо низ нақши муҳим дорад” [7, с. 31].

Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳуми “муболиға” дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ боз бо вожаҳои “*воҳима*”, “*муҳобот*” ва “*муболиға*” истеъмол мегарданд. Дар забони англисӣ бошад, ба ҳамин маъно калимаи “*exaggerate*” истифода мешавад:

Воҳимаангезии рӯзонаи вай аз шабонааш ҳам зиёдтар шуд (215, с. 101).

Ман дар он вақт аз ҳад зиёд *пурмуболиға* будани ин нақли падарро харгиз ҳис накарда будам (215, с. 107).

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки дар ҷумлаи забони тоҷикӣ муболиға равшан ва возеҳ ифода ёфтааст. Ифодаҳои “*воҳимаангез*” ва “*пурмуболиға*” далели ин гуфтаҷост.

No, – I exaggerate, I never thought there was any consecrating virtue about her (221, p. 147).

Дар забони англисӣ низ мисли забони тоҷикӣ муболиға дар ҷумла возеҳ аст. Дар ҷумла калима “*exaggerate*” (*муболиға кардан*) истифода шудааст, ки маъноӣ муболиға кардани вазъияти додари дар шакли мусбат ва манфӣ дорад.

Дар луғати русӣ-тоҷикӣ зери таҳрири С.Д. Арзуманов ба забони тоҷикӣ муболиға (гипербола) чунин шарҳ ёфтааст: “Гипербола *ж лит.*

муболиға, игроқ” [224, с. 172]. Ин ифода дар луғати тафсирии забони русии С.И. Ожегов чунин ифода ёфтааст: “Муболиға дар илми бадеӣ: калима ё ибораест, ки воҳимаеро ифода намуда, барои офаридани образи бадеӣ истифода мешавад; Умуман, гипербола ин муболиға аст” [235, с. 130].

Дар луғати тоҷикӣ-русӣ зери таҳрири В. Капранов муболиға ба забони русӣ чунин тарҷума шудааст: “**Муболиға** – 1. Муболиға – муҳобот; муҳобот кардан; 2. Муболиға” [243, с. 358]. Муболиға ҳамчун навъи маҷоз аз ҷониби як қатор олимони соҳаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла, Е. Беретская дар хусуси муболиға чунин ибрози ақида намудааст: “муболиға (аз юнонӣ *hyperbole* – муҳобот, изофа): ифодаи маҷозӣ, ки аз муболиғаи ҳаҷм, қувват, зебоӣ, арзиши он чизе иборат аст, ки тавсиф мешавад” [26, с. 144]. Андешаи Э.А. Беретскаяро муҳаққиқ Е.Н. Зверева ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки “муболиға аз зиёд кардани шиддати хусусият ва аломатҳои ашё, падида, раванд иборат аст” [68, с. 145].

Қайд кардан бамаврид аст, ки калимаи “муболиға” нисбат ба дигар навъи маҷозҳо дар ҳамаи луғатҳо ва сарчашмаҳо як хел, яъне чун тақвият додани аломатҳои ашё ё падида истифода шудааст.

Муболиға яке санъатҳои бадеӣ буда, қобилияти хонандаро барои баҳодиҳии мантиқии изҳорот зиёд мегардонад. Он мисли дигар воситаҳои услубӣ, гарчанде ки ҳиссиёт волоро ифода кунад ҳам, бар зарари мантиқ нест. Дар ин изҳороти муболиғашуда омадааст, ки ин падида ба маъноӣ айнан ифодаи муносибати баланди эҳсосотӣ нест, яъне он ба маъноӣ манфӣ ва мусбат истифода бурда мешавад:

Агар ту ҳамин некиро дар ҳаққи ман кунӣ, *ман офтобро гирифта ба ту медиҳам, ки савор шуда ҳама ҷоро тамошо карда мегардӣ* (215, с. 65).

Дар ин ҷумла ду муболиға, ҳамзамон, истифода шудааст, дар он “*ман офтобро гирифта ба ту медиҳам*” ва “*савор шуда ҳама ҷоро тамошо*

карда мегардӣ’ муболиғаи образнок мебошанд, зеро муаллиф ҳисси дилбастагии қаҳрамони асарро нисбат ба маъшуқааш муболиға карда, ба ӯ ҳар чизеро, ки мехост, ваъда додааст. Одатан, муболиға дар доираи ақл истифода шуда, он ифодаи муқаррарист, аммо ҳолатҳое низ мушоҳида мешаванд, ки муаллиф чунон сухани худро муболиға мекунад, ки нуқти ӯ ҳатто аз доираи ақл берун мебарояд. Дар забони тоҷикӣ ин навъи муболиғаро “*муболиғаи ғулув*” ё “*ғулув*” мегӯянд. “Агар муболиға ба ақлу мантиқ мувофиқ ва ҳаётӣ бошад, муболиғаи **таблиғ** ё ки танҳо муболиға меноманд. Агар муболиға ба ақл мумкин буда, вале ба одату воқеъ мумкин набошад, онро муболиғаи игроқ, ё ки мухтасаран игроқ мегӯянд. Лекин агар муболиға на ба ақлу муҳокима ва на ба одату ҳаёт мувофиқ наояд, муболиғаи ғулӯ (ғулув) ном медиҳанд ё ки кутӯҳ карда ғулӯ мегӯянд” [70, с. 93]. Ин навъи муболиға дар забони англисӣ низ роҳҳои ифодаи худро дорад:

The world may laugh—may call me absurd, selfish—but it does not signify (221, p. 459).

Тарҷума: ‘Let her be taken care of; let her be treated as tenderly as may be: let her – ’ he stopped and *burst into tears* (221, p. 226).

Мисолҳои англисӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар адабиёти бадеӣ муболиға зиёд истифода мешавад, зеро андешаҳои муаллифро бидуни муболиға ифода кардан душвор аст. Мисоли якум муболиғаи мукамал буда, маъноӣ маҷозӣ дорад. Дар он “*the world may laugh*” ва “*the world may call me absurd, selfish*” андешаи муаллифро баён карда, муболиға мебошанд, зеро *ҷаҳон намехандад*. Дар ин ҷо муболиғаи метонимиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар он калимаи “*world*” *одамонеро* ифода менамояд, ки *дар ин ҷаҳон* зиндагӣ мекунанд, яъне зикри кулл бар ивази ҷузъ омадааст.

Дар ҷумлаи дуюм ибори “*burst into tears*” маъноӣ маҷозӣ дошта, муболиғаи фразеологӣ “*зор-зор гирифтани, сахт гиря кардан*” аст, ки аз

доираи ақл берун набаромадааст. Ибораи *“burst into tears”* забони тоҷикӣ мутобиқати худро дар ибораи *“сели ашк”* ёфта метавонад, ки аз доираи ақл берун аст.

Тавре зикр гардид, муболиға навъе аз маҷоз аст, ки аз ифода намудани аломат ва хосиятҳои ашё ё падида ба таври муболиға иборат буда, бар хилофи мисолҳои боло дар асоси ҳаёти воқеӣ, вале ба таври муболиға истифода мешавад. Ин навъи муболиға дар забони тоҷикӣ *“муболиға”* (гипербола) ё *муболиғаи таблиғ* номида мешавад:

Атрро ҳам сар то ба поям зада худро хушбӯӣ ҳам кардам,
фаранҷиро ба сар гирифта чашмбандро бар рӯ кашида, бо *ҳазор гуна*
“нозу карашма” аз зина боло баромадан гирифтам (215, с. 264).

Муболиғаҳои фавқ дар таркиби ҷумла муболиғаҳои метонимӣ мебошанд, ки шабеҳии ашё ё падида ифода менамоянд. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ барои ифода намудани муболиға бештар калимаи *“ҳазор”* истифода мешавад, ки муболиға аст:

– Додар, *илоҳӣ ҳазорсола шавӣ, намурий!* Абдушукурхоча хандид ва ба Усто амак гуфт (215, с. 47).

– *Ба ҳазор дароӣ!* – гуфт дар вақте, ки харҳо ба ҳаракат даромада буданд (215, с. 113).

Ин вожа дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ низ истифода мешавад. Ҳангоми таманноӣ нек ё ибрази сипос дар забони тоҷикӣ ибораҳои *“ҳазорсола шавӣ”*, *“ба ҳазор дароӣ”* ва *“ҳазор раҳмат”* истифода мешаванд, ки муболиға мебошанд.

Дар забони англисӣ низ ҳангоми миннатдорӣ ва таманноӣ орзуҳои нек калимаи *“thousand”* ва ё ибораи *“so much”* (хеле) истифода мешаванд, ки дар таркиби ҷумлаҳои зерин онҳоро мушоҳида намудан мумкин аст:

...and never did he seem to roam the moors for the sake of their soothing silence – never seek out or dwell upon *the thousand peaceful delights they could yield* (221, p. 370).

‘It would be easy *to find you thousands*’ (221, p. 207).

Агар муболиға ба ақл мувофиқ бошад, вале одат ва воқеияти ғайриимкон бошад, онро *муболиғаи игроқ* ва ё *игроқ* мегӯянд:

Дидӣ, ки ба як пуфи ту кӯза чӣ қадар ғуввос зад. *Қувваи шамол чандин ҳазор бор зиёдтар аз пуфи туст, калони ва чуқурии ғор ҳам аз кӯзаи мо аз ҳад афзун зиёда аст* (215, с. 39).

Тасғир (литота) (аз калимаи юнонии *litôtēs* – содагӣ, одӣ будан) навъи маҷоз дар ифодаи муассир аст, ки андоза, қувват, арзиши ашё ё падидаро аз будаш нишон дода, онро муболиғаи баръакс меноманд. Тасғир дар нутқ метавонад ҳамчун калима, ибора ё як ҷумла ифода шуда, маънои онҳоро аз будаш камтар мекунад.

Тасғир усулест, ки дар он изҳорот бо роҳи рад кардани муқобили он ифода карда мешаванд. Одатан, тасғир инкори дукарата мебошад. Як инкор ба воситаи ҳиссаҷаи инкории *не*, дигаре тавассути калимаи маънои манфидошта ифода меёбад. Вазифаи он баён кардани шакку шубҳаи суҳангӯ дар бораи хусусиятҳои дақиқи ашё ё ҳиссиёт аст.

Тасғир маҷозест, ки дар он тасдиқ чун инкор ё баръакс, манфӣ чун мусбат ифода меёбанд:

Албатта, *чанобашон ба давлатманд будани домодшаванда мӯҳтоҷ нестанд. Давлати худашон, худо зиёда кунад, басандааст* (215, с. 256).

Дар ин маврид инкор ба воситаи тасдиқ ифода мешавад, зеро “чаноб мӯҳтоҷ нестанд” инкор буда, “давлати худашон басандааст” тасдиқ мебошад.

Now *the wealth did not weigh on me*: now it was not *a mere bequest of coin*, — *it was a legacy of life, hope, enjoyment* (221, p. 406).

Дар як ҷумлаи англисӣ, ҳолати мазкурро низ мушоҳида кардан мумкин аст, зеро ибораи “*the wealth did not weigh on me*” инкорӣ буда, як қисми ҷумлаи “*a mere bequest of coin, – it was a legacy of life, hope, enjoyment*”-ро тасдиқ менамояд.

Ба гуфтаи Э.А. Беретская “тасғир (аз юнонӣ *litotes* – содагӣ): ифодаи маҷозӣ, ки андоза, қувват, маънои он чизеро, ки тасвир карда мешавад, кам мекунад, муболиғаи баръакс меноманд” [26, с. 144]. Л.В. Рижкова-Гришина тасғирро ҳамчун “воситаи тасвири бадеӣ, маҷоз; ифодаи маҷозӣ, ки дорои заъфи аломат ё хеле кам нишон додани ҳаҷм, қувват ё аҳаммияти ҳар як падида аст” [153, с. 130] муайян мекунад.

Вазифаи тасғир равона намудани диққати шунаванда ва ё хонанда ба хусусиятҳои ашё ё падида бо мақсади тақвият додани ҷозибба, фасоҳати образи бадеии матн аст:

– Устохоҷа, шумо Лутфуллоро дуоест кардед, ки қабул шуданаш мумкин нест ва ***ба ӯ якпула фоида надорад***, кист, ки дар дунё ҳазорсола шавад, кист, ки дар дунё намурад (215, с. 47)?

Тасғир дар ин ҷумла бо ибораи “***якпула фоида надоштан***” ифода ёфтааст, ки хусусияти баҳодиҳии субъективӣ дар маънои манфӣ дорад.

Хулоса, муболиға ва тасғир воситаҳои тасвири бадеӣ буда, бо мақсади фасеҳу латиф гардонидани баён истифода мешаванд. Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ онҳо вазифаи эстетикиро иҷро менамоянд ва нутқро сареху дилписанд гардонида, дар баъзе мавридҳо ба он тобиши ҷаззоб мебахшанд. Муболиға, одатан, барои тақвияти ифоданокӣ ва назокат истифода шуда, бо дигар воситаҳои тасвири бадеӣ якҷоя меоянд. Тасғир, баръакс, барои паст кардани таъсирнокии ашё ё падида дар нутқ истифода мешавад ва бо вучуди ин, ба он тобишҳои ғайриоддӣ мебахшад.

Тамоми воситаҳои тасвири бадеӣ барои зебӣ ва зарофати образҳои бадеӣ истифода мешаванд, ки вазифаҳои зеринро, аз қабилӣ, истиора – тақвияти ҳиссиёт ва саҳеҳ будани баён; ташбеҳ – офаридани тобишҳои равшан ва фасеҳи маъноӣ, ороиши суҳан; қиёс – тақвияти ифоданокии бадеӣ ва тасвири эмотсионалии саҳеҳ; киноя – нишон додани мафҳуми мураккаб тавассути мафҳуми одӣ ё баръакс; метонимия – ифодаи мухтасари андешаи муаллиф; маҷозӣ мурсал – канорагирӣ аз такрор ва таҷассуми маҳорати баланди муаллиф; антономазия – тақвият додани ифоданокиӣ; ифодаҳои эзоҳӣ – муассирии нутқ; муболиға – тақвияти таъсири ҳаҷвӣ ва хусусияти эстетикӣ; тасғир – кам кардани таъсиринокии ашё ё падида ва ифодаи эзоҳӣ – аз такрор худдорӣ намудан ва баёнро оро додан иҷро мекунанд.

Хулосаи боби сеюм

Хулоса, нутқи бадеӣ санъатест, ки дорои воситаҳои густурда буда, ҷузъҳои гуногуни луғавиро дар заминаи маъноӣ аслиӣ ва маҷозӣ ифода мекунад, ки нақши маҷоз, аз қабилӣ истиора, ташбеҳ, метонимия, киноя, тамсил, қиёс, муболиға, тасғир ва ғайра дар он бузург буда, ҳар яки онҳо дорои вазифаҳои махсуси баён мебошанд. Азбаски вазифаи мо таҳқиқи ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ мебошад, дар ин боб ба навҳои маҷоз ҳамчун истилоҳ ва тарҷумаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд, ки дар назарияи тарҷума ҷойи махсусро ишғол мекунад:

1. Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои тасвири бадеӣ дар офаридани образҳои муайяну мушаххас ва баёни андешаи ҷаззоби муаллиф аҳаммияти хосса доранд. Онҳо дар забон бо мақсади баёни андешаи муассир ва фасеҳ истеъмол гардида, ба нутқ як таровати ҷаззоб мебахшанд;

2. Санъатҳои бадеӣ воситаи муассири баён буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусан, дар нутқи бадеӣ фаровон истифода мешаванд. Бояд гуфт, ки дар забонҳои мавриди назар қорбасти воситаҳои тасвири бадеӣ дар нутқи гуфтугӯӣ низ мушоҳида мешаванд. Дар нутқи гуфтугӯӣ қолабҳои устувори воситаҳои тасвири бадеӣ истеъмоли гардида, мавҷудияти қолабҳои нави муаллифӣ, аслан, ба матнҳои бадеӣ хос мебошад;

3. Бо вучуди ифодаи гуногуни ин анвои муассири бадеӣ дар байни онҳо дар луғатҳои дузабона тафовути назаррасро мушоҳида кардан душвор аст. Агар баъзе аз воситаҳои тасвири бадеӣ дар асоси монандии ду ашё ва ё падида эҷод шаванд, пас воситаҳои дигари тасвири бадеӣ дар асоси муболиғаву тасғир ба вучуд меоянд;

4. Миёни навъҳои маҷоз монандӣ ба назар мерасад, аммо ин маъноӣ онро надорад, ки ҳамаи онҳо як силсилаи муродифиро ташкил медиҳанд. Бо вучуди эҷоди ташбеҳ ва истиора дар асоси монандии ду ашё ва ё падида тафовут дар роҳҳои ифодаёбии онҳо ба назар мерасад. Агар дар ташбеҳ ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунанда зикр ёбад, пас, дар истиора танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад. Ин гуна нозуқиҳо дар марзгузори миёни навъҳои маҷоз мушоҳида мегарданд, ки дар боби мазкур ба пуррагӣ таҳлил гардидаанд;

5. Тамоми умумиятҳои мавҷуда дар ҷудо намудани навъҳои мушаххаси маҷоз барои муҳаққиқ ҳангоми таҳлилу баррасӣ мушкилоти ҷиддиро ба амал меорад. Аз ин рӯ, муҳаққиқро мебояд, ки дар интиҳоби навъҳои маҷоз эҳтиёткор бошад, то тафовути мавҷуда сарфи назар нагардад;

6. Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои тасвири бадеӣ ба навъҳои гуногун тасниф шуда, миёни забоншиносону адабиётшиносон роҷеъ ба миқдори онҳо ақидаи ягона вучуд надорад.

Бештари навъҳои воситаҳои тасвири бадеӣ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мешаванд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таснифоти ягона мавҷуд набуда, онҳо мухталиф муқаррар шудаанд;

7. Вазифаҳои ҷойдошта ҳангоми истифодаи навъҳои маҷоз ба тарҷумаи дурусти онҳо мусоидат менамояд. Муайян намудани моҳият, мақсад ва вазифаҳои навъҳои маҷоз ба гузоштани марз дар байни онҳо заминаи мусоид фароҳам меорад;

8. Бояд тазаккур дод, ки дар доираи забонҳои муқоисашаванда истифодаи як воҳиди забонӣ, ҳамзамон, ба ҳайси якҷанд воситаҳои тасвири бадеӣ бо нигоҳ доштани маъноӣ маҷозӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро як навъи маҷоз метавонад дар як вақт ба вазифаи дигар навъи маҷоз қорбурд шавад;

9. Нақши фарҳангу тамаддун дар эҷоди воситаҳои тасвири бадеии муъҷазу ҷолиб назаррас арзёбӣ мегардад, зеро онҳо дар асоси таҳайюли бою рангини мардум ба вуҷуд меоянд, ки дар тули қарнҳо бунёд гардидаанд. Хусусан, дар қорбурди санъати антономасия номи қаҳрамонон ва шахсиятҳои шинохтаи таърихӣ халқияту миллатҳои алоҳида истифода мешавад.

БОБИ 4. ВИЖАГИҶОИ ТАТБИҚИ ТАҲВИЛОТИ ЛУҒАВӢ ВА ДАСТУРӢ ДАР ТАРҶУМАИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ (ДАР ЗАМИНАИ МАТНҶОИ БАДЕИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ)

4.1. Таҳвилоти луғавӣ марбут ба тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Дар ҳама забонҳои ҷаҳон, ҳатто агар маънои калимаҳо дар шакли ҳолис ифода нашаванд ҳам, онҳо дар ҷумла мавқеи муайянро ишғол мекунанд, зеро фикри том тавассути таркиби калимаҳо дар ҷумла ифода меёбад. Баъзан дар онҳо унсурҳои гуногуни эҳсосот, завқ, услуби субъективӣ, ҷаззобӣ ва ғайра мушоҳида карда мешавад. Маънои калимаҳо ҳиссиёти манфӣ ва мусбати гӯяндаро ифода мекунанд, ки нисбат ба ашё ё одамон ба маънои айнан ва образнок истифода мешаванд.

Ин хусусиятҳои хоси луғавӣ дар матнҳои бадеӣ мушоҳида карда мешаванд ва таркиби луғавии матни бадеӣ дар раванди тарҷума аҳаммияти муҳим пайдо мекунад. Ҳамин тавр, дар ҷараёни тарҷумаи осори адабӣ хусусиятҳои луғавӣ яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини тарҷума ба ҳисоб мераванд. “Мушкилоти асосие, ки тарҷумон ҳангоми интиқоли маънои образноки дар матни асл ифодаёфта бо он дучор мешавад, номутобиқатии доираи маънои хоси воҳидҳои ЗА ва ЗТ мебошад. Ду забоне вучуд надорад, ки дар он воҳидҳои маъноӣ – морфемаҳо, калимаҳо, ибораҳои муқаррарӣ дар тамоми доираи маънои истинодиашон комилан мувофиқат кунанд. Ҳарчанд ҳуди маъноҳои ифодашуда (“мафҳумҳо”) бештар ба ҳам мувофиқанд, усулҳои ифодаи онҳо – гурӯҳбандӣ, тақсимкунӣ ва муттаҳидшавӣ, дар дохили як воҳиди расмӣ (ё якчанд воҳидҳо), чун қоида, дар забонҳои гуногун аз ягон ҷиҳат фарқ мекунанд. Умуман, ҳамаи намудҳои мувофиқати маъноии воҳидҳои луғавии ду забонро метавон ба се намуди асосӣ ҷудо кард: 1)

мувофиқати пурра; 2) мувофиқати нопурра; 3) набудани мувофиқат” [23, с. 74].

Ҳарчанд тарҷумаи бадеӣ барои ибораву ҷумлаҳо дар забони асл ва забони тарҷума як қатор қолабҳои тайёру устувор дорад, ки кори тарҷумонро осон мекунад. Бо вучуди ин, набудани воситаҳои дигари забонӣ дар баъзе мавридҳо ба мукаммалии тарҷума таъсири манфӣ мерасонанд, зеро интихоби маъно дар матн бадеӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки мутарҷим бояд маъноӣ асосии байни маъноҳои мухталифи калима, асли ва маҷозиро дарк кунад ва муодили дурустро дар забони тарҷума пайдо кунад. Тавре А. Паршин қайд мекунад: “Кӯшиши интиқоли муодилнокии мундариҷаи матн асл наметавонад барои истифодаи воситаҳои ЗТ маҳдудиятҳои муайяне ҷорӣ накунад. Тарҷумаҳо аз матнҳои асл бо истифодаи бештари сохторҳои монанд ба сохторҳои забони тарҷума, миқдори зиёди воҳидҳои ба таври сунъӣ сохташуда (мутобиқатҳо, иқтибосот ва калкаҳо), ки хусусиятҳои расмӣ воҳидҳои забони хориҷиро инъикос мекунанд, воҳидҳои луғавӣ, ки мундариҷаи калимаҳои сердаромади забони хориҷиро таҷдид мекунанд, фарқ мекунанд” [139, с. 158].

Аслан, сермаъногии калимаҳо падидаеро дар назар дорад, ки ба раванди тарҷума таъсир мерасонад ва мушкилоти асосии тарҷума дар дарёфти муҳтавои мувофиқ, муносиб ва дуруст дарк намудани муҳтаво ва маъноӣ калима ва дарёфти муодили мувофиқ аз ҷониби тарҷумон ба миён меояд. Агар ин гуна ибораҳо нодуруст интиқол дода шаванд, мазмуни матн, маъноӣ аслии ҷумла ва ҳатто тамоми матн кошта мегардад. Низоми воҳидҳои луғавӣ ҳамчун ҷузъи воситаи ифодаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзан ба ҳам мувофиқ намеояд ва аз ин рӯ, вазифаи асосии таҳвили луғавӣ, муқаррар кардани воҳиди калимаҳо ва ифодаҳо, иваз кардани воҳидҳои луғавӣ забони асл ба забони тарҷума

мебошад. Илова бар ин, ҳарчанд ин гуна ибораҳо баробар нестанд ва дар алоҳидагӣ маънои комилан дигар доранд, вале роҳҳои ҳамгирии онҳо дар тасвири забони ҷаҳон як аст. Дар аксари мавридҳо маънои калима ё мафҳуми як забон аз маъно ва мафҳуми калимаи забони дигар фарқ намекунад, ки ин ҳангоми тарҷумани матни бадеӣ мушкилиҳоро ба вуҷуд меорад. Масалан, вожаи *“moon”* (моҳ) агар бо пешвандҳои *-over* якҷоя шуда бошад, маъноҳои *“саргардон, ҳаракат кардан, мисли хоб, чунбидан, алвонҷ хӯрдан”* ё *“барои касе ранҷ кашидан, дар бораи касе, чизеро орзу кардан”*-ро дорад. Ё вожаи *“моҳ”* дар забони тоҷикӣ дар ду шакл: ҳамчун *“моҳ”* – *“month”* ва *“моҳ”* – *“moon”* истифода мешавад, ки ҳангоми интиқол ба забони англисӣ барои тарҷумон монеа эҷод мекунад. Ба тӯфайли ҳаҷми маъноӣ, ҳамбастагии калимаҳо васеътар мешаванд ва аз ин рӯ, онҳо робитаҳои гуногун пайдо карда, бо ин васила, имкони ифодаи онҳо дар тарҷума васеъ мегардад.

Таҳлилҳо собит карданд, ки матнҳои адабӣ василаҳои инъикоси фарҳанг ва анъанаҳои як халқро таҷассум намуда, тавассути онҳо фарҳанг ва тамаддуни як миллат муаррифӣ мешавад ва нақши тарҷума дар амалӣ намудани ин масъала бориз аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумани матни бадеӣ аз мутарҷим на танҳо донишмандони забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, балки дарк кардани фарҳанг, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва эътиқоди динии забони модарӣ, ки тавассути санъатҳои нозук ифода мешаванд, талаб карда мешавад.

Дар матни бадеӣ воситаҳои гуногуни забонӣ, аз ҷумла, хусусиятҳои фарҳангии як халқ инъикос меёбад. Тарҷумани ин гуна воҳидҳои забонӣ барои муаррифии асари додашуда дар муҳити фарҳанги дигар бо мушкилоти муайян алоқаманд аст, зеро дар байни фарҳанг ва тамаддуни забони асл ва забони тарҷума тафовутҳои зиёди фарҳангӣ ва миллии вуҷуд дорад, ки дар баъзе мавридҳо тавассути онҳо воҳидҳои луғавиро ифода кардан душвор аст. Ин вижагиҳои мушаххас бо ҳаёти иҷтимоии

забони модарӣ алоқаманд буда, дар як минтақаи махсуси ифодаи як забон истифода мешаванд ва дар забони тарҷума муодили пурра ё қисман надоранд.

Ба андешаи И.С. Алексеева “ҳангоми тарҷумаи чунин матне, ки дар зинаи баланди ғояи тарҷума, дар соҳаи тағйирнопазирии воситаҳои гуногуни забонӣ мавҷуданд, аксар вақт, ихтилофи шакл ва мундариҷа ба вучуд меояд. Одӣ карда гӯем, тарҷумон бояд воситаҳои зиёди гуногунро интиқол диҳад, ки интиқоли яке аз онҳо ба интиқоли дигар ҳалал мерасонад. Масалан, такрори луғавиро захира кардан мумкин буд, аммо он ба такрори фонематикӣ дохил карда нашудааст, зеро калимаҳои тарҷума бо ҳарфи дигар сар мешаванд ё воҳиди фразеологии интиҳобшуда ба ритми ибора мувофиқ нестанд. Он гоҳ тарҷумон бояд чизеро қурбон кунад. Дар ин кор бадиё нест, вале бо як шарт: тамоми воситаҳои забонӣ дар матни додашуда бонизом буда, муҳимаш на интиқоли ҳар як ташбеҳ, балки нигоҳ доштани факти мавҷудияти ташбеҳҳо дар принцип аст” [8, с. 312]. Ин фикр ба ақидаи Е.А. Беретская монанд аст, зеро ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ ба маъноӣ ҳар як калима диққат додан мумкин нест, вале дар тарҷума баъзан воситаҳои образии луғавии ифода, аҳаммияти калон доранд, то ки тобиши эҳсосиро гум накунад. “Вазифаи муҳими экспрессивӣ-маъноӣ (услубӣ)-и шакли дастуриро дар ин ҷо метавон ба забони русӣ бо ёрии як воҳиди луғавии изофӣ, бидуни изофаҳои шарҳи тарҷумон ва нигоҳ доштани тобиши нутқи ғайримустақим интиқол дод, ки хоси нутқ аст” [26, с. 162].

Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми тарҷумаи санъатҳои бадеӣ тарҷумон ба мушкилии интиҳоби гунаи тарҷума рӯ ба рӯ мешавад ва душвориҳои муҳим ва зарурии тарҷумаро барои бартараф намудани монсаи ҷойдошта дар матн ҳал мекунад. Дар ин гуна мавридҳо, тарҷумон бояд бартарияти луғавии худро дарк кунад ва шарҳ диҳад.

Назария ва амалияи тарҷума бо ҳам алоқаманданд, зеро дониши

амалӣ бидуни дониши назариявӣ бесамар аст. Ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, дар баробари мушкилоти умумӣ, баъзе тағйироти луғавӣ ба амал меоянд, ки дар назарияи тарҷума таҳвили дурусти худро доранд. Ин навъи таҳвилро таҳвили луғавӣ меноманд. “Аммо, дар баробари мушкилоти умумӣ, дар тарҷумаи вожаҳои марбут ба як ҷуфти муайяни забонҳо мушкилот ба миён меоянд, зеро он дорои вижагиҳои забонӣ ва этникӣ мебошад. Мо онҳоро аз рӯйи гурӯҳҳои алоҳидаи луғат баррасӣ хоҳем кард, ки онҳоро аслан дар ҳама забонҳо фарқ кардан мумкин аст, аммо вобаста ба хусусиятҳои муносибати онҳо бо гурӯҳҳои якхела, тарҷумаҳо дар ҳар забон гуногунанд” [8, с. 180-181].

Воситаҳои ифодаи забон ҳангоми тарҷума, бинобар хусусияти таносуб миёни гурӯҳҳои алоҳидаи воҳидҳои луғавӣ, ки тарҷумаҳои хоси худро доранд, баъзе мушкилиҳо ба вучуд меоянд ва барои ҳалли чунин масъалаҳо дар вақти тарҷума таҳвили тарҷума истифода мешавад. А. Паршин таҳвили тарҷумавӣ (байнизабонӣ)-ро тағйиротҳое мешуморад, ки “бо ёрии онҳо аз воҳидҳои аслий ба воҳидҳои тарҷумавӣ ба маънои муайян гузаштан мумкин аст. Азбаски тағйироти тарҷума бо воҳидҳои забоние сурат мегиранд, ки ҳам нақшаи мазмун ва ҳам нақшаи баён дошта, дорои хусусияти маъноии расмӣ мебошанд, ҳам шакл ва ҳам маънои воҳидҳои аслиро тағйир медиҳанд” [139, с. 138].

Ин тағйирот, одатан, барои ба даст овардани баробарӣ, хифзи тобишҳои миллӣ, тобишҳои маъноӣ ва услубӣ ва вазифаҳои луғавию дастурӣ дар матни асл ва тарҷума истифода мешаванд. Ҳамин тавр, таҳвили тарҷумавӣ (минбаъд ТТ) равандест, ки дар он воҳидҳои забони асл ба воҳидҳои забони тарҷума иваз шуда, дар он тамоми меъёрҳо ва усулҳои тарҷума амалӣ мешаванд.

Баръакс, В.В. Сдобников ин равандро танҳо ба истифодаи воҳидҳои луғавии бемуодил хос мебинад: “Яке аз сабабҳои истифодаи

тахвили тарҷумавӣ мавҷудияти яке аз забонҳои мутақобилаи ба истилоҳ “шаклҳои бемуодил” мебошад, ки ба муайян кардани он аз ҷониби маълумоти забоншиносии муқоисавӣ амалӣ карда мешавад” [157, с. 75]. Ин нуқтаи назарро муҳаққиқи тоҷик А.Х. Наврузов низ ҷонибдорӣ менамояд, зеро ба қавли ӯ, тахвили тарҷумавӣ дар ҳоле истифода мешавад, ки муодили онҳо вучуд надошта бошад ва ё истифодаи муносиби онҳо дар луғатҳои дузабона номумкин аст [127, с. 8]. Бо андешаҳои В.В. Сдобников ва А. Наврузов розӣ шудан мумкин аст, зеро сабаби асосии тахвили тарҷумавӣ мувофиқати ихтилофоти луғавӣ мебошад, вале бояд гуфт, ки тахвилоти тарҷумавӣ на танҳо ҳангоми мавҷуд набудани интихоби муодилу мувофиқат истифода мешавад, балки он метавонад ҳангоми мавҷудияти номутобиқатии сохторӣ ва нахвӣ ЗА ва ЗТ ба вучуд ояд.

Тарҷумашиносии рус И.С. Алексеева бошад, тахвилотро як дигаргунсозии тарҷумавӣ мешуморад, ки он пурарзиш ва амалист.

Барои гурӯҳи ТТ гурӯҳбандии ягона вучуд надорад, зеро олимон дар қорҳои худ намудҳои гуногунро барои тахвили матн истифода мебаранд.

В.Н. Комиссаров гурӯҳҳо ва намудҳои зерини ТТ-ро муайян мекунад:

- луғавӣ – транскрипсия, транслитератсия, калкакунӣ, бадалҳои луғавӣ-маъноӣ (мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, модулятсия);
- дастурӣ – тарҷумаи тахтуллафз/ассимилятсияи нахвӣ, бадалҳои дастурӣ ва тақсимооти ҷумла;
- маҷмӯй/луғавӣ-дастурӣ – тарҷумаи тафсири/тасвири, тарҷумаи антонимӣ ва ҷуброн/тағйирёбии яклухт [85, с. 164]. Дар асоси назарияи В.Н. Комиссаров, А. Наврузов навъҳои луғавӣ, дастурӣ ва луғавӣ-дастурии тахвили тарҷумаро низ ба миён мегузорад [127, с. 8].

Ҳ. Аҳрорӣ ду навъи таҳвилро пешниҳод кардааст: “талаф” (опущение) ва “бадал” (замена) [20, с. 106], вале бояд гуфт, ки онҳо ҷузъи таҳвили луғавианд.

Ба гуфтаи В.В. Сдобников, Т. Левитская ва А. Фитерман таҳвилоти тарҷумавӣ инҳоянд: “луғавӣ (мушаххасгардонии мафҳумҳо, умумигардонии мафҳумҳо, тарҷумаи антонимӣ, инкишофи маъноӣ, ҷуброн), дастурӣ (аз нав ташкил кардан, бадали шаклҳои калима, бадали қисмҳои нутқ, бадали аъзои ҷумла, бадали наҳвӣ дар ҷумлаи мураккаб, иловаҳо, ҳазфҳо, инчунин, муттаҳид кардани ҷумлаҳо ва ҷудо кардани ҷумлаҳо) ва услубӣ” [157, с. 261-265; 95 , с. 12-23].

Т.Р. Левитская ва А. Фитерман мутобиқати байни забони асл ва забони тарҷумаро ҳамчун муодилҳо ва таҳвилот муайян кардаанд ва ин мутобиқатро таҳвилоти тарҷумавӣ номидаанд, яъне бинобар ақидаи онҳо таҳвилоти тарҷумавӣ набудани муодили воҳиди луғавии матни асл дар забони тарҷума мебошад. Ин нуқтаи назарро И.С. Алексеева зери тозиёнаи танқид кашидааст, зеро вай пешниҳод мекунад, ки “онҳо дигаргуниҳои дастурӣ, луғавӣ ва услубиро аз ҳамдигар ҷудо кардаанд. Аммо ҳамон муаллифон, инчунин, “худи тарҷумаро як навъ таҳвил” мешуморанд ва бо ҳамин таъкид мекунанд, ки истилоҳи “таҳвил” метавонад на танҳо як навъи мутобиқат, балки раванди ба даст овардани онро низ ифода мекунад” [8, с. 154] ва тавассути таҳвилот вай дигаргуниҳои байнизабониро дарк мекунад, ки таҷдиди сохторро дар сатҳи луғавӣ, дастурӣ ё матнӣ талаб менамояд [8, с. 158]. Назарияи Р. Миняр-Белоручев ба назарияи ин муҳаққиқон шабоҳат дорад, зеро дар китоби худ бо номи “Назария ва усулҳои тарҷума” [111] ба ҷойи назарияҳои услубӣ ӯ таҳвилоти маъноиро корбаст кардааст.

Дигар муҳаққиқон таҳвилоти тарҷумавиро ҳамчун усулҳои тарҷума медонанд: “Намудҳои усулҳои тарҷума, ки мавриди баррасӣ қарордоранд, таҳвилоти луғавӣ-маъноиро дар бар мегиранд: *умумигардонӣ*,

мушаххасгардонӣ, рушди маъноӣ ва тарҷумаи антонимӣ. Онҳо ба муносибатҳои мантиқии умумигардонӣ, маҳдудиятҳо (мушаххасгардонӣ), коҳиш ва ҷобачогузории байни сохторҳои маъноии воҳидҳои номинативӣ (инкишофи маъноӣ ва тарҷумаи антонимӣ) асос ёфтаанд” [98, с. 175].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки навъҳои таҳвилоти тарҷумавӣ яке аз масъалаҳои марказии тарҷумашиносии муосир ба ҳисоб рафта, ақидаи забоншиносон дар масъалаи таснифи таҳвили тарҷума муҳолиф аст.

Ба ақидаи олимони дигар, ду намуди таҳвили тарҷума вуҷуд дорад: “таҳвили дастурӣ ва таҳвили луғавӣ” [150, с. 72; 198, с. 43].

Ақидаи олимони дар бораи таснифоти навъҳои таҳвил фарқ мекунад ва ҳангоми таҳвили воситаҳои ифодаи бадеӣ мо ба назарияи таснифоти пешниҳодкардаи Я.И. Ретскер ва А.Б. Шевнин таъҷиб намудем, зеро ҳамаи намудҳое, ки муҳаққиқон пешниҳод кардаанд, ба моҳияти таҳвили луғавӣ ва дастурӣ асос ёфтаанд.

Таҳвилоти луғавӣ ифодаи маъноии аслии матни асл бо воҳидҳои бемуодил ё ба дигар маъноҳо, номутобиқатии байни воҳидҳои луғавии забон дар тарҷума мебошад. Л.К. Латишев ин таҳвилро “дуршавӣ аз мутобиқати луғавӣ” номидааст [94, с. 180]. Мутобиқан “амалиёти мутаносиби тарҷумаро, ки дар он ба сифати унсурҳои мутақобилаи ЗА ва ЗТ калимаҳое баромад мекунанд, муодили системавӣ (парадигматикӣ) нестанд, ҳамчун интиҳоби муобикати тарҷумавии аз ҷиҳати луғавӣ нокифоя меномем” [93, с. 127], яъне моҳияти таҳвили луғавӣ иваз намудани воҳидҳои луғавии забони асл бо воҳидҳои луғавии забони тарҷума мебошад, ки маъноии дигар надоранд ва муодили онҳо нестанд.

Пас, “усулҳои тафаккури мантиқӣ, ки мо бо ёрии онҳо маъноии калимаи бегонаро дар матн ошкор мекунем ва ҳамтои русии онро пайдо мекунем, одатан, таҳвилоти луғавӣ номида мешаванд. Моҳияти таҳвил аз он иборат аст, ки воҳиди луғавии тарҷумашуда бо калима ё иборат

иваз карда шавад, ки маънои воҳиди додаи забони аслро амалӣ мекунад” [82, с. 12]. Аз ин рӯ, вай бар он ақидааст, ки ҳамаи таҳвилоти луғавии байни мафҳумҳоро дар асоси муносибатҳои мантиқии расмӣ медонад.

Қобили зикр аст, ки дар низоми воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ифоданокии бадеиро дар бар мегиранд, як қатор монандӣ ва номутобиқатӣ мушоҳида мешавад. Зеро дар низоми тасвири бадеӣ метавон як зумра воҳидҳои луғавии марбут ба як забонро аз нигоҳи фарҳанг ва урфу одат пайдо кард. Ҳамин тавр, сохтори маъноии калимаҳо, ки чузъи ифодаи бадеии забонҳо маҳсуб меёбанд, гуногун буда, бевосита тавассути таҳвили луғавӣ амалӣ мешаванд.

Дар тарҷумашиносӣ навъҳои гуногуни таҳвили луғавӣ пешниҳод шудааст, ки дар осори як қатор муҳаққиқони ин соҳа мушоҳида мешавад. Бинобар сабаби дар назарияи тарҷумаи тоҷикӣ вучуд надоштани шакли тоҷикии як қатор истилоҳоти марбут ба таҳвилоти луғавӣ мо аз адабиёти илмии муҳаққиқони рус истифода бурдем. Аз ин рӯ, шакли русии истилоҳоти мавҷуда дар қавс бо забони русӣ оварда мешаванд: мушаххасгардонӣ (конкретизация), умумигардонӣ (генерализация), тарҷумаи антонимӣ (антонимический перевод), илова (приём лексического добавления), чуброн (компенсация), талаф (приём опущения), бадал (замена), ки дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

4.1.1. Мушаххасгардонӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Мушаххасгардонӣ (Конкретизация – Concretisation) як навъи таҳвили луғавӣ аст, ки дар он вожаҳо ва ибораҳои забони асл бо вожаҳо ва ибораҳои забони тарҷума иваз карда мешаванд. Ин ивазкунӣ дар миёни воҳидҳои луғавии забони асл, ки маънои васеътар дорад ва забони тарҷума, ки маънои маҳдудтар дорад, сурат мегирад. “Мушаххасгардонӣ

иваз кардани калима ё иборай ЗА бо маъноӣ васеътар бо калима ё иборай ЗТ бо маъноӣ маҳдудтар аст” [97, с. 167; 82, с. 17]. Ин табиист, зеро воситаҳои ифода дар ЗА назар ба ЗТ маъноӣ васеътар доранд. Тавре ки қаблан қайд гардид, ҳангоми тарҷума аз нусхаи асл баъзе хусусиятҳои пайдо мешаванд, ки забони асло аз забони тарҷума фарқ мекунонд, зеро маъноӣ танҳо калима ё ифода, хоҳиши муаллифро инъикос карда наметавонад.

Бояд гуфт, ки ҳангоми тарҷума аз нусхаи асл мушкилиҳои ба миён меоянд, ки вожаҳои ифодакунандаи забони тоҷикӣ нисбат ба вожаҳои ифодакунандаи забони англисӣ хусусияти бештар доранд. «Барои тарҷума, тафовут, ба монанди сермаъноӣ, душворӣ ба миён меорад, ки ҳангоми интиқоли калимае, ки дар ЗА аз ҷиҳати маъноӣ фарқ намекунад, дар байни мутобиқатҳои имконпазир дар ЗТ интихоб кардан лозим аст. Дар аксари мавридҳо, қобилияти интихоби дуруст бо нишондодҳои матн – маҳдуд ё васеъ таъмин карда мешавад. Бо вучуди ин, бояд дар назар дошт, ки агар матн вучуд дошта бошад ва тавзеҳи заруриро дар бар нагирад, ба интихоби якхелаи муодилнокӣ имкон намедиҳад. Агар дар доираи васеъ пайдо кардани дастурҳои мувофиқ ғайриимкон бошад, пас интихоби дурусти мутобиқати зарурӣ ҳангоми тарҷума танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар касе аз матни забонӣ берун баромада, вазъият ё муҳити воқеиро донад. Ҳатто агар дар забон ин ё он калимаи ЗА бо маъноӣ истинодиаш мувофиқат дошта бошад ҳам, онро ҳамеша бо сабаби мавҷудияти фарқияти муайян (баъзан хеле назаррас) дар маъноӣ прагматикии калимаҳо дар ЗА ва ЗТ истифода бурдан мумкин нест [23, с. 85]. В.О. Лиситсина ва Н.Д. Арутюнова мушаххасгардонӣ ва умумигардониро як намуди “гипергипонимӣ”-и тахвили луғавӣ номидаанд. “Ҳангоми истифодаи тағйироти тадриҷии луғавӣ байни сохторҳои маъноӣ воҳидҳои ду забон гипергипонимӣ (умумигардонӣ ва мушаххасгардонӣ), истиоравӣ, метонимӣ ва сабабу натиҷа (инкишофи

маъноӣ), робитаҳои зиддиятноқ (тарҷумаи антонимӣ) ба вучуд меоянд”. [97, с. 175]. Фикри муҳаққиқонро ҷонибдорӣ карда, В.В. Виноградов ин намуди таҳвили луғавиро “мувофиқати гипонимӣ” (гипонимическое соответствие) ё “гипонимияи байнизабонӣ” (межъязыковая гипонимия) номидааст, зеро он “бадали маъноӣ умумӣ ба маъноӣ махсус” [38, с. 102] мебошад.

Маълум аст, ки забон дорои вижагиҳои волеи луғавист, ки тасаввуроти образиро ифода мекунад. Ин хусусиятҳои забонӣ ҳам дар гуфтори шифоҳӣ ва ҳам дар адабиёти бадеӣ ба амал меоянд. Чунин вижагиҳои забон, ки бо маъноҳои воҳидҳои луғавӣ алоқаманданд, тасаввуроти образиро ифода мекунад ва онҳо ҳамчун воситаҳои баён ё шеърӣ забон маъмуланд. Бояд гуфт, ки дар нутқи бадеӣ корбурди чунин воҳидҳои луғавӣ гуфторро образнок ва муассир мегардонад. “Саволи ворид кардан ё нест кардани калимаҳо “барои вазн”, илова кардан ё бадали истиораҳо, ташбеҳо, қиёсо имконпазир аст, ҷавобе надорад, зеро ҳамаи ин усулҳои техниқиро метавон танҳо ҳамчун восита дар офаридани образ, ҳолати руҳӣ ва воситаи ба хонандаи тарҷума расидани ҳамон таъсири бадеие баррасӣ кард, ки хонандаи тарҷума аз сар мегузаронад. Модоме ки воситаҳои техникӣ барои расидан ба ин мақсад хизмат мекунад, истифодаи онҳо қонунист” [157, с. 421].

Тавре зикр гардид, мушаххагардонӣ ба воситаи ифоданокии забони асл вобаста аст, ки маъноӣ васеътаре дорад, ки дар забони адабӣ вучуд надорад, маъноӣ маҳдудтар дорад ё аз ҷиҳати услубӣ фарқ мекунад. Ин падида метавонад дар талаботи дастурии ЗА ва ЗТ низ ба амал ояд.

Дар забони тоҷикӣ ибораи “*ҷароғи шаб*” айнан дар забони англисӣ ҳамчун “*the sky lamp*” тарҷума мешавад. Инро метавон ҳамчун “*моҳи шаб*”, тарҷума кард, аммо инъикоси услубии он дар ин ҷо эҳсос

намешавад. Вақте ки ин ифода ҳамчун *“the sky lamp”* дода мешавад, на “моҳ”, балки тобишҳои услубии он нигоҳ дошта мешаванд.

Ҳамин тариқ, мо роҳҳои интиқоли воситаҳои тасвири бадеиро дар таҳвили луғавӣ баррасӣ мекунем.

Ҳарчанд муодилнокии истиораҳо дар ҷумла аҳаммияти хосса надошта бошад ҳам, онҳо бояд дуруст ва бамаънӣ интиқол дода шуда, маъноӣ эмотсионалии ифодакунанда дошта бошанд, то ба хонанда таассуроти хуб бахшанд ва ҷаззобияти онҳо мушоҳида шавад.

Истиора метавонад дар тамоми қисмҳои муҳимми нутқ, дар исм, сифат, феъл, зарф ва баъзан, ҳатто дар ҳиссаҳои ёрирасони нутқ, масалан, дар пешвандҳо таҷассум шавад.

Дар ҷумлаҳои зерин мушаххасгардонии луғавӣ дар сатҳи ҷумла дар байни матн асл ва тарҷума мушоҳида карда мешавад:

Аммо як худам ба танҳои *ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ меғундорам* (215, с. 115)?

Тарҷума: But how could I *harvest half the crop in just one day* (219, p. 162)?

Дар мисол тарҷумон на танҳо калима, балки як ҷузъи комили ҷумла, яъне якчанд калимаро дар як вақт ҳамчун аъзои ҷумла нишон додааст. Дар ин ҷо *“ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ меғундорам”* мушаххас карда шудааст. Дар ин ҷумла калимаи *“чиз”* (thing), ки маъноӣ васеъ дорад, тағйир ё ба маъноӣ маҳдудтар, чун *“the crop”* (ҳосил) иваз шудааст. Нақши матн дар мушаххас гардонидани маъноӣ васеъ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро аз рӯйи матн муайян кардан мумкин аст, ки сухан дар бораи *ҳосиле меравад, ки онро ҳар рӯз ҷамъоварӣ кардан лозим аст, то талаф нашавад*. Калимаи дигари таркиби ҷумла *“ин қадар”* (so much) мебошад, ки дар ЗТ ҳамчун *“half”* (ним) зикр шудааст. Дар ин замина, сухан дар бораи ҷамъоварии нисфи ҳосил меравад (*Ман ҳам фикр мекардам, ки “агар имшаб сармо занад, фардо ҳамаи ҷуворихоро*

ғундошта гирифтаи даркор мешавад ва ҳол он, ки ҳанӯз дар замин **нимаи чуворипоя бар пой ва сарҳашон нашикастагӣ буд**” (с. 115)) ва тарҷумон инро ба назар гирифта, онро **“half”** тарҷума кардааст. Сипас, **“ба зудӣ меғундорам”** дар шакли **“in just one day”** (ҳамагӣ дар як рӯз) инъикос ёфтааст, ки ба маънои маҳдуд корбурд мешавад.

Мисолҳоро дар забони англисӣ баррасӣ менамоем:

She played: **her execution was brilliant** (221, p.182).

Тарҷума: Сипас, духтархонум Ингрэм паси роял нишаст. Хеле хуб сароид (216, с. 168).

Дар ин ҷумла истиораи **“her execution was brilliant”** ҳамчун сифат истифода мешавад, ки дар ЗТ ҳамчун **“хуб”** инъикос ёфтааст ва ин вожа маъмулан ба ҷойи калимаи **“brilliant”** дар забони англисӣ инъикос ёфтааст. Калимаи **“played”** дар ҷумла маънои хос дорад, зеро он маънои **“навохтани пианино”**-ро ифода менамояд, аммо дар тарҷума маънои васеътар **“паси роял нишаст”** дошта бошад ҳам, дар ин ҷумла қисман мушаххас шудааст, зеро дар байни калимаҳои **“бозӣ кардан – to play”** ва **“паси чизе нишастан – to sit at”** фарқи калоне мавҷуд аст, ки тарҷумон бояд онро баргараф кунад. Бо вучуди ин тарҷума мантиқан мукамал аст.

Вазифаи услубии истиора аз мушаххас кардани тасвири воқеӣ ва ифодаи муносибати инфиродӣ муҳим аст:

“You see now, my queenly Blanche,” began Lady Ingram, **“she encroaches. Be advised, my angel-girl-and –”** (221, p. 203)

Тарҷума: -Ана дидӣ, **хушрӯяки ман!** –гуфт бону Ингрэм. –Кампир хиллагарӣ мекунад. Ба гапам гӯш кун, **фариштаи ман...** (216, с. 182)

Дар ҷумла ибораҳои **“my queenly Blanche”** ва **“my angel-girl”** як истиораеро ифода мекунанд, ки дар забони тарҷума ду маъно дорад: **“хушрӯяки ман”** ва **“фариштаи ман”**. Ҳарчанд, дар ин ҷо вожаи **“queenly”** дар забони тарҷума муодили комили худро наёфта бошад ҳам,

маъноӣ ин вожа ро пурра инъикос мекунад, зеро ин вожа маъноӣ *“мисли малика, шоҳона”*-ро ифода менамояд. Дар ин маврид, калимаи *“Blanche”* – (Бланш) дар забон инъикос наёфта бошад ҳам, муаллиф онро мушаххастар намуда, ба зебоӣ иваз кардааст, ки маъноӣ маҳдуд дорад. Истиораи *“фариштаи ман”* маъноӣ истиораи англисии *“my angel-girl”*-ро пурра инъикос карда метавонад, аммо танҳо ҳангоми тарҷума маъноӣ он қисман ба забони тарҷума нагузаштааст, зеро калимаи *“girl”* (духтар) дар ин ҷо ихтисор шуда, муодили худро дар шакли *“фариштадухтари ман”* надорад. Лозим ба ёдоварист, ки истиораи мазкур дар фарҳанги забони англисӣ чун *“my girl”* киноя аз *“маъшук”* вучуд дорад, вале дар забони тоҷикӣ дар шакли *“маҳбуби ман”, “моҳи ман”, “сарви ман”* ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор мегирад. Дар ин ҷо ҳам мушаххасгардониро низ мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар ЗТ маъноӣ васеи калима ба маъноӣ маҳдуд иваз шудааст.

Мисоли дигар,

“My lily-flower, you are right now as always” (221, p. 187).

Тарҷума: – О *фариштаи зебои ман*, чун ҳамешагӣ ту ҳақ ҳастӣ (216, с. 174)!

Дар ҷумлаи мазкур истиораи *“My lily-flower”* ҳамчун шахси зебо ва маҳбуб ифода шудааст, ки мафҳуми маҷозӣ ба симои шахс тааллуқ дорад. Яъне ин ибораро метавон *“савсани сафед”* ё *“савсани обӣ”* тарҷума кард, ки дар забони тоҷикӣ маъмул аст, аммо дар ин ҷо тарҷумон онро *“фариштаи зебои ман”* тарҷума кардааст, гарчанде он маъноӣ истиоравӣ дошта бошад ҳам, мазмуну мундариҷаи ифодаи *“my lily-flower”*-ро дода наметавонад. Ин ибора дар забони англисӣ ҳамчун *“lily-like”* истифода шуда, дар забони русӣ дар шакли *“лилейный, похожий на лилию”* ва дар забони тоҷикии *“савсан, нилуфар”* ҳамто дорад, ки дар ЗТ интиқол наёфтааст, вале тарҷумон бо истифода аз усули

тарҷумаи тасвирӣ онро тарҷума намуда, ба “*фариштаи зебо*” шабех намудааст.

The refreshing meal, the brilliant fire, the presence and kindness of her beloved instructress, or, perhaps, more than all these, something in her own unique mind, had roused her powers within her (221, p. 76).

Дар ин ҷумла, дар иборайи “*the refreshing meal*” ва “*the brilliant fire*” истиораҳои аслий ва ғайриаслиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар истиораи дуҷум ягон оташ шакли алмоси суфтаро гирифта наметавонад. Тарҷумаи чунин воситаҳои бадеӣ дар ин гуна ҷумлаҳо ба худ тарҷумон вобаста аст. Дар ин маврид, онҳоро ба таври дигар тарҷума кардан мумкин буд, аммо тарҷумон онро ба таври зайл тарҷума кардааст:

Тарҷума: Шояд ба *ин ҷойи хушмазза, алангаи равшани оташдони деворӣ*, хузур ва меҳрубонии мураббияи дӯстдоштаи ӯ сабаб шуд ё шояд вижагиҳои то ҳол номаълуми табиати ба худ хоси ӯ рӯ заданд, аммо ғӯиё дар ҷисму ҷони ӯ кадомин нерӯҳои нав бедор гаштанд (216, с. 70).

Дар ин ҷумла истиораи ғайриасли “*the brilliant fire*” ҳарчанд дуруст ва мукамал тарҷума шуда бошад ҳам, аммо дар ин ҷо ҳангоми тарҷума ба ЗТ маънои эстетикӣ калимаи “*brilliant*” гум мешавад, зеро вожаи “*аланга*” бештар бо вожаи “*оташ*” корбаст мешавад. Вожаи “*brilliant*” мутаносибан калимаи “*аланга*”-ро иваз карда наметавонад, зеро хусусияти эмотсионалӣ ва эстетикӣ надорад.

Иборайи “*the refreshing meal*” адабӣ тарҷума шудааст ва гарчанде маънои калимаи “*meal*” дар ин ҷумла аз ҷиҳати сохторӣ ба маънои ҷумлаи матни тарҷума мувофиқат намекунад ва бевосита ба маънои калимаи “*ҷой*” мувофиқ меояд, ки дар фарҳанги мардуми тоҷик чун “*ҷой нӯшидан*” ва “*ҷой хӯрдан*” истифода мешавад. Он дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ бештар мавриди истифода қарор мегирад. Тарҷумон дар такя ба матни русӣ онро ба маънои дигар интиқол додааст.

Истифодаи мафҳуми мазкурро тавассути мисолҳо аз асари бадеӣ асоснок менамоем:

Падарам то тамои кардани ин кор на нон хӯрд ва на *ЧОЙ НҶШИД*, тағоиҳо ҳам, албатта, ба вай пайравӣ карданд ва баъд аз тамои шудани хоузани ҳамашон ба пеши бобом гун шуда хӯрок хӯрданд (215, с. 39).

– Марҳамат кунед, як пиёла *ЧОЙ ХҶРЕД* (215, с. 59)!

Қайд кардан бамаврид аст, ки ифодаи мазкур дар забони тоҷикӣ на ба маънои “*нӯшидани ЧОЙ*”-ро нашошта, ба маънои *тановул намудани ЯГОН ХҶРОК* корбасти мешавад.

Истифодаи усули мушаххасгардониро дар тарҷумаи ҷумлаҳои тоҷикӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

Бале, *шер*, – гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард (215, с. 111)

Тарҷума: ‘*Good boy! Brave lad!*’ Hadji Usto praised me (219, p. 155).

Истиораи “*шер*” дар ин ҷумла ҳамчун “*Good boy! Brave lad!*” мушаххас гардонида шудааст. Ҳарчанд ин истиора дар забони англисӣ ҷойгоҳи худро дорад ва дар ҳар ду забон як маъноро ифода менамояд, аммо дар ин ҷо тарҷумон онро ҳамчун истиораи “*lion*” (*шер*) тарҷума накарда, чун вожаи маъмулии “*brave*” (*часур*) тарҷума кардааст.

Бояд гуфт, ки дар ин гуна маврид тарҷумаи истиораҳо мувофиқи мақсад нест. Таҳлили ҷумлаҳо нишон медиҳад, ки ҳангоми мушаххасгардонии санъатҳои бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вижагиҳои фарқкунандае ба вуҷуд меоянд, ки тарҷумон ба онҳо набояд роҳ диҳад. Дар ин ҷо метавон хулоса кард, ки дар амалияи тарҷума истиораро ба таври одӣ тарҷума кардан қобили қабул нест, зеро тобиши эмотсионалии он эҳсос намешавад, аз ин рӯ, муносибати маъноии он байни образнокӣ ва сохторӣ дар назар дошта шудааст.

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

“*There was nothing ever like them.* He hits the longest ball I have ever seen” (218, p. 22).

Тарчума: –*Зарбаҳояш бемонанд буданд.* Вай дарозтарин зарбаҳоеро мезад, ки дар умрам мисолашонро надидаам (218, с. 23).

Дар тарчума маънои шакли ҷонишини шахсии “*them*” ба вазифаи пуркунанда интиқол дода шудааст, яъне дар шакли исм “*зарба*” мушаххас шудааст. Дар ин ҳолат, тарҷумон интихоби бадали таҳвилиро барои мушаххас кардани ҷумлаи минбаъда истифода мебарад.

Мушаххасгардони мазкур *мушаххасгардони матнӣ* номида мешавад ва роҳҳои ифодаи он дар ҳар ду забон якхела аст.

Дар забони англисӣ “*фeyлҳои ифодакунандаи ҳаракат ва гуфтор (глаголы движения и глаголы речи) ҳангоми ба забони русӣ тарҷума кардан мушаххас гардонида мешаванд. Дар мавриди мушаххасоти матнӣ бошад, онро бо омилҳои матни мушаххаси додашуда, аксаран, мулоҳизаҳои услубӣ, аз қабилӣ зарурати пуррагии ибора, хоҳиши канорагирӣ аз такрор, ноил шудан ба тасвири бештар, возеҳӣ ва ғайра муайян кардан мумкин аст*” [97, с. 168].

Дар забони англисӣ, мушаххагардонӣ одатан бо як гурӯҳи калимаҳо истифода мешавад. Онҳо, одатан, заминаи васеи концептуалӣ дошта, вобаста ба матн дорои маъноҳои гуногун мебошанд, ки ҳангоми тарҷума муайян карда мешаванд: исм (*staff* – ҷӯбдаст, ҷӯб, такагоҳ, пуштибон, дастгирӣ, кормандон, шахсӣ, барои кормандон пешбинишуда, таъмини кормандон ва ғ.), (*thing* – чиз, ашё, молу мулк, бағоч, ғизо, нӯшокӣ, лавозимот, зарфҳо, асари санъат, офариниш, падида, ҳолат, муҳит, тиҷорат, чизе, тафсилот, хусусият, амал, ҳодиса, махлуқ); (*point* – нуқта, марҳила, пайра, нишона, ҷой, лаҳза, остона, канор, воҳид, сатҳ, стандарт, дараҷа, савол, материя, фикр, мавқеъ, нуқтаи назар ва ғ.); сифат (*bad* – бад, зишт, бадахлоқ, вайрон, пастсифат, пӯсида, иллатнок, ғайристандартӣ, бемор, ғайрисамимӣ, беинсоф, нопок,

номусоид, қалбакӣ, бардурӯғ, бевафо, носаҳеҳ, хато, нодуруст, номуваффақ, нотавон, бадбин ва ғ.); (*nice* – хуб, дилкаш, хуш, зебо, шево, болаззат, иштиҳо, хушмуомила, бодикқат, хоксор, боодоб, душвор, мураккаб, муносиб, тез, нозук, ҳассос, бодикқат, муфассал, хонданашаванда, интихобкунанда ва ғ.); (*fine* – ҷарима, ҷазо, равшан, хуб, хушк, солим, олиҷаноб, аъло, хуш, нозук, покиза, баландсифат, калон, ва ғайра); феълҳои ҳаракат (*to make* – кор кардан, сохтан, тавлид кардан, тартиб додан, омода кардан, содир кардан, таълим додан, ҳисоб кардан, хорич кардан, ба тартиб даровардан ва ғ.), *to take* (забт кардан, гирифтан, дастгир кардан, бурдан, ба қабр бурдан, истифода бурдан, интихоб кардан, харидан, ҷамъ кардан, ғоида ба даст овардан, воқуниш нишон додан ва ғ.) ва ғайра. Ҳарчанд ин феълҳо якчанд маъно дошта бошанд ҳам, онҳо ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ дар якҷоягӣ бо калимаҳои дигар мушаххас мешаванд:

From my discourse with Mr. Lloyd, and from the above reported conference between Bessie and Abbot, I *gathered enough of hope to suffice* as a motive *for wishing to get well*: a change seemed near, I desired and waited it in silence (221, p. 27).

Тарҷума: Аз суҳбат бо ҷаноби Ллойд ва гуфтугузори ҳамин ҳоло тасвирёфтаи байни Эббот ва Бесси *дар дили ман умеди тозае падид гашт*, ин бароям бас буд, *то хоҳони тандурустшавии худ бошам*, ба назар чунин менамуд, ки кадомин дигаргунӣ наздик аст; ман таманноӣ онро доштам ва интизорӣ мекашидам (216, p. 24).

Дар ин ҷумлаи матни асл, истиораи *“gathered enough of hope to suffice”*, ки дар вақти тарҷума чун *“дар дили ман умеди тозае падид гашт”* мушаххас гардидааст. Дар ин ҷо калимаи *“suffice”* ҳамчун *“кофӣ”* тарҷума мешавад, ки дар ЗТ инъикоси хоси худро ҳамчун *“тоза”* на *“кифоя”* пайдо кардааст. Маъноӣ калима бо дигар калимаҳои дорои чунин маъно мушаххас гардидаанд. Қисми дуюми ин ҷумла *“for wishing*

to get well” гарчанде чанд маъно дорад, вале бо ибораи “*то хоҳони тандурустшавии худ бошам*” мушаххас гардонидааст. Бояд тазакур дод, ки дар забони тоҷикӣ байни маънои этимологии вожаҳои “*тандурустӣ*” ва “*саломатӣ*” тафовути калон вучуд надорад. Ҳарчанд вожаҳои “*саломатӣ*” дар фарҳанги забони тоҷикӣ маънои “саломатӣ – тандурустӣ, сихат будан” [248, с. 199] ва “тандурустӣ – сихатӣ, солимӣ” [248, с. 307], яъне қариб як мафҳуми умумӣ дошта, муродифанд, вале тарзу услуби корбурд ва мавқеи истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Калимаи “*тандурустӣ*” маъмулан ба маънои умумӣ ва “*саломатӣ*” ба маънои мушаххас истифода мешаванд. Ҳангоми тарҷума барои калимаи “*саломатӣ*” тахвили мушаххасгардонӣ лозим буд, аммо мутарҷим тарзи нодурусти мушаххасгардониро ба кор бурда, онро “*тандурустӣ*” тарҷума кардааст.

Бояд гуфт, ки “хусусияти матнӣ аз ҷониби тарҷумон бошуурона ворид карда мешавад ва на танҳо ба дараҷаи дарки воқеъбинонаи ӯ, балки ба афзалиятҳои инфиродӣ вобаста буда, услуби инфиродии тарҷумонро ташкил медиҳад” [8, с. 173].

Мисолҳои мазкур далели ин гуфтаҳоианд:

Дар байни як ҳафта ҳамаи *хонаҳои деҳа* монанди хонаи мо гардид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам *одами тандуруст* кам монд ва муромурӣ сар шуд (215, с. 109).

Бачагони *тандуруст* ё аз *беморӣ саломатёфтаи* деҳа ҳам шабҳо ба пеши мо ғун мешуданд ва то нимаҳои шаб гапзанон нишаста, *баъд хона ба хона мерафтанд...* (215, с. 115).

Бо вучуди он ки ин вожаҳо муродиф буда, мувофиқи маънои худ кор фармуда мешаванд, ҳангоми тарҷума роҳҳои интиқоли худро доранд ва маънои “*солим*”-ро ифода карда метавонанд. Чунин мушаххасгардонӣ *мушаххасгардонии луғавӣ* ё *забонӣ* номида мешавад. Баъзан ин мушаххасгардониро *мушаххасгардонии объективӣ* меноманд.

A week later, *all the families* in our village were in dire straits just like us. And not only our village-throughout the entire region there was hardly a *healthy person* left. People began to die (219, p. 152).

The village boys *who had survived* the plague and were on the mend would come to see us there. We would sit and talk until midnight, and then *they would set off for home* (219, p. 162).

Дар ҷумлаи аввал ибори “*одами тандуруст*” ҷун “*healthy person*” (шахси солим) мушаххас гардонида шудааст, ки ба забони тарҷума мутобиқ аст, зеро ин муродифот дар забони англисӣ дар як калимаи “*healthy*” истифода мешаванд. Метонимияи “*хонаҳои деҳа*” (village’s houses) инъикоси худро дар ЗТ ҳамчун “*all the families*” пайдо намудааст, ки муодили дуруст дошта, маънои метонимии худро гум кардааст.

Дар ҷумлаи дуюм ташбеҳҳои “*бачагони тандуруст ё аз беморӣ саломатёфта*” муодили худро дар ЗТ ҷунин пайдо кардаанд: The village boys *who had survived*. Маънои луғавии ифодаи аввали “*бачагони тандуруст*” муодили худро дар шакли “*the village boys*” пайдо намудааст, ки ба забони асл мувофиқат намекунад, зеро вожаи “*village*” дар ЗТ умуман ҷой надорад ва ба истилоҳи дигар вожаи “*тандуруст*” ҷойи вожаи “*village*”-ро дар матни тарҷума гирифта наметавонад. Калимаи “*village*”, одатан, пас аз ибори дуюм истифода мешавад, зеро дар ин маврид тарҷумон ин ибораҳоро пайваста, ибори навро ҳамчун “*the village boys who had survived*” интиқол додааст. Ҳамин тавр, вожаи “*тандуруст*” дар ин мисол инъикос наёфтааст, зеро он ба забони англисӣ як тарҷума дорад.

Ҳангоми тарҷумаи ташбеҳ тарҷумон бояд хусусиятҳои матни тарҷумашударо ба назар гирифта, онро ба забони асл мутобиқ созад, яъне вазифаи тарҷумон мутобиқ кардани мундариҷаи матни асл ба матни тарҷума мебошад ва дар баробари ин, нақши мушаххасгардонӣ ҳамчун як усули таҳвили луғавӣ ҳангоми тарҷумаи ташбеҳ муҳим аст.

Мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳо мебошанд:

Бештарини талабагон зиёда қашшоқ буда, дар зимистон бо *чомаи тунуки ямоқӣ ва бо кафши бемасҳӣ* мегаштанд. *Хурдсолтарини онҳо* дар шабҳои барфу борон ҳам *бар рӯи сахни болояш кушода бар рӯи санг* нишаста дарс такрор мекарданд ва *калонсолтаринашон* дар *миёнсарои мадраса* нишаста дарси худро тайёр менамуданд (215, с. 102).

Тарҷума: *The vast majority of the students* were poverty-stricken in the extreme. In the winter, almost all of them wore only *thin robes and galoshes on their otherwise bare feet*. In all types of weather – burning heat, downpour, or snow – *the younger pupils* studied in *the open stone courtyard* and *the older ones* sat *in the inner gallery* to do their lessons (219, p. 140).

Дар ин ҷо метонимияи “*талаба*” ба маънои умумии «*student*» (донишҷӯ) қорбаст нашудааст, балки он ифодагари шогирди “*мадраса*” (*madrasah*) мебошад, ки он замон мактаби миёна ба ҳисоб мерафт. Аммо минбаъд дар забони тарҷума он ҳамчун “*student*” интиқол ёфтааст. Тибқи мазмуни матн ҳарчанд муодил додани як донишҷӯ бо мактаббача имконнопазир аст ва дар забони англисӣ ин калима дар шакли “*pupil*” ифода меёбад, он дар тарҷума ба таври баръакс интиқол ёфтааст. Дар қисми дуюми ин ҷумла метонимияи “*хурдсолтарини онҳо*” ва “*калонсолтарини онҳо*” дар гунаи дурусти “*the younger pupils*” ва “*the older ones*” интиқол ёфтааст, ки ба талаботи қисмати яқум (дар шакли *student* омадааст) дар ЗТ мувофиқат намекунанд. Бояд гуфт, ки яке аз роҳҳои асосии қорбурди мушаххасагардонӣ “ҳисси таносуб ва дониши мукаммали матни тарҷума ва муҳити атроф аст” [72, с. 94], ки аз тарҷумон талаб карда мешавад. Масалан, гарчанде дар мактабҳои тоҷикӣ вожаи “*талаба*” ба унвони “шогирд, хонанда, донишҷӯ” [245, с. 311] истифода мешавад, вале шеваҳои қорбурди он мушаххас аст, зеро ба маънои “хонанда” – таҳсилгирандагон дар мактаби миёна ва “донишҷӯ” – дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ қорбурд мешаванд.

Илова бар ин, истиора ба маънои *“ҷомаи тунуки ямоқӣ ва бо кафши бемасҳӣ”* дар ЗТ ба маънои хоси *“thin robes and galoshes on their otherwise bare feet”* инъикос ёфтаанд. Қисмати аввали ин ифода *“ҷомаи тунуки ямоқӣ”*, ки ба сифати истиора оварда шудааст, ба забони тарҷума чун *“thin robes”* мушаххас гардидааст, аммо маънои вожаи *“ҷома”* маънои *“robes”*-и англисиро дода наметавонад, зеро дар забони тоҷикӣ он тобиши миллӣ дорад: *“ҷомаи ғафси пахтанок, ки аз рӯй мепӯшанд”* [245, с. 786]. Тарҷумон исми танҳои тоҷикии *“ҷома”*-ро ба исми ҷамъи *“robes”* (халат)-и англисӣ иваз намуда, кӯшиш ба харҷ додааст, то тобиши маъноии онро ҳифз намояд, аммо хусусияти маъноии исми *“ҷома”*, ки ба маънои истиора дар таркиби калимаҳои дигар истифода шудааст, пурра интиқол нашуда, маънои эмотсионалӣ ва экспрессивии калима талаф ёфтааст. Дар ин ҷо, ӯ истиораи нави анъанавии худро бо истифода аз рушди мантиқӣ тавассути дарёфти калимаи монанд ба он эҷод кардааст.

Дар забони тоҷикӣ вожаи *“ҷома”* дорои тобишҳои миллӣ ва маъноҳои маҷозӣ дар якҷоягӣ бо калимаву ибораҳои дигар, шакли киноявии *“ҷомаи гул”*, *“ҷома сиёҳ кардан, ҷома дар гил кардан, ҷома кабуд кардан”*, *“ҷомаи амал пӯшондан”*, *“ҷома чок задан”*, *“ҷома қабо кардан”*, *“ҷома пӯшондан”*, *“ҷомаи нав буридан”*, *“ҷома дар хун задан”*, *“ҷомаи худро чаппа пӯшидан”* ва ба маънои бевосита дар шакли либоси нимғафси пахтагин, ки аз боло мепӯшанд, истифода мешавад.

Калимаи *“ямоқӣ”* дар таркиби ибораи мазкур маънои *“дарбехшуда”*-ро дорад, ки дар рафти мушаххасгардонӣ инъикос наёфтааст. Аз ин рӯ, “ақидаи онро, ки тарҷумон дар ҳолатҳои зарурӣ хангоми мавҷуд набудани мутобиқати тайёр ба дигаргунисозихо мурочиат мекунад, содалавҳона шуморидан лозим аст. Раванди таҳвили тарҷума ҳамчун матни “дуюмдараҷа” падидаи синтетикӣ, аз ҷумла, амали санчиданашуда дар бораи фарқиятҳои байни забонҳо буда, аз

эҳтимол дур нест, ки он аз марҳилаи “санчиши” матн барои мавҷудияти муодилҳо таркиб ёфта бошад” [8, с. 166]. Дар ин ҷо, гарчанде ки мутарҷим қисми таркибии як калимаро қурбон карда бошад ҳам, хусусияти истиоравии ин калимаро нигоҳ доштааст.

Дар қисми дуюм ифодаи “*кафши бемахсӣ*” муодили худро дар шакли “*galoshes on their otherwise bare feet*” пайдо намудааст. Гарчанде тарҷумон аз усули мушаххасгардонӣ истифода бурда, онро дар шакли “*on their otherwise bare feet*”, яъне пойлуч интиқол дода бошад ҳам, тобиши миллии вожаи “*бемахсӣ*” гум шудааст. Дар ин ибора, ҳарчанд вожаи “*galosh*” ҷойи вожаи “кафш”-и тоҷикиро гирифта наметавонад, аммо марзи маъноии ин вожа як аст, зеро дар фарҳанги мардуми тоҷик “калуш” ва “махсӣ” якҷоя пӯшида мешаванд. Аз ин сабаб, тарҷумон аз усули мушаххасгардонӣ истифода бурда, онро ҳамчун “*galosh*” тарҷума кардааст ва ба ҷойи “*бемахсӣ*” ифодаи мушаххастари “*on their otherwise bare feet*”-ро корбаст намудааст.

Дар як ҷумла истиораҳои ҳазфшудаи забонӣ ё истиораҳои маъмули пӯшидаро мушоҳида кардан мумкин аст. Истиораи “*бар рӯйи сахни болояш кушода бар рӯи санг*” ҳангоми мушаххасгардонӣ чун як ифода “*in the open stone countryard*” интиқол ёфтааст, ки ба маънои забони асл тамоман мувофиқат намекунад, зеро вай умуман маънои ибораи дигар – “*сахни сангини кушода*”-ро дорад. Ҳарчанд қисми истиораи самтии “*рӯй*” (on) бо риояи тобишҳои эҳсосии он дар забони англисӣ бояд бо пешванди “*on*” (дар рӯйи, дар болои) интиқол дода шавад, аммо дар ин ҷо чунин гунаи тарҷума мушоҳида намешавад.

Истиораи дигар дар ин ҷумла “*миёнсарои мадраса*” дар тарҷума чун “*in the inner gallery*” интиқол ёфтааст. Бояд тазаққур дод, ки мисли истиораи қаблӣ вожаи “миёнсаро” ба маънои мушаххас ба “*inner*”, таҳвил шудааст, аммо он вожаи “*мадраса*” – “*gallery*” (галерея)-ро иваз карда наметавонад, зеро калимаи мазкур тобиши миллии надорад.

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

Назар ба қавли падарам, агар 5 дақиқа дер мекардем, дар беруни шаҳр мемондем, чунки дарвозаҳои шаҳр дар вақти хуфтан, яъне баъд аз яку ним соати фурӯ рафтани офтоб, баста шуда калидҳояшон ба *миршаби шаҳр* фиристода мешудаанд (215, с. 99).

Тарҷума: Then, after the twelve gates to the city were locked, and the keys were handed over to the so-called ruler of the night – *the mirshab* – *head of the Bukhara police* (219, p. 132).

Дар мисоли ҷавҳузиқр вожаи “*миршаб*” дар забони англисӣ тарҷумаи худро дар шакли “*head of the Bukhara police*” пайдо карда тавонистааст, зеро дар ин маврид, усули мушаххасгардонӣ ба кор рафта, ҷузъи дуоми ҷумла дар забони тарҷума маънои хос дорад. Аз сабаби он ки ин вожа дар забони адабӣ мавҷуд нест, тарҷумон бо истифода аз техникаи мушаххас хусусиятҳои онро дар забони тарҷума чунин тавсиф кардааст: “*head of the Bukhara police*”, яъне ба таври мушаххас маънои онро дар ЗТ ҷуброн намудааст.

Хусусияти ин гуна мисолҳоро дар забони англисӣ баррасӣ менамоем:

He looked at the sky and saw the *white cumulus built like friendly piles of ice-cream* and high above were *the thin feathers of the cirrus against the high September sky* [218, с. 78].

Тарҷума: Ӯ ба осмон нигоҳ кард ва *тӯдаабрҳои сафедро дид, ки ба бастаи яхмоси дилкаш шабеҳ буданд* ва болотар аз онҳо, *бар фарози осмони сентябрӣ пардаҳои тунуки абри пармонанд қарор доштанд* [218, с. 79].

Дар қисмати аввали ҷумла ба сифати ташбеҳ “*white cumulus like friendly piles of ice-cream*” корбаст шудааст ва агарчи дар тарҷума муодили худро дар шакли “*тӯдаабрҳои сафеди ба бастаи яхмоси дилкаш шабеҳ*” пайдо кардааст, вале дар ин ҷо вожаи “*friendly*” дар ЗТ умуман инъикос наёфтааст. Калимаи “*cumulus*” маъмулан ҳамчун “*тӯдаабрҳо*”

тарчума мешавад, аммо ба калимаи *“clouds”* истифода мешавад. Дар ин чо тарчумон бо истифода аз усули мушаххасгардонӣ онро *“тудаабрҳо”* тарчума кардааст, ки мукамал аст. Қисми дуюми чумла *“thin feathers of the cirrus against the high September sky”* инъикоси худро дар забони тарчума чун *“бар фарози осмони сентябрӣ пардаҳои тунуки абри пармонанд”* пайдо намудааст. Бояд тазаккур дод, ки дар раванди тарчума ҳарчанд хусусиятҳои маъноӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии ин чумлаҳо қисман ба инобат гирифта нашуда бошанд ҳам, калимаҳои ду чумлаи забонҳои мавриди баррасӣ ба таври хаттӣ интиқол ёфтаанд. Масалан, ибораи *“thin feathers of the cirrus”* дар ЗТ чун *“пардаҳои тунуки абри пармонанд”* инъикос ёфтааст, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам мувофиқ нестанд ва вожаи *“against”*, ки тарчумаи *“муқобил”* дорад, дар тарчума инъикос наёфтааст. Дар забони тоҷикӣ *“абри пармонанд”* маъмулан чун *“абри тира”* истифода мешавад, ки ба *“thin feathers of the cirrus”* мувофиқат мекунад.

Пас, ҳангоми тарчумаи ташбеҳҳо бояд ба хусусиятҳои сохторию маъноии онҳо, вазифаҳо ва мавқеи онҳо нисбат ба калимаи муайян таваҷҷуҳ кард, ки дар ЗТ нишон дода мешавад.

Бояд гуфт, ки ҳангоми мушаххас кардани ташбеҳ ва қиёс, пеш аз ҳама, ба сохти воситаҳои тасвирии ифодаи онҳо таваҷҷуҳ бояд кард.

Албатта, интиқоли санъатҳои бадеӣ аз ЗА ба ЗТ натиҷаҳои назариявии худро доранд. Дар баъзе мавридҳо, ҳангоми таҳвилот метавон мушаххасгардонии дигар намудҳои маҷозро мушоҳида кард.

‘Everybody, Jane? Why, there are only eighty people who have heard you called so, and the world contains hundreds of millions’ [221, p. 71].

Тарчума: *Ин иштибоҳ аст, Ҷен! Танҳо ҳаштод нафар шумиданд, ки туро ин гуна номбар карданд. Ҳол он ки дар олам садҳо миллион одам аст* (216, с. 65).

Дар мисоли англисӣ, воситаҳои зиёди ифода вучуд доранд, ба мисли *“Everybody, Jane?”*, ки гарчанде дар ЗА маънои тамоман дигар дорад, аммо дар ЗТ дар шакли *“Ин иштибоҳ аст, Чен!”* инъикос ёфтааст. Ин шакли тахвили луғавӣ мушаххасгардонӣ аст, зеро вожаи *“everybody”* ба *“иштибоҳ”* иваз шудааст, ки аз ҷиҳати маъно ва сохтор мувофиқат намекунад ва онҳо муодил шуда наметавонанд. Аммо аз ҷиҳати мундариҷа ҳангоми мушаххасгардонӣ, онҳо якдигарро иваз кардаанд. Одатан, калимаи *“everybody”* чунин маъно дорад: “[`evri,bɒdi] *pron* ҳама, ҳар кас (одам); ҳама; *syn.* all, each one, everyone, one and all, the whole world” [234, с. 312]. Вожаи *“иштибоҳ”* дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои “1. Монанд шудани ду чиз ба якдигар; 2. шубҳа, шак; 3. сахв, хато” [244, с. 517-518] қорбурд мешавад. Дар таркиби ҷумла “hundreds of millions” метонимия буда, дар ЗТ мушаххас гардида, ҳамчун “садҳо миллион одам” тарҷума шудааст. Ҳарчанд дар ҷумлаи забони асл калимаи “одам” (people) зикр нашудааст, аммо ҳангоми тарҷума бо истифода аз мушаххасгардонӣ инъикос ёфтааст. Сохтори қисми якуми ҷумла дар ЗА шакли саволӣ дорад, аммо дар ЗТ он ба шакли амрӣ табдил ёфтааст.

Мисолҳои дигарро баррасӣ мекунем:

“Why not?” the old man said. *“Between fishermen”* (218, p. 8).

Тарҷума: – Чаро не?! – гуфт пирамард. – *Моҳигир моҳигирро метавонад даъват кунад* (218, с. 9).

Дар ин ҷумла метонимияро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми интиқол ба ЗТ мушаххас гардонида шудааст. Дар забони асл қисми ҷумла *“Between fishermen”* ба забони тарҷума дар шакли мушаххас чун *“Моҳигир моҳигирро метавонад даъват кунад”* интиқол дода шудааст. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ ин шакли ифодаи фразеологизми ташбеҳӣ дар шакли *“моҳигир моҳигирро метавонад даъват кунад”* вучуд надорад, балки ба ҷойи он муодили дигаре маъмул

аст, ки дар мақол васеъ истифода бурда мешавад: “*Дузд дузд ро дар шаби торик мешиносад*” (зарб.: Рыбак рыбака, видит из далека). Чӣ тавре, ки Ҳ. Дустзода кайд менамоянд: “Обуранги эҳсосотӣ яке аз аломатҳои фарқкунандаи идиоматикии воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ ба ҳисоб меравад. Ҳар як фразеологизми ташбеҳӣ баробари маънои мафҳумӣ ифодакунандаи қабатҳои мухталифи эҳсосотӣ низ мебошад” [58, с. 35] ва интиқол додани онҳо аз як забон ба забони дигар барои тарҷумон мушкили эҷод мекунад. “Як гурӯҳ воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ аз як забон ба забони дигар дар шакли тахтуллафзӣ ва маъноӣ тарҷума мешаванд” [58, с. 35], ки мисоли ҷавқуззикр инро собит менамояд.

Ҳарчанд ифодаи эзоҳӣ мисли дигар навъҳои маҷоз тахвилоти махсуси луғавии худро дорад, ҳангоми мушаххасгардонӣ ба осонӣ интиқол дода мешавад:

Mr. Reed had been dead nine years: it was in this chamber *he breathed his last*; here he lay in state; hence his coffin was borne by the undertaker's men; and, since that day, a sense of dreary consecration had guarded it from frequent intrusion (221, p. 14).

Тарҷума: Аз замоне, ки чаноби Рид бифавтид, нӯҳ сол сипарӣ гашт; маҳз дар ҳамин хона ӯ *нафаси вопасин аз сина баровардааст*, часадаш дар ҳамин ҷо қарор дошт; машғалдорон тобути ӯро аз ҳамин ҷо бурданд, -ва аз он рӯз эътиборан ҳисси кадом як иззату икромии малулона бошандагони биноро аз ташрифи зиёд ба хонаи сурх нигоҳ медошт (216, с. 12).

Дар қисми дуюми ҷумлаи ЗА “*he breathed his last*” ба сифати ифодаи эзоҳӣ истифода шудааст ва муодили худро дар шакли “*нафаси вопасин аз сина баровардааст*” пайдо кардааст, аммо дар ин ҷо калимаи “*сина*” (chest) дар ЗА вучуд надорад. Калимаи “*last*” (охирин) маъмулан ҳамчун “*вопасин*” тарҷума мешавад, вале дар алоҳидагӣ ба ҷойи калимаи “*мурдан*” (to die) корбаст шудааст. Дар ин ҷо тарҷумон бо

истифода аз усули мушаххасгардонӣ онро чун *“нафаси вопасин аз сина баровардааст”* тарҷума кардааст, ки мукамал аст. Ибораи *“he breathed his last”*-и ЗА ҳамчун ифодаи эзоҳӣ дар ЗТ ҳамчун *“нафаси вопасин аз сина баровардан”* интиқол дода шудааст, ки мазмуну мундариҷаи матни аслро пурра иъикос карда метавонад.

Ҳамин тавр, таҳлили ҷумлаҳо нишон дод, ки мушаххасгардонӣ ҳамчун як навъи таҳвили луғавӣ дар тарҷумаи ҳама намудҳои санъатҳои бадеӣ истифода бурда мешавад. Дарҷаи асосии муайян кардани интиқоли воситаҳои баёни бадеӣ, донишҷӯи хуби вижагиҳои хос ва услубҳои забонӣ мебошад, ки тарҷумон ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар бояд онҳоро дуруст ифода кунад. Тавре ки маълум аст, нависанда бояд ифоданок сухан ронад ва нависад, мутарҷим бошад, барои зебо ва дуруст ифода намудани сухани нависанда, тамоми образҳои бадеиро ба забони тарҷума бо истифода аз таҳвилҳои тарҷумавӣ баён намояд.

4.1.2. Умумигардонӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Тарҷума ҷараёнест, ки на танҳо барои баёни маънои асари бадеӣ қорбурд мешавад, балки ҳамчун як раванди адабӣ дар дарки шахсияти нависанда нақши муҳим дорад. Ин фаъолиятест, ки тавассути он на танҳо образи нависанда дар асари бадеӣ, балки тамоми адабиёти бадеӣ низ дарк мешавад.

Тавре зикр кардем, дар замонҳои қадим тарҷумон ҳамчун ҳаммуаллифи асар ва тарҷума ҳамчун кори мустақили шифоҳӣ ё хаттӣ эътироф мешуданд.

Дар мавриди тарҷума ва меъёрҳои он бошад, ҳамчун механизми махсус, нуқтаи назари муҳаққиқон дар муайян кардани рафтори инсон баҳо дода мешавад. Масалан, аз рӯи таърифи А. Швейтсер, “меъёри

ичтимоии тарҷума маҷмуи қоидаҳои умумӣ мебошад, ки интихоби стратегияи тарҷумаро муайян мекунад” [197, с. 19].

Рафтори инсон, ки дар матни бадеии нависанда инъикос ёфтааст, дар бисёр маврид, дар шакли мушаххас ё умумӣ баён мешавад. Чунин умумикунониро дар тарҷума умумигардонӣ – як навъи таҳвили луғавӣ меноманд.

Умумигардонӣ (Генерализация – Generalization) мухолифи мушаххасгардонӣ аст, яъне дар ивази мафҳуми мушаххас мафҳуми умумӣ сурат мегирад. В.О. Лиситсина мафҳуми умумигардониро чунин шарҳ додааст: “Воситаи умумигардонӣ бар хилофи мушаххасгардонӣ аст, зеро он аз иваз кардани мафҳуми мушаххас бо мафҳуми умумӣ иборат аст” [97, с. 168]. Аз ин рӯ, ӯ қорбурди ин навъи таҳвили луғавиро дар забонҳои англисӣ ва русӣ нисбат ба мушаххасгардонӣ кам медонад ва мегӯяд: “Ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба русӣ он нисбат ба мушаххасгардонӣ хеле камтар истифода мешавад. Ин ба вижагиҳои луғавии забони англисӣ хос аст. Калимаҳои ин забон бештар аз вожаҳои русии марбут ба як мафҳум хусусияти абстрактӣ доранд” [97, с. 168].

Масалан:

Шаб шуд. Ман *чароғи сиёхро* даргиронда *бар болои чароғпоя* мондам (215, с. 111).

Тарҷума: When night fell, I lit the *lamp* (219, p. 153).

Дар ҷумлаи тоҷикӣ мафҳуми хоси ташбеҳи “*чароғи сиёҳ*” ба ЗТ ҳамчун маънои васеи “*lamp*” (чароғ) тарҷума шудааст. Ин намуди *чароғ* хоси забони тоҷикӣ аст, зеро дар забони англисӣ шакли муодили худро ҳамчун “*bitch lamp*” (чароғи хурдакак) дорад. Дар ин ҷо тарҷумон бо истифода аз усули умумигардонӣ “*чароғ*”-ро ба маънои умумӣ ё васеъ чун “*lamp*” тарҷума кардааст. Калимаи “*чароғпоя*”, ки истиора аст, дар ЗТ ҳамтои худро наёфтааст ва дар ин ҳолат тарҷумон усули талафро

истифода кардааст, зеро ин калима дар забони англисӣ истифода намешавад.

Як сахар баъд аз рӯз сафед шудан падарам *барои намози бомдод* ба масҷид рафт (215, с. 39).

Тарҷума: *Early one morning* after my father had set off to the mosque *for prayers*, I had barely woken up... (219, p. 65).

Ҳамин тавр, дар ҷумлаи мазкур тарҷумон ба ҷойи маънои мушаххас ва дақиқи ҳоли замон усули умумигардониро дар ЗТ истифода бурда, онро мисли *“early one morning”* тарҷума кардааст, аммо ин маъно, одатан, ба маънои васеъ истифода мешавад. Дар англисӣ дар чунин мавридҳо *“як сахар баъд аз рӯз сафед шудан”*-ро метавон бо шакли дигар иваз кард, ба мисли: *“at the dawn of day”* ё *“one morning at the dawn”*. Бояд гуфт, ки ин навъи тарҷумаи ибораҳо, яъне *“early one morning”* дар ЗТ низ рух медиҳад, аммо гунаи охирин ҳамчун тарҷумаи мувофиқ ё муносиб истифода мешавад: – *“one morning at the dawn”*.

Василаи дуҷуми ифодакунанда дар таркиби ин ҷумла маънои хоси *“намози бомдод”* мебошад, ки маъмулан ба сифати маънои бевоситаи *“намозе, ки субҳ хонда мешавад”* қорбаст мешавад. Ин ибора дар ЗТ ҳамчун исм *“prayers”* (намоз) бо мафҳуми васеътар дар маъно ва сохтор инъикос ёфтааст, ки онро дар ҷумлаҳои дигар мушаххастар метавон истифода бурд:

Мо *вақти хуфта* ба шаҳри Бухоро расида, аз дарвозаи Самарқанди он ба даруни шаҳр даромадем. Назар ба қавли падарам, агар 5 дақиқа дер мекардем, дар беруни шаҳр мемондем, чунки дарвозаҳои шаҳр дар *вақти хуфта*, яъне баъд аз яку ним соати фуру рафтани офтоб баста шуда, калидхояшон ба миршаби шаҳр фиристода мешуданд (215, с. 99).

We arrived in Bukhara not long before *evening prayers* and entered the city through the Samarkand gates. The gates to the city were closed *after the evening prayers*, an hour and a half after sunset (219, p. 132).

Мисолҳоро дар забони англисӣ баррасӣ менамоем:

‘Hold her arms, Miss Abbot; she’s *like a mad cat*’ (221, p. 12).

Тарҷума: Аз дастонаш доред ўро, духтархонум Эббот, *ў яқинан девона аст* (216, с. 10).

Нависанда ҳангоми тарҷумаи ин ҷумла ҷумларо айнан аз як забон ба забони дигар бо усули шарҳи маъноӣ тарҷума кардааст, яъне “*like a mad cat*” – “*ў яқинан девона аст*”, ки онҳо аз ҷиҳати мазмун якхела буда, аз ҷиҳати услуб гуногунанд. Агар ташбеҳи англисии “*like a mad cat*” ба забони тоҷикӣ “*мисли гурбаи девона*”, тарҷума мешуд, пас онро қиёс номидан мумкин буд. Бояд гуфт, ки дар фарҳанги забони тоҷикӣ ин истилоҳ, одатан, ба тарзи дигар истифода мешавад, зеро ба ҷойи ибораи “*a mad cat*” (гурбаи девона), ки ҳамчун “*девона*” бо усули умумигардонӣ тарҷума шудааст, дар ЗТ метавон истиораи “*саги девона*”-ро истифода кард.

Мисоли дигар:

‘Wicked and cruel boy!’ I said. ‘You are like a murderer- you are *like a slave-driver-you are like the Roman emperors!*’ (221, p. 12).

Тарҷума: Шумбачаи манфур! - фиғон кашидам ман. –Ту *мисли* одамкуш ҳастӣ, *мисли назоратчии ғуломон* ҳастӣ, ту *мисли императори Рим* ҳастӣ (216, с. 10).

Мисолҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки ин ҷумлаҳо дорои қиёсҳо буда, ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан маънои онҳо тағйир наёфтааст. Дар ин мисол “*like a slave-driver – like the Roman emperors*” қиёс буда, онҳо ҳамчун “*мисли назоратчии ғуломон, мисли императори Рим*” чида шуда омадаанд. Ҳангоми таҳвили луғавӣ калимаи “*driver*” дар матни тарҷума ба сифати “*назоратчӣ*” на чун “*ронанда*” хусусияти умумӣ пайдо кардааст.

“Oh dear papa, how quiet and plain all the girls at Lowood look! With their hair combed behind their ears, and their long pinafores, and those little

Holland pockets outside their frocks- they are almost *like poor people's children!*' (221, p. 12).

“Падарчон, чӣ хел ҳама духтаракони Ловуд одиву ҳалиманд-мӯйҳояшон ба паси гӯш шона зада, пешдоманҳояшон дароз-дароз; анбонҳои катониашон аз болои пироханҳо овезон...тамоман **худи бачаҳои камбағал барин**” (216, с 32).

Дар ин ҷумла ибораи *“like poor people's children”* бо роҳи қиёс ифода ёфта, ба ЗТ ҳамчун *“худи бачаҳои камбағал барин”* тарҷума шудааст. Ин воситаи тасвири бадеии асари тарҷума аз ҷиҳати мазмун ва сохтор ба ибораи матни асл мувофиқ аст, ки онро дар тарҷумашиносӣ мутобиқати пурра меноманд, зеро дар ин ҷо умумигардонӣ ба назар мерасад. Калимаи *“people”* (одамон) дар ЗТ умумӣ шуда, инъикос наёфтааст, зеро байни ифодаҳои *“бачаҳои одамони камбағал”* ва *“бачаҳои камбағал”* фарқият вучуд дорад.

Мисолҳои дигарро баррасӣ менамоем:

But after forty days *without a fish* the boy's parents had told him that the old man was now definitely and finally *salao*, which is the worst form of unlucky, and the boy had gone at their orders in another boat which caught three good fish the first week (218, p. 6).

Аммо баъд аз чихил рӯзи *бесайдӣ* падару модари писарак ба ӯ гуфтанд, ки пирамард аниқу яқин салао, яъне бадтарин баргаштабахт аст ва писарак бо талқини онҳо ба заврақи дигар рафт, ки воқеан, дар ҳафтаи аввал се моҳии хуб гирифт (218, с. 7).

Дар ҷумлаи англисии асари “Пирамард ва баҳр” (The Old Man and the Sea) дар баъзе мавридҳо вожаи *“fish”*, асосан, дар ЗТ ҳамчун *“сайд”* инъикос ёфтааст, маъноӣ васеъро ифода мекунад: “Сайд – 1. шикор кардан; 2. он чӣ онро шикор мекунанд, ҷонвари шикоршаванда” [245, с. 176]. Ҳамин тавр, дар забони англисӣ маъноӣ мушаххаси ҷумла *“without a fish”* дар ЗТ ҳамчун маъноӣ васеи *“бесайдӣ”* умумӣ қорбурд шудааст.

Дар мисоли дигар, шумо метавонед ин чумларо дар шакли дигар бинед:

“But I will see something that he cannot see such as a bird working and get him *to come out after dolphin*” (218, p. 12).

Тарҷума: Аммо ман мегӯям чизеро дидам, ки чашмони ӯ намебинанд, мегӯям, ки як паранда дорад *болои сайд чарх мезанад* ва ба дур мебарамаш (218, с. 13).

Дар чумла воситаҳои тасвири бадеӣ харчанд ҳамчун мушаххасгардонӣ ва умумигардонӣ интиқол ёфтаанд, қисмати аввали чумла “*to come out after*” дар шакли “*чарх задан*” мушаххас гардида, қисми дуюм тарҷумаи умумӣ дорад, яъне калимаи мушаххаси “*dolphin*” дар ЗТ ҳамчун мафҳуми умумии “*сайд*” инъикос ёфтааст, ки қаблан дар ин бора зикр шуда буд.

Дар мисоли дигари ин асар исми хоси “*Terrace*” номи қаҳвахонае дар наздикии Гавана аст, ки дар баъзе мавридҳо умумӣ шуда, маънои васеи худро ҳамчун “*қаҳвахона*” пайдо намудааст. Исми хос дар тарҷумашиносӣ воситаи махсуси интиқол, яъне тарҷума дар сатҳи фонема бо истифода аз усулҳои транскрипсия ва транслитератсия мебошад, ки мутарҷим ба он аҳаммият надодааст:

“Can I offer you a beer on the **Terrace** and then we’ll take the stuff home” (218, p. 8).

Тарҷума: – Меҳоҳӣ, ки дар **қаҳвахона** бароят обичав бигирам? Баъд чизҳоро ба хона мебарем (218, с. 9).

Бояд гуфт, ки умумигардонӣ ҳамчун усули таҳвили луғавӣ аксар вақт бо калимаҳои ифодакунандаи ном сурат мегирад, бинобар ин, чунин навъи тарҷумаи санъатҳои бадеӣ қобили қабул буда, бо мақсадҳои услубӣ истифода мешаванд. Муҳаққиқон ин навъи таҳвили луғавиро чонибдорӣ менамоянд: “Ин ивазкунӣ, баръакси мушаххасгардонӣ аст, вақте ки калимаи дорои маънои васеътар назар ба калимаи ЗА дар

тарчума пайдо мешавад. Сабабҳои истифодаи ин навъи бадали луғавӣ дар матни хаттӣ бо сабабҳои пайдоиши мушаххасгардонӣ якхеланд. Бо вучуди ин, умумигардонӣ як соҳаи дигари хеле васеи татбиқ – тарчумаи шифоҳӣ дорад ва дар ин ҷо сабабҳои пайдоиши он гуногунанд. Он ба тарҷумон дар эҳтироми вақт кӯмак мекунад, ки дар натиҷа мувофиқати зарурӣ пайдо мешавад, хусусан, агар тарҷумон истилоҳи мушаххасро надонад ё онро фаромӯш карда бошад” [8, с. 165]. С.Т. Золян, баръакс, фикри И.С. Алексееваро ҷонибдорӣ накарда, чунин мешуморад, ки: “Зарурати умумигардонӣ, инчунин, метавонад аз хавфи таҳрифи маъно Ҳангоми тарҷумаи калима ё ибора бо мувофиқати луғавии он ба миён ояд” [32, с. 94].

Ақидаи С.Т. Золянро наметавонем ҷонибдорӣ намоем, зеро дар вақти тарҷума вазъияте ба амал меояд, ки дар ЗТ баъзе калимаҳо ё ибораҳо маънои мушаххас надоранд, бинобар ин, он калима ё ибораҳо, ки мазмуни хос доранд, дар ЗТ ва бо маъноҳои умумӣ ё васеъ иваз карда мешаванд, ки ин на таҳрифи маъност:

What is a bone spur? He asked himself. Un espuela de hueso. We do not have them (218, p. 86).

Тарҷума: Кублаи устухон чӣ бошад? –аз худ пурсид ӯ. –“*Un espuela de hueso*”. Мо моҳигирон ин хел чизҳо надорем (218, с. 87).

Дар ҷумлаи мазкур тарҷумон “*қублаи устухон*”-ро ба ҷойи “*a bone spur*” истифода бурда, сипас, бе ягон тарҷума, нусхаи испании ин ибораро ҳамчун: “*Un espuela de hueso*” овардааст. Бояд зикр намуд, ки гарчанде чунин гунаи тарҷума дар ЗТ вучуд надорад, тарҷумон бояд аз усули умумигардонӣ истифода барад ва онро ҳамчун *бемории устухон* тарҷума кунад. Ин гунаи тарҷума, ки тарҷумон онро нусхабардорӣ кардааст, дар тарҷумашиносӣ қобили қабул нест, зеро барои Ҳонандае, ки испаниро намедонад, фаҳмидани маънои ин ибора душвор аст.

Мисоли дигар:

Just then he saw *a man-of-war bird* with his long black wings *circling in the sky ahead of him*. He made a quick drop, slanting down on *his back-swept wings*, and then circled again (218, p. 38).

Тарҷума: Ҳамин замон *ӯ парандаеро* дид, ки бо болҳои сиёҳи дароз *рост дар болои сари ӯ давр мезад*. Вай *болҳояшро* ба қафо ҳам карда, якбора ба поён фуромад ва боз дубора боло баромада чарх задан гирифт (218, с. 39).

Дар ҷумлаҳои забони асл воҳидҳои луғавиро мушоҳида кардан мумкин аст, ба ғайр аз ин, санъатҳои бадеӣ хеле зиёданд, ки ба усулҳои умумигардонӣ таҳвил меёбанд. Масалан, калимаи *“a man-of-war bird”* (таҳтул.: воин птица – птица-фрегат или альбатрос – морской птиц,) *як навъ паррандаи фрегат ё албатрос - паррандаи баҳрӣ мебошад*, ҳамчун одами ҷангӣ маъруф буда, онро роҳзанҳои баҳрӣ низ меноманд. Он хатҳои саратон, суръат ва роҳзании ҳавоии паррандагони дигарро инъикос мекунад ва танҳо дар ҷазираҳо ё уқёнусҳои ҷаҳон маълум аст. Чунин паррандагон дар минтақаи мо зиндагӣ намекунанд, бинобар ин, тарҷумон бо истифода аз усули умумӣ онро ҳамчун *“паранда”* тарҷума кардааст, ки аз ҷиҳати маъно мувофиқ аст. Дар ҷумла, инчунин, усули мушаххасгардониро дар қисми *“circling in the sky ahead of him”* – *“рост дар болои сари ӯ давр мезад”* мушоҳида кардан мумкин аст.

Калимаи *“sky”* маъмулан маънои васеъ дорад, зеро мутарҷим қисми истиораро дар шакли мушаххастар *“болои сари ӯ”* тарҷума кардааст.

Ташбеҳ дар ҷумлаи ЗА чун *“his back-swept wings”* ба назар мерасад, ки ҳамчун калимаи одии *“болҳояш”* тарҷума шудааст, яъне дар ин ҷумла василаи ифода ҳамчун як калимаи одӣ бидуни маънои эстетикӣ ва образнок интиқол дода шудааст.

Every day is a new day. It is better to be lucky. But I would rather be exact. Then when luck comes you are ready (218, p. 38).

Ҳар рӯз рӯзи нав аст. Беҳтар ки бахт ёрӣ кунад, вале одам бояд дақиқкор бошад. Вақте ки бахт ба рӯят механдад бояд омода бошӣ (218, с. 39).

Дар мисоли матни асл бисёр воситаҳои ифодаро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро: *“Every day is a new day”* тамсил ва *“It is better to be lucky. But I would rather be exact” / “Then when luck comes you are ready”* истиораи муаллифӣ ё бадеӣ (шоирона) маҳсуб меёбанд.

Истораҳои муаллифӣ ё шоирона зеботарин истиораҳо буда, метавонанд шунавандаро мафтун кунанд ва ба эҷоди образҳои рангину зебо мусоидат кунанд. Дар забони тоҷикӣ онҳоро одатан *“истиораи табъия”* (истиораи истеъдодӣ), меноманд, ки барои амалӣ намудани вазифаи эстетикӣ асари бадеӣ тавассути эҷоди эҳсосии инсон корбаст мешаванд.

Дар ин мисоли забони англисӣ, илова бар ин, тамсили *“Every day is a new day”* дар ЗТ ҳамчун тарҷумаи асл инъикос ёфтааст. Мутарҷим аз усули калка истифода намуда, онро ҳамчун *“Ҳар рӯз рӯзи нав аст”* тарҷума кардааст, ки ба забони асл мувофиқат намекунад, зеро воҳидҳои забонии ЗТ бояд тавре ифода шаванд, ки хонанда ё шунаванда онҳоро *“худӣ”* шуморад. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ мақола ҳаст, ки ба ин масал дар забони англисӣ мувофиқ аст: *“Ҳар дам ғанимат аст...”*.

Дар ҷумла истиораҳои шоирона: *“It is better to be lucky. But I would rather be exact” / “Then when luck comes you are ready”* мавҷуданд, ки дар шакли *“Беҳтар ки бахт ёрӣ кунад, вале одам бояд дақиқкор бошад. Вақте ки бахт ба рӯят механдад бояд омода бошӣ”* ифода ёфтаанд.

Истиораи якум *“It is better to be lucky. But I would rather be exact”* дар ЗТ муодили худро дар шакли *“Беҳтар ки бахт ёрӣ кунад, вале одам бояд дақиқкор бошад”* пайдо намудааст. Мутарҷим ҳангоми тарҷумаи истиора аз усули умумигардонӣ истифода кардааст, зеро дар қисми дуюми ин ибора маънои хоси ҷонишини шахсии *“I”* (ман) ба маънои

умумии “*одам*” (шахс) мегузарад. Бояд гуфт, ки қисми якуми ибораи “*It is better to be lucky*” – “*Беҳтар ки бахт ёрӣ кунад*” дар забони тоҷикӣ муодили худро дар шакли “*толеъ баландӣ кунад*” дорад, ки дар ЗТ истифода нашудааст. Беҳтар мебуд, ки тарҷумаи мукамал истифода шавад, зеро маънои тарҷумаи мукамал барои хонанда аз тарҷумаи таҳтуллафз равшантар аст.

Истиораи дуум “*Then when luck comes you are ready*” – “*Вақте ки бахт ба рӯят меҳандад бояд омода бошӣ*” мебошад. Усули умумигардонӣ дар ин мисол бомуваффақият истифода шудааст, зеро дар истиора калимаи “*luck comes*” муодили худро дар шакли “*бахт ба рӯят меҳандад*” дорад, яъне маънои хоси “*comes*” ба унвони “*бахт ба рӯи касе хандидан*” умумӣ шудааст. Ҳарчанд вожаи “*рӯят*” (чеҳраи ту) дар ҷумла шахс ё адади мушаххас дошта бошад ҳам, маънои он дар ҷумла васеъ буда, қисми ин ҷумла дуруст ва ба қадри кофӣ интиқол ёфтааст.

Яке аз масъалаҳои муҳими таҳвили луғавӣ усули умумигардонӣ аст. Ин масъала тавачҷӯҳи муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб кардааст, вале ба сифати як навъи таҳвили луғавӣ ба таври кофӣ мавриди таҳқиқот қарор дода нашудааст. Бояд қайд кард, ки усули умумигардонӣ бархилофи мушаххасгардонӣ камтар қорбурд мешавад, зеро ба ҷойи маънои васеъ истифода бурдани маънои мушаххас қобили қабул аст, вале аз ҷониби тарҷумонон ва баъзе муҳаққиқон баҳои баланд дода нашудааст. Аҳамияти омӯзиши воситаи услубии тарҷума комилан ба зарурати мукамал намудани асари бадеӣ, инчунин, мувофиқати услуби матни асл дар тарҷума вобаста аст. Тарҷумаи воситаҳои услубие, ки маънои асари бадеиро ҳангоми умумигардонӣ инъикос мекунанд, аксар вақт, бинобар доштани хусусиятҳои миллии низоми услубии забонҳои гуногун, барои тарҷумонҳо душвориҳо ба амал меоварад. Барои рафъи ин мушкилот, донишҷӯи услубҳои асосии тарҷума ва воситаҳои интиқоли мазмуну мундариҷаи матни асл, яъне донишҷӯи асосӣ, меъёрҳо ва

усулҳои калимасозӣ ё таҳвили тарҷумавӣ дар сатҳи луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ зарур аст.

4.1.3. Тарҷумаи антонимии воситаҳои тасвири бадеӣ

Бо дарназардошти мазмуну мундариҷаи матн ҳолатҳои низ вуҷуд доранд, ки тарҷумон ҳар як мафҳуми матни асло бо мафҳуми муқобили он дар матни тарҷума иваз мекунад, ки онро дар тарҷумашиносӣ *тарҷумаи антонимӣ* меноманд. “Тарҷумаи антонимӣ аксар вақт ҳамчун усули тарҷума истифода мешавад. Он иваз кардани мафҳуми дар асл ифодаёфта бо мафҳуми муқобил дар тарҷума бо таҷдиди мувофиқи тамоми изҳорот барои нигоҳ доштани нақшаи мундариҷаи бетағйир ифода мекунад. Навъи махсуси тарҷумаи антонимӣ иваз кардани сифат ё зарф ба дараҷаи мусбат ё бартарӣ бо сифат (зарф) ба дараҷаи мусбат ё баръакс, бо иваз кардани сохти тасдиқӣ ба шакли манфӣ (ё баръакс) мебошад)” [97, с. 169]. С.Т. Золян дар тақвияти андешаи В.О. Лиситсина пешниҳод мекунад, ки: “Тарҷумаи антонимӣ, ки аслан нуқтаи ниҳони қабули рушди маъност, иваз кардани ҳар як мафҳуми дар асл ифодаёфта бо мафҳуми муқобил дар тарҷума бо таҷдиди мувофиқи тамоми изҳорот барои нигоҳ доштани мундариҷаи бетағйир мебошад. Тарҷумаи антонимӣ комилан ба категорияи шаклӣ-мантиқии зиддият асос ёфтааст” [72, с. 99-100].

Албатта, ин гуна бадали маъно муқолифи ҳуди маъно буда, тавре амалӣ мешавад, ки маънои изҳорот дар ЗА умуман таҳриф нашавад. Муносибати зиддият ин инкори мафҳумест, ки байни ду мафҳум на танҳо инкорӣ аз ҷиҳати маъно, балки мафҳуми зиддро низ дар бар мегирад. Ин маънои онро дорад, ки мафҳуми манфӣ бо мафҳуми мусбат ва баръакс иваз карда мешавад, ки мисолҳои зерин далели ин гуфаҳоианд:

Акаат ҳеҷ чой намеравад, ӯ дарсҳои якҷафтагиашро такрор карда аз ёд накардааст. *То ҳамон дарсҳоиашро ёд карда аз пеши ман*

нагузаронад, ман ӯро на ба тамошо ва на ба бозӣ — ба ҳеҷ ҷо рухсат намедихам (215, с. 20).

Тарҷума: “Your brother can’t go anywhere until he’s done his lessons properly. He’s been shilly –shallying about all week and hasn’t done a bit of studying. *So until he shows me he’s learned everything he’s supposed to*, he can’t play or go anywhere” (219, p. 32).

Дар мисоли мазкур метонимияи “*то ҳамон дарсҳояшро ёд карда аз пеши ман нагузаронад*” мушоҳида карда мешавад, ки дар матни ЗТ муодили худро дар шакли “*So until he shows me he’s learned everything he’s supposed to*” пайдо намудааст. Дар таркиби ин ҷумла метонимия шакли инкории ҷумлаи “дарсҳояшро аз пеши ман нагузаронад” ба шумор меравад, ки ба сифати шакли тасдиқии ҷумлаи “*shows me he’s learned everything*” ифода ёфтааст. Калимаи асосӣ дар тарҷумаи антонимӣ ифодаи манфии “*аз пеши ман нагузаронад*” дар шакли тасдиқи “*show*” мебошад.

Дар мисоли дигари забони тоҷикӣ тарҷумаи антонимӣ бо бадали ҷумлаи инкории “*ваъда накарда буданд*” ба шакли тасдиқии “*promised*” амалӣ гардидааст, ки, бо ин васила, маъноӣ ҷумлаҳо ҳамдигарро пурра карда метавонанд:

Ҳеҷ ваъда накарда буданд, фақат туро домод мекунам гуфта буданд (215, с. 33).

Тарҷума: He promised to make me his son-in-law (219, p. 52).

Бо истифода аз чанд мисоли забони англисӣ ба вижагиҳои тарҷумаи антонимӣ назар меандозем:

“*You’ll not fish without eating* while I’m alive” (218, p. 20)

Тарҷума: То даме ки ман зиндаам, *ғизо хӯрда моҳигирӣ меравӣ* (218, с. 21).

Дар мисолҳои ҷавқ сохти манфӣ дар ЗТ ба тасдиқ иваз карда шудааст, ки маъноӣ аслиро ифода карда метавонад.

Мисолҳои дигарро дар забони англисӣ баррасӣ менамоем:

‘If all the world hated you, and believed you wicked, while your own conscience approved you, and absolved you from guilt, *you would not be without friends*’ [221, p. 72].

Тарчума: Агар саросар олам туро бад бинаду зиштхӯ шуморад ҳам, вақте ки ту дар назди вичдони худ пок ҳастӣ, *ҳамеша дӯстон ёфт мешаванд* (216, с. 65).

Дар ин мисол мутарчим бо истифода аз усули тарҷумаи антонимӣ онро ба шакли тасдиқӣ интиқол додааст. Шакли инкории ёрирасони “*would not be*” ба ҷумлаи хабарии тасдиқӣ иваз карда шудааст, яъне инкори ЗА бо истифода аз хусусиятҳои маъноӣ дар ЗТ дуруст тасдиқ шудааст. Дар ин мисол, сохтори ҷумла низ дар ҳамин шакл интиқол дода шудааст, зеро сарҷумлаи ЗА дар шакли сарҷумла дар ЗТ дуруст инъикос ёфтааст.

Тавре ки қаблан гуфта будем, тарҷумаи антонимӣ як қисми таҳвили луғавӣ мебошад, аммо баъзе муҳаққиқон [183, с. 24; 85, с. 164; 8, с.167; 127, с. 8] инро як навъи таҳвили луғавӣ-дастурӣ ё мураккаб баррасӣ мекунанд. Масалан, ба андешаи А.В. Фёдоров “Тарҷумаи антонимӣ таҳвили луғавӣ-дастурӣ мебошад, ки дар он бадали шакли тасдиқӣ дар матни асл бо шакли инкорӣ дар матни тарҷума ва ё баръакс, бо ивази воҳиди луғавии забони асл бо воҳиди забони тарҷумаи дорои маънои муқобил якҷоя сурат мегирад” [183, с. 24]. Баъдан ӯ пешниҳод мекунад, ки “истифодаи тарҷумаи антонимӣ аксар вақт бо истифодаи дигар навъҳои таҳвил (луғавӣ ё дастурӣ) якҷоя амалӣ мешавад” [183, с. 24]. Ба гуфтаи И. Алексеева, “навъи махсуси таҳвил тарҷумаи антонимӣ мебошад. Он вақте истифода мешавад, ки роҳи мустақим имконнопазир ё матлуб аст. Ин бадали кулли луғавӣ-дастурӣ буда, аз таҳвил додани сохтори тасдиқӣ ба инкорӣ иборат аст” [8, с. 167].

Бояд гуфт, ки дар баъзе мавридҳо ҳангоми тарҷумаи антонимӣ воҳидҳои забонӣ на танҳо ба маънои муқобил, балки бо дигар ибораҳои

ба ҳам зид, ки ақидаи муқобил доранд, интиқол шуда метавонанд. Аз ин рӯ, онҳо мегӯянд, ки “тарҷумаи антонимӣ бидуни тағйир додани навъи сохтор имконпазир аст. Ин ҳолат вақте рӯй медиҳад, ки ҳангоми тарҷума на танҳо мафҳуми ифодакунандаи сифат, балки худи сифат ҳам муқоиса карда мешавад” [72, с. 24].

Бар асоси ин, хулоса баровардан мумкин аст, ки тарҷумаи антонимӣ сарфи назар аз сохтори онҳо ҷузъи тахвили луғавӣ-дастурий буда, ҳадафи асосии тарҷумон дар ин интиқол додани воҳидҳои маъноии забон аст.

Масалан, дар ҷумлаҳои зерин ҳангоми истифода аз усули тарҷумаи антонимӣ тарҷумон онҳоро чунин тарҷума кардааст:

He'll stay with me too, I suppose, the old man thought and he waited for it to be light (218, p. 66).

“Ба гумонам, *вай ҳам маро раҳо намекунад*” – фикр кард пирамард ва интизори субҳ истод (218, с. 67).

Дар ҷумлаи матни асл қисмати аввал шакли тасдиқӣ дорад, вале дар тарҷума ба шакли инкорӣ табдил ёфтааст. Дар ин ҷо вожаи “*stay*” (истодан) ҳарчанд дар ЗТ муодили худро наёфтааст, вале мутарҷим бо истифода аз ивази вожа онро дар шакли манфӣ “*раҳо накардан*” – “*not let go*” тарҷума кардааст.

Бо вучуди он ки ин вожаҳо шеваҳои ифодаи гуногун дошта, баробар нестанд, дар айни замон ба маънои муқобил кор фармуда шуда, яқдигарро иваз карда метавонанд.

Мисоли дигар:

“I'll stay with you until I am dead” (218, p. 66).

Тарҷума: *То даме, ки зиндаам, раҳоят намекунам* (218, с. 67).

Дар ин мисол тарҷумаи антонимиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро ҳар ду қисми ҷумлаи ЗА ва ЗТ шакли муқобил доранд. Сарҷумлаи “*I'll stay with you*” ба ЗТ тахвил дода шуда, ба ҷойи он ибораи “*раҳоят*”

намекунам” дар қисми дуюми ЗТ ифода шудааст. Калимаи *“dead”* (мурда) дар ЗТ чун *“зинда”* инъикос ёфтааст, вале бадал танҳо барои як қисми ҷумла анҷом дода шудааст, зеро қисми дуюм ҷойи якумро гирифтааст. Бояд гуфт, ки гарчанде дар сохтори ҷумла тафовутҳо мушоҳида карда шаванд ҳам, марзи маъноии ин ҷумлаҳо бо ҳам иваз кардан мумкин аст, зеро ҳамаи забонҳо хусусиятҳои ба худ хос доранд.

Тарҷумаи антонимӣ тарҷумаест, ки усулҳои истифодаи он дар осори бадеӣ барои интиқоли санъати бадеӣ маҳдуд нест. Хусусиятҳои чунин тарҷума, одатан, калимаҳо ё ибораҳои ёрирасон ҳамчун ҷузъи воситаи ифода дар шакли муқобил мебошанд.

Масалан:

-Худо накарда агар падарат туро ба ман надихад ё ба ягон каси дигар доданро хоҳад, аввал ман худамро мекушам, гӯён ятим рост пеши *имоми деҳа* рафта, муддаои худ ва ваъдаи бойро ба вай фаҳмонида, аз ӯ хоҳиш кардааст, ки дар байни ӯ ва бой миёнаравӣ кунад (215, с. 31).

‘If your father gives you to someone else, I will kill myself, too!’ he replied and set off to talk with the *mullah* before whom the master and his servant had concluded their agreement. The youth asked *the holy man* to intervene (215, p. 49).

Дар мисолҳои овардашуда тарҷумаи антонимӣ дар интиқоли истиора мушоҳида карда мешавад. Ҳамин тавр, сохти манфии матни асл дар тарҷума бо тасдиқ иваз карда шудааст. Дар тарҷума нигоҳ доштани сохтори матни асл ба сунъӣ гаштани ҷумлаи забони тарҷума мусоидат мекунад, зеро дар забони адабӣ истиора хусусияти устувор надорад: *“Худо накарда агар”* ҳамчун сиғаи шартӣ танҳо шакли *“if”* -ро дорад. Ташбеҳи *“имоми деҳа”* инъикоси худро дар ҷумла ҳамчун истиора-реалия *“mullah”* дар қисмати аввали ҷумла ва ҳамчун ташбеҳи *“the holy man”* (шахси руҳонӣ) ифода ёфтааст. Ин ташбеҳ дар қисми аввали ҷумла чун *“mullah”* (мулло) мушаххас гардонида шудааст ва дар қисми дуюм

мазмуни васеъ дошта, тавассути усули умумгардонӣ интиқол ёфтааст, ки қаблан дар ин бора зикр кардем.

Хусусиятҳои тарҷумаи антонимӣ дар мисолҳои дигар баррасӣ мешаванд:

Маълум буд, ки ӯ дар ин *кори бемеҳнат* ҳам сиёдуқ буда, қораш пеш намерафт (215, с. 27).

But it was obvious that even in such *simple matters, he had met with little success* (219, p. 43).

Тарҷумон ташбеҳи “*кори бемеҳнат*”-ро бо усули таҳвили луғавӣ – тарҷумаи антонимӣ ҳамчун “*simple matters*” тарҷума кардааст. Бояд гуфт, ки вожаи “*бемеҳнат*” ба сифати “*simple*” (одӣ, сода) ва “*кор*” чун “*matter*” дар шакли ҷамъ ба ЗТ гузаштааст, ки метавонад маънои аслиро пурра иваз намояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳангоми тарҷумаи антонимӣ ҳолатҳоеро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ЗТ дар баъзе мавридҳо ЗА-ро пурра ифода карда наметавонад:

Мегуфтанд, ки дар ҳунари ҷӯбтарошӣ ва қандакорӣ *дар Бухоро ҳам монандаш кам ёфт мешуд* (215, с. 28).

Тарҷума: It was said *his equal could not be found anywhere – even in Bukhara* (219, p. 44).

Дар ин ҷумла, бинобар тафовути низоми луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар раванди тарҷума тағйироти маъноӣ мушоҳида мешавад. Масалан, ҷумлаи мазкур “*дар Бухоро ҳам монандаш кам ёфт мешуд*” роҳи ифодаи худро дар қолаби “*his equal could not be found anywhere – even in Bukhara*” дар шакли тарҷумаи антонимӣ пайдо кардааст, ки мазмуни ҷумлаи тасдиқии ЗА дар шакли мазмуни ҷумлаи инқории ЗТ ифода ёфтаанд. Ва ин ду ҷумла наметавонанд муодил бошанд. Агарчи дар забони тоҷикӣ ин тамсил ҳамчун феъли асосӣ дар замони гузашта ҷудо “*кам ёфт мешуд*” навишта шуда бошад ҳам, дар шакли масдар

якҷоя “*камёфт шудан*” навишта мешавад. Тамсили “камёфт шудан” наметавонад ба маънои “беназир”, “беҳамто” ифода шавад. Дар баробари ин, дар забони тоҷикӣ ибораҳои “*мислаш дар дунё нест*”, “*беҳамтогост*” ё ин ки муродифи он “*беназир аст*”, ба қор мераванд, ки ба маънии ЗТ ва ЗА ба “*монандаш кам ёфт мешуд*” мувофиқ аст.

Пас, дар ин ҷумлаҳо мутобиқати нопурра мушоҳида мешавад, яъне мазмуни матни асл бо мазмуни матни тарҷума қисман мувофиқат мекунад, яъне мазмуни тамсил дар матни тарҷумашуда ба маънои “*мислаш кам аст*” истифода нашудааст, аммо дар шакли “*мислаш умуман нест*” интиқол дода шудааст.

Албатта, чунонки ҷараёни таҳқиқ нишон дод, интиҳоби ин навъи таҳвилот ба тарҷумон вобаста аст, зеро сарфи назар аз сохтори ҷумла, мафҳумҳои ЗА ва ЗТ-и ҷумла барои хонанда баробар аст. “Чунин озодии баробари интиҳоб дар тарҷума аҳаммиятнок буда, омили муҳими равонии эътимод ба худшиносии тарҷумон аст” [8, с. 168]. Андешаи муҳаққиқ қобили дастгирист, вале ин маънои онро надорад, ки тарҷумон на бояд ба омилҳои равонӣ ва имконияти ворид намудани тағйирот дар матни асл такя намуда, мазмуни матни аслро ба ҳисоб нагирад. Вазифаи тарҷумон – наздик кардани мазмуни матни асл ба тарҷума аст.

Вижагиҳои ин назария дар мисоли забони англисӣ баррасӣ мегарданд:

Every nerve I had feared him, and every morsel of flesh in my bones shrank when he came near (221, p. 10).

Тарҷума: Ҳанӯз ӯ ба ман наздик нашуда, аз бимаш ҳар тори асабам ва ҳар тори рағам меларзид (216, с. 8).

Дар тарҷумаи ин муболиға дар ҳар ду қисми ҷумла тарҷумаи антонимӣ мушоҳида мешавад. Дар қисми аввали ҷумла муболиғаи “*every nerve I had feared him, and every morsel of flesh in my bones shrank*” дар қисмҳои “*fear*” (тарс) – “*morsel of flesh in my bones*” (тахтул.: лукмаи

гӯшт дар устохонҳои ман) ва *“shrank”* (хурд шуд) гарчанде мукамал тарҷума шуда бошанд ҳам, дар забони асл маъноҳои гуногун доранд. Тағйиротро дар таркиби ҷумла низ мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар забони асл ин ҷузъ дар аввали ҷумла ва дар забони тарҷума дар охири он мавқеъ гирифтааст. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, тарҷумон тамоми маҳорати тарҷумониро ба кор бурда, хусусиятҳои эстетикӣю эмотсионалии ин ибораҳоро ба таври кофӣ ба забони тарҷума интиқол додааст. Ин ибораҳо дар фарҳанги забони миллати тоҷик маъмул нестанд ва беҳтар мебуд, ки ба ҷойи *“аз бимаш ҳар тори асабам ва ҳар тори рагам меларзид”* – *“тамоми вучудам меларзид”* истифода мешуд. Шояд дар ифодаи мазкур тарҷумон хангоми тарҷума аз санъати муаллифӣ истифода бурда, мафҳуми зеринро тарҷума кардааст.

Дар таркиби ҷумлаи дуҷумлаи тарҷумаи антонимиро мушоҳида кардан мумкин аст, гарчанде ҷойҳои худро иваз карда бошанд ҳам, ба ҷойи ҷузъи тасдиқии ҷумлаи асли *“when he came near”* шакли инкории *“ҳанӯз ӯ ба ман наздик нашуда”* истифода шудааст, ки ба сохтори ҷумла умуман алоқаманд нест. Тарҷумаи ин ибора дар забони асл ҳамчун: *“вақте ки ӯ наздик омад”* истифода шудааст, аммо дар тарҷума чун: *“гарчанде ӯ наздик наомад”* ифода ёфтааст. Агарчи, тарҷумон онҳоро як мафҳум ифода кардааст, вале аз рӯи маъно дар байни онҳо тафовут дида мешавад. Дар ин ҷо истифодаи усули таҳвили антономӣ мувофиқ нест.

Намунаҳои таҳлилшуда дар низоми воситаҳои тасвири бадеӣ нишон медиҳанд, ки мувофиқат ва номувофиқатии матни асл ва матни тарҷума ҷузъи мухталиф доранд ва новобаста аз ҷузъи умумӣ, як мазмунро бо воситаҳои луғавии забони дигар ифода меkunанд ва ҳар як ҷузъи он хангоми тарҷума бояд ба назар гирифта шаванд.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии тарҷумаи антонимӣ расидан ба тарҷумаи мувофиқ аст. Дар баъзе мавридҳо вазифаи асосӣ бо

дарназардошти хусусиятҳои услуби бадеӣ ҳар чӣ бештар расонидани хусусиятҳои бадеии матни асл мебошад. Чунонки маълум аст, ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ бояд дар матни тарҷумашуда воситаҳои тасвири бадеии матни асл нигоҳ дошта шаванд. Аз ин рӯ, барои пайдо кардани муодили мувофиқ ва муносиб дар матни тарҷума, тарҷумаи матнҳои бадеӣ бидуни тарҷумаи луғавӣ дар сатҳи таҳвили антонимӣ ғайриимкон мегардад. Ҳангоми истифодаи тарҷумаи антонимӣ, тарҷумон бояд услуби бадеиро дар забони тарҷума, сарфи назар аз шакли ҷумла нигоҳ дорад, то мазмуни матн коҳиш наёбад ва мақсади муаллиф дуруст баён карда шавад.

4.1.4. Усули иловаи луғавӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Тарҷумаи бадеӣ дар доираи истифодаи худ дорои фонди луғавии бой буда, дар ҳар шароит тарҷумон ба кӯмаки онҳо ниёз пайдо мекунад, вале дар баъзе мавридҳо чунин воҳидҳои забонӣ дар забони тарҷума ҳамтои худро надоранд. Аз ин рӯ, дар вақти тарҷумаи адабиёти бадеӣ баъзан сабабҳои пайдо мешаванд, ки тарҷумон барои ифодаи фикраш идеяҳои нав ба вучуд меорад, яъне вай калима ё ибораҳои иловагӣ – воситаҳои дигари тасвири ифодаи бадеӣ ё тобиши маъноии нав бахшида, фикри муаллифро тақвият медиҳад. Мақсади тарҷумон дар ин маврид муҳим арзёбӣ мегардад, ба шарте ки дар истифодаи ин усули таҳвил воситаҳоеро интихоб намояд, ки ҳамрадифи воситаҳои матни асл бошанд. Яке аз зергурӯҳҳои маъмули таҳвили луғавӣ *усули иловаи луғавӣ* (приём лексического добавления) махсуб меёбад. Одатан, муқаддимаи чунин вожаҳо тавре ифода мешавад, ки андешаҳои олимон дар забонҳои гуногун ба таври мухталиф маънидод карда мешаванд: “Набудани калимаи мувофиқ ё гунаи луғавӣ-маъноии вожаи додашуда

низ сабаби ворид шудани калимаҳои иловагӣ ҳангоми тарҷума мешавад” [97, с. 168].

Бояд гуфт, ки усули илова барои ба даст овардани тарҷумаи мувофиқ мусоидат мекунад, зеро он муҳимтарин падидаи тарҷума мебошад. Илова ҳамчун як навъи таҳвил дар таҳвили луғавӣ ва дастурӣ, ки ба сохтор ва маъноӣ ҷумла вобастагӣ дорад, истифода мешавад, яъне чунин таҳвил дар аксари мавридҳо барои ифодаи равшантару возеҳтари маъноӣ баён дар ЗТ истифода шуда, барои ноил шудан ба тарҷумаи мукамал шароити мусоид фароҳам меорад. Чӣ тавре, ки О.А. Сулейманова қайд менамояд: “тарҷумаи мукамал метавонад ҳамчун муодилнокӣ дар сатҳи баландтарин баррасӣ шавад. Ба ибораи дигар, ноил шудан ба муодилнокӣ дар ҳама гуна сатҳ маъноӣ ба таври худкор расидан ба мувофиқати тарҷумаро надорад. Тарҷумаро, пеш аз ҳама, ва асосан ба шарте комил дониш мумкин аст, ки аксуламали қабулқунанда ба матни тарҷума бо дарки паём аз ҷониби ирсолқунандаи асл мувофиқат кунад” [51, с. 66].

Аз ин рӯ, ба монанди дигар навъҳои таҳвили луғавӣ, аз қабилӣ мушаххасгардонӣ умумигардонӣ ва антонимӣ, усули илова низ яке аз усулҳои муҳимтарин ба шумор рафта, дар сурати истифодаи дақиқ барои ноил гардидан ба тарҷумаи мукамал ба тарҷумон кӯмак мерасонад. Баъзан дар матн баъзе ибораҳои вохӯрдан мумкин аст, ки ба забони тарҷума мувофиқ нестанд, бинобар ин, тарҷумон ба мақсади муаллиф ибораҳои нав илова мекунад, ки воситаҳои бадеии матни асл ва матни тарҷума якдигарро пурра мекунад. Бархе аз забоншиносон инро номида мегиранд: “Комилан маълум аст, ки таъсир ва қувваи образнокӣ дар сурати айнияти пурра додан ба калима назар ба илованамоии калимаҳои муқоисавӣ дар тарҷума ба маротиб бештар аст” [40, с. 131], ки ба дараҷаи якуми муодилнокии таснифоти В.Н. Комиссаров дохил мешавад.

Илова метавонад бо сабабҳои гуногун пайдо шавад, зеро ҳангоми азнавсозии нахвӣ сохтори ҷумла тағйир меёбад ва дар вақти тарҷума тарҷумон бояд ба ҷумла унсурҳои нав ворид кунад:

Дар деҳаи Соктаре аз **миракониён** Қорӣ Маҳмуд ном касе буд. Ӯ як шахси ширинкор, хушгап ва ҳозирчавоб буд. Падараш ӯро дар хурдсолиаш барои ҳифз кардани қуръон ба қорихона монда будааст, ки сифати “қоригӣ” ба ӯ ба ҳамон муносибат дода шудааст. Ӯ баъд аз калонсол шуданаш ба хизмати сипоҳигарӣ даромада, дар пеши ҳокимони вилоятҳои амирӣ шогирдпешагӣ кардааст (215, с. 89).

Kori Makhmud *the Persian settler* also lived in Saktare. He was a merry, clever, quick-witted man. When he was a child, his father had sent him to the Koran reciters' school. There, he had learned the holy book of Islam by heart and received the title “kori”, which means “Koran reciter”. When he grew up, he took an office job and carried out various assignments for the emir's regional administration (219, p.125).

Чунонки қаблан зикр кардем, барои нигоҳ доштани сабки волои бадеӣ ва роҳ надодан ба такрору равшан намудани мафҳуми хунари бадеии тарҷумон онро бо илова намудани баъзе санъату ифодаҳои нав тарҷума мекунанд.

Дар ин мисол ба ғайр аз дигар намудҳои таҳвили луғавӣ, усули иловаро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар қисми аввали ҷумла ба ҷойи антономазияи “**миракониён**”, метонимияи “*the Persian settler*” илова шудааст, яъне ба ҷойи исми ҷинс исми хос истифода шудааст, ки аз ҷиҳати мантиқ ва мазмун ба матни асл шабоҳат надорад. Калимаи “**миракониён**” ба маънои одамоне, ки дар як ғӯшаи Бухоро зиндагӣ мекунанд қорбурд мешавад, яъне калима ифодакунандаи минтақаи ҳамон аҳолии хоси забони тоҷикӣ мебошад. Дар мисоли дигари ин порча аз матни бадеӣ, гарчанде баъзе вожаҳо ба калимаҳои дигар иваз шудаанд, вале усули дигари таҳвили луғавӣ мушоҳида мешавад. Қисми сеюми ин порча бо қабули иловаҳо дар таркиби ҷумла ба ЗТ таҳвил

ёфтааст, зеро он чумлаи тобеъ дорад, ки сарчумларо бо чумлаи пайрав ба воситаи пайвандаки тобеъкунандаи **ки** мепайвандад (Падараш ўро дар хурдсолиаш барои ҳифз кардани қуръон ба қорихона монда будааст, ки сифати “**қоригӣ**” ба \bar{u} ба ҳамон муносибат дода шудааст). Ин қисми чумла ба ЗТ ҳамчун чумлаи мураккаби пайрави ҳоли замон (when he was a child, his father had sent him to the Koran reciters` school) ва пайвандани тобеъкунандаи “вакте ки” (when) иваз карда шуд, ки ҳоли замонро ифода карда, ба ЗТ илова шудааст. Фақат зикр кардан муҳим аст, ки “тағйироти тартиби калимаҳоро мувофиқи талаботи ЗТ бе илова тасаввур кардан ғайриимкон аст; ё баръакс, тағйир додани тартиби калимаҳо ва илова кардани калимаю морфемаҳоро чузъҳои чудонашавандаи як амалиёт ҳисоб кардан лозим аст” [84, с. 179].

Чузъи дуюми чумла дар тарҷума “There, he had learned the holy book of Islam by heart and received the title “kori”, which means “Koran reciter” чузъи чумлаи пешина буда, бо илова таҳвил ёфтааст. Дар забони асл он яке аз навъҳои метонимия – маҷози мурсал мебошад, ки дар ЗТ зикри чузъ ба кулл ифода ёфтааст, яъне мақсад дар чумла ин аст, ки ифодаи “**ҳифз кардани қуръон**” дар забони асл ҳамчун чузъи ин чумла ба шумор меравад ва “*had learned the holy book of Islam*” чузъи умумии чумла аст. Ба ҷойи калимаи “**Қуръон**” истиораи “*the holy book of Islam*” илова шудааст. Дар чумлаҳои дигар дар забони асл (\bar{U} баъд аз калонсол шуданаш ба хизмати сипоҳигарӣ даромада, дар пеши ҳокимони вилоятҳои амирӣ шогирдпешагӣ кардааст – When he grew up, he took an office job and carried out various assignments for the emir`s regional administration) дар тартиби чумла ва маънои он тағйирот мушоҳида карда мешавад. Аммо ин навъ илова дар таркиби чумла боиси баъзе тағйироти сохторӣ мегардад, зеро чумлаи мураккаби тобеъ, ки бо истифода аз оҳанг (вергул) пайваст шудааст, ба чумлаи пайрави ҳоли

замон ба ҷумлаҳои ёридиҳанда тахвил ёфтааст, ки дар он ҷузъи додашудаи ҷумла (*When he grew up*) илова карда мешавад.

Ҳамин тавр, ин ҷумлаҳо дар ЗА ва ЗТ сохторҳои гуногун доранд, аммо бояд қайд кард, ки дар ҳар ду забон онҳо маънои якхела доранд. Дар забони тоҷикӣ шакли содатари ҷумлаи пайрав вучуд дорад, ки дар забони англисӣ он мураккабтар аст ва ин боиси фарқи сохтори ҷумлаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мегардад.

Метонимияи *“ба хизмати сипоҳгарӣ даромада, дар пеши ҳокимони вилоятҳои амирӣ шогирдпешагӣ кардааст”* тарҷумаи худро дар шакли *“he took an office job and carried out various assignments for the emir’s regional administration”* пайдо намудааст, ки он қадар муносиб ва дақиқ нест, зеро вожаҳои таркиби метонимия дар ЗТ муодили худро наёфтаанд. Истиораи *“хизмати сипоҳгарӣ”* дар ЗТ ҳамчун *“an office job”* инъикос ёфтааст, ки ба ҳамдигар мувофиқат намекунад. Ҳарчанд вожаи *“office”* маънои “хизмат, мансаб, вазифа, макон”-ро дорад, аммо мазмунан бо ибораи *“хизмати шогирдпешагӣ”* ҳеҷ иртиботе надорад. Истиораи метонимӣ дар таркиби ин ҷумла *“дар пеши ҳокимони вилоятҳои амирӣ шогирдпешагӣ кардааст”* дар ЗТ чунин шакл дорад: *“carried out various assignments for the emir’s regional administration”*. Ҳарчанд *“carried out”* ба маънои *“ичрошуда”* аст, аммо наметавонад ба *“шогирдпешагӣ кардан”* монанд бошад. Дар ин ҷо ба ҷумлаи *“various assignments”* илова шудааст, ки маънои ҷумла комил мекунад.

Аз ин рӯ, “қоидаҳои забони тарҷума усули иловаро талаб мекунад” [84, с. 179]. Бояд қайд кард, ки дар ин мисол метавон метонимияро ҳангоми тахвил мушоҳида кард, зеро *“деҳаи Соктаре”* ҳамчун метонимияи *“in Saktare”* тарҷума шудааст. Ҳарчанд ин исми хос дар сатҳи фонема бо усули транскрипсия дуруст тарҷума шуда бошад ҳам, тарҷумон бояд ҳангоми тарҷума аз усули мушаххасгардонӣ истифода бурда, онро ҳамчун *“Saktare village”* тарҷума мекард.

Дар забони англисӣ манзараи дигарро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба ҷойи метонимияи *“Bewick”* дар китоби “Ҷейн Эйр”-и Шарлотта Бронте, тарҷумон усули умумигардониро ҳамчун *“китоб”* истифода кардааст, аз ин рӯ, тавре ки Л. Бархударов андеша дорад: “умумигардонӣ бештар ҳангоми тарҷума барои иваз кардани исмҳои хос ба исмҳои ҷинс истифода мешавад” [23, с. 130]:

With *Bewick* on my knee, I was then happy: happy at least in my way (221, p. 9).

Ва инак ман, *китоб* рӯи зону нишаста, саодатманд будам; ба таври худ, вале саодатманд (216, с. 7).

Ҷумлаи дигарро дар забони англисӣ баррасӣ менамоем:

Superstition was with me at that moment; but it was not yet her hour for complete victory: *my blood was still warm; the mood of the revolted slave was still bracing me with its bitter vigour* (221, p. 15).

Тарҷума: *Ман аллакай зери ҳукми тарсу ваҳми хурофӣ мондаам*, вале лаҳзаи ғалабаи пурраи он ҳоло фаро нарасида. *Ҳанӯз хунам дар ҷӯш буду хашми ғуломи шӯришбардошта маро ба оташи ҳаётофаринаш месӯзонид* (216, с. 12).

Ҳангоми тарҷума ҳолатҳое низ вучуд доранд, ки тарҷумон барои мувофиқ кардани ҷумлаи матни асл ба вижагиҳои забони адабии тарҷума якчанд усулҳои тарҷумаи воситаи баёнро истифода мебарад.

Дар ин мисол, қисми аввал *“superstition was with me at that moment”* дар тарҷумаи *“ман аллакай зери ҳукми тарсу ваҳми хурофӣ мондаам”* шакли киноявӣ дорад. Дар ин ҷо, дар тарҷума усули илова танҳо дар қисмати аввали ҷумла мушоҳида мешавад, зеро дар он як қатор воситаҳои ифода илова шудаанд, аз қабилӣ: *“зери тарсу ваҳм қарор доштан”*, ки ба сохтори матни асл иртибот надорад. Бояд гуфт, ки ҳарчанд ибораи маъмулӣ дар ин ҷо ҳамчун навъи маҷоз – киноя шуда омадааст, аммо аз нигоҳи маъно метавонад муҳтавои ҷумлаи матни

аспро иваз кунад, зеро *“хурофот”* беҳуда, яъне эътиқоди ботил аст, ки таваҷҷуҳи шахсро аз рӯйи эътиқодҳои динӣ ба худ ҷалб мекунад ва шахс аз ӯ метарсад. Дар қисми дигари ҷумлаи *“my blood was still warm the mood of the revolted slave was still bracing me with its bitter vigour”* якҷанд воситаи маҷозиро дар як вақт мушоҳида кардан мумкин аст: *“my blood was still warm”* киноя, *“the mood of the revolted slave”* ва *“bitter vigour”* истиора мебошанд. Ин воситаҳои бадеӣ ҳолати асабонии шахсро ифода мекунанд ва дар ин замина, бо дигар воситаҳои ифодакунандаи бадеӣ тавассути таҳвили луғавӣ тобишҳои нави маъноӣ пайдо намудаанд. Масалан, ифодаи *“my blood was still warm”* дар матни тарҷума дорои маъноӣ мукамал буда, ҳамчун *“ҳанӯз хунам дар ҷӯш буд”* тарҷума шудааст, ки киноя ё ба маъноӣ дигар ифодаи эзоҳӣ шакли кинояро ифода мекунад. Дар қисми дуюми ин ҷумла *“the mood of the revolted slave was still bracing me with its bitter vigour”* тарҷумаи антонимиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар он калимаи *“mood”* (руҳия, вазъият, ҳолат) дар шакли *“хашм”* инъикос ёфтааст, ки ба маъноӣ он вожаи асли мувофиқат намекунад, вале ба далели он ки вожаи *“revolted”* (шӯриш, исён, балво) дар якҷоягӣ бо вожаи *“slave”* (ғулом) шакли манфии *“шӯриш, исён, балво”*-ро дорад, вожаи *“mood”* ба *“хашм”* гузаштаст, ки метавонад дар забони тарҷума ҷойгузини *“mood”* бошад. Дар ин тарҷумаи антонимӣ қисми ҷумлаи тасдиқӣ ба ҷойи инкор оварда шудааст, ки дар он вожаи *“mood”* ба маъноӣ *“хашм”* муҳолифи худро дорад. Муҳим он аст, ки “иловаҳои аз тарафи муаллиф ҳангоми тарҷума воридшуда, аз мадди назари тарҷумон дур мемонад, ки худи ӯ метавонад чунин иловаҳоро ворид кунад, аммо дар марҳилаҳои ниҳой ва бо нишон додани он, ки онҳо дар забони тарҷума возеҳ ифода карда нашудаанд, ҳарчанд барои ЗТ ин зарур аст” [84, с. 174]. Ҳамин тавр, ибораи истиоравии *“bracing”*, ки *“баста, банд кардан, часпидан, васл кардан”*-ро ифода мекунад, ҳамчун *“сӯзондан”* тарҷума шудааст, ки дар ЗА, умуман,

мувофиқат надорад. Чузъи дигари ифодаи истиоравӣ дар ин ҷо *“bitter vigour”* аст, ки ба сифати *“оташи ҳаётофарин”* тарҷума шудааст. Ҳарчанд дар тарҷумаи калима қисми истиора ҳамчун усули бадал табдил дода шуда бошад ҳам, ин ибораҳо дар ЗА ва ЗТ муодили пурра нестанд. Дар ин ҷо калимаи *“оташ”* метавонад маънои *“bitter vigour”*-ро ифода кунад ва тарҷумон бо истифода аз тарҷумаи тасвирӣ шакли ибори *“оташи ҳаётофарин”*-ро додааст, ки дар забони тоҷикӣ қобили қабул нест. Ин ибораро метавон ба таври гуногун тарҷума кард, зеро маънои калимаи *“bracing”* (барқароркунӣ) бо маънои *“ҳаётофарин”* омехта шудааст. Пас, он маънои *“ҳашми ғуломи шӯришбардошта бо нерӯи бузурги худ ба ман як қаззобият (қувва) мебахшид”*-ро дорад, зеро вожаи *“bitter”* ба маънои *талх, дарднок, тез, сахт, бад* ва *“vigour”* чун *қувва, қудрат, нерӯ* ишора шудааст.

Мисоли дигар,

Good! but not quite the thing,’ I thought, as I surveyed the effect: ‘they want more *force and spirit* (221, p. 245).

Тарҷума: “Хуб аст, вале на ба он дараҷае, ки ман мехоҳам, кори худро аз назар гузаронида ба худ андешидам ман. Бояд ба чашмон *қувва ва таъсирбахшии* зиёдтар дода шаванд” (216, с. 229).

Дар ин мисол барои пурмазмунтар шудани маънои забони асл дар забони тарҷума баъзе ибораҳо илова карда шудаанд, зеро маънои вожаи *“чашмон”* (eyes) аз ибораҳои пешин ҷуброн карда шуда, ба ҷумлаи нав илова карда шудаанд ва дар ҷумлаи ЗА вуҷуд надорад.

Ба вижагиҳои усули илованамоӣ дар забони тоҷикӣ назар меандозем:

Вақте ки он бача ба ман “ту барои во, бибем-гӯӣ нарафтӣ” гуфт, як рафиқаш ба ӯ: “лозим нест, ба ӯ тасалли додан зарур аст, на ин ки ҳазл кунӣ” гӯён пичиррос зад ва ба ман нигоҳ карда суханашро давом дод (215, с. 115).

Тарчума: One of the boys said hotly:

“Why are you asking him a question like that? You should be trying to comfort him instead!” Then he turned to me and added (219, p.163).

Дар ин мисол ду усули тахвили луғавӣ дар як вақт – *илова* ва *бадалро* мушоҳида кардан мумкин аст. Тарҷумон ба ҷойи ҷузъи ҷумлаи аввал ҷумлаи дигаре илова намудааст, хусусан, ба ҷойи ҷумлаи саволӣ ҷумлаи хабариро ва, ҳамзамон, ифодаҳои дигарро илова кардааст, ки аз такрор худдорӣ намуда, маънои гуфторро мушаххас намояд. Қисмати аввали ҷумлаи **“Вақте ки он бача ба ман «ту барои во, бибем-гӯӣ нарафтӣ”**, ки аллакай дар ҷумлаи пешин такрор шудааст (Ту барои “во бибем”-гӯӣ ба Маҳаллаи Боло нарафтӣ? (215, с. 115) ва тарҷумон аз такрор худдорӣ карда, онро ба ЗТ интиқол надодааст, зеро ба ҷойи он ифодаи нав илова гардидааст: **“Why are you asking him a question like that?”** (Барои чӣ ту ин гуна савол медиҳӣ). Бояд гуфт, ки дар ин ҷо тағйирот ё бадалро дар сохтори ҷумла мушоҳида кардан мумкин аст, зеро ҷузъи таркибии ҷумлаи мураккаб дар нусхаи асл, дар ЗТ ҳамчун ҷумлаи сода дар аввали ҷумла ифода ёфтааст: **“One of the boys said hotly”**, ки тарҷумон аз усули умумигардонӣ ва илова истифода карда, зеро дар ин ҷо вожаи мушаххаси **“рафиқаш”**-ро ҳамчун маънои васеътари **“one of the boys”** (писарони дигар) интиқол додааст. Дар ин ҷо истиораи **“hotly”** (бо раҳм) илова шудааст, ки дар таркиби ҷумлаи забони асл нест.

Тахлили мисолҳо нишон медиҳад, ки дар баъзе мавридҳо тарҷумон ба матни тарҷума калимаҳои навро илова мекунад, то маънои вожаҳо ва ибораҳои дигарро равшан ё мушаххас гардонад ва аз такрори мафҳумҳои мавҷуда канорагирӣ намояд. “Илова васеъшавии матни асл, бинобар зарурати пурра расонидани мундариҷаи он ва фарқият дар сохтори дастуриро дар худ таҷассум менамояд. Дар мавриди аввал, чун коида, калимаҳои дорои маънои истинодиро изофа карда, баъд дар

бораи изофаҳои луғавӣ сухан рондан мумкин аст; дуом – ҷузъҳои дастурии ёрирасон (артикл, феъли ёрирасон ва ғ.)-ро зарур шуморида, баъд сухан дар бораи изофаҳои дастурӣ меравад” [8, с. 166]. Илова бар ин, ба монанди дигар навъҳои тахвили луғавӣ, усули илова ба **забонӣ** ва **матнӣ** чудо мешавад.

Масалан, дар асари “Пирамард ва баҳр” истиораи **“breeze”** (насим) дар матн бештар бо калимаҳои дигар бо усули илова истифода шудааст:

The sun was hot now although the **breeze** was rising gently (218, p. 82).

Тарҷума: Офтоб ҳанӯз сӯзон буд, агарчи **насими баҳр** оҳиста-оҳиста шиддат меёфт (218, с. 83).

Ҳарчанд ин истиора хусусияти маъноии худро гум накарда, бо усули илова интиқол шудааст, вале дар ЗТ тобиши муассирӣ ва ифодакунандаи худро гум накардааст. Одатан, калимаи **“breeze”** дар луғати англисӣ-русӣ чунин тарҷума шудааст: *“насим, боди мулоим, сабукбод”* [229, с. 118] ва истифодаи он дар ҳамбастагӣ он бо калимаҳои дигар ба худи муаллиф вобастагии комил дорад.

Хусусиятҳои инро бо истифода аз мисолҳои ҷумлаҳои англисӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-англисӣ, яъне дар матни асл ва тарҷума дида бароем:

He smelled the tar and oakum of the deck as he slept and he smelled the smell of Africa that **the land breeze** brought at morning. Usually when he smelled **the land breeze** he woke up and dressed to go and wake the boy. But tonight the smell of **the land breeze** came very early and he knew it was too early in his dream and went on dreaming to see the white peaks of the Islands rising from the sea and then he dreamed of the different harbours and roadsteads of the Canary Islands (218, p. 28).

Тарҷума: Ӯ дар хобаш бӯи қатрон ва лосаҳои сахни киштиро мешунид ва шамими Африқоро, ки **насими сахарӣ** меовард, ҳис мекард. Одатан, вақте ки роиҳаи **насими сахарӣ** ба машомаш мерасид ӯ аз хоб мехест ва либосҳояшро пӯшида, ба бедор кардани писарак мерафт. Аммо

имшаб *насимӣ соҳил* ба машомаш барвақттар расид ва \bar{u} фаҳмид, ки онро дар хоб мешунавад вас ар аз хоб набардошт (218, с. 29).

Дар ҷумла, дар умум дар матни асл ва тарҷума се истиора бо корбурди як калима истифода шудааст, ки ба ду маъно ифода ёфаанд: “*насимӣ саҳарӣ*” ва “*насимӣ соҳил*”.

Чунонки таҳлили ҷумлаҳо нишон дод, усули илова метавонад ба мутарҷим ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва баръакс кӯмак расонад.

4.1.5. Усули талафу бадал ва корбурди онҳо дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Талаф (опущение) як усули таҳвили луғавӣ аст, ки муқобили илова (добавление) буда, ба усули таҳриф (искажение) монанд аст. Дар вақти тарҷумаи адабиёти бадеӣ “калимаҳое, ки аз ҷиҳати мазмуни маъноии худ зиёдати мебошанд, аксар вақт талаф меёбанд. Яке аз мисолҳои талаф истифодаи ба истилоҳ “муродифоти ҷуфт” мебошад, ки хоси ҳама услубҳои нутқи хаттии забони англисӣ аст” [97, с. 169]. Ба гуфтаи В.О. Лиситсина “ин комилан ғайриодӣ аст, бинобар ин, ҳангоми тарҷума дар ин мавридҳо бояд ба усули талаф мурочиат кард (яъне такрор накардани муродиф – иваз кардани ду калима ба як). Бартараф кардани унсурҳои аз ҷиҳати маъно зиёдати дар матни асл ба тарҷумон имконият медиҳанд, ки он чизеро, ки “фишурдани матн” меноманд, яъне кам шудани ҳаҷми умумии онро иҷро кунад” [97, с. 169]. Муродифоти ҷуфт ба мисли *нарху наво, обу ҳаво, хӯрду хӯрок, сиҳату саломат, ғаму кулфат, ғаму андух, панду ҳикмат, шарту шароит, расму русум, сулҳу суббот* хусусияти услубӣ дошта, ҳангоми тарҷума бо як муодили он иваз карда мешаванд. Дар ин гурӯҳи мисолҳо яке аз ҷузъи вожаҳои ҷуфтшуда, яъне муродифҳои ҷуфтшуда ҳатман дар забони асл – тоҷикӣ боқӣ монда, ба забони англисӣ ва русӣ ё баръакс намегузаранд.

Бояд гуфт, ки тафовути сохтори байни муродифоти чуфти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ чандон зиёд нест, зеро вожаҳо ва ибораҳо дар забони англисӣ бо истифода аз пайвандаки *and* ва дар забони тоҷикӣ бештар бо истифода аз пайвандаки пайваस्तкунандаи *-у* бо калимаи аввал омехта навишта мешаванд.

Масалан,

They dispersed about the room, reminding me, by *the lightness and buoyancy of their movements, of a flock of white plummy birds* (221, p. 180).

Тарҷума: Онҳо бо *қадаммониҳои сабук ва чусту чолокӣ селай мурғони сафедболро* ба хотир меоварданд; аз назди мо гузашта, ба хучраҳо пароканда шуданд (216, с. 167).

Дар ин мисол, ташбеҳи дар заминаи муродифи чуфти эҷодшударо мушоҳида кардан мумкин аст, ки як қисми он ба забони тарҷума нагузашта, талаф шудааст. Дар ин ҷо тарҷумон дар қисмати аввал аз усули талаф ташбеҳи *“the lightness and buoyancy of their movements, of a flock of white plummy birds”*-ро ба кор бурда, онро чун *“қадаммониҳои сабук ва чусту чолокӣ селай мурғони сафедбол”* тарҷума кардааст. Дар мисол, гарчанде *“the lightness and buoyancy”* (хурсандона, масрурона) як гунаи тарҷума доранд, яъне онҳо ҳамчун *“шодӣ, хушқоли, табъи болида, равшани”* тарҷума шудаанд, тарҷумон *“сабук”*-ро ба маънои бевоситаи *“lightness”* истифода кардааст. Албатта, ба ҷойи қисми дуҷуми ин ташбеҳи *“buoyancy”* муродифоти нави чуфти забони тоҷикӣ *“чусту чолок”* илова шудаанд, вале ин вожаҳо ҷойи ҳамдигарро гирифта наметавонад. Ҳамин тавр, вожаи *“buoyancy”* дар луғати англисӣ-тоҷикӣ маънои: *“buoyancy”* [ˈbɔɪənsɪ] кудрати рӯйи об шиновар мондан, хоситяи шиноварӣ, шиноварӣ, зиндадилӣ, ҳайтдӯстӣ, шодкомӣ” [229, с. 125]-ро дорад, ки метавонад муодили *“lightness* [ˈlaɪtnɪs] дурахшонӣ, нурдорӣ, равшани, равшаноӣ, сабукӣ, камвазнӣ, мулоимӣ, нармӣ, камфишорӣ, сабукфикрӣ” [229, с. 485] бошад.

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ ин таҳвил ба таври дигар истифода бурда мешавад, зеро воситаҳои тасвири ифодакунандаи бадеии забони тоҷикӣ дар забони тарҷума бо як калима интиқол мегардад, яъне қисми ифода ё худ ифода талаф мешавад. Ин таҳвилро усули коҳиш ё бадали калимаи дигар меноманд:

Аз ғайри ин, ҳар ҳам он зимистон бо *сериву пурӣ* кӯкбош хӯрда баромад (215, с. 118).

Even after paying out all this, our donkey ate *the green sorghum* all winter long (219, p. 168).

Дар ин мисол истиораи “*сериву пурӣ*” (обод, сарватманд) инъикос наёфтааст, ки калимаи “all” (тамоми) онро пурра мегардонад. Ба ҷойи ин, сифати тамоман дигар “*green*” (сабз) илова карда шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин маврид, аз рӯи фаҳмиши тарҷумон, ки сухан дар бораи як навъи растанӣ меравад, ба ҷойи калимаи “*кӯкбош*” (як навъи растанӣ) калимаи “*sorghum*” [ˈsɔːgəm] истифода шудааст, ки дар забони тоҷикӣ тарҷумаи “*ҷойҷуворӣ*”-ро дорад ва истифода аз усули бадали луғавӣ дар доираи фаҳмиши худ тарҷумон муҳтавои онро иваз кардааст.

Бо истифода аз истилоҳи “усули бадал” таъкид карда мешавад, ки ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ усули бадал на дар тамоми матн, балки танҳо дар як қисми он истифода мешавад, пас як қисми ЗА ба ЗТ бадал мешавад. Баъзан ин усул дар сатҳҳои гуногуни воҳидҳои забонӣ истифода мешавад, яъне маънои “ивазкунии одии воҳидҳои ЗТ ба воҳидҳои бемуодил” [84, с. 92] вучуд дорад. Масалан, ҳангоми тарҷумаи ҷумлаи англиси “*How are you?*” ба забони тоҷикӣ ҳамчун “*Аҳволатон чӣ хел?*”, қисми дастурӣ ва луғавии ин ҷумла иваз карда мешавад. Дар ин ҷо воҳидҳои муодили луғавӣ ва дастурии забони асло иваз мекунем. Ифодаи *ҳолат* дар забони тоҷикӣ ба калимаи “*аҳволатон*” интиқол ё иваз карда шудааст. “Ғайр аз ин, дар як ё якчанд сатҳҳои забонӣ бадалро

истифода кардан мумкин нест ва танҳо интиқоли одии воҳиди ЗА ба ЗТ вучуд дорад” [84, с.92].

Ба таҳлили вижагиҳои талаф ва бадал дар забони тоҷикӣ мепардозем:

Бале, *шер*, – гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард. Модар ва акаам баъд аз дубора омадани амак фаҳмиданд, ки падар мурдааст ва додаронам бошанд, баъд аз рӯз шудан фаҳмиданд (215, с. 111)

Тарҷума: *“Good boy! Brave lad!”* Hadji Usto praised me. According to the solar calendar, my father was fifty-seven years old when he died. My uncle came back in a while, and when he appeared, my mother and older brother realized that Father had died. My younger brothers learned of his death only in the morning (219, p. 155).

Дар ин ҷумла усулҳои талаф ва бадалро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро истиораи *“шер”* дар ЗТ тарҷумаи худро ҳамчун *“Good boy! Brave lad!”* пайдо намудааст. Агарчи ин истиора дар ЗТ мазмуни экспрессивӣ-эмотсионалии худро гум карда бошад ҳам, дар чунин мавридҳо маъноҳои воҳидҳои луғавӣ мувофиқат мекунанд. Калимаи *“шер”* чун маънои маҷозӣ ифодагари “ҷасурӣ, далерӣ” [243, с. 744] буда, дар фарҳанги забони русӣ чун *“лев”* (lion) маъмул аст, вале бояд гуфт, ки ин истиора дар фарҳанги мардуми англис ҳамчун: *“Brave lad!”* (офарин) истифода бурда мешавад. Албатта, қисми дуюми ин мисол маънои истиораи *“шер”* – *“brave”* ро иваз мекунад ва ибораҳои дигар дар ин ҷо изофа шудаанд, вале мутарҷим хостааст, ки забонро бозгӯтар созад ва муродифотеро, ки дар ҷузъи он як маъно доранд, ба ин воситаи ифода истифода барад.

Мисол дигарро баррасӣ мекунем:

I am in the most magnificent health and spirits, *eating like a bull, sleeping like a tree*, yet I shall not enjoy a moment till I hear my old tarpaulins tramping round the capstan (222, с. 68).

Тарҷума: Ман худро хеле нағз ҳис мекунам, гов барин мехӯрам, саг барин мехобам. Бо вучуди ҳамаи ин, то шамол ба бодбонҳои мо навазад, ман тамоm хушбахт нахоҳам шуд (217, с. 55).

Дар ин мисол ифодаи *“eating like a bull”* (гов барин мехӯрам), *“sleeping like a tree”* (саг барин мехобам) қиёс мебошанд, зеро ҳангоми тарҷума ҳарчанд маънои онҳо ба ҳам наздик бошад ҳам, дар байни онҳо тафовути ҷузъӣ ба назар мерасад. Воқеан, вожаи *“bull”* дар забони англисӣ ба маънои *“барзагов”* истифода шудааст, аммо дар забони тоҷикӣ ҳамчун *“гов”* тарҷума шудааст, ки мувофиқи мақсад аст. Дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ ин вожа чун *“говӣ кори дехқонӣ, говӣ ҷуфтӣ, варзгов”* [244, с. 138] омадааст, ки аслан ба маънои *“аз андоза зиёд хӯрдани хӯрок”* корбурд мешавад. Калимаи дигари бадалёфта дар ин ҷумла вожаи *“tree”* (дарахт) мебошад, ки дар асари тарҷумашуда бояд ба маънои *“дарахт”* кор фармуда шавад, дар ҳоле ки воҳиди мазкур ҳамчун *“саг”* тарҷума шудааст. Таркиби ин ибораҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд, вале аз ҷиҳати мазмун баробаранд, яъне *орому роҳат хобидан*, вале аз ҷиҳати сохтор ва ҳаракат ба ҳамдигар комилан мухолифанд. Дар фарҳанги мардуми тоҷик ба ҷойи ибораи *“саг барин хоб рафтани”* ифодаи дигар – *“хирс барин хоб рафтани”*, истифода мешавад, ки ба *“sleeping like a tree”* муодил буда, мазмуну мундариҷаи онро пурра инъикос менамояд. Ин гуфтаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки вазифаи тарҷумон на танҳо интиқоли мазмуни матни асл, балки ба хонандаи забони тарҷумашуда наздик кардани мазмуни матн ва мутобиқ сохтани унсурҳои хоси ҳамон забон аст.

Ҳарчанд усули талаф ба усули бадал мухолиф аст, аммо ин маънои онро надорад, ки ҳар як қисми ҷумлаи лозимнабуда, талаф мешавад. Низоми луғавии забонҳо дар матни асл ва тарҷума дар баъзе мавридҳо аз ҳам фарқ мекунад ва дар матни асл калимаҳо ё ибораҳои мавҷуданд, ки тарҷумон интиқоли онҳоро зарур намешуморад ва ҳангоми тарҷума

онҳо ихтисор карда мешаванд, ки ин боиси ноҳада гирифтани матни манбаъ ва матлаби муаллиф мегардад. Ба андешаи В.Л. Бархударов, ки дар он баъзе тарҷумонон дар така ба он ба тарҷумаи матн даст мезананд чунин аст: “Ҳангоми тарҷума калимаҳои аз ҷиҳати маънӣ зиёд талаф меёбанд” [23, с. 226]. Бояд гуфт, ки дар матни асл калимаву ибораҳои нолозим вучуд надоранд, зеро тамоми ибораҳо барои ғанӣ гардонидани асари бадеӣ офарида мешаванд ва тарҷумон набояд он қисми матни аслро, ки ба ӯ маъқул нест ва ё он тарҷумаи он душвор аст, талаф намояд ё коҳиш диҳад. Ба ақидаи муҳаққиқон як қисми ифодаи аз ҷиҳати маъноӣ изофӣ (масалан, муродифоти чуфт) талаф меёбанд, вале бо вучуди ин, мазмуни матни асл таҳриф намеёбад.

Мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳо мебошанд:

Chew it well, *he thought*, and get all the juices. It *would not be had to eat with a little lime or with lemon or with salt* (218, с. 74).

Тарҷума: “Нағзакак бихой”, – *аз дил гузаронд ӯ*, – то ҳама шираашро бимақӣ. Хуб мешуд, агар лимон ё ақаллан намак мебуд (218, с. 75).

Дар мисол як навъ гуногуниро мушоҳида кардан мумкин аст. Қисми дуёми ҷумлаи мураккаб “*he thought*” дар ЗТ чун “*аз дил гузаронд ӯ*” иваз карда шудааст. Маъноӣ ифода дар ЗА ва ЗТ мувофиқ аст, зеро дар ин қисм калимаи “*дил*” изофа шудааст, ки дар таркиби ифодаи эзоҳӣ ба маъноӣ “*фикр кардан*” қорбурд мешавад. Дар қисмати дигари ин мисол усули талаф ба назар мерасад, ки аз маъноӣ калимаву ибораҳои дигар фаҳмидани он душвор аст. Дар як ҷумла иборати “*a little lime*” (як бурда лайм) ва иборати феълии “*to eat with*” (хӯрдан бо) бе ягон сабаб талаф ёфтааст.

Хусусиятҳои ин мисолро дар забони тоҷикӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки қисми барҷастаи мисол бидуни ягон сабаб ба забони тарҷума таҳвил наёфтааст:

Аз бачагон танҳо ман будам, ки ҳикояи “Деви ҳафтсар”-ро то охираш шунидаам (*ман дар рӯзҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ Гитлер ва фашистони немисро ба ҳамин деви ҳафтсар монанд намуда, онҳоро дар дасти Рустами достони замонӣ — Армияи Сурх кушонда будам, ки он дар вақташ дар газетаҳои “Тоҷикистони Сурх”, дар “Коммунисти Тоҷикистон”, ҳам дар газетаи “Ленин Йӯли” нашр шуда буд*).

Аз калонҳо зани Иброҳимхоҷа, ки Султонпошо ном дошт, ба шунидани ҳикояҳои деви пари бисёр шавқманд буд, хонаи ӯ бо хонаи Тӯтапошо девор ба девор ва суфааш бо суфаи вай пайваста буд (215, с. 35-36).

Тарҷума: But there were many adults who listened eagerly to Tuta-posho as well. The one who loved her stories of devils and evil spirits most of all was the wife of Hadji Ibragim, Hadji Ikram’s mother, who was called Sultan-posho.

Sultan-posho’s house adjoined that of Tutaposhho, and the sofas in their courtyards were next to each other. On warm summer nights, they would both sleep outside on these elevated bench-like structures of clay (219, p. 57).

Ё дар таҳлили асари “Ҷейн Эйр”-и Ш. Бронте мо ҳолатҳоро мушоҳида намудем, ки ҳаҷми назарраси матни асл ба матни тарҷума интиқол наёфтааст, яъне ҳангоми тарҷумаи як порчаи матн мутарҷим онро комилан ихтисор кардааст, ки мазмуни матни асл таҳриф ёфтааст.

Барои намуна:

It wanted yet two hours of breakfast-time. I filled the interval in walking softly about my room, and pondering the visitation which had given my plans their present bent... (дар умум 187 калима) (221, p. 444).

Ё:

How I looked forward to catch the first view of the well-known woods! With what feelings I welcomed single trees I knew, and familiar glimpses of meadow and hill between them... (дар умум 574 калима) (221, p. 446-447).

Чи хеле ки зикр гардид, тарҷумаи бадеӣ дорои хусусияти хосе мебошад, ки дар он зиёда аз бахшҳои луғавию дастурӣ боиси талафи воҳидҳои луғавии ЗТ мегардад, ки ба маъно ва мундариҷаи матни асл таъсир мерасонад ва мисолҳои ҷавқ ин гуфтаҷоро собит менамоянд.

Бояд гуфт, ки дар матни бадеӣ як қатор хусусиятҳои хоси милли-фарҳангии таҷассум мегарданд, ки онҳоро илова кардан ё талаф намудан мумкин нест, зеро матни бадеӣ тавассути вижагиҳои милли-фарҳангӣ ба забони дигар муаррифӣ мешавад ва вазифаи мутарҷим аз он иборат аст, ки он нозуқиҳои забони аслро бе ягон таҳриф ба забони тарҷума тахвил диҳад. Вале хусусияти ин намуди тахвили луғавӣ боз аз дигар тараф, мавқеи хоса низ дорад, зеро дар баъзе мавридҳо ба дигар маънии хос интиқоли баъзе унсурҳои забонӣ барои тарҷумон мушкилӣ эҷод менамояд, ки бартараф намудани он боиси истифодаи коҳиш ва бадал ба дигар унсурҳои забони тарҷума мегардад. Бояд зикр намуд, ки мақсади асосии истифодаи ин тахвилоти луғавӣ таҳрифи матн нест ва истифодаи онҳо бояд бамаврид бошад.

4.1.6. Усули ҷуброни луғавӣ ва татбиқи он дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Зернавӣ навбатии тахвили луғавӣ усули ҷуброн аст. Дар забони тоҷикӣ ин навӣ тахвилро *ҷуброн* (компенсация – compensation) меноманд. “Ҷуброни тарҷума бояд ивази унсури тарҷуманашавандаи ЗА бо ягон воситаи дигар, ки ҳамон як маълумотро интиқол медиҳад ва на ҳатман дар ҳамон ҷой дар матн, чунонки дар асл ҳаст, ба ҳисоб гирифта шавад. Ҷуброн дар доираи маъноҳои сирф забонӣ интиқол додани хусусиятҳои алоҳидаи забонии асл – тобиши лаҳҷавӣ, истифодаи номунтазамии хусусиятҳои фардии сухан, базлагӯйӣ, суханбозӣ, инчунин, мутобиқати бевосита ё бавоситаи ин ё он воҳиди матни асл дар низоми матни тарҷума истифода бурда мешавад” [97, с.169].

“Усули ҷуброн аз иваз кардани калимаи муодил дар забони асл бо калимаи дигаре дар забони тарҷума, ки бо хусусиятҳои луғавӣ ва маъноӣ ба ҳам алоқаманд мебошад, иборат аст, яъне ҷуброн усули тарҷумаест, ки аз ҷуброн кардани талафот иборат буда, имконнопазирии дақиқи таҷдиди маъноӣ порчаи матн асл бо интиҳоби муодилҳо дар натиҷа ба вучуд меояд” [276].

Бояд гуфт, ки дар як қатор мавридҳо дар ЗА вазъиятеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки сарфи назар аз мавҷудияти муодилҳо ва муносибати воҳиди луғавӣ дар ЗТ ибораҳои муайян ҷой доранд. Ҳарчанд ин ибораҳо барои баёни маъноӣ мушаххас ва хос истифода мешаванд, аммо ба матн тарҷумаи баёншуда баробар нестанд, балки аз ҷиҳати маъно ва мафҳум хусусияти худро ифода карда метавонанд.

Усули ҷуброн яке аз навҳои муҳими таҳвилӣ луғавӣ буда, дар тарҷумашиносӣ хеле маъмул аст. Онро дар раванди тарҷумаи воситаҳои образноки асари бадеӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ба гуфтаи В.Н. Комиссаров “тарҷумон қарор қабул мекунад, ки барои ноил шудан ба таъсири муваффақ ба хонанда, воситаҳои дигари дар асл истифодашаванда лозиманд” [85, с. 143]. Фикри ӯро И.С. Алексеева ҷонибдорӣ карда, пешниҳод менамояд, ки: “он ба ғояҳои функционалии матн, ки зинаҳои волои ифодакунандаи иерархия (вобаста ба матн авлавияти ягон чиз ё тартиб аз рӯи ягон аломат)-и ҷузъҳои мундариҷа: ҷузъҳои собит ва вариантнокӣ тағйирёбандаро ишғол мекунад, дахл дорад” [8, с. 168]. А.В. Фёдоров ҷубронро чунин мешуморад: “усули тарҷума, ки дар он унсурҳои маъноӣ ҳангоми тарҷумаи воҳиди забонӣ дар нусхаи асл гумшуда дар матн тарҷума бо ягон воситаи дигар на ҳатман дар ҳамон қисмати матн асл, интиқол дода мешаванд. Ҳамин тариқ, маъноӣ гумшуда пурра барқарор мегардад (“ҷуброн”) ва мазмуни асл бо пуррагии зиёд такрор мешавад. Махсусан, аксар вақт ҷуброн бояд барои ҷуброни ҷанбаҳои услубӣ ва

тасвирии гумшудаи мундариҷаи асл истифода шавад. Дар ҳама ҳолатҳо дар забони тарҷума ҳамон воситае сустҷӯ мешавад, ки унсури гумшудаи мухтавои асло мерасонад” [183, с. 25]. Л.В. Бреева ба тарафдории ақидаи А.В. Фёдоров ҷубронро талафот дар тарҷума мешуморад: “Дар ҳар забон унсури ҳастанд, ки ба воситаи забони дигар алоҳида интиқол дода намешаванд, аз ин рӯ, маълум аст, ки зарурати ҷуброни ин талафот дар тарҷума вучуд дорад. Сухан дар бораи талафоти тартиби маъноӣ ва услубӣ меравад. Усули ҷуброн аз интиқоли хусусияти маъноӣ ё тобиши услубӣ иборат аст, ки на дар он ҷойе, ки дар асл ифода шудааст ё на бо василае, ки дар асл ифода ёфтааст. Агар тарҷумон маҷбур шавад, ки тобиши услубӣ ё қувваи ифодакунандаи калима ё ибораро қурбон кунад ва агар пайдо кардани чунин мувофиқат имконнопазир бошад, ин талафотро бо қабули ҷуброн пур кунад” [275]. Аз ин рӯ, ӯ барои ороиш ва густариши сухани муаллиф дар ЗТ аз тамоми усулҳои таҳвилот истифода мебаранд, ки ба хонанда таъсири беҳтар ва амиқ мерасонанд. Баъзан дар нутқ тарҷумон он калима ё ибораҳои ЗА-ро, ки дар забони тарҷума вучуд надоранд, бо калимаҳои забони тарҷума ҷуброн мекунад.

Тавре зикр гардид, нависанда аз тамоми сарватҳои забони модарии худ, яъне тобишҳои услубӣ ва воситаҳои баёни бадеӣ дар асарҳо истифода мебаранд, ки дар забони адабӣ таҳаввули онҳоро тақозо мекунад. Агар тарҷумон ҳамаи ин тасвирҳоро дар забони тарҷума аз нав эҷод карда тавонад, пас маънои забони асл кам намешавад (гум намешавад).

Ду роҳи истифодаи ҷуброн вучуд дорад:

1. **ҷуброни мавқеӣ.** Ин усули ҷуброн ҳамчун як навъи таҳвил бештар барои интиқоли воҳидҳои луғавӣ истифода мешавад, ки вазифаи тобиши иборави гуфтугӯӣ-ҳалқиро дорад. Одатан, ин намуди таҳвилро бештар дар интиқоли воҳидҳои фразеологӣ истифода мебаранд. “Аммо, чунонки маълум аст, на ҳар як воҳиди фразеологӣ дар забони тарҷума

мувофиқати идиомавиरो пайдо мекунад, дар ин маврид, воҳиди фразеологӣ бо шакли дигар ва дар матн дар ҷойи дигар ворид мешаванд, зеро худӣ воқеаи мавҷудияти шумораи муайяни воҳидҳои фразеологӣ дар матни додашуда дар эҷоди тобиши ибораи гуфтугӯӣ-ҳалқӣ муҳим аст” [84, с. 218]:

– “Ман ҳам мадрасаро агар тамои мекардам, аҷаб набуд, ки ягон чиз мешудам. Афсӯс, ки ҳамин қашшоқии сабилмонда ба ман имкон надод. Ту хон, бо ҳар гуна душворӣ бошад ҳам, хон. Умедворам, ки ягон чиз шавӣ, «мо худ нарасидем, ту шояд бирасӣ» (215, с. 71).

Тарҷума: “If I had been able to continue my studies,” he said with a sigh, “perhaps something worth while would have come of me. But poverty forced me to abandon the path of erudition. So study as much and as hard as you can, my son! I have accomplished nothing, so I must hope that you will succeed where I have failed” [219, p. 115]!

Ба тарҷумон лозим буд, ки ҷубронро барои интиқоли маънои ибораи зерин истифода барад. Албатта, дар ҷузъи аввали ҷумла усули умумигардонӣ мушоҳида мешавад, зеро мутарҷим ба ҷойи метонимияи хоси “*мадраса*” маънои васеи “*study*” (тахсил)-ро истифода кардааст ва дар қисми дуюми ҷумла ибораи рехтаи “*аҷаб набуд, ягон чиз мешудам*”-ро, ки маънои маҷозӣ дорад, чунин инъикос намудааст: “*perhaps something worth while would have come of me*”. Ин ибораҳо метавонанд якдигарро иваз кунанд, аммо бояд қайд кард, ки тарҷумон барои ҷуброни ин ибора усули иловаро корбаст кардааст, зеро калимаи “*worth*” (арзиш, арзишманд) метавонад ҷойи андешаи муаллифро дар бораи *кӯи фикр мекард* иваз кунад. Дар ЗТ ифодаи “*he said with a sigh*” (гуфт ӯ оҳиста)-ро, ки дар забони асл вучуд надорад мушоҳида кардан мумкин аст ва тарҷумон онро аз рӯи суҳанронии қаҳрамон ҷуброн кардааст. Дар ин ҷо дар забони асл ибораи “*имкон надод*” чун “*forced me to abandon*” (маҷбур кард, то тарк кунам) инъикос шудааст, ки қисми

охири ин ибора *“the path of erudition”* аст. Аз ин бармеояд, ки маънои чумла ба таври умум чуброн карда мешавад.

Вижагиҳои усули чубронро дар мисоли забони англисӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

The hell with luck, the boy said (218, p. 164).

Тарҷума: – *Гӯр бар сари бахт*, - гуфт писарак (218, с. 163).

Дар мисоли мазкур воҳиди фразеологӣ (минбаъд ВФ) дар таҷассуми истиора бо дарёфти чуброн ба забони тарҷума гузаштааст, зеро вожаи *“hell”* (чаҳаннам) дар забони тарҷума шакли *“гӯр”* (grave)-ро дорад, ки ба он хос нест. Тарҷумон аз усули чуброн истифода бурда, кинояи *“the hell with luck”*-ро ба забони тарҷума чун *“Гӯр бар сари бахт”* интиқол додааст, ки аз рӯйи мувофиқати луғавӣ мутобиқат намекунад. Интиҳоби тарҷумон дар тарҷумаи *“The hell with luck”* – *“Гӯр бар сари бахт”*, яъне интиқоли маънои калимаи *“hell”* дар ЗА ба *“гӯр”* дар ЗТ, бешубҳа, барои баланд бардоштани мутобиқати тарҷумаи бадеӣ истифода мешавад. Аммо бояд гуфт, ки дар фарҳанги мардуми тоҷик маъмулан ба ҷойи ин вожа корбурди ибораҳои тамоман дигар – ВФ *“сабил монад/бало (чин) занад”* маъмуланд, ки бештар ба муҳтавои воҳиди матни асл мувофиқат мекунад: “Сабил монад – бесоҳиб монад, бало ба сараш, зор монад (дар мавриди дилхунуқшавӣ аз касе ё чизе гуфта мешавад)” [251, с. 6].

Мисоли дигар,

“Better is a dinner of herbs where love is, than a stalled ox and hatred therewith” (221, p. 78).

Тарҷума: “Зиёфат аз сабзавот, ки бо муҳаббат пешниҳод мегардад, беҳ аз зиёфат бо гӯшти ҷавонаи парворӣ, ки бо нафрат пешниҳод мегардад” (216, с. 72).

Дар тарҷумаи ин санъати тамсил метавон усули чубронро мушоҳида кард. Ҳарчанд тарҷумон кӯшиш кардааст, ки маънои

масалҳоро бо истифода аз ҷуброн тасвир кунад, аммо дар он номутобиқатии сохтори луғавӣ ба назар мерасад, зеро вожаи “dinner of herbs” ҳамчун “зиёфат аз сабзавот” тарҷума шудааст. Калимаи “dinner” дар луғати англисӣ-тоҷикӣ чунин тарҷума дорад: “шом, наҳор, меҳмони шом ё наҳор, зиёфат, сур” [229, с. 246], ки метавонад муодили вожаи “*зиёфат*” бошад. Калимаи “herb – 1. гиёҳ, алаф, растанӣ, бутта (одатан яксола); 2. гиёҳи дорӯӣ, гиёҳи муаттар, гиёҳи шифобахш/табобатӣ” [229, с. 400] ба калимаи “*сабзавот*” муодил шуда наметавонад. Ҳарчанд тарҷумон ин ибораро ба таври худ ҷуброн кардааст, дар ин ҷо мутобиқати нопурра мушоҳида мешавад.

Бояд гуфт, ки гарчанде қисми ҷумла тағйироти сохториро инъикос мекунад, вале ҳангоми ҷуброн, тарҷумон кӯшиш кардааст, ки онро бо истифода аз усули умумигардонӣ васеътар шарҳ диҳад. Ибораи “*stalled ox*” дар матни тарҷума ҳамчун “*гӯшти ҷавонаи парворӣ*” ифода ёфтааст, ки аз ҷиҳати сохтор ва маъно мувофиқ нестанд. Калимаи “*stall*” дар забони асл ба “*парворӣ*” (фарбеҳшуда) мувофиқат мекунад ва дар фарҳанги мардуми тоҷик гунаи дигаре ба унвони “*парваришёфта*” вучуд дорад. Калимаи дигари таркиби ташбеҳ калимаи “*ox*” (барзагов) аст, ки дар забони тоҷикӣ мувофиқати дақиқе наёфтааст ва тарҷумааш на “*барзагов*”, балки “*ҷавона*” аст. Албатта, тарҷумон усули мушаххасгардониро бо вожаи “*гӯшт*” истифода бурдааст, ки дар забони асл вучуд надорад.

2. *ҷуброни бисёрсатҳӣ ё сифатӣ* – ҷуброни сифатӣ буда, дар он тарҷумон ба ҷойи мундариҷаи таҳрифшуда ибораҳои нав ворид мекунад, ки метавонад мундариҷаи матни тарҷумашударо новобаста аз шакл ва мундариҷаи дар матни асл инъикосёфта пурра иваз кунад:

...he was stopped rather harshly (221, p. 28).

Тарҷума: *Модараш ҷиддан сухани ӯро бурид* (216, с. 25).

Тавре мебинем, дар мисоли фавқ мутарҷим шакли муайяни вожаи “*модараш*” -ро ба ҷойи “*he*” (вай) ба кор бурда, сохтор ва маънои ҷумларо ҷуброн кардааст. Гарчанде ҷумлаи асл таҳриф нагардида бошад ҳам, дар тарҷума тағйироти муайянеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки мазмуни маъноии матнро вайрон намекунад. Дар мисол, фарқияти байни унсурҳои – *passive voice* (тарзи мафъул) дар матни асл ва *active voice* (тарзи фоил) дар тарҷума хеле муҳим аст. Дар мисоли истиора ифодаи эзоҳии “*he was stopped*” дар забони тарҷума ба “*сухани ӯро бурид*” ва ҷонишини шахсии “*he*” ба “*ӯро*” ҷуброн шудааст. Бояд тазакур, ки таҳвили тарҷумавӣ дар ин ҷумла мувофиқ аст, зеро сохтори ҷумлаҳои матни асл дар шакли тарзи мафъул интиқол додан душвор аст ва дар тарҷума ин арзиши муҳим дорад.

Ин ҳолатро дар забони тоҷикӣ ҳам мушоҳида кардан мумкин аст:

–Гиря накун, мард бош, писари падарат шав! Ахволи падарат хеле саҳт аст, лекин барои пеш аз вақт ба мусибат дучор накардани шумоён худро ором нигоҳ медорад. Ту ҳам барои ба ташвиш дучор накардани ӯ худро ором нигоҳ дор! Аломати бад шудани аҳволаш ин аст, ки нафасҳои саҳт-саҳт мекашад ва гулӯяш хишшос мезанад. Ман равам, ки ахволи янгаат бад буд (215, с. 111).

Тарҷума: “Don `t cry boy! Act like a man worthy of your father`s name! He`s in a very bad way and is trying to lie quietly so he won`t cause you alarm before it`s time. So take care not to upset him. When his breathing becomes very labourd and he starts wheezing, you`ll know he`s feeling bad. *Then come for me...* But now I have to go, because your aunt is very sick, too” (219, p. 154).

Дар ин қисмати матн ҷуброншавиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро бо истифода аз маъноҳои қисми матни пештара, ки дар ЗТ инъикос ёфтааст, тарҷумон онро дубора тарҷума намуда, маънои ҷумларо, яъне ҳолати шахсро шарҳ дода, онро ҷуброн намудааст: “*аломати бад шудани*

аҳволаш ин аст, ки нафасҳои сахт-сахт мекашад ва гулӯяш хишшос мезанад”. Қисми ҷумлаи “*Then come for me...*” дар забони асл вучуд надорад, вале онро дар ҷумлаҳои пешин вохӯрдан мумкин аст, ки дар ЗТ равшан инъикос ёфтааст. Таваҷҷуҳ менамоем ба ҷумлае, ки дар матн пештар истифода шудааст: “Дар рӯзи ҳафтуми бемории дуюм, вақте ки Усто амак омада беморро дид, ба ман таъин кард, ки агар аҳволаш бадтар шавад, *зуд ўро хабар диҳам*” (215, с. 110).

Бояд гуфт, ки ҳангоми тарҷумаи воситаи ифодаи бадеӣ интихоби вожаҳо ҳамчун ивази тарҷума ба амали матн сахт вобаста аст. Гузашта аз ин, калимаҳо ё ибораҳои дарозтар (агар онҳо ба забони асл дуруст набошанд) дар забони тарҷума метавонанд бемаврид ба назар расанд. Дар баробари ин, дурустии маъноии онҳо бояд ҷуброн карда шавад, ки маъноҳои ифода ақаллан мувофиқат дошта бошанд. Одатан, баъзеҳо ҷубронро на ҳамчун усули воҳидҳои луғавӣ, балки ҳамчун як матни том мешуморанд, аммо ин ақида ҷонибдорӣ намешавад, зеро “барои эҷоди матни муносиби мукаммали асар ба забони дигар бояд хусусиятҳои душвортарҷумаи фонетикӣ, луғавӣ-дастурӣ, услубӣ ва дигар хусусиятҳои матни асл ҷуброн карда шаванд” [56, с. 76]. Дигарон ба чунин эътимоданд, ки “ҷуброн – ин аз даст додани таъсири услубӣ дар матни асл ҳангоми тарҷума бо истифода аз таъсири услубӣ дар матни тарҷума ё дар як қисми матн бо матни манбаъ ё дар ҷойи дигари матн” [287] мебошад. Ва ин метавонад дар заминаи тамоми воҳидҳои забонӣ ба амал ояд. Л.В. Бреева ду намуди ҷубронро пешниҳод мекунад: “*васлӣ* (талаф дар ҳамон ҷой дар матни ЗТ ҷуброн карда мешавад, ки дар матни ЗА аст) ва *фосилавӣ* (талаф дар матни ЗТ дар ҳамон ҷой ҷуброн карда мешавад, назар ба матни ЗА дуртар)” [275], бинобар ин, ба андешаи ӯ, ҷуброн дар ҷойи дигари матн низ амалӣ карда мешавад:

Our clothing was insufficient to protect us from the severe cold: *we had no boots*, the snow got into our shoes and melted there: our ungloved hands

became numbed and covered with chilblains, as were our feet. I remember well the distracting irritation, I endured from this cause every evening, when my feet inflamed; and the torture of thrusting the swelled, raw, and stiff toes into my shoes in the morning. Then the scanty supply of food was distressing: with the keen *appetites of growing children*, we had scarcely sufficient to keep alive *a delicate invalid*. From this deficiency of nourishment resulted an abuse, which pressed hardly on *the younger pupils*: whenever the famished *great girls* had an opportunity, they would coax or menace the little ones out of their portion. Many a time I have shared between two claimants the precious morsel of brown bread distributed at tea-time; and after relinquishing to a third half the contents of my mug of coffee, I have swallowed the remainder with an accompaniment of secret tears, forced from me by the exigency of hunger (221, p. 62).

Тарчума: Либоси *фақирона* моро аз сармои сахт муҳофизат кардан наметавонист; попӯши *муносиб* надоштем, барф ба даруни кафшҳоямон медаромад ва дар он чо об мешуд; дастонамон бе дастпӯшак *ҳамеша* хунук мехӯрданд ва *мурғак медамиданд*. Ёдам меояд, чӣ сон бегохирӯзон пойҳои варамкардаи ман тоқатнопазир ба хориш медаромаданд, инчунин сахаргоҳон онҳоро, ки захмину карахт шудаанд, чӣ сон ба кафш дароварда, азоб мекашидам. Нокифоягии ниҳоии ғизо низ моро маъюс мекард; мо *иштиҳои солими бачагони нашъунумӯъқунандаро* доштем, аммо таомро ба андозае медоданд, ки ҳатто барои нигоҳ доштани *ҳаёти шахси сари сакарот* кофӣ набуд. Аз камғазой махсусан *шогирддухтаракони хурдсол* азият мекашиданд. *Болиғдухтарони гуруснамонда* ҳар мавридро истифода бурда, аз хурдтаракон бо навозиш ё таҳдид ҳиссашонро меситониданд. Чӣ қадар маротиб маро лозим омадаст бурдаяки гаронарзиши нони сиёхро, ки соати панҷи бегоҳ медодандамон, дар байни ду довталабдухтар тақсим созам! Ба довталаби сеюм, ҳеч набошад, нисфи қавваи дӯлчаамро бахшида, боқимондаашро

якҷоя бо ашки ниҳоние, ки гуруснагии азиятбахш падида меовард, фурӯ мебардам (216, с. 57).

Дар ҷумлаи аввал метонимияро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар он исми бечон (*our clothing* – *либоси фақирона*) ҳамчун исми ҷондор (*was insufficient to protect us* – *муҳофизат кардан наметавонист*) ифода карда шудааст. Дар ин ҷо тарҷумон аз усули ҷуброни фосилавӣ истифода намуда, ба ҷойи “*our*” (аз они мо) “*фақирона*”-ро корбаст кардааст. Агарчи дар ҷумлаҳои забони асл чунин ибора вучуд надошта бошанд ҳам, тарҷумон ин маъноро аз маънои ҷумлаҳои зерин ҷуброн кардааст. Мутарҷим минбаъд аз ин истифода карда, иборайи “*муносиб*”-ро дар асоси маънои ҷумлаҳои дигар ҷуброн кардааст. Дар ҷумлаҳои зерин тарҷумон аз усули ҷуброни калимаи “ҳамеша”, ки дар забони асл вучуд надорад, истифода кардааст. Бояд гуфт, ки амали ашё дар ин порчаи матн “*became numbed*” ва “*covered with chilblains*”, ки дар ЗТ ҳамчун “*мурғак медамиданд*” дар забони гуфтугӯӣ ифода ёфтааст. Дар забони асл калимаи “*children*” (кӯдакон) дар таркиби истиораи “*appetites of growing children*” ҳамчун “*бачагон*” ҷуброн карда мешавад. Калимаи “*children*” дар фарҳанги забони англисӣ ҳамчун “*кӯдакон*” тарҷума шуда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ маънои “*кӯдакон, бачаҳо*”-ро дорад, ки ба забони асл мувофиқ аст. Тарҷумон ҳангоми ҷуброни “*a delicate invalid*” (*тахтул.*: нозукӣ барои беморон пешбинӣ шудааст) иборайи “*ҳаёти шахси сари сакарот*”-ро истифода кардааст, ки дар ин маърид мувофиқ нест. Калимаи “*сакарот*” (аз ҳуш рафтани, беҳуш шудан) маъмулан ҳангоми *аз ҳуш рафтани одам* истифода мешавад. Бояд гуфт, ки ифодаи аслии “*the younger pupils*” (хонандагони хурдсол) дар ЗТ ҳамчун “*шогирддухтаракони хурдсол*” инъикос ёфтааст. Мутарҷим аз ибтидои матн медонист, ки дар Ловуд танҳо духтарон таҳсил мекунанд, аз ин рӯ, ҳамчун воситаи ҷуброн калимаи “*шогирддухтар*” ва баъд ба ҷойи “*great girls*” калимаи “*болиғдухтар*”-ро истифода кардааст.

Мисоли дигар: Он хучрае, ки акаҳои ман дар вай зиндагонӣ мекарданд, “*девхона*” ном доштааст. Воҳимаангезии рӯзонаи вай аз шабонааш ҳам зиёдтар шуд; вақте ки дар рӯзи равшан аз кӯча омада ба он бинои васеи торики дудолуд медароед, гумон мекунад, ки ҳақиқатан ҳам дар ҳар гӯша ва кунҷу канорҳои вай деве хуфта бошад. Ин гунбази пурдаҳшат фақат дар девори ҷанубиаш як панҷараи хурди гачин дошт, ки вай ҳам ба гунбази аз ин ҳам баландтари масҷиди мадраса кушода мешуд. Агар аз сӯроҳи хурди панҷара ба он сӯ нигоҳ мекардед, воҳимаатон боз ҳам қувват мегирифт, чунки фазои васеи гунбази масҷид ба назаратон монанди як дунёи торики бепоён менамуд (215, с. 101).

Тарҷума: The cell my brother lived in was even more terrifying in the daytime than at night. The other students in the madrassah called it the “*ghost cell*”. When we came from the bright day light into the twilight of the cave-like room, it seemed that ghosts were scattering and lurking in the corners. There were no windows. The alabaster grating looked out onto the interior of the enormous cupola above the mosque of Miri-Arab, and it was terrifying to peer through the screen, for it looked like some foggy, unfathomable, supernatural world (219, p. 138).

Дар қисми аввали ин порчаи бадеӣ тарҷумон аз усули талаф истифода кардааст, зеро онро дар ҷузъи дигари ҷумла ҷуброни фосилавӣ кардааст, ҳарчанд дар он ибораҳои дигар ба мисли “*The other students in the madrassah called it*” (дигар шогирдони мадраса инро чунин меномиданд) илова шудаанд. Дар ин ҷо, дар ин порчаи матн се усули таҳвили луғавӣ дар як вақт истифода шудааст. Бояд гуфт, ки истиораи метонимии “*девхона*” дар забони тарҷума чун “*ghost cell*” интиқол ёфта, ба муҳтавои забони асл мувофиқат намекунад ва хонанда онро тамоман ба таври дигар қабул мекунад. Аввалан, калимаи “*дев*” (див) қаҳрамони асотирӣ-афсонавӣ буда, дар забони англисӣ дар шакли “*div*” (див) корбаст мешавад. Сониян, ин калима мафҳуми “*ghost*”-ро иваз карда наметавонад ва ба забони тоҷикӣ ҳамчун “*арвоҳхона*” тарҷума мешавад.

Дар ҳамин ҷумла ташбеҳи “*бинои васеи торики дудолуд*” дар ин қисми ҷумлаи матни тарҷума гунае надорад, яъне мутарҷим онро дақиқ тарҷума накардааст. Бояд гуфт, ки гарчанде дар забони асл мадраса як равзанаи хурди бо гаҷ сохташудае дошт, аммо дар забони тарҷума шакли тамоман дигар дорад, ки гӯё тиреза набуд: “*There were no windows*”, зеро ӯ вожаи “*панчара*”-ро ҳамчун “*забор*” қабул намудааст, аммо дар ин ҷо муаллиф “*панчарои тиреза*”-ро дар назар доштааст. Ин ташбеҳ дар забони тарҷума нодуруст ҷуброн карда мешавад, ба монанди: “*The alabaster grating looked out onto the interior of the enormous cupola above the mosque of Miri-Arab, and it was terrifying to peer through the screen, for it looked like some foggy, unfathomable, supernatural world*” – “*Агар аз сӯроҳи хурди панчара ба он сӯ нигоҳ мекардед, воҳимаатон боз ҳам қувват мегирифт, чунки фазои васеи гунбази масҷид ба назаратон монанди як дунёи торики бепоён менамуд*”.

Агарчи дар тарҷумаи ин порча мутарҷим аз тарзу усулҳои таҳвили луғавӣ истифода кардааст, вале маънои забони асл ба маънои тарҷума мувофиқат намекунад.

Албатта, хусусиятҳои луғавӣ-дастурии тарҷумаи мураккаби воҳидҳои забонии матни аслро дар ҳар ду забони мавриди назар мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар матни бадеӣ баъзе ҷумлаҳои матни асл тавассути ҷуброни ҷумлаҳои дигар ба забони тарҷума мегузаранд.

Тавре ки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, қабули ҷуброн бидуни гумшудани баъзе ибораҳо дар забони асл ғайриимкон аст. Интиқоли ин ё он василаи баён дар забони тарҷума метавонад бо он чизе алоқаманд бошад, ки дар забони асл бо истифода аз услубҳои муаллиф руҳ медиҳад. Ҷуброн воқеӣ аст, зеро он ба хусусияти низоми забонӣ барои татбиқи баёни бадеӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи ҳар як асари адабӣ усули ҷуброн мушоҳида мешавад, агар дар матн забони лаҳҷавӣ

мавҷуд набошад. Дар акси ҳол маънои забони асл дар ЗТ таҳриф меёбад. Бояд гуфт, ки низом ва вижагиҳои татбиқи воситаҳои баён дар як фарҳанг ва нақши онҳо дар фарҳанги дигар гуногун аст. Агар вазифаи фарҳангии забони асл ба хусусиятҳои забони ин ё он халқ нигаронида шуда бошад, дар ин маврид, бо ёрии воситаҳои ифодакунандаи забони тарҷума ҷуброн шуда, ҳамчун нутқи гуфтугӯӣ ба низом дароварда мешавад:

We was a-talkin' of keel-hauling,' answered Morgan (222, p. 63).

Тарҷума: Мо дар бораи он гап задем, ки чӣ тавр дар флоти мо одамҳоро бо ресмон ба таги даруни киштӣ мефуроранд (217, с. 62).

Муаллифи асар дар асоси услуби хоси лаҳҷаи Амрикои Ҷанубӣ артикли *a*-ро пеш аз феъли забони англисӣ дар замони ҳозираи давомдор истифода кардааст (дар он шахсу шумора аз ҷиҳати дастурӣ якхела нестанд) ва дар пасванди *-ing* ҳарфи ҳамсадои *-g* талаф ёфтааст, ки ин ба услуби ифодаи матни бадеӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, мутарҷим бо истифода аз услуби бадеӣ матни тарҷумаро дар сатҳи зарурӣ анҷом дода, матни асло бо матни тарҷумашуда мувофиқ карда, мазмуни ин ибораро ҷуброн мекунад, вале маънои ин ибора таҳриф шудааст.

Калимаи “*keel*” – дар луғати англисӣ-тоҷикӣ чунин маъно дорад: “синҷи киштӣ, таҳтири киштӣ; киштӣ, қаиқ” [229, с. 461]. Дар таркиби ин ибора вожаи “*haul*” чун “кашидан ва бурдан, кашондан, кашон-кашон бурдан, ба сӯйи дигар бурдан” [229, с. 394] корбурд мешавад. Ҳарчанд *keel-hauling* [ˈki:lho:liŋ] чунин маъно дорад: *зери синҷи киштӣ кашола кардан, саҳт сарзаниш кардан* ва ғайра, маъмулан дар гуфтори гуфтугӯӣ истеъмом мегардад ва тарҷумон аз усули ҷуброн истифода кардааст. Бинобар ин, услуби ӯ эҳсос карда намешавад. Дар забони тарҷума ин ибора чунин ифода ёфтааст: “*касоро бо ресмон ба таги даруни киштӣ фурувардан*”, ки ба забони асл тамоман мувофиқат

намекунад. Дар ин ҳолат, тарҷумон бояд ин ибораро чунин тарҷума мекард: *"Мо дар бораи кашолакунӣ дар зерӣ кил гап мезадем"* гуфт Морган.

Мисолҳоро дар забони тоҷикӣ баррасӣ менамоем:

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ реалияи *"ширинии тут"* дида мешавад, ки дар осори "Ёддоштҳо"-и С. Айнӣ истифода шудааст. Муаллиф гунаи гуфтугӯйии онро чун *"шиннии тут"* истифода кардааст, ки дар ҷараёни тарҷума тарҷумон бо қабули ҷуброн онро ба таври дигар тарҷума кардааст:

Дар пагоҳии он шабе, ки дар хонаи мо сӯхбати дар боло нақл кардашуда гузашт, модарам *ҳалвои қоқтӣ* пухт, ман ба ӯ дар оташмонӣ ёрӣ додам: аввал як миқдор ордро дар дег бо равшан бирён карда гирифт. Баъд аз он аз *шиннии тут*, ки аз Соктаре пухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта *қиём гирифт*. Вақте ки *ғафсии шиннӣ атола барин шуд*, орди бирёнро дар вай ҳамроҳ карда лат зад. Баъд аз лат задан орду *шиннӣ хамир барин шуд*. Пас аз он бар рӯи лаълӣ орд пошида он *хамирро* бар рӯи вай гардонида паҳн кард ва баъд аз сард ва саҳт шудан аз вай як порча бурида ба дасти ман дод, дигарашро порча-порча бурида бар рӯяш орд пошида дар як қуттӣ чида монд (214, с.16).

Тарҷума: My mother was making *halva*, and I was helping her. First she browned some flour in *a big copper pot*, then she boiled *a cup of mollasses* from Saktare; when it was *the consistency of soup*, she added it to the flour. The mixture *thickened* to the consistency of bread dough. Mother sprinkled some flour on a plate, put *the halva dough* on it, and cut me a piece after it had cooled and hardened. The rest she cut into equal pieces, sprinkled flour on the top of each, and put them in a little box (220, p. 23).

Дар мисоли нусхаи асл мутарҷим барои наздик сохтани маънои баёни матни асл ва тарҷума аз усули ҷуброн истифода кардааст. Дар ҷумлаи аввали ин порча усули талаф ва иловаро мушоҳида кардан

мумкин аст. Дар қисми аввали чумла *“дар пагоҳии он шабе, ки дар хонаи мо сӯҳбати дар боло нақл кардашуда гузашт”* вожаи *“қоқтӣ”* (як навъ ҳалвое, ки аз орд ва равған тайёр карда мешавад) дар таркиби истиораи *“ҳалвои қоқтӣ”* ва *“ман дар оташмонӣ ба ӯ ёрӣ меодам”* талаф шудааст, вале дар чумла ба ҷойи калимаи *“дег”* ифодаи *“a big copper pot”* (дегчаи мисини калон) илова шудааст.

Бояд гуфт, ки қисми дигари чумла *“аввал як миқдор ордро дар дег бо равған бирён карда гирифт”* дар тарҷума инъикос наёфтааст, зеро он дар қисми баъдии чумлаи дигар ҷуброни васлӣ карда шудааст. Ҳамин тавр, чумлаи *“баъд аз он аз шиннии тут, ки аз Соктаре пухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта қиём гирифт”* дар ЗТ ҳамчун қисми чумлаи аввал дар шакли *“then she boiled a cup of mollasses from Saktare”* инъикос ёфтааст.

Дар ин ҷо усули ҷубронро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро баъзе ибораҳо дар забони асл талаф шудаанд. Тавре зикр гардид, низоми татбиқи воситаҳои ифодаи бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳам фарқ мекунад, аз ин рӯ, барои интиқол ё тахвили тобишҳои бадеии тарҷумон бояд фарҳанги забони асло омӯзад. Дар ин мисол, агарчи тарҷумон кӯшиш ба харҷ додааст, то ибораҳоеро, ки вижагиҳои миллий доранд тарҷума намуда, аз усули ҷуброн истифода барад, аммо он тобишҳоеро, ки дар ЗА мавҷуданд, дар ЗТ баён карда натавонистааст. Масалан, *“ширинӣ”* дар фарҳанги мардуми тоҷик маънои асли ва маҷозӣ дорад: *“ширинӣ 1. лаззат, ҳаловат; 2. гуворӣ, дилкашӣ, латифӣ”* [244, с. 591] ва ба маънои маҷозӣ истиора аст. Муаллиф дар ин мисол онро ҳамчун *“ширинии тут”* ба кор бурдааст, зеро сухан дар бораи як навъи ширинӣ меравад, ки аз шираи тут омода менамоянд. Тарҷумон танҳо ба намуди зоҳирии он, ки ба қиём монанд аст, тавачҷӯҳ карда, онро ҳамчун *“molasses”* [məu`læsiz] (тилф) тарҷума намуда, калимаи *“a cup”* (пиёла)-ро илова кардааст, яъне *“a cup of mollasses”* (як пиёла тилф), зеро

муаллиф ин калимаро ҳамчун “қиём” (шарбати ғафси мева) тавсиф кардааст. Ташбеҳи “*як коса барин*” ба ЗТ ба “*як пиёла*” таҳвил ёфтааст.

Дар фарҳанги забонии мардуми тоҷик вожаи “қиём” мавҷуд аст, ки тобиши миллӣ дорад. Ин вожа чун маънои мустақим ба маънои “қиём – 1. истодан, рост истодан, рост хестан; 2. рост истодан дар вақти намоз; 3. рост шудани офтоб дар ними рӯз; 4. ҳастӣ, вучуд, мавҷудяит; 5. саркашӣ, нофармонӣ, шӯриш, исён; иқдом қардан, машғул шудан, ором гирифтани, омода будан, ҳозир шудан, камар бастан ба иҷрои коре” [245, с. 686-687] қорбурд мешавад, аммо дар ин ҷо муаллиф хусусиятҳои маҷозии онро истифода намуда, ғафсии атоларо ба қиём ташбеҳ додааст, ки аз назари тарҷумон дур мондааст. Тарҷумон инро ба инобат нагирифта, онро “*thickened*” тарҷума намудааст. Тарҷума мазмунан мукамал аст, вале тобиши миллии он гум шудааст, зеро дар тарҷума калимаи “*атола*” талаф гардидааст. Дар нусхаи тарҷума тарҷумон “*thickened*” гуфта, “*ғафсии атола*”-ро дар назар дорад. Маънии калимаи “*атола*” дар матни тарҷума чун “*the consistency of soup*” (таҳтул.: таркиби шӯрбо) интиқол дода шудааст. Ин ҳамбастагӣ дар забони англисӣ ҳам маъно надорад, зеро калимаи англисии “*consistency*” дар таркиби “*the consistency of soup*” ба маънои “1. пайдарпайӣ, мантиқӣ, мунтазамӣ, муттасилӣ; 2. мутобиқат, мувофиқат” [229, с. 187] қорбурд мешавад. Калимаи “*атола*” дар фарҳанги забони тоҷикӣ чунин маъно дорад: “Атола таоми сабуке, ки бо роҳи ҷӯшонидани орди бирён дар об тайёр мекунанд, ҳарира: **атола пухтан**; **атолаи явғон** атолаи бе равған пухташуда; **атола қардани чизе (коре)** ба ҳам омехта вайрон қардани чизе ё коре” [244, с. 90].

Тарҷумон калимаи “*ҳалво*”-ро ба қор бурда, минбаъд “*the halva dough*” (хамир барои ҳалво)-ро ҷуброн намудааст. Чунин ҷуброн қобили қабул нест, зеро “*dough/хамир*” дар забони англисӣ як навъ истифодаи орду об аст, ки барои омода намудани нон истифода мебаранд.

Хусусиятҳои забоние вуҷуд доранд, ки ба ғайр аз истифодаи ҷуброн ба забони тоҷикӣ ғайриимконанд. Усули ҷуброн аксар вақт дар истифодаи воҳидҳои бемуодил сурат мегирад, зеро тарҷумон мутобиқат ё муодили мувофиқи онҳоро ёфта наметавонад. Аз ин рӯ, ӯ ибораҳои наверо интиҳоб мекунад, ки аз ҷиҳати маъно ба талаботи забон мувофиқат мекунад. Худи ҷуброн усули тахвили калимаю ибора, дар умум, воҳиди забониест, ки тарҷуманопазир аст. Вай дар бисёр мавридҳо ба косташавии тарҷума оварда мерасонад, зеро тарҷумон бо истифода аз ин усул тамоми раванди тарҷумаро аз ҳад зиёд ҷуброн намуда, бо шарҳ додани воҳидҳои забонӣ мазмуни муҳтавои матнро одӣ мегардонад, ки дар натиҷаи он воҳидҳои тасвири бадеии аз тарафаи муаллиф истифодагардида дар матн тарҷума инъикос намеёбанд.

Масалан:

Ин мадраса аз дарун дар шимол ва ҷануб *ду пештоқи баланд* дошт... Дар пушти ин пештоқҳо андак ҷои дутаимонанде ҳолӣ будааст, ки бинокорон ҳамон ҷоро ҳам хучра сохтаанд. *Дар дарозии ин хучраҳо як одам базур мехобид, аммо бари онҳо бағоят кӯтоҳ буда, ба одам қад намедод. Азбаски дар даруни як тоқи калон дари оддӣ бад менамояд, бинокорон дар он хучраҳои танг дарҳои бисёр сербар ва баланди дарвозамонанд шинондаанд.* Аҳолии мадраса ин хучраҳоро «уштурхона» меномиданд. Ин ном нисбат ба дари онҳо бисёр муносиб буда, нисбат ба даруни онҳо аз қабилӣ номидани ягон чиз бо сифати зидди он чиз буд, ки ин гуна маҷоз дар Бухоро одат буд. Чунончи, дар ҳамон вақтҳо дар Масҷиди калони Бухоро як одами аз ҳад зиёд фарбеҳ хатиб буд ва фарбеҳиаш ба дараҷае буд, ки дар вақти хутба ду кас аз бағалаш гирифта ёро ба минбар мебароварданд ва худ вазни худро бардошта баромада наметавонист, мардум ёро *“Зайди лоғар”* мегуфтанд (214, с. 102).

Тарҷума: *High stone galleries* stretched out to the north and south, but even there, the cells were so small that it was impossible to stand up straight in

them: we could only sit or lie. The builders realized that small entrances would not suit the mighty arches, so they made tall, wide doors that looked like portals.

These cells were known among the local wits as camel sheds, and as far as the doors were concerned, a better name could not have been invented. But as for the interiors of the cells, they were known as graves only in jest, in keeping with the Bukhara tradition of calling things by their opposites. Thus, in those days, the imam of a big Bukhara mosque was an extremely stout man. When it was time for prayers, two assistants had to take him under the arms and help him to his place in the mosque. His size prevented him from making his way there himself. This enormously fat man was called Skinny Zaid (220, p. 140).

Дар мисоли забони асл истиораи сохторӣ “*пештоқи баланд*” ба назар мерасад, ки мутарҷим бо истифода аз усули ҷуброн онро ҳамчун “*high stone galleries*” (таҳтул.: балкони сангии баланд) тарҷума кардааст. Бояд гуфт, ки татбиқи тарҷумаи тавсифӣ дар ин маврид мувофиқ нест, зеро вожаи “*gallery*”, ки ҳамчун “*балкон*” тарҷума мешавад, ҷойи вожаи “*пештоқ*”-ро гирифта наметавонад, зеро калимаи “*gallery*” маънои “галери, роҳрав, гузаргоҳи сарпӯшида, даҳлез, айвон, болохона, кӯҳ. нақб” [229, с. 356]-ро дорад. Дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ ин вожа чунин маъно дорад: “пештоқ – равоқ, тоқ, болои меҳробшакли дарвоза” [245, с. 57].

Бо вучуди он ки вожаи “*gallery*” дар матни тарҷума ҳамчун “*балкон*” интикол ёфтааст, он “*пештоқ*”, балкон (айвон) нест, ки дар луғати забони тоҷикӣ равшан ифода шудааст: “айвон – кушк, қаср, кох, пеши хона, даҳлез” [245, с. 49].

Минбаъд мутарҷим қисми ҷумларо тарҷума накарда, маънои онро дар ҷумлаҳои зерин ҷуброн кардааст. Масалан, ба ҷойи ҷумлаи “...бинокорон дар он хучраҳои танг дарҳои бисёр сербар ва баланди

дарвозамонанд шинондаанд” тарҷумон чумлаи мазкур “*the builders realized that small entrances would not suit the mighty arches, so they made tall, wide doors that looked like portals*”-ро ворид намудааст, яъне маънои ЗА маънои ЗТ-ро тасвир карда метавонад.

Дар баробари ин, дар чумлаҳои матни асл чумлаи бешаҳс (*Дар дарозии ин хучраҳо як одам базур мехобид, аммо бари онҳо бағоят кӯтоҳ буда, ба одам қад намедод*)-ро, ки тарҷумон қисми дуомашро ба чумлаи хабарии муайяншаҳс (*it was impossible to stand up straight in them: we could only sit or lie*) интиқол додааст, ки бо истифода аз ҷонишини шахсии шахси якуми чамъ **we** (мо) сохта шудааст.

Ифодаи дигар дар таркиби реалияи ифодакунандаи исми хос – антономасияи “*Зайди лоғар*” дар ЗА мебошад, ки инъикоси худро дар ЗТ дар шакли “*Skinny Zaid*” ёфтааст, ки ба ЗА мувофиқ аст, зеро миёни калимаҳои “*лоғар*” ва “*skinny*” мувофиқат ба назар расида, дар қисмати дуоми ин воҳид исми чинс ба забони тарҷума ба исми хоси “*Skinny*” бадал шудааст.

Мисоли дигар:

Зиндагонии мо *дар он хучра* бисёр сода буд, пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ *нони қоқи аз саҳро овардашударо* бо чой мехӯрдём. Ҳар рӯз дар соати як акаам *ягон дами гарме* тайёр мекард. *Дами гарми мо* ҳам содда буд: мошу биринҷ, баъзан *кичирӣ* ва гоҳо *пиёба*, ки бо нони қоқ хеле хушхӯр мешуд (215, с. 101).

Тарҷума: Life in this tiny room of *the madrassah* was monotonous. Morning and evening, we dined on *a piece of the dry bread I had brought with me from the village* and some tea. At one o'clock in the afternoon, my brother would prepare *a hot meal*, but here, too, there was no variety, and the fare was exceedingly simple: *rice or some other cooked grain*, or *green beans with rice on onion soup* which tasted good with the dry bread (219, p. 138).

Мисоли забони англисиро баррасӣ менамоем:

“The great Sisler’s father was never poor and he, the father, was playing in *the Big Leagues* when he was my age” (218, p. 24).

Тарчума: – Падари Сизлери номӣ ҳечгоҳ камбағал набудааст, вақте ки ӯ ҳамсинни ман будааст, падараш дар *ТИМҲОИ КАЛОН* бозӣ мекардааст (218, с. 25).

Дар таркиби ин ҷумла воҳиди бемуодили забони асл аз ҷониби тарҷумон ҷуброн карда шудааст, аз ҷумла, “*Big Leagues*” ба забони тарҷума ҳамчун исми ҷинси ЗТ “*ТИМҲОИ КАЛОН*” тарҷума шудааст.

Тавре зикр гардид, баъзе вижагиҳои забони аслро ба забони тарҷума баён кардан душвор аст, ба истиснои усули ҷуброн, ки дар ин мисол баръало мушоҳида мешавад. Усули ҷуброн дар ин ҷумлаҳо бо интиқоли воҳидҳои бемуодил татбиқ шудааст, зеро мутарҷим монандӣ ё муодили мувофиқро пайдо карда натавониста, онҳоро бо тарзҳои дигар тарҷума кардааст. Аз ин рӯ, ин ҷумла аз ҷиҳати маъно бо забони асл мувофиқат намекунад.

Ҳамин тариқ, тарҷумон дар ин мисол аз усулҳои таҳвили луғавӣ, аз қабилӣ, мушаххасгардонӣ ва бадали калимаҳои ишорашуда истифода кардааст. Усулҳои ҷуброни ҷумларо дар қисми дуюми ҷумлаи якум ва ҷумлаи дуум мушоҳида кардан мумкин аст. Тарҷумон ба ҷойи калимаи “*аз сахро овардашуда*” ифодаи дигар “*from the village*”-ро истифода кардааст, ки ба маънои ЗА мувофиқ нест. Ҳарчанд таоми “*дами гарм*” дар ҷумлаи забони асл шарҳи мушаххасе дорад, аммо дар забони тарҷума ба таври дигар истифода мешавад. Тарҷумон кӯшиш кардааст, ки ин воҳидҳои забонро ҷуброн кунад ва маънои ин воҳидҳо дар шакли “*a hot meal*” (хӯроки гарм) дар маҷмӯъ ба мазмун ва муҳтавои калимаи додашуда мувофиқ нестанд, зеро “*дами гарм*” як навъи таоми миллӣ аст, ки чун реалия роҳу воситаи интиқоли худро дорад. Ё ин ки, калимаи “*кичирӣ*” дар забони тарҷума чунин гунаи тарҷума дорад: “*green beans with rice*” ва ин вожаи бемуодил мувофиқи меъёр ва қоидаҳои тарҷума

чуброн карда шудааст. Калимаи дуум “*пиёба*” аст, ки дар шакли “*onion soup*” инъикос ёфтааст. Агарчӣ тарҷумон ҳангоми тарҷума аз усули бадал истифода бурда бошад ҳам, вай метавонист маънои калимаро мушаххас шарҳ диҳад, зеро “пиёба/пехоба – навъе аз шӯрбои одии иборат аз равғану пиёз, пиёзоба” [245, с. 58] мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки “усули чуброн барои ифодаи матлаби муаллиф, яъне ба таври зарурӣ расонидани хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии қаҳрамон кӯмак мекунад. Маҳз бо ҳамин мақсад воҳидҳои луғавӣ, ки маънои ихтисоршуда ё воҳидҳои гуфтугӯӣ доранд, ба тарҷума ворид карда мешаванд, то дараҷаи маърифати қаҳрамонро нишон диҳанд. Ҳамин тариқ, усули чуброн барои интиқоли ҷузъи матн бо камтарин талафоти асоси луғавӣ хизмат мекунад” [56, с. 78].

Дар асоси ин М. Яковлева *чуброни уфуқӣ* ва *амудӣ*-ро пешниҳод мекунад: “Чуброни уфуқӣ чунин чубронест, ки дар матни тарҷума унсурҳои маъно, маъноҳои прагматикӣ, инчунин, тобишҳои услубӣ, ки дар матни асл бо воҳидҳои як сатҳ ифода ёфтаанд ва ҳангоми тарҷума гум шудаанд, аз рӯйи воҳидҳои як сатҳ аз нав барқарор мешаванд, яъне фонетика тавассути фонетика ва луғат тавассути луғат интиқол дода мешаванд. Чуброни амудӣ чунин чубронест, ки дар он унсурҳои маъно, маъноҳои прагматикӣ, инчунин, тобишҳои услубӣ, ки дар матни асл бо воҳидҳои як сатҳ ифода ёфта, ҳангоми тарҷума гум шудаанд, дар матни тарҷума бо воҳидҳои сатҳи дигар дубора эҳё мешаванд, яъне луғат ба воситаи наҳв, фонетика ба воситаи луғат, наҳв ба луғат ва ғайра мегузарад” [205].

Аз ҷумла, талаф ва бадали овозҳо (садоҳо ё ҳамсадоҳо) ва дигар воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла, вайрон кардани қоидаҳои дастурӣ дар забони асл боиси чуброн мегардад:

‘You are going, Jane?’

‘I am going, sir.’

‘You are leaving me?’

‘Yes.’

‘You will not come? You will not be my comforter, my rescuer? My deep love, my wild woe, my frantic prayer, are all nothing to you?’ What unutterable pathos was in his voice! How hard it was to reiterate firmly, ‘I am going’.

‘Jane!’

‘Mr. Rochester’ (221, p. 335)!

Тарчума: –Ту меравӣ, Ҷен?

– Меравам, ҷаноб.

– Ту маро тарк мекунӣ?

– Бале.

– Ту ба назди ман намеоӣ? Ту оромкунандаи ман, начотбахши ман будан намехоҳӣ? Ишқи беҳаду ҳудуд, андуҳи тоқатнопазири ман, дуои самимии ман бароят ягон қиммат надоранд?

– Ҷӣ ҷӯшу хурӯше дар овозаш буд, ҷӣ тавр барои ман душвор буд, ки бо қатъият барояш бигӯям: «Ман меравам» :

– Ҷен!

– Ҷаноби Рочестер (216, с. 312)!

Гарчанде дар ин муколамма баёни савол бо услуби бадеии забони англисӣ мутобиқат накарда, дар он ҷумлаи саволӣ бидуни феъли ёридиҳанда (‘You are going, Jane?’, ‘You are leaving me?’, ‘You will not come? You will not be my comforter, my rescuer?’) ифода ёфта бошад ҳам, дар забони тарчума бо риояи услуби бадеӣ ҷуброн карда шудааст.

Барои ба ҳам наздик кардани забонҳои асл ва тарчума, тарҷумон бо истифода аз усули ҷуброн ба маънои онҳо мувофиқат пайдо мекунад:

Дар ин гуна мавридҳо кампир барои халос кардани худ аз дасти он бачагони шум ҳикояи *деву ачинаро* сар мекард, ки бо шунидани он гуна ҳикояҳо бачагон тарсида, аз пеши ӯ мегурехтанд ва ӯ ҳам бо осудагӣ ба

осмон нигоҳ карда *дуқат чаппа*, яъне сар ва поҳояшро бар рӯи болишҳо баланд карда меҳобид (215, с. 35).

Тарҷума: She would begin to speak of *evil spirits, werewolves, and devils*. At first, the frightened children would grow quiet and listen, but before long, they would slip out of her room in terror and run home as fast as their legs would carry them. All the while, she would lie there calmly, *bent almost double*, staring up at the sky (219, p. 57).

Дар ин ҷо мутарҷим бо истифода аз вижагиҳои миллии забони англисӣ ибораҳои асотирии забони англисиро бо забони тоҷикӣ тарҷума намудааст, ки дар асл мувофиқат намекунад, зеро дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи *“werewolves”* (человек-волк, оборотень) вучуд надорад. Бояд гуфт, ки дар ҷумлаи матни асл номутобиқати луғавӣ дида мешавад, бинобар ин, маъноӣ ЗТ таҳриф ёфтааст. Дар матни асл ибораи *“дуқат чаппа”* ҳамчун *“bent almost double”* (қариб дукарата) инъикос ёфтааст, ки ба ЗТ мувофиқат намекунад. Ҳарчанд вожаи *“bent”* ба маъноӣ *“дуқат чаппа”* наздик аст, аммо маъноӣ *“double”* (дукарата)-ро ифода карда наметавонад.

Ҳамин тавр, таҳлили ҷумлаҳо нишон дод, ки мақсади асосии тарҷумон ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ бо истифода аз воситаҳои тасвири баён, барои ноил шудан ба тарҷумаи мукамал аст, зеро истифодаи тобишҳои миллии ва фарҳангии воҳидҳои луғавӣ дар матни бадеӣ барои тарҷумон дар додани тарҷумаи мувофиқ муносиб монета эҷод мекунад. Аз ин рӯ, ҷуброн ин як усули таҳвили луғавиест, ки ба тарҷумон дар додани маъноӣ мувофиқ новобаста аз сатҳ ва мавқеи матн кӯмак мерасонад.

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии мутарҷим дар ин раванд нигоҳ доштани вижагиҳои услубии асари бадеӣ бо истифода аз воситаҳои тасвири бадеӣ мебошад, ки ёрии аввалини тарҷумон ба ҳисоб мераванд. Ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ бо дарназардошти низоми луғавии

забонҳо усули чубронро бидуни интиқоли луғавӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

4.2. Татбиқи таҳвилоти дастурӣ дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ

Дар ҷаҳони муосир зуҳури илми тарҷума ва фаъолияти тарҷумонӣ инсониятро ба марҳилаҳои сифатан нави муоширати байни халқу давлатҳо ворид намуда, мубодилаи адабиёту фарҳанг, ҷанбаҳои иҷтимоии байни онҳо ва дастрасии мардум ба фарҳанги дигар кишварҳоро фароҳам овард. Тарҷума ҳамчун воситаи муошират байни одамоне, ки бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд, амал карда, дар байни онҳо вазифаи муҳимми иҷтимоиро иҷро мекунад. Чӣ тавре зикр карда шуд, равобити дипломатии байни давлатҳо маҳз тавассути тарҷума, беш аз пеш вусъати тоза пайдо намуд.

Мусаллам аст, ки дар амалӣ намудани тарҷумаи мукамал бештар ба сифати тарҷума диққати асосӣ дода мешавад. Сифат ва мукаммалии тарҷума, пеш аз ҳама, дар мувофиқат ва ҷойгиркунии дурусти он бо матн асл зоҳир мегардад.

Ба гуфтаи А.В. Фёдоров, “мавҷудияти қонуниятҳо дар муносибати байни ду забон ва мутобиқати муайяни наздики байни онҳо маънои имконият ё зарурати ҳамеша истифода бурдани усулҳои тарҷумаи якхеларо надорад. Матн ва ҳолати мушаххас ҳамеша нақши ҳалкунанда мебозад. Ҳар як тавсияи меъёрии ин ё он усул, ҳатто агар бо далелҳои асосноктарини назариявӣ ё истинод ба мақом дастгирӣ карда шавад ҳам, дар амал муносибати бошууронаи эҷодиро талаб мекунад” [184, с. 28].

Ба фикри тарҷумоншиноси тоҷик Ф.М. Турсунов, “яке аз масъалаҳои асосӣ ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ин мавҷуд набудани як қатор категорияҳои дастурии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Дар ҳақиқат, як қатор шаклу сохторҳои

дастурӣ вучуд доранд, ки танҳо хоси забони англисианд” [179, с. 47-51].

Ҳамчунин, ҳангоми тарҷумаи матн ҳолатҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки “мутобиқати пурра ва муносиби тамоми унсурҳои забон (луғавӣ, дасутрӣ, маъноӣ...) хеле кам аст. Аз ин рӯ, дар бораи мувофиқати ин ё он қисми дастурии матни асл бо матни тарҷума ва роҳҳои бартараф кардани номувофиқиатҳо саволе ба миён меояд” [86, с. 137].

Аслан, дар тамоми забонҳои ҷаҳон як қатор вожаҳо ва ибораҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки дар забони дигар муодил надоранд ва баҳри бартараф намудани ин мушкилӣ усулҳои маъмуле рӯйи қор меоянд, ки ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Дар сатҳи ҷумла қоидаҳои дигари тарҷума низ вучуд доранд, ки онро таҳвили дастурӣ (грамматическая трансформация) меноманд. Ин аст, ки тарҷумаи матнҳои гуногун як қатор мушкилотро ба вучуд меорад, ки бартараф кардани онҳо вақти зиёдро талаб мекунад. Тавре маълум аст: “ин асосан ба ҷанбаҳои сохтори (=дастурии) тарҷума нигаронида шудааст ва табиист, ки ба сохтори нахвӣ ҷумла ва робитаи он бо сохтори иттилоотӣ ҷумла, тақсимои воқеи он нигаронида шудааст. Ҷумла ҳамчун воҳиди тарҷума маҷмуи омилҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаро аз рӯйи хусусиятҳои сохторӣ-дастурӣ ва мантиқӣ-хабаррасонӣ муайян мекунад” [51, с. 55].

Аммо ҳангоми тарҷумаи матнҳои гуногун дар баъзе мавридҳо ба онҳо тағйирот даровардан лозим меояд, яъне бо сабабҳои гуногун қисми матни асл аксар вақт талаф меёбад.

Натиҷаҳои ин гуфтаҳо нишон медиҳанд, ки баъзе воҳидҳои дастуриро бо якчанд гунаҳои тарҷума муқоиса кардан мумкин аст.

Ҳарчанд забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансуб бошад ҳам, таърихан тартиби калимаҳо дар онҳо нисбатан усутвор аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба

забони тоҷикӣ ва баръакс, дар доираи қонунҳои дастурии ҳар як забон тағйироти сохторӣ ва маъноӣ ба амал меояд. Қойғиршавии аъзои ҷумла вазифаи функционалӣ ва маъноии онро муайян мекунад. Аз ин лиҳоз, “баррасии тағйироти сохторӣ, ки умдатан ба интиқоли хусусияти предикативӣ алоқаманд аст, хеле муҳим буда, асоси ҳама гуна ҷумларо ташкил менамояд ва дар раванди тарҷума мушкилӣ эҷод мекунад” [51, с. 184].

Бояд гуфт, ки дар байни мувофиқати дастурӣ ва дигаргунсозии он як хусусияти назаррасе мавҷуд аст, ки онро И.С. Алексеева муайян намудааст. Ба андешаи ӯ, “охир, аксар вақт одамони бетачриба боварӣ доранд, ки ҳангоми тарҷума, умуман, ҳама дар бораи грамматика аст: агар шумо грамматикаи хориҷро хуб донед, ҳама чизро дуруст тарҷума карда метавонед. Аз тарафи дигар, дар аксари асарҳои назариявии муосир ва дастурҳои оид ба назарияи тарҷума масъалаҳои дастурӣ тамоман равшан карда нашудаанд. Пас, онҳо вучуд доранд ё не? Ба ибораи дигар, оё мо дар ифодаи маъноҳои дастурии як забон ба забони дигар мушкилӣ дорем? Аҷиб аст, ки ин душвориҳо хеле каманд. Гап дар сари он аст, ки сохти дастурии ин ё он забон, низоми алоқаҳои мантиқиро бо ёрии онҳо дарк карда, олами атрофро тасвир менамоем. Ин низоми равобити мантиқӣ универсалӣ буда, ба вижагиҳои забон вобаста нест” [8, с. 209]. Ҳамин тавр, ӯ дар байни масъалаҳои хоси дастурии дар забон ва тарҷума мавҷудбуда, дар асоси он, дар доираи ЗА ва ЗТ номутобиқатиҳои маъноӣ ва дастурӣ ва номутобиқатӣ дар сохтори маъноӣ дастурӣ, ки дар низоми забон мушоҳида мешаванд, дар доираи вазифаҳои он ҳангоми татбиқи нутқ дар ЗА ва ЗТ хатти муайяне мегузорад.

Дар бораи таҳвили дастурии тарҷума бисёр муҳаққиқон андешаҳои худро баён кардаанд [95, с. 12-23; 149, с. 72-84; 198, с. 43; 127, с. 8;], ки мутобиқи он таҳвили дастурӣ дар шакли ивазкунӣ, барқарорсозии

хиссаҳои нутқ ва тартиби калимаҳо дар таркиб ва сохтори ҷумлаҳо дар забонҳои асл ва тарҷума амалӣ карда мешаванд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ақидаи ҷолиби муҳаққиқони соҳа ин аст, ки тарҷума аз як забон ба забони дигар бидуни таҳвили дастурӣ ғайриимкон аст, зеро дастури ҳар як забон хусусиятҳои хоси худро дорад. Аз ин рӯ, тарҷумон барои мутобиқ кардани вижагиҳои матни асл аз усулҳои истифода мекунад, ки сохтор ва таркиби ҷумларо тағйир медиҳанд.

Чи тавре ки маълум аст, таҳвили дастурӣ яке аз усулҳои тарҷумае мебошад, ки дар он ҳангоми нигоҳ доштани тобиши маъноӣ дар сохтори ибораю ҷумла ва ҷобачогузори аъзои он тағйирот ба амал меояд. Ин таҳлили қисман ва пурраи ҷумла, ивази ҳиссаҳои нутқ ва дигар аъзои ҷумла дар раванди тарҷума махсуб меёбад. Истифодаи васеи таҳвили дастурӣ дар раванди тарҷума маъноӣ онро дорад, ки ҷумлаҳо дар забонҳои мавриди назар метавонад дар баъзе ҳолатҳо аз ҷиҳати сохтор мувофиқат накунад.

Мушкилот ва тафовути асосӣ дар тартиби калимаҳо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад, ки нисбат ба забони англисӣ устувортар набуда, дар ҷараёни тарҷума боиси таҷдиди сохтори ҷумла мегардад. Асоси ҷумлаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикиро мубтадо ва хабар ташкил медиҳанд, ки ҳангоми таҳвили дастурӣ мушкилоти назаррасро ба вуҷуд меоранд, зеро мувофиқати онҳо аз ҷиҳати сохтор ва мазмун дар низоми воситаҳои баёни бадеӣ гуногун аст.

Ақидаи он ки хабар ҳамеша тобеи мубтадо мебошад дуруст аст. Зеро тобеияти хабар бо мубтадо аз рӯйи шахс ва шумора сурат мегирад. Ва ин тобеият асосан бо бандакҳои феълию хабарӣ, ки бо хабар (феъл)-и ҷумла меоянд, далели он шуда метавонад.

Агар мубтадо дар ҷумла набошад ҳам, аз хабари он (ба воситаи бандакҳо) иҷрокунандаи амалро дарк карда метавонем: *омадам, рафтанд*

ва амсоли инҳо. Бандакҳои феълии мазкур ба шахси якуми танҳо ва сеюми ҳам равона шудани амалро мефаҳмонанд.

Дар забони англисӣ чунин ҳолатро мушоҳида кардан ғайриимкон аст, чунки бандакҳои феълӣ дар ин забон вучуд надоранд.

Воқеан, барои саҳеҳтару равшантар баён кардани фикр дар ташкили ҷумла ва ифодаи маъно, тартиб, вазифа ва алоқои калимаҳо воситаҳои муҳимтарин ба шумор мераванд. Тартиби калима дар забонҳои муқоисашаванда мавқеи муҳимро ишғол карда, се вазифаро иҷро мекунад:

1. “Наҳвӣ;
2. Муоширатӣ;
3. Услубӣ” [73, с. 23].

Бояд тазаққур дод, ки дар таҳвили дастурӣ вазифаи наҳвӣ яке аз қисмҳои асосӣ дар созмон додани ҷумла ба шумор рафта, дар он, пеш аз ҳама, ба кадом сараъзо ва аъзои ҷумла тааллуқ доштани ҷузъҳои ҷумла, инчунин, дуруст ва бо як тартиби муайян ҷо ба ҷо гузоштани онҳо сухан меравад. Роҷеъ ба ин масъала дар забонҳои муқоисашаванда як қатор забоншиносони тоҷику хориҷӣ [130; 203; 75; 126; 162; 80; 12; 161; 25 ва ғ.] асару мақолаҳои зиёде рӯйи ҷоп баровардаанд, ки дар онҳо оид ба тартиби аъзои ҷумла (инверсия) ва алоқои байни сараъзою аъзои пайрави ҷумла фикру мулоҳизаҳо зикр гардидаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойи сараъзои ҷумла устувор аст, яъне мубтадо ва хабар ҷойи муайяни худро доранд ва дар байни онҳо дар ҳар ду забон тафовут дида мешавад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар ҷумлаҳои содаи дутаркиба, одатан, хабар дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада, мувофиқати он аз рӯйи шахс ва шумора муайян карда мешавад. Дар насру назм тартиби калима гуногун буда, дар наср ҷойи хабар устувор аст, яъне “дар забони тоҷикӣ хабар, одатан, дар охири ҷумла меояд” [162, с. 5].

Чунонки қайд карда гузаштем, мубтадо ва хабар маҳаки чумла ба хисоб рафта, сараъзои чумла шуморида мешаванд ва дар забонҳои муқоисашаванда дар байни онҳо ва аъзои пайрави чумла робитаи зиче ба амал меояд, ки чумларо пурра мекунад. “Ин робита бештар тавассути пурқунанда ва ҳол ба вучуд меояд” [162, с. 5].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар байни мубтадо ва хабар метавонанд, як қатор калимаҳо истифода бурда шаванд. Дар забони англисӣ ин калимаҳо дар навбати аввал зарфҳои мебошанд, ки замони ба *вукӯъ* омадани амал (*usually, always, sometimes etc.*)-ро нишон медиҳанд. Дар баъзе мавридҳо зарфҳои тарзи амал ва калимаҳои дигар низ истифода бурда мешавад ва “ҷойи зарфҳо дар чунин чумлаҳо муқаррарӣ аст. Дар ин ҳолат, зарф бештар пас аз феъли ёридиҳанда меояд” [141, с. 65].

Бояд тазаккур дод, ки ҷойи хабар дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ комилан устувор нест, зеро он маъмулан ба чумла тобиши маъноии нав мебахшад ва он “тобиши нави маъноӣ” дар охири чумла меояд” [162, с. 14]. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷойи калима дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ озодтар буда, дар забони англисӣ устувор аст. Пас, барои тарҷума намудани матни асл муодили мувофиқи онро дарёфт намуда, дар тарҷума истифода бурдан лозим аст.

Асоси чумлаҳои содаро дар ҳар ду забон сараъзо ва аъзои пайрави чумла ташкил медиҳанд. Дар забони тоҷикӣ гарчанде мубтадо ва хабар сараъзои чумла бошанд ҳам, мубтадо нисбатан мустақилияти зиёдтар дорад, аммо пояи асосии нигоҳдории маъно хабар ба шумор меравад. Дар ҳолати ихтисор шудани мубтадо дар забони тоҷикӣ маънои чумла ба шахсу шумора равона шуданашро гум намекунад, чунки дар забони тоҷикӣ бандакҳои феълие вучуд доранд, ки ба кадом шахсу шумора тааллуқ доштани хабарро нишон медиҳанд. Мисол: *Ман китоб мехонам*. Ин мисол шаклан чумлаи содаи дугаркибаи тафсилӣ буда, дорои сараъзо ва аъзои пайрав мебошад. Калимаи *ман* мубтадо, *мехонам* хабар ва

китоб пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта аст, ки ба хабар тобеъ буда, онро эзоҳ медиҳанд. Мисоли зерин “... **китоб мехонам**” бошад, ҷумлаи содаи яктаркибаи муайяншаҳс аст ва дар он бандаки хабарии “-ам” нишон медиҳад, ки ҷумла ба шахси якуми танҳо тааллуқ дорад. Агар дар ҷумла мубтадо ва пуркунандаи он ба ҳодисаи эллипсис дучор шаванд, он шакли ҷумлаи содаи яктаркибаи муайяншаҳсро пайдо мекунад, аммо мазмуни он тағйир намеёбад:

... ... **мехонам.**

Аммо дар ҳолате, ки хабари ҷумла ихтисор мешавад, сохти дастурии ҷумла осеб ёфта, мазмуни он коста мегардад ва ҷумла мазмуни худро гум мекунад. Мисол: **Ман китоб...** (дар ин ҷумла хабар истисно шудааст ва чунин шакли ифодаро ҷумла гуфта наметавонем).

Аз ин лиҳоз, дар забони тоҷикӣ асоси ҷумлаҳои содаи дутаркибаро хабар ва дар забони англисӣ бошад, мубтадо ташкил медиҳанд. Бинобар ин, дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи хабарӣ – муайяншаҳс, бешаҳс ва умумишаҳс вучуд доранд, аммо дар забони англисӣ чунин ҷумлаҳо вучуд надоранд. Хулоса, дар забонҳои муқоисашаванда мубтадою хабар маҳаки ҷумларо ташкил медиҳанд.

Ин ҷо бояд фарқ байни забонҳои тоҷикӣ ва англисиро нишон диҳем. Дар забони англисӣ пояи асосии ниғадории маъно на танҳо хабар аст (чунонки дар забони тоҷикӣ аст), инчунин, мубтадо ҳам чунин вазифаро адо мекунад (албатта якҷоя бо хабар), зеро ки дар забони англисӣ феъл ба шахсу шумора, монанди забони тоҷикӣ тасриф намешавад, яъне тағйир намеёбад.

Мисол,

I read a book (ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилӣ).

... ***read a book*** (ҷумлаи содаи яктаркибаи муайяншаҳс).

... ***read*** (ҷумлаи содаи яктаркибаи амрӣ).

Аз мисолҳои боло бармеояд, ки ҳангоми дар ҷумла зикр нашудани мубтадо танҳо сохти дастурии ҷумла дигаргун мешавад ва он аз ҷиҳати маънову мақсад, оҳанг ба ҷумлаи содаи амрӣ мегузарад, азбаски дар забони англисӣ бандакҳои феълӣ вуҷуд надоранд, ин боиси таҳвили шакли маъноӣ ва сохти дастурии ҷумла мегардад. Хабарҳои ҷумлаҳои амрӣ бошанд, бо сифаи амрии феъл ифода меёбанд ва дар ин гуна ҷумлаҳо аз рӯйи маъно амалу ҳаракат ҳама вақт ба шахси дуюми танҳо ва ҳам раван карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар забони англисӣ мубтадо ҳамчун пояи асосии нигоҳдории маъно хизмат мекунад.

Оид ба сараъзои асосии ҷумла шуморидани мубтадо ё хабар фикру андешаҳои забоншиносон гуногун аст. Агар гурӯҳе аз онҳо асоси ҷумларо мубтадо ҳисобанд, гурӯҳи дигар хабарро сараъзои асосӣ мешуморанд ва гурӯҳи сеюм бошад, ҳар ду – ҳам мубтадо ва ҳам хабарро якҷоя баробар рукни асоси ҷумла мепиндоранд. Масалан, ба ақидаи гурӯҳи аввали олимон “хабар тобеи мубтадо буда, онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад” [200, с. 47], яъне “мубтадо аъзои асосии ҷумлаи дутаркиба ба шумор меравад ва хабар онро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад. Хабар аз бобати маъно ва шакл танҳо ба мубтадо вобаста буда, амалу ҳолат, аломату хусусияти мубтадорро мефаҳмонад, ки дар замони муайяне воқеъ гардида, ба шахсу шумораи муайян тааллуқ дорад” [50, с. 227].

Тарафдорони гурӯҳи дуюми забоншиносон “дар ҷумла нисбат ба мубтадо хабар бартарӣ дорад” мегӯянд. Масалан, ба фикри забоншиносони дигар “хабар ҷавҳари маъноӣ дастурии ҷумла ва пояи асосии созмони наҳвии ҷумла ба шумор меравад, зеро дар он маъноӣ воқеияти амал, ҳолат ва аломати ҷумла ифода мегардад” [79, с. 64]. Аз ин бармеояд, ки баҳри дуруст ва мукамал ифода намудани матлаб ба шакли дастурии хабар, моҳият, таркиб ва муносибати маъноӣ дастурии он бо мубтадо ва аъзои пайрави ҷумла вобастагӣ доштани он шакли ифодаи дастурии хабарро муайян ва муқаррар мекунад.

Тарафдорони гурӯҳи сеюм, маркази сохторӣ-маъноии ҷумларо дар алоқаи зичи мубтадою хабар мебинанд. Масалан, ба ақидаи В.В. Бабайтсева, “мубтадо маркази сохтори ҷумла ва хабар маркази маъноии онро ташкил дода, сохтори асосии ҷумла на танҳо ба мубтадо, балки ба ҳардуи он сараъзо мансубият дорад” [21, с. 50]. Ин ақидаи В.В. Бабайтсеваро В.Д. Аракин низ ҷонибдорӣ менамояд: “Ҷойгиршавии аъзоҳои ҷумла дар таркиби ҷумла нақши асосӣ дорад. Хусусан, мавқеи хабар нисбат ба мубтадо хеле муҳим аст, зеро баъзан мазмуни ахбори ба воситаи ҷумла ифодашавандаро куллан тағйир медиҳад” [12, с. 199]. Мо ҷонибдори он ақидаем, ки ҳар ду сараъзои ҷумла ба ҳам алоқамандии зич дошта, дар забонҳои муқоисашаванда ифодаи онҳо гуногун аст. Ҷунонки қайд карда гузаштем, дар забони тоҷикӣ барои ташаккули ҷумла ҳамчун сараъзои асосӣ, хабар ба ҳисоб меравад, чунки дар он ҷумлаҳои алоҳидаи бемубтадоро дучор омадан мумкин аст. Аммо бе хабар ҷумла ташаккул ёфта наметавонад (ба ҷуз ҷумлаҳои эллиптикӣ).

Тавре маълум аст, падидаи дигар бо он шарҳ дода мешавад, ки таҳвили дастурӣ яке аз усулҳои тарҷума буда, аз тағйир додани сохтори ҷумла ё ибора ҳангоми нигоҳ доштани иттилооти маъноӣ иборат аст. Ин пурра ё қисман аз нав сохтани ҷумла, иваз кардани ҳиссаҳои нутқ ва аъзои ҷумла ҳангоми тарҷума мебошад. Тавре ки аллақай зикр гардид, истифодаи васеи таҳвили дастурӣ дар тарҷума бо он шарҳ дода мешавад, ки ҷумлаҳо дар забонҳои баррасишаванда аз рӯйи сохтор якхела намебошанд. Ҳиссаҳои нутқе, ки аъзои ҷумларо ифода мекунанд, ҳангоми тарҷума бо дигар ҳиссаҳои нутқ интиқол дода мешаванд. Дар забони англисӣ бо сабаби мавҷудияти як қатор сохторҳо ва шаклҳо ворид кардани калимаҳои иловагӣ ва ҳатто ҷумлаҳо имконпазир аст, ки ҳангоми тарҷума талаб карда мешавад.

Албатта, таҳвили дастурӣ дар нақшаи дастурӣ ва луғавӣ амалӣ мегардад ва аз ин рӯ, хусусияти луғавӣ-дастурӣ дорад.

Бояд гуфт, ки барои мукамал будани тарчума воҳидҳои забонӣ дар заминаи воситаҳои баёни бадеӣ бояд ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун мувофиқат кунанд, ки маъмулан тарчумон барои он талош мекунад. Ҳамин тавр, таҳвили дастурӣ аз тағйир додани сохтори воҳидҳои забонӣ, ба мисли ҷумла ва ибораҳо иборат аст, ки дар онҳо иттилооти маъноӣ хифз мешавад. Дар байни мисолҳои баррасишаванда ҳолатҳои мавҷуданд, ки таҳвилоти сифрӣ низ мушоҳида мешавад, яъне ҷумлаи асл тағйироти ҷиддии таркибӣ намебинад.

Мисолҳоро баррасӣ менамоем:

The clouds over the land now rose like mountains... (218, p. 42).

Тарчума: *Абрҳо* ҳоло дар болои замин *чун силсилаи кӯҳҳо баланд мешуданд* (218, с. 43).

Аз таҳлили мисолҳои мазкур бармеояд, ки ҷумлаҳои хабарии забони англисӣ калима ба калима тарчума шуда, дар онҳо ҳама хиссаҳои нутқ ва аъзои ҷумла нигоҳ дошта шудаанд. Асоси дастурии ҷумлаи аввал метонимияи *“clouds rose like mountains”* мебошад, ки вазифа ва маънои худро хангоми тарчума нигоҳ дошта, чун – *“абрҳо чун силсилаи кӯҳҳо баланд мешуданд”* интиқол ёфтааст, ки дар он исми *“силсила”* (занҷир) илова шудааст.

Дар ҷумлаҳои забонҳои мавриди назар, ҷӣ тавре ки қаблан зикр гардид, тартиби муқарраршуда ва устувори ҷумлаи сода риоя карда шудааст ва мутаносибан аъзои асосии ҷумла дуруст интиқол гардидаанд. Ғайр аз ин, аъзои пайрави ҷумла, ки қиёсанд, дар шакли ташбеҳ дар ЗТ инъикос ёфтаанд ва метонимия бошад, хусусиятҳои эстетикӣ худро гум накардааст.

Таҳвилоти сифрӣ, яъне тағйироти ҷиддӣ надидани сохтори ҷумларо дар ҷумлаҳои саволӣ ва водоркунӣ бе истифодаи ягон санъати бадеӣ, ки дар онҳо ҳатто тартиби калимаҳо дар ҷумла тағйир наёфтааст, мушоҳида кардан мумкин аст.

Масалан,

“How did you sleep old man?” the boy asked (218, p. 30).

Тарчума: – *Чӣ хел хоб кардӣ, бобо? - пурсид писарак* (218, p. 31).

Дар ин чумла хамаи аъзои чумла дар забони тарчума инъикос ёфтаанд. Бояд тазакурр дод, ки феъли ёридохандаи **“did”** (шакли гузаштаи феъли ёридоханда **do**), ки маънои асли надорад, дар забони мавриди таваҷҷуҳ ҳамчун оҳанги саволи интиқол дода мешавад.

Далелҳои инро дар бораи тарҷумаи баръакс овардан мумкин аст:

1. *Ҳанӯз аз даҳонат бӯи шир меояд, аммо ту худро сисола мегӯӣ? – гуфт – Қорӣ – Ишкамба* (215, с. 127).

Тарчума: *“You’re still wet behind the ears, and here you are pretending to be thirty!” piped up Kori – Ishkamba* (219, p. 302).

2. *Худат рафтани гир! Туро гург намеҳӯрад* (215, с. 28).

Тарчума: *You can go by yourself - don’t be afraid* (219, p. 30).

Аз мисолҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ, гарчанде дар заминаи забони русӣ бошад ҳам, хабари чумлаи тоҷикӣ устувор буда, ба забони англисӣ шакл ва мазмуни худро дар сохтори наҳвӣ нигоҳ доштааст. Дар алоҳидагӣ, дар чумлаҳои содаи мисолҳои яқум ва дуҷум хабар дар чумла ба вазифаи ифодаи эзоҳии таркиби воҳиди фразеологӣ – **“аз даҳон бӯи шир омадан”** ва ифодаи устувори киноя **“гург наҳӯрдан”** омадааст.

Ҳангоми тарҷумаи ибораи аввал мувофиқати мукамал дар забони англисӣ – **“to be wet behind ears”** ва дар ҳолати дуҷум бошад – тарҷумаи тасвирӣ – **“don’t be afraid of”** (натарс) ба чашм мерасад. Гарчанде ки дар ин мисолҳо хусусиятҳои эстетикӣ талаф шуда бошанд ҳам, маъноҳои чумла дар ҳар ду забон мувофиқат мекунанд. Хабарҳои боқимонда, ки бо феълҳои мувофиқ ифода ёфтаанд, монандии маъноӣ доранд.

Сохторҳои мураккабтарро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ менамоем:

As *the sun set* he remembered, *to give himself more confidence*, the time in the tavern as Casablanca when he had played the hand game with great negro from Cienfuegos *who was the strongest man on the dock* (218, p. 88).

Тарҷума: Пас *аз ғуруби офтоб*, пирамард барои шердил кардани худ, замонро ба ёд овард, ки дар майхонаи Касабланка бо зангии азимчуссае аз Сйенфугос, *ки қавитарин мард дар бандар буд*, сабқати дастхамонӣ карда буд (218, с. 89).

Ҳарчанд воҳидҳои луғавии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ пурра тарҷума шуда бошанд ҳам, аз ҷиҳати сохтор дар онҳо тафовут дида мешавад. Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки мукаммалии раванди тарҷума бояд ба ҳисоб гирифта шавад, зеро ҳолатҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми тарҷумаи мукамал тағйироти сохтори ҷумла пурра ва қисман нигоҳ дошта мешавад ва муҳтавои матни асл мукамал интиқол меёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи мукамал на ба сохтори ҷумла, балки ба мазмуни он диққати бештар бояд дод.

Таҳлили ҷумлаҳои дар боло зикршуда нишон медиҳад, ки ҷумлаи мисоли якум дар забонҳои мавриди назар мураккаб буда, дар забони англисӣ аз чор ҷумлаи сода ва дар забони тоҷикӣ аз се ҷумлаи сода таркиб ёфтаанд. Ҳангоми тарҷумаи калима ба калима аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мазмуни ҷумла тағйир ёфтааст. Дар ин ҳолат, тобишҳои маъноии ҷумла бо тағйири мазмуни ҷумлаи сода дар таркиби ҷумлаи мураккаб нигоҳ дошта мешавад.

Калимаи “*set*” ин ҷо ба маънои “*нишастан, ғуруб кардан*” омада, дар таркиби ибораи “*as the set*” вазифаи ҳоли замонро ифода менамояд, ки ба забони тоҷикӣ чун истиораи “*пас аз ғуруби офтоб*” тарҷума карда мешавад. Хабарҳои дигари таркиби ҷумла калимаҳои “*remembered*”, “*was the strongest man on the dock*” ба шумор мераванд, ки ҳангоми тарҷума вазифа ва маънои нахвӣ худро нигоҳ доштаанд.

Мисоли дигар,

Ман дар ин қошиш *акаамро ҳақнок медонистам*, лекин *гарданам ёрӣ намедод* (215, с. 23).

Тарҷума: *I knew he was right, but my pride kept me from admitting it...* (219, p. 24).

Ҷумлаи мисоли дуюм ҷумлаи мураккаби пайваст ба ҳисоб рафта, дар ҳар ду забон аз ду ҷумлаи сода таркиб ёфтааст. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ хабарҳои ҷумларо ифодаи эзоҳии “*ҳақнок медонистам*”, “*гарданам ёрӣ намедод*” ташкил медиҳанд. Ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ҳарду хабар шакли худро дар шаклҳои (he) “*was right*” ва (pride) “*kept me*” на ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ, балки ҳамчун ифодаи мустаким бидуни ҳеҷ гуна муассирӣ нигоҳ доштаанд.

Дар ҷумлаи дигари англисӣ низ ин ҳолатро вохӯрдан мумкин аст:

Once *I could see* quite well in the dark. Not *in the absolute dark*. But *almost as a cat sees* (218, p. 86).

Тарҷума: Замоне ман ҳам *дар торики хеле хуб меидам*. *Албатта, дар торикии мутлақ не*, аммо *биноиям қариб ки мисли гурба буд* (218, с. 87).

Аз таҳлили ҷумлаҳои мазкур маълум аст, ки дар онҳо асоси дастурии қисмати аввали ҷумла, яъне метонимия дар раванди таҳвил хусусияти эстетикӣ худро гум кардааст. Метонимияи “*could see in the dark*” қисман вазифа ва маъноӣ худро нигоҳ дошта, дар шакли “*дар торики хеле хуб меидам*” тарҷума карда шудааст ва ҳамзамон қисмати модалӣ вай “*could see*” (*дида метавонистам*) интиқол наёфтааст. Тарҷумон усули талафро истифода бурда, қисмати модалӣ он “*could*” (асоси замони гузаштаи феъли модалӣ *can*)-ро тарҷума накардааст. Бо вуҷуди ин, мазмуни ҷумлаи матни асл ба кулӣ ба мазмуни ҷумлаи асари тарҷумавӣ мувофиқат кунад ҳам, арзиши эмотсионалӣ-эстетикӣ вай гум шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки ин намуди тахвил дар забони адабӣ мувофик нест ва тарҷумон дар чунин ҳолатҳо бояд бо исми “*чашм*”, яъне “*чашмонам дар торикӣ хеле хуб дида метавонистанд ё мидиданд*” аз усули ҷуброн истифода менамуд.

Инчунин, ибораи “*not in the absolute dark*” (таҳтул.: на дар торикӣ) ва ҷумлаи “*but almost as a cat sees*” (таҳтул.: монанди биноии гурбаҳо) ҳангоми ба тоҷикӣ тарҷума кардан сохтори худро гум карда, ба ҷумлаи мураккаб табдил меёбад. Маънои хабари ин ҷумла “*see*” (дидан) ба забони тоҷикӣ дар шакли ташбеҳи “*биноям мисли гурба буд*” (монанди биноии гурба буд) интиқол ёфтааст.

Ҳангоми аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тарҷума кардани санъатҳои бадеӣ ҳолатҳои тағйирёбии дастурӣ ҳангоми бо ҷумлаи мураккаб иваз кардани ҷумлаи сода ё баръакс мушоҳида мешавад:

Ин ҳалво нест, ин нони қоқ, ҳалво –ҳалвои равғанӣ аст (215, с. 16).

Тарҷума: “*That’s not real halva! It’s like dried bread crusts! Real halva is soft and oily!*” (219, p. 23).

Дар ин мисол ду ташбеҳи пӯшидаи ҷумлаи содаро мушоҳида кардан мумкин аст, ки бо истифода аз оҳанг дар таркиби ҷумлаи мураккаб истифода мешаванд. Ҷумлаҳои сода таркиби ҷумлаи мураккаб дар ЗТ инъикоси худро дар се ҷумлаи содаи амрӣ пайдо намудаанд. Тарҷумаи ин гуна санъатҳои бадеӣ аз нуқтаи назари сохтор ва мазмун дуруст аст, зеро мазмуни ин ҷумлаҳо ба мазмуни ҷумлаҳои ЗА мувофиқат мекунанд. Муаллиф дар забони асл ин навъи шириниро (ҳалво) ба нони хушк (кӯфта) ташбеҳ додааст. Ин ҷо усули иловаро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар ҷумла ба ҷуз сифати “*oily*” (равғанӣ) калимаи дигари “*soft*” (наرم) мушоҳида мешавад, ки тарҷумон онро бо таваҷҷуҳ ба калимаи муқобили “*dry*” (хушк) ҷуброн кардааст.

Тарҷумаи мисолҳо ба асари бадеӣ тавассути забони миёнарав сурат гирифтааст:

“... инҳо монанди сагу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд ва ба болои устухон мечанганд...” (214, с. 140).

Тарҷума: *“... they are natural enemies like dogs and cats and fight over every bone”* (219, p. 321).

Дар ҷумлаҳои якум хабари ҷумла *“душман мебошанд”*, *“мечанганд”*, ки дар инъикоси худро дар забони англисӣ чун *“they are natural enemies”* ва *“fight over every bone”* ёфтаанд. Ҷумлаи забони тоҷикӣ аз ҷиҳати маъно ва сохтор ба ҷумлаи забони англисӣ монанд аст. Дар он, инчунин, дар нусхаи тоҷикӣ, *“are enemies”* ва *“fight”* хабар мебошанд. Дар таркиби ин тамсил ибораҳои наво илова шудаанд, ки ҷузъи таҳвили дастурӣ нестанд ва мо инро дар фаслҳои қаблӣ ёдовар шуда будем.

Хусусиятҳои ин дигаргуниро дар мисолҳои дигари забони тоҷикӣ баррасӣ мекунем:

“... ширинкорон ва ҳангоматалабон ҳар хабарро дучанд калонтар карда ба Қорӣ – Ишкамба мегуфтанд ва ба ӯ маслиҳат медоданд, ки аз банк дар эҳтиёт бошад, аҷаб нест, ки он шикаста монад ва пулҳояш, ки “бо ҳазорон хуни чигар ғундоштааст”, сӯзанд” (214, с. 168).

Тарҷума: *“... They told him that if the Russian Empire were defeated in the war, he could kiss his hand – earned money good – bye”* (219, p. 360).

Дар мисоли мазкур истиораҳои *“ширинкорон ва ҳангоматалабон”* мубтадохое мебошанд, ки бо хабар дар забони асл мувофиқанд ва ҳангоми тарҷума инъикос наёфтаанд. Тарҷумон дар ЗТ бо истифода аз усули умумигардонӣ ба ҷойи ин ташбеҳо ҷонишини шахсии *“they”*-ро корбурд намудааст, ки хусусияти эмотсионалию эстетикӣ надорад. Муболиға дар ин ҷумла дар таркиби хабари таркиби феълии *“дучанд карда мегуфтанд”* ва қисми хабари номии *“пулҳояш сӯзанд”* омадааст. Санъати дигари таркиби ин ҷумла метонимияи *“банк”* мебошад, ки муаллиф хостааст, ки *муфтхӯрро ба эҳтиёт кардани пул огоҳ кунад, зеро*

бонк аз байн меравад. Дар забони англисӣ ин ибора умуман вуҷуд надорад, яъне тарҷумон онро бо истифода аз усули талаф ихтисор кардааст. Бояд гуфт, ки дар қисми охири ҷумлаи матни асл муболиғаи киноягӣ **“бо ҳазорон хуни чигар ғундоштааст”** мавҷуд аст. Нусхаи англисии ин киноя вуҷуд надорад. Азбаски дар тарҷума ба забони англисӣ ВФ истифода шудаанд, дар ҷумлаҳо унсурҳои зиёде талаф шудаанд ва муҳтавои матни асл қисман ифода шудааст.

Ҳангоми таҳлили ин гуна воситаҳои тасвири бадеӣ муайян кардани хабар аз байни сохторҳои феълӣ, ки вазифаҳои гуногуни нахвиرو иҷро мекунанд, диққат додан лозим аст. Аксаран, маҳз ҳамин хусусияти ҷумлаҳои англисӣ тарҷумонҳои навқаламро ба иштибоҳ меандозад, зеро ҳангоми тарҷумаи ҳар як аъзои ҷумла ҳамчун ҷузъи воситаи ифодаи бадеӣ, бояд ба асоси ҳар як воҳиди забонӣ диққат дода шавад.

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

– Хуб! – гӯён ман илтимоси бойбачаро қабул кардам ва илова намудам: - ба хонаи Қорӣ – Ишкамба рафта барои ман **маргвор ногувор аст**, бо вуҷуди ин ҳамроҳи ту меравам, чунки **“марги бо дӯстон тӯй аст”** гуфтаанд (214, с. 50).

Тарҷума: “All right, I’ll help you,” I agreed, *then* added: ***I’d rather die than go to Kori – Ishkamba’s house with you, but like they say, for true friends, a single grave is room enough!***” (219, p. 236).

Дар мисоли мазкур чунин гуна низ мушоҳида мешавад, зеро ташбеҳи **“маргвор”** -и матни асл ба вазифаи сифат (чӣ хел) ва дар англисӣ ҳамчун феъли **“would die”** (шакли мухтасари `d die) пайдо кардааст. Дар ин мисол тамсили **“марги бо дӯстон тӯй аст”** (шакли маъмул: марги бо ёрон тӯй аст мавҷуд аст, ки дар забони англисӣ чун **“for true friends, a single grave is room enough”** ифода ёфтааст.

Ин ҳолатро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст:

“You`re my alarm clock,” the boy said.

“Age is my alarm clock,” the old man said (218, p. 26).

Тарҷума: -Ту барои ман занги сахарӣ, -гуфт писарак.

-Занги худи ман пирист, гуфт пирамард (218, с. 27).

Масалан, дар ин ҷумла тарҷумон исми “*alarm clock*” ҳамчун “*занги сахар*”, бо мақсади мутобиқ кардани ҷумлаи матни асл ба забони тарҷума интиқол додааст, зеро ин вожа дар фарҳанги мардуми тоҷик чунин гунаи тарҷума дорад: “соати рӯйимизии зангдор” [224, с. 79]. Аз ҳамин сабаб, тарҷумон ин исро бо ҷузъи дигари хабари номии таркибӣ иваз кардааст, ки онро дар таҳвили дастурӣ *бадали ҳиссаҳои нутқ* (замена частей речи) меноманд.

Мисоли дигар,

“I have **mine** left from **today**. I put them in salt in the box” (218, p. 12).

Тарҷума: *Сардинаҳои дирӯзаро дорам*. Онҳоро дар қуттӣ намак зада мондаам (218, с. 13).

Ҳангоми тарҷумаи ин ҷумла аз усули ҷуброн истифода шудааст, яъне исми “*сардина*” дар шакли ҷамъӣ “*сардинаҳо*” ба ҷонишини “*mine*” иваз карда шудааст. Тарҷумон вобаста ба мундариҷаи матни бадеӣ аз усули ҷуброн истифода кардааст, зеро ҳангоми таҳвили ҳарфӣ ё сифрӣ мазмуни матн коҳиш ё таҳриф мешавад: “*Аз имрӯза боқимондаи худамро дорам*”. Зарфи “*today*” (имрӯз) ба сифати “*дирӯза*” дар ЗТ ҷуброн карда мешавад.

Вижагиҳои таҳвили дастуриро дар забони тоҷикӣ баррасӣ мекунем:

Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд (215, с. 50).

Тарҷума: Spring came, *the green apricots were ripening, the mulberries appeared, and people began to cut mulberry branches to feed their silk worms* (219, p. 76).

Тибқи ақидаҳои қаблан зикршуда, ҷумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хурдтарин ҳиссаҳои маъноии ифодакунандаи фикр буда, дар сохтори худ дутаркиба, яктаркиба, хуллас, тафсилӣ доранд.

Ба андешаи мо, дар раванди таҳвили дастурии ҷумлаҳои содаи дутаркиба дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо ба сохти ҷумла, балки ба хусусиятҳои муоширатии он низ диққати махсус додан лозим аст.

Дар ин мисоли асари бадеӣ дар таркиби ҷумлаи мураккаб се ҷумлаи содаро мушоҳида кардан мумкин аст, ки бо истифода аз оҳанг ба ҳам пайваस्त шудаанд. Дар ҷумлаи аввал таҳвили сифрӣ мушоҳида мешавад, зеро: *“Баҳор омад”* ба забони англисӣ чун *“Spring came”* таҳвил ёфтааст. Исми ҷамъи *“давҷаҳо”* (тухми зардолу, меваи сабзи зардолу) дар забони асл ҳамчун ибораи *“the green apricots”* ва хабари номии *“аз гул баромаданд”* бо мубтадо ҳамчун феъли замони ҳозираи номуайян мутобиқат карда, дар ЗТ ҳамчун хабари содаи замони гузаштаи давомдор *“were ripening”* инъикос ёфтааст, ки аз рӯйи маъно мувофиқат намекунад. Бояд гуфт, ки ин ибора дар забони тоҷикӣ *“ғураи хоми зардолу”* истифода мешавад, ки тарҷумон инро сарфи назар кардааст. Дар мисоли одии дигар бо таркиби ибора *“навдаҳои тутҳои балхӣ ғура бастанд”* дар ЗТ ифодаи худро дар шакли *“the mulberries appeared”* ёфтааст. Дар забони тоҷикӣ ин ифода ташбеҳи таркиби ҷумлаи содаи тафсилӣ буда, дар он ба ғайр аз аъзои асосии ҷумла аъзои пайрав низ мавҷуданд. Аммо ба забони асл, ҳангоми таҳвил, сохтори он ба шакли содаи хуллас гузаштааст, ки дорои мубтадои *“the mulberries”* ва хабари *“appeared”* мебошанд. Бояд гуфт, ки дар ин навъи таҳвил робитаи муоширатӣ вучуд надорад, зеро хабари номии таркибӣ *“ғура бастанд”* ба хабари содаи *“appeared”* мувофиқат намекунад.

Дар ин мисол тарҷумон якчанд санъати бадеиро талаф кардааст, ки ҳангоми таҳвили дастурӣ мушоҳида карда намешаванд. Масалан,

ташбеҳи *“навдаи тути балхӣ”* дар забони тарҷума бо истифода аз усули умумигардонӣ *“the mulberries”* тахвил ёфтааст. Таркиби ҷумла дар забони асл аз сохти ҷумлаи забони тарҷума фарқ мекунад, зеро ҷумлаҳои содаи забони асл бо истифода аз оҳанг ва дар забони тарҷума бо пайвандаки пайваस्तкунандаи *“and”* (ва) истифода шудаанд. Ҷузъи дигари ҷумлаи якум *“дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд”* аз рӯи сохтор ба ҳам муодил нестанд, чунки ҷумлаи содаи бешаҳси ЗТ дар забони матни асл чун ҷумлаи муайяншаҳс интиқол ёфтааст, ки дар он калимаи *“people”* (одамон) илова шудааст. Дар мисоли ифодаи эзоҳӣ қисми хабари номии таркибӣ *“каллак шудан”* муодилиеро дар забони англисӣ ҳамчун хабари сода *“to cut”* (буридан) пайдо намудааст, ки маънои ин ифодаи эзоҳиро пурра инъикос мекунад, аммо хусусияти муассириашро гум кардааст.

Чунонки Ҳ. Мачидов қайд мекунад, “қонуну қоидаҳои грамматикӣ ҳар як забон танҳо дар доираи сохтори худӣ ҳамон забон амал мекунад” [103, с. 133] ва дастури забони тоҷикӣ низ бавоситаю бевосита тамоми мазмун ва мафҳуми дастурии ҳам забони англисӣ ва ҳам дигар забонҳоро ифода карда метавонад. Вазифаи тарҷумон ин ҷо, хусусан, ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои дастурӣ ва дигар таркибҳо дар раванди тарҷума аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама барои худ мазмуни дастурӣ ва ташҳиси дурусти вазифаи воҳидҳои дастурӣ ва интиҳоби дурусти мувофиқати бавосита ва бевоситаро дар забони тоҷикӣ муайян карда тавонад. Дар ин сурат, на танҳо сохтори дастурӣ, балки мафҳуми дастурӣ ва луғавӣ бояд дар маркази диққати тарҷумон қарор гирад.

Ба ақидаи А.А. Шахматов ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати таркиб, яъне вобаста ба иштироки сараъзои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: “Ба гурӯҳи якум ҷумлаҳои шомил шуда метавонанд, ки ҳамбастагии муайяни субъект ва предикати онҳо дар як аъзои ҷумла (ҳиссаи калони ҷумла бо як калима ифода мешавад) ифода меёбанд ва ин гуна воҳиди нахвиرو

ҷумлаи содаи яктаркиба меноманд” [195, 30-31], яъне ҷумлаи содае, ки аз як сараъзо ва ё як сараъзою калимаҳои эзоҳдиҳанда иборат аст, ҷумлаи содаи яктаркиба номида мешавад ва он дар забонҳои муқоисашаванда ифодаи якхела дошта, танҳо аз рӯйи тартиби калима дар ҷумла фарқ мекунад. Вучуд надоштани сараъзoi дигари ҷумла дар ҷумлаҳои содаи яктаркиба маънои ҷумларо тағйир намедиҳад ва ин гуфтаҳо низ ақидаи А. А. Шахматовро тақвият медиҳанд: *Stop laughing. Come in. Sorry me*, ки дар ин ҷумлаҳо ба якдигар ҷуршавии субъект ва предикат дар калимаҳои *stop* (*ист*), *come* (*биё*) ва *sorry* (*мебахшед*) ифода ёфтаанд. (*Stop*- субъекти шахси дуоми танҳо ё ҷамъ ва ба ҳам вобастагии аломати аниқро дар замони ҳозира дар ҷумла ифода мекунад; *come*- ҳамбастагии субъекти шахси дуоми танҳо ё ҷамъ дар шакли сифаи амрӣ дар хабар; *sorry*- ҳамбастагии субъекти шахси якуми танҳо дар замони ҳозира дар хабари ҷумла мебошад).

“Ба гурӯҳи дуоми ҷумлаҳои дохил мешаванд, ки субъект ва предикати онҳо дар алоҳидагӣ дар қисмҳои махсуси ҷумла (калимаҳои махсус) ифода меёбанд. Ба ин гурӯҳ ҷумлаҳои содаи дутаркиба дохил мешаванд, ки зимнан сараъзoi яке аз ҳар ду таркиб субъектро ва сараъзoi таркиби дигар, предикатро ифода мекунанд...; чунин ба ҳам пайваستшавии дастурии аъзoi ҷумлаи содаи дутаркибаро мубтадо ва хабар меноманд, ки мубтадо сараъзoi асосии ҷумла ва хабар сараъзoi тобеи он ба ҳисоб мераванд” [195], яъне ҷумлаи содае, ки дар ташкили онҳо ҳар ду сараъзoi ҷумла – мубтадо ва хабар иштирок менамоянд, ҷумлаи содаи дутаркиба номида мешавад.

Ба ин ақидаи А.А. Шахматов, А.А. Реформатский низ пайравӣ намуда, чунин нигоштааст, ки “агар синтагмаи предикативӣ шакли муқаррарӣ дошта бошад, яъне ҳар ду аъзoi он маънои алоҳида дошта бошанд, пас ҷумла ҷумлаи содаи дутаркиба мебошад; агар синтагмаи

хабарӣ махфӣ ё пӯшида бошад, яъне ҳар ду аъзои ҷумла ба як маъно ифода шаванд, ҷумла ҷумлаи содаи яктаркиба аст” [148, с. 337].

Дар забонҳои ба ҳам муқоисашаванда асоси ҷумлаҳои содаи дутаркибаро мубтадо ва хабар ташкил мекунанд, яъне мубтадо ва хабар аъзои муҳимтарини ҷумла ба шумор мераванд. “Мубтадо яке аз сараъзои мустақили ҷумла мебошад. Хабар сараъзои ҷумла буда, тобеи мубтадо мебошад ва онро аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳад” [130, с. 123]:

The voice of John Reed called me. Then he paused. He found the room empty (221, p. 2).

Тарҷума: – Эй ту гирёнчак! – *овози Ҷон Рид танин андохт*; сипас \bar{y} хомӯшӣ варзид; хучраро холӣ ёфт (216, с. 7).

Дар боло се ҷумлаи содаи дутаркиба оварда шудааст, ки дар ҷумлаи аввал калимаи метонимияи *“the voice”* (овоз) ва дар ҷумлаҳои дуюму сеюм калимаи *“he”* (\bar{y}) мубтадои ҷумла ба шумор рафта, калимаҳои *“called”* (танин андохт), *“paused”* (хомӯшӣ варзид) ва *“found”* (ёфт) хабари замони гузаштaro ифода мекунанд. Гарчанде хабар тобеи мубтадо бошад ҳам, дар сурати истисно шудани он маънои ҷумла ба пуррагӣ гум мешавад.

Дар ҷумлаи якуми асари тарҷумашуда каме тағйирот дида мешавад, чунки сохтори ҷумла аз ҷумлаи содаи хабарии забони англисӣ ба ҷумлаи содаи амрӣ гузаштааст. Бо нигоҳдории тобиши сохторӣ-маъноӣ дар он баъзе тағйироти маъноӣ ба амал омад, зеро метонимияи *“The voice of John Reed called me”*, гарчанде ифодаи дурустро ҳамчун *“овози Ҷон Рид танин андохт”* пайдо намудааст, аммо тарҷумон дар ЗТ аз истиораи *“гирёнчак”* истифода кардааст, ки дар забони асл вучуд надорад ва ба ҷойи вай ҷонишин дар падежи объективи *“me”* (ба ман) бадал шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки мутарҷим ин ҷумларо бо такя ба маънои ҷумлаҳои қаблӣ ҷуброн кардааст. Ҷумлаи дуюм низ дар матни асл ва асари тарҷумашуда якхела ифода ёфта, сохти худро гум

накардааст, вале дар ҷумлаи сеюм гарчанде дар матни асл сохти ҷумла содаи дутаркиба бошад ҳам, дар асари тарҷумашуда он ба сохти ҷумлаи содаи яктаркиба гузаштааст, яъне мубтадои он ихтисор шудааст. Аз ҷиҳати тақвияти маъно бошад, он ба шароитҳои назария ва амалияи тарҷума ҷавобгӯ аст, чунки дар ҷумлаҳои зикршуда мубтадои ҷумла аллакай як бор зикр гардидааст. Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи хуллас дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аломатҳои якхела доранд ва ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан хусусияти худро нигоҳ медоранд.

Масалан,

– *Рег кӯчида истодааст*, - як бача аз болои хомаи рег бо оҳанги ҳаяҷономез гуфт (215, с. 30).

Тарҷума: *“The sand is moving!”* shouted one of the shepherds from the top of a dune (219, p. 35).

Дар ҷумлаи зикршуда қисми аввал ба ҷумлаи содаи дутаркибаи хуллас мансуб буда, дар ҳар ду забон ифодаи якхела ёфтаанд, яъне ҷумла дар матни асл ва асари тарҷумашуда аз ҷиҳати сохту мазмун хусусияти худро гум накардааст. Калимаҳои *“reg”* ва *“the sand”* мубтадои ҷумла ва калимаҳои *“кӯчида истодааст”* ва *“is moving”* хабари ҷумлаи мазкур ба шумор мераванд.

Калимаҳои *“reg”* ва *“the sand”* ҳамчун субъект амал мекунанд ва калимаҳои *“ба ӯ чида истодааст”* ва *“аст ҳаракат”* вазифаи предикатро дар ин ҷумла иҷро менамоянд. Бояд гуфт, ки ин ҷумла ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ хусусияти метонимӣ дорад, ки дар ЗТ хусусияти эстетикӣ худро пайдо кардааст.

Ба ақидаи забоншинос Б. Камолиддинов, “барои ифодаи муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ ва мукамалтар ифода кардани фикр дар ҷумла мавҷуд будани танҳо сараъзо кофӣ нест. Барои ин аъзои пайрав заруранд, ки муносибатҳои муайянкунандагӣ, мафъулӣ (объектӣ)

ва ҳолиро ифода намуда, ба пурра кардани фикр ёрӣ расонанд” [75, с. 43].

Чумлаҳои содае, ки ба ғайр аз сараъзо, инчунин, аъзои пайрави чумларо низ фаро мегиранд, чумлаҳои содаи дутаркибаи тафсилӣ мебошанд. Зарурати воқеъ гардидани аъзои пайрав ба он вобаста аст, ки онҳо фикрро пурра намуда, мазмуни чумларо тафсил медиҳанд.

Аз сабаби он, ки адабиёти бадеӣ тафаккур ва тамаддуни як халқу миллати мушаххасро инъикос мекунад, аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи он мутарҷим бояд услуби муаллифро ҳифз намояд. Барои интишори услуби муаллиф бояд онро бо истифода аз воситаҳои забони дигар тасвир кунад, ки тавассути воситаҳои луғавӣ, услубӣ ва дастурӣ ифода мешаванд. “Аз сабаби он, ки ҳодисаҳои дастурии забонҳои гуногун ҳам қонунҳои умумӣ ва ҳам хос доранд, тарҷумон ба масъалаи бо истифода аз воситаҳои якхелаи ифода дар забони тарҷума баён кардани андешаи муаллиф дучор меояд” [164, с. 124].

Ҳамин тариқ, ҳангоми тарҷумаи чумлаҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс хабарро бо хабар интиқол додан мумкин аст. Аммо ин далел нест, ки гӯё ҳолатҳои дигар қобили қабул нестанд. Ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан дар назди тарҷумон вазифае меистад, ки ягон хусусияти дастурии матни аслиро баён кунад, ки бо воситаҳои дастурӣ ифода ёфтааст.

Аз ин рӯ, тағйироти сохтори чумлаҳо ҳангоми тарҷума, аз чумла, онҳое, ки бо интиқоли хабар алоқаманданд, як падидаи муқаррарӣ буда, ба қонунҳои назариявӣ ва амалии тарҷума мувофиқат мекунанд. Албатта, тарҷумаи мукамал тарҷумае ҳисобида мешавад, ки дар он матни мушаххас бо ягонагии шаклу мундариҷаи он ба забони адабӣ интиқол дода мешавад, зеро хатогиҳои дастурӣ дар тарҷума метавонанд ба мазмун ва мантиқи матн таъсири манфӣ расонанд. Хусусиятҳои дастурии интиқоли воситаҳои ифодаи бадеӣ ба таври махсус сурат

гирифта, барои иҷрои тарҷумаи бадеӣ на танҳо матни тарҷумаро ба меъёрҳои матни асл мутобиқ кардан лозим аст, балки услуби ифодаи баёнро низ ба назар гирифтани лозим аст.

Хулосаи боби чорум

Таҳлилҳо нишон доданд, ки мукаммали тарҷумаи бадеӣ дар интиқоли тамоми воҳидҳои забонии матни асл намудор мегардад. Воқеан, дар аксари мавридҳо дарки маъноӣ воҳидҳои забонӣ кафолати дарки мазмуну мундариҷаи матнро ба пуррагӣ намерасонад, зеро ҳар як забон дорои меъёрҳои хоси луғавию дастурӣ мебошад.

Вазифаи тарҷумон дар интиқоли санъатҳои бадеӣ ва дигар ҷузъҳои воситаҳои тасвири баён аз он иборат аст, ки сохтори дастурии забони асл ва тарҷумаро муайян карда, ба ин восита, истифодаи дурусти калимаю ибораҳоро дар матни тарҷума ба роҳ монад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки тарҷумаи осори бадеӣ яке аз равандҳои мураккабест, ки дар назди тарҷумон мушкилоти махсус ба вуҷуд меорад ва вазифаи асосии ӯро дар гузоштани як қатор масъалаҳои мушаххас муайян мекунад.

Дар рафти таҳлил вазифаи тарҷумон дар интиқоли асарҳои бадеӣ, инчунин, расонидани завқи эстетикӣ ба хонанда муайян шуда, дар асоси мисолҳо аз осори бадеӣ баррасӣ шудаанд, ки натиҷаҳои онҳо чунинанд:

1. Тарҷумон ҳангоми тарҷумаи осори бадеӣ гунаи тарҷумаеро интихоб мекунад, ки хусусиятҳои эмотсионалию экспрессивии асар, яъне хусусиятҳои услубии матни аслро, сарфи назар аз шакли ифода ва тафсири воҳидҳои забонӣ инъикос мекунад;

2. Таҳлили тарҷумаҳо дар матни тарҷумашуда, мутобиқат ва номутобиқати забони асл ва забони тарҷумаро аён месозад, зеро матни тарҷумашуда бояд мазмун ва муҳтавои матни аслро пурра инъикос карда тавонад. Бо вуҷуди ба пуррагӣ инъикос ёфтани муҳтавои матни асл дар

забони тарҷума номутобиқатӣ дар мазмун ва сохтору таркиби воситаҳои тасвири бадеӣ ба назар мерасад.

Ҳамчунин, дар раванди таҳқиқ ҳолатҳои мушоҳида шуданд, ки дар онҳо ифодаҳои маҷозӣ ба маънои аслии интиқол ёфтаанд;

3. Ҳарчанд тарҷумаи бадеӣ дорои як қатор қолабҳои омодаву устувор барои ибораҳо ва ҷумлаҳо дар забонҳои асл ва тарҷума мебошад, ки кори тарҷумонро осон мекунанд, вале набудани воситаҳои дигари забонӣ ба мукаммалии тарҷума таъсири манфӣ мерасонад, зеро интиҳоби маънои калима дар матн бадеӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ба шумор меравад. Махсусан, муайян кардани маънои воситаҳои тасвири бадеӣ дар раванди тарҷума душвортарин ҷанбаи тарҷумаи бадеӣ маҳсуб меёбад, чунки бештари онҳо дар фарҳангҳои тафсири шарҳ наёфта, муодилҳои онҳо дар луғатҳои дузабона дарҷ нагардидаанд. Муайян кардани маънои онҳо дар асоси матн аз тарҷумон маҳорату малакаи волои тарҷумониро тақозо менамояд;

4. Низоми воҳидҳои луғавӣ ҳамчун ҷузъи воситаи ифодаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзан ба ҳам мувофиқ намеояд ва аз ин рӯ, вазифаи асосии таҳвили луғавӣ иваз кардани воҳидҳои луғавии забони асл ва забони тарҷума мебошад. Ҳангоми бадали воҳидҳои луғавӣ тарҷумонро зарур аст, ки ба ҳар як воҳиди забонӣ диққати махсус зоҳир намояд, зеро дар натиҷаи нодуруст интиҳоб гардидани воҳиди луғавӣ маънои воситаи тасвири бадеӣ кошта гашта, ба таҳрифи мазмуну мундариҷаи матн асл боис мешавад;

5. Дар низоми воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ифоданокии бадеиро дар бар мегиранд, як қатор монандӣ ва номувофиқатӣ мушоҳида мешаванд. Зеро дар низоми тасвири бадеӣ метавон як зумра воҳидҳои луғавии марбут ба як забонро аз нигоҳи фарҳанг ва урфу одат пайдо кард. Аз ин рӯ, сохтори маъноии калимаҳо,

ки ҷузъи ифодаи бадеӣ дар забонҳои мухталиф мебошанд, гуногунанд ва бевосита тавассути таҳвили луғавӣ амалӣ мешаванд.

БОБИ 5. ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР РОБИТА БА МАСЪАЛАҶОИ “ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ” ДАР АСОСИ ОСОРИ БАДЕИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

5.1. ВоситаҶои тасвири бадеӢ ҳамчун падидаи “тарҷуманопазир”

Ҷомеаи имрӯзаро бидуни тарҷума ва масъалаҶои тарҷумонӢ тасаввур кардан имконнопазир аст. Гувоҳи ин ҳидоятҶои сулҳпарварона ва андешаҶои хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӢ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам ЭмомалӢ Раҳмон мебошанд, ки ба омилҶои мусоиди рушд ва сифати тарҷума дар Тоҷикистон таъсири мусбат мерасонанд: “Зиёиён, шоирон ва нависандагони мо бояд ёдгориҶои бойи адабию илмиро тарҷума ва паҳн намоянд, фарҳанг ва урфу одатҶои халқҶоямонро омӯзанд, ҷиҳати бештар наздик сохтани халқҶоямон дар заминаи арзишҶои нек ва созанда чорабиниҶои илмӢ, фарҳангӢ ва адабӢ доир намоянд” [278].

“Дар айни замон тарҷумаи бадеӢ омили муҳими таҳкими робитаҶои адабист. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӢ ба тоҷикӢ тарҷума шавад ва асарҶои беҳтарини адабиёти мо ба забонҶои дигар баргардонда шаванд” [278].

Гарчанде дарки мазмуни баъзе аз воситаҶои санъатҶои волои бадеӢ барои хонанда душвор арзёбӢ шуда, ҳангоми тарҷума мамониат ё мушкилӢ эҷод кунанд ҳам, маънои баланди онҶо ба завқи эстетикии хонанда таъсир мерасонанд. “ВоситаҶои тасвири бадеӢ ҳамин гуна ҷузъи муҳими асари бадеӢ мебошанд, ки адиб онҳоро барои ифода кардани ғояи асосии худ истифода менамояд. Таъсири эмотсионалии асари бадеӢ аз бисёр ҷиҳатҶо ба воситаҶои тасвир барои дилчаспу форами ва муассиру ҷозибадор тазоҳур кардани мақсад ва ғояи асар омили муҳиме мебошад” [70, с. 9].

Баъзе воситаҶои тасвири бадеӢ, масалан, маҷозҶо дар нутқ барои ифодаи образнок истифода шуда, хонандаро ба ваҷд меоранд, баъзеи

дигар ҳамчун воситаҳои услубии баён фаъолият намуда, нутқро тавассути ворид намудани воситаҳои махсуси забонӣ, махсусан, сохторҳои наҳфӣ ифоданок мегардонанд, ки ба сифати ибораҳои махсус муайян карда мешаванд. “Асари мукаммали тарҷумашуда, ки ба мағзу устухони хонанда ҷой мегирад. Бояд гуфт, ки ҳар як миллат воситаҳои хоси худро барои ифодаи хусусиятҳои миллию фарҳангӣ дорад, ки адибон аз онҳо истифода мебаранд. Монандии ин воситаҳо раванди тарҷумаро осон гардонид, тафовут миёни онҳо душвориҳои муайянеро дар ин раванд ба бор меоранд” [204, с. 33].

Аз ин рӯ, муҳимияти омӯзиши тарҷумаи воситаи услубӣ ба зарурияти интиқоли мукаммали асарҳои бадеию илмии забони мақсад, инчунин, мутобиқати услубии матни асл дар тарҷума вобастагии комил дорад. “Аз падидаҳои бисёр манфӣ таъсири унсурҳои бегона ба забони меъёр аст. Мутаассифона, дар солҳои 70-80-уми асри гузашта чунин таъсир дар забони тоҷикии адабӣ бисёр мушоҳида мешавад. Яке аз чунин манбаҳои нуфузи бегона дар забони мо тарҷумаи номақбули осори сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, илмию техникӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Чунин омилҳо забонро аз асли худ дур сохта, ба воситаи онҳо қолабҳои бегонаи фаровоне ба забон ворид гардиданд” [278] ва ин андешаҳои начиб ҷолиби диққатанд.

Чунонки қаблан зикр кардем, комилан табиист, ки дар забони ҳар як халқу миллат ҳангоми изҳори ҳиссиёт ва эҳсосот, тавсиф, васфу ситоиш ва интиқод як зумра унсурҳои махсусе истифода мешаванд, ки воситаҳои баён ном доранд, ки ифодаи пурраи худро дар дигар забон пайдо карда наметавонанд, зеро дар он баъзе унсурҳои забон на ба маъноӣ асли, балки ба маъноӣ маҷозӣ истифода мешаванд. Дар чунин мавридҳо Н.К. Гарбовский ду мафҳуми мухталифро дар робитаи мутарҷим ба муаллиф пешниҳод карда, чунин мешуморад, ки “Ҳардуи

онҳо ба таври возеҳ мефаҳманд, ки тарҷума матни асло нусхабардорӣ намекунад, матни асл, ки ба матни дигари забонӣ ва фарҳангӣ ворид шудааст, фаъолияти дигаре оғоз мекунад ва он аз чизе фарқ мекунад, ки муаллифи асли тахмин карда метавонист” [44, с. 6].

Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки дар чараёни тарҷумаи ин унсурҳо мушкилоти хосе ба миён меоянд ва мазмуни матни асл аз мазмуни матни тарҷума ихроҷ шуда, ба он таъсири манфӣ мерасонад. Яке аз мушкилоти ҷиддие, ки ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар ба миён меояд, нафаҳмидани маъноӣ баъзе унсурҳо мебошад, ки ҳангоми тарҷумаи таҳтулафзӣ мазмуни матни асло комилан тағйир медиҳад.

Дар тарҷума чунин унсурҳо ё падидаҳоро “тарҷуманопазир” меноманд, ки дар низоми воситаҳои тасвири бадеӣ ё санъатҳои бадеӣ васеъ истифода мешаванд ва нақши ин падидаҳо дар истифодаи баъзе воситаҳои баён равшан буда, мавқеи назаррас дорад. Ба гуфтаи А.П. Юнусов “Тарҷуманопазирӣ ҳамчун порчаи воқеияти амалияи тарҷума исбот менамояд, ки ҳар як тарҷума, аслан, танҳо як наздикшавии муайян ба асл аст, вале он ҳеҷ гоҳ тамоми паҳлуҳои мазмун ва шакли асло пурра ифода карда наметавонад” [204, с. 34]. Гарчанде дар раванди тарҷума тавачҷуҳи асосӣ ба маъно ва мазмуни ин воситаҳо дода шавад ҳам, ба ҳар ҳол баъзе ҷанбаҳои махсуси он сарфи назар мешаванд.

Мафҳуми тарҷуманопазирро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Ин ақида дар адабиёти илмӣ пешин дида намешавад, вале мантиқан дуруст будан ва асоснок будани онро раванди тарҷума ва таҳқиқи тарҷумаҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва забонҳои дигар, алалхусус, забонҳои англисӣ ва русӣ ба маъноӣ мисолҳои бозътимод собит месозанд:

- тарҷуманопазирӣ табиӣ ё ногузир;
- тарҷуманопазирӣ шартӣ.

“Тарҷуманопазири табиӣ ба моҳият ва хусусияти забонҳо вобаста аст, ки ба ҳеҷ унвон ба забони тарҷума интиқол додан мумкин нест. Ин ҷо сухан дар бораи воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва ғайрае меравад, ки на танҳо тарҷума намешаванд, балки тарҷумаи онҳо, дар мавридҳои мушаххас, зарурат ҳам надорад” [178, с. 193].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин намуди тарҷуманопазирӣ дар забони асарҳои илмӣ бештар истифода бурда мешавад. “Аз ин лиҳоз, гуфтан мумкин аст, ки ин навъи тарҷуманопазирӣ ба раванди тарҷума ва дар навбати худ, ба сифати тарҷума чандон таъсири манфӣ намерасонад. Масалан, дар забони тоҷикӣ падидаҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки интиқол ёфтани онҳо ба забонҳои дигар, алалхусус, англисӣ ва русӣ, имконнопазир ва безарурат аст» [178]:

Вожаҳои ҷуфтӣ: *ҷӯшу хуруш (excitement), гиряву зорӣ (cry), нарху наво (price), обу ҳаво (weather), хӯрду хӯрок (food), сиҳату саломат (health), ғаму кулфат (grief), ғаму андуҳ (sorrow), панду ҳикмат (wisdom), шарту шароит (condition), расму русум (custom), сулҳу суббот (stably)*. “Дар ин гурӯҳи мисолҳо яке аз ҷузъҳои вожаҳои ҷуфтӣ ногузир дар забони асл, яъне тоҷикӣ боқӣ мемонад ва ба забонҳои англисӣ ва русӣ интиқол намеёбад” [178].

Дар мисоли мазкури забони тоҷикӣ ба вижагиҳои усули талафу бадал дар ифоди муродифоти ҷуфт назар меандозем:

Орзу мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин **ғаму кулфатҳо** ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман андаке рӯи осоишро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як ғазали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр мехонд, ба ёд овардам ва бо овози пасти хазин замзама кардам (215, с. 116).

Тарҷума: I wanted to do something – anything – to forget *my grief*. I remembered a couplet from a gazel by Bedil my father had often read to me, so now I repeated it quiet (219, p. 165).

Дар ин мисол истиораи “*ғаму кулфатҳо*” дар ЗТ ҳамчун вожаи маъмулии “*grief*” (ғам, андух) истифода шудааст, ки ба забони асл мувофиқат мекунад, вале дар баъзе мавридҳо ҷузъҳои ҷумла ҳамчун “*орзу мекардам ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман андаке рӯи осоишро бинам*” бо ибораҳои дигар дар забони тарҷума иваз карда шудаанд: “*I wanted to do something – anything – to forget*” (таҳтул.: *Мехостам барои фаромӯш кардани ӯ тамоми корро анҷом диҳам*).

Бояд гуфт, ки “ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар на иваз намудани баъзе воҳидҳои рамзӣ ба ҷойи дигар воҳидҳо, балки иваз кардани як фикри том ба ҷойи дигараш ба амал меояд. Ин тарҷума сухани мазмунан нақлшудааст; тарҷумон хабареро, ки аз ягон манбаъ гирифта буд, аз нав рамзӣ карда, ба он мефиристад. Ҳамин тариқ, тарҷума ду маълумоти баробар дар ду рамзи гуногунро дар бар мегирад” [84, с. 18].

Нависанда барои ҷолибтар шудани матн ин ибораҳоро истифода мебарад, ки ҳарчанд як маъно дошта бошанд ҳам, ба матн ҳусни хосса мебахшанд. Хусусияти ин гуна малоҳату ҷозибият дар матнҳои бадеӣ баръало мушоҳида мешавад:

Раҳими Қанд бечора аввал «оҳу вой!» гӯён фарёд мекашид ва баъд аз он ба *гиряву зорӣ* даромад ва оқибат боз навохтанро ба гардан гирифта, аз ин *зарбу лати* ваҳшиёна раҳой ёфт (214, с. 19).

Тарҷума: Poor Rahimi Qand first started crying out in pain, saying “oh” and “ah”, but soon he began *sobbing and weeping*. Eventually, he gave in and agreed to continue playing to avoid further violence (220, p. 53).

Дар матни асл ибораҳои “*гиряву зорӣ*” ва “*зарбу лат*” муродифҳои ҷуфт мебошанд, ки дар дар раванди тарҷума яке аз ҷузъҳои он ба забони англисӣ интиқол наёфтааст. Ибораи аввали “*гиряву зорӣ*” ба ЗТ ҳамчун “*sobbing and weeping*” интиқол ёфта, маъноӣ ибораи аслро ифода

менамояд, ки ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ маънои луғавии худро доранд. Ҳангоми тарҷумаи ибораи “*зарбу лат*” яке аз ҷузъҳои он ба ЗТ гузаронида нашудааст: “*violence*”.

Мисоли дигар:

“...Ин ҳолро дида шунавандагон ба *ҷӯшу хурӯш* омаданд ва садои *таҳсину офарини* онҳо ба осмон расид ва бо ҳамин базм ҳам тамом шуд...” (214, с. 22).

Тарҷума: The spectacle, and their *praises* and *admiration* reached up to the sky. Thus, the dinner party came to the end... (220, p. 56).

Дар ин ҷумла ибораҳои “*ҷӯшу хурӯш*” ва “*таҳсину офарин*” муқоддимаи ҷуфт буда, ҳангоми тарҷума ибораи “*ҷӯшу хурӯш*” дар ЗТ инъикос наёфтааст. Ибораи “*таҳсину офарин*” бошад, ҳамчун “*praises and admiration*” тарҷума шудааст, ки “ситоиш, тавсиф, таъриф”-ро ифода менамояд.

“Тарҷуманопазирии шартӣ – падидаҳои забоние мавҷуданд, ки мақоми тарҷуманопазирии онҳо хусусияти шартӣ дорад ва дар ин ҳолат ин истилоҳ ба нохунақҳо гирифта мешавад. Фарқи тарҷуманопазирии шартӣ аз табиӣ дар он аст, ки он ба забони тарҷума бо роҳҳои махсус интиқол меёбад. Ба унвони мисол аксарияти намудҳои ВБ-ро метавон ин ҷо истифода кард” [178].

Дар баъзе аз санъатҳои бадеӣ хусусиятҳои тарҷуманопазирии шартиро мушоҳида кардан мумкин аст. “Барои ба роҳ мондани тарҷума бояд воситаҳои мувофиқи санъатҳои бадеӣ дар матни тарҷумавӣ (калимаҳо, ибораҳо, шаклҳои дастурӣ) интихоб карда шаванд. Ҳар як қисмати дуруст ё нодурусти матни асл ба муносибати мусбат ва манфии тарҷумон дар раванди тарҷума вобастагӣ дошта, аз интиҳоби таркиби санъатҳои бадеии матни тарҷумавӣ натиҷа медиҳад” [184, с. 17].

Тарҷумон ба зарурати интиқоли воситаҳои мухталифи бадеии дар матни асл истифодашуда дучор мешавад. Тақрибан ҳар як матн

воситаҳои ифодакунандаи баёнро дар бар мегирад, ки вазифаи махсуси воҳидҳои забонӣ-услубиро ташкил медиҳанд. Тарҷумаи намудҳои гуногуни воситаҳои забонӣ ё санъатҳои бадеӣ аз як забон ба забони дигар усулҳои махсусро талаб мекунад, ки ба ҳифзи ё тағйир додани мухтавои матни асл кӯмак мерасонад, ки на ҳамеша риоя карда мешавад:

Mary had a milder and more open countenance than Blanche; softer features too, and a skin some shades fairer (*Miss Ingram was dark as a Spaniard*) – but Mary was deficient in life: her face lacked expression, her eye luster; she had nothing to say, and having once taken her seat, remained fixed like a statue in its niche. The sisters were both attired in spotless white (221, p. 182).

Тарҷума: Мэри дар қиёси Бланш нармуомила ва меҳрубон ба назар менамуд. Тарҳи рӯяш нисбат ба модараш нозуктар ва рангу рӯяш равшантар метобид (*духтархонум Ингрем, мушобеҳи испонидухтар, гандумчеҳра буд*). Бо вучуди ин Мэри камҳаракат, чеҳрааш бефарку каммазмун буд, дурахше дар чашмонаш дида намешуд. Аз афташ, ҳоҷате ба гуфтор надошт ва роҳаткурсии худ *караҳт, мисли ҳайкал* дар тоқча, менишаст. Ҳар ду хоҳар либоси оҳарӣ дар тан доштанд (216, с. 169).

Ин ҷо тарҷумонро зарур аст, ки воситаҳои гуногуни тасвири бадеиро интиқол диҳад. Масалан, қиёс “*was dark as a Spaniard*” (*таҳтул: мисли испонидухтар сиёҳ*), ки ранги пӯсти одамро ифода мекунад, дар ЗТ чун “*мушобеҳи испонидухтар, гандумчеҳра буд*” ифода ёфтааст. Ҳарчанд калимаи “*dark*” (торик, сиёҳ, тира) мутобиқати худро дар вожаи “*гандумчеҳра*” меёбад ва дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун “*сабзина*” истифода шуда, муодили луғавии вожаи “*dark*” нест. Вожаи “*гандумчеҳра*” дар луғати забони тоҷикӣ-русӣ гунаи “*гандумгун*”-ро дорад, ки маънояш “*гандумгун – сабзина, сӯхта, гандумранг*” [243, с. 142], на “*сиёҳ*” аст.

Қиёс дар ин маврид воситаи забонӣ-услубӣ ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, тарҷумаи он усули махсусро талаб мекунад. Муайян намудани усули мувофиқи тарҷума имкон медиҳад, то муҳтавои матни асл нигоҳ дошта шавад ва ё дуруст тағйир дода шавад, ки он на ҳамеша риоя мешавад.

Масалан, дар кори пажӯҳишии М. Ансорова, ки маҳз ба масъалаи ифодаи ранг дар забон бахшида шудааст, ташбеҳҳои “сабзина чавон” / “сабзиназанак” ва истиораи “сабзнигор” дар забони тарҷума чунин интиқол шудаанд: “Мафҳуми чавонӣ одатан бо ибораҳои “зелёный юнец” (“сабзина чавон”) ифода мегардад. Дар образи зан бошад, ин мафҳум бо ифодаи “сабзиназанак” – “юная красавица” (тахтул. “зелёная женщина, девушка”, “юная молодая женщина”) ва баъзан вақт “сабзнигор” - “красавица, возлюбленная” (тахтул. “зелёная красавица, возлюбленная”), тарҷума шуда, дар баробари чавонии вай ба зебӣ, тароват ишора карда, нишонаи покиву бегуноҳиро ифода мекунад” [11, с. 117].

Қайд кардан бамаврид аст, ки санъатҳои мазкур маъноӣ чавонӣро покизагиро ифода накарда, дар умум, ба маъноӣ ранги пӯсти инсон корбурд мешаванд ва дар забони тарҷума муодили калимаи “смуглый/смуглая”-и русӣ мебошанд. Истиораи “сабзнигор” дар лаҳча ба маъноӣ маъшука истифода бурда мешавад, вале дар фарҳанги забони тоҷикӣ, умуман, вучуд надорад. Ба ҷойи калимаи мазкур дар забон калимаи “сабзиначехра” маъмул аст.

Ў як *одами лоғарбадани миёнақад, сабзиначехра, ришаш миёна ва сафед ва абрӯҳояш монанди абрӯҳои амакбобои ман ғафс ва дарозмӯ* буд (215, с. 54).

He was *a short, lean man with a swarthy face and neatly trimmed grey beard. His long, thick eyebrows resembled those of my ninety-year-old grandfather* (219, p. 84).

Ҷумлаи мазкури матни асл сар то сар аз санъатҳои бадеӣ таркиб ёфтааст, ки сохторан ба ҷумлаи матни асл мувофиқат накунад ҳам,

қисман мазмун ва муҳтавои матни асло ифода карда наметавонад. Дар ҷумла *“одами лоғарбадани миёнақад, сабзичаҳра, ришаш миёна ва сафед”* ташбеҳ ва *“абруҳояш монанди абруҳои амакбобои ман ғафс ва дарозмӯ”* қиёс буда, дар тарҷума мутобиқати худро дар шаклҳои *“a short, lean man with a swarthy face and neatly trimmed grey beard”* ва *“his long, thick eyebrows resembled those of my ninety-year-old grandfather”* пайдо намудаанд, ки дар мазмуни онҳо як қатор хусусиятҳои фарқкунандаро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ташбеҳи *“одами лоғарбадани миёнақад”* ба ташбеҳи англисии *“a short, lean man”* муодили комил шуда наметавонад, чунки калимаи *“миёнақад”* ба калимаи *“short”* баробар нест, аммо қисматҳои дуҷумлаи ибораи мазкур *“lean man – одами лоғарбадан”* муодиланд. Ё ин ки дар қисмати дуҷумлаи *“a swarthy face and neatly trimmed grey beard”* қисман ба матни тарҷумавӣ мувофиқат мекунад, танҳо дар он дар қисмати охир ба ҷойи калимаи *“white”* – *“сафед”* вожаи *“grey”* – *“хокистарранг”* нодуруст интиқол дода шудааст. Калимаи *“grey”* дар забони англисӣ ба калимаи *“мошубиринҷ”*-и забони тоҷикӣ муодили комил шуда наметавонад, вале дар матни асл калимаи *“сафед”*-ро иваз карда наметавонад.

Ҳамин тавр, “воситаи самараноктарини интиқол додани ранг номгузори бевосита аст. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ранг, ки ба маънои аслии худ истифода мешаванд, бо амали матн алоқамандии зич доранд. Номгузори бевосита, асосан, барои ба вуҷуд овардани ҷузъиёти ҳамаҷумлаи ҷаҳони воқеӣ истифода мешавад. Робитаи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ранг ва интиқоли маъноӣ дар матн ба он мусоидат мекунад, ки калимаҳои ифодакунандаи ранг дар матн мазмуни ғайрирангро инъикос мекунанд. Сермаъноии калимаҳо ба он мусоидат мекунад, ки вожаҳои ифодакунандаи ранг дар матн ба тарзи нав фаҳмида шуда, вазифаи рамзро иҷро мекунанд ва дар истиораи сюжетӣ нақши муҳим доранд” [11, с. 121].

Мисоли дигар,

Модар *нӯги каловаи чигилшудаи аҳволи падарамро* ёфта буд. Аммо тафсилот мехост (215, с. 51).

Тарҷума: But now she knew *what line of questioning to pursue*. he had given her the clue she needed (219, p. 78).

Дар ҷумлаҳои матни асл ва тарҷумавӣ дар қисмати аввали ҷумла воҳиди фразеологии “*нӯги каловаи чигилшуда*” чун санъати киноя аз забони мабдаъ ба забони мақсад дар шакли “*a line of questioning to pursue*” интиқол ёфтааст, ки мазмуни матни аслро дар ин маврид, шакли “*аз аҳволи касе пурра воқиф шудан*”-ро инъикос карда метавонад. Аслан, “*сари (нӯги) калобаи касеро ёфтан*” ҳангоми *мушкилотеро ҳал кардан* истифода бурда мешавад.

Дар фарҳанги забони адабии ҳозираи тоҷик ибораи “*нӯги калобаро ёфтан*” ба маънои “киноя аз тариқи ҳалли масъалаи муғлақеро ёфтан” [247, с. 197] истифода бурда шудааст. Дар фарҳанги ибораҳои рехта воҳиди “сари калоба (-и корро) ёфтан” ба маънои “роҳи ҳалли масъалае, мушкилиеро ёфтан” [251, с. 44] қорбаст мешавад, вале ибораи мазкур боз дар шакли дигар чун “сари чигилро кушодан” истифода шуда, маънои “муаммо, масъалаи мушкилеро ҳал намудан” [251, с. 75]-ро дорад. Ҳамин тавр, муодили ҷумлаи асл дар забони тарҷума дуруст интиҳоб шудааст.

Ҳолати мазкурро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст:

This appeal seemed to produce some effect, for two of the fellows began to look here and there among the lumber, but *half-heartedly*, I thought, and with half an eye to their own danger all the time, while the rest *stood irresolute* on the road [222, p. 48].

Тарҷума: Ин фарёд дуздонро қадре далертар кард. Ду нафар аз онҳо ба кофтуков кардани байни дарахтони чакалак даромаданд, аммо

бо дили нохоҳам, базӯр-базӯр ҳаракат карда мекофтанд. Онон, чи тавре ки ба назари ман намуд, аз кофтуков кардан дида, зиёдтар фикри гурезро мекарданд. Дигарҳо *сари калобаро гум карда* дар миёнаи роҳ меистоданд [217, с. 39].

Дар ин ҷумла, ибораи *“stood irresolute”* – *“сари калобаро гум кардан”* маънои маҷозӣ дорад ва ба истиснои ҷумлаи боло *“a line of questioning to pursue”* гунаи комилан дигар *“stood irresolute”* дорад. Ҳангоми тарҷума истиораи *“stood irresolute”* (*дудила шудан*) дар ЗТ шакли худро дигар карда, ба кинояи *“сари калобаро гум кардан”* табдил ёфтааст, ки ба маънои ин истиора мувофиқат мекунад.

Дар мисоли фавқуззикр метонимияи *“half-heartedly”* низ мушоҳида мегардад, ки дар шакли *“бо дили нохоҳам”* ба забони тарҷума интиқол ёфтааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба ҷойи ин ибора бештар гунаи дигари он чун *“дилу бедилон”* истифода мешавад, ки онҳоро бар ивази ҳамдигар истифода кардан мумкин аст, зеро дар ҳар ду забон онҳо муодиланд. Дар забони англисӣ *“stood irresolute”* ва *“half-heartedly”* муродиф буда, дар забони тоҷикӣ муодили худро дар шакли *“дудила шудан”*, *“дудила шудан”* доранд.

“Бояд гуфт, ки мушкилоти тарҷумаи асари бадеӣ бо мушкилоти ҳифзи бадеият ва фасоҳати ҳуди асари бадеӣ алоқаи зич дорад. Агар воситаҳои тасвири бадеие, ки муаллиф дар асар ба кор бурдааст, танҳо ба хонандаи матни асл таъсири эмотсионалӣ расонида бошанд ва матни тарҷумашуда ҳамон гуна таассуротро ба хонандаи хориҷӣ расонида натавонад, пас тарҷума мукамал набуда, мутарҷим ба мақсадҳои асосии тарҷума ноил нагаштааст. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар раванди тарҷумаи бадеӣ ҳалли масъалаи тарҷуманопазирӣ душвор аст, яъне ёфтани муодилҳои воҳидҳои тарҷуманопазир барои тарҷумон мушкилоти хоссаеро эҷод мекунад. Тарҷумон бояд он таъсири эстетикӣ, ки муаллиф дар матни асл офаридааст ба забони тарҷума барои

хонандагони фарҳанги хориҷӣ интиқол диҳад ва бо ин васила, монандкунии робитаи мутавасситро таъмин намуда, хонандаро бо фарҳангу тамаддуни забони асл ошно созад. Дар ин ҳолат, тарҷумон дар чараёни тарҷума ҳамчун пайванди мутавассит аст, ки байни муаллиф ва хонандаи матн баромад мекунад” [204, с. 37].

Дар мисоли зерин, баръакси мисоли аввал ибораи рехтаи мазкур дар шакли номукамал интиқол дода шудааст:

Кори ин рӯди нав ба болои он *харобие*, ки ба сари мардуми он чо аз регпахшкунӣ омада буд, *“болои мурда сад чӯб”* шуд (215, с. 51).

The accursed canal is bringing the people *more grief* than the sands that filled the old bed. That work will help them about *as much as prayers help the dead* (219, p. 78)!

Чумлаҳои мазкур муодили ҳамдигар шуда наметавонанд. Дар қисмати аввали чумла *“ба сари мардум харобӣ овардан”* маънои ғаму андухро ифода карда, муодили калимаи *“grief”* шуда метавонад. Дар фарҳанги забони адабии ҳозираи тоҷик калимаи *“харобӣ”* ба маънои *“вайрон, валангор, табоҳ, бадахвол, парешонҳол”* [248, с. 465] омадааст.

Дар қисмати дуюми чумла ибораи рехтаи *“болои мурда сад чӯб”* муболиға буда, ба маънои *“ба болои сӯхта намақоб”* ё *“ба сари касе чӯб шикастан”* [251, с. 75] истифода бурда мешавад, вале дар матни тарҷума муодили комили худро дар шакли *“as much as prayers help the dead”* пайдо намудааст, ки онро мукамал арзёбӣ кардан мумкин нест. Ибораи рехтаи мазкур дар матни тарҷумавӣ ифодагари *“дуои нек ба арвоҳи мурдагон”* мебошад, ки ба воҳиди матни асл *“болои мурда сад чӯб”* мувофиқат намекунад.

Масъалаи тарҷуманопазирӣ дар забони англисӣ низ зиёд мушоҳида мешавад:

My heart leapt up: I was already on my master’s very lands. *It fell again: the thought struck it* (221, p.445).

Тарҷума: *Тапиши дилам зиёд шуд*: ман дар замини хӯчаин будам; ва якбора аз фикри он ки шояд хӯчаин дар Инглистон набошад, *дилам сиёҳ шуд* (216, с. 386).

Дар забони англисӣ “тарҷуманопазирӣ” дар интиқоли воситаҳои тасвири бедаии дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасад. Дар ин мисол истиораи фразеологии *“my heart leapt up”* ба забони тарҷума ҳамчун *“тапиши дилам зиёд шуд”* интиқол ёфтааст, ки маънои “набзи дил, тапиши дил”-ро дорад [243, с. 198]. Бояд гуфт, ки ин истиора ҳамчун чӯзӣ воҳидҳои фразеологӣ маъмулан дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳангоми тарс аз чизе истифода мешавад, аммо дар ин ҷо сухан дар бораи шодиву хурсандии шахс меравад. Ҳарчанд истиора дар забони тарҷума аз ҷиҳати услубӣ дуруст интиқол дода шуда бошад ҳам, мутобиқати дурусти он, яъне тобиши эмотсионалии он дар ин ҷо эҳсос намешавад. Вазифаи тарҷумон дар ин маврид аз ёфтани гунаи мувофиқ дар ЗТ иборат аст, ки ба маънои воҳиди луғавии ЗА аз ҷиҳати фасоҳату назокат мувофиқ бошад. Ин ҷо як гунаи дигаре метавон истифода бурд, ки дар шаклҳои тасдиқ ва инкорӣ кор фармуда мешаванд: “дилам ором гирифт” ё “дилам қарор гирифт”.

Дар мисоли болозикр муодилнокӣ миёни забони асл ва тарҷума дар интиқоли ҷумлаи *“It fell again: the thought struck it”* ба назар намерасад, ки чун *“дилам сиёҳ шуд”* тарҷума шудааст, зеро дар фарҳанги забони тоҷикӣ он гунаи тамоман дигар, ба мисли: “ба (дар) фикри чизе, касе афтодан: 1. дар орзуи касе, чизе шудан, 2. Дар бораи касе, чизе фикр кардан” [251, с. 233]-ро дорад. Албатта, дар фарҳанги мардуми тоҷик чунин гунаҳои ифодаҳои миллӣ мавҷуданд, ки дар забони англисӣ муодили худро доранд. Масалан, ибораҳои *“дили шаб”* (нисфи шаб), *“дили хок”* (қабр), *“дили рӯз”* (нимрӯз) шакли маъмулӣ дошта, чун *“midnight”* (ними шаб), *“grave”* (қабр), *“midday”* (нисфирӯзӣ)

ба забони англисӣ тарҷума мешаванд. Дар ин ибораҳо ифоданокӣ ва ҷаззобият эҳсос карда намешавад.

Дар забони тоҷикӣ дар нутқи гуфтугӯӣ ва воситаҳои ахбори омма ибори *“истеъдодҳои ҷавон”* истифода мешавад, ки он аз забони русӣ *“молодые таланты”* калка шуда, дар забони тоҷикӣ устувор гаштааст. Калимаи *“истеъдод” (талант)* дар фарҳанги забони адабии ҳозираи тоҷик ба маънои “қобилият, лаёқат, тавоноӣ ва қудрати қардани қор” [247, с. 497]-ро дорад, яъне шахс истеъдод, лаёқат ва қобилият нест, балки соҳиби истеъдод, лаёқат ва қобилияти шоиста аст. Аз ин рӯ, дар қорбурди ин ибора иштибоҳ роҳ дода шуда, дар ҳоли ҳозир ба ҷойи *“ҷавонони соҳибистеъдод”* (молодые таланты) ибори *“истеъдодҳои ҷавон”* (талантливая молодежь) истифода мешавад, ки он ҳатто дар фарҳангу луғатҳо ҳамчун “молодые таланты-соҳибистеъдодҳои ҷавон” [224, с. 1089] оварда шудааст.

Калимаҳо, сохторҳои дастурӣ ва дигар воситаҳои забони ЗА ба ЗТ интиқол наёфта, танҳо маъно ва мазмуни онҳо интиқол дода мешаванд.

Мушкилоте, ки дар тарҷума ва ниҳоят, дар забон ҷой доранд, дар пешрафту рушди забон монеа эҷод мекунанд.

Назари муҳаққиқони соҳаи тарҷумашиносӣ дар ин маврид ба таври гуногун арзёбӣ мешавад. Масалан, ба гуфтаи В.Г. Чернов “Ба назари ман ҳар гуна тарҷума қўшишери мемонад, ки ба адои вазифаи иҷронашаванда равона мегардад, зеро ҳар тарҷумон ба таври ногузир ба яке аз ду “санги тарҷума” бархӯрд мекунад – ё ба зарари завқ ва забони халқи худ матни аслро афзал мешуморад ва ё ба зарари матни асл хусусиятҳои халқи худро дар мадди аввал мегузорад” [187, с. 4].

“Алоқии дигари мафҳуми тарҷуманопазирӣ бо воситаҳои техникаи тарҷума ё худ таҳвилҳои мебошад, ки дар раванди тарҷума сурат

мегиранд ва масъалаҳои тарҷуманопазириро дар шаклҳои гуногун инъикос менамоянд” [178, с. 193].

Тарҷуманопазирии баъзе унсурҳои матни асл вучуд надорад, аммо он чизе, ки дар як забон аст, бояд ба забони дигар интиқол дода шавад. “Алоқаи ногуастани забон ва тафаккур имкони муошират дар дохили ҷамъияти додашударо, ки бо як забон ҳарф мезананд, ҳамчунин, имкони муоширати байни халқҳои гуногунзабонро фароҳам меорад. Агар ин алоқаи забон ва тафаккури барои ҷомеаи инсонӣ умумӣ ҷой наметошад, мубодилаи афкор миёни халқҳои гуногунзабон имконпазир намегашт, тарҷума аз як забон ба забони дигар низ тақрибан имконнопазир мебуд” [46, с. 171].

Муқоисаи ҳар як сатҳи сохтори забонӣ аз усулҳои махсус асос меёбад. Бояд гуфт, ки дар ҳар сурат ҳадафи ниҳони он маъмулан муқаррар кардани имкони рушди низоми забон дар раванди тарҷума ё муқаррар кардани дараҷаи мутобиқати унсурҳои алоҳидаи забони асл ва тарҷума мебошад. Табиист, ки дар раванди тарҷумаи осори бадеӣ санъатҳои бадеӣ барои мутарҷимон як қатор мушкилотро ба вучуд меорад, зеро маъно дар онҳо ба таври маҷозӣ ифода ёфта, ба мазмуни матни асл ва ифодаи дақиқи матн таъсири манфӣ мерасонад, вале дар ҳар сурат онҳо тарҷумапазир мебошанд. Талафи қисман ё пурраи мазмун ба мундариҷаи матни асл зарар мерасонад, аз ин рӯ, омили асосии эҷоди унсурҳои “тарҷуманопазир” воситаҳои баён маҳсуб меёбанд.

Яке аз мушкилоти асосӣ ҳангоми тарҷумаи баъзе калима, ибора ва ибораҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба миёномада, тарҷумаи таҳтулафзии онҳо мебошад, ки дар натиҷаи он ҳам мазмуни матн ва ҳам забони асари тарҷумашуда таҳриф меёбанд, аммо истифодаи дурусти онҳо имкониятҳои забонро васеътар мегардонад.

Тарҷумаи матн бояд тавре сурат гирад, ки хонандаи забони тарҷума онро ҳамчун маводи миллати худ қабул кунад, яъне мутарҷим вазифадор бошад, ки дар раванди тарҷума тамоми меъёрҳои назарияи тарҷумаро риоя намуда, ба таҳриф роҳ надиҳад.

“Акнун мо бояд чуръат дошта бошем, ки ибораҳои дигар забонҳоро ба қоидаву қонунҳои забонамон комилан мутобиқ созем ва дар баъзе мавридҳо аз шаклҳои ифодашудаи онҳо комилан даст кашем ва маъноро ба таври худ баён кунем. Ҳамаи нуқсонҳои зикршуда танҳо ғалатҳои забонӣ набуда, ба ҳувияти миллии соҳибзабонон саҳт иртибот доранд” [108, с. 36].

Таҳқиқу омӯзиши амиқ ва саҳеҳи маводи илмию адабии ин ё он халқ ба пешрафти фарҳанг ва тамаддуни он таъсири мусбат расонида, бо ин васила, дар рушди он нақши муассир мебозад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози таърихӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансуб буда, тартиби калимаҳои онҳо нисбатан устувор аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс тағйироти сохторӣ ва маъноӣ дар доираи қоидаҳои дастурии ҳар як забон ба амал меояд.

Дар заминаи таҳлили ин андешаҳо метавон ба хулосае омад, ки тарҷума танҳо бо интиқоли муодили вожа аз як забон ба забони дигар маҳдуд намешавад, балки аз мутарҷим бархӯрди эҷодиро тақозо менамояд, аз ин рӯ, тарҷумонро зарур аст, ки на танҳо ба маъноҳои луғавии калимаҳо, балки барои фаҳмидани маъноҳои гуногуни онҳо ҳангоми суханпардозӣ аҳаммияти ҷиддӣ диҳад. Воситаҳои тасвири бадеӣ омили ба вучуд овардани падидаи “тарҷуманопазирӣ” ҳангоми тарҷума ба ҳисоб рафта, аз мутарҷим дар баробари малакаҳои тарҷумонӣ, маҳорати хоссаи эҷодиро талаб мекунанд. Масалан, дар забони англисӣ омили асосии тарҷуманопазирӣ воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ маҳсуб меёбанд:

The late! I seem to have received, with full force, *the blow I had been trying to evade* (221, p. 448).

Тарҷума: “Марҳум!” *Омад ба сарам аз он чӣ метарсидам* (216, с. 287).

Дар ин мисол, қисми дуёми ҷумла метонимияи “*the blow I had been trying to evade*” (таҳтул.: зарбае, ки аз он ман гурехтан мехостам) тарҷуманопазир буда, дар ЗТ монандашро дар шакли “*омад ба сарам аз он чӣ метарсидам*” пайдо намудааст. Чунин тарҷума ҳамчун як навъи таҳвили дастурӣ тарҷумаи метонимӣ ном дорад, яъне метонимия ҳамчун принципи тарҷумаи умумӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони зиёдероро ба худ ҷалб менамояд. “Ҳангоми таълими тарҷума ва бахусус, санъати метонимия дар раванди тарҷума зарур аст, ки байни воҳидҳои забони асл ва забони тарҷума мутобиқати бонизомии метонимӣ муқаррар карда шавад, аммо ин вазифа то ҳол дар назария ва амалияи тарҷума ба миён гузошта нашудааст” [51, с. 106]. Дар мисоли боло ҳарчанд ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ метонимия ба ташбеҳ табдил ёфта бошад ҳам, маънояш нигоҳ дошта шудааст.

“Метонимия ҳамчун асос барои қабули қарорҳои тарҷума, махсусан, дар хусуси метонимия бо ҷузъи “феъл” аҳаммияти калон дорад ва мушкилоти бештарро ба бор меорад. Ин аст, ки метонимияи бо ҷузъи “феъл” назар ба метонимияи бо ҷузъи “исм” камтар омӯхта шудааст ва ҳатто дар доираи як забон низ саҳеҳ баррасӣ нашудааст. Метонимияи бо ҷузъи “феъл” имрӯзҳо таваҷҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб намуда истодааст, аз ин рӯ, он ҳамчун як низомии ягона дар доираи назарияи тарҷума тамоман муқаррар нашудааст” [51, с. 121].

Вобаста ба талаботи замон таваҷҷуҳи мутахассисони ин соҳа бояд ба таҳқиқ ва омӯзиши назария ва амалияи тарҷумаи тоҷик равона карда шавад. Мафҳумҳои тарҷумапазирӣ ва тарҷуманопазирӣ яке аз мушкилоти асосии тарҷумашиносии тоҷик мебошанд.

Ҳамин тавр, натиҷаи таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мафҳумҳои алоҳида дар тасвири ҷаҳони соҳибони забонҳои гуногун як хел буда, роҳу воситаҳои ифодаи онҳо дар забон мухталифанд. Маҳз ҳамин гуна тафовут мафҳумҳои “тарҷуманопазирӣ” ва “калимаҳои бегона”-ро ба вучуд меоранд.

Мафҳуми “тарҷуманопазирӣ” бо як қатор мафҳумҳои дигари тарҷумашиносӣ робитаи ногустастанӣ дорад. Яке аз ин робитаҳоро миёни тарҷуманопазирӣ ва воҳидҳои луғавии бемуодил мушоҳида кардан мумкин аст. Воҳидҳои луғавии бемуодил, яке аз омилҳои мебошанд, ки ба масъалаҳои тарҷумапазирӣ таъсир мерасонанд.

Аммо ин ду мафҳумро набояд омехта ва ба ҳам муттаҳид кард, зеро тавре мутахассисони соҳаи тарҷума таъкид мекунанд, мушкили тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз масъалаи тарҷумашиносӣ ба кулӣ фарқ мекунад ва объекти омӯзиши худро дорад.

Робитаи дигари мафҳуми тарҷуманопазирӣ ба воситаҳои техникаи тарҷума ё интиқоли онҳо марбут аст, ки дар ҷараёни тарҷума ба амал меоянд ва мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар шаклҳои гуногун инъикос мекунанд.

Масалан, дар фарҳанги ҳарду забон истиораи “*moth*” – 1) парвона, шабпарак; 2) митта [229, 534] мавҷуд аст, ки дар як шакл истифода мешавад. Ин истиора тарҷуманопазир нест, зеро онҳо дар забонҳои муқоисашаванда ҷой доранд, аммо дар баъзе мавридҳо тарҷумон ба он аҳаммият намедиҳад:

– Ин *ғалламусро* аз кучо ёфта алоқа бастӣ? Сабаби алоқайи ин одам ба ман дуру дароз аст. Дар ягон вақти дигар нақл мекунам (214, с. 37).

Тарҷума: “Where did you find this *ghallamus* and why did you associate with him” (220, p. 72).

Гарчанде тарҷумаи истиораи мазкур, яъне “*ғалламус*” одӣ аст, тарҷумон ба он диққат надода, ин вожаро дар шакли “*ghallamus*” (ғаламус) интиқол дода, онро ҳамчун воҳиди луғавии тарҷуманопазир муайян кардааст ва шарҳи онро дар поварақ чун [ghallamus – a worm or a kind of pest that attacks wheat flour, rice and other cereals and in a few days can destroy a barn of wheat. The second name of this worm is *mita* (moth)] (220, p. 72) эзоҳ додааст.

Бояд гуфт, ки дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” маъноҳои аслии ва маҷозии вожаи “*ғалламус*” ҳамчун «1. митта. 2. маҷ. шахси тасодуфии зараррасон» [247, с. 371] нишон дода шудааст. Муаллифи асар маънои маҷозии калимаи мазкурро ба назар гирифта, онро бо мақсади ифоданок ва дилчасп намудани нутқи худ ҳамчун истиора барои ишора ба шахс истифода кардааст. Аммо тарҷумон ба маънои маҷозии он аҳаммият надода, калимаи “*ғалламус*”-ро бо усули транскрипсия интиқол дода, танҳо маъноии аслии онро чун “*ҳашарот*” дар поварақ нишон додааст. Ҳамин тавр, вожаи “*ғалламус*” маънои маҷозӣ дошта, дар забони англисӣ чун “*moth*” на “*ghallamus*” тарҷума мешавад, ки дар фарҳанги мардуми англис “бегона” аст. Масалан, ин вожа дар фарҳанги мардуми англис ҳамчун ҷузъи воҳидҳои фразеологӣ ба таври зайл истеъмол мегардад: “What as moth-eaten idea!” – “Какая допотопная идея!” – “Фикрҳои аз Дақёнус мондагӣ!” [224, с. 232], ки киноя ба шумор меравад. Маънои ин вожа дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ гунаи дигаре ба мисли “куя” ё “кия” дорад, ки дар забони англисӣ тарҷума надорад:

Лампа саввум буда, монанди нӯкҷаи сари мазор милт-милткунон сӯхта атрофро нимравшан мекард. Бо вучуди ин мо палос ва бисоти болохонаро дида тавонистем: бар рӯи хона як намади оҳакии бисёр кӯҳнаи ҷо-ҷояшро куязада паҳн карда шуда буд, бар рӯи сандалӣ як кӯрпа буд, ки мувофиқи гуфтаи худи Қоришкамба аз арақчини зери полони хар фарқ надошт, аммо кӯрпачаҳое, ки бар кодоқҳои сандалӣ

андохта шуда буданд, аз кӯрпаи рӯйи сандалӣ чиркинтар буда, ба назари кас монанди арақчини зери полони хари пушташ пурреш менамуданд (214, с.43).

Тарҷума: *The lamp was the only light source and dimly lit up the surroundings, similar to the tip of a tombstone.* Despite the light, we could see the poor condition of the attic: *an old, ripped white felt covered the floor, a quilt on the sandali, which Qori Ishkamba said was no different from a donkey's saddlecloth; and small, dirty blankets scattered around the sandaly, appearance as disheveled as the rags beneath a donkey's saddle* (220, p. 79).

Ин ҷумла саросар аз воситаҳои тасвири бадеӣ ораста шуда, аз реалияҳои зиёд таркиб ёфтааст. Таҳлили ҷумла нишон медиҳад, ки мутарҷим ҳангоми тарҷума ба тобиши миллии онҳо – “тарҷуманопазирӣ” эътибор надодааст, аз ин рӯ, дар забони тарҷума тобишҳои миллии дар забони тоҷикӣ ифодаёфта таҷассум нагардидаанд. Калимаи “*куязада*” дар забони англисӣ умуман тарҷума надорад. Ташбеҳи “*лампа саввум буда, монанди нӯкчаи сари мазор милт-милткунон сӯхта атрофро нимравшан мекард*” ҳамчун “*The lamp was the only light source and dimly lit up the surroundings, similar to the tip of a tombstone*” тарҷума шудааст. Ин ҷо ибори “*нӯкчаи сари мазор*” дорои тобиши миллии буда, дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун чароғе фаҳмида мешавад, ки дар даврони пеш аз ислом дар қабристонҳо барои равшанӣ гузошта мешуд. Калимаи “*нӯкча*” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънои “*ҷӯбчаи нӯгаш пахта печонидашуда, ки равшан молида дармегиронанд (бештар дар мазорҳо): нӯкча даргирондан*” [247, с. 948] зикр гардида, ба забони англисӣ ҳамчун “*tip*” - нӯг, нӯк, сар, сарқалам, қулла, тезии нуғи чизе [229, с. 845] интиқол дода шудааст. Ҳарчанд мутарҷим кӯшиши калка кардани ин ибораро кардааст, мутаассифона, ин навъи калкакунӣ номувофиқ аст, зеро он маънои ибори забони аслро пурра ва дуруст ифода карда наметавонад.

Бояд тазаккур дод, ки калимаи “мазор” реалияи забони тоҷикӣ буда, дар забони англисӣ мутобиқати дурусти худро наёфтааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи “мазор” ҳамчун “қабр, гӯр; қабри одамони бузург, ки онро халқ зиёрат мекунад; зиёратгоҳ, маҳалли зиёрат” [244, с. 622] маънидод шудааст. Тарҷумон бояд ин реалияро дар сатҳи транслитератсия тарҷума мекард, зеро он тобиши милли дорад. Дар забони англисӣ ин реалия дар таркиби ташбеҳ чун “tombstone” – санги сари гӯр тарҷума шудааст, ки ба калимаи “мазор” тамоман мувофиқат намекунад. Ҳамчунин, “*намади оҳакини кузада*”, “*сандали*”, “*арақчин*” ва “*полони хар*” реалия буда, ҳамчун ҷузъи санъатҳои бадеӣ дар забони англисӣ тарҷума надоранд, аз ин рӯ, тарҷумонро зарур аст, ки ба тавсифи онҳо тавачҷуҳ кунад. Воҳидҳои луғавии ғавқ дар забони англисӣ чунин тарҷума шудаанд: “*намади оҳакини кузада*” – “*an old, ripped white*”, “*сандали*” – “*sandali*”, “*арақчин*” – «-» “*полони хар*” – “*donkey’s saddlecloth*” ва дар забони тарҷума мутобиқати пурра надоранд.

Пас аз таҳлилу таҳқиқи мавзуи мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки воситаҳои тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо яке аз равандҳои мураккабтарин маҳсуб ёфта, дар интихоби мазмуни дуруст барои як калимаи маъноӣ аслидошта ва пайдо намудани муодили мувофиқ монеа эҷод менамоянд. Дар сурате, ки дар тарҷумаи худӣ воситаҳои ифодаи бадеӣ низоми муайяну мушаххас вучуд надошта бошад, пас, дар худӣ санъати бадеӣ чӣ гуна муодили амиқ вучуд дошта метавонад?

Мақсад аз таҳлил, баррасӣ ва як идда масъалагузориҳо чувучуӣ ин гуна камбудӣҳо дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ набуда, бартараф намудани онҳо аст, зеро ҳангоми истифода ва тарҷумаи номукамал мазмуни матни тарҷума коста гардида, таҳриф меёбад ва аз матни асл дур меравад. Аз ин рӯ, тарҷумонро лозим аст, ки дар матни

тарҷумавӣ муодили мувофиқ ва муносибро пайдо намояд, то мазмун ва муҳтавои матни асл коста нагардад.

Баҳри бартароф намудани ин мушкилиҳо роҳи усулҳои асосии тарҷума ва воситаҳои интиқоли мазмуни забони мабдаъро ба мақсад доништан, яъне асос, меъёр ва усулҳои калимасозӣ ё интиқоли мазмуни матни асл дар сатҳи луғавӣ, дастурӣ ва услубиро доништан шарт ва зарур аст.

5.2. Интиқоли муодил ва муодифҳо

Баҳси илмӣ байни мутахассисони соҳаи тарҷума атрофи мукамалӣ ва мувофиқатӣ то кунун идома доранд. Дар тарҷумашиносӣ тарҷума гуфта, мувофиқ кунонидани ҳамаи унсурҳои матни асл ба матни тарҷумавиро мефаҳманд, ки дар натиҷаи ин “мувофиқаткунонӣ” як қатор хусусиятҳои матни асл гум мешаванд. Бо вучуди ин, ҳангоми тарҷума тарҷумонро лозим меояд, ки баъзе қисматҳои матни аслро тағйир дода, дар баъзе мавридҳо бо сабабҳои мухталиф қисматҳои дигари онро ихтисор кунад ё муодили онро дар матни тарҷумавӣ пайдо намояд, чунки бинобар тафовути низоми гуногуни забонӣ байни ду матн айнияти комил вучуд дошта наметавонад. Дар сурати вучуд надоштани айнияти комил байни матни асл ва матни тарҷума муодилнокӣ ба вучуд меояд, яъне ҳангоми мавҷуд набудани мутобиқати пурра миёни воҳидҳои луғавии забони аслӣ ва забони тарҷума мутарҷим кӯшиш мекунад, ки муодили онро дар забони тарҷума дарёфт кунад. Баҳри дар сатҳи мукамал анҷом додани тарҷума якҷанд гунаи ҳар як қисмати ҷумлаи матни аслро ба матни тарҷумавӣ муқоиса кардан мумкин аст. Ҳамчунин, ҳангоми тарҷумаи матни асл дар баъзе маврид ҳолатҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки “мутобиқати пурра ва комили тамоми унсурҳои забон (лексика, грамматика, семантика...) хеле кам ба назар мерасад, бинобар ин, масъалае оид ба мувофиқати байни ин ё он қисми матни асл ва матни тарҷума ва роҳҳои ҳалли номувофиқатиҳо ба миён меояд” [196,

с. 137] ва бартараф намудани ин номувофиқиятҳо дар шабоҳати вожаҳо зоҳир меёбад, ки дар назарияи тарҷума муодилнокӣ номида мешавад.

Фикри А. Швейтсерро муҳаққиқи англис Ч. Кэтфорд ҷонибдорӣ карда, муодилиро на дар сатҳи калима, балки дар сатҳи матн пешниҳод мекунад: “Муодили матнии ҳар як забон, ки бояд тарҷума шавад, дар як қисми муайяни матн, дар мавриди мушаххас, усулҳо ва роҳҳои тарҷума истифода мешаванд ва ба матни муодил дар забони асл мувофиқат мекунад” [206, с. 46]. Нуқтаи назари муҳаққиқ қобили қабул аст, зеро дар баъзе мавридҳо матн метавонад як калима, ибора ё ҷумла бошад, яъне як калима ҳам метавонад ба сифати воҳиди тарҷума дар сатҳи матн баромад кунад.

Масалан, ҷумлаи бешаҳси *“No smoking!”* – *“Сигор кашидан манъ аст!”* метавонад дар сатҳи матн пайдо шавад ва ё бо забони тоҷикӣ дар таблиғот ин ибораро дар сатҳи матн пайдо кардан мумкин аст: *“Мо кушода шудем”*. Ин ибора тарҷумаи аслии метонимияи русии *“Мы открылись”*-ро дорад, ки дар забони тоҷики тобиши услубии худро гум кардааст. Ҷумла на ба маънои *“кушода шудани мо”*, балки ба маънои *“ба фаъолият шурӯъ кардани мо”*-ро ифода мекунад.

Яке аз мушкилиҳои қиддие, ки дар чараёни тарҷума аз забонҳои хориҷӣ, ҳамчунин, аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва ё баръакс пеш меояд, ин дуруст “шинохта нашудан” ё худ “ташхиси дуруст” дарёфт накардани сохтори ҷумла ва дар натиҷа нодуруст фаҳмидани маънии он ба шумор меравад.

Воқеан, дар аксари мавридҳо барои тарҷумонҳои навқалам калима ва ҳатто ибораҳои ҷудоғонаи ин ё он ҷумла фаҳмо бошанд ҳам, дарки мантиқи фикр ва муайян намудани ҷавҳари асосии мазмуни ҷумла мушкилӣ пеш меорад ва аз ин сабаб онҳо бо забони худ ҷумлаи дурустero эҷод карда наметавонанд ва дар натиҷа мазмуни ҷумла пурра ва бенуқсон ифода намегардад. Раванди омӯзиши забони англисӣ нишон

медихад, ки сабаби ин гуна ҳолатҳо “ба таври кофӣ дарк нашудани муносибатҳо миёни унсурҳои гуногуни таркиби ҷумла (субъектӣ, предикативӣ, муайянкунандагӣ, сабаб, мақсад, шарт ва ғ.)-и забон мебошад” [110, с. 79]. “Тағйирот дар забон ва тарзҳои истифодаи он, албатта, табиист, зеро забон ҳамқадами замон аст ва мунтазам бо мурури он тағйир меёбад ва ҳамзамон, таваҷҷуҳи саривақтӣ ва муносибро тақозо мекунад” [108, с. 30]. “Дар тарҷумашиносӣ муодилнокӣ мафҳуми монандии на танҳо аломатҳои луғавии байнизабонӣ, балки шабеҳияти сегментҳои матни асл ва матни тарҷумаро низ вобаста ба шароит дар бар мегирад” [81, с. 24].

Ҳақиқатан, масъалаи баробарӣ ва мувофиқ будани воҳидҳои луғавии бар асоси осори бадеӣ дар осори як зумра муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки инро дар дараҷаи омӯзиши таҳқиқ нишон додем.

Аз сабаби он ки мавзӯи диссертатсияи мазкур ба масъалаи таҳқиқи муқоисавӣ оид ба татбиқи низоми воситаҳои ифодаи бадеӣ дар нусхаи асл ва тарҷума бахшида шудааст, мо таваҷҷуҳи худро бештар ба масъалаи муодилнокии санъатҳои бадеӣ равона месозем, ки яке аз муҳимтарин масъалаҳои тарҷумаи адабиёти бадеӣ аст. Масалан, Д.Г. Шаталов масъалаи ба дараҷа ва зердараҷаҳои баробарӣ баргардонидани ибораҳои истиоравиро махсус қайд мекунад: “Муайян кардани меъёрҳои баробар будани ибораҳои истиоравӣ вазифаи муҳиммест, ки ҳалли он такмил додани ифодаи расмӣ муодилии ифодаҳои истиоравии матни аслро ба ифодаи матни тарҷума тақозо мекунад” [194, с. 154].

Дар низоми воситаҳои ифодаи бадеӣ усули асосии таҳвил дар интиҳоби муодилҳо ва монандиҳо мебошад, ки дараҷаи асосии он замоне ба даст меояд, ки воҳиди забонӣ ҳамчун ҷузъи баёни бадеӣ дар забони тарҷума муодили зарурӣ надошта бошад. Аз ин рӯ, дар ҳолати зарурӣ тарҷумон маҷбур аст, ки бо истифода аз усули талаф ё аз такрори ин ҷузъ

даст кашад, “ё онро дар маънои калимаи дигар, яъне аз сабаби камтар интиқол додани ҷузъҳои дигари мазмуни асл такрор кунад” [86, с. 25].

Дар асоси таснифоти В.Н. Комиссаров ва Д. Шаталов навъҳои зерини таҳвили тарҷумавӣ дар сатҳи муодилнокӣ барои воситаҳои тасвири бадеӣ ба миён гузошта шудааст. “Сарфи назар аз интиқоли симои муаллиф, тарҷумаи истиора бо қиёс тарҷумаи пасттарини дараҷаи муодилнокӣ мебошад, зеро қувваи таъсири қиёс нисбат ба таъсири истиора хеле пасттар аст” [194, с. 155].

Дар як қатор мавридҳо тарҷумонҳо воситаҳои гуногуни бадеиро бо ифодаҳои образнокӣ тобишҳои номуносиб ифода мекунанд, ки ин аслан нодуруст нест, балки ба хислати эмотсионалию эстетикӣ асар таъсири манфӣ расонида, хонанда тобиши миллии онро намефаҳмад, яъне “сабабҳои муодилнокии сифрӣ бо табиати таҳвили тарҷума шарҳ дода мешаванд, ки онҳо метавонанд муқаррарӣ ё ғайримуқаррарӣ бошанд. Дар сурати нобаробарии дарки матни асл дар дигаргунсозии истиораҳо, ки аз ҷониби тарҷумон анҷом дода мешавад, қасдан сурат мегирад. Дарки нобаробарии фаҳмиши тарҷумонро дар бораи нияти истиоравӣ муаллиф пешбинӣ мекунад. Табдилдиҳии қасдан бо сатҳи муайяни муодилнокӣ тавсиф карда мешавад. Аммо дар матни тарҷума дидаву доништа ихтисор намудани истиораҳо аз матни асл боиси аз даст додани муодил мегардад. Тағйироти ғайриодӣ натиҷаи дарки нобаробарии тарҷумон аз матни асл мебошад” [194, с. 155-158].

Дар натиҷа, новобаста аз тафовути мазмуни калимаҳои ду забони мавриди назар, ҳангоми тасвири воситаи ифода, аз рӯйи хусусиятҳои матн, баробарӣ ё истифодаи аломатҳои иловагӣ ба даст меояд, ки онро ҷуброн меноманд. Ҳамин тавр, таҳвили мустақим ба сатҳи муайяни баробарӣ оварда мерасонад ва таҳвили ғайримустақим боиси аз даст додани муодили зарурӣ мегардад.

Дар ин ҳолат, ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ калимаҳои сода истифода шуда, қисми услубии талафшуда бо маънои калимаи дигари ҳамон матн ҷуброн карда мешавад. Ин усул, ки барои нигоҳ доштани баробарии услубӣ ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ муҳим аст, ки дар тарҷумашиносӣ *ҷуброни услубӣ* номида мешавад.

Чӣ тавре қайд намудем, бештари асарҳои бадеӣ дар тобишҳои манфию мусбат кор фармуда мешаванд, ки нақши тарҷумон дар ёфтани муодили мувофиқ вобаста ба ҳамон тобиши пешниҳодкардаи муаллифи асар равшан аст. Масалан, дар забони тоҷикӣ ташбеҳи *“саг барин ҷакидан”* истифода мешавад, ки хоси забони англисӣ нест. Ё дар забони англисӣ ба ҷойи ин ташбеҳ бештар *“to open one’s yap”* корбурд мешавад, ки “бисёр гап задан”-ро ифода менамояд. Ё ин ки ифодаи кинояи истиоравии *“snake in the grass”* дар тасвири ҷаҳони мардуми тоҷик ҳамчун шахси *бадкор* таҷассум меёбад, вале дар забони англисӣ ин истиора, аслан, шахси “хиёнаткор”-ро дорад, ки дар тарҷума аз рӯйи “таҳаюлот” монеаҳо эҷод мекунад. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи муодил ё монандии мувофиқ дар воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз равандҳои мураккабтарин маҳсуб меёбад, ки интихоби нодурусти он сифати асари бадеиро паст мекунад.

Аслан, бояд ёдовар шуд, ки санъатҳои бадеӣ дар калимаҳои пурмазмунӣ ин ё он забон дорои маълумоте мебошанд, ки имкони корбурди онро ба маъноҳои гуногун нишон дода, танҳо ба як маъно истифода мешаванд ва вазифаи тарҷумон низ дар ифодаи ин маъно зоҳир меёбад.

Аммо дар як қатор мавридҳо дар забони тарҷума ин гуна ибораҳо дар як вақт ба ду маъно – бевосита ва маҷозӣ корбаст мешаванд, ки барои мутарҷим фарқ кардан ва ёфтани муодили мувофиқ бо маънои маҷозӣ мушкилӣ эҷод мекунад. Масалан, дар забони тоҷикӣ феъли “нишон додан” ба сифати нишон додани чизе ё ба маънои таҳдид,

тарсондан корбурд мешавад. Сермаъноии воҳидҳои забони дар чараёни тарҷума нақши асосиро мебозад, зеро мувофиқати ин маъноҳо дар муносибати калимаи тоҷикӣ баробархукукиро бидуни таҳвили тарҷума таъмин менамояд.

Дар забон ибораҳо дорой маълумоте мебошанд, ки дар таркиби калима мавҷудияти алоқаҳои образнокро нишон медиҳанд. Масалан, дар тахайюли мардум маъноҳои маҷозии “хаммом” – гармӣ, “рӯбоҳ” – маккорӣ, “шер” – часурӣ, “гург” – кордидагӣ, “харгӯш/заргӯш” – тарсуӣ ва “барф” – сафедиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки қисми зиёди мазмуни услубии калимаҳо на танҳо худ калима, балки тамоми гуфторро дар баёни ифодаҳои нарму гуворо рангин ва бо назар мегардонанд. Дар баъзе мавридҳо барои тарҷумон на танҳо хусусиятҳои услубии калимаи ҷустуҷӯшаванда, балки дар матни асл ҷӣ гуна ифодаи ин калима низ муҳим аст.

Агар калимаи матни тарҷумашуда ҳамчун калимаи мувофиқ дар матни асл хусусиятҳои услубӣ дошта бошад, он гоҳ натиҷаи он муодилнокӣ мешавад. Аммо агар калимаҳои матни асл ва матни тарҷума аз ҷиҳати мазмуни асосӣ ба ҳам мувофиқ бошанд ва услубҳои ифодаи гуногун дошта бошанд, дар он сурат муодили комил ба вучуд намеояд.

Акнун ба вижагиҳои муодилнокӣ бо мисолҳои баъзе воситаҳои тасвири бадеӣ назар мекунем:

Мавриди зикр аст, ки санъати кино аз зумраи санъатҳои мебошад, ки новобаста аз он ки шакли тасвирии кушод ё пӯшида дорад, ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан боиси ба вучуд омадани мушкилот мегардад. Дар раванди тарҷумаи кино тарҷумон бояд хусусиятҳои матни асло ба назар гирифта, онро ба забони тарҷума мутобиқ созад, яъне вазифаи тарҷумон аз он иборат аст, ки мундариҷаи кинои матни асло ба матни тарҷума бо тартиби муқарраршуда барои ноил шудан ба муодили байни забонҳои асл ва тарҷума мутобиқ созад.

Аз ин рӯ, ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардани санъати бадеӣ масъалаи нигоҳ доштани хусусиятҳои услубии матни асл бояд ба назар гирифта шаванд. Дар чараёни тарҷумаи асарҳои бадеӣ масъалаҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ бо ҳам зич алоқаманданд.

Баъзан мутарҷим ба ҷойи дарёфти муодили мувофиқ барои ҷилавгирӣ аз таҳриф, аз усули ҷуброн истифода мебарад, ки дар мисолҳои забони тоҷикӣ онро баррасӣ хоҳем кард:

Амакмуллот (шавҳарашро мегӯяд, ки Иброҳимхоча ном дошта, чунонки дар боло қайд шуд, дуохони нобарор буд) ба ман *“исми аъзам”*-ро ёд додаанд. Ҳар вақт ман деви ҳафтсарро дидам, *“исми аъзам”*-ро мехонам ва ӯ ба ман зарар расонида наметавонад.

Боз илова мекард:

— Ҳикояҳои дев ва ачинаро дар ягон ҷой нақл накуни, ки даррав ба ту зарар мерасад. Ман ва Тӯтапошшо, ки аз деви ачина наметарсем, мо *“исми аъзам”*-ро медонем, вай ба мо зарар намерасонад.

Ман аз ҳамон вақт сар карда бисёр тарсончак шудам, шаб ки торик шуд, ҳар чизе, ки ба назарам намояд, “дев” ё “ачина” гумон карда дар ларза меафтадам, азбаски Султонпошшо маро аз нақл кардани ҳикояҳои деви ачина тарсонда буд, ба пеши падару модари худ ҳам аз он воқеаҳо *лаб намекушодам* (215, с. 36).

Тарҷума: “Because my uncle the mullah taught me a powerful incantation. Whenever I see the Devil, I just say the magic words, and he doesn’t touch me”.

By her uncle the mullah, she meant Hadji Ibragim, her husband, who, if you remember, wandered from village to village performing exorcisms and incantations.

She fell silent and then told me:

“Watch out, you! Don’t go around talking about devils and werewolves, or you’ll get what’s coming to you from them for sure! Tuta-

posho and I are the only ones who know the incantation, so we have nothing to fear from devils. But you don't know it, so you'd better be careful!"

From then on, I became very cowardly. Night had hardly fallen when I'd be seeing devils and werewolves in every corner. But having been warned against saying anything by Sultan-posho, I decided *not to tell* my father or my mother (219, p. 58).

Дар ин ҷумла воситаҳои ифодаро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар баъзеи онҳо маъно мувофиқат мекунад, яъне муодили худро ёфтаанд, аммо дар баъзеи дигар бошад, маънои матни асл ба матни тарҷума мувофиқат намекунад. Метонимияи *“амакмулло”* дар забони тарҷума ҳамчун *“my uncle the mullah”* (таҳтул.: амаки ман мулло) интиқол ёфтааст, ки умуман муодили услубӣ ва маъноӣ шуда наметавонад, зеро қаҳрамони ин асар амакаш не, балки шавҳарашро дар назар доштааст. Ин навъи корбурди вожаҳо чун *“амакмулло, янгамулло, язнамулло”* дар фарҳанги забонии халқи тоҷик на ҳамчун *“шахси рӯҳонӣ”* – мулло, балки аз рӯйи эҳтиром корбурд мешаванд. Дар ин ҷо бадали дастуриро низ мушоҳида кардан мумкин аст, зеро пасванди шахси дуҷум ба ҷонишини шахси якҷум *“my”* (аз онҳо ман), табдил ёфтааст, ки барои муайян кардани исм (амак) истифода мешавад. Баъдан реалияи динии *“исми азам”* (як навъи сураи динӣ), ки дар забони англисӣ муодил надорад, тарҷумаи худро дар ЗТ ҳамчун *“incantations”* – ҷоду, формулаи ҷодугарӣ, ҷодугарӣ пайдо кардааст. Тарҷумон ҳарчанд борҳо тарҷумаи тавсифии ин реалияро истифода кардааст, вале маънои ин вожаҳо интиқол дода натавонистааст, ки дар натиҷа тарҷумаи дақиқ ба даст наомадааст. Воситаи дигари ифода дар ҷумлаи матни асл истиораи *“лаб накушодан”* (нагуфтан, сухан оғоз накардан) буда, ҳамтои худро дар ЗТ ҳамчун *“not to tell”* (нагуфтан) пайдо намудааст, вале бояд гуфт, ки ин истиора дар забони тарҷума хусусияти услубӣ ва ифоданоки худро гум

кардааст. Ин истиора дар забони тоҷикӣ усули дигари ифода дорад: “лаб фурӯ бастан – даҳон бастан”.

Барои рафъи ин мушкилот, донишони усулҳои асосии тарҷума ва воситаҳои интиқоли мундариҷаи забони мабдаъ ба забони мақсад, яъне донишони тамоми меъёрҳо ва усулҳои асосии калимасозӣ ё интиқоли мундариҷаи калимаҳои матни асл дар сатҳи луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ зарур аст.

Аз ин рӯ, тарҷумон дар баробари интиқоли маъно барои ҳифз намудани вазифаи бадеии воситаҳои баён сайъ мекунад, зеро акси ҳол боиси гум шудани муодилнокӣ дар матн мегардад.

Мисолҳои мазкури забони англисӣ далели ин гуфтаҳоианд:

“The month when the great fish come”, the old man said. *Anyone can be a fisherman in May* (218, p. 18).

Тарҷума: Моҳи омадани моҳии бузург, -гуфт пирамард. –*Дар моҳи май ҳар бӯз хирман мекубад* (218, с. 19).

Дар қисми дуюми ҷумла “*Anyone can be a fisherman in May*” дар матни тарҷума муодили худро дар шакли “*Дар моҳи май ҳар бӯз хирман мекубад*” пайдо намудааст, ки ба сифати киноя ифода шудааст. Ҳангоми тарҷума ҳарчанд маънои онҳо ба ҳамдигар наздик бошад ҳам, дар байни онҳо тафовут ба назар мерасад. Аслан, вожаи “*fisherman*” (моҳигир), ки аз англисӣ тарҷума шудааст, ба маънои “*моҳигир*” аст, ки ба забони тоҷикӣ чун “*бӯз*” инъикос ёфтааст. Вай аз ҷиҳати маъно дуруст интиқол ёфта бошад ҳам, сохтори онҳо ба куллӣ фарқ мекунад. Дар фарҳанги ибораҳои рехта воҳиди мазкур чун “бӯз агар хирман мекуфт ҳочати барзагов набуд” [251, с. 716] монанд аст, ки воқеан ин мафҳумро ифода мекунад.

Пас, маълум мешавад, ки вазифаи тарҷумон на танҳо интиқоли мазмуни матни асл мебошад. Он аз ҳар ҷи наздиктар ва мутобиқ сохтани мазмуни матни асл ба хонандаи забони тарҷума иборат аст.

Мисоли дигар:

But, he thought, I keep them with precision. Only *I have no luck any more*. But who knows? *Maybe today* (218, p. 38).

Тарчума: “Ман шастҳоямро аниқ мепартоям, -фикр кард пирамард. *Фақат ки толиам пастӣ мекунад*. Аммо кӣ медонад?! *Шояд имрӯз бахтам механдад*” (218, с. 39).

Дар мисоли аввал ифодаи *“I have no luck any more”* (тахтул.: ман дигар бахт надорам) ташбеҳи пӯшида буда, ҳамчун *“толиам пастӣ мекунад”* тарчума шудааст. Муаллиф қаҳрамони асарро ба *“одами бетолеъ”* ташбеҳ додааст, вале дар рафти тарчума бо риояи хусусиятҳои услубӣ ва дуруст истифода бурдани усулҳои таҳвили санъатҳои бадеӣ дар матни тарчума, тарҷумон онро ҳамчун *“фақат, ки толиам пастӣ мекунад”* тарчума кардааст. Ҳангоми тарчума як қатор хусусиятҳои луғавиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба сифати тарчума зарари чиддӣ расонидаанд. Калимаи *“толеъ”*, ки аз рӯйи шахс ва шумора тасриф мешавад, нодуруст интиқол гардидааст, зеро дар луғат ин вожа шакли *“толеъ – бахт, иқбол, тақдир”* [245, с. 371] омадааст ва шакли корбурди он дар шакли *“толиъ”* нодуруст аст.

Дар ҷумлаи дигари ин мисол санъати кинояи истиоравӣ дар ибораи *“Maybe today” – “Шояд имрӯз бахтам механдад”* ва киноя аз *“бобарор шудай коре”* маҳсуб меёбад. Маънии истиораи *“бахт хандидан”* маънои *“бурдборӣ, барор”*-ро ифода менамояд. Ҷумлаи матни асл дар шакли ҷумлаи нопурра омада, сохтори он ба таркиби ҷумлаи матни тарчума мувофиқат намекунад, яъне байни ҷумлаи матни асл ва матни тарчума аз ҷиҳати сохтор тафовути комил мушоҳида мешавад. Ҷумлаи асл аз ҷиҳати сохт ҷумлаи сода буда, хабари он ихтисор шудааст. Шакли пурраи ҷумла дар асл бояд *“шояд имрӯз толеам баландӣ кунад”* бошад, зеро мазмуни онро метавон аз ҷумлаи пешин ҷуброн кард ва дар асл метавонад ба

чумлаи матни тарчумашуда баробар бошад, ё “*шояд имрӯз бахтам механдад*”, ки қолаби мазкур низ дар забони тоҷикӣ корбурд мешавад.

Мисоли дигари англисиро баррасӣ менамоем:

Can it be as painful as the spur of a fighting cock in one’s heel (218, p. 86)?

Тарчума: Худо накарда, монанди зарбаи пихи хурӯси ҷангӣ бар кафи пойи одам аламнок бошад (218, с. 87)?

Дар ин маврид, қайд кардан зарур аст, ки ташбеҳи “*as painful as the spur of a fighting cock in one’s heel*” қисман вазифаи худро дар матни асл дар шакли “*монанди зарбаи пихи хурӯси ҷангӣ бар кафи пойи одам аламнок бошад*” пайдо намуда, ба он мувофиқат мекунад. Ин ҷо сухан дар бораи муодили функционалии ВФ чумла меравад, ки дар ЗА ва ЗТ вохӯранд, зеро тарҷумон маънои бевоситаи маҷозии хабари “*аламнок бошад*”-ро ба ҷойи “*дардманд*” дар таркиби ташбеҳ интихоб кардааст. Бояд гуфт, ки вожаи “*аламнок*” дар ин маврид мувофиқ нест, зеро маънои услубии дигар дорад: “аламнок – дарднок, маҳзун, пуралам” [247, с. 53].

Мисоли дигар:

The water was a dark blue now, so dark that it was almost purple (218, p. 42).

Тарчума: *Об акнун ранги сабзи сияҳтоб гирифта буд*, он қадар торик буд, ки қариб ранги нофармон дошт (218, с. 43).

Дар ин мисол ташбеҳи “*the water was a dark blue*” ифодаи монанди худро дар шакли “*об акнун ранги сабзи сияҳтоб гирифта буд*” дарёфт намудааст, ки аз ҷиҳати функционалӣ наметавонад муодили ин шавад. Аввалан, вожаи “*blue*” (кабуд) муодили калимаи “кабуд” аст, на “*сабз*” (green). Сипас, дар мафҳуми ишораи ранг вожаи “*dark*” муодили худро дорад ва ин вобаста ба рангест, ки ба ин вожа мепайвандад. Масалан, “dark blue” – “кап-кабуд”, “dark red” – “суп-сурх”, “too dark” – “сип-

сиёҳ” ва ғ. Бинобар ин, дар мисоли мазкур “dark blue” (кап-кабуд) муодили дурусти худро наёфтааст.

Дар забони тоҷикӣ ин ҳолат мушоҳида карда мешавад:

Як одами миёнсоли гандумгуни ришқалон, ки қади баланде дошт, ба дигарон корфармой мекард ва роҳи корро нишон медод (215, с. 19).

Тарҷума: A tall man with a black beard flowing over his chest was in charge (219, p. 27).

Дар мисоли забони асл, ҳамзамон якчанд воситаи тасвири бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро ба сифати симои зоҳирии шахс дар ҷумлаи ғавқ ташбеҳ чида шуда омадааст: **“як одами миёнсоли гандумгуни ришқалон, ки қади баланде дошт”**. Инчунин, ба сифати истиораи мурда **“роҳи корро нишон додан”** истифода шудааст, ки бинобар сабаби забонзада шудан маънои маҷозии он эҳсос карда намешавад. Ин ҷо муодили дуруст ва ё пурра дар забони тарҷума мушоҳида намешавад, зеро тарҷумон аз усули талаф истифода бурда, қисми ташбеҳи **“як одами миёнсоли гандумгун”** ва истиораи **“роҳи корро нишон додан”**-ро ихтисор намудааст. Қисми дигари ин ташбеҳ бо истифода аз усули илова инъикос ёфтааст, ки тарҷумон бидуни надонистани моҳияти маъноӣ муаллиф истифода кардааст.

“Воситаи асосии нақди илмӣ тарҷума мафҳуми муодилнокӣ мебошад, ки ба натиҷаҳои мушаххаси тарҷума татбиқ карда мешавад. Масъалаи марказии ин самт таҳияи меъёрҳои объективӣ илмӣ баҳодиҳӣ матнҳои тарҷума, аз ҷумла, омӯзиши падидаи тағйирпазирии матнҳои бадеӣ (мавҷудияти якчанд гунаҳои тарҷумаи эквивалентӣ) мебошад” [8, с. 50]:

The successful fishermen of that day were already in and *had butchered their marlin out and carried them laid full length across two planks, with two men staggering at the end of each plank, to the fish house where they waited for the ice truck to carry them to the market in Havana* (218, p. 8).

Тарчума: – Моҳигирони муваффақи он рӯз ҳама аз баҳр омада буданд ва *марлинҳояшонро қассобӣ карда, қадакӣ ба рӯи ду тахта гузошта буданд ва ду мард сари тахтаҳоро ба дӯш гирифта, лангар хӯрда ба анбори моҳӣ бурда буданд, то яхчолмошин ояду онҳоро ба бозори Ҳавана бибарад* (218, с. 9).

Дар ҷумла метавон усулҳои умумигардониро чунин мушоҳида кард: Дар ҷумлаи забони асл воситаи тасвири баён “*had butchered their marlin out and carried them laid full length across two planks, with two men staggering at the end of each plank, to the fish house where they waited for the ice truck to carry them to the market in Havana*” дар шакли “*марлинҳояшонро қассобӣ карда, қадакӣ ба рӯи ду тахта гузошта буданд ва ду мард сари тахтаҳоро ба дӯш гирифта, лангар хӯрда ба анбори моҳӣ бурда буданд, то яхчолмошин ояду онҳоро ба бозори Ҳавана бибарад*” ифода ёфтааст. Ҳарчанд ин шакл аз ҷиҳати маъно дуруст таҳвил ёфта бошад ҳам, баъзе нуқтаҳои мавҷуданд, ки бояд баррасӣ шаванд. Калимаи “*butcher*” (бурида) дар матни тарчума ба ҷойи “*қассобӣ кардан*” корбурд намешавад, зеро ин вожа маънои тамоман дигар дорад ва дар забони тоҷикӣ ифодагари “шуғл ё пешаи касби қассоб” мебошад. Дар ин ҷо тарҷумон феълҳои “*куштан*” ё “*сар буридан*”-ро истифода набурдааст, ки муодили калимаи “*butcher*” мебошанд. Бояд гуфт, ки мутарҷим дар ин ҷо бо истифода аз усули умумигардонӣ онро бо мафҳуми васеъ интиқол додааст, ки ба мутобиқат накардани маъноҳои ЗА ва ЗТ мусоидат намудааст, зеро марзи маъноии калимаи мазкур умуман дигар буда, ба таври зайл корбурд мешавад: “*butcher* 1. п 1) гӯштбуру гӯштфурӯш, қассоб; 2) *мач*. ҷаллод, қотил, одамкӯш; 2. *v* қатли ом кардан, куштори дастачамӣ кардан, куштан (*бо ваҳшигарӣ ё шумораи зиёд*), қатл кардан” [229, с. 128], яъне “буридан” метавонад дар забони тоҷикӣ муодили худро дар шакли “куштан” дошта бошад. Ҳарчанд калимаи “*butcher*” дар луғат маънои “қассобӣ кардан”-ро

дорад, аммо дар ҷумлаи ЗТ набояд ба ҳамин тарз истифода шавад, зеро ҳамчун феъл маънои “қатли ом кардан, куштори дастачамъӣ кардан, куштан (*бо ваҳшигарӣ ё шумораи зиёд*), қатл кардан”-ро ифода менамояд. Маънои вожаи “қассобӣ” дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ маънои “кор ва амали қассоб”, яъне шуғл ё касби қассобиро дорад. Гунаи ягонаи калимаи мазкур дар шакли “*куштан*” қобили қабул аст.

Дар қисми дигари ин ҷумла истиораи забониро “*with two men staggering at the end of each plank*” – “*ду мард сари тахтаҳо ба дӯш гирифта*” мушоҳида кардан мумкин аст. Тавре ки қаблан зикр гардид, доираи истифодаи ин навъ истиораҳо фарох нест. Онҳо аз эътибор баромаданд ва аз ҳамин сабаб, бе тафсир истифода мешаванд ва маънои маҷозии онҳо эҳсос намешавад, яъне дар забон ба сифати калимаи одӣ қабул мешаванд. Дар байни ин гуна истиораҳо ва маънои маҷозӣ ҳудуди муайян гузоштан ғайриимкон аст. Тарҷумаи ин гуна истиораҳо ҳангоми умумигардонӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Ҳарчанд истиораи ЗТ чун “бор ба дӯш бардоштан” [243, с. 217] таҳвил ёфтааст, вале дар маънои маҳдуд “*staggering*” ба ифодаи “*ба дӯш гирифтанд*” мувофиқат намекунад, зеро дар луғати забони тоҷикӣ ин вожа чунин маъно дорад: “1. китф, шона, қисми болои тахтапушт; тахтапушт; паиҳам, пайваста 2. шаби гузашта, дишаб” [244, с. 410]. Истиораи дигари матни асл “*the end of each plank*” дар ЗТ тарҷумаи мувофиқи худро дар шакли “*сари тахтаҳо*” дорад, вале танҳо вожаи мушаххаси “*each*” ба маънои васеъ умумӣ шуда, ба исми ҷамъи “-ҳо” таҳвил ёфтааст.

Дар ин мисол қисмати дигари воситаҳои тасвири бадеӣ истиораи “*carried them laid full length across two planks*” мебошад, ки дар ЗТ чун “*қадакӣ ба рӯи ду тахта гузошта буданд*” инъикос ёфтааст.

Албатта, раванди таҳқиқ нишон дод, ки ин ибора айнан тарҷума шудааст, зеро дар забони адабии тоҷик вожаи “*қадакӣ*” вучуд надорад. Дар луғат ин калима шакли “қадак –кн. қадак” [243, с. 294]-ро дошта,

калимаи мазкурро иваз карда наметавонад. Бояд гуфт, ки қисми ҷумла метавонад муодили худро дар шакли “дароз хобониданд”, яъне “*laid full length*” ва “*full length*” тарҷумаи умумӣ пайдо кунад, зеро “*full*” дар маънои васеъ инъикос наёфтааст. Дар ин қисми ҷумлаи забони асл гунаи дигари тарҷума “*carried them to the fish house*”, яъне “лангар хӯрда ба анбори моҳӣ бурда буданд”-ро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин ҷо “лангар хӯрдан” ба маънои калимаи “*carry*” тамоман мувофиқат намекунад, зеро ин вожа ба маънои “*v (carries; carried)* 1) бурдан, расондан, ҳамл кардан; 2) қисм-қисм кашондан/ бурдан/ овардан; 3) овардан (*фоида, даромад*); 4) хомила будан, бордор будан, обистан будан; 5) доштан; 6) дар/ бо худ доштан; 7) гузарондан, қабул кардан, мавриди тасвиб қарор додан (*лоиҳаи қонун ва ғ.*); 8) амер. фурӯхтан, савдо кардан, ба фурӯш мондан; 9) дорои ҳаракат ва рафтори махсус будан; 10) харҷӣ додан, сарпарастӣ кардан (*аз назари моддӣ*); 11) расидан (*садо ва ғ.*); 12) пирӯз шудан бар, фотех шудан, ғалаба кардан, ғолиб омадан (*дар интиҳобот ва ғ.*); 13) маълум кардан, хабар додан; 14) давом додан, дароз кардан; 15) киш. кишт кардан, коштан, тавлид кардан, ба амал овардан” [229, с. 139] корбурд мешавад. Калимаи “лангар” маънои тамоман дигар дорад: “1. ~андохтан (партофтан), ~бардоштан; 2. дорбоз; 3. раққосак, лангари соат; 4. кн. маҷ. мустаҳкамӣ, устуворӣ; эътибор; истодагарӣ, таҳаммул, оромӣ, вазнинӣ; 5. Бастанӣ ҳайвонот дар саҳро” [243, с. 314]. Маънои истилоҳии ин вожа дар забони тоҷикӣ дар гунаи зайл низ ба кор фармуда мешавад: “Лангар 1. оҳани вазнини махсус, ки барои нигоҳ доштани киштӣ ба занҷир баста ба зерӣ дарё мепартоянд; лангар андохтан барои истодани киштӣ лангарро ба зерӣ об андохтан; маҷ. таваккуф кардан; лангар ниҳодан лангар андохтан; маҷ. истодан, ист кардан, таваккуф кардан дар ҷое; лангар фурӯ кашидан лангар андохтан; 2. тамкин, виқор; 3. ҷои исти мусофирон, истгоҳ; хонақоҳ; 4. Ҷӯбҳои дарозе, ки дорбозон барои нигоҳ доштани мувозинат ба даст мегиранд” [244, с. 593-594], аммо дар ин гунаҳо “лангар хӯрдан”

вучуд надорад, яъне вожаи “лангар”-ро бо вожаи “хӯрдан” истифода кардан мумкин нест, ҳарчанд дар луғат гунаи “истодан, ист кардан, таваккуф кардан дар ҷойе” ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ин гунаи тарҷума дар дохили санъатҳои бадеӣ номувофиқ аст. Дар ин ҳолат, тарҷумон бояд онро ҳамчун “бурдем” тарҷума кунад, ки ба шакли забони асл мувофиқат мекунад.

Падидаи дар забони тарҷума ворид кардани калимаи нав ҳамчун илова ё изофа маъмул аст, ки дар муодилокии матни бадеӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад:

Alas! yes: no jail was ever more secure (221, с. 14).

Тарҷума: Ҳайҳот! Ман ин ҷо, на камтар аз маҳбас, асира будам (216, с. 12).

Дар ин ҷумла усули иловаро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро калимаи “асира”, ки дар ҷумлаи ЗТ корбурд шудааст, дар ҷумлаи асл вучуд надорад. Дар ҷумлаи ЗТ калимаи “асир” маънои тамоми ҷумларо дар ЗА иваз мекунад, зеро калимаи “jail” дар ЗТ ҳамчун “маҳбас” инъикос ёфтааст. Ҳарчанд маънои ҷумлаи ЗА ба маънои ҷумлаи ЗТ мувофиқат накунад ҳам, ин калима онро пурра ифода мекунад, яъне илова кардани калимаи “асира” кинояи “no jail was ever more secure”-ро пурра мекунад, ки дар асл вучуд дорад ва ҷаззобияти асари бадеиро баланд мебардорад. Асосан, ҷумла ҳамчун “no jail was ever more secure” киноя аст, яъне киноя аз *зулми зиндон* маҳсуб мешавад, аммо тарҷумон онро бо иловаи истиораи “асира” чунин тарҷума кардааст: “Ман ин ҷо, на камтар аз маҳбас, асира будам”. Ногуфта намонад, ки дар тафаккури мардуми тоҷик ба ҷойи истифодаи ин маънӣ вожаҳои “асир/асира” ё “маҳбус” қолаби русии истилоҳи “тюремщик” ҷой дорад, ки маъмулан аз рӯйи ин маъно ва истифода чандон муносиб нестанд. Аслан, калимаи “маҳбус” ё “асир” ба “тюремщик”-и русӣ ҳеҷ иртиботе надорад. Калимаи “зиндон” дар луғати русӣ-тоҷикӣ чунин маъно дорад:

“тюремщик *м* 1. посбони ҳабсхона, зиндонбон 2. *перен.* Золим, зулмқунанда, ситамгар” [224, с. 1126], яъне “1. Надзиратель в тюрьме (устар. разг.); 2. Перен. Угнетатель, тот, кто попирает свободу и демократию” [235, с. 819]. Бояд гуфт, ки калимаи тоҷикии **“асир/асира”** дар луғати тоҷикӣ-русӣ маънои комилан дигар дорад: “1. пленный, пленник, невольник; 2. *пер.* влюблённый, очарованный и др.” [243, с. 46], ба сифати маънои асли ва маҷозӣ қорбаст мешавад, ки маънои **“дӯстдошта, маҳбубаро”**-ро дорад ва ба маънои маҷозӣ маънои **“ошиқ”** на **“маҳбус”**-ро ифода менамояд. Ва дар баробари ин, вожаи **“маҳбус”** дар ин луғат чунин маъно дорад: “заклучённый, узник, арестованный, арестант” [243, с. 339], на **“зиндонбон”** (тюремщик). Дар забони тоҷикӣ миёни калимаҳои **“асир”** ва **“маҳбус”** айнияти хурд мегузоранд, зеро “асир” ба маънои *бандӣ, гирифтгор, мутеъ* ва “маҳбус” ба маънои *ҳабсшуда, дар ҳабс афтада, дар ҳабс будан* истифода бурда мешаванд. Дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ бошад, вожаҳои мазкур равшан тавзеҳ дода шудаанд: “асир – 1. дастгиршуда, бандӣ; маҳбус; 2. *маҷ.* гирифтори ишқ, ошиқ” [244, с. 91] ва “маҳбус – ҳабс кардашуда, дар банду қайд афтада” [244, с. 674], ки **“асир”** маънои **“маҳбус”**-ро дорад.

Тавре ки қайд гардид, ҳангоми аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани воситаҳои тасвири бадеӣ тарҷумон метавонад барои равшан кардани вазъият калимаҳои навро ба забони тарҷума илова намояд.

Ҳамин тариқ, истифодаи дурусти таҳвили тарҷума ҳангоми тарҷумаи осори бадеӣ боиси пуррагии матни тарҷумашуда мегардад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми тарҷумаи осори адабӣ мутарҷим бояд маъно ва мундариҷаи матни аслро дар тарҷума нигоҳ дорад, ки бидуни истифодаи таҳвили тарҷумавӣ ғайриимкон аст.

5.3. Тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ

Воқеан, адибон барои беназирии забон, тавсиф ва тасвири воқеаҳои мухталифи зиндагӣ ва манзараҳои табиат – ба эҷодиёти шифоҳии мардум – фолклор таъя мекунанд, ки умуман, барои офаридани симои воқеии қаҳрамонони асар кумак мерасонад.

Чунонки аз маълумоти назариявии тарҷумашиносӣ бармеояд, “воҳидҳои луғавии бемуодил чунин воҳидҳои забоние мебошанд, ки хоси як забон буда, дар дигар забонҳо муодили худро надоранд” [85, с. 407] ва маъмулан ба қатори онҳо реалия, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол, лақнаҳои маъноӣ, истилоҳот ва амсоли инҳо шомил мешаванд.

“Забон дорои воситаҳои образнокӣ хос мебошад, яъне воситаҳои, ки тавассути онҳо гӯянда фикри худро образнокро баён карда, “порчаи воқеият”-ро аз нав ба вучуд меоварад ва бо ин васила, муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад. Забони мо аз истиораҳо, луғати экспрессивӣ фаровон буда, аз маҷмуи зиёди пасвандҳои таркиб ёфтааст, ки барои ифодаи эҳсосот, аломатҳо ва фикру мулоҳизаҳо хизмат мекунанд” [89, с. 43].

Таҳқиқ ва омӯзиши ин воҳидҳои нодири забонӣ даврано ва марҳалаҳои рушд ва комёбиҳои илмию амалӣ дошта, ҳалли мушкилоти тарҷумаи онҳо то замони мо расидааст. Агарчи ин масъала дар забонҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад ҳам, баъзе ҷанбаҳои он ҳанӯз баррасӣ нашудаанд ва номукамалӣ дар тарҷумаи баъзе асарҳои бадеӣ гувоҳи гуфтаҳои болост. “Ин ибораҳо нутқи образнокӣ нависандаро латиф ва таъсирбахш мегардонанд ва дар ҳаёти воқеӣ омили фарогир ва баёнкунанда ба ҳисоб мераванд. Барои ҳамин ҳам баъзе нотиқон фолклорро санъати сухан номидаанд” [170].

Маълум аст, ки воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои миллиро таҷассум карда, дар доираи воситаҳои баёни ду забони мавриди назар аз рӯйи сохторҳои дастурию луғавӣ фарқ мекунанд.

Бояд гуфт, ки воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаҳои тасвири бадеӣ маъноӣ маҷозӣ дошта, ҷузъи миллию фарҳангии як халқро ифода мекунанд. Ба фикри олими тоҷик Ф.М. Турсунов: “Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои миллию фарҳангии забон алоқаи зич доранд ва метавонанд ба гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ бемуодил дохил шаванд” [179, с. 182], яъне бинобар тобиши миллию фарҳангӣ доштани воҳидҳои фразеологӣ дар раванди тарҷума онҳоро ба қатори воҳидҳои луғавӣ бемуодил дохил намудан мумкин аст.

Ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ баъзе унсурҳои дастурии онҳо бояд ба назар гирифта шаванд, то ҳангоми тарҷума мутобиқатҳои дурусти онҳо интихоб карда шаванд.

Қобили зикр аст, ки дар тамоми забонҳои ҷаҳон воҳидҳои фразеологӣ ва дигар сохторҳои устуворро пайдо кардан мумкин аст, ки онҳо дар баъзе забонҳо муодили худро дошта, дар як қатор забонҳои дигар муодили онҳо ба назар намерасад. Аз ин бармеояд, ки “аз нуқтаи назари тарҷума воҳидҳои фразеологӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: воҳидҳои фразеологӣ, ки дар забони дигар муодил доранд ва воҳидҳои фразеологӣ бемуодил” [179, с. 183], ки дар осори бадеӣ доираи васеи истифодабарӣ доранд.

Дар забони тоҷикӣ воситаҳои тасвири бадеиро низ мавриди таҳлил қарор медиҳем, то вижагиҳои хоси тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ муайян карда шаванд:

Дӯконам танг аст, мол ва сармоям кам, ба болои ин бештари молҳои ман *“қасмаҳару қасмаёб”*, бинобар ин савдо ҳам кам мешавад ва дар ин гуна аҳвол аберааш ба зудӣ калон намешавад ва ба воя намерасад (214, с.16).

Тарҷума: “My shop is small, and I don’t have a lot of goods or capital. Moreover, most of the items I sell *are not in high demand*, which is why sales are slow, and the stock of gulqand doesn’t deplete too quickly” (220, p. 48).

Дар ин ҷо истиораи муаллифии “*касмахару касмаёб*”, ки бо воҳиди фразеологӣ ифода ёфтааст, дар забони англисӣ ҳамчун “*are not in high demand*” тарҷума шудааст. Бояд гуфт, ки ин воҳиди фразеологӣ дар фарҳанги забони тоҷикӣ хеле камистеъмол буда, дар забони тоҷикӣ маънои асли дорад, яъне тобиши экспрессивии худро гум кардааст.

Мисоли дигар:

Чинифурӯш *пиёлаи чойро ҳанӯз ҳолӣ накарда*, Қоришкамба даҳони худро аз нон пур кард, ки акнун *на нонро ҳолида метавонист ва на ҳарф зада* ва ӯ дар ҳамин ҳолат, аз тарси он ки чинифурӯш нони боқимондаро хӯрда намонад, як дасти худро ба бурдаи охирини нон, ки ба рӯи бодбзак буд, гузошта, бо дасти дигараш ба чинифурӯш ишора кард, ки *зудтар пиёларо ҳолӣ карда*, ба ӯ *чой кашида диҳад*, то ки вай нонҳои нимхоидаи дар лунчаш бударо бо ёрмандии чой фурӯ бурда тавонад (214, с. 11).

Тарҷума: While the ceramic seller *hadn’t finished his tea*, Qori Ishkamba stuffed his mouth with so much bread that *he couldn’t chew or speak properly*. Anxious that the ceramic seller might eat the remaining bread, Qori Ishkamba placed one hand on the last piece atop the fan and gestured with the other hand for the seller *to quickly empty his cup and refill it with tea*. This way, he hoped to wash down the half-chewed bread in his mouth (220, p. 43).

Мисоли мазкур муносибати байни воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз он ҷиҳат тавсиф мекунад, ки дар забонҳои муқоисашаванда ин муносибатҳо тавассути монандии маъноӣ ва экспрессивии воҳидҳои фразеологӣ дуруст ифода ёфта, барои ноил шудан ба тобишҳои наздики услубӣ ва экспрессивӣ мусоидат менамоянд.

Бояд гуфт, ки тавассути муодилнокӣ воҳиди фразеологӣ дар забони тарҷума маъноӣ маҷозии худро пайдо карда метавонанд.

Агар дар ҷумлаи забони тоҷикӣ воҳиди фразеологии *“пиёларо холӣ кардан”* дар матн муносибати метонимиро ифода карда, ду маротиба истифода шуда бошад, пас дар забони англисӣ он бо воҳиди фразеологии *“hadn’t finished his tea”* интиқол ёфта, тобиши метонимӣ надорад. Воҳиди фразеологии дигар *“to quickly empty his cup”* дар забони англисӣ аз воҳиди фразеологии *“hadn’t finished his tea”* аз ҷиҳати ифоданокӣ фарқ карда, тобиши метонимикӣ дорад.

Бояд тазакурр дод, ки хусусиятҳои фарқкунандаи равшани ин воҳидҳои эмотсионалӣ-экспрессивии асари бадеӣ барои ноил шудан ба тарҷумаи мукаммали тобишҳои услубии ВФ-и забони тоҷикӣ мушкилӣ эҷод мекунанд, зеро ин воҳидҳои забонӣ бештар хусусияти гуфтугӯӣ доранд, яъне онҳо дар қолаби эҷодиёти шифоҳии халқ – фолклор ифода мегарданд. “Интиқол додани ифода ва хусусиятҳои хоси эмотсионалӣ бо нигоҳ доштани калимаи асосӣ имконнопазир аст” [142, с. 151].

Масалан, дар воҳиди фразеологии *“пиёларо холӣ кардан”* маъноӣ “то охир нӯшидан”-ро дорад ва ин метонимия дар фарҳанги мардуми тоҷик маъноӣ махсуси *“холӣ кардан чизе”*-ро низ ифода карда метавонад. Воҳиди фразеологии дигари дорои маъноӣ маҷозӣ ибораи *“ҳарф задан”* мебошад, ки дар забони англисӣ ҳамчун *“to speak properly”* мутобиқати дуруст пайдо кардааст. Аммо, албатта, онҳо муодил шуда наметавонанд, зеро воҳиди фразеологии тоҷикии *“ҳарф задан”* – гап задан, сухан кардан [251, с. 601], нисбат ба *“гап задан”*, ки ҳамчун шакли маъмулӣ истифода мешавад, хусусияти бештари экспрессивӣ ва эмотсионалӣ дорад.

Мисоли англисиро баррасӣ менамоем:

«*Livesey*», returned the squire, «you are always in the right of it. I'll be as silent as the grave» (222, p. 63).

Тарҷума: *Ливси, - гуфт арбоб дар ҷавоб, - ҳамеша гапи шумо ҳақ аст. Ман мурда барин хомӯш хоҳам буд* (217, с. 51).

Дар ҷумлаи англисӣ ташбеҳи “grave” ҳамчун ҷузъи воҳиди фразеологӣ маънои “*гӯр, қабр, лаҳад; марг*”-ро дорад, ки дар забони тоҷикӣ ба вожаи “*мурда*” табдил ёфтааст. Аммо ҳар ду ибора мантиқан мувофиқ буда, маънои “*сукути комил*”-ро ифода мекунад.

Аз ин рӯ, “бадали воҳиди фразеологӣ бо калимаҳои маънои аслидошта қобили қабул аст, аммо ҳамаи воҳидҳои фразеологиро дар матни тарҷума бо калимаҳои маънои аслидошта интиқол додан мумкин аст. Аз ин рӯ, маҳз дар чунин матнҳо усули ҷуброни мавқеӣ ёрии калон мерасонад: агар воҳиди фразеологӣ дар як ҷойи матн интиқол наёфта бошад, шояд дар ҷойи дигар калимаҳои ба маънои аслии худ омада, бо воҳидҳои фразеологӣ иваз карда шаванд. Дуруст аст, ки ҷуброни мавқеӣ барои барқарор кардани хусусиятҳои нахвӣ мувофиқ нест: инверсия, ки ба ҷойи дигар дар матн интиқол дода шудааст, ҷузъҳои комилан дигари мундариҷаро нисбат ба ҷузъҳои муайянкардаи муаллиф таъкид мекунад” [8, с. 312]. Ақидаи И.С. Алексеева аз ҷониби Е. Недкова дастгирӣ наёфтааст. Е. Недкова қайд мекунад, ки “фаромӯш набояд сохт, ки интихоби ин ё он воҳиди фразеологӣ комилан ба тарҷумон – субъекти асосии амали эҷодии тарҷума вобаста аст. Аз ин рӯ, ҳар як тарҷума бидуни таҳвил ғайриимкон аст, хусусан, монандӣ ва тафовут бо матни асл аз ҳалли ҳаммаъноӣ тамоман вобастагӣ надорад” [128, с. 104] ва ин нуқтаи назар ба таври зайл асоснок карда мешавад: “Агар воситаи тасвирӣ бадеӣ дар забони тарҷума ифоданок ва таъсирбахш бошад, пас, мутарҷимро зарур аст, ки онро иваз намояд ва ё ҳатто санъати бадеии навро эҷод намояд, то таъсири пурраи адабӣ дар забони тарҷума аз

байн наравад” [45, с. 132]. Аз ин рӯ, “захираи луғавию фразеологии забоне, ки фарҳанги дигарро қабул мекунад, ба шарофати тарҷумаи реалияҳои этникии фарҳанги забони асл пайваста васеъ мешавад. Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун ҷузъи воҳидҳои тарҷуманопазир, ки ҳолати махсуси номутаносибии байнизабонӣ мебошанд, барои тарҷумон душвориҳо ба миён меорад. Вобаста ба ин, таҳқиқу баррасии усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ, аз ҷумла, усули тарҷума бо дарназардошти маъно ва шакл дар назарияи тарҷума муҳим арзёбӣ мегардад. Тарҷуманопазирӣ воҳидҳои фразеологӣ дар забоне зоҳир мегардад, ки зери таъсири инкишофи таърихии фарҳанги халқи он ва дарки умумии олами атроф аз ҷониби барандагони ин фарҳанг ташаккул ёфтааст” [204, с. 36].

Масалан, дар забони англисӣ истиораи *“apple of one’s eye”* дар забони тоҷикӣ муодили пурраи худро дар шакли *“гавҳараки чашм”* дорад, ки аз ҷиҳати маъно ва сохт ба ҳамдигар мувофиқат мекунанд. Бештари вақт ба ҷойи ин ибора ибораи *“мардумакӣ чашм”* (гавҳараки чашм) истифода мешавад. Аммо *“мардумакӣ чашм”* муодили комили ин ибора шуда наметавонад, зеро он шакли образнок ва эмотсионалӣ надошта, дорои маънои маҷозӣ нест ва мавқеи истифодабарии дигар дорад.

Literally, I was (what he often called me) *the apple of his eye* (221, p. 475).

Тарҷума: Ман ба маънии воқеӣ (ончуноне ки ӯ маро бештар меномид) *мардумакӣ чашми ӯ будам* (216, с. 408).

Дар ҷумлаи мазкур истиораи *“the apple of his eye”* (гавҳараки чашм) дар ЗТ чун *“мардумакӣ чашм”* инъикос ёфта, дар забони тоҷикӣ чун истиора вучуд надорад. Илова бар ин, дар низоми воҳидҳои фразеологии забони англисӣ калимаи *“apple”* (себ) гунаҳои дигаре низ

дорад, ки аз рӯйи сохтор дар забони тоҷикӣ мутобиқати пурра надоранд: *“apple of discord”* – *“тухми низоъ”* ва ғ.

Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ барои тарҷумонҳои навқалам хеле душвор маҳсуб меёбад, зеро дар онҳо маънои экспрессивӣ ниҳон буда, ҳангоми тарҷума “бояд тобиши ифоданок ва услубии онҳо нигоҳ дошта шавад” [85, с. 25]:

Онҳо аз назар ғоиб шуда рафтанд, ман дар дили худ “ӯ ҳоло намемирад, наҳод ки ман аз падару модар якбора ҷудо шавам” гӯён худро тасалли додам ва чашмонамро, ки аз *ашки талх* сӯзиш мекарданд, бо остин пок кардам (215, с. 113).

“*Ашки талх*” дар ҷумла муболиғаи иғроқ аст, зеро он ба ақлу тафаккур мувофиқ аст, вале он дар истифодаи мардум одат нест. “*Ашки талх*” ва “*сели ашк*” гарчанде маънои истиоравӣ дошта бошанд ҳам, бинобар сабаби серистеъмол буданашон ифоданокии онҳо ҳис карда намешавад.

Тавре қайд гардид, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ зиёде мавҷуданд, ки маҷоз буда, дар нутқи адабӣ ва гуфтугӯӣ истифода мешаванд. Дар сохтани воҳидҳои фразеологӣ ба ҷуз истиора ва қиёс дигар навъҳои маҷоз низ сермаҳсул мебошанд: *аз пашша фил сохтан, замин кафидасту одам баромадааст, сари ҳақ сангин аст, себ то фуру омадан ҳазор бор чарх мезанад, аз ҳавли даҳанаш оши палав мепазад* ва амсоли инҳо. Ҳамин тавр, “албатта, шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ маҳз дар асоси ташбеҳ ва қиёс сохта мешаванд, вале ба он диққат надодан мумкин нест, ки ҳангоми ба сифати намунаҳои иборасоз истифода шудани маҷозҳо, аз қабилӣ муболиға ва тасғир чӣ гуна ифодаҳои гуногун ва хушобуранг ба вучуд меоянд” [145, с. 20].

Тасғир, одатан, шакли қиёс ва ташбеҳро гирифта, дар воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо бештар ба мисли муболиға истифода

мешавад. Масалан, дар забони тоҷикӣ мақоли “*мурча ҳам аз ӯ озор намеёбад*” ифодагари “хурдтарин махлуқ низ аз ӯ ранҷ намебинад”, тасғир маҳсуб меёбад.

Барои исботи фикр тасмим гирифтем, ки як қатор мисолҳоро таҳлил намоем:

A voice replied, telling him to keep out of the moonlight or he would *get some lead in* him, and at the same time a bullet whistled close by his arm (222, p. 51).

Тарҷума: Дар ҷавоб овозе баланд шуда, ба он маслиҳат дод, ки агар *сарашро бар бод додан* нахоҳад, аз ҷойҳои бо моҳтоб равшаншуда дур гардад. Ва ҳамон дам тире вижжас зада, аз назди кифти ӯ гузашт (217, с. 42).

Ифодаҳои маҷозии зикршуда дар таркиби воҳидҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сарфи назар аз тафовути маъноӣ тобиши манфӣ доранд. Ибораи англисии “*get some lead in*” тарҷумаи дурусти “*маълумотеро ба даст овардан*” дошта, бо тарҷумаи муболиғаи “*сарашро бар бод додан*” тамоман мувофиқат намекунад. Ин ифодаи эзоҳӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик мавқеи хосса дорад ва дар забони англисӣ гунаи комилан дигар, ба мисли “*be off one’s onion*”, на “*get some lead in*”-ро дорад. Аз ин рӯ, интихоби муодил аз рӯйи шакл дар ин гуна мавридҳо мувофиқ набуда, душвориҳои тарҷума ба забони тоҷикӣ бинобар мазмунан дур будани воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки шакли ба ҳам назидик мебошанд, хусусияти воқеӣ дорад:

Сартарош *чор даҳан гап зада*, як бор *покуро ба санг зада*, охир теғро мувофиқи табъаш тез кард ва лӯнгиरो ба гардани Қоришкамба баста истода ба суҳан давом намуд (214 с. 7).

Тарҷума: While sharpening the razor for the final time, the barber continued to talk... (220, p. 39).

Тасғири фразеологии “*чор даҳан гап задан*” ва метонимияи “*покуро ба санг задан*” ба ЗТ бидуни истифодаи воҳиди фразеологӣ интиқол ёфтааст. Дар “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик” шакли ихтисоршудаи он чун “*чорта гап зада*” ба назар мерасад: “андаке гапзанон кардан, каме сӯхбат кардан” [251, с. 410] ва дар тарҷума маънои аслии он ҳамчун “*continued to talk*” инъикос ёфтааст. ВФ-и дуум чун метонимия маънои “*тез кардан*”-ро дошта, дар забони англисӣ тамоман ифода наёфтааст. Ҳарчанд мафҳуми ин ҷумла дар забони тарҷума баён шуда бошад ҳам, тобиши миллӣ ва ҷасоҳати забони асл таҳриф ёфтааст.

Мисоли дигар:

...and though nothing had actually been taken away except the captain's money-bag and a little silver from the till, I could see at once that **we were ruined** (222, p. 52).

Тарҷума: Гарчанде онон ба ғайр аз халтаи пулҳои капитан ва якчанд пули нуқра аз кассаи мо, чизи дигаре бо худ набурданд, дарҳол ба ман равшан гардид, ки **мо хонавайрон шудаем** (217, с. 42).

Дар “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик” воҳиди фразеологии “*хонаи касе вайрон шудан*” дар ду шакл истифода мешавад: “хонаи касеро вайрон кардан – ҳаёти оилавии касеро вайрон кардан” ва “хонаи касе вайрон шудан – ҳаёти оилавии касе вайрон шудан” [251, с. 291], ки муодили “*we were ruined*” буда наметавонанд. Ин ибора ба метонимия мувофиқ буда, чунин тарҷума мешавад: “*мо муфлис шудем*”.

Албатта, баъзе воҳидҳои фразеологӣ аз забонҳои хориҷӣ ба забони мо ворид шудаанд. Бархе аз онҳо айнан ва баъзе диигар бо як қатор тағйироти маъноиву сохторӣ иқтибос шудаанд. Инчунин, бояд гуфт, ки теъдоди зиёди чунин ибораҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳамдигар хеле монанданд, ҳатто баъзеи онҳо ба маънои аслии мувофиқат мекунанд, яъне ин гуна воҳидҳои фразеологӣ тарҷуманопазир нестанд. Онҳо ба

ҳамдигар монанд буда, дар забони тарҷума ба осонӣ мутобиқати худро пайдо мекунанд:

‘A man who has been three years *biting his nails* on a desert island, Jim, can’t expect to appear as sane as you or me (222, p. 178).

Тарҷума: Модоме ки одам се сол дар ҷазираи бекас *НОХУН ХОИДА* гашта бошад, майнаи ӯ монанди майнаи ту ё ман, барҷо буда наметавонад. Одамҳо ҳамин тавр сохта шудаанд. Ту мегӯӣ, ӯ орзуи панир хӯрдан дорад? (217, с. 141).

Дар ин ҷумлаҳо воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохт ва мазмун якхела буда, ҳангоми тарҷума муодили худро пайдо кардаанд. Дар забони тоҷикӣ “*НОХУН ХОИДАН*” маънои *бекор нишастан ва ё бекорхӯчагӣ кардан*-ро дорад.

Ё:

I was dead tired, as you may fancy; and when I got to sleep, which was not till after a great deal of tossing, I slept like a log of wood (222, p. 180).

Тарҷума: Ман *мурдавор лакот шуда будам*. Пеш аз он ки хобам барад, муддате аз паҳлу ба паҳлу баргаштам ва баъд аз он мурда барин саҳт хобидам (217, с. 142)

Ташбеҳи “*to be dead tired*” дар забони тоҷикӣ ба маънои “*саҳт монда шудан*” ё ба ибораи дигар, ташбеҳи “*беҳаракат хобидан*”, ки хеле аҷиб, ҳамчун “*мурдавор лакот шуда будам*” тарҷума шудааст. Бо истифода аз ин ифода мутарҷим ба мақсади муайяне ноил гардидаст, яъне хонанда ҳангоми мутолиаи тарҷумаи тоҷикӣ мазмуни воҳиди фразеологиро ба осонӣ дарк менамояд.

Ёфтани муодили воҳиди фразеологиро дар мисолҳои зер низ мушоҳида карда мумкин аст:

When we were about half-way through, I suddenly put my hand upon her arm, for I had heard in the silent frosty air a sound that *brought my heart*

into my mouth — the tap-tapping of the blind man's stick upon the frozen road. It drew nearer and nearer, while *we sat holding our breath* [222, p. 41].

Тарҷума: Вақте ки *ӯ* нисфи миқдори қарзи капитанро шумурд, ман ногоҳ дасти *ӯ*ро қапидам. Дар ҳавои ороми хунук садое баланд шуд, ки аз шунидани вай *хун дар рағҳои ман ях баст*. - Ин садои туқ-туқи асо зада омадани касе дар роҳи яхбаста буд. Ин садо то рафт наздик мешуд ва мо *нафас ба дарун кашида* ба вай гӯш меандохтем [217, с. 35].

Дар ин ҷумла тамсили “*хун дар рағҳо ях бастан*” маънои “аз чизе саҳт ҳаросидан”-ро дошта, муодили воҳиди фразеологии забони англисӣ “*to bring one’s heart into my mouth*” мебошад. Агар воҳиди фразеологии забони англисиро айнан тарҷума кунем, шакли он чун “*дилам аз даҳонам берун омад*” аст, ки дар фарҳанги тоҷикӣ ба маънои “*талхаам кафид*” ё “*талхакаф шудам*” истеъмол мегардад. Ибораи дигар “*to sit holding one’s breath*” ба забони тоҷикӣ маънои “*даҳон накушодан, гап назадан, хомӯш будан*”-ро дорад.

Ин воситаҳои ифода аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки бештари онҳо дуруст интиқол ёфта, муодили худро дар шакли пурра пайдо намудаанд.

Баъзе воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологиро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар раванди тарҷума дар сохтори онҳо тағйирот мушоҳида карда шавад ҳам, онҳоро дуруст ва пурра баён кардан лозим аст, зеро мақсади ягонаи тарҷумон дуруст ва мувофиқ ба забони тарҷума баргардондани нусхаи асл мебошад. Аз ин ҷуфтаҳо бармеояд, ки тарҷумаи воҳидҳои бемуодил як раванди душвор ва мураккаб буда, барои дуруст ва мукамал интиқоли онҳо риояи ҳамаи меъёри талаботҳои тарҷума зарур аст.

5.4. Тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо

Дар хусуси шабоҳати зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ баҳсу музокираҳои чандинсола то ба имрӯз давом ёфта истодааст. Ба андешаи муҳаққиқони соҳа миёни зарбулмасал, мақол ва воҳидҳои фразеологӣ тафовути хосро мушоҳида намудан мумкин аст, ки ин ақида қобили дастгирӣ мебошад.

Ба гуфтаи И.В. Арнолд “Зарбулмасал ба мафҳуми фразеологизм дохил намешавад, зеро он фикри том буда, аз ҷиҳати сохти наҳвиаш ба ҷумлаи комил мувофиқ аст. Дар баробари ин, зарбулмасал бо воҳидҳои фразеологӣ дар истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва сохтори бадеию услубӣ умумияти зиёд доранд. Дар аксари мавридҳо воҳидҳои фразеологӣ дар асоси зарбулмасалҳо сохта мешаванд” [15, с. 11]. Ба андешаи олими тоҷик Ҳ. Маҷидов, “Зарбулмасал ва мақол ба ҷумлаҳои том шабоҳат дошта, баёнияти мукаммалро ташкил медиҳанд ва аз мулоҳизаҳои алоҳида иборат буда метавонанд. Мазмуни воҳидҳои фразеологиро бо калимаву ибораҳои муодил интиқол додан мумкин аст, аммо зарбулмасалу мақол танҳо ба усули шарҳи маъноӣ тавсиф карда мешаванд” [105, с. 12]. Ф.М. Турсунов фикру андешаи онҳоро дастгирӣ намуда, қайд менамояд, ки: “Зарбулмасалу мақол дорои шакл ва мазмун мебошанд. Зарбулмасалу мақолҳо бар хилофи воҳидҳои фразеологӣ бо воҳидҳои дигар алоқаманд нестанд, онҳо шакли мустақили пӯшидаро ифода мекунанд” [180, с. 18].

Бояд гуфт, ки дар миёни зарбулмасалу мақол низ фарқи назарнорасе мавҷуд аст, зеро зарбулмасал мулоҳиза ва хулосаро ифода мекунад, мақол бошад, на хулоса, балки танҳо мулоҳизаро баён мекунад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ як зумра ифодаҳоеро инъикос мекунанд, ки тобишҳои

миллиро дар худ таҷассум намуда, ҳамчун эҷодиёти шифоҳии халқ истифода мешаванд ва муҳаққиқон онҳоро ба гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳои бемуодил дохил кардаанд. Воҳидҳои забони мазкур маъноӣ маҷозиро ифода намуда, дар таркиби онҳо санъатҳои бадеӣ фаровон ифода меёбанд. Бо вуҷуди ин, ки ҳама онҳо дорои образнокӣ мебошанд, аммо аз ҷиҳати сохт аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки ба низоми мутобиқати ва номутобиқати ин воҳидҳо алоқаманд аст. Ин хусусият ҳангоми тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ҳамчун ҷузъи воҳидҳои тарҷуманопазир ба вуҷуд меояд. Ҳамин тариқ, ҳамчун воҳидҳои забонӣ, ки дар забони дигар муодили хос надоранд, роҳҳои махсуси тарҷумаи онҳо вуҷуд доранд, ки бо риояи ин усулҳо тарҷумонҳо ба тарҷумаи мукамал ноил мегардад. “Дар баробари он, ки зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ дар доираи гурӯҳи воҳидҳои “тарҷуманопазир” муттаҳид шуда, ҳамчун “воҳидҳои устувор” шуморида мешаванд, нисбат ба тарҷумаи онҳо як қатор талаботи мушаххас пешниҳод карда мешаванд, ки моро водор месозад, то онҳоро алоҳида баррасӣ кунем. Зарбулмасалу мақолҳо бар хилофи воҳидҳои фразеологӣ дар забони тарҷума нисбатан осон ифода гардида, дар фаъолияти тарҷумонии мутарҷим дар интиқоли воҳидҳои фразеологӣ дар аксари мавридҳо танҳо бо муодилҳои пурра ва нопурра маҳдуд мешаванд, ки масъалаи тарҷумаи онҳо аксар вақт тавассути луғатҳои фразеологӣ дузабона ҳал карда мешавад” [180, с. 19].

Дар асоси далелҳои собитшуда, мо мисолҳои зеринро баррасӣ ва таҳлил мекунем:

Судхӯр аз пули худ нон шиканад гар ба масал –

Шиша сандон шиканад, атола дандон шиканад (214, с. 4).

Тарҷума: If a usurer buys bread from his money,

The glass breaks the anvil, a flour gruel breaks the tooth (220, p. 34).

Дар таркиби ин тамсил, ки мазмуни киноявӣ дорад, мисраи дуоум зарбулмасал ба шумор меравад, ки дорои тобиши миллӣ аст, аз ин рӯ, вожаи *“атола”* як хӯрок тоҷикӣ аст, ки дар фарҳанги миллати англис умуман ифода намегардад. Бояд гуфт, ки тарҷумаи чунин ибора баъзан боиси нокомии тарҷумон мегардад, зеро он диққати махсусро талаб мекунад. Дар забони тарҷумаи асари бадеӣ мутарҷим бо истифода аз тарҷумаи маъноӣ онро чун *“the glass breaks the anvil, a flour gruel breaks the tooth”* интиқол додааст, ки дар он номутобиқатии маъноӣ ва сохториро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо бояд муодили мувофиқ ёфт карда шавад. Ин зарбулмасал дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун *“аз ноомади кор атола дандон шиканаду шиша сандон”* маъмул аст, ки дар тарҷумаи англисӣ якчанд шакли истифода дорад: *“When the bad fortune becomes one’s companion, he will be beaten by a dog although mounted on a camel”* ё *“When you are in ill luck a snake can bite even with its tail”*. Сарфи назар аз гуногунии таркиб ин зарбулмасалҳо маъноӣ зарбулмасали тоҷикии *“шиша сандон шиканад, атола дандон шиканад”*-ро ифода карда метавонанд.

Бояд тазакурр дод, ки зарбулмасали *“when you are in ill luck a snake can bite even with its tail”* дар забони тоҷикӣ дигар воситаи ифода чун *“камбағалро дар болои уштур сағ мегазад”*-ро дорад, ки мазмун ва мундариҷаи ифодаи англисиро пурра инъикос карда метавонад.

Дар ин ҷо мутарҷим хусусиятҳои миллии калимаи *“атола”*-ро ифода карда натавонистааст, ки дар ЗТ чунин ифода мешавад: *“a flour gruel”*. Ин ибора дар забони англисӣ маъноӣ *“атола”*-и тоҷикиро надорад, зеро таркиб ва маҳсулоти онҳо ҳангоми омода сохтани ин навъи хӯрок миёни тоҷикон ва англисҳо гуногун аст.

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

Ин нодуруст аст, ман ҳар чизе, ки дорам, ҳамаашро аз сарфакорӣ ёфтаам; “*сарфай сари оташдон – савдогари Ҳиндустон*” (214, с. 42).

Тарҷума: “Contrary to what people believe, all the memory I have is not from usury, but from thrift. As they say: *‘Save like Indian merchant do’*” (220, p. 77).

Дар қисми дуюм ҷумлаи болозикри “*сарфай сари оташдон (беҳ аз) — савдогари Ҳиндустон*” тамсилест, ки дар луғати воҳидҳои фразеологӣ маънои “сарфа кунӣ, ба рӯзи мӯхтоҷият лозим мешавад; сарфа кунӣ, чизу чора андухта метавонӣ” [251, с. 87]-ро дорад. Ин мақол ба забони англисӣ айнан тарҷума шудааст, зеро ибораи англисӣ маънои ин мақолро ба пуррагӣ ифода карда наметавонад. Ҳарчанд ин ҷо миёни мақоли тоҷикӣ ва тарҷумаи айнани он дар забони англисӣ мутобиқати қисман мавҷуд аст, аммо дар забони англисӣ дарки чунин маъно барои хонанда душвор хоҳад буд. Ин зарбулмасал дар забони англисӣ мутобиқати худро дар шакли “*for a rainy day*” (барои ягон рӯзи мабодо) ё “*put by*” (барои рӯзи мабодо пасандоз кардан) ёфта метавонад.

Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол мушкилоти хоссаи худро доранд, ки бо вижагиҳои хоси миллии соҳибзабонон шарҳ дода мешавад, яъне ҳангоми тарҷумаи ин гуна воҳидҳои забонӣ на ба сохти онҳо, балки ба хусусиятҳои маъноии ин воҳидҳои забонӣ эътибор додан лозим аст, аз ин рӯ, дар раванди интиқоли онҳо пайдо намудани мутобиқатҳои маъноӣ дар забони тарҷума шартӣ муҳим ба ҳисоб меравад.

Муодилҳои зарбулмасалу мақолҳо дар забони тарҷума низ ба мисли дигар воҳидҳои луғавӣ ба муодилҳои пурра ва нопурра ҷудо мешаванд. Бояд гуфт, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муодилнокии аломатҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ нисбатан кам ба назар мерасад, аз ин рӯ, дар сурати пайдо нагардидани муодили пурра ё қисман бояд муодили он дар забони тарҷума пайдо карда шавад:

Шавад обӣ, нашавад лалмӣ (214, с.5).

Тарҷума: “Nothing ventured, nothing gained” (220, p. 35).

Дар ин масали таркиби зарбулмасал дар асари бадеӣ *“шавад обӣ, нашавад лалмӣ”* обуранги миллӣ истифода шудааст, ки дар зарбулмасали англисӣ ҳамчун *“nothing ventured, nothing gained”* – (таҳтул.: чизе, ки таваккал нашавад, бурд намекунад) тарҷума шудааст. Мақоли англисии *“nothing ventured, nothing gained”* дар забони тоҷикӣ бо дигар зарбулмасал, *“аз гунҷишк тарсӣ, арзан макор”* мутобиқати маъноӣ пайдо мекунад, ки тобиши манфӣ дошта, норозигиро ифода мекунад. Дар забони англисӣ ба ин маъни зарбулмасалу мақолҳои *“sink or swim”, “do or die”, “or pan or lost”, “double or nothing”* истеъмол мегарданд.

Ё дар мисоли дигар:

“... Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад ё хоки гӯр”, ман мегӯям, ки *“чашми танги дунёдорро на қаноат пур кунад на хоки гӯр”* (214, с. 27).

Тарҷума: *“The narrow eye of a rich man will be filled either with contentment or with the soil of the grave”*, but I hold a different view. *“I believe that the narrow eye of a rich man will neither find contentment nor be filled even by the soil of the grave”* (220, p. 61).

Дар тарҷумаи зарбулмасали тоҷикӣ калкакунӣ мушоҳида карда мешавад, зеро дар он тамоми ҷузъҳои зарбулмасал ба маъноӣ айнан ва калима ба калима дар шакли тасдиқу инкор гузаштаанд. Зарбулмасали *“... Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад ё хоки гӯр”* ва тарҷумаи англисии он *“The narrow eye of a rich man will be filled either with contentment or with the soil of the grave”* барои хонандаи матни асл ва тарҷума фаҳмо бошад ҳам, дар тарҷумаи он тобиши экспрессивӣ эҳсос намешавад. Дар забони англисӣ зарбулмасали тоҷикӣ мутобиқати маъноии худро дар шакли *“Envy and covetousness are never satisfied”*

(*таҳтул.*: ҳасад ва тамаъ ҳеч гоҳ сер намешавад) ва ***“Envy never has holiday”*** (*таҳтул.*: ҳасад ҳеч гоҳ истироҳат надорад) ёфта метавонанд.

Истифодаи ин шаклҳои мавҷудаи зарбулмасалу мақолҳо дараҷаи хеле баланди мукаммалии тарҷумаро таъмин мекунад. Аммо баъзе маҳдудиятҳо низ вучуд доранд.

Масалан:

Акнун пушаймонӣ суд надошт ва афсӯсу дарег фоида намебахшид, чунки ***тир аз камон бархато часта ва мурғи матлаб аз дом раста буд*** (214, с. 17).

“Feeling sorry now won’t change anything. The bullet has left the gun, and the target hen has flown out of the cage” (220, p. 50).

Усули интиқоли зарбулмасалаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар тарҷума, баъзан, он усули дурусти тарҷумаи зарбулмасалу мақолро чунин интиҳоб кардан зарур аст, ки хонандаи забони тарҷума воҳидҳои забониро ***“бегона”*** ҳис накунад. Барои он ки муодили зарбулмасалу мақол дар забони асл пайдо шавад, фарҳанги онро бояд омӯхт. Дар тарҷумаи ин мақол ва зарбулмасали таркиби ҷумлаи фавқуззикр усули ҳарф ба ҳарфро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар сурати наёфтани муодил ва ё мутобиқати зарбулмасалу мақол дар забони тарҷума, мутарҷим аз усули тарҷумаи ҳарф ба ҳарф истифода карда метавонад. Бояд тазакур дод, ки тарҷумаи ҳарф ба ҳарф дар он вақт истифода бурда мешавад, ки натиҷаи он ба хонандаи матни тарҷума фаҳмо бошад. Дар мисоли овардашуда сарфи назар аз вучуд доштани мутобиқати маъноии зарбулмасали тоҷикӣ дар шакли ***“Like water off a duck’s back”*** (*таҳтул.*: мисли об дар рӯйи мурғобӣ – бефоида) мутарҷим аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ истифода намудааст. Дар ҷумлаи тоҷикӣ воситаҳои баён чунон дуруст ва бамавқеъ корбаст шудаанд, ки нутқ ифоданоку дилписанд гардидааст, аммо тарҷумаи мутарҷим, ки ҷумлаи якумро ҳамчун ***“Feeling sorry now won’t change anything”*** (*таҳтул.*: Ҳоло

пушаймон шудан ҳеҷ чизро тағйир намедиҳад) ва дуюмро, *“тир аз камон бархато ҷаста ва мурғи матлаб аз дом раста»* айнан чун *“The bullet has left the gun, and the target hen has flown out of the cage”* (таҳтул. Тир аз таппонча баромад ва мурғ аз қафас берун баромад) тарҷума кардааст, муассиру образнок намебошанд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар забони англисӣ мақоли *“тир аз камон бархато ҷастан”* мутобиқати маъноии худро дар шакли *“a word spoken is past recalling”* ёфта метавонад.

Дар раванди тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо шарҳи маъноии онҳо дар забони тарҷума низ ба назар мерасад, ки ин усул ҳангоми набудан ва ё наёфтани муодили мувофиқ аз ҷониби тарҷумон ба роҳ монда мешавад:

Ба қавли Саъдӣ: *“Атои ўро ба лиқои ў бахшидам”* – гуфтам ва аз ў чудо шуда, паси кори худ рафтам (214, с. 31).

Тарҷума: “As Sa` di has said: “To avoid hearing his unpleasant talk, I am willing to give up any benefits from it”. So, I`ll take care of my own affairs and leave him be” (220, p. 65).

Дар ҷумлаи мазкур зарбулмасали *“атои ўро ба лиқои ў бахшидам”*, ки киноя аз *худдорӣ кардан аз атову бахшиши одами туршрӯ* мебошад, ба забони англисӣ ҳамчун *“to avoid hearing his unpleasant talk, I am willing to give up any benefits from it”* (таҳтул.: то аз шунидани гапи нохуши ў дӯрӣ ҷӯям, ман тайёрам, ки аз ҳар гуна манфиат даст кашам) тарҷума шуда, пурра маъноӣ зарбулмасали забони тоҷикиро ифода карда наметавонад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума зарбулмасалу мақолҳо тарҷумонро зарур аст, ки бо муҳтавои онҳо худ сарфаҳм рафта, баъдан усули тарҷумаи онҳоро интихоб намояд, то ба чунин таҳрифҳо роҳ надиҳад.

Пас аз таҳлили баъзе воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳангоми тарҷума дар сохтори онҳо дигаргунӣ мушоҳида карда шавад ҳам, бояд онҳо мазмунан дуруст ва

мукаммал интиқол ёбанд, зеро мақсади ягонаи тарҷумон дуруст баргардон кардани нусхаи асл ва мувофиқ кунондани он ба асари тарҷумавӣ мебошад.

5.5. Тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар робита бо реалияҳо

Реалия номи ашё, ҳодисаҳо, мафҳумҳои дар ҳаёти рӯзгор истифодашаванда, баъзе расму оинҳои миллӣ, анъана ва ҷашну маросимҳои миллиро таҷассум карда, бо тобиш ва обуранги миллӣ аз дигар воҳидҳои забонӣ фарқ мекунад. Бинобар сабаби тобиши маҷозӣ доштан, бештари онҳоро дар таркиби санъатҳои бадеӣ вохӯрдан мумкин аст. Яке аз душвортарин усулҳои тарҷума дар низоми воситаҳои баёни бадеӣ тарҷумаи реалияҳост, ки новобаста аз шаклу мундариҷа бояд дуруст шарҳ дода шаванд, зеро ин вожа барои хонандаи забони бадеӣ “беғона” аст. Ин ибораро муҳаққиқон ба гурӯҳи “тарҷуманашавандаҳо” дохил мекунад, зеро нуқтаи назари муҳаққиқон оид ба ин масъала гуногун аст ва бо ҳамин тафовути байни онҳоро муайян мекунад. Ба ақидаи Гёте “*ҳангоми интиқол, шумо бояд ба мафҳуми тарҷуманашавандаҳо сарфаҳм равед, танҳо пас дар ҳақиқат миллати беғона ва забони беғонаро дарк карда метавонед*”. Масалан, ба гуфтаи тарҷумашиноси тоҷик Ф.М. Турсунов, “мушкилоти тарҷумашавандагӣ ва тарҷуманашавандагии хусусияти беназири раванди тарҷума ва худи фаъолияти тарҷумониро ифода мекунад. Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки ҳар воҳиди забонӣ, ки мафҳум ва падидаҳои ҷаҳони воқеиро ифода мекунад ва барои ҳамаи одамони олами умумӣ аз як забон ба забони дигар тарҷума мешавад” [179, с. 17]. Муҳаққиқони дигар дар асоси андешаи баёнгардида ақидаи худро пешниҳод карда, тарҷуманопазириро “*ҷойи торики матн*” номидаанд: “Бинобар ин, тарҷумапазирӣ ва тарҷуманопазирӣ муқобил нестанд. Тарҷумапазирӣ ба матнҳои бадеӣ хос аст. Ва тарҷуманопазирӣ танҳо бо порчаҳои алоҳида ё

унсурҳои матнҳои муайяни матни асл ифода карда мешавад. Аксаран, ба ин гуна унсурҳо воситаҳои дохил мешаванд, ки ба таври анъанавӣ предмети илми бадеӣ ва услубшиносиро, аз қабилӣ, балзағӯӣ, рамзҳои овозӣ, реалияҳо, вожаҳои мураккаб, суҳанбозӣ ва ғайраҳо, инчунин, фарқияти миллию фарҳангӣ дар маъноӣ категорияҳои алоҳидаи дастурӣ ташкил медиҳанд. Ба омилҳои ғайризабонии тарҷуманашаванда, аз ҷумла, ҷойҳои ба истилоҳ “торик”-и матн дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати мазмуну маъно норавшан мебошанд” [204, с. 34]. Ба ақидаи муҳаққиқ мо розӣ шуда наметавонем, зеро ин гуна унсурҳои забонӣ дар сурати тарҷумаи мувофиқу муносиб, баръакс, матнро равшан намуда, фарҳангу тамаддуни миллатро муаррифӣ месозанд.

Онҳоро ороишоти забон меноманд, зеро хусусиятҳои фарҳангӣ ва миллии забонро инъикос мекунанд, дар ЗТ пурра инъикос ёфта натавонанд ҳам, дар кадом сатҳ интиқол ёфтанишон ба тарҷумон вобаста аст. Мушкилоти тарҷумаи реалияҳо яке аз масъалаҳои ҷолибтарини назарияи тарҷума мебошад. Андешаи А.В. Фёдоров дар бораи реалияҳо чунин аст: “Интиқоли асолати миллии матни асл, тобиши хоси он бо муҳити миллий, ки дар он матн офарида шудааст, алоқаманд аст. Вай яке аз масъалаҳои асосии назарияи тарҷума мебошад, ки ҷавобу саволи тарҷумапазирӣ аз он вобастагӣ дорад” [184, с. 152].

Бояд гуфт, ки дар тарҷумаҳои адабиёти бадеӣ намудҳои талафи луғавии калима ё ибораҳои дар нусхаи асл овардашуда ҷой доранд, ки аксари онҳо воситаҳои тасвири бадеӣ буда, тобиши миллий доранд ва реалия мебошанд. Ба гуфтаи Паршин, “мутобиқати наздик байни калима-реалияи асл ва транскрипсияи он дар тарҷума муқаррар карда мешавад. Тааҷҷубовар аст, ки калимаи транскриптшуда муодили комили ҳамтои он дар асл нест. Дар заминаи тарҷума он тобиши равшани услубӣ

пайдо мекунад: он ҳамчун “экзотизм”, ҳамчун воҳиди луғавии пуробуранги миллӣ қабул мешавад” [139, с. 184].

Баъзан ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ тарҷумон кӯшиш мекунад, ки аз воситаҳои бадеӣ, ки истифодаи онҳо ҳақиқатан дар ЗТ иҷозат дода нашудааст, худдорӣ кунад, то хонандагони халқи худро бо маданияти бегона шинос накунад. “Ин ихтилофҳо аз хусусиятҳои забони тарҷумонӣ, услуби тарҷума, инчунин, тавтологияҳои иҷборӣ, ки аҳаммияти услубӣ надоранд ва баъзан дар нусхаҳои асл ба назар мерасанд, тафовут дар анъанаҳои миллии таҷдиди суҳанҳои қабех дар матн ва дар забони миллӣ, яъне баҳодиҳии он чизе, ки забон беодоб ҳисобида мешавад, ба вуҷуд меоянд. Дар тарҷумаи матнҳои муаллифони муосир истифодаи унсурҳои қабехи суҳан чандон кам нест. Ҳарчанд дар амалияи кунунии тарҷума ин гуна камбудҳо баъзан пуризмӣ нодаркор ҳисобида мешаванд ва тарҷумонҳо маънии қаблӣро сарфи назар мекунанд. Дар як қатор мавридҳо мақсади прагматикӣ тарҷума ба даст овардани таъсири дилхоҳ ба қабулкунандагии тарҷумаро дар бар мегирад” [139, с. 184].

Бояд гуфт, ки дар тарҷума таъсири муоширатии хусусияти бартаридоштаи забони асло муайян мекунад. Аз ин рӯ, таъсири бадеӣ ва эстетикӣ ба хонанда ба сифатҳои адабии матн вобаста аст ва хонанда бояд забони тарҷумаро чун забони модарии худ эҳсос кунад.

Дар асоси ин, олимони навъҳои гуногуни интиқоли реалияҳоро пешниҳод кардаанд, ки бо тарзу усулҳои ғайрианъанавӣ тарҷума мешаванд: “Аммо масъалаи асосӣ ин аст, ки қариб ҳамаи хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, услубӣ-мундариҷавӣ ва, умуман, забонӣ ва концептуалии реалияҳоро чӣ гуна ба забони дигар интиқол дод? Дар баробари ин, дар раванди тарҷума аксар вақт як қатор омилҳои субъективиро пайгирӣ кардан мумкин аст, ки мазмуни матн тавассути

воситаҳои луғавӣ-маъноӣ ва услубӣ хусусияти дониши ҷаҳонӣ ва муносибати худӣ мутарҷимро ошкор месозад” [179, с. 17].

Чунин роҳҳои интиқоли реалияҳо вучуд доранд, ба монанди транскрипсия, транслитератсия, калкакунӣ, эҷоди калима ё ибораи нав (калимасозӣ), ки дар алоҳидагӣ хусусияти онҳоро бо мисолҳои реалияҳо аз асарҳои бадеӣ баррасӣ хоҳем кард.

Қобили зикр аст, ки транскрипсия ва транслитератсия як усули интиқоли пурраи калимаҳо, ибораҳо ва, умуман, воҳидҳои забони мебошад, ки дар ҳарфҳои забони иқтибосшуда буда, яке аз муҳимтарин василаҳои интиқоли воҳидҳои бемуодил маҳсуб меёбанд. Дар матни асл реалияҳо тавассути транскрипсия ва транслитератсия интиқол ёфта, дар қавс ё дар шакли эзоҳ шарҳ дода мешаванд:

Ман гоҳо аз *“молҳои тижорати Раҳим” ба ду пул қанд ё конфет харида*, ба даҳон андохта, бар суфачаи дигар макида менишастам. Ин хариди ман аз ҷиҳати эҳтиёҷам ба ширинӣ набуда, балки барои шунидани суханони ба мазоқи ман аз қанд гуворотари ӯ буд (214, с. 20).

Тарҷума: Sometimes I would buy *a sugar or a konfet from Rahimi Qand's goods for two puls*, not because I needed the sweets, but to delight in hearing his words. His words were sweeter than the sugar itself (220, p. 54).

Реалия ҳамчун як қисми метонимияи тасғирӣ *“ба ду пул қанд ё конфет харидан”* ба назар мерасад, ки дар он ду калимаи дохили ибора транскрипсия (*konfet* ва *puls*) ва яке аз онҳо ҳамчун усули калимасозӣ чун (*a sugar*) тарҷума шудааст. Агарчи ин ибораҳо дар ЗТ инъикос ёфта бошанд ҳам, беҳтар мебуд, ки тарҷумаи онҳо дар асоси назарияи тарҷумаи реалия ба тарзи дигар истифода шавад. Ифодаи “қанд – 1. моддаи саҳти ширин, ки аз қиёми шираи найшакар ва лаблабуи қанд ҳосил мешавад: қанди қоғазпеч, қанди сафед, як лӯнда қанд; ширинӣ, ширавор; 2. маҷ. ширинӣ, ҳаловат, лаззат” [247, с. 665] дар фарҳанги мардуми тоҷик на ҳамчун *“шакар”* ё *“sugar”*, балки ҳамчун *“қанди*

сафед” ё маъмулан “қанд” истифода мешавад, ки тарҷумаи комилан дигар дорад: “*lump sugar*” ё “*refined sugar*”

Дар таркиби ин метонимия дар тарҷума ибораи дигареро мушоҳида кардан мумкин аст, ки мутарҷим онро реалия ҳисоб кардааст. Ин калимаи “*конфет*” аст. Бояд гуфт, ки ҳарчанд ин вожа дар забони тоҷикӣ як экзотизм аст, ки аз забони русӣ нусхабардорӣ шуда, маънои як навъи шириниро дорад, аммо дар луғат ҳамчун “конфет – конфета” [243, с. 280] ҷой гирифтааст ва ҳамчун вожаи “*конфет*” пазируфта шудааст, вале дар забони тарҷума он ҳамчун “*konfet*” инъикос ёфтааст ва тавсифи зерини “*konfet – rus. Sweets*” [220, р. 54]-ро дорад, ки барои хонанда фаҳмидани он душвор арзёбӣ мегардад. Ё дар тарҷума, калимаи “*sweet*” метавонад дар маҷмӯъ калимаи “*конфет*”-ро иваз кунад, гарчанде ки маънои маҷозӣ тарҷумаи “*хушбӯй, меҳрубон, нарм ва ғайра*” аст. Дар ин ҷо метавон маънои ин “*реалия*”-ро ҳамчун калимаи маъмулии “*candy*” – *ам. ҳама навъи қанд* истифода бурд.

Воқеан, “*ду пул*”, ки тарҷумон онро чун реалия қабул карда, таҳтуллафз тарҷума кардааст, воҳиди фразеологиест, ки ба маънои “пули пучак” *як пули пучак, беарзиш, кам* корбурд мешавад ва онро дар ЗТ ҳамчун калима-реалияи “*for two pul*” (ба ду пул) тарҷума кардан лозим нест. Ин ҷо тарҷумон аз ин ҳолат истифода намуда, онро дар сатҳи транскрипсия тарҷума кардааст ва дар поварақ дар шакли “*pul* – a silver coin of the Emir of Bukhara which was equal to one fourth of a kopeck or tin” (*пул* – сиккаи мисии амири Бухоро, ки баробар ба чоряк тин буд) [220, р. 54] шарҳу тавзеҳ додааст. Ифодаи мазкур дар забони тарҷума умуман шакли дигарро дар шакли “*беарзиш*”, яъне бо маблағи арзон харидани чизеро дорад, чун воҳиди устувори забон қабул шудааст, ки дар забони асарҳои бадеӣ маъмул аст: додааст. Ин ибора ҳамчун тасғири таркиби воҳиди фразеологии “*арзон*”, яъне “*бо пули ночиз харидани чизе*” тарҷумаи комилан дигар дорад, ки маънои ин воҳиди

фразеологиро ифода мекунад. Дар забони англисӣ ба чойи ифодаи мазкур калимаи “mite [mait] л 1) маблағи бисёр кам, пули ночиз; 2) саҳми хоксорона; 3) чонвар ё чизи бисёр хурд/ реза” [229, с. 527] истифода бурда мешавад.

Хусусиятҳои ин намуди ВФ-ро ҳамчун як навъи воҳиди бемуодил дар таркиби дигар ҷумлаҳои забони асл ва тарҷумаи онҳо баррасӣ мекунем:

Чун онҳо фаҳмиданд, ки ман дар хонаи худ ҳатто *як пули сиёхро* ҳам нигоҳ намедорам, ба дилашон оби сард зада, маро ба ҳоли худ гузошта, паси кори худ рафтанд... (214, с. 29).

Тарҷума: “But once they realized I keep no money at home they abandoned the idea and left me be” (220, p. 64).

Ва ҳол он ки дар олами муомилаи пулсарфшаванда *ин гуна узрҳо ба як пули сиёҳ* намеарзад (214, с. 33).

Тарҷума: “In the realm of money-related relations, *such excuses are worth nothing*” (220, p. 68).

Дар ин ҷумлаҳо воситаҳои ифодакунандаи тасвири бадеӣ дар таркиби ВФ дар ибораи “*ба як пули сиёҳ (пучак) наарзидан*” дар ду шакл тарҷума ёфтаанд: “*no money*” (пул надоштан) ва “*to beworth nothing*” (ба ҳеч чиз наарзидан), ки гунаи дуҷум бо забони асл мувофиқтар аст.

Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикии А. Мамадназаров қариб 17 намуди ифодаи мазкурро пайдо намудан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо метавонанд ин мафҳумро пурра иваз кунанд: “not to have a bean – пули сиёҳе ҳам надоштан” [229, с. 88]; “Not worth a curse. *Зарб.* ~ Як пули пучак намеарзад” [229, с. 216]; “not worth a damn – ба пули пучак намеарзад” [229, с. 219]; “not worth a doit – ба пули пучак намеарзад” [229, с. 261]; “it is not worth a farthing – хато арзиши як пули сиёхро надорад” [229, с. 314]; “not a short in the locker – пули сиёҳ ҳам дар киса надорад” [229, с. 492]; “Not worth powder and shot. *Зарб.* ~ Ба пули пучак намеарзад” [229, с. 554]; “peanut 1) *ғиёҳ*, чормағзи заминӣ, бодоми заминӣ; 2) *амер.* пули

сиёҳ, пули ночиз” [229, с. 595]; “not a penny to bless oneself with – пули сиёҳ ҳам надорад, камбизоат” [229, с. 598]; “not a rap – як пули сиёҳ ҳам не” [229, с. 659]; “Not to amount to a row beans. *Зарб.* ~ Ба пули пучак намеарзад” [229, с. 700]; “it is not worth a rush – ба пули пучак ҳам намеарзад” [229, с. 704]; “have not a shirt on one’s back пули сиёҳ ҳам надоштан” [229, с. 737]; “not a shot in the locker – бе пули пучак дар киса” [229, с. 739]; “not a six-pence to scrach with – як пули сиёҳ намеарзад” [229, с. 748]; “not worth an old song – ба пули пучак намеарзад” [229, с. 766]; “not worth a stiver – як пули сиёҳ ҳам намеарзад” [229, с. 792].

Дар забони тоҷикӣ баъзе калимаву ибораҳо ҳамчун тасғир хизмат карда метавонанд, ки бештар дар таркиби ВФ омада дар тарҷумаи мукамал заминаи боэътимод фароҳам меоранд: “дар як нафас кашидан”, “дар як мижа задан”, “як пули пучак”, “он сӯ истад” ва чун муболиға – “то нафаси охирин”, “то дами марг”, “то хун дар бадан”, “то чон дар бадан” ва ғайра.

Лекин *ӯ ду ҳазор танга он сӯ истад, ду ҳазор пули сиёҳ* ҳам ёфта наметавонад (214, с. 213).

“*Ду ҳазор пули сиёҳ*” дар ҷумлаи мазкур тасғир аст, ки вазъияти шахсро ифода карда наметавонад, яъне “*ду ҳазор танга он сӯ истад*” амали тасдиқӣ ва “*ду ҳазор пули сиёҳ ҳам ёфта наметавонад*” амали инкорӣ буда, ифодаи аввал муболиға ва ифодаи дуюм тасғир аст.

Мисоли дигарро таҳлил менамоем:

Духтарак ҳам ба ин ҷавони хушзабони меҳрубони хушмуомила муҳаббати покдилона монда, аз вай ҷудо шудан ва *як нафас бе ӯ монданро намехостааст* (214, с. 30).

Ин ҷо дар ҷумлаи “*як нафас бе ӯ мондан*” тасғири фразеологӣ буда, маънои маҷозии “бе ӯ зистан душвор аст”-ро дорад.

Дар забони англисӣ ибораҳои зерин метавонанд ҳамчун тасғир дар таркиби ВФ хизмат кунанд: “*in a minute*” (*дар як мижа задан*), “*little*”

(кам), “few” (камтар) ва ҷонишини “one” (як), ки дар ҷумлаҳои зерин инъикос ёфтаанд:

‘He hadn’t time, bairn: he was gone *in a minute*, was your father (221, p. 352).

“Бо вучуди тамоми ақидаҳои мухолиф дар шарҳи ин санъати бадеӣ моҳияти муболиға дар таҳрифи барқасд ва намоёни воқеият барои гӯянда ва шунаванда – муҳоботи ашӯ, амал ё падидаи тасвиршуда зоҳир меёбад ва моҳияти тасвир бошад, баръакс, аз кам нишон додани андоза ё маънои он аст” [145, с. 20].

Дар ҷойи дигари асар ибораи “пул” ба таври кулӣ ба унвони “*price*” (нарх, арзиш), истифода шудааст, ки ба забони асл мувофиқ аст:

–Қорӣ-амак, шӯхӣ накунед! *Ман одами бечораи аёлманд мебошам, пули қанду конфети обидандонро* дода равед! – гуфт бо оҳанги зорӣ (214, с. 25).

Тарҷума: “Qori-amak, don’t joke! *I am a poor man. I have a family. Give me the price of the sugar, the halva and the konfet!*” with a tone of weeping (220, p. 59).

Бояд гуфт, ки дар ҷумлаи ифодаи эзоҳии “*бечораи аёлманд*” ва реалияи “*қанду конфети обидандон*” дар забони тарҷума бо баъзе таҳрифҳои луғавӣ инъикос ёфтааст. Аввалан, калимаи “аёлманд 1. Зану бачадор; 2. каси серфарзанд” [247, с. 40] ба маънои серфарзанд корбурд шуда, дар тарҷума бо мафҳуми “*family [fæmili] n (pl families)* 1) оила, хонавода; 2) аҳли хонавода, оила; 3) авлод, хешовандон, хонадон, қавму хеш; 4) қабила, қавм, ол, тоифа; 5) даста, гурӯҳ (*дуздон ва ғ.*)” [29, с. 312] ифода ёфтааст, ки он аз ҷиҳати маъно ба калимаи “*аёлманд*” (серфарзанд) – мувофиқат намекунад. Дар ин ҷо ифодаи эзоҳии “*бечораи аёлманд*” ба маънои мустақими маъмулии вожаи “*poor and family*” (бечора ва оила) таҳвил шудааст. Ғайр аз ин, ҳарчанд “*қанду конфет*” дар фарҳанги мардуми тоҷик муродифи ҷуфт буда, маънои

шириниро дорад, аммо дар ЗТ ҳамчун *“the sugar, the halva and the konfet”* (шакар, ҳалво ва қанд) ифода ёфтааст, ки мо қаблан дар ин бора маълумот додем. Дар ин таркиб *“қанди обидандон”*, ки дар луғат ба маънои “обидандон –леденец, монпасье” [243, с. 428] ба ЗТ инъикос наёфтааст, ба реалияи тоҷикии *“ҳалво”* (*halva*) мувофиқат накарда, дар забони тарҷума муодили шакли *“acid drop”*-ро дорад.

Дар забони англисӣ айнан ҳамин ҳолатро мушоҳида кардан мумкин аст:

“Oh,” returned the fairy, “that does not signify! Here is *a talisman will remove all difficulties;*” and she held out a pretty gold ring. ‘Put it,’ she said, ‘on the fourth finger of my left hand, and I am yours, and you are mine; and we shall leave earth, and make our own heaven yonder.’ She nodded again at the moon. *The ring, Adele, is in my breeches-pocket, under the disguise of a sovereign:* but I mean soon to change it to a ring again” (221, p. 280).

Тарҷума: “Эй, – гуфт парӣ, – ин муҳим нест! Мана *ин тӯмор ҳамаи душвориҳои туро осон хоҳад кард*, ва *ӯ* ба ман ангуштарии тиллоиро дод. –Онро ба панҷаи чоруми дасти чапат гузарон, – гуфт *ӯ*, –баъди ин, ман аз ту ва ту аз ман хоҳӣ шуд. Мо заминро тарк хоҳем кард ва дар ин моҳ биҳишти худро хоҳем сохт”. Вай бори дигар ба ман моҳро нишон дод. *Ин ангуштарӣ, Адел, ба шакли соверен* дар чайби ман аст, аммо ман умедворам, ки он зуд ба ангуштарии тилло мубаддал мегрдад (216, с. 263).

Дар ҷумлаи англисӣ метонимия-реалия ва ташбеҳ-реалия мавҷуданд, ки дар онҳо ба тарзҳои гуногун таҳвил ёфтаанд. Калимаҳои *“talisman”* ва *“sovereign”* реалия буда, ҳамчун ҷузъи воситаи баён мебошанд. Калимаи *“talisman”* маънои *“талисман”*-и русиро дорад, ки онро *“тумор”*-и тоҷикӣ иваз карда наметавонад. Ҳарчанд ин ибора дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун “порчаи коғаз, ки дар он сура навишта, аз матоъ чилд карда, онро мепӯшонанд ва ҳамеша барои нияти хайре

хамроҳ мегардонанд” истифода мешавад, вале бояд гуфт, ки ин вожа дар байни калимаҳои забони тоҷикӣ чунин тарҷума дорад: “тӯмор – нома, мактуби дароз, номае, ки ба шакли лӯла печонда шуда бошад” [244, с. 382]. Тарҷумон бо истифода аз як фикри хурوفотӣ онро ҳамчун “*тумор*” тарҷума кардааст. Дар забони русӣ ин калима чунин маъно дорад: “талисман, -а, м. Предмет, приносящий его обладателю счастье, удачу” [235, с. 788] ва ҳамчун ашӯи ҷодугарӣ истифода мешавад ва калимаи “*talisman*”-и англисиро пурра иваз карда метавонад. Дар ин ҷо ифодаи мазкур як ҳалқаи тиллоро, яъне тӯмори ифодакунандаи мафҳуми хушбахтиро дар бораи пешгирии мушкилот ифода мекунад. Ин навъи тӯҳфа барои хушбахтӣ дар фарҳанги дигар халқиятҳо истифода мешавад. Масалан, “боварӣ доранд, ки тилисманҳо метавонанд барори кор оваранд, аз хатар огоҳ кунанд ва некӯаҳволиро беҳтар кунанд. Чунин мешуморанд, ки агар вай ба соҳиби он таъсири сахт нарасонад, метавонад ба одамони дигар хатари ҷиддӣ эҷод кунад. Тилисман метавонад ҳама гуна ашӯ бошад, аз ҷавоҳирот то порчаи санг ё пораи пӯсти дарахт ё ҳайвон. Аммо дар ин сифат, махсусан, сангҳои қимматбаҳо ва нимқимматбаҳо истифода мешаванд. Аммо дар фарҳанги мардуми тоҷик ин вожа ин тавр истифода намешавад.

Аз ин рӯ, вожаи “*talisman*”-и англисӣ “*тӯмор*”-и тоҷикиро, ки мутарҷим истифода кардааст, иваз карда наметавонад. Калимаи дуҷуми ташбеҳ-реалия вожаи “*sovereign*” мебошад, ки дар забони тарҷума транслитератсия шудааст, зеро тарҷумон аз транслитератсияи он истифода бурда, онро ҳамчун “*суверен*” тарҷума намуда, маънои онро дар забони тоҷикӣ дар поварақ чунин шарҳу тавсиф кардааст: “пули тиллоии англисӣ баробар ба як фунт-стерлинг” [216, р. 263]. Аз ин рӯ, тафсири маънои ин вожа барои хонандаи тоҷик душвор нест.

Мисоли дигар:

He did not know the name of *Rigel* but he saw it and knew soon they would all be out and he would have all his distant friends (218, p. 96).

Тарчума: *Ў* номи *Ригел-ал-забборро* намедонист, аммо онро диду, фаҳмид, ки баъд аз чанд лаҳза ситораҳои дигар низ намоён мешаванд ва пирамард боз бо рафиқони раҳдури худ хоҳад буд (218, с. 97).

Калимаи мазкур дар фарҳанги забони тоҷикӣ бо дигар ном мавриди истифода қарор дошта бошад ҳам, тарҷумон онро “*Ригел-ал-заббор*” тарҷума кардааст. Аслан, калимаи мазкур номи як ситораро ифода карда, дар фарҳанги англисӣ чунин истифода мешавад: “Ригел – бетта-ситора дар галласитораи *Љаббор*”, яъне ҳафтум ситораи дурахшон дар осмон, ки ба галласитора дохил мешавад. Тарҷумон калимаи мазкурро ҳамчун истилоҳи техникӣ тарҷума намудааст, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ калимаи мазкур номи як ситораи дурахшони самтӣ буда, дар илми ситорашиносии тоҷик чун “яке аз бурҷҳои чолибтарин дар экватори осмон хобида мебошад, ки шабеҳи дар дастҳо гурз ва сипар, бо се ситораи дурахшони камарбанд ва ситораҳои дигари нисбатан тира, ки шамшери дар камарбанд овезонро мемонанд. Ин ситораҳо чун галласитораи “*Љаббор*” (*Orion*) маъмул аст. Тарҷумаи мазкур аз он хотир таҳриф ёфтааст, ки дар асоси забони миёнарав – забони русӣ (*Ригель*) тарҷума шудааст. Бояд тазаккур дод, ки ҳангоми тарҷума тарҷумон бояд ба хусусияти истилоҳии калимаи мазкур диққат зоҳир менамуд, зеро калимаҳои забон новобаста аз шаклу мазмун метавонанд ба доираи хусусиятҳои хос истифода шаванд.

Ҳолатҳои дигаре вучуд доранд, ки тарҷумон аз таҳрифи матн ҳангоми истифодаи транскрипсия ва транслитератсия ба сохтори калима ё ибора пай намебарад, ки дар натиҷа маънои реалия ҳамчун таркиби санъати бадеии забони асл вайрон мешавад:

Дар ин сураат ман як қисми сармояи худро ба моли шумо банд карда монам, аз кучо пайдою пасандоз мекунам, хароҷоти рӯзгорамро ва иҷораи дӯкони аз кучо ёфта мегирам ва *ба ҳар сад тангаи қарзе, ки аз*

шумо дорам, бо кадом роҳ даромад карда, ҳар моҳ дувуним танга фоида медиҳам... (214, с. 14)?

Тарҷума: “If in this case, I keep busy part of my capital with your goods, where I can find saving, where I can find the spending for my life and rent of the shop and *for every hundred debt tanga that would have from you how can I make income and give two and half tang profit...*” (220, p. 46).

Ҳарчанд реалияи аввалини “танга” (пули хурд, танга) дар таркиби метонимия “*ба ҳар сад тангаи қарзе, ки аз шумо дорам, бо кадом роҳ даромад карда, ҳар моҳ дувуним танга фоида медиҳам*” дар ЗТ дар сатҳи транскрипсия чун “*tanga*” тарҷума шудааст, аммо маънои ин ифодаи мазкурро хонанда нодуруст қабул мекунад, зеро ин калима комилан маънои дигар: “*tanga*” - танга, мини-бикини (як навъи либоси шиноварӣ) маҳсуб меёбад. Ин ибора, баръакс, реалияи англисӣ мебошад ва дар забони тоҷикӣ ягон гуна надорад. Дар қисми дигари ҷумла, ин реалия ҳамчун “*tang*” тарҷума шудааст, ки аз луғат пайдо карда натавонистем. Калимаи тоҷикии “танга” дар забонҳои дигар ҳамчун “монета” ё дар англисӣ “*coin*” гуна дорад ва пули хурд маҳсуб мешавад, ки аз рӯйи шакли навишташ фарқ мекунад ва бояд дар қавс шарҳ дода шавад. Дар ин гуна маврид, хусусияти маъноии калимаи додашуда таҳриф меёбад.

Мисоли дигар: Ман ҳар рӯз намози пешинро дар *хонақоҳи Девонбегӣ* мехонам ва ба он чо ҳар мурдаеро, ки барои чанозахонӣ оварда бошанд, хоҳ шинос бошад, хоҳ бегона, баъд аз хондани чаноза ба сари қабраш меравам ва ба қадри насиба ертиш гирифта мегардам (214, с. 7).

Тарҷума: Every day, I pray my midday namaz at *Devonbegi mosque*. And whenever a coffin is brought there for the janaza ceremony, regardless of whether I knew the departed or not, I join the funeral prayer and then go to the cemetery to receive my share of an ertish (220, p. 39).

Гарчанде дар ҷумла санъатҳои бадеӣ зиёд мавҷуд бошанд ҳам, дар ин ҷо танҳо ҳамон воситаҳои баррасӣ менамоем, ки дар таркибашон реалия доранд. Дар таркиби метонимияи *“хонақоҳи Девонбегӣ”* реалияи *“хонақоҳ”* шакли комилан дигари тарҷумаи *“Devonbegi mosque”*-ро дорад. Дар фарҳанги мардуми тоҷик байни вожаҳои *“хонақоҳ”* ва *“масҷид”* каме тафовут вуҷуд дорад, зеро хонақоҳ ҷойи намозгузори ва зиндагӣ аст ва *“масҷид”* танҳо ҷойи адои намоз аст: *“Хонақоҳ/хонақоҳ ҷойе, ки шайхҳо ва дарвешон дар он ибодат ва зиндагӣ мекунанд”* [245, с. 492] ва *“масҷид/мазгит/мазкит ибодатхонаи мусулмонон”* [245, с. 653].

Ҳамин тариқ, тавре ки зикр гардид, транскрипсия ё транслитератсияи реалия ҳамчун як навъи воҳидҳои бемуодил аз тарҷумон маҳорати вижа ва истъдоди тарҷумонӣ талаб мекунанд.

Роҳи дигари интиқоли реалияҳо ҳамчун ҷузъи санъатҳои бадеӣ калкакунӣ мебошад. Ин усул ҳам сермаҳсул ҳисоб шуда, дар шакли ҳарф ба ҳарф иҷро карда мешавад. Калкакунӣ яке аз усулҳои осонтарини тарҷумаи реалияи таркиби воситаҳои тасвири бадеӣ маҳсуб меёбад, вале дар натиҷа тобиши миллии забони асл таҳриф меёбад.

Мисолҳои калка ва нимкалқаро ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ менамоем:

Дар ин вақт деҳқонони фақир ба ёдаш омада, онҳоро, ки ба судхурон дар ҳар сад танга ҳам моҳе то даҳ танга ғоида меодаанд, *“Ҳотами даврон”* мешумурд (214, с. 85).

Тарҷума: He often recalled the poor peasant, referring to them as “the heroes of the time”, (Hotam of the time) who paid up to ten tanga interest per month for every hundred tanga borrowed (220, p. 126).

Дар мисоли мазкур тарҷума бо усули нимкалка аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ сурат гирифтааст. Дар ҷумла антономасияи *“Ҳотами даврон”*, ки тавассути ташбеҳи пӯшида ифода ёфтааст, ба забони англисӣ нимкалка шудааст, зеро қисмати аввали антономасия *“Ҳотам”* –

“*Hotam*” дар шакли транскрипсия ва қисмати дуум дар шакли калка ба забони англисӣ интқол ёфтааст. Қобили қайд аст, ки гарчанде тарҷумон ономастикаи мазкурро дар шакли тарҷумаи тасвирӣ (the heroes of the time) бо шарҳу эзоҳ дар дохили матн ва поварақ тавсиф намудааст, аммо шакли истифодаи “*Ҳотами даврон*”, ки гунаи асосии “*Ҳотами Тай*” аст, чандон муносиб нест. Аслан, Ҳотам исми як шахсияти таърихӣ, қаҳрамони асари бадеист, ки бо саховатпешагӣ шуҳрати беназир дошт ва овозаи саховатпешагии ӯ дар тамоми олам машҳур буд, ки чун санъатҳои бадеӣ – ташбеҳ ва як навъи метонимия – антономасия ба шахсиятҳои дасткушод нисбат дода мешавад. Шакли дурусти ифодаи мазкур дар забони англисӣ чун “*Hotam Tai*” қобили қабул аст.

Ин ибораҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки усули нусхабардорӣ (калькирование) воситаи интиқоли реалия аст, ки ба он бо кӯмаки тарҷумон мурочиат карда мешавад, вале бояд гуфт, ки тарҷумон бояд маънои онро дар қавс ва дар поварақ ҳатман баён намояд.

Мисоли дигар:

Мо аз паси *соҳибхона* поғундаву деворҳои зинаро даст-даст карда, боло баромадем (214, с. 41).

Тарҷума: Climbing up after *the owner of the house*, we touched the ladder’s steps and walls to guide ourselves (220, p. 76).

Дар ҷумлаи мазкур истифодаи калкаи номувофикро мушоҳида кардан мумкин аст. Тарҷумон бо истифода аз усули мазкур калимаи таркиби истиораи “*соҳибхона*”-ро дар забони тарҷума “*the owner of the house*” таҳвил намудааст. Ин намуди интиқол ба тарҷумаи таҳтуллафз (ҳарф ба ҳарф) монанд буда, дар назар номувофиқ аст, зеро дар забони тарҷума як калимаи дигаре “*host*” вучуд дорад, ки мазмуну муҳтавои вожаи “*соҳибхона*”-ро пурра иваз карда метавонад. Гарчанде тарҷумон дар тарҷумаи калимаи мазкур муваффақ гардида бошад ҳам, тарҷумаи ин ифода номувофиқ ё сунъӣ ба назар мерасад.

Хусусияти усули калкаро дар тарҷумаи лакунаҳо низ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз сабаби он ки байни реалияҳо ва лакунаҳои аз нигоҳи ифода як нозукии хурдро мушоҳида кардан мумкин аст, таҳлили мисолҳои мазкурро дар баррасии мавзӯ дар ҳамин фасл лозим шуморидем:

Adele and I had now to vacate the library: *it would be in daily requisition as a reception-room for callers* (221, p. 123)

Тарҷума: Ману Аделро лозим омад китобхонаро холӣ бикунем. Кунун *он ҳамчун пазиришгоҳи меҳмонону корафтодагон* хидмат менамуд (216, с. 114).

Қайд кардан бамаврид аст, ки лакунаро дар ҷумлаи мазкур дар таркиби метонимияи ташбеҳӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба забони тоҷикӣ тавассути нимкалка гузаштааст. Дар ҷумла метонимияи ташбеҳии *“it would be in daily requisition as a reception-room for callers”* гарчанде маънои китобхонаро дошта бошад ҳам, (дар қисмати аввали мисоли мазкур зикр гардидааст), он тавассути ҷонишини шахси сеюми танҳо он ба забони асл ва сипас, ба забони тарҷума гузаштааст. Лакунаи дохили таркиби метонимия калимаи *“a reception-room”* мебошад, ки интиқоли худро дар шакли *“пазиришгоҳ”* ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки калимаи мазкур дар фарҳанги забони тоҷикӣ чун “пазириш – қабул, пазируфтани, истиқбол” [244, с. 56] ё “пазирой – қабул, истиқбол, бо эҳтиром пешвоз гирифтани, пазирой кардан, қабул кардан, меҳмондорӣ кардан” [244, с. 56] инъикос ёфтааст, аммо шакли *“пазиришгоҳ”* дар фарҳанги забони тоҷикӣ маъмул нест. Қисми асоси калимаи мазкур ҳамчун *“reception”* - *“пазириш”* ба ҳам мувофиқанд, аз ин рӯ, тарҷумон инро ба инобат гирифта, онро бо усули калка таҳвил намудааст.

Усули дигари интиқоли реалияҳо сохтани калимаю ибораҳои нав, яъне калимасозӣ бо роҳу воситаҳои гуногун мебошад:

‘You are afraid of me, because I *talk like a Sphinx*’ (221, p. 121).

Тарчума: Шумо аз ман барои он метарсед, *ки мисли абулҳавл пурмуаммо сухан меронам* (216, с. 136)?

Дар чумлаи мазкур ташбеҳи *“talk like a Sphinx”* ифодаи худро дар шакли *“мисли абулҳавл пурмуаммо сухан меронам”* пайдо намудааст. Реалияи таркиби ташбеҳ *“Sphinx”* дар ЗТ бо роҳи сохтани калимаи нав, ки мазмуни онро ба мазмуни матни тарчума *“абулҳавл”* мувофиқ мекунад, тарчума шудааст. Калимаи мазкур дар матни асл ба маънои *“мучассамаи бузурги давраи Мисри Қадим”* корбурд мешавад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ифодаи таркиби ташбеҳ дар забони тарчума чунин шакли ифода дорад: *“мучассамаи бузурги сангӣ ба шакли шери хобида бо сари одамӣ (аз ёдгориҳои Мисри қадим), сфинкс”* [244, с. 33], ки шакли ифодаи комили худро дарёфт намудааст. Новобаста аз он ки калимаи мазкур дар фарҳанги мо бегона аст, шакли ифодаи худро дар забон ба таври комил пайдо намудааст. Ифодаи мазкур маротибаи дигар низ дар асари бадеӣ дар шакли ташбеҳ истифода шудааст, ки муодили худро боз дар ҳамин шакл дарёфт намудааст:

‘Solitude! solitude!’ he reiterated with irritation. ‘I see I must come to an explanation. I don’t know *what sphynxlike expression is forming in your countenance*. You are to share my solitude. Do you understand?’ (221, p. 318).

Тарчума: Танҳои! Танҳой! –такрор намуд *ӯ* бо эҳтирос. –Мебинам, ки ман бояд шарҳ диҳам. *Ин тарҳи рӯи абулҳавал, дар чеҳраи ту чӣ маъно дорад?* Ту дар танҳоии ман бо ман хоҳӣ буд, мефаҳмӣ (216, с. 296)?

Мисоли дигарро дар забони тоҷикӣ баррасӣ менамоем:

Ҷамоно *сармои зери болохона аз оташхонаи беоташи сандалӣ, аз ҷойи палосдори хона зиёдтар бар рӯ мезад, ки даруни сандалӣ назар ба берунаш сардтар буд* (214, с. 43).

Тарчума: *The frost on the floor of the attic, coming from the fireplace of the sandali without fire, was biting hard, and inside the sandali, it was colder than outside* (220, p. 79).

Чумлаи мазкур саросар аз санъатҳои бадеӣ – истиораву қиёс ва ташбеҳ ораста шудааст, ки хусусияти калимасозии реалияро дар таркиби истиораи мазкур ба мақсад мувофиқ шуморидем. Дар ҷумла реалияи таркиби истиора “*оташхонаи беоташи сандали*” гунаи мувофиқи худро дар шакли “*the fireplace of the sandali without fire*” пайдо намудааст. Тарҷумаи мазкур бо усули калимасозӣ дар сатҳи тарҷумаи тасвирӣ сурат гирифтааст ва тарҷумон кӯшиш ба харҷ додааст, ки тамоми калимаҳои таркиби истиораро бо ҳифзи тобишҳои миллӣ таҳвил намояд. Мазмуни ифодаи мазкур сунъӣ ба назар расад ҳам, хонандаи асар онро дуруст дарк карда метавонад, зеро реалияи таркиби истиора “*сандали*” дар қолаби “*sandali*” тавассути транскрипсия интиқол гашта, дар поварақ шарҳу эзоҳ ёфтааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки реалияҳо калимаву ибораҳои таҷассумкунандаи хусусияти миллӣ-фарҳангии ҳамон миллат буда, барои хонандаи нусхаи тарҷума мушкилӣ эҷод мекунанд. Аз ин рӯ, роҳу воситаи муҳимтарини тарҷумаи реалияҳо, ки дар таркиби саъатҳои бадеӣ ба таври зиёд истифода мешаванд, вучуд доранд ва истифодаи дурусту муносиби он ба муаррифии фарҳангу тамаддуни ҳамон миллати забони матни асл кӯмаки беандоза мерасонанд.

Хулосаи боби панҷум

Хулоса, тарҷума омилҳои муҳимми мутақобилаи забонҳо ва ғани гардонидани фарҳангҳои гуногун мебошад. Яке аз мушкилоти асосӣ дар назарияи тарҷума “тарҷумапазирӣ” ва “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои забонӣ маҳсуб меёбад. Дар назарияи тарҷума ин ду мафҳум, мафҳумҳои “тарҷумапазирӣ” ва “тарҷуманопазирӣ” ба таври гуногун шарҳ дода мешаванд. Ҳамин тавр, тарҷума ва ё тарҷумапазирӣ имконпазирӣ тарҷума кардани маълумот аз як забон ба забони дигар

ва ё мавҷуд будани муодили воҳидҳои луғавии забони асл дар забони тарҷумаро дар назар дорад.

Агар дар забоншиносӣ вожаи “тарҷуманопазирӣ” муқобили “тарҷумапазирӣ” бошад, пас дар назарияи тарҷума муқобил будани ин ду истилоҳ аз шарҳи мафҳуми “тарҷумапазирӣ” вобастагӣ дорад. Агар мафҳуми “тарҷумапазирӣ” ҳамчун ёфтани муодилҳо дар забони тарҷума фаҳмида шаванд, пас мафҳуми “тарҷуманопазирӣ” пурра муқобили он мебошад, яъне ҳангоми тарҷуманопазир будани воҳидҳои луғавӣ, пайдо намудани муодилҳои онҳо дар забони тарҷума имконнопазир мебошад. Тарҷуманопазирӣ ғайриимкон будани интиқоли матни асл ба манти тарҷумаро ифода наменамояд. Новобаста аз бемуодилии воҳидҳои забони асл дар назарияи тарҷума роҳи воситаҳои интиқоли онҳо муайян шудаанд.

Хусусияти асосии воҳидҳои луғавии бемуодил воситаи намоиши арзишҳои муайяни фарҳангӣ ва миллии мардуми алоҳида мебошад, ки дорои хусусиятҳои хоси фарҳанг, тарзи тафаккур ва ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз тарҷумон маҳорати баланди тарҷумонӣ ва донишҳои назариявиро талаб менамояд.

Таҳлили санъатҳои бадеӣ дар таркиби воҳидҳои луғавии бемуодил нишон дод, ки:

1. Таҳлили асарҳои бадеӣ дар доираи ду забон ҳангоми муайян намудани меъёрҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ заминаи асосӣ фароҳам меорад. Асарҳои бадеӣ саршор аз воситаҳои тасвири бадеӣ буда, дар забони тарҷума дар бештари мавридҳо интиқол меёбанд, зеро онҳо ҷузъи муҳимми асари бадеӣ буда, ба завқи эстетикӣ хонанда таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, ҳар як тарҷумон сайъ мекунад, ки онҳоро бо ҳифзи тобишҳои эмотсионалӣ ва экспрессивӣ интиқол диҳад;

2. Дар сурати мавҷуд набудани муодилҳои мувофиқ ва муносиб тарҷумон аз усулҳои маъмули тарҷумаи воҳидҳои “тарҷуманопазир”, аз

кабили транскрипсия, транслитератсия, шарҳи маъноӣ, тарҷумаи тасвирӣ, калкакунӣ ва амсоли инҳо истифода мебарад, то воҳидҳои тарҷуманопазирро дар матни тарҷума ифода намояд;

3. Воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо инъикосгари фарҳангу тамаддуни миллӣ мебошанд, ки дар асоси ин хусусияташон ба қатори воҳидҳои “тарҷуманопазир” дохил мешаванд. Таҳлили роҳи усулҳои тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар таркиби ин воҳидҳо дар асоси асарҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки интиқоли онҳо дақиқ ба роҳ монда нашудааст;

4. Омили асосии мукамал ва дуруст набудани тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз сарфи назар намудани воситаҳои тасвири бадеӣ дар раванди тарҷума маҳсуб меёбад;

5. Умумиятҳо дар дарки муҳити атроф аз ҷониби тоҷикзабонону англисзабонон ба монандии сохторӣ ва маъноии воҳидҳои забонӣ мусоидат намудааст, ки раванди тарҷумаи онҳоро дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ осон мегардонад;

6. Тафовут дар тасвири ҷаҳони миллати тоҷику англис ба пайдо гаштани воҳидҳои забоние боис шудааст, ки муодил ё мутобиқати худро дар забонҳои дигар надоранд ва ин гуна воҳидҳои забонӣ раванди тарҷумаро хеле душвор мегардонанд.

ХУЛОСА

Дар таҳқиқи диссертатсионии мазкур ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар заминаи матнҳои адабии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Бояд таъakkур дод, ки дар офариниши асарҳои бадеӣ воситаҳои тасвири баён мавқеи густурдаеро касб намудаанд. Онҳо ба гуногунрангии миллии асари бадеӣ таъсири мусбат расонида, тобишҳои маънӣ ва нозуктаринро мекушоянд ва бо ин васила, муродифотро дар тамоми сатҳҳои забонию адабӣ фароҳам меоранд.

Матнҳои бадеиро натиҷаи раванди эҷодӣ ташкил дода, дар он тахайюли бою рангини адиб, вижагиҳои миллию фарҳангӣ, тамаддун, расму ойин, урфу одат, далелҳои таърихӣ, тарзи ҳаёт, тафаккур ва амсоли инҳо тавассути образҳои нозуку латиф ва шевою гуворо таҷассум меёбад. Рухияи халқ, ҳуввияти миллий, эътиқоди мардум ва табиати нотақрор дар матнҳои бадеӣ аз ҷониби муаллиф бо истифода аз ин воситаҳои тасвири баён моҳирона ва мушикофона рӯйи қоғаз меоянд. Ҳамин аст, ки дарки эҷоди тахайюли муаллиф барои инкишофи равобити адабии форсу тоҷик ва англис, ки дар ниҳоди мардум мақом ва манзали хоссаеро касб намудаанд, муҳим арзёбӣ мегардад. Тасаввуроти худро нависанда ҳамчун субъекти асосии фаъолияти бадеию маърифатӣ, дар заминаи образҳои воқеӣ ифода менамояд.

Бархурди фарҳангу тамаддун, ки дар натиҷаи он адабиёт ва дастовардҳои бузурги адабӣ рушду такомул меёбанд, раванде маҳсуб меёбад, ки фарҳанг ва тамаддуни як миллати дигар тавассути он ба шукуфоии назаррас ноил мегардад.

Воқеан, дар муаррифии фарҳангу тамаддуни халқиятҳо аҳаммияти тарҷума ва фаъолияти тарҷумониро бориз арзёбӣ қардан мумкин аст, ки дар ҷаҳони муосир яке аз роҳҳои пайванди қавму миллатҳои гуногунзабон дар ғанӣ гардонидани равобити адабӣ барои таҷрибаи нависандагӣ ва эҷодкорӣ нақши мондагир дорад.

Тасвири хаёлии нутқи адиб тариқи воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ роҳандозӣ шуда, натиҷаи маърифат ва ифодаи образноки олами воқеӣ мебошад.

Раванди таҳқиқ нишон дод, ки истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ осори бадеии адибони тоҷику англис мавқеи назаррасро ишғол менамоянд, ки омӯзиши муқоисавии онҳо аз нигоҳи тарҷума ба ноил шудани тарҷумаи мукамал оварда мерасонад. Дар воситаҳои тасвири бадеӣ калимаву ибораҳо тобиши нави маъноӣ ва услубӣ, хусусан, маҷозӣ қабул мекунанд, ки дарк ва муайян намудани онҳо аз тарҷумон донишҳои манзарӣ ва забонию адабӣ ва дар интиқоли онҳо маҳорату малакаи хуби тарҷумониро тақозо менамояд.

Мусаллам аст, ки воситаҳои тасвири бадеӣ дорои тобиши волои муассирӣ буда, ҳангоми тарҷума барои тарҷумон мушкилиҳои гуногунро ба бор меорад, зеро дар бештари онҳо тобишҳои миллию фарҳангӣ ниҳон аст ва вазифаи тарҷумон дар ин ҳолат, ба хонандаи асари бадеӣ расонидани завқи баланди эстетикӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба ин мақсад тарҷумон бояд асолати фарҳангию миллий, муассирӣ ва назокату фасоҳати матни аслро дар матни тарҷума таҷассум намояд.

Мақсад аз интиқол додани воситаҳои тасвири бадеӣ дар раванди тарҷума аз таъсири вижагиҳои хоси забонӣ ва услубӣ дар нусхаи асл ва тобишҳои он дар забони тарҷума иборат мебошад, ки барои таъсири мутақобилаи ин ду силсилаи падидаҳои забонӣ бо ҳифзи мазмуну муҳтавои матни асл заминаи мусоид фароҳам меорад.

Мавриди зикр аст, ки вижагиҳои хоси тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ раванди тарҷумаро душвор гардонида, барои тарҷумаи мукамал монеа эҷод менамоянд. Хусусияти хоси асарҳои бадеӣ дар санъатҳои бадеӣ, аз қабилӣ, маҷозу навъҳои он ва баъзе аз воҳидҳои бемуодил зоҳир мегардад.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои таҳқиқ нишон доданд, ки:

1. Хусусияти хоси услуби бадеӣ дар истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ зоҳир мегардад, ки бо ин хусусият онро аз дигар услубҳои забон фарқ

мекунонад. Воситаҳои тасвири бадеӣ падидаҳои муҳимтарини забони адабиёти бадеӣ мебошанд, ки ба муъчазӣ, ифоданокӣ ва муассирии баён мусоидат менамоянд **[2-М]**;

2. Таҳлили тарҷумаи бадеӣ воситаҳои дигари ғайризабонӣ, эстетикӣ ва муҳимро дар бар мегирад, ки барои жанри бадеӣ хеле муҳиманд. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоте, ки ба тарҷумаи бадеӣ баҳшида шудаанд, ду ҷанбаро ҷудо мекунанд: адабӣ ва забонӣ **[11-М]**;

3. Баробарии калимаҳои услубӣ ва маъноӣ дар матни асл ва тарҷума робитаи на танҳо хусусияти субъективӣ-мантиқӣ, балки маъноӣ коннотавии онҳоро низ пешбинӣ мекунад, ки ифодагари хусусияти дарки гӯянда мебошад. Мувофиқи ин, дар интишори маъноӣ коннотативии калима дар забони асл ҷузъҳои эмотсионалӣ, услубӣ ва образии он нақши асосиро мебозанд **[2-М]**;

4. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои тасвири бадеӣ, яъне маҷозҳо барои ороиши нутқ истифода мешаванд, ки дар сурати нодуруст истифода бурдан фасоҳати гуфтор таҳриф меёбанд **[6-М]**;

5. Дар луғатҳои тафсирий ва соҳавии забонҳои русӣ-тоҷикӣ, русӣ-англисӣ, тоҷикӣ-русӣ ва ғайраҳо мафҳум ва мундариҷаи воситаҳои тасвири бадеӣ тамоюлҳои гуногун доранд, ки дақиқ нестанд ва якҷанд гунаи тарҷума ба як навъи маҷоз муносиб доништа шудаанд. Гунаи тарҷумаҳо дар умум, ҳуди ҳамон мафҳумро ифода намекунанд, зеро ҳангоми муқоиса кардан барои тарҷумаи мукамал монеа эҷод мекунанд **[37-М]**;

6. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар асоси андешаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ тасниф гардида, роҳу воситаи ифодаи онҳо муайян гардиданд. Таҳлилҳо нишон дод, ки таснифи воситаҳои тасвири бадеӣ мухталиф буда, миқдору навъҳои онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як хел нестанд **[11-М]**;

7. Истиора маҷозест, ки дар асоси шабоҳати ду ҳодиса ба вучуд омада, аз рӯйи ифода ба қиёс ва ташбеҳ шабоҳат дорад, ки сарфи назар аз ин, байни онҳо тафовути хосса ва нозук ба назар мерасад [13-М];

8. Марзи маъноии қорбасти истиора дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ як хел мебошад, аммо миёни онҳо тафовути сохторӣ ба назар мерасад [12-М];

9. Қорбурди дақиқ ва муносиби ташбеҳ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи фарҳангҳои дузабонаи русӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-русӣ ва дигар фарҳангҳои тафсири ва фарқи он аз дигар воситаҳои тасвири бадеӣ ба роҳ монда шудааст [7-М];

10. Фарқи киноя аз рамз ва ишора бо далелҳои мустамад асоснок шуда, дар қорбасти онҳо муайян гаштааст. Гарчанде ақидаи муҳаққиқони соҳа роҷеъ ба масъалаи мазкур асоснок шуда бошад ҳам, ба андешаи мо киноя рамз нест [15-М];

11. Дар таҳқиқоти муҳаққиқон дар самти “тамсил” ва асарҳои тамсилӣ муваффақияти назаррасро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар онҳо андешаҳои ҷолиб дар хусуси хусусиятҳои хос, моҳият, умумият ва вазифаҳои он дарҷ гардидаанд. Бо вучуди ин, дар луғатҳои дузабона дар тарҷумаи вожаи мазкур иштибоҳ ба назар мерасад [17-М];

12. Метонимия ҳамчун истилоҳ дар луғатҳо “киноя” маънидод шудааст, вале мафҳуми “киноя” тарҷумаи дурусти вожаи “аллегория” мебошад, зеро шарҳи он дар забони тоҷикӣ бо калимаи “аллегория” мувофиқ аст. Ин санъати бадеӣ дар маъхазҳои дигар ба унвони “маҷоз” ифода шудааст, вале бояд гуфт, ки тибқи сарчашмаҳои илмӣ ва фарҳангҳои тафсири дузабона “маҷоз” на “метонимия”, балки “троп” мебошад. Мо бошем, тарҷумаи метонимияро ҳамчун “санъати лутф” ё “метонимия” пешниҳод мекунем [2-М];

13. Тарзи ифодаи маҷози мурсал дар забони англисӣ мисли забони тоҷикӣ аст, вале тафовут дар таснифоти онҳо мушоҳида мешавад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври хос ифода меёбанд [2-М];

14. Антономасия ба сифати воситаҳои тасвири бадеӣ истифода мешавад, ки асоси онро бадали исми хос ба чинс ва баръакс ташкил медиҳад. Дар ифодаи он нақши фарҳангу тамаддуни миллату халқиятҳои алоҳида бориз арзёбӣ мегардад **[2-М]**;

15. Мафҳуми ифодаи эзоҳӣ ҳамчун як навъи маҷоз доираи корбурди худро дошта, барои боназокат ва латофат баён кардани фикр истифода мегардад. Дар ифодаи эзоҳӣ иваз кардани калимаю ибора бо ибораи тавсифӣ бо ҳифзи аломатҳои муҳимтарини калима ба назар мерасад **[2-М]**;

16. Муболиға ва тасғир низ воситаҳои тасвири бадеӣ буда, барои ҷасохату назокат бахшидани баён истифода мешаванд. Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ онҳо вазифаи эстетикиро иҷро намуда, дар эҷоди тасвири воло, таъсири ҳаҷвӣ ва ифодаи мазҳакавӣ нақши бориз доранд ва бо ин васила, баёнро ифоданоку муассир мегардонанд **[2-М]**;

17. Вазифаи тарҷумон ҳангоми тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро ҳангоми тарҷумаи ин воситаҳо тарҷумон бояд низоми онҳоро дар доираи ҳамон минтақае, ки матни тарҷумашуда ба он тааллуқ дорад, омӯзад ва мутобиқати онҳоро дар ду забон пайдо кунад **[26-М]**;

18. Сарфи назар аз он ки тарҷума хусусиятҳои миллию фарҳангии матни аслро нигоҳ медорад, хусусиятҳои эстетикӣ, ғоявию ахлоқӣ ва услубии муаллифи асар низ бояд ҳифз карда шаванд **[37-М]**;

19. Яке аз воситаҳои сермаҳсули осори бадеӣ сермаъноии калимаҳои он мебошад. Маъноии калимаҳо дар асари бадеӣ комилан ба натиҷаи афкори эҷодии муаллиф вобаста аст, ки аз хонанда баҳо ва ҳулосаи пурмазмунро талаб мекунад. Аз ин рӯ, вижагиҳои луғавии асари бадеиро унсурҳои ташкил медиҳанд, ки барои тарҷумаи мукамал шароити мусоид фароҳам меоранд **[5-М]**;

20. Ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ мутарҷим бояд на танҳо маъноии онро ба забони адабӣ баён кунад, балки тобиши услубӣ ва маъноии онро

нигоҳ дорад, зеро дарки пурраи мазмуни асар комилан ба истеъдоди тарҷумони бадеӣ вобаста аст **[5-М]**;

21. Мушкилоти асосии тарҷумаи бадеӣ на танҳо расонидани маънӣ, балки баёни услуби хоси муаллифи асар аст. Аз ин рӯ, назокату латофати баён дар матни тарҷума аз донишу маҳорати тарҷумон вобастагӣ дорад **[19-М]**;

22. Ҳангоми тарҷумаи воситаи тасвири бадеӣ мушкилиҳои луғавию дастурӣ пайдо шуда метавонанд, ки бо ёрии таҳвили луғавию дастурӣ, аз қабилӣ мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, талафу бадал, тарҷумаи антонимӣ, ҷуброни маъноӣ ва амсоли инҳо бартараф карда мешаванд **[19-М]**;

23. Омили асосии таҳвили тарҷумавӣ мувофиқати ихтилофоти луғавӣ мебошад, аммо таҳвилоти тарҷумавӣ на танҳо дар сурати мавҷуд набудани интиҳоби муодил ё мувофиқ истифода мешавад, он метавонад ҳангоми мавҷуд будани муодилҳо ва сохторҳои наҳвӣ забони асл ва забони тарҷума ба вучуд ояд **[14-М]**;

24. Воҳидҳои луғавӣ бемуодил, аз қабилӣ реалияҳо, лакуна, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол ва амсоли инҳо дар раванди тарҷума мушкилоти муайянеро эҷод мекунанд, ки бо вижагиҳои хоси миллии соҳибзабонон вобастагӣ дошта, тарҷумонро водор месозад, ки ҳангоми тарҷумаи ин гуна воҳидҳои забонӣ на ба сохти онҳо, балки ба хусусиятҳои маъноӣ ин воҳидҳои забонӣ эътибор диҳад, то дар забони тарҷума натавонад мутобиқатҳои сохторӣ, балки маъноӣ онҳоро дуруст муайян кунад **[28-М]**.

ТАВСИЯҲО РОЧЕЪ БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта бо мақсади такмили омӯзиши масоили назариявӣ ва амалии марбут ба воситаҳои тасвири бадеӣ ва рушди соҳаҳои забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва адабиётшиносӣ чунин тавсияҳои илмӣ пешниҳод карда мешаванд:

1. Асосҳои назариявӣ ва натиҷагириҳо аз таҳқиқи мазкур дар ҳалли мушкилоти марбут ба ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва марзғузори байни ин воситаҳо заминаи муҳим фароҳам меорад;

2. Зимни таҳқиқи воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои гуногуннизом ва муайян кардани роҳу воситаҳои тарҷумаи онҳо натиҷаҳои диссертатсияи мазкур маводди муътамади илмӣ ба назар гирифта шавад;

3. Натиҷаҳои таҳқиқи мазкурро ҳамчун мавод дар корҳои таҳқиқотӣ ва таҳияи барномаҳо ё коркарди масъалаҳои истифода кардан мумкин аст, ки бо таҳқиқоти воситаҳои тасвири бадеӣ, воҳидҳои луғавии бемуодил, аз қабилҳои реалияҳо, зарбулмасалу мақолҳо, воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои гуногуннизом ва муайян намудани вижагиҳои онҳо алоқаманданд.

4. Барои мутахассисони соҳаҳои забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва адабиётшиносӣ натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд ҳамчун раҳнамо дар ҳалли масоили назариявӣ ва амалӣ марбут ба воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хизмат кунанд.

5. Диссертатсияи мазкурро ҳангоми тадриси фанҳои забоншиносӣ, назария ва амалияи тарҷума, назарияи адабиёт, типологияи муқоисавӣ, мутолиа ва тарҷумаи адабиёти бадеӣ, тарҷума ва алоқаи байниҳамдигарии адабиёт, фразеология, луғатшиносӣ, луғатшиносӣ ё ин ки таҳияи фарҳангҳои дузабона, китобу дастурамалҳои дарсӣ метавон ҳамчун маводди илмӣ ва амалӣ истифода кард.

6. Аз рӯйи натиҷаҳои диссертатсия метавон ба донишҷӯён, магистрантон, аспирантон ва докторантон (PhD)-и ихтисосҳои равияҳои ҷамъиятиву гуманитарӣ машғулиятҳоро ба роҳ монд, онро ҳамчун васоити тақмили ҳусни баён истифода бурд.

7. Барои муҳаққиқоне, ки дар соҳаи забоншиносии муқоисавӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, тарҷума, махсусан, тарҷумаи бадеӣ, адабиёт ва нақди адабӣ таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом медиҳанд, кори мазкур метавонад ҳамчун маводди назариявӣ ва амалӣ хизмат расонад.

8. Омӯзиши вижагиҳои санъатҳои бадеӣ, воситаҳои ифодаи онҳо ва, ҳамзамон, муайян кардани роҳи усулҳои интиқоли онҳо дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар таҳқиқи масоили мухталифи воситаҳои тасвири бадеӣ ҳанӯз ҷанбаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки пажӯҳиши алоҳидаро тақозо менамоянд. Бинобар ин, бо дарназардошти муҳимияти воситаҳои тасвири бадеӣ метавон ба таҳлили ҷанбаҳои дигари мавзӯи мазкур даст зад.

9. Дар асоси таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки воситаҳои тасвири бадеӣ воҳидҳои махсуси забоние мебошанд, ки дорои маънои маҷозӣ буда, барои ифоданок ва дилҷасп намудани нутқ ва бо ин васила, дар ниҳоди хонанда бедор намудани завқи эстетикӣ дар нутқи гуфтугӯӣ ва адабӣ зиёд истифода мешаванд. Аз ин рӯ, мутарҷим ва муҳаққиқони самтҳои забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва адабиётшиносиро зарур аст, ки ҳангоми кор бо воситаҳои тасвири бадеӣ ҳамин нозуқиҳоро ба назар гирифта, аз натиҷаҳои дар диссертатсия нишондодашуда истифода баранд.

10. Таълифи диссертатсияи мазкур дар татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030” ва лоиҳаи бучетии “Мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” дар шароити тавсеаёбии муносибатҳои байналмилалӣи Тоҷикистони муосир” (2024-2027) хеле муҳим арзёбӣ гардида, дастовардҳои

илмий он ба мутахассисони соҳа барои ифодаи мафхумҳои гуногуни илмӣ
роҳнамои хубе шуда метавонанд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абдукодилов, А. Услубиёти забони тоҷикӣ / А. Абдукодилов, А. Давронов. – Хуҷанд, 2005. – 228 с.
2. Абдуллоҳ, С. Рӯшании суҳан / С. Абдуллоҳ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 352 с.
3. Абдуманнон, А. Пасту баланди тарҷума / А. Абдуманнон // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 2023. – №7 (2186). – С. 7-8.
4. Абдурахманова, Р.Дж. Художественный перевод (лингвистические аспекты). Учебное пособие для студентов старших курсов переводческих отделений / Р.Дж. Абдрахманова. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2014. – 86 с.
5. Аброров, С.С. Мушкилоти истилоҳгузинӣ ва тарҷумаи онҳо дар забоншиносӣ / С.С. Аброров // Паёми ДОТ дар ноҳияи Рашт – Душанбе, 2019. – №1 (1). – С. 131-135.
6. Аброров, С.С. Структура, семантика и грамматические особенности метафорических выражений в поэзии Ходжи Хусайна Хатлони: автореферат дис. ...канд. филол. наук: 10.02.22 / Аброров Саидумар Саидакромович. – Душанбе, 2017. – 26 с.
7. Аброров, С.С. Структура, семантика и грамматические особенности метафорических выражений в поэзии Ходжи Хусайна Хатлони. Монография / С.С. Аброров. – Душанбе: “ЭР-граф” 2021. – 130 с.
8. Алексеева, И.С. Введение в переводведение. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И.С. Алексеева. – 3-е изд., стер. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 352 с.
9. Алимов, В.В. Художественный перевод: практический курс перевода. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Алимов, Ю.В. Артемьева. – М.: Издательский центр “Академия”, 2010. – 256 с.

10. Анисимова, Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация / Е.Е. Анисимова. – М.: Издательский дом “Академия”, 2003. – 128 с.
11. Ансорова, М.М. Лингвоцветовая картина мира в разноструктурных языках: семантико-стилистический аспект: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19 / М.М. Ансорова. – Душанбе, 2021. – 188 с.
12. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности 2103: Иностранные языки / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
13. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – М.: Азбука, 2012. – 352 с.
14. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1984. – Т. 4. – 830 с.
15. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
16. Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 147-173.
17. Атоулло, М.Ҳ. Бадоеъ-ус-саноеъ / М.Ҳ. Атоулло. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 222 с.
18. Афсаҳзод, А. Масал / А. Афсаҳзод // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1988. – 560 с.
19. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. – М.: Просвещение, 1957. – 294 с.
20. Аҳрорӣ, Ҳ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон / Ҳ. Аҳрорӣ // Маҷмӯи ҳикоя ва мақолаҳо. – Душанбе, 1984. – 160 с.
21. Бабайцева, В.В. Односоставные предложения в современном русском языке / В.В. Бабайцева. – М.: Просвещение, 1968. – 160 с.
22. Бархударов, Л.С. Тетради переводчика / Л.С. Бархударов. – М.: “Международ. отношения”, 1973. – 112 с.

23. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: “Междунар. отношения”, 1975. – 240 с.
24. Бей, Л.Б. Введение в литературоведение. Учебное пособие по языку специальности / Л.Б. Бей. – СПб.: Злато-уст, 2014. – 198 с.
25. Беляева, М.А. Грамматика английского языка / М.А. Беляева. – М.: Высш. шк., 1977. – 333 с.
26. Берцкая, Е.А. Основы культуры речи. Учебное пособие / Е.А. Берцкая. – Новокузнец, 2003. – 185 с.
27. Бирих, А. Метонимия в современном русском языке: семантический и грамматический аспекты /А. Бирих. –Verlag Otto Sagner, München, 1995. – 193 с.
28. Бобоалиева, З.П. Баррасии сабки матни асл ва мутобикати он бо тарчума (дар мисоли тарчумаи осори Чингиз Айтматов ба забони тоҷикӣ). Монография /З.П. Бобоалиева. –Душанбе: ҚДММ “Нури моҳтоб”, 2019. – 144 с.
29. Бобоалиева, З.П. Қойгоҳи санъати тамсил дар осори бадеии тоҷику англис / З.П. Бобоалиева, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишкадаи забонҳо. – 2018. – №2-3(30-31). – С.57-60.
30. Бобоев, Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 240 с.
31. Бобылев, Б.Г. Теоретические основы филологического анализа художественного текста. Монография / Б.Г. Бобылев. – Орел: Орел ГТУ, 2003. – 206 с.
32. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1977. – 152 с.
33. Вельчева, Л.А. Стилистика и культура речи: Учебное пособие в двух частях // Теоретические основы / Л.А. Вельчева. – Часть 1. – Ставрополь: Графа, 2013. – 208 с.

34. Верли, М. Общее литературоведение / М. Верли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 243 с.
35. Виноградов, В.В. Введение в языкознание: хрестоматия. Учеб. пособие для вузов / В.В. Виноградов; сост. А.В. Блинов, И.И. Богатырева, В.П. Мурат, Г.И. Рапова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 342 с.
36. Виноградов, В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М.: Гослитиздат, 1959. – 657 с.
37. Виноградов, В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX веков / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1982. – 528 с.
38. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.В. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
39. Влахов, С., Флорин, С. Непереводимое и перевод // Мастерство перевода / С. Влахов. – М.: Сов. писатель, 1965. – 343 с.
40. Вовк, В.Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. – Киев: Наукова думка, 1986. – 251 с.
41. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М.: Высш. шк., 1981. – 340 с.
42. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
43. Гарбовский, Н.К. Перевод как художественное творчество // Н.К. Гарбовский // Вестник Московского университета. – Серия 22. Теория перевода, 2010. – №3. – С. 4-16.
44. Гарбовский, Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
45. Генцлер, Е. Съвременни теории за перевода / Е. Генцлер. В. Търново, 1990. – 303 с.
46. Гинзбург, Р. Проблемы значения слова // Иностранные языки в школе. – 1952. – №4. – С. 26-31.

47. Гоголина, Н.А., Юй Цин. Русский язык и лингвокультура в сопоставительном аспекте / Н.А. Гоголина, Ю. Цин // Сравнение как выразительное средство в художественном тексте (на материале романов М. Булгакова): материалы ежегодной международной конференции. 1-2 июня 2015. – УрФУ, Екатеринбург, 2015. – С.16-23.
48. Голуб, И.Б. Стилистика русского языка. Учеб. пособие / И.Б. Голуб. – М.: Рольф; Айрис-пресс, 2001. – 448 с.
49. Горбачевич, К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич. – Л., 1979. – 567 с.
50. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибораҳо ва ҷумлаҳои сода / Муҳ.масъул: Ш. Рустамов, Р. Фаффоров. – Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
51. Грамматические аспекты перевода: учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. вузов / О.А. Сулейманова, Н.Н. Беклемешева, К.С. Карданова и др. –М.: Издательский центр “Академия”, 2010. – 240 с.
52. Гулямов, Х.К. Метафора и языковая картина мира. Монография / Х.К. Гулямов. – Душанбе: “Балогат”, 2025. – 140 с.
53. Гусейнаев, А. Художественный перевод и наши невзгоды Текст. / А. Гусейнаев // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1975. – С. 34- 47.
54. Фаффоров, Р. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11 / Р. Фаффоров ва диг. – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
55. Фаффорова, Т.С. Воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айнӣ): дис. ...номз. илм. филол.: 10.02.20/ Т.С. Фаффорова. – Душанбе, 2023. –189 с.
56. Дарбишева, Х.А. Приём компенсации при переводе диалектизмов с английского языка на русский язык (на примере пьесы Б. Шоу “Пигмалион”) / Х.А. Дарбишева, Ю.М. Амирханова // Вестник

Дагестанского государственного университета. Серия 2. Гуманитарные науки – Дагестан, 2020. – Том 35. Вып. 2. – С. 75-79.

57. Де Соссюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Де Соссюр. – М., 1933. – 207 с.

58. Дустзода, Х.Ч. Нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули сохтор ва маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ (дар асоси маводи насри муосири тоҷик): автореферат дис. ...номз. илм. филол: 10.02.01 / Х.Ч. Дустзода. – Душанбе, 2023. – 60с.

59. Ермолович, Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.

60. Есин, А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.

61. Ефимов, А.И. Об изучении языка художественных произведения / А. И. Ефимов. – М.: Учпедгиз, 1962. – 110 с.

62. Жирмунский, В.М. Введение в литературоведение: Курс лекций / Под ред. З.И. Плавскина, В.В. Жирмунской. – СПб.: Изд-во С.-Петербург, ун-та, 1996. – 440 с.

63. Жирмунский, В.М. Задачи поэтики. Задачи и методы изучения искусств / В.М. Жирмунский. – М.: Пб., 1924. – 242 с.

64. Жирмунский, В.М. Сравнительное литературоведение / В.М. Жирмунский. – Л.: Изд. “Наука”, 1979. – 497 с.

65. Жирмунский, В.М. Теория литературы. Поэтика, стилистика / В.М. Жирмунский. – Л.: “Наука”, 1977. – 404 с.

66. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии: Қис. 2: Синтаксис / Дар зери таҳрири проф. Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 230 с.

67. Зарипов, Қ.А. Мушкилоти луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дис...ном.илм.филол.: 10.02.20 / Қ.А. Зарипов. – Душанбе, 2023. – 175 с.
68. Зверева, Е.Н. Основы культуры речи. Теоретический курс / Е.Н. Зверева. – М.: Изд.центр ЕАОИ, 2009. – 216 с.
69. Зехнӣ, Т.Н. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 397 с.
70. Зехнӣ, Т.Н. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Нашри 4. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
71. Зехнӣ, Т.Н. Санъати сухан. Илми бадеъ ва мухтасари арӯз / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.
72. Золян, С.Т. Лингвистические аспекты теории перевода (хрестоматия) / С.Т. Золян, К.Ш. Абрамян. – Ер.: Лингва, 2007. – 307 с.
73. Иванова, Л.С. Сопоставительное исследование порядка слов в простом повествовательном предложении латинского и русского языков: Функциональный аспект: автореф.дис. ... канд. филол.наук/ Л. С. Иванова. – М., 1985. – 24 с.
74. Казакова, Т.А. Imagery in Translation. Практикум по художественному переводу. Учебное пособие. на англ. яз. / Т.А. Казакова. – СПб: Издательство “Союз”, 2003. – 320 с.
75. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ: китоби дарсӣ барои факултетҳои журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
76. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 120 с.
77. Камолиддинов, Б. Тарҷума ва балоғати сухан / Б. Камолиддинов, М.Б. Нағзибекова Тарҷума. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2005. – 184 с.

78. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ /Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115 с.
79. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
80. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: ЛадКом, 2007. – 720 с.
81. Кесамирова, С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои лексикӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дисс... ном. илм. филол.: 10.02.20. / С.Р. Кесамирова. – Душанбе, 2019. – 180 с.
82. Коломейцева, Е.М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский: Учеб. пособие / Е.М. Коломейцева, М.Н. Макеева. – Тамбов: Изд-во Тамб.гос.техн. ун-та, 2004. – 92 с.
83. Комиссаров, В.Н. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сборник статей: Пер. с англ., нем., франц. / В.Н. Комиссаров. – М.: Междунар. отношения, 1978. – 232 с.
84. Комиссаров, В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В.Н. Комиссаров. – М.: 1999. – 320 с.
85. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС., 2002. – 424 с.
86. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
87. Кряжева, Л.А. Стилистика русского языка и культура речи / Л.А. Кряжева. – М., 2014. – 160 с.
88. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.

89. Купина, Н.А. Лингвистический анализ художественного текста / Н.А. Купина. – М.: Просвещение, 1980. – 78 с.
90. Курбанов, М. Стилистическая система современного таджикского литературного языка. Учебное пособие / М. Курбанов. – Душанбе: Тадж. гос. ун-т., 1991. – 102 с.
91. Кучаров, А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А. Кучаров. – Душанбе, 1994. – 140 с.
92. Лакофф, Д. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Д. Лакофф, М. Джонсон. – М., 2004. – 256 с.
93. Латышев, Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов – М.: Академия, 2003. – 192 с.
94. Латышев, Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы ее достижения / Л.К. Латышев. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 246 с.
95. Левицкая, Т. Почему нужны грамматические трансформации при переводе? // Тетради переводчика / Т. Левицкая, А. Фитерман. – М., 1971. – Вып.8. – С.12-23.
96. Лингвистический анализ художественного текста / О.Н. Панченко, Н.Г. Константинова-Витт, Ж.А. Дозорец и др.; Моск. гос. заоч. пед. ин-т. – М.: Просвещение, 1988. – 111 с.
97. Лисицына, В.О. Виды лексических трансформаций при письменном переводе / В.О. Лисицына, Э.К. Арутюнов // Международный журнал экспериментального образования. – М.: 2014. – №10. – С. 167-170.
98. Логический анализ языка. Перевод художественных текстов в разные эпохи / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Издательство “Индрик”, 2012. – 400 с.
99. Лотман, Ю.М. Анализ художественного текста / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 271 с.

100. Магомедова, Д.М. Анализ художественного текста (лирическое произведение): Хрестоматия /Д.М. Магомедова, С.Н. Бройтман. –М.: РГГУ, 2004. – 334 с.
101. Маклакова, Т.Б. Роль тропов и фигур речи в целом тексте (симметро-позиционный аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук /Т.Б. Маклакова. – М., 2010. – 24 с.
102. Максудов, У.О. Межъязыковая асимметрия и переводческая трансформация в художественном тексте таджикского и английского языков: дисс... д-ра филол. наук: 10.02.20. / У.О. Максудов. – Душанбе, 2024. – 468 с.
103. Мачидов, Ҳ. Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик / Ҳ. Мачидов // Садои Шарқ. –2010. – №2. – С. 133 - 143.
104. Мачидов, Ҳ. Сермаъноии луғавӣ / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – Душанбе, 1997. – №9-12. – С. 7-9.
105. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ / муҳаррирон В. Капранов, Х. Рауфов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
106. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв.: дисс...д-ра филол. наук: 10.02.22 / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 420 с.
107. Маҳмадаминов, А. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1996. – 45 с.
108. Машъалафрӯз. Маҷаллаи тарҷумонҳои ҷавон. – Душанбе, – 2019. – №1(1) – 128 с.
109. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. / Н. Маъсумӣ. – Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон 1977. – 368 с.
110. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие для студентов филол. и лингвист. специальностей/ Н. Б. Мечковская. – 4-е изд., испр. – М.: Флинта; Наука,

2006. – 312 с.

111. Миньяр-Белоручев, Р.К. Как стать переводчиком? / Р.К. Миньяр-Белоручев. –М.: Готика, 1999. – 175 с.

112. Миньяр-Белоручев, Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. –М.: Московский Лицей, 1996. – 208 с.

113. Москвин, В.П. Стилистика русского языка: Приёмы и средства выразительной и образной речи / В.П. Москвин. – Волгоград: Учитель, 2000. – 198 с.

114. Москвин, В.П. Эпитет в художественной речи / В.П. Москвин // Русская речь – М., 2001. – № 4. – С. 28-32

115. Мунтахаби “Тарчумон ул-балоға” ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр” –Душанбе, 1987. – 144 с.

116. Муҳаммадиев, М. Хусусияти услубии синонимҳо / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ, 1972. – №2. – С. 12-17.

117. Мурувватиён, Дж. Филологические сюжеты / Дж.Дж. Мурувватиён. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 200 с.

118. Мурувватиён, Дж.Дж. Особенности перевода метафор с таджикского языка на русский в художественном тексте (по классификации М.А. Смирновой) / Дж.Дж. Мурувватиён, С.Ш. Мурувватиён // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук, Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2022. – № 5. – С. 267-276.

119. Мурувватиён, Дж.Дж. Особенности передачи иронии Сотимом Улугзода в “Дон Кихот”-е М. Сервантеса / Дж.Дж. Мурувватиён // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук, Душанбе: Издательский центр ТНУ, 2020. – № 4. – С. 251-258.

120. Мурувватиён, Дж.Дж. Проблемы становления и развития художественного перевода в таджикской литературе XX века (на

- материале переводов Сотима Улугзода): дисс...д-ра филол. наук: 10.01.08 / Мурувватиён Джамила Джамол. – Душанбе, 2020. – 379 с.
121. Мурувватиён, Дж.Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа “Фирдоуси” Сотима Улугзода): дисс...канд. филол. наук: 10.01.08 / Дж.Дж. Мурувватиён. – Душанбе, 2018. – 175 с.
122. Мурувватиён, Ҷ. Мулоҳизаҳо оид ба адабиёт ва тарҷумаи бадеӣ / Ҷ. Мурувватиён. – Душанбе: Дониш, 2024. – 164 с.
123. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе, 1990. – 334 с.
124. Мухтор, Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса. Маҷмуаи мақолаҳо / Ш. Мухтор. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.
125. Мухтор, Ш. Замон ва тарҷумон / Ш. Мухтор. – Душанбе: Адиб, 1989. – 208 с.
126. Набиев, М. Синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Набиев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 176 с.
127. Наврузов, А.Х. Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского языка на таджикский (на материале перевода романа М. Шолохова “Тихий Дон” на таджикский язык, выполненного Э. Муллокандовым): дисс... канд. филол.наук: 10.01.08 / А.Х. Наврузов. – Душанбе, 2021. – 163 с.
128. Недкова, Э.О. переводе фразеологизмов, служащих средством выразительности в художественной литературе / Э.О. Недкова // Вестник ВолГУ. Серия 2. – 2004. – Вып. 3. – С. 104-109.
129. Некрасова, Е.А. Метафора и её окружение в контексте художественной речи / Е. А. Некрасова // Слово о русской советской поэзии. – М., 1975. – С.189-190.
130. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик: асарҳои мунтахаб / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 387 с.

131. Ниёзмухаммадов, Б. Чумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1969. – 111 с.
132. Никитин, М.В. О семантике метафоры / М.В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1979. – №1. – С.32-37.
133. Нозимова, Г.С. Возникновение и развитие аллегории в таджикской литературе X – первой половины XI века: автореферат дис. ...канд. филол. наук: 10.01.03/ Г.С. Нозимова. – Душанбе, 2012. – 22 с.
134. Нозимова, Г.С. Пайдоиш ва таҳаввули тамсил дар адабиёти форс-тоҷик (асри X ва нимаи аввали асри XI). Монография. / Г.С. Нозимова. – Душанбе, 2016. – 212 с.
135. Оболенская, Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие / Ю.Л. Оболенская. – М.: Высшая школа, 2006. – 335 с.
136. Оганесова, Ю.А. Выразительные средства телевизионных программ культурно-просветительской тематики: дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10 / Ю.А. Оганесова. – Воронеж, 2014. – 170 с.
137. Панов, М.В. О слове как единице языка / М.В. Панов // Учен, записки МГПИ им. В.П. Потемкина. – Т.51. – М., 1956. – С. 129-165.
138. Панов, М.И. Тропы. Педагогическое речеведение / М.И. Панов // Педагогическое речеведение: Словарь-справочник. – М.: Флинта; Наука, 1998. – 312 с.
139. Паршин, А. Теория и практика перевода / А. Паршин. – М.СПб: СГУ, 1999. – 202 с.
140. Паршукова, М.М., Типы и функции сравнений в русском и английском языках. /М.М. Паршукова // Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки. Вып. 113. – 2018. – №6 (416). – С. 149-153.
141. Петрова, С. Английский язык: справочник по грамматике / С. Петрова, О. Рудавин. – М.: Изд-во АСТ; Хорьков; Торсинг, 2004. – 108 с.

142. Попов, К. “Бай Ганьо” от Ал. Константинов в превод на руски език / К. Попов // Узиковы проблеми на превода (руски език). – 1987. – С.151-155.
143. Попович, А. Проблемы художественного перевода / А. Попович. – М.: Высшая школа, 1980. – 198 с.
144. Потенбня, А.А. Теоретическая поэтика. Учебное пособие для студентов филологических факультетов высших учебных заведений / А.А. Потенбня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
145. Прокопова, М.В., Ермакова, Е.Н. Гипербола и литота как способ смысловой метаморфозы в сфере фразообразования // Ученые записки Петрозаводского государственного университета / М.В. Прокопова, Е.Н. Ермакова. – М., 2022. – С. 19-26.
146. Рашидуддини, В. Латоифу-л-амсол / В. Рашидуддин. – Хучанд: Ношир, 2016. – 264 с.
147. Ревзин, И.И. Основы общего и машинного перевода / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг. – М.: Высш. шк., 2000. – 243 с.
148. Реформатский, А.А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А.А. Реформатский; под. ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 536 с.
149. Рецкер, Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И. Рецке // Вопросы теории и методики учебного процесса. – М., 1950. – С. 156-184.
150. Рецкер, Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский / Я.И. Рецкер. – Л.: Просвещение, 1973. – 199 с.
151. Розенталь, Д.Э., Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Прогресс, 1972. – 383 с.
152. Розенталь, Д.Э., Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – М.: Айрис-Пресс, 2002. – 528 с.

153. Рыжкова-Гришина, Л.В. Художественные средства. Изобразительно-выразительные средства языка и стилистические фигуры речи / Л.В. Рыжкова-Гришина, Е.Н. Гришина. – М.: ФЛИНТА, 2015. – 337 с.
154. Саломов, М.Қ. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ / М.Қ. Саломов. – Душанбе, 2001. – 138 с.
155. Самадов, А. Шарқ дар оинаи Ғарб / А. Самадов. – Душанбе, 2019. – 134 с.
156. Самадов, А. Шигардҳои тарҷума / А. Самадов. – Душанбе, 2016. – 183 с.
157. Сдобников, В.В. Теория перевод. Учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с.
158. Семенова, М.Ю. Основы перевода текста. Учебник / М.Ю. Семенова. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
159. Скворцов, Л.И. Теоретические основы культуры речи / Л.И. Скворцов. – М.: Наука, 1980. – 193 с.
160. Складаревская, Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складаревская. – СПб., 1993. – 271 с.
161. Смирницкий, А. И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1957. – 286 с.
162. Собиров, А. Порядок слов в простом двусоставном предложении в современном таджикском и английском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Собиров. – Душанбе, 1973. – 24 с.
163. Собиров, А. Тартиби калима дар ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / А. Собиров. – Душанбе, 1989. – 108 с.
164. Соломатина, С.Ю. Формирование навыков достижения коннотативной эквивалентности в процессе обучения будущих

- переводчиков / С.Ю. Соломатина // Вестник ИТГУ имени М.Т. Калашникова. – 2015. – №. 3 (67). – С. 123-124.
165. Сперанский, М.М. Правило высшего красноречия / М.М. Сперанский. – Санкт-Петербург, 1844. – 226 с.
166. Старр, С.Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времени Тамерлана / С.Ф. Старр. – Пер.с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – 574 с.
167. Стросон, Я.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах /Я.Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. –М., 1986. – 200 с.
168. Сумароков, А. Притчи. Кн.1. / А. Сумароков. – СПб, 1762. – 234 с.
169. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
170. Сӯфиев, А. Фолклор – санъати сухан / А. Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. –208 с.
171. Талабова, Т.М. Лексико-грамматические средства выразительности в таджикском и английском газетах (на основе политических текстов): дисс. ...канд. филол. наук: 6D021000 / Т.М. Талабова. – Душанбе, 2021. – 166 с.
172. Тафаззулӣ, А. Гавҳари Гӯё / А. Тафаззулӣ. – Техрон, 1384. – 345 с.
173. Теория метафоры: Сборник: пер. с англ., фр., нем., йен., польск. яз / сост. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
174. Тимофеев, Л.Н. Основы теории литературы / Л.Н. Тимофеев. – М., 1976. – 446 с.
175. Тоиров, У. Донишномаи илми бадеъ / У. Тоиров. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2023. – 720 с.
176. Толстых, В.И. Диалог цивилизаций. Повестка дня / В.И. Толстых. – М., 2005. – 145 с.

177. Томахин, Г.Д. Реалии – американизмы. Учеб. пособие для институтов и фак. иностр. Яз. / Г.Д. Томахин. – М.: Высшая шк., 1988. – 239 с.
178. Турсунов, Ф.М. Баъзе масъалаҳои тарҷуманопазирӣ / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Усулҳои тақмили таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2023. – С.191-193.
179. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2015. – 432 с.
180. Турсунов, Ф.М. Лексико-семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русском языках: на материале произведений Фазлиддина Мухаммадиева: дисс...канд. филол. наук: 10.02.20 / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 1999. – 158 с.
181. Турсунов, Ф.М. Роҷеъ ба асосҳои назариявии “тарҷуманопазирӣ” / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Сборник материалов международной научно-практической конференции ТМУИЯ им. Сотима Улугзаде. – Душанбе, 2024. – С. 12-16
182. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков: дисс...д-ра филол. наук: 10.02.20 / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2006. – 358 с.
183. Фёдоров, А.В. Введение в переводоведение: Учебно-методическое пособие для вузов / А.В. Фёдоров. – М.: Изд.полигр. уентр, 2010. – 51 с.
184. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А.В. Фёдоров. – М., 2002. – 348 с.
185. Фёдоров, А.В. Очерки общей и сопоставительной стилистики / А.В. Фёдоров. – М.: Высшая школа, 1971. – 195 с.

186. Ҳусайн, В.К. Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ул-ашъор / В.К. Ҳусайн. – Душанбе: Ҳумо, 2006. – 229 с.
187. Чернов В.Г. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на англ. яз.: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.20 / В.Г. Чернов. – М., 1958. – 225 с.
188. Черняховская, Л.А. Смысл текста и переводческий процесс / Л.А. Черняховская // Прагматика языка и перевод: сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М.Тореза, вып. 193. –М., 1982. – С. 51-62.
189. Чефранова, М.А. Роль полисемии в современном русском языке и речи / М.А. Чефранова // Молодой ученый. – 2014. – №4. – С. 1132-1134.
190. Шамси, Қ.Р. Ал-мӯъҷам / Қ.Р. Шамси. –Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
191. Шарифов, Х. Балогат ва суханварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 278 с.
192. Шарифов, Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. –Душанбе: Ирфон, 1994. – 340 с.
193. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти сухан / Х.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.
194. Шаталов, Д.Г. Эквивалентность перевода метафорических выражений / Д.Г. Шаталов // Вестник ВГУ, серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2007. – №1. – С.154-159.
195. Шахматов, А.А. Введение в языкознание: хрестоматия: учеб. пособие для вузов / А.А. Шахматов; сост. А. В. Блинов, И. И. Богатырева, В. П. Мурат, Г. И. Рапова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 342 с.
196. Швейцер, А.Д. Перевод и лингвистика/ А.Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 278 с.
197. Швейцер, А.Д. Теория перевода / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

198. Шевнин, А.Б. Теория и практика перевода: пособие для студентов филол. фак. ун-тов и фак. иностр. яз. пед. ин-тов / А.Б. Шевнин, В.С. Серов. – Элиста: КГУ, 1979. – 125 с.
199. Шералиев, С.О. Способы выражения метафор “пространство”, “время” и “жизнь” в разноструктурных языках. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19 / С.О. Шералиев. – Душанбе, 2021. – 164 с.
200. Шербоев, С. Асосҳои илмию методии таълими синтаксиси ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ дар синфҳои V ва VIII / С. Шербоев.- Душанбе: Деваштич, 2006. – 300 с.
201. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 367 с.
202. Эшанджанов, А. Именное сказуемое в современном таджикском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Эшанджанов. – Сталинабад, 1959. – 30 с.
203. Эшонҷонов, А. Хабарҳои номӣ ва тарзи ифодашавии онҳо / А. Эшонҷонов. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 83 с.
204. Юнусов, А.П. Непереводимость в процессе художественного перевода с русского языка на узбекский / А.П. Юнусов // Сборник материалов международной научно-практической конференции ТМУИЯ им. Сотима Улугзаде. – Душанбе, 2024. – С. 33-39.
205. Яковлева, М.А. К вопросу о классификации различных видов компенсации / М.А. Яковлева // Вопросы филологических наук. – М., 2008. – №4(33). – С.46-51.
206. Catford, J. The Linguistic. Theory of Translation / J. Catford. – London: Oxford University Press, 1995. – 103 p.
207. Galperin, I.R. Stylistic / I.R. Galperin. – the 2nd edition – Moscow: Higher school, 1977. – 332 p.
208. Ganshina, M. English Grammar / M. Ganshina, N. Vasilevskaya. – М., 1953. - 465 p.

209. Hoffman, R. Some implications of metaphor for philosophy and psychology of science. In: The ubiquity of metaphor. – Amsterdam, 1985. – 327 p.
210. Ilish, B.I. The Structure of Modern English / B.I. Ilish. – L., 1971. – 243 p.
211. Newmark, P. A textbook of translation / P. Newmark. – N.Y., 1988. – 225 p.
212. Newmark, P. Approaches to translation / P. Newmark. – N.Y.: Pergamon Press, 1981. – 200 p.
213. Newmark, P. The translation of metaphor / P. Newmark. – N.Y., 1998. – 106 p.

II. Сарчашмаи мисолҳо:

214. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: ТҶБ “Истикбол”, 2011. – 156 с.
215. Айнӣ, С. Энциклопедияи насри муосири тоҷик: Ёддоштҳо (чаҳор қисм): Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
216. Бронте, Ш. Ҷен Эйр / Ш. Бронте. – Душанбе: “Истиқбол”, 2010. – 412 с.
217. Стивенсон, Р. Ҷазираи Ҷавоҳирот / Р. Стивенсон. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 257 с.
218. Ҷемингвей, Э. Пирамард ва баҳр: бо заб. англ. ва тоҷ. / Э. Ҷемингвей. – Душанбе, 2014. – 167 с.
219. Aini, S. Bukhara / S. Aini // Reminiscences; translated into English by Holly Smith. – Moscow: Raduga, 1986. – 389 p.
220. Ayni, S. The Death of the Userer. The Executioners of Bukhara / S. Ayni // Translated from the Tajik Persian with an Introduction and Notes by Abdusalom Mamadnazarov. – Dushanbe: “R-graph”, 2024. – 296 p.
221. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte. – Publisher, UBS Publishers Distributors (P), Limited, 1999. – 496 p.

222. Stevenson, R.L. Treasure Island / R.L. Stevenson. – GB.: BPC Paperbacks Ltd, 1993. – 183 p.

III. Фарҳанг ва донишномаҳо:

223. Аллегория // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – 82 т. и 4 доп.– СПб., 1890-1907. – 235 с.

224. Арзуманов, С.Д. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др. Под. ред. М.С. Асимова. – М.: Рус. яз., 1985. – 1280 с.

225. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.

226. Краткая литературная энциклопедия. Том I. / Сов. энциклопедия. – М., 1962. – 1088 с.

227. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак, 2001. – Стб., 1099-1100 – 1596 с.

228. Литературный энциклопедический словарь / под. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 752 с.

229. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016 с.

230. Марузо, Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1960. – 439 с.

231. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

232. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.

233. Муҳаммадиев, М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: “Маориф”, 1975. – 255 с.

234. Мюллер, В.К. Большой англо-русский и русско-английский словарь. 200000 слов и выражений / В.К. Мюллер. – М.: Эксмо, 2007. – 1008 с.

235. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО “А ТЕМП”, 2010. – 874 с.
236. Петровский, М. Троп / М. Петровский // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: в 2 т. – М.; Л.: Френкель Л.Д., 1925. – Т. 2. П-Я. – Стб. – С. 984-986.
237. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1988. – 146 с.
238. Розенталь, Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
239. Словарь литературоведческих терминов. Ред. Коллегия Л.И. Тимофеев, С. Тураев. – М.: “Просвещение”, 1974. – 509 с.
240. Современный словарь-справочник по литературе / Сост. И научн. ред. С. И. Кормилов. – М.: Олимп: ООО “Издательство АСТ”, 2000. – 704 с.
241. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / М.Н. Кожин. – М., 2016. – 696 с.
242. Табаров С. Лугати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ / С. Табаров. – Душанбе: “Маориф”, 1988. – 144 с.
243. Таджикско – русский словарь: 70 000 слов и выражений / сост. В.А. Капранов, А. Отахорова и др. // Академия наук РТ. – 2-е изд., дополненное. – Душанбе, 2006. – 784 с.
244. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Мурат. Т.Н. Зехнӣ, В.А. Капранов, ва диг. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 952 с.
245. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / Мурат. Т.Н. Зехнӣ, В.А. Капранов, ва диг. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 948 с.

246. Фарҳанги Муин, зайли вожа (ба забони форсӣ). – Техрон, 1383 - 480 с.
247. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / зери таҳрири С. Назарзода., А. Сангинов., С. Каримов. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. 950 с.
248. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. 2. / зери таҳрири С. Назарзода., А. Сангинов., С. Каримов. – Душанбе, 2015. – 1096 с.
249. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Иборат аз се ҷилд / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 583с.
250. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1. /М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1960. – 952 с.
251. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 2. /М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802 с.
252. Хворостин, Д. Англо-русский словарь лингвистических терминов / Д. Хворостин. – Челябинск, 2007. –113 с.
253. Чернец, Л.В. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / Л.В. Чернец и др. – М., 1999. – 560 с.
254. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / под ред. А.П. Сковородникова. – 3-е изд., стереотип. – М.: Флинта, 2011. – 480 с.
255. Cambridge Dictionary of American English. – Cambridge University Press, 1999. – 1087 p.
256. CollinsPaperback English Thesaurus – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1996. – 709 p.
257. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow: Longman Group UK Limited, 1992. – 1528 p.
258. McGraw-Hill’s dictionary of American idioms and phrasal verbs // Richard A. – the United States of America, 2005. – 1098p.

259. New Oxford Thesaurus of English. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2000. – 1050 p.
260. Oxford Advanced Learners Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1422 p.
261. Oxford dictionary of idioms by Judith Siefring// J. Siefring. – Oxford University Press, 2004. – 352 p.
262. Oxford Dictionary of Idioms. Oxford. – New York: Oxford University Press, 2004. – 340p.
263. Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms. – NY: Oxford University Press, 2014. – the 3rd edition. – 512 p.
264. Oxford Encyclopedic English dictionary/Joyce M. Hawkins, Robert Allen. – Clarendon Press: Oxford – 1991. – 1802 p.
265. Oxford wordpower Dictionary/ Joanna Trunbull, Victoria Bull, Patrick Phillips. – Oxford university press – 2006. – 888p.
266. Rogert's International Thesaurus / Ed. By R. L. Chapman. – New York: HarperCollins Publishers Inc., 1992. – 1299 p.
267. Standard Tajik-English Dictionary/ compiled and edited by R.B. Olson and R.A. Olson. – StarPublications, 2000. – 615p.
268. The American Heritage Dictionary of English language. – Houghton Mifflin Publsiher, 2000. – 2074 p.
269. The Compact Oxford English Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 2424 p.
270. The Oxford Dictionary of English Etymology. – Oxford University Press, 1996. – 1042 p.
271. The penguin dictionary of English Idioms/ Daphne M. Gulland and David Hinds- Howell, 1994. – 305 p.
272. The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable / Revised by I.H. Evans. – Ware: Wordsworth Editions Ltd, 1993. – 1775 p.
273. Webster's dictionary of English Usage. - Philippines Copyright by Merriam-Webster Inc., 1989. – 994p.

274. Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words. – Springfield: G&C Merriam Co. Publishers, 1942. – 907 p.

IV. Захираҳои электронӣ

275. Бреева, Л.В. Лексико-стилистические трансформации при переводе / Л.В. Бреева, А.М. Бутенко [манбаи электронӣ]. URL: <https://belpaese2000.narod.ru/> (Санаи муроҷиат 22.02.2024)

276. Захарова, Л.Д. COMPENSATION (компенсация) / Л.Д. Захарова // Основные понятия англоязычного переводоведения: терминологический словарь-справочник [манбаи электронӣ]. URL: <https://cyberleninka.ru> (Санаи муроҷиат 19.06.2024)

277. Москвин, В.П. Эпитет как предмет теоретического осмысления: Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ “Грани познания”. – №4 (14). – [манбаи электронӣ]. URL: www.grani.vspu.ru (Санаи муроҷиат: 05.07.2024).

278. Президенти Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: www.prezident.tj (Санаи муроҷиат 31.05.2023)

279. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений (Н. Абрамов, 1915) [манбаи электронӣ]. URL: https://gufo.me/dict/synonyms_abramov

280. Словарь синонимов русского языка. Практический справочник (З.Е. Александрова, 2011) [манбаи электронӣ]. URL: <https://gufo-me.webpkgcache.com/doc/-/s/gufo.me/dict/synonyms>

281. Чем метафора отличается от эпитета? [манбаи электронӣ]. URL: <https://russkiyazyk.ru/leksika/metafora-otlichaetsya-epiteta.html> (Санаи муроҷиат 11.06.2023)

282. Что такое метафора в литературе [манбаи электронӣ]. URL: <https://russkiyazyk.ru/leksika/metafora.html> (Санаи муроҷиат 19.10.2023)

283. Шкляева, П.Д. Эпитет в современном английском языке // Материалы XIII Международной студенческой научной конференции “Студенческий научный форум” [манбаи электронӣ]. URL:<https://scienceforum.ru/2021/article/2018025956>><https://scienceforum.ru/2021/article/2018025956> (Санаи мурочиат 05.07.2024).
284. Bedford/St Martin's Glossary of Literary Terms [манбаи электронӣ]. URL: www.bedfordstmartins.com/literature/bedlit/glossary (Санаи мурочиат 22.01.2023)
285. English Literature Glossary of Literary Terms [манбаи электронӣ]. URL:www.literature-study-online.com/glossary (Санаи мурочиат 22.06.2023)
286. Glossary of literary terms [манбаи электронӣ]. URL: <https://literaryterms.net/glossary-of-literary-terms/> (Санаи мурочиат 10.08.2023)
287. John Benjamins [манбаи электронӣ]. URL: <https://benjamins.com> (Санаи мурочиат 12.09.2024)
288. Literary Encyclopedia [манбаи электронӣ]. URL: www.litencyc.com
289. Literary Terms [манбаи электронӣ]. URL: www.tnellen.com/cybereng/lit_terms (Санаи мурочиат 08.06.2023)
290. Lingvo Live. Online dictionary. Translate from English into Russian and from Russian into English [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.lingvolive.com/>
291. Meanings & Definitions of English Words [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.dictionary.com>
292. Multitran dictionary (English-Russian) манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.multitran.com>
293. Online dictionary [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.vocabulary.com
294. Online Dictionary and Thesaurus from Collins [манбаи электронӣ]. –

Реҷаи дастрасӣ: www.collinsdictionary.com

295. Sports News, Scores and Highlights [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.sportsillustrated.cnn.com>

296. The freedictionary of idioms and phrases [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <https://idioms.thefreedictionary.com>

297. The most popular dictionary and thesaurus for learners of English [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: www.dictionary.cambridge.org

298. Oxford English Dictionary [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <https://www.oed.com>

299. ReversoDictionary [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <https://dictionary.reverso.net>

300. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <https://www.thefreedictionary.com>

301. The Fascinating History of the Bonnet, a Unique Headpiece [манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <https://allegra.paris>

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Монография

[1-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Назария ва амалияи воситаҳои тасвири бадеӣ. Монография / Ҳ.Т. Соҳибназарова. – Душанбе, 2024. – 232 с.

II. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ

тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[2-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Саидова, Д.М. Оид ба тарҷумаи баъзе рубоиёти Умар Хайём ба забонҳои русӣ ва англисӣ бо таваҷҷуҳ ба сохторҳои синтаксисӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №7. – С. 76-81.

[3-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Оид ба хусусияти тарҷумаи воҳидҳои грамматикӣ бемуодил аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №3. – С. 94-98.

[4-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Зарипов, Қ.А. Таҳлили дараҷаи мутобиқати воҳидҳои лексикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли асарҳои С. Айнӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова, Қ.А. Зарипов // Паёми Донишгоҳи таърихӣ ва педагогикаи Тоҷикистон. Бахши илмҳои таърих ва педагогика. – Душанбе, 2022. – №1 (45). – С. 20-27.

[5-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Разновидность тропов и их общелингвистическая классификация в таджикском и английском языках / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ – Душанбе, 2022. – №6-1 (101). – С. 24-31.

[6-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Ташбеҳ ва нақши он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №6-1 (101). – С. 81-86.

[7-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Мустафоева, М.Р. Ҷумла ва мавқеи он аз нигоҳи забоншиносон / Ҳ.Т. Соҳибназарова, М.Р. Мустафоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №1 (102). – С. 16-20.

[8-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Проблемы использования художественной выразительности в таджикском и английском языках / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №1. – С. 103-110.

[9-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Взгляды учёных о художественной выразительности / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №2. – С. 158-164.

[10-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Терминологическое значение выразительных средств языка и способы их образования / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №3. – С. 134-137.

[11-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Лингвистическая природа метафор и способы их выражения в таджикском и английском языках / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 85-90.

[12-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Отражение видов метафор в таджикском и английском языкознании (на примере художественных текстов) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №10. – С. 183-190.

[13-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Давлатова, М.О. Баррасии таҳвилоти тарҷумонӣ ҳамчун омили номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ ва мушкилоти он дар тарҷумаи бадеӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова, М.О. Давлатова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих. – Душанбе, 2024. – №2 (54). – С. 89-95.

[14-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Киноя ва нақши он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих. – Душанбе, 2024. – №3 (55). – С. 73-80.

[15-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова Ҳ.Т.** Ономастика как феномен безэквивалентной лексики в переводе (на материале английского, русского и тажикского языков) / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №3 (110). – С. 7-12.

[16-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Ташаккул ва таҳаввули санъати тамсил дар осори бадеии тоҷикиву англисӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №6. – С. 47-53.

[17-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Санъатҳои бадеӣ ҳамчун падидаи тарҷуманопазирӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №7. – С. 58-63.

[18-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Способы передачи средств художественной выразительности в переводоведение / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №8. – С. 122-127.

III. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[19-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Грамматические трансформации при переводе сказуемого с английского на русском и обратно / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ “Нақши тарҷума дар замони муосир”. – Душанбе, 2017. – С. 178-187.

[20-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Таносуби мафҳумҳои зарбулмасал, мақол дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии

байналмилалии “Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир”. – Душанбе, 2020. – С. 282-286.

[21-М]. Турсунов, Ф.М., Соҳибназарова, Ҳ.Т. Перевод и диалог цивилизаций / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Забонҳои русӣ ва хориҷӣ: дурнамои тадрис дар Муассисаҳои олии касбии Тоҷикистон бо истифодаи технологияи муосири таҳсилот”. – Душанбе, 2021. – С. 9-17.

[22-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Безэквивалентные грамматические единицы в английском и таджикском языках и способы их передачи / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии ҳайати профессорону омӯзгорони Муассисаҳои олии касбии Россия, Ўзбекистон ва Тоҷикистон “Масъалаҳои мубрами муоширати байнифарҳангӣ: бо ҳифзи гузашта ояндаро месозем”. – Самарқанд, 2021. – С. 220-224.

[23-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Зарипов, Қ.А. Сермаъноии калимаҳо дар матни бадеӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо / Ҳ.Т. Соҳибназарова, Қ.А. Зарипов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар замони муосир”. – Душанбе, 2022. – С. 236-240.

[24-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т., Саидова, Д.М. Ақидаи олимони тоҷик ва хориҷӣ роҷеъ ба таносуби истилоҳии санъатҳои бадеӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова, Д.М. Саидова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Забони русӣ дар фазои муосири дузабона”. – Душанбе, 2023. – С. 41-44.

[25-М]. Соҳибназарова, Ҳ.Т. Санъатҳои бадеӣ –омили барҷастаи офариниши унсурҳои “тарҷуманопазирӣ”-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Забон–намоёнаи хотираи гузаштаи таърихӣ ва ҳозира”. – Душанбе, 2024. – С. 343-346.

[26-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Аллегория и её способы выражения в переводе художественных произведений / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Ховаршиносии муосир ва дурнамои рушди он: масоили забоншиносӣ, матншиносӣ ва робитаҳои адабӣ”. – Хучанд, 2024. – С. 297-304.

[27-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Роҷеъ ба асосҳои назариявии «тарҷуманопазирӣ» / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ”. – Душанбе, 2024. – С. 12-16.

[28-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Роҳҳои ифодаи вожаҳои урфӣ-реалияҳо дар раванди тарҷумани асарҳои бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои мубрами истилоҳшиносӣ дар забонҳои гуногуншиносӣ”. – Душанбе, 2017. – С. 13-19.

[29-М]. **Соҳибназарова Ҳ.Т.** Оид ба қорбандии баъзе воҳидҳои бемуодил дар раванди тарҷума (дар мисоли матнҳои бадеӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои мубрами муоширати забоншиносии иҷтимоӣ ва байнифарҳангӣ”. – Душанбе, 2018. – С. 179-184.

[30-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т., Мирзоева, Г.Х.** Ташбеҳ ва усули тадриси он ҳангом тарҷумани асарҳои бадеӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова, Г.Х. Мирзоева // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ”. – Душанбе, 2019. – С. 141-148.

[31-М]. Давлатова, М.Қ. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.,** Фразеологические единицы соматизмом “hand”-“даст” в ассоциативном диапазоне таджикского и английского языков / М.Қ. Давлатова, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Саҳми тарҷумонҳои касбӣ дар густариши соҳаи сайёҳӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 89-93.

[32-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Усулҳои истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ва қисёсҳои устувор дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Саҳми тарҷумонҳои касбӣ дар густариши соҳаи сайёҳӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 13-17.

[33-М]. Давлатова, М.Қ., **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Тарҷума ва нақши беназири он дар даврони Истиқлолият / Ҳ.Т. Соҳибназарова, М.Қ. Давлатова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Ташаккул ва рушди тарҷумашиносӣ дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 6-11.

[34-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Ташбеҳ ва роҳҳои интиқоли он аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс (дар мисоли асарҳои бадеӣ) / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои муҳими омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 29-34.

[35-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Рочеъ ба муодилокии воҳидҳои луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Ҷанбаҳои забоншиносӣ ва иҷтимоии тарҷума дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2022. – С. 59-64.

[36-М]. **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Инъикоси истилоҳнигории маҷоз дар илми забоншиносӣ / Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: вазъият ва дурнамо”. – Душанбе, 2023. – С. 46-54.

[37-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова, Ҳ.Т.** Баъзе масъалаҳои тарҷуманопазирӣ / Ф.М. Турсунов, Ҳ.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Усулҳои такмили таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2023. – С. 191-193.

[38-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова, Х.Т.** Сравнения и их репрезентация в художественном переводе / Ф.М. Турсунов, Х.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав”. – Душанбе, 2024. – С. 37-41.

[39-М]. **Соҳибназарова, Х.Т.** Таҳлили муодилокии баъзе воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ (дар мисоли асари “Treasure Island”- и Стивенсон) / Х.Т. Соҳибназарова // Маводи конференсияи илми амалии ҳайати профессорону устодон ва донишҷӯёни ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода “Омӯзиши масъалаҳои умдаи филология ва тарҷума дар даврони соҳибистиклолӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 87-93.

[40-М]. **Соҳибназарова Х.Т.** Санъати сухан дар раванди тарҷума / Х.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафӣ. – Душанбе, 2017. – №1 (25). – С. 12-17.

[41-М]. Бобоалиева З.П., **Соҳибназарова, Х.Т.** Қойгоҳи санъати тамсил дар осори бадеии тоҷику англис / З.П. Бобоалиева, Х.Т. Соҳибназарова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафӣ. – Душанбе, 2018. – №2-3 (30-31). – С. 57-60.

[42-М]. **Sohibnazarova, H.T.** Grammatical transformations of translating the predicate from English into Tajik and back / H.T. Sohibnazarova // Илми мубрам: Маҷаллаи илмии байналмилалӣ. – Волгоград: НИЦ “Абсолют”, 2017. – № 4. – С. 81-85.

[43-М]. Турсунов, Ф.М., **Соҳибназарова, Х.Т.** Тарҷумонӣ ва худшиносӣ / Ф.М. Турсунов, Х.Т. Соҳибназарова // Маҷаллаи тарҷумонҳои ҷавон “Машъалафрӯз”. – Душанбе, 2019. – №1 (1). – С. 29-36.

[44-М]. **Sohibnazarova, H.T.** The structure and grammatical transformations of predicate from English into Tajik and vice versa / H.T. Sohibnazarova // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2020. – №4 (40). – С. 13-18.